ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ

«XXVI СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙКОНФЕРЕНЦИИ «XXVI САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

III том

ПАВЛОДАР
2026

ӘОЖ 001
КБЖ 72
66

Редакция алқасының бас редакторы:
Медетов Н. Ә., ф.-м.ғ.д., «Торайғыров университеті» КеАҚ Басқарма Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:
Кельдыбеков М. Б., PhD докторы, «Торайғыров университеті» КеАҚ Ғылыми жұмыс және зерттеулерді коммерцияландыру жөніндегі Басқарма мүшесі – проректор

Редакция алқасының мүшелері:
Исенова Б. К., Ибраева А. Д., Абліш Р. М., Каверина М. М., Осипова А. В., Трубицкий Б. С., Смагулов Р. М., Камалиден А. А., Кульбеков А. М., Заканова А. Н.

Жауапты хатшы:
Слямғали С. С., Анарбаев А. Е., Зейтова Ш. С., Абенова А. Т., Алимова Ж. С., Жангазинова Д. М., Кайниденов Н. Н., Шалабаев Б. А., Ибраева А. К., Кабдулина К. Т., Мажитова А. Е., Бекниязова Д. С., Ауешева Ф. А., Каменов А. А., Ткачук А. А., Зарипов Р. Ю., Қабылқайыр Д. Н., Акимбекова Н. Ж., Жапар Ж. Б., Байтемирова А. К., Урузалинова М. Б., Дәуіт Ж., Джаналиева М. Р.,Тугамбаева Т. Б., Садвакасова М. Ж., Толокольникова Н. И., Жуманбаева Р. О., Кривец О. А., Кильдыбекова Б. Е., Рахимбаева М. Н., Мажитова А. Ә., Боранкулова Б. Е., Ордабаева Ж. Е., Шабамбаева А. Г., Акшанова А. М., Машрапова З. С., Таскарина А. Е., Попандопуло А. С., Абдрахманова А. А., Қаппас Ф. Н.

Ж66 «XXVI Сәтбаев оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары – Павлодар : Торайғыров университеті, 2026.

ISBN 978-601-345-761-1 жалпы
Т. 3 «Оқушылар». – 2026. – 598 б.
ISBN 978-601-345-758-1

«XXVI Сәтбаев оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары (10 сәуір 2026 жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша ұсынылған мақалалар енгізілген: Энергетика, Физика-математикалық және компьютерлік ғылымдары, Ауыл шаруашылығы және АӨК, Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық, Сәулет және құрылыс, Заманауи инженерлік инновациялар мен технологиялар, Жаратылыстану ғылымдары, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-758-1 (Т. 3)
ISBN 978-601-345-761-1 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2026

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки

Секция 26
Орыс филологиясы
Русская филология

ЯЗЫК XXI ВЕКА: РОЛЬ ЭМОДЗИ В ЦИФРОВОМ ОБЩЕНИИ

АБДРАХМАНОВ С., ЕРЖАН Н.
«Школа-гимназия№24 многопрофильного направления» отдела оборазования, управления образования, Павлодарская обл., г. Экибастуза
КАБЫКЕНОВА М. С.
учитель казахского языка и литературы, «Школа-гимназия№24 многопрофильного направления» отдела оборазования, управления образования, Павлодарская обл., г. Экибастуза

В современном мире цифровые технологии занимают важное место в жизни каждого человека. Общение всё чаще происходит через интернет, социальные сети и мессенджеры, где вместо привычных слов мы используем не только текст, но и изображения – эмодзи. Эти небольшие символы позволяют передать настроение, эмоции и даже целые мысли, делая общение более выразительным и живым.

Эмодзи стали новым языком XXI века – визуальным дополнением к словесному общению, которое помогает людям быстрее и точнее понять друг друга. Однако использование эмодзи вызывает и вопросы: насколько они понятны всем, как меняется их значение в разных культурах и возрастных группах, и можно ли считать эмодзи полноценным языком общения.

Изучение этих вопросов важно для понимания процессов, происходящих в современной коммуникации, и помогает осознать, каким образом цифровая культура влияет на язык и межличностное взаимодействие.

Эмодзи помогают быстро выразить настроение, отношение к происходящему, дополнить или даже заменить текст. Они стали частью современной культуры и активно используются не только подростками, но и взрослыми людьми. Однако до сих пор остаётся открытым вопрос: насколько эмодзи действительно универсальны и эффективны как средство общения, и одинаково ли люди их понимают?

Эта тема особенно актуальна в условиях постоянного развития цифровых технологий и роста количества онлайн-коммуникации. Изучение эмодзи как элемента цифрового языка позволяет лучше понять, как развивается современная культура общения и каким может быть язык будущего.

История эмодзи начинается в конце 1990-х годов в Японии. В 1999 году японская компания NTT DoCoMo, один из крупнейших мобильных операторов, впервые ввела в свои сервисы набор из 176 маленьких пиктограмм – символов, которые можно было вставлять в текстовые сообщения. Эти символы представляли собой простые изображения эмоций, предметов, животных, погоды и других понятий.

Создателем первых эмодзи считается дизайнер Сигэтака Курита. Его набор символов был разработан для того, чтобы сделать общение в коротких текстовых сообщениях (SMS) более выразительным и понятным. В то время символы эмодзи имели размер 12×12 пикселей и были очень простыми по дизайну.

После успеха эмодзи в Японии, другие страны также начали проявлять интерес к этому новому способу общения. В начале 2000-х годов производители телефонов за пределами Японии стали добавлять поддержку эмодзи в свои устройства, особенно с ростом популярности интернета и мобильных мессенджеров.

Настоящий прорыв произошёл в 2010 году, когда консорциум Unicode официально включил первые эмодзи в международный стандарт кодировки символов – «Unicode Standard 6.0». Unicode – это организация, которая занимается стандартизацией всех символов, используемых в цифровом пространстве, чтобы они одинаково отображались на разных устройствах и операционных системах.

Благодаря стандартизации эмодзи стали доступными и совместимыми между всеми современными платформами: Android, iOS, Windows, macOS и другими. Это сделало возможным использование эмодзи в глобальном масштабе, вне зависимости от страны, языка или операционной системы.

История эмодзи начинается в конце 1990-х годов в Японии. В 1999 году компания NTT DoCoMo представила первый набор из 176 маленьких пиктограмм, которые могли вставляться в текстовые сообщения. Эти символы изображали эмоции, предметы, природные явления и многое другое.

С тех пор набор эмодзи постоянно расширяется. Каждый год Unicode публикует новые версии со свежими символами.

Например:

– В 2015 году был добавлен выбор цвета кожи для людей-эмодзи.

– В 2020–2022 годах появились эмодзи, отражающие гендерное разнообразие, инвалидность, новые профессии и культурные особенности.

Эмодзи стали не просто символами – они превратились в средство самовыражения и социальной коммуникации, учитывающее культурные и личные особенности пользователей по всему миру.

Развитие визуального языка связано с несколькими важными факторами:

быстрота общения. Люди хотят передавать информацию быстро, и визуальные символы помогают экономить время. Эмодзи делают общение более человечным, добавляя интонацию в безличные сообщения. Некоторые эмодзи понимаются одинаково в разных странах, что облегчает межкультурную коммуникацию.

Сегодня визуальный язык – это не просто дополнение к словам, а самостоятельная часть цифровой коммуникации. Он постоянно развивается: появляются новые символы, улучшается дизайн, учитываются культурные различия и запросы общества. Эмодзи становятся частью не только общения, но и поп-культуры, рекламы, брендов и даже политических высказываний.

В современном мире всё больше общения происходит в цифровом формате – через мессенджеры, социальные сети и электронную почту. Однако текст, в отличие от устной речи, не передаёт интонацию, мимику и эмоции. Именно здесь на помощь приходят эмодзи – графические символы, которые позволяют «оживить» сообщение и сделать его более понятным и эмоционально окрашенным.

Несмотря на то что эмодзи считаются универсальным способом общения, их использование не всегда приводит к однозначному пониманию. На практике часто возникают проблемы недопонимания , особенно если участники общения относятся к разным возрастным группам, культурам или используют эмодзи в неоднозначном контексте.

Эмодзи – это мощный инструмент общения, но при неосторожном или неправильном использовании они могут вызвать путаницу, неловкость или даже обиду. Чтобы избежать недопонимания, важно учитывать контекст, аудиторию и особенности восприятия эмодзи.

В ходе исследования было установлено, что эмодзи действительно играют важную роль в цифровом общении. Они помогают передавать эмоции, уточнять смысл сообщений, делают переписку живой, выразительной и экономят время. Эмодзи стали своеобразным «языком» XXI века, понятным миллионам людей по всему миру.

Проведённый анализ показал, что:эмодзи активно используются в повседневной переписке, особенно среди подростков;одни и те же эмодзи могут восприниматься по-разному в зависимости от возраста, культурного фона и контекста;

несмотря на свою популярность, эмодзи не всегда являются универсальными – при неправильном использовании они могут вызывать недопонимание или интерпретироваться ошибочно.

Гипотеза проекта подтвердилась: эмодзи – это не просто украшения текста, а полноценный инструмент общения, который может дополнять или даже заменять письменную речь, если использовать его с учётом ситуации и адресата.

Вопросы	1.Как часто вы используете эмодзи в переписке?	2.Зачем вы используете эмодзи?	Ты всегда понимаешь, что означает эмодзи, который тебе прислали?	Хочешь ли ты, чтобы эмодзи изучали в школе как часть языка?	Считаете ли вы, что эмодзи могут заменить слова?
Каждый день	80 %				
Иногда	15 %				
Почти не использую	5 %				
Для эмоции		85 %			
Чтобы украсить текст		6 %			
Для замены слов		5 %			
Чтобы пошутить		4 %			
Да			80 %	5 %	45 %
нет			7 %	95 %	30 %
Нет только дополняют					25 %
Иногда не понимаю			13 %		

ЛИТЕРАТУРА

1 Курита С. История создания первых эмодзи. – Токио: DoCoMo Press, 2001.

2 Селиванова О. А. Язык и культура общения в цифровом мире. – М.: Просвещение, 2019.

3 Unicode Consortium. Emoji List & Updates \[Электронный ресурс]. – URL: https://unicode.org/emoji (дата обращения: 03.06.2025).

4 Википедия. Эмодзи – история, виды, влияние \[Электронный ресурс]. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Эмодзи (дата обращения: 03.06.2025).

5 Meduza. Что на самом деле означают эмодзи и почему мы их часто понимаем неправильно? – URL: https://meduza.io (дата обращения: 03.06.2025).

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ НА ЯЗЫКОВУЮ НОРМУ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА (НА МАТЕРИАЛЕ РЕЧИ ПОДРОСТКА)

АБИШЕВА А. Н.
учитель русского языка и литературы СОПШ №41, г. Павлодар
БЕКБОЛАТ І. Д.
ученица СОПШ №41, г. Павлодар

Современный этап развития общества характеризуется активным распространением цифровых технологий и интернет-коммуникации, что оказывает значительное влияние на языковую систему и нормы современного русского языка [1, с. 12]. Особенно заметны изменения в речи подростков как наиболее активных пользователей цифровой среды [2, с.27].

Цифровая коммуникация стала неотъемлемой частью повседневной жизни: социальные сети, мессенджеры, онлайн-игры, видеоплатформы формируют новую коммуникативную

реальность. В условиях постоянного обмена короткими текстовыми сообщениями язык начинает адаптироваться к требованиям скорости, лаконичности и эмоциональной выразительности. В результате возникают новые речевые модели, трансформируются традиционные орфографические и пунктуационные нормы, активно используются заимствования и элементы интернет-сленга.

Подростки, находясь в процессе формирования языковой личности, быстрее других социальных групп осваивают новые формы общения и активно внедряют их в повседневную речь. Их языковая практика отражает как глобальные тенденции развития языка, так и особенности цифровой культуры. Виртуальное общение размывает границы между устной и письменной формами речи, создавая гибридный тип коммуникации, сочетающий черты разговорного стиля и письменного текста.

Актуальность исследования определяется необходимостью осмысления происходящих языковых изменений и выявления их характера: являются ли они угрозой для языковой нормы или закономерным этапом её эволюции. В научном сообществе существуют различные точки зрения на данную проблему: одни исследователи подчёркивают опасность снижения уровня речевой культуры, другие рассматривают цифровые трансформации как естественный процесс адаптации языка к новым условиям функционирования [3, с. 49].

В условиях цифровизации образования и активного использования электронных ресурсов в учебном процессе проблема сохранения языковой нормы приобретает особую значимость. Понимание механизмов влияния цифровой среды на речь подростков позволяет выработать эффективные педагогические подходы к формированию культуры речи и языковой компетентности.

Цифровая среда не только изменяет способы передачи информации, но и влияет на когнитивные и коммуникативные процессы. Постоянное взаимодействие в онлайн-пространстве формирует новые модели восприятия текста, сокращает объём высказываний, усиливает роль визуальных и графических средств передачи смысла. Эмодзи, мемы, стикеры и иные элементы цифровой культуры становятся полноценными компонентами коммуникации, дополняя или частично заменяя вербальные средства выражения мысли.

Особую значимость приобретает вопрос соотношения нормативного и ненормативного в подростковой интернет-речи.

С одной стороны, наблюдается тенденция к упрощению языковых конструкций, игнорированию орфографических и пунктуационных правил, активному использованию англицизмов и жаргонизмов. С другой стороны, цифровая среда стимулирует развитие креативности, языковой игры, формирует навыки быстрого кодирования и декодирования информации. Это свидетельствует о том, что языковая норма не разрушается полностью, а трансформируется, приспосабливаясь к новым условиям коммуникации.

Подростковая речь в цифровом пространстве становится маркером принадлежности к определённой возрастной и социальной группе, средством самоидентификации и самовыражения. Использование специфической лексики и графики выполняет не только коммуникативную, но и социальную функцию, позволяя устанавливать границы «своих» и «чужих».

В контексте многоязычной среды, характерной, в частности, для Казахстана, цифровая коммуникация также способствует языковым контактам, смешению кодов и усилению процессов заимствования. Это делает исследование ещё более актуальным, поскольку позволяет проследить влияние глобализационных процессов на развитие русского языка в условиях билингвизма и полилингвизма.

Таким образом, комплексное изучение влияния цифровой среды на языковую норму в речи подростков позволяет глубже понять современные языковые процессы, определить направления их дальнейшего развития и выработать научно обоснованные рекомендации по формированию речевой культуры в условиях цифрового общества.

Языковая норма понимается как совокупность устойчивых и общеобязательных правил употребления языковых средств, закреплённых в словарях и грамматиках [4, с 90]. Она регулирует использование лексических, грамматических, орфографических и стилистических средств языка, обеспечивая взаимопонимание в процессе коммуникации.

Цифровая среда формирует новые коммуникативные модели, ускоряет языковую динамику и способствует демократизации нормы [5, с. 7]. Интернет-коммуникация характеризуется высокой скоростью обмена информацией, интерактивностью и массовым характером, что ведёт к упрощению синтаксических конструкций и появлению новых способов выражения мысли.

В цифровом пространстве эмодзи, сокращения и англицизмы становятся привычными компонентами общения. Одновременно

цифровая среда стимулирует языковое творчество: создаются новые слова и коммуникативные шаблоны, часть которых закрепляется в системе языка.

Интернет-коммуникация отличается диалогичностью, краткостью и мультимодальностью [6, с. 50]. Она ориентирована на быстрый обмен информацией и оперативную реакцию собеседников, что обусловливает сокращение высказываний и активное использование разговорных форм.

Характерной чертой является гибридность: письменная форма нередко воспроизводит интонацию и эмоциональность устной речи. Эмодзи, повтор букв и знаков препинания используются для передачи эмоциональной окраски. Интернет-общение может быть как личным, так и публичным, что влияет на выбор языковых средств и стилистическую организацию текста.

Подростковая речь отражает процессы социализации и формирования языковой идентичности, отличается экспрессивностью и высокой степенью заимствований [7, с. 33]. В этом возрасте речь становится средством самовыражения и групповой идентификации.

Для подростков характерны стремление к новизне, использование сленга, англицизмов и элементов языковой игры. В цифровой среде эти особенности усиливаются благодаря широким возможностям для языкового экспериментирования. Подростковая интернет-речь динамична и вариативна, что делает её важным объектом исследования современных языковых процессов.

Активно используются англицизмы и интернет-сленги («лайк», «хайп», «краш»), что свидетельствует о глобализации языкового пространства [9, с. 54]. Значительная часть подобных заимствований приходит из английского языка как языка международного общения и цифровых технологий. Многие слова первоначально функционируют в узкой интернет-среде, однако со временем переходят в повседневную разговорную речь подростков.

Интернет-сленг выполняет не только номинативную, но и социальную функцию: он служит средством групповой идентификации и подчёркивает принадлежность к определённому сообществу. Использование специфической лексики позволяет подросткам дистанцироваться от «официального» языка взрослых и создавать собственное коммуникативное пространство.

Следует отметить, что часть заимствований подвергается адаптации к нормам русского языка: изменяется их фонетический облик,

словообразовательная структура, появляются производные формы («лайкать», «захайпить»). Это свидетельствует о включении новых слов в систему языка и постепенной нормализации некоторых из них.

В подростковой интернет-речи широко распространены аббревиации и графические сокращения («спс», «пж», «нз»), а также использование латиницы и эмодзи как средств передачи эмоций [10, с. 19]. Стремление к экономии речевых усилий и ускорению коммуникации приводит к сокращению слов до нескольких букв, замене их буквенно-цифровыми комбинациями и упрощёнными графическими формами. Подобные элементы становятся устойчивой частью цифрового общения и отражают тенденцию к минимизации письменной формы речи.

Особое место в интернет-коммуникации занимают эмодзи и другие визуальные средства, выполняющие компенсаторную функцию: они передают эмоциональную окраску, интонацию и отношение автора к сообщению, а в ряде случаев полностью заменяют словесное высказывание. Использование латиницы в русскоязычных сообщениях также является характерной особенностью подростковой речи и связано с влиянием цифровой культуры. В целом аббревиации, графические сокращения и эмодзи свидетельствуют о тенденции к визуализации и трансформации традиционных норм письменной речи в условиях цифрового пространства.

В цифровой коммуникации наблюдается тенденция к игнорированию заглавных букв, знаков препинания и сокращению слов [8, с. 99]. Пользователи нередко отказываются от строгого соблюдения орфографических правил, что связано с быстротой и неформальностью общения. Отсутствие точек и запятых, написание предложений со строчной буквы становятся типичными признаками подростковой интернет-речи.

Распространено также фонетическое письмо («ща», «чел», «кароч») и намеренное искажение слов для создания разговорного или иронического эффекта. Однако подобные особенности проявляются преимущественно в неофициальном онлайн-общении и редко переносятся в учебную или официальную речь, что свидетельствует о функциональном варьировании языковой нормы в зависимости от ситуации общения.

Цифровая коммуникация размывает границы между устной и письменной речью, формируя гибридный тип текста [5, с. 129]. Письменные сообщения часто воспроизводят особенности разговорной речи: неполные предложения, междометия, повторы

и эмоциональные восклицания. При этом придаёт общению устойчивость и возможность редактирования, что отличает его от традиционной устной формы.

Практическая часть (исследовательская работа)

Исследование проводилось на материале сообщений подростков 13–16 лет в социальных сетях и мессенджерах. Эмпирическую базу составили текстовые переписки в популярных цифровых платформах, а также комментарии к публикациям и короткие сообщения в групповых чатах. Всего было проанализировано 100 сообщений, отобранных методом сплошной выборки при соблюдении принципов анонимности и этичности исследования.

Цель практической части заключалась в выявлении наиболее характерных языковых особенностей подростковой речи в цифровой среде и определении степени отклонения от традиционной языковой нормы. В ходе исследования использовались следующие методы:

• наблюдение за речевой практикой подростков в цифровом пространстве;

• контент-анализ, позволивший выявить частотность употребления сленга, заимствований, сокращений и иных языковых средств;

• описательный метод для систематизации и интерпретации выявленных языковых явлений;

• элементы количественного анализа для определения процентного соотношения различных языковых особенностей.

Критериями анализа стали: наличие интернет-сленга и англицизмов, использование аббревиаций и графических сокращений, особенности орфографии и пунктуации, а также случаи стилистического смешения.

Полученные данные позволили выявить устойчивые тенденции трансформации языковой нормы в подростковой интернет-коммуникации и стали основой для дальнейшего анализа результатов исследования.

Проанализированы 100 текстовых сообщений подростков 13–16 лет, включающих личные переписки, комментарии в социальных сетях и сообщения в групповых чатах. Анализ выявил устойчивые языковые особенности, характерные для цифровой коммуникации: интернет-сленг, сокращения, эмодзи и заимствования.

Наиболее распространёнными оказались аббревиации и графические сокращения («спс», «пж», «ок», «нз», «го»), что связано со стремлением к экономии времени. Значительную долю составили

англицизмы («краш», «хайп», «чилить», «фейк», «треш»), некоторые из которых подвергались морфологической адаптации.

Эмодзи использовались для передачи эмоций и нередко заменяли текстовую реакцию. Также зафиксированы случаи упрощения орфографии и пунктуации: отсутствие заглавных букв, игнорирование знаков препинания, фонетическая запись слов («ща», «чел», «кароч»).

Обобщённые результаты количественного анализа представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Частотность языковых особенностей в речи подростков

Языковое явление	Количество сообщений	Процент (%)
Аббревиации	65	65 %
Англицизмы	48	48 %
Графические упрощения	72	72 %
Эмодзи	54	54 %
Фонетическая запись	39	39 %

Проведённый анализ подтверждает системный характер выявленных языковых изменений и отражает устойчивые тенденции трансформации языковой нормы в подростковой интернет-коммуникации.

Количественный анализ показал, что наиболее характерными особенностями подростковой интернет-речи являются графические упрощения – 72 %, аббревиации – 65 % и англицизмы – 48 %. Высокая доля графических упрощений (отсутствие заглавных букв, знаков препинания, намеренное искажение слов) свидетельствует о стремлении к минимизации письменной формы и её приближению к разговорной речи.

Аббревиации активно используются в коротких репликах и диалогах, отражая тенденцию к экономии языковых средств, тогда как англицизмы чаще связаны с тематикой цифровой культуры и межличностного общения. Кроме того, в 54 % сообщений зафиксированы эмодзи, а в 39 % – элементы фонетической записи слов, что подтверждает комплексный характер трансформации языковой нормы на лексическом, графическом и стилистическом уровнях.

Проведённое исследование позволило установить, что выявленные языковые особенности подростковой интернет-речи носят системный характер и отражают устойчивую тенденцию

адаптации языковой нормы к условиям цифровой среды [6, с. 70]. Трансформация нормы проявляется прежде всего в неофициальной сфере общения и выражается в упрощении орфографии и пунктуации, активном использовании сокращений, англицизмов и визуальных средств коммуникации.

При этом установлено, что подростки способны разграничивать коммуникативные ситуации: в условиях формального общения уровень нормативности их речи значительно повышается. Это свидетельствует о функциональной дифференциации языковых средств и сформированности навыков ситуативного выбора речевых форм.

Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что цифровая среда не разрушает языковую норму, а способствует её расширению и вариативности. Изменения, зафиксированные в ходе исследования, являются закономерным этапом развития современного русского языка и отражают его адаптацию к новым условиям коммуникации.

В ходе исследования было рассмотрено влияние цифровой среды на языковую норму современного русского языка на материале речи подростков. Теоретический анализ показал, что языковая норма является исторически изменяющейся системой.

Практическая часть подтвердила, что подростковая интернет-речь характеризуется активным использованием аббревиаций, англицизмов, сленга, эмодзи, а также упрощением орфографических и пунктуационных норм. Наиболее распространёнными оказались графические упрощения и сокращения, что отражает стремление к экономии языковых средств и ускорению общения. Подростки способны варьировать речевые средства в зависимости от коммуникативной ситуации, разграничивая неформальное и официальное общение.

Таким образом, гипотеза о значительном влиянии цифровой среды на трансформацию языковой нормы подтвердилась. Эти изменения носят адаптивный характер и отражают естественное развитие языка в условиях цифровой культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1 Блум Б. Таксономия образовательных целей. – М.: Педагогика, 1986.

2 Виноградов В. В. О языке художественной литературы. – М.: Наука, 1980.

3 Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке. – М.: Логос, 2001.

4 Горошко Е. И. Интернет-коммуникация как объект лингвистического исследования // Вопросы языкознания. – 2010. – № 3.

5 Жаркынбекова Ш. К. Языковая политика и функционирование русского языка в Казахстане. – Алматы: Қазақ университеті, 2015.

6 Жарықбаев Қ. Психология. – Алматы: Рауан, 2004.

7 Кон И. С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989.

8 Крысин Л. П. Русское слово в современном мире. – М.: Языки славянской культуры, 2008.

9 Кронгауз М. А. Русский язык на грани нервного срыва. – М.: АСТ, 2017.

10 Нургалиева Г. К. Современные проблемы языкознания в Казахстане. Астана: ЕНУ, 2018.

СЛЕНГ КАК СПОСОБ САМОВЫРАЖЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

ДАРБАЕВА А. Ф., КАЗАКОВА А. И.
ученицы 10 класса, Средняя общеобразовательная школа № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар
УМАРОВА Л. О.
учитель русского языка и литературы, Средняя общеобразовательная школа № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

Актуальность темы исследования обусловлена стремительными изменениями в коммуникативной среде, где вербальное взаимодействие подростков приобретает новые формы. В современной лингвистике и социологии особое внимание уделяется молодежному сленгу как динамичной системе, отражающей ценности, интересы и психологические особенности поколения. Язык старшеклассников не является просто набором искаженных слов; это сложный инструмент социальной идентификации, позволяющий разграничить «своих» и «чужих», а также выразить эмоциональное состояние в максимально лаконичной и экспрессивной форме.

Проблема исследования заключается в противоречии между традиционными нормами литературного языка и потребностью молодежи в создании собственного коммуникативного кода. Вследствие этого возникает необходимость детального изучения механизмов формирования сленга и его роли в процессе

самовыражения личности в старшем школьном возрасте. Целью работы является анализ сленговых выражений как средства репрезентации внутреннего мира старшеклассников, а также исследование источников пополнения этого лексического пласта.

Для понимания природы современного подросткового языка необходимо обратиться к истории возникновения самого термина. Происхождение слова «сленг» (slang) до сих пор вызывает дискуссии в научной среде. Существует несколько версий, одна из которых связывает его с термином «sling» (швырять, выплескивать), что подчеркивает спонтанный и эмоциональный характер такой речи. В работах разных исследователей, в том числе и казахстанских лингвистов, отмечается, что сленг всегда существовал как противовес официальному, «застывшему» языку [10, с.7].

В контексте казахстанской филологической школы, в частности в трудах Э.Д. Сулейменовой, подчеркивается, что языковая ситуация в стране способствует активному взаимовлиянию различных пластов лексики. Сленг рассматривается как живой организм, который мгновенно реагирует на социальные сдвиги [5, с. 118]. Исторически сленг часто зарождался в закрытых социальных группах (торговцы, моряки, бродячие артисты), где требовалась определенная секретность общения. Однако со временем функции сленга сместились от конспиративной к экспрессивной.

Было выявлено, что первые задокументированные примеры использования специфической молодежной лексики в литературе относятся к периодам серьезных культурных трансформаций. В итоге стало очевидным, что сленг – это не деградация языка, а его адаптация к новым скоростям передачи информации. Если ранее лексикон менялся десятилетиями, то в эпоху цифровизации новые единицы появляются и устаревают в течение нескольких месяцев.

С точки зрения Л.С. Выготского, использование сленга старшеклассниками тесно связано с процессом индивидуализации и поиском идентичности. В возрасте 15-17 лет потребность в обособлении от мира взрослых становится доминирующей. Сленг в данном случае выступает в роли «фильтра». Использование специфических слов позволяет подростку чувствовать себя частью определенной группы, что крайне важно для психологического комфорта в этот период [7, с.533].

Исследователями отмечается, что за внешней легкостью и порой грубостью сленга скрывается защитный механизм. Эмоциональная лабильность, характерная для старшеклассников,

требует ярких речевых маркеров. Вместо длинных описаний чувств используются емкие лексемы, которые понятны сверстникам без лишних пояснений. Это позволяет сократить дистанцию между собеседниками и создать атмосферу доверия внутри группы.

Кроме того, сленг выполняет игровую функцию. Творческое переосмысление слов, создание неологизмов и ироничное использование заимствований свидетельствуют о высоком уровне креативности подросткового сознания. Было проанализировано, что отказ от литературной нормы в пользу сленга часто является формой мирного протеста против жестких рамок образовательной системы и родительского контроля. Вследствие этого сленг становится территорией свободы, где правила устанавливаются самими носителями языка.

Анализ источников показывает, что современный лексикон старшеклассников в Казахстане формируется под влиянием нескольких мощных факторов.

Во-первых, это массированное заимствование из английского языка, что связано с глобализацией и потреблением англоязычного контента (игры, музыка, социальные сети). Однако важно заметить, что англицизмы не просто копируются, а подвергаются морфологической адаптации под правила русского или казахского языков. К английским корням добавляются привычные суффиксы и окончания, что делает слово «своим» («хайпить» – создавать ажиотаж, «буллить» – травить, издеваться)

Во-вторых, значительное влияние оказывает интернет-культура и мемы. Кратковременные вспышки популярности определенных видео или фраз мгновенно интегрируются в повседневную речь. Это позволяет поддерживать актуальный социальный статус внутри школы: знание свежих сленгизмов и соответствующих слов подтверждает, что человек находится «в потоке».

В-третьих, наблюдается влияние профессиональных сфер, ставших популярными среди молодежи (IT, гейминг, блогинг). Термины из этих областей переходят в разряд общеупотребительного сленга. Было отмечено, что в казахстанской среде также присутствует пласт слов, возникших на стыке языков (код-свитчинг), когда в русскую речь вплетаются казахские экспрессивные выражения, приобретая новые оттенки значения («сауболкать» – прощаться). В итоге формируется уникальный лингвистический сплав, характерный именно для данного географического и культурного пространства.

Для подтверждения теоретических положений о роли сленга в самовыражении подростков было проведено эмпирическое исследование. В качестве основного метода был выбран анкетный опрос, дополненный методом включенного наблюдения за речевым поведением старшеклассников в неформальной обстановке (перемены, обсуждения в мессенджерах).

Выборку составили учащиеся старших классов (10 и 11 классы), что позволило охватить возрастную группу от 15 до 17 лет. В ходе подготовки к тестированию были выделены ключевые индикаторы: частота использования сленга, основные источники его получения, отношение к чистоте речи и осознанность использования неологизмов.

Особое внимание при разработке инструментария уделялось анонимности, что позволило получить максимально достоверные ответы. Анкета включала в себя как закрытые вопросы (выбор из предложенных вариантов), так и открытые, где респондентам предлагалось привести примеры наиболее часто используемых ими слов и объяснить их значение. Вследствие этого был собран объемный материал, отражающий реальную языковую картину в современной школьной среде.

На основе полученных в ходе опроса данных (согласно представленным графикам и результатам анализа на рисунке 1) было проведено количественное и качественное описание речевых предпочтений.

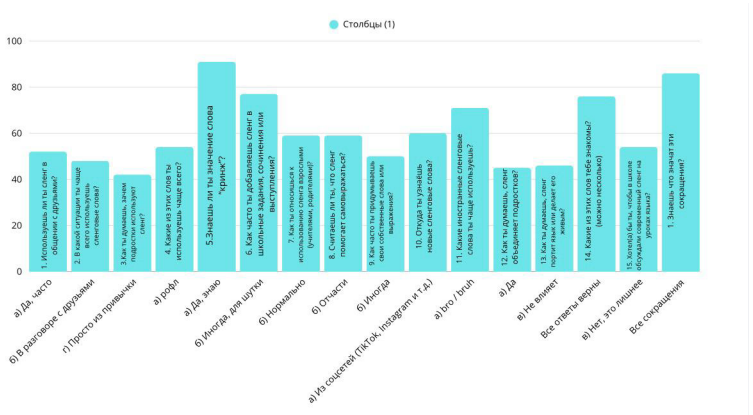

Рисунок 1 – Результаты опроса учащихся старших классов

Первый блок вопросов касался частоты употребления сленга. Было выявлено, что подавляющее большинство старшеклассников (более 85 %) используют сленговые выражения ежедневно. При этом значительная часть респондентов отметила, что сленг является для них «естественным фоном» общения, который они зачастую даже не замечают. Только 5% опрошенных заявили о принципиальном отказе от использования молодежного жаргона, мотивируя это стремлением к грамотности или влиянием семейного воспитания.

Анализ ответов на вопрос о причинах использования сленга позволил выделить три доминирующих фактора:

1. Экономия времени и речевых усилий. Сленговые единицы позволяют заменить длинные фразы одним коротким словом (например, «забайтить» вместо «спровоцировать на определенное действие»). Это подтверждает гипотезу о высокой скорости коммуникации в цифровой среде.

2. Эмоциональная экспрессия. Обычные литературные слова часто кажутся подросткам недостаточно яркими для описания их чувств. Сленг дает возможность передать тончайшие оттенки иронии, сарказма или восхищения («имба» – классно, «кринж» – стыд)

3. Социальная маркировка. Использование актуальных слов подтверждает принадлежность к «своим» («нормис» – заурядный, «альтушка» – маркер принадлежности). Было проанализировано, что незнание базовых сленговых понятий может привести к частичной социальной изоляции внутри класса или группы по интересам.

Особый интерес представляют данные о понимании сленга взрослыми (учителями и родителями). По результатам опроса, более 60 % старшеклассников намеренно используют сленг как «тайный язык» в присутствии взрослых, чтобы ограничить доступ посторонних к содержанию их личных диалогов. Это позволяет подтвердить функцию сленга как инструмента установления психологических границ.

В ходе анализа анкет было зафиксировано и классифицировано более 150 активных сленговых единиц. Материал был разделен на несколько тематических групп, что позволило наглядно увидеть сферы интересов современных подростков.

• Оценочная лексика: слова, выражающие высшую степень одобрения («имба», «вайб», «сигма») или резкое отрицание («кринж», «треш», «зашквар»). Примечательно, что данные слова обладают высокой семантической гибкостью и могут менять оттенок в зависимости от контекста.

• Коммуникативные маркеры: глаголы, описывающие процесс взаимодействия в сети и реальности («чекать», «рофлить», «гостить», «шипперить»). В этих словах четко прослеживается влияние англоязычной игровой и сериальной культуры.

• Обозначение типов личности: лексемы, служащие для социальной классификации окружающих («нормис», «альтушка», «скуф», «пикми»). Данный пласт лексики является наиболее динамичным и отражает актуальные социальные тренды, транслируемые через платформы TikTok и Instagram.

В итоге было показано, что сленг старшеклассников – это не хаотичный набор звуков, а структурированная система, имеющая свои внутренние законы развития. Проведенный контент-анализ ответов также выявил интересную региональную особенность: в речи казахстанских школьников активно используются гибридные формы, где к казахским корням добавляются молодежные суффиксы, или наоборот, общемировый сленг употребляются в контексте местных культурных реалий. Это позволяет сделать вывод о формировании особого «локального сленга», который выступает дополнительным фактором самоидентификации [9, с. 418].

В ходе исследования было проанализировано, какими путями новые слова входят в лексикон учащихся. Ошибочно полагать, что сленг – это лишь заимствования. Процесс словотворчества гораздо сложнее и включает в себя несколько ключевых механизмов.

Во-первых, выделяется метод семантической деривации (переосмысления). В этом случае уже существующее в языке слово приобретает совершенно новое, часто метафорическое значение. Было замечено, что такие слова, как «душно» или «слиться», полностью поменяли свой вектор: первое стало обозначать занудство и излишнюю педантичность, а второе – отказ от выполнения обещаний или уход от ответственности. Вследствие этого происходит расширение экспрессивных возможностей языка без привлечения внешних заимствований.

Во-вторых, активно используется аффиксация – присоединение к иностранным корням привычных русских или казахских морфем. Проанализировано использование глаголов «рофлить», «хейтить», «чекать». Здесь к английским основам (laugh, hate, check) добавляются славянские глагольные суффиксы и окончания. Это делает слово удобным для использования в предложениях, позволяя ему спрягаться и склоняться по правилам родной речи.

В-третьих, значительную роль играет аббревиация и усечение. В условиях дефицита времени и стремления к лаконичности в мессенджерах, слова сокращаются до минимума: «инста» (инстаграм), «прик» (прикольный), «лс» (личные сообщения). Это позволяет поддерживать высокий темп коммуникации, не теряя при этом информативности.

На основе проведенного анализа было показано, что сленг является самой изменчивой частью языковой системы. Прогнозируется, что в ближайшие годы влияние англоязычного геймерского сленга будет постепенно снижаться, уступая место лексике из сферы нейросетей и искусственного интеллекта. Вследствие этого возникнут новые метафорические переносы, описывающие человеческое общение через термины машинного обучения и алгоритмов.

Также было отмечено, что процесс «демократизации» языка приведет к тому, что часть молодежного сленга неизбежно перейдет в разряд общеупотребительной разговорной лексики. Это позволяет сделать вывод о том, что сленг выступает в роли своеобразной «лаборатории», где язык тестирует новые формы, прежде чем принять их в основной состав.

Заключение

В ходе проведенного исследования была подробно рассмотрена природа сленга как ключевого способа самовыражения современных старшеклассников. На основе теоретического обзора и практического анализа результатов тестирования были сделаны следующие выводы:

1. Сленг как инструмент идентичности. Было подтверждено, что для подростков 15-17 лет использование специфической лексики является не только способом экономии речевых усилий, но и важнейшим механизмом социальной адаптации и психологического обособления от мира взрослых.

2. Многофакторность формирования. Основными источниками пополнения сленга остаются глобальная интернет-культура, социальные сети и заимствования, однако в условиях Казахстана этот процесс дополняется уникальной лингвистической интерференцией и созданием гибридных форм.

3. Динамичность и креативность. Анализ механизмов словообразования показал, что старшеклассники проявляют высокую степень языковой игры, переосмысливая старые значения и адаптируя иностранные корни под грамматику родного языка.

Это свидетельствует о живом интересе молодежи к возможностям слова, а не об оскудении словарного запаса.

4. Функциональность. Сленг успешно выполняет коммуникативную, экспрессивную и конспиративную функции. В итоге это позволяет подросткам создавать комфортную и безопасную среду для внутригруппового общения.

Резюмируя вышесказанное, можно утверждать, что сленг – это естественное проявление эволюции языка в молодежной среде. Вместо борьбы с этим явлением целесообразно изучать его как индикатор социальных изменений и психологического состояния подрастающего поколения. Правильное понимание этих процессов способствует налаживанию конструктивного диалога между поколениями и сохранению культуры речи в условиях меняющегося мира.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ахметова М. М. Современный молодежный жаргон: социолингвистический аспект. – Алматы: Ғылым, 2021.

2 Копылова Т. А. К вопросу об использовании сленга как способа общения среди молодежи. Материалы конференции ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – Астана, 2023.

3 Маханбет А. К. Молодежный сленг и особенности его функционирования. Наука и образование. – Астана, 2022.

4 Смагулова Г. Н. Стилистика казахского языка и культура речи. – Алматы: Қазақ университеті, 2019.

5 Сулейменова Э. Д. Языковые процессы и политика в Казахстане. – Алматы: Қазақ университеті, 2011.

6 Хасанов Б. А. Казахско-русское двуязычие: социолингвистический аспект. – Алматы: Наука, 1987.

7 Выготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Смысл, 2005.

8 Елисеева В. В. Лексикология английского языка. – СПб: СПбГУ, 2010.

9 Расулжанова Ш. И. Молодежный сленг как своеобразный способ вербализации бытия. Journal of Universal Science Research. – 2024.

10 Чэнь Цянь. Функционально-семантические особенности молодёжного сленга. – СПб: СПбГУ, 2016.

БИЛИНГВИЗМ В КАЗАХСКИХ ФИЛЬМАХ И СЕРИАЛАХ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ

ИСКАНДАРОВ А.
ученик 9 «Б» класса, Кенжекольской СОШ, г. Павлодар

В современном языкознании билингвизм рассматривается как владение двумя языками и их использование в различных сферах жизни. Это явление может быть как индивидуальным (когда два языка знает один человек), так и массовым (когда всё общество использует два языка).

В науке существует несколько подходов к определению билингвизма. Например, выдающийся американский лингвист **Л. Блумфилд** понимает билингвизм следующим образом: «В тех случаях, когда совершенное усвоение иностранного языка не сопровождается утратой родного языка, возникает билингвизм (двуязычие), заключающийся в одинаковом владении двумя языками». [2, с. 70]. Такой же точки зрения придерживается и **В. А. Аврорин:** «...двуязычие начинается тогда, когда степень знания второго языка приближается вплотную к степени знания первого» [1, с. 51].

Определение «билингвизм» У.Вайнрайха, основанное на социологическом критерии: «Практику попеременного пользования двумя языками мы будем называть двуязычием, а лиц, ее осуществляющих, двуязычными» [3, с. 22]. Как видно из определения, **У. Вайнрайх** не сделал никаких ссылок на степень владения языком, но все же ограничил спектр существования билингвизма, указав на «попеременное» использование языков, а это могут осуществлять только индивиды, хорошо владеющие двумя языками.

На сегодняшний день в полиязычном Казахстане, как отмечает **З.К. Ахметжанова**, сформировалось множество типов би- и полилингвизма, которые отличаются регионами распространения, охватом разных сфер функционирования языков, спецификой влияния первого языка на второй и т.д. **Б. Х. Хасанов** выделяет 126 типов двуязычия, состоящих из 125 национальных и русского языков, около двух десятков русско-национального и национально-казахского двуязычия, не менее десяти типов национальнонационального двуязычия, а также трехъязычия, представленного триединством казахского, русского и национального компонентов [4, с. 29-33].

Н.М. Жанпеисова утверждает, что большинство населения Казахстана вляются билингвами, однако степень владения русским языком как вторым неодинакова. Ученый считает, что в Казахстане сформировался национальный тип билингвизма (казахско-русский билингвизм): владение русским языком широко распространено среди титульного населения республики. Ученый предполагает, что в городе и районах с пестрым этническим составом довольно большое расслоение в языковом отношении. Зачастую в общении с представителями других национальностей казахам приходится пользоваться русским языком как языком–посредником, что влияет на расширение его сферы функционирования. Именно билингвы являются посредниками между разноязычными группами населения.

Большинство казахов являются двуязычными, поэтому переключение на другой язык, как правило, свойственно именно лицам казахской национальности [4, с. 26-102].

Анализируя языковую ситуацию в Казахстане, О.Б.Алтынбекова приходит к выводу, что в республике функционируют казахско-русский билингвизм (75 % казахов владеют русским языком), национально-казахско-русское двуязычие (уйгуры, турки, курды, азербайджанцы, чеченцы, киргизы, татары, дунгане, башкиры). Исследователь «Общество и цивилизация в XXI веке: тенденции и перспективы развития» отмечает, что в этом полиязычии разных этносов доминирудоминирует русский язык [4, с. 119].

Сохранение сферы функционирования русского языка обеспечивается стремлением Казахстана к интеграционным процессам, сохранению единого культурного и образовательного пространства со странами СНГ [5, с. 35].

Таким образом, можно сказать, что к настоящему времени в Казахстане сформировалось множество типов билингвизма как частного проявления многоязычия, которые отличаются регионами распространения, охватом разных сфер функционирования языков, спецификой влияния первого языка на второй и т.д.

Считается целесообразным, что внедрение и расширение функционирования на территории полиэтнического Казахстана различных типов билингвизма будет способствовать межэтническому согласию и консолидации казахстанского общества.

Таким образом, в казахстанских условиях билингвизм – это не просто владение двумя языками, а отражение социальной и культурной реальности, когда казахский язык выступает

символом национальной идентичности, а русский – инструментом межэтнического общения.

Современные медиа, включая кино и сериалы, являются важным отражением **языковой среды общества**. Через диалоги персонажей зритель видит реальные формы языкового поведения:

• **код-свитчинг** (переключение языков в пределах одного высказывания);

• **диглоссия** (разделение функций языков: казахский – для традиции, русский – для «современности;

• **Симметричный билингвизм** – равное владение обоими языками.

• **Асимметричный билингвизм** – владение одним языком лучше, чем другим.

В **семейных мелодрамах** (например, «Келінжан») билингвизм отражает традиционный быт: старшие предпочитают казахский, молодые – иногда переходят на русский. Например, монолог старшей невестки, когда случайно увидела свою свекровь :

«- Мені сендер ВООБЩЕ сыйламайсыңдар...Ой, апа, Сіз қашан келдіңіз? Шошытып жібердіңіз ғой!» (к\ф «Келінжан») https://vm.tiktok.com/ZMAXA2vRf/

В **комедийном сериале** «Келинка Сабина» смешение языков становится источником юмора, подчёркивает социальные контрасты. Например, разговор молодой девушки с тетей :

«- Әй, қосаңшы енді! Неге үлкендермен солай сөйлейсің?

-Я ваш «аулский» язык не понимаю. Как хочу, так и буду разговаривать!» (к\ф «Келинка Сабина»)

https://yandex.kz/video/preview/18146471602951562187

В **драмах** («Өмір») билингвизм усиливает эмоциональную нагрузку – разные языки используются для разных ролей. Например, разговор продавца магазина и мальчика Омир:

«- Сынок, тебе сколько лет? Не, не! Водку тебе продавать я не буду!

-Слушай, ағашка! У меня только вчера папа умер. У мамы депресия. Оған ішу керек. Әйтпесе мен жетім қалам. Понимаешь, да? Еркекпіз ғой» (к\ф «Өмір») https://vm.tiktok.com/ZMAXSKWMw/

В **молодёжном сериале** «Ағашка» билингвизм звучит как естественный язык города: смешанные диалоги, англицизмы, жаргон. Например, разговор между двумя братьев:

«- А вы вообще чем занимаетесь?

-Тебе зачем?

-Меня тоже возьмите на работу

-Ты же видишь. Мама не хочет, чтобы мы общались.

-Да, аға, я знаю, но просто сейчас на жизнь денег не хватает: за квартиру надо платить. Кішкене ақшамен напряг болып тұр. Поэтому спрашиваю.» (к\ф «Ағашка») https://vm.tiktok.com/ZMAXAMyau/

Таблица 1: Проявление билингвизма в казахских фильмах и сериалах

Сериал	Ситуация	Реплика персонажа	Комментарий (тип билинг-визма)
«Родной»	Разговор двух молодых семьи https://vm.tiktok.com/ZMAXAbo5y/	«Что там өсектесуге келдің ба? Көмектесуге келдің ба? Проблем жоқ, брат. Көмектесейін. Жақын жерде СТОшкам бар. Зачем мне сондай информация? Или мақтанып тұрсың ба?»	Переключение с казахского на русский в одном предложении (код-свитчинг).
«Ғашық жүрек или коктейль для звезды»	Ссора продюссера и режиссера https://vm.tiktok.com/ZMAXD2Wpu/	«-Зачем два осветителя? Светті жағып өшіру үшін два осветителя надо? -Майра, ну как один человек будет таскать тяжелые приборы?.. -Ал мыналар кімдер? Кімдер, кімдер? Операторлер!»	Эмоциональное выражение через смешение: основа на русском, вставка на казахском.
«Келинка Сабина»	Диалог двух подруг и соседа https://vm.tiktok.com/ZMAXD2KES/	«-Мынау не? -Не?не? пицца! -Э, бұл лепешка мен лечо ғой! -Э, ты что все время возмущаешься? -Бұл мошенничество ғой -Ой, дофига эрудит? -Не дейт? -Білмейм, урод дейт. Қайтар ақшамды»	Ситуационный билингвизм: часть на казахском, часть на русском.
«Ағашка»	Молодежь обсуждает планы	«Ертең встречаемся, да? Қайда барамыз?»	Молодёжный разговорный билингвизм: быстрые переключения.
«Бизнес по-казахски»	Главная героиня ругается с братом https://vm.tiktok.com/ZMAXAXwe5/	«Қашан ұрыстым мен? «Мақпал, сен осы жерде былай-былай ұрыстың» деп айтшы. Мен вообще ұрыспайтын адаммын. Мен ұрысқанды жек көрем. Ал не істейсің? Докажи енді, докажи!»	Русский язык используется для «модных» слов, казахский – для бытовых.

Приведённые примеры из популярных казахских сериалов демонстрируют, что билингвизм в медиа контенте не является случайным, а отражает реальную языковую среду Казахстана.

Реплики из сериалов «Родной» и «Ғашық жүрек» показывают, как персонажи свободно переходят с казахского языка на русский и обратно в пределах одного высказывания. Это типичный пример ситуативного билингвизма, где выбор языка определяется удобством выражения мысли.

В «Келинка Сабина» героини часто смешивают языки в моменты ссор или эмоциональных реакций. Здесь билингвизм выполняет не только коммуникативную, но и стилистическую функцию – усиливает экспрессию.

Таким образом, сериалы становятся зеркалом языковой ситуации: в них естественно отражается то, что в повседневной жизни казахстанцы используют казахский и русский языки в разных комбинациях – в зависимости от ситуации, возраста и социального контекста.

Проведённое исследование показало, что билингвизм в казахстанских художественных фильмах и сериалах — закономерное отражение реальной языковой ситуации страны, где казахский и русский языки сосуществуют и взаимодействуют. Анализ популярных проектов («Келінжан», «Келинка Сабина», «Брат или брак», «Ғашық жүрек», «Родной», «Өмір», «Ағашка» и др.) выявил, что использование двух языков в кино создаёт аутентичность и реалистичность повествования, отражает социально-культурные различия персонажей, подчёркивает эмоциональные оттенки речи и служит художественным приёмом, усиливающим комический или драматический эффект.

Теоретический анализ подтверждает, что казахстанский билингвизм отличается динамичностью, ситуативностью и функциональной распределённостью языков, что особенно ярко проявляется в кинематографе как отражении привычных форм общения.

Таким образом, билингвизм в казахстанских фильмах и сериалах выполняет не только художественную, но и социально-культурную функцию, фиксируя модель реального языкового поведения и выступая важным маркером культурной идентичности. Он способствует расширению аудитории национального контента и может служить инструментом повышения интереса к нему.

ЛИТЕРАТУРА

1 Аврорин В. А. Двуязычие и школа // Проблемы изучения двуязычия и многоязычия. М.: Наука, 1972. С. 49-62.

2 Блумфилд Л. Язык / пер. с англ. Е. С. Кубряковой и В. П. Мурат. М.: Издательство «Прогресс», 1968. 608 с

3 Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / пер. с англ. яз. и комм. проф., д. филол. н. Ю. А. Жлутенко. Киев: Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1979. 264 с.

4 Алтынбекова О. Б. Этноязыковые процессы в Казахстане: Монография. Алматы: Экономика, 2006. 415 с.

5 Жанпеисова Н. М., Уталиева Ж. Т. Языковая ситуация в Актюбинской области: социолингвистическое исследование уровня владения государственным языком работниками организаций и предприятий / Актобе, 2009.

ОСОБЕННОСТИ ПОДРОСТКОВОГО ОБЩЕНИЯ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

ЛОПАТИНА Э. С.
ученица 8 класса, Средняя общеобразовательная школа №18, г. Павлодар
КЕНЖЕБАЙ Н. А.
кченица 8 класса, Средняя общеобразовательная школа №18, г. Павлодар

Все мы каждый день общаемся в чатах. WhatsApp, Telegram, TikTok стали неотъемлемой частью нашей жизни. Но если вы откроете переписку любого восьмиклассника, то увидите не столько привычные предложения из учебника русского языка, сколько набор букв: «спс», «пж», «кста», «лол», «бб» и бесконечные эмодзи. Наши бабушки и учителя литературы часто возмущаются: «Вы забыли русский язык! Вы пишете с ошибками!» А так ли это на самом деле?

Сегодня школьные правила русского языка часто спорят с нашей привычкой общаться быстро. Важно понять: сокращения в чатах – это просто безграмотность нашего поколения или же это новый язык цифрового века, у которого есть свои правила.

Общение в интернете давно обросло своими правилами. Ученые называют это «сетевым этикетом» (или «сетикетом») – это свод правил поведения, который делает общение в Сети комфортным [1]. Как отмечают исследователи, наш «цифровой язык» – это особая форма коммуникации, которая вбирает в себя черты и устной, и письменной речи [2, с. 64]. Мы хотим передать эмоцию так же быстро, как в разговоре, но вынуждены печатать. Отсюда и пошли изменения: сначала появился сленг [3], затем сокращения слов («спс» ю спасибо), а теперь целые мысли заменяются эмодзи или стикерами. Лингвисты подтверждают, что мы всё реже ставим точки в конце сообщений (потому что это может выглядеть агрессивно), а «голосовухи» и вовсе заменили набор текста [4].

Чтобы разобраться в вопросе объективно, мы провели исследование среди одноклассников и параллельных 8-х классов.

1. Анкетирование

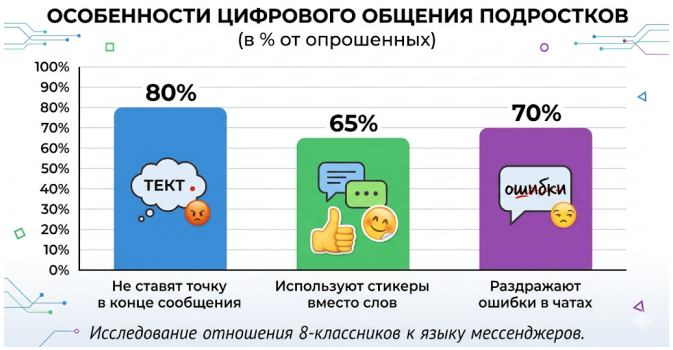
Мы опросили 30 человек и выяснили интересные вещи:

Точка в конце: 80 % наших друзей не ставят точку в конце последнего сообщения. Они считают, что точка в переписке – это

сигнал злости или окончания разговора. Как отмечает профессор Максим Кронгауз, в неформальной цифровой переписке точка в финальной позиции действительно стала маркером смены тональности общения на более официальную, торжественную или даже выражающую обиду [4].

Стикеры вместо слов: 65% опрошенных часто используют стикер или эмодзи, чтобы не писать длинный ответ. Например, поднятый большой палец (👍) заменяет фразу «Хорошо, я согласен». Исследователи подтверждают, что эмодзи выполняют функцию эмоциональной интенсификации и визуализации абстрактных концептов [5, с. 29].

Ошибки: Как ни странно, 70% ребят признались, что их раздражают грамматические ошибки в сообщениях друзей. То есть мы специально сокращаем слова («щас» вместо «сейчас»), но не любим, когда с ошибками пишут обычные слова. Это доказывает, что сокращения – это осознанный выбор для скорости, а не безграмотность.

2. Анализ переписки

Полистав школьные чаты и комментарии в TikTok, мы составили список самых популярных сокращений:

Сокращенные слова: спс (спасибо), пж/пжл (пожалуйста), кста (кстати), норм (нормально), лп (лучшая подруга).

Англицизмы и аббревиатуры: лол (смешно), хай (привет), бб (от bye-bye – пока-пока), сорри (извини), ИМХО (in my humble opinion – по моему скромному мнению). Как отмечает О.А. Фролова, англицизмы в молодежной цифровой коммуникации выполняют не только номинативную функцию, но и служат маркерами принадлежности к определенной социальной группе [6, с. 9].

Тикток-сленг: т/и (твое имя), т/ф (твоя фамилия), а также [by] (be yourself – будь собой), [cs] (child's soul – не хочу взрослеть) – эти сокращения часто встречаются в видео и комментариях, чтобы быстрее обратиться к зрителю или зашифровать смысл [7].

Исследователи подтверждают, что большинство сокращений используются не от неграмотности, а для экономии времени и места, следуя так называемому «закону экономии речевых усилий» [8, с. 275].

Мы провели эксперимент и попросили сверстников «перевести» эту фразу на язык мессенджеров.

А.С. Пушкин «Зимнее утро»	Язык мессенджера
Мороз и солнце; день чудесный! Еще ты дремлешь, друг прелестный — Пора, красавица, проснись	Сорян, хватит спать. Вейкап, норм же день! Солнечно 🏵 ☼ »

Конечно, это звучит смешно и потерялась вся поэзия. Но суть передана: собеседника будят и зовут радоваться погоде. Интересно, что если бы Пушкин жил в наше время, он, возможно, и не был бы против таких экспериментов – ведь сам поэт был лингвистическим новатором, смело смешивал стили и вводил разговорную лексику в поэзию [9]. Этот эксперимент показал главное: для лирики и уроков литературы нужен великий могучий русский язык, а для быстрой связи – язык сообщений.

Проведя исследование, мы пришли к выводу: цифровой язык – это не враг, а инструмент. Он помогает нам экономить время и быстрее договариваться в чате. Но он не должен вытеснять литературную норму, особенно когда мы пишем сочинения или общаемся с учителями [10, с. 150].

Рекомендации для школьников:

1. Думайте, где вы находитесь. В чате с другом «спс» и «бб» – ок, но в поздравлении учителю лучше написать «Спасибо» и «До свидания» полностью.

2. Не заменяйте слова сплошными эмодзи. Ваш собеседник может понять их неправильно.

3. Помните о «золотом правиле»: относись к другим так, как хочешь, чтобы относились к тебе. Если вам приятно получать грамотные сообщения, пишите грамотно и сами.

Давайте сохранять чистоту речи, но при этом понимать — язык живой, и он меняется вместе с нами.

ЛИТЕРАТУРА

1 Карабань Н. А., Дикарева А. В. Сетикет, или правила речевого поведения в сети Интернет // Филология: научные исследования. – 2018. – № 1. – С. 31-37. [С. 32-34 – определение сетевого этикета и его основные принципы]

2 Виноградова Т. Ю. Специфика общения в Интернете // Русская и сопоставительная филология: лингвокультурологический аспект. – Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2004. – С. 63-67. [С. 64-66 – интернет-коммуникация как гибрид устной и письменной речи]

3. Исрафилова А. Х., Котельникова Н. П. Сленг в речи современного подростка // Юный учёный. – 2017. – № 1 (10). – С. 1-3. [С. 2 – анализ причин использования сленга подростками]

4 Кронгауз М. А. Профессор РГГУ Максим Кронгауз – о новых трендах сетевой пунктуации // Российский государственный гуманитарный университет. – 2025. – 9 декабря. [Электронный ресурс] – интервью о точке в конце сообщений и изменении восприятия знаков препинания

5 Акай О. М. Эмодзи как мультимедийный инструмент эмоциональной графостилистики: особенности функционирования и экспрессивный потенциал в цифровой коммуникации // Актуальные проблемы стилистики. – 2025. – № 11. – С. 28-36. [С. 29-31 – функции эмодзи в цифровой коммуникации]

6 Фролова О. А. Англицизмы как функционально-прагматические маркеры цифровой коммуникации русскоговорящей молодежи // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2024. – Т. 17. – Вып. 9. – С. 1-12. [С. 5-9 – классификация и функции англицизмов в молодежной коммуникации]

7 Новый тренд в TikTok: зумеры общаются шифрами // Upl. uz. – 2025. – 17 февраля. [Электронный ресурс] – обзор новых сокращений в TikTok: [by], [cs], [as], [ay]

8 Сергеева А. М., Моисеева Л. С. Языковые особенности молодёжной интернет-коммуникации // Неофилология. – 2025. – Т. 11. – № 2. – С. 273-282. [С. 275-278 – анализ сокращений и аббревиатур в мессенджерах Telegram и ВКонтакте]

9 Пушкин онлайн: как бы Александр Сергеевич говорил на языке социальных сетей // OmskMedia.su. – 2025. – 23 июля. [Электронный ресурс] – статья о том, как Пушкин адаптировался бы к современному языку]

10 Шаповалова И. С. Влияние интернет-коммуникаций на поведение и интеллектуальное развитие молодежи // Социологические исследования. – 2016. – № 4 (372). – С. 148-151. [С. 149-150 – роль интернет-коммуникаций в социализации подростков и необходимость сохранения языковой нормы].

БАСНЯ НАИЗНАНКУ: ЧТО СКРЫВАЮТ ОЧКИ МАРТЫШКИ ?

МАКЕЕВА А. С.
учитель русского языка и литературы, Общеобразовательная Енбекшинская основная школа Актогайского района, Павлодарская обл.
ТАТАРЕНКО О. В.
учащаяся 7 «Ә» класса, Общеобразовательная Енбекшинская основная школа Актогайского района, Павлодарская обл.

В мире литературы комедия часто служит не только развлечением, но и средством глубокого познания человеческой природы. Басни И. А. Крылова – яркий пример того, как короткий текст, насыщенный юмором и гротеском, может передавать сложные идеи о поведении, привычках и ошибках человека. Особое внимание заслуживает басня «Мартышка и очки», где простой сюжет о животном и очках превращается в философское рассуждение о знании, понимании и применении возможностей. На первый взгляд, история кажется забавной и легко воспринимаемой, но литературная ценность басни заключается не только в комическом эффекте, но и в мастерском использовании языка. Крылов создаёт образы и ситуации, которые понятны читателю сразу, но имеют многослойное значение. С одной стороны, история вызывает смех – читатель наблюдает за неуклюжими попытками Мартышки. С другой стороны, каждый эпизод несёт урок: неправильное применение знаний, слепое следование привычкам или желание выглядеть умным без осознания сути приводят к ошибкам и разочарованиям. Такой приём позволяет автору сочетать развлечение с воспитательной функцией, делая басню эффективным инструментом формирования читательской грамотности.

Басня «Мартышка и очки» – это не просто забавная история о животном и очках. Это многослойный текст, в котором комедия служит средством познания, а каждая сцена несёт культурный, психологический и педагогический смысл. Введение в её

анализ требует внимания к языку, символике и интерпретации действий персонажа. В данной работе демонстрируется, как басня Крылова остаётся актуальной в современном мире, сочетая художественную выразительность с возможностью применять её уроки в повседневной жизни, образовании и развитии критического мышления.

В повседневной жизни люди часто сталкиваются с ситуациями, когда знания или умения есть, но использовать их правильно не получается. Именно эта тема лежит в основе басни «Мартышка и очки».

В басне Мартышка находит очки:

«Мартышка к старости слаба глазами стала;
А у людей она слыхала,
Что это зло еще не так большой руки:
Лишь стоит завести очки…» [1, с. 45].

Мартышка пытается использовать их по своему усмотрению, но не понимает их истинного назначения. Она примеряет очки то на нос, то на лапу, пытаясь видеть «правильно», но выходит только комичный и бессмысленный результат.

«…Вертит Очками так и сяк:
То к темю их прижмет, то их на хвост нанижет,
То их понюхает, то их полижет;
Очки не действуют никак.» [1, с. 45].

Эта басня остаётся актуальной и в современном мире. Люди порой покупают новые гаджеты или технологии, не читая инструкций, и ожидают мгновенного результата.

Например, школьники получают новые планшеты для дистанционного обучения, но без умения пользоваться программами не могут выполнять задания эффективно [2, с. 112].

Или взрослые покупают «умные» кухонные приборы, а используют их просто как декоративные предметы. Так же, как Мартышка, они имеют инструмент, но не знают, как правильно извлечь из него пользу.

Особенно интересен аспект психологической слепоты, который показывает Иван Андреевич Крылов. Часто люди видят предмет, но не понимают смысла его использования. Это проявляется и в социальных сетях: человек подписан на образовательные каналы, но тратит время на бессмысленные посты, не извлекая знаний. Очки Мартышки здесь становятся метафорой возможностей, которые остаются неиспользованными, потому что отсутствует понимание и опыт.

Подобные случаи можно наблюдать и в школьной практике. Например, на уроках технологии или информатики ученики часто получают возможность работать с новыми инструментами – интерактивными досками, программами для моделирования или лабораторным оборудованием. Некоторые начинают экспериментировать «наугад», не изучив инструкцию, и получают неожиданные или неправильные результаты. Так же поступает и Мартышка, пробуя очки на лапах, на носу или вообще не по назначению. Эти примеры помогают учащимся понять, что правильное использование знаний и навыков требует внимательности, осмысленности и опыта [3, с. 67].

Для иностранных учащихся и новичков в изучении русского языка басня Крылова «Мартышка и очки» также оказывается полезной. Фразеологизмы, выражения и комичные действия Мартышки демонстрируют, как важно учитывать контекст и культурные особенности языка. Например, выражение «взять очки в лапы» на первый взгляд воспринимается буквально, и учащиеся могут представить себе, что Мартышка просто держит очки. Однако переносный смысл раскрывает идею неправильного применения знаний: Мартышка не понимает назначения очков и пытается использовать их «на нос», «на лапу» или «на лоб» [1, с. 45].

Образ Мартышки можно рассматривать как символ человеческой поспешности и поверхностного понимания. Она стремится выглядеть умной и внимательной, но действует бессистемно, что отражает психологический феномен «эффекта иллюзии компетентности». Крылов использует повторение действий Мартышки, чтобы подчеркнуть циклический характер ошибок: попытки применить инструмент без понимания результата всегда оказываются неудачными.

С точки зрения литературной символики, очки – это метафора знаний и возможностей, которые без осмысленного применения превращаются в «пустую оболочку». Юмор басни не только развлекает, но и заставляет задуматься о необходимости анализа и внимательности при использовании любого ресурса.

Таким образом, басня Крылова помогает учащимся не только понять юмор и символику текста, но и увидеть связь литературы с реальной жизнью, показывая, как неправильное использование знаний или вещей проявляется в повседневных ситуациях, что особенно важно для формирования языковой и культурной грамотности.

Интересно, что современные дети часто повторяют ошибки Мартышки в цифровой среде. Например:

Ученик получает планшет для дистанционного обучения, но использует его только для игр, хотя инструмент предназначен для изучения предмета.

Подросток приобретает сложный музыкальный инструмент, но не читает партитур, пытаясь извлечь звук «наугад». Взрослый покупает кухонный гаджет с множеством функций, но использует только как обычную кастрюлю.

Все эти ситуации показывают, что наличие инструмента не гарантирует правильного использования, а ошибки могут быть комичными и даже вредными.

Басня Крылова также учит самоанализу и внимательности. Мартышка стремится выглядеть умной, примеряя очки, но не думает о сути. Аналогично современные ученики или взрослые часто имитируют действия, не понимая их смысла. Это явление показывает важность формирования читательской грамотности, умения видеть скрытый смысл текста, переносного значения предметов и поступков [2, с. 115; 3, с. 72].

Кроме того, басня отражает культурные особенности общества. В русском языке существуют выражения, которые кажутся нелогичными, пока не понять их переносного смысла. Например: «взять дело в руки», «пустить в ход ум», «зажечь лампу знаний». Все эти фразы — аналог мартышкиных очков: слова сами по себе кажутся простыми, но их смысл раскрывается только через контекст и культуру речи.

Таким образом, басня И. А. Крылова «Мартышка и очки» остаётся актуальной и в двадцать первом веке. Она иллюстрирует, что наличие знаний и инструментов не гарантирует их правильного применения. Литературный анализ басни позволяет понять важность внимательности, осмысленности действий и критического мышления. Сопоставление с современными жизненными примерами делает её понятной для детей, подростков и взрослых, а интеркультурные сравнения раскрывают универсальность темы в разных языках.

Из всего этого следует, что басня И. А. Крылова «Мартышка и очки» остаётся актуальной в двадцать первом веке. Она учит правильному использованию инструментов и знаний, анализу действий и мотивов, внимательному отношению к новым возможностям. Жизненные примеры показывают, что ошибки Мартышки повторяются и сегодня, поэтому басня Крылова остаётся важным педагогическим и культурным инструментом для обучения и воспитания.

ЛИТЕРАТУРА

1 Крылов И. А., Басни – М., 1985. – 156 с.

2 Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2011. – 344 с.

3 Долгоруков А. М. Методы эффективного самообразования. – М., 2001. – 258 с.

ПОЧЕМУ МОЖНО «ЗАЖЕЧЬ ЧАЙНИК»? СЕКРЕТЫ СТРАННЫХ ЧАЙНЫХ ФРАЗ В РУССКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ

МАКЕЕВА А. С.
учитель русского языка и литературы, Общеобразовательная Енбекшинская основная школа Актогайского района, Павлодарской обл.
СЕМБІ І. Е.
учащаяся 7 «А» класса, Общеобразовательная Енбекшинская основная школа Актогайского района, Павлодарской обл.

В данной статье рассматривается необычная бытовая фраза «зажги чайник». Цель работы – понять, почему подобное выражение звучит необычно с точки зрения норм русского языка и как его можно объяснить с позиции лингвистики. В исследовании анализируются особенности сочетаемости слов, явление метонимии и влияние разговорной речи на языковую норму. Особое внимание уделяется тому, что подобные выражения могут вызывать трудности у людей, изучающих русский язык как иностранный. Также приводятся похожие бытовые выражения, связанные с приготовлением чая, и проводится краткое сравнение с казахским языком [2, с. 74].

В повседневной жизни люди часто используют выражения, которые кажутся совершенно привычными и не вызывают никаких вопросов. Мы произносим их автоматически, не задумываясь о том, насколько точно они соответствуют нормам языка. Однако если внимательно прислушаться к таким фразам и попытаться проанализировать их с точки зрения лингвистики, можно заметить, что некоторые из них построены не совсем логично или нарушают привычную сочетаемость слов. Подобные явления представляют интерес для исследователей языка, поскольку позволяют увидеть, как функционирует живая разговорная речь и каким образом она может отклоняться от строгих норм литературного языка.

Одним из таких примеров является фраза «зажги чайник». На первый взгляд она может восприниматься как обычная бытовая просьба. Однако если задуматься над её смыслом, возникает вопрос: как можно «зажечь» чайник? Ведь чайник не является предметом, который можно зажечь так же, как свечу, лампу или костёр. Его можно поставить на плиту, включить или нагреть, но не «зажечь».

Тем не менее подобные выражения иногда встречаются в разговорной речи, поскольку люди нередко сокращают фразы и переносят действие на предмет, связанный с этим действием [6, с. 52].

Похожие случаи можно встретить и в других бытовых выражениях. Например, люди говорят «поставь чай», хотя на самом деле ставят чайник с водой; «включи воду», хотя фактически открывают кран; «сделай чай», хотя речь идёт о процессе приготовления напитка. Несмотря на неточность формулировки, смысл таких выражений обычно легко понимается благодаря ситуации общения и общему жизненному опыту собеседников.

Подобные выражения могут вызывать трудности у людей, изучающих русский язык как иностранный. Иностранные учащиеся часто опираются на словарные значения слов и стараются понимать фразы буквально. Поэтому, услышав выражение «зажги чайник», они могут представить себе ситуацию, в которой чайник действительно пытаются поджечь. Чтобы правильно понять такие выражения, необходимо учитывать особенности разговорной речи, а также скрытые смысловые связи между словами, которые понятны носителям языка, но не всегда очевидны для изучающих русский язык [5, с. 118].

С точки зрения литературной нормы глагол «зажечь» обычно употребляется по отношению к предметам, которые могут гореть или излучать свет. Например: зажечь свечу, зажечь костёр, зажечь лампу, зажечь огонь. Во всех этих случаях действие связано с появлением огня или света. Чайник же предназначен для нагревания воды, поэтому более правильными выражениями будут: «поставь чайник на плиту», «включи электрический чайник» или «поставь чайник на огонь». С этой точки зрения выражение «зажги чайник» можно рассматривать как нарушение привычной сочетаемости слов.

Однако разговорная речь не всегда следует строгим правилам. Люди стремятся говорить быстрее и проще, поэтому часто сокращают фразы и опускают часть смысла. В результате появляются выражения, которые с точки зрения грамматики могут выглядеть необычно, но в реальном общении легко понимаются.

Интересно, что подобные явления встречаются не только в русском языке. Во многих языках мира разговорная речь стремится к упрощению и сокращению. Люди выбирают наиболее короткий и удобный способ передачи информации, даже если он не полностью соответствует литературной норме.

Интересно также, что в разговорной речи можно услышать и другие необычные выражения, связанные с приготовлением чая. Например:

– «поставь чай» – хотя фактически ставят чайник с водой;

– «заведи чайник» – разговорная форма, означающая «включи электрический чайник»;

– «запусти чайник» – ещё один вариант разговорного обозначения включения прибора;

– «сделай чай» – вместо более точного выражения «приготовь чай».

Во всех этих случаях действие переносится не на сам процесс, а на предмет, который с ним связан. Люди стремятся говорить быстрее и привычнее, не задумываясь о точности формулировки.

В лингвистике подобные случаи называют семантическими аномалиями. Это ситуации, когда слова соединяются таким образом, что их значения оказываются не полностью совместимыми. Например: «громкий цвет», «вкусный камень» или «горящий чайник». Подобные сочетания кажутся необычными, однако они помогают исследователям увидеть, как работает смысловая система языка [4, с. 98].

Интересно, что подобные особенности разговорной речи встречаются и в других языках. Люди нередко сокращают высказывания и переносят действие на предмет или результат действия. Например, в английском языке распространено выражение turn off the light – «выключи свет», хотя фактически выключают лампу или выключатель. Также часто говорят read the newspaper («читать газету»), хотя буквально читают текст, напечатанный в ней. В украинском языке можно услышать выражение «включи світло», где действие также переносится на результат – свет, хотя на самом деле включается лампа или электричество. В татарском языке употребляется выражение «телевизор кара» – буквально «смотри телевизор», хотя человек смотрит не сам предмет, а передачу или изображение на экране. Подобные примеры показывают, что во многих языках действие часто обозначается через наиболее заметный предмет ситуации, а часть смысла остаётся подразумеваемой. Это делает речь более краткой и удобной в повседневном общении.

Одним из объяснений появления таких выражений является метонимия – перенос значения с одного предмета на другой, связанный с ним [3, с. 122].

Когда человек говорит «зажги чайник», он на самом деле может иметь в виду «зажги огонь под чайником» или «включи плиту, чтобы вскипятить воду». Часть смысла просто опускается, потому что она понятна из ситуации. Кроме того, подобные выражения отражают особенности человеческого мышления. В повседневной жизни люди редко формулируют свои мысли максимально точно. Обычно они выбирают слова, которые быстрее всего передают смысл. Поэтому в разговорной речи нередко появляются сокращённые или переносные формы выражения.

Интересно, что похожие языковые явления встречаются и в казахском языке. Например, можно услышать выражения: «шай қой» – буквально «поставь чай», хотя на самом деле имеется в виду поставить чайник с водой; «шайды қайнат» – «вскипяти чай», хотя кипятят воду; «шай жасап жіберші» – «сделай чай», то есть приготовь напиток. В этих случаях также происходит перенос действия на предмет, связанный с процессом. Это показывает, что разговорная речь в разных языках может использовать похожие способы упрощения выражений.

Сравнение подобных выражений в русском и казахском языках показывает, что такие особенности являются естественной частью живой речи. Язык постоянно развивается, и разговорные формы могут постепенно влиять на литературную норму.

Таким образом, даже простая бытовая фраза может стать интересным объектом для лингвистического исследования. Пример выражения «зажги чайник» показывает, что в живой разговорной речи люди часто используют сокращённые или переносные формы высказываний. Анализ подобных выражений помогает лучше понять особенности функционирования языка, различия между разговорной и литературной речью, а также трудности, с которыми могут сталкиваться люди, изучающие русский язык [7, с. 156].

ЛИТЕРАТУРА

1 Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986.

2 Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 1998.

3 Розенталь Д. Э. Справочник по русскому языку. – М.: Айрис-пресс, 2006.

4 Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969.

5 Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.

6 Крысин Л. П. Русская разговорная речь. – М.: Наука, 1989. – 239 с.

7 Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. – М.: Русский язык, 1987. – 240 с.

ФАНФИКШЕН КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

РЖАНОВА В. А.
ученица 8 класс, Майкаинская средняя общеобразовательная школа № 2, Майкаин

В современном обществе наблюдается снижение интереса школьников к чтению художественной литературы. Развитие цифровых технологий, социальных сетей и визуальных форм информации приводит к тому, что традиционное чтение уступает место другим видам досуга. В связи с этим перед школой стоит важная задача – найти новые методы и формы работы, которые помогут заинтересовать учащихся литературой и развить их читательскую активность.

Одним из перспективных направлений является использование фанфикшена. Фанфикшен представляет собой любительские литературные произведения, созданные на основе уже существующих текстов, фильмов или других произведений искусства. В фанфиках авторы продолжают сюжет, переосмысливают характеры героев или предлагают альтернативные версии событий.

Использование фанфикшена может способствовать развитию интереса к литературе, так как учащиеся не только читают произведение, но и становятся соавторами текста. Создание фанфиков требует внимательного анализа произведения, понимания характера персонажей и владения языковыми средствами.

Таким образом, фанфикшен может стать эффективным инструментом развития читательской активности и творческого потенциала школьников.

Актуальность данной темы обусловлена необходимостью поиска новых педагогических технологий, направленных на развитие интереса школьников к чтению художественной литературы.

Современные исследователи отмечают, что формирование читательской культуры учащихся связано с активным включением школьников в творческую деятельность, связанную с литературным текстом [3, с. 47]. Творческие задания позволяют учащимся глубже понять содержание произведения и формируют устойчивый интерес к чтению.

Фанфикшен как явление современной интернет-культуры представляет значительный интерес для педагогики и лингвистики. Он позволяет читателю стать соавтором произведения, продолжая сюжет и развивая характеры героев. По мнению исследователей, фанфикшен способствует развитию письменной речи и формированию творческого мышления учащихся [6, с. 89].

Использование фанфикшена на уроках русской литературы позволяет объединить традиционные методы изучения художественного текста и современные формы творческой деятельности.

Цель исследования является определение возможности использования фанфикшена как средства развития читательской и творческой активности школьников на уроках русской литературы.

1. Для достижения поставленной цели были поставлены следующие задачи:

2. Изучить понятие фанфикшена и его особенности как формы творческой интерпретации литературного произведения.

3. Определить влияние написания фанфиков на развитие читательской и творческой активности школьников.

4. Провести практическое исследование по созданию учащимися фанфиков по мотивам произведений русской литературы.

5. Разработать приложение для написания фанфиков и создать электронный сборник (электронную книгу) лучших ученических фанфиков.

Объект исследования – процесс развития читательской активности школьников.

Предмет исследования – использование фанфикшена как средства развития творческого письма и интереса к литературе.

Гипотеза: если использовать фанфикшен на уроках русской литературы, то читательская активность и интерес школьников к художественным произведениям повышаются, поскольку

учащиеся переходят от пассивного чтения к творческому взаимодействию с текстом.

В ходе исследования были использованы следующие методы: анализ научной и методической литературы, анализ художественных текстов, наблюдение, анкетирование учащихся, сравнительный анализ письменных работ, обобщение результатов исследования.

Фанфикшен является разновидностью любительской литературы, основанной на использовании сюжетов и персонажей известных произведений. Автор фанфика может продолжать сюжет оригинального произведения, изменять события или создавать альтернативные версии истории.

Исследователи отмечают, что фанфикшен представляет собой форму так называемой «участвующей культуры», в которой читатель становится активным участником литературного процесса [8, с. 112].

С точки зрения педагогики фанфикшен обладает значительным образовательным потенциалом. Создание фанфиков требует от учащихся внимательного чтения оригинального текста, понимания мотивов поступков героев и умения сохранять особенности художественного стиля произведения.

По мнению ученых, творческое письмо является эффективным способом развития языковой компетенции школьников, так как позволяет активно использовать лексические и стилистические средства языка [2, с. 64].

Кроме того, работа с фанфикшеном способствует развитию воображения, критического мышления и навыков литературного анализа.

Для проверки гипотезы было проведено исследование среди учащихся 7-8 классов. В опросе приняли участие 30 учеников.

Цель анкетирования – определить отношение школьников к чтению художественной литературы и их интерес к созданию фанфиков.

Учащимся было предложено ответить на следующие вопросы:

– Любите ли вы читать художественную литературу?

– Интересно ли вам придумывать продолжение истории или судьбы героя?

– Слышали ли вы раньше о фанфикшене?

– Хотели бы вы попробовать написать фанфик по литературному произведению?

– Станет ли урок литературы интереснее, если на нём писать фанфики?

Таблица 1 - Отношение учащихся к чтению и фанфикшену

№	Вопрос	Да	Нет	Иногда
1	Любите ли вы читать художественную литературу?	14	6	10
2	Любите ли придумывать продолжение истории?	21	3	6
3	Слышали ли о фанфикшене?	12	18	–
4	Хотели бы написать фанфик?	24	2	4
5	Станет ли урок интереснее?	26	1	3

Рисунок 1 – Результаты анкетирования учащихся о читательской активности и интересе к фанфикшену

Полученные результаты показывают, что большинство школьников положительно относятся к творческим заданиям, связанным с литературой.

После анкетирования учащимся было предложено написать небольшой фанфик по мотивам изученного литературного произведения. Работа выполнялась в несколько этапов:

1. Анализ художественного произведения.
2. Обсуждение характера героя;
3. Придумывание нового сюжета;
4. Написание фанфика.

При анализе работ учитывались следующие критерии:

– понимание содержания оригинального текста;
– логичность развития сюжета;
– использование художественных средств;
– оригинальность идеи;
– грамотность письменной речи.

Наблюдения показали, что учащиеся проявили высокий интерес к выполнению задания. Они активно обсуждали характеры героев, предлагали различные варианты развития сюжета и использовали художественные средства языка.

Научная новизна данной работы заключается в рассмотрении фанфикшена как педагогического инструмента развития читательской активности школьников на уроках русской литературы.

В отличие от традиционных методов анализа текста, использование фанфикшена предполагает творческую интерпретацию произведения и активное участие учащихся в литературном процессе.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты работы могут быть использованы:

– на уроках русской литературы;
– при обучении творческому письму;
– при организации литературных проектов;
– при разработке интерактивных образовательных заданий.

Проведенное исследование показало, что фанфикшен может быть эффективным педагогическим инструментом развития читательской и творческой активности школьников.

Создание фанфиков помогает учащимся глубже понимать художественные произведения, анализировать характеры героев и развивать навыки письменной речи.

Таким образом, использование фанфикшена на уроках русской литературы способствует формированию активной читательской позиции школьников и развитию их творческого потенциала.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – Москва: Искусство, 1979.

2 Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста. – Москва: Флинта, 2018.

3 Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Наука, 2019.

4 Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. – Москва: Языки славянской культуры, 2018.

5 Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1970.

6 Чернявская В. Е. Текст и дискурс. – Москва: Либроком, 2020.

7 Кузьмина Н. А. Фанфикшен как форма современной литературной коммуникации // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2019.

8 Мельникова Е. В. Интернет-тексты как объект лингвистического исследования // Вестник Московского государственного университета. Серия: Филология. – 2018.

9 Плотникова А. М. Фанфикшен как форма читательского творчества школьников // Педагогическое образование в России. – 2020.

10 Сысоева Е. Н. Использование творческого письма на уроках литературы как средство развития читательской активности // Современные проблемы науки и образования. – 2021.

ОТ ОБЛОМКА ОБСИДИАНА ДО ГОВОРЯЩЕГО СТЕКЛА: ИСТОРИЯ И СИМВОЛИКА ЗЕРКАЛА В СКАЗКЕ А.С. ПУШКИНА

ТАЛИПОВА А.
СОШ №25, г. Павлодар
СМАИЛОВА Б. С.
Научный руководитель, СОШ №25, г. Павлодар

Сегодня зеркало в кармане у каждого – это фронтальная камера смартфона. Почему нам, особенно подросткам, так важно наше отражение в зеркале? Мы повторяем поведение злой мачехи из сказки А.С. Пушкина, которая постоянно задаётся вопросом: «Я ль на свете всех милее?», только делаем это через лайки в соцсетях. Если для сказочной мачехи зеркало было источником гнева и зависти, то для современного подростка оно стало инструментом общения и получения оценки от окружающих. Мы задались целью определить, как литература помогает нам понять психологию нашего собственного «отражения» в эпоху социальных сетей на примере «Сказки о мёртвой царевне и семи богатырях» А.С. Пушкина.

В начале нашего пути обратимся к истории возникновения зеркала. В древности роль зеркала выполняла водная поверхность. Затем люди стали использовать для создания зеркал сначала камни, а потом металл и стекло. Но первоначально способность отражать предметы была закреплена за водной стихией, которая в мифах

выполняла «роль границы, маркирующей вход в потустороннее и открывающей путь в другой мир. Создавая «разрыв» в зримой вещественной ткани бытия, в мифологизирующем плане зеркало рассматривается как окно в параллельную стихию. Поэтому зеркало использовалось как предмет визуальной магии». [1, с. 64] «Представление о зеркале как о границе потустороннего мира наиболее ярко отражается в европейской традиции. …отражение являет нам иной мир – мир умерших, мир духов. Очень похожий на наш, но, в то же время, отличающийся от нашего мирского пространства, – говорит Мария Рон, - Это пространство сказочное, таинственное. И оно таит угрозу». [2, с. 34]

Зеркало в древних культурах часто связывали с образом женщины. И в европейской, и в восточной культурах древние зеркала изображались в образе женщин, держащих «на своих руках солнечный диск. Это зеркало связано с представлениями о богине Хатор, атрибутом которой и было зеркало. Такая символика и форма зеркал во многом повлияла и на зеркала средиземноморья – Древней Греции, Древнего Рима. В китайской и японской мифологии зеркало было атрибутом богинь, связанных с солнцем». [2, с. 36] Таким образом, с древнейших времён зеркало олицетворяет женское начало.

На территории Казахстана в ходе археологических раскопок могильников среди большого числа предметов быта и оружия находят древние зеркала. «4 июля 1959 г. в 17 ч. Выехали из г. Алма-Ата на Караганду через 109 км., ст. Копа, Чиганак, Сары-Шаган, г. Балхаш, Акчатау, Аксу-Аюлы». [3, с. 59] Так начинается дневник 27-летнего казахского исследователя тасмолинских древностей Мира Касымовича Кадырбаева. Молодой учёный начинает работы на могильнике Ботакара, после которого экспедиция отправляется по новому историческому маршруту – по реке Шидерты. «В прошлые времена побережья как Бала-Шидерты, так и дальнейшего течения основного русла Шидерты были местами знаменитых, раздольных, неоднократно отмеченных в казахском фольклоре, летовок-жайлау. Сюда приходили хозяйства казахов, преимущественно богатых и именитых семей, Баянаульского округа, в дальнейшем Павлодарского уезда, и Каркаралинского округа, затем одноименного уезда. Отсюда казахская поговорка: «на Шидерты медовая трава, на Оленты – медовая вода» (Шідертінің шөбі бал, Өлеңтіңің суы бал)». [3, с. 61] «Раскопанные М.К. Кадырбаевым памятники сакского времени оставлены, судя по материалу, близкородственными коллективами. Яркость,

многочисленность предметов, в том числе предметов вооружения, конского снаряжения, а также украшения позволяют считать эти памятники захоронениями кочевой элиты». [3, с. 64] Найденные предметы учёные относят к периоду раннесакской эпохи VII-VI вв. до н. э. Современные исследования курганов тасмолинской культуры дают более значительный объём новых данных. В курганах могильника Байке-2, «составленные, по-видимому, в период финала раннесакской эпохи», обнаружены бронзовые зеркала. [3, с. 67] В 2012 году археологом Я.А. Лукпановой из Западно-Казахстанского центра истории и археологии была обнаружена группа курганов Таксай-I. В одном из курганов было найдено непотревоженное женское захоронение. Содержимое кургана по обряду подвергалось сожжению. Благодаря новым методам реставрации удалось восстановить большинство атрибутов. Интерес вызывает костюм жрицы, её расположение в могильнике. Помимо золотых украшений в кургане находилось зеркало в футляре. После реставрации на ручке зеркала стали чётко видны золотые накладки с изображениями грифонов. Зеркало представляет собой диск из бронзы, прикреплённый к золотой ручке. Таким образом, «полностью воссозданы золотые украшения жрицы, некоторые её атрибуты – зеркало в футляре, кувшины, ножи, жаровня, котелок и другие». [3, с. 219]

Зеркало было предметом магии, в шаманизме использовалось в том числе и для лечения, для отвода сглаза. В народном представлении зеркало – это опасный предмет. В представлениях славянских народов зеркало интерпретируется в первую очередь как пересечение между миром земным и потусторонним, аналогично другим границам, таким, как окно, колодец, печная труба и другие, рассматривается как опасный артефакт и место, обращение с которым требует особой осторожности и специального ритуального обряда. Для зеркала существует множество запретов, которые относятся к границам в целом либо к определенным типам границ. С. М. Толстая представляет сравнительные данные в представлениях о зеркале в традиционных верованиях славянских народов.

Один из самых устойчивых и широко распространенных обычаев среди всех славянских народов является тот, что после смерти человека зеркало закрывают, поворачивают к стене или даже выносят из комнаты, где находится тело усопшего. Этот обычай укоренился и в современном городском обществе. Этот обычай основан на общем представлении о том, что зеркало в момент смерти является опасным

для живых. Как утверждает, С. М. Толстая, существует несколько основных вариантов причин опасности открытого зеркала. Одна из них заключается в том, что отражение покойника в зеркале может создать иллюзию удвоения его присутствия. Это связывается с верой в возможное удвоение смерти или привлечение негативных сил, что может нанести вред обитателям дома.

Зеркало считалось опасным и для новорожденного ребенка. У всех славян существует запрет подносить ребенка в возрасте до одного года к зеркалу. Этот запрет обусловлен различными символическими концепциями, связанными с главными функциями зеркала – его способностью отражать и удваивать, граничить между двумя мирами. У русских запрещалось показывать ребенку зеркала, иначе ему не избежать испуга.

Зеркало как опасный предмет, как атрибут дьявола выступает во всех славянских традициях, что нашло отражение во многих верованиях, запретах и в фольклорных текстах. Обряд гадания с зеркалом обрел широкую известность не только в народном творчестве, но и в художественной литературе. Наиболее устойчивое у всех славянских народов представление о том, что разбитое зеркало – это нехороший знак, сулящий несчастье или смерть.

В народных сказках зеркало несёт сакральный смысл, является границей двух миров.

В свете всего изложенного становится ясно, почему зеркало оказывается в руках именно женщины. У А.С. Пушкина в «Сказке о мёртвой царевне и семи богатырях» три женских персонажа, связанных с образом царя. Мать юной царевны – образец верной, тихой, любящей спутницы жизни, тяжело переживающей разлуку с супругом, потому он для неё «гость желанный,// День и ночь так долго жданный». [5, с. 708] Новая же супруга царя - полная противоположность первой:

молодица
Уж и впрямь была царица:
Высока, стройна, бела,
И умом и всем взяла;
Но зато горда, ломлива,
Своенравна и ревнива. [5, с. 709]

Пушкин подчёркивает не внешнюю красоту царицы, а её дурной нрав. Используя приём антитезы, автор противопоставляет двух героинь. При этом портретное описание первой царицы отсутствует: её характеристика звучит через мотив ожидания любимого, он в

центре её внимания, её душа наполнена любовью, наградою за которую стало рождение дочери: «Бог дает царице дочь». [5, с. 708]

Но царь грешен, он словно во сне попадает под влияние злых чар молодой супруги. И теперь о нём автор не упоминает, повествование переходит на образ злой мачехи. Для неё на первом месте – только любовь к себе, к собственной красоте, только с зеркалом царица приветлива, «добродушна, весела». Ответ, подтверждающий неоспоримую красоту обладательницы зеркала, вызывает в ней бурную реакцию:

И царица хохотать,
И плечами пожимать,
И подмигивать глазами,
И прищелкивать перстами,
И вертеться подбочась,
Гордо в зеркальце глядясь. [5, с. 709]

Волшебное зеркало выполняет также функцию всевидящего ока. Оно делает вывод о превосходстве царицы в сравнении со всеми женщинами:

Ты, конечно, спору нет;
Ты, царица, всех милее,
Всех румяней и белее. [5, с. 709]

Именно зеркало сообщает мачехе о появлении соперницы. И тон повествования резко меняется, зеркало превращается в «мерзкое стекло», по которому можно хлопнуть и закинуть под лавку:

Признавайся: всех я краше.
Обойди всё царство наше,
Хоть весь мир; мне ровной нет.
Так ли? [5, с. 710]

Но зеркало беспристрастно. Оно должно отражать реальность, быть истиной. Но в руках жестокого, злого, эгоистичного человека зеркало превращается в орудие зла. От волшебного зеркала мачеха узнаёт о тихой жизни юной красавицы у семи богатырей. И выбор был сделан: «Положила иль не жить,// Иль царевну погубить». [5, с. 715]

Царица обращается с зеркалом, как с живым существом. Его ответы вызывают различные чувства у героини. То восторг и самолюбование, то злоба, обида и ненависть, причём как к зеркалу, так и к сопернице. Но само зеркало в сказке абсолютно неэмоционально, оно лишь констатирует факт, это голос холодного рассудка.

В народных представлениях зеркало указывает границу между реальным миром и потусторонним, это окно в мир иной, в мир

духов. Тем самым зеркало опасно, за ним враждебная сила. В сказке Пушкина на вопросы царицы отвечает само зеркало или же кто-то по ту сторону зеркала. А это может быть нечистая сила, овладевшая душой царицы. Эту мысль подтверждает также тот факт, что автор наделяет зеркало не его прямой функцией отражать, а волшебным даром говорить: «Свойство зеркальце имело: говорить оно умело». [5, с. 709] Именно со слов зеркала царица делает вывод о собственной красоте, не видя себя в нём. Это означает духовную смерть героини, потому что в народном сознании отсутствие отражения равносильно смерти. Сближает также сказку с фольклорными мотивами образы природных стихий. Именно к Солнцу, к первому из небесных светил, обращается за помощью царевич Елисей. Функция всевидящего ока от волшебного зеркала перешла к силе более могущественной. Царевич просит помощи у сил добра и света. Но Солнце бессильно, потому что среди живых царевны нет. Царица под влиянием тёмных сил делает всё возможное, чтобы устранить соперницу. Она, не боясь Божьего суда, решается на убийство. Пушкин несколько раз повторяет: «злая мачеха». Она находится под властью сил зла, поэтому именно в её руках зеркало, ставшее проводником этих сил в душу царицы. Зеркало и царица стали одним целым. Уничтожение зеркала приводит к смерти. Разбить зеркало – к горю, к смерти. Это народное суеверие находит отражение и в сказке о мёртвой царевне:

Злая мачеха, вскочив,
Об пол зеркальце разбив,
В двери прямо побежала
И царевну повстречала.
Тут ее тоска взяла,
И царица умерла. [5, с. 721]

Зеркало разбито – зло наказано.

А.С.Пушкин в «Сказке о мёртвой царевне» опирается на народные представления о добре и зле. Зеркало, олицетворяющее женское начало, может нести свет истины, а может стать источником зла. Тщеславие, эгоизм, самовлюблённость, зависть всегда вызывали народное осуждение. Зеркало только помогает отразить истинное лицо человека. Важна не внешняя красота, а красота душевная. Только чистая душа, светлые помыслы, добрые дела приближают нас к народному идеалу красоты.

ЛИТЕРАТУРА

1 Кусаева З. К. Семиотика зеркала в фольклорно-этнографической традиции осетин. // Бюллетень Калмыцкого научного центра РАН, 2016. – Т.3. - С.63-73

2 Рон М. В. Метаморфозы образа зеркала в истории культуры. На правах рукописи УДК: 316.72. – Санкт-Петербург, 2004. // Человек и наука [электронный ресурс] https://cheloveknauka.com/metamorfozy-obraza-zerkala-v-istorii-kultury [дата обращения 18.03.2023].

3 Казахстан в сакскую эпоху. Коллективная монография. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2017. 228с. [электронный ресурс] https://archeo-lib.kz/assets/%D0%A1%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D1%8D%D0%BF%D0%BE%D1%85%D0%B0%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0.pdf [дата обращения 05.12.2025].

4 Толстая С. М. Образ мира в тексте и ритуале. – Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. – 528 с.

5 Пушкин А. С. Избранные сочинения в двух томах. Том первый. – Москва. «Художественная литература», 1980. – 815 с.

КАК ОДЕРЖИМОСТЬ В ЛИЧНЫХ УБЕЖДЕНИЯХ ВЛИЯЕТ НА ПОЯВЛЕНИЕ ВНУТРЕННИХ ПРОТИВОРЕЧИЙ ЛИЧНОСТЕЙ?

ТЕМИРЖАНОВА С. Н.
учитель русского языка и литературы, филиал общественного фонда «NNEF», Международная школа «Мирас», г. Астана
КЫСТАУБАЕВА Н.
ученица 9 класса, филиал общественного фонда «NNEF», Международная школа «Мирас», г. Астана

Иметь собственные убеждения – это правильно, так как они формируют восприятие мира, определяют поведение и зачастую становятся ключевым ориентиром в жизни. Но бывают ситуации, когда идеи перерастают в одержимость и человек оказывается в ловушке собственного разума: границы между рациональным мышлением и слепой верой начинают размываться.

Данная проблема особо актуальна в наши дни, когда человек остается один на один с собственным сознанием, и это может привести к самым неожиданным последствиям. Подобные явления раскрываются на страницах произведений - «Преступление и наказание» Ф.М. Достоевского [3] и «Парфюмер» Патрика Зюскинда [4], в которых радикальное следование героев своим гениальным идеям приводит к изоляции, отчуждению и внутреннему разладу.

Данная тема связана с глобальной проблемой «Убеждения, ценности и образование», так как в данных произведениях рассматривается, как личные убеждения героев превращаются в навязчивую миссию, которая полностью определяет их судьбу и приводит к глубокому внутреннему конфликту.

Когда убеждение становится миссией, а идея - догмой, человек теряет способность к сомнению и внутренней свободе. Именно этот момент, где одержимость разрушает личность, я и стремлюсь исследовать в своей работе.

Несмотря на различия эпох и культур, «Преступление и наказание» и «Парфюмер» исследуют одну ключевую тему – разрушительную силу человеческой одержимости, ставшей движущей силой сюжета.

Роман Ф.М. Достоевского [3], опубликованный в 1866 году, отражает кризис морали и поиски новых идеалов в России 19 века. Главный герой, Родион Раскольников, студент, увлечённый идеей «сверхчеловека», решается на убийство, полагая, что ради высшей цели допустимо преступить мораль. Однако, столкнувшись с реальностью, он оказывается раздавлен внутренними противоречиями. Через его образ Достоевский показывает, как фанатичная вера в идею, противоречащую человеческой природе, ведёт к духовному краху.

Патрик Зюскинд в «Парфюмере» [4] (1985) переносит читателя во Францию эпохи Просвещения - времени господства разума и науки. Гренуй, гениальный нос без личного запаха, стремится создать аромат, способный покорять людей. Ради этого он убивает девушек, извлекая их эссенцию. Но, достигнув цели, ощущает лишь пустоту. Зюскинд показывает, как крайний рационализм и стремление к власти лишают героя личности и человечности.

Таким образом, оба автора через разные художественные методы раскрывают одну истину: одержимость, будь то идеологическая или научная, разрушает человека изнутри. Достоевский показывает моральное падение как результат пренебрежения совестью, Зюскинд - исчезновение «я» на фоне одержимости совершенством. В обоих

случаях идея, возведённая в абсолют, приводит не к освобождению, а к изоляции и утрате себя.

Анализ отрывков. «Преступление и наказание» [3]

«Слава богу, это только сон! - сказал он, садясь под деревом и глубоко переводя дыхание. - Но что это? Уж не горячка ли во мне начинается: такой безобразный сон!

Все тело его было как бы разбито; смутно и темно на душе. Он положил локти на колена и подпер обеими руками голову.

– Боже! – воскликнул он, – да неужели ж, неужели ж я в самом деле возьму топор, стану бить по голове, размозжу ей череп... буду скользить в липкой теплой крови, взламывать замок, красть и дрожать; прятаться, весь залитый кровью... с топором... Госпо-ди, неужели?

Он дрожал как лист, говоря это.

Да что же это я! – продолжал он, восклоняясь опять и как бы в глубоком изумлении, – ведь я знал же, что я этого не вынесу, так чего ж я до сих пор себя мучил? Ведь еще вчера, вчера, когда я пошел делать эту... пробу, ведь я вчера же понял совершенно, что не вытерплю... Чего ж я теперь-то? Чего ж я еще до сих пор сомневался? Ведь вчера же, сходя с лестницы, я сам сказал, что это подло, гадко, низко, низко... ведь меня от одной мысли наяву стошнило и в ужас бросило…

– Нет, я не вытерплю, не вытерплю! Пусть, пусть даже нет никаких сомнений во всех этих расчетах, будь это все, что решено в этот месяц, ясно как день, справедливо как арифметика. Господи! Ведь я все же равно не решусь!.. Я ведь не вытерплю, не вытерплю!..

Чего же, чего же и до сих пор...

Он встал на ноги, в удивлении осмотрелся кругом, как бы дивясь и тому, что зашел сюда, и пошел на Т–в мост. Он был бледен, глаза его горели, изнеможение было во всех его членах, но ему вдруг стало дышать как бы легче. Он почувствовал, что уже сбросил с себя это страшное бремя, давившее его так долго, и на душе его стало вдруг легко и мирно. «Гос-поди! - молил он, — покажи мне путь мой, а я отрекаюсь от этой проклятой... мечты моей!» [3]

Анализируемый отрывок из романа «Преступление и наказание» представляет собой кульминационный момент психологического надлома героя. Здесь Достоевский мастерски демонстрирует, как теория «сверхчеловека» терпит крах не столько под давлением логики, сколько под натиском совести, страха и тела.

Фраза «Всё тело его было как бы разбито; смутно и темно на душе» задаёт начальную тональность. Сравнительный оборот «как бы разбито»

и метафора «темно на душе» передают как физическое истощение, так и моральную дезориентацию. Уже здесь видно: идея, которой он одержим, не приносит ясности – напротив, она разрушает его изнутри. Тьма становится символом кризиса, граничащего с безумием.

Жест «Он подпер обеими руками голову» символизирует соматическое проявление внутреннего слома. Его тело, замкнутое и безжизненное, словно не подчиняется разуму. Автор использует кинетическую деталь как отражение интуитивного отторжения: пока разум держится за идею, тело уже её отвергает.

Восклицание «Боже!… неужели ж я… размозжу ей череп…» – эмоциональный взрыв. Повтор «неужели» и обилие восклицательных знаков создают паническую ритмику. Чувственные детали («липкая тёплая кровь») превращают теоретическое убийство в невыносимую реальность. Это момент, когда идея утрачивает абстрактность и становится отталкивающей.

Сравнение «дрожал как лист» разрушает образ рационального субъекта. Перед нами не сверхчеловек, а дрожащий, испуганный человек. Происходит литота образа: он обнуляется, становится уязвимым.

Далее идут риторические вопросы: «знал же… чего ж мучил?» и повтор «вчера». Эти элементы раскрывают борьбу с самообманом. Градация «подло, гадко, низко» усиливает моральное отвращение. Он не просто отказывается от идеи, он признаёт её глубоко чуждой, противной его человеческой сущности.

Фраза «справедливо как арифметика» демонстрирует попытку рационализировать убийство как логически выверенное действие. Но Достоевский подчёркивает: человек не уравнение. Мораль не подчиняется формуле, и попытка подменить совесть теорией обречена.

Финальное «Господи!» – не просто возглас, а капитуляция перед внутренним моральным законом. Это первый шаг к раскаянию, начало пробуждения совести, возвращения к человечности.

Этот отрывок раскрывает разрушение не просто идеи, а целостности личности. Теория «сверхчеловека» рушится под тяжестью живого чувства. Раскольников впервые осознаёт: невозможно быть человеком и преступником одновременно. Он чувствует не просто вину, а существование моральной истины, не зависящей от рационального обоснования.

Анализ отрывка. «Парфюмер: История одного убийцы» [4]

«Он сделал все возможное, чтобы извлечь из одежды свой собственный запах. Но этого запаха в ней не было.

В ней была тысяча других запахов. Запахи камня, песка, мха, смолы, вороньей крови, даже запах колбасы, которую он много лет назад покупалнедалеко от Соли, все еще были ясно слышны.

Одежда была обонятельным дневником последних семи-восьми лет. И только его собственного запаха, запаха того, кто носил ее, не снимая, все это время, у одежды не было.

И тут он все же немного испугался. Солнце зашло. Он стоял, голый, у входа в штольню, где в темном конце прожил в темноте семь лет. Дул холодный ветер, и он замерз, но не замечал, что замерз, потому что в нем был встречный холод, а именно страх. Это был не тот страх, который он испытал во сне, омерзительный страх задохнуться от самого себя, который надо было стряхнуть любой ценой и от которого можно было убежать. То, что он испытывал теперь, был страх не узнать ничего о самом себе. Он был противоположен тому страху.

От него нельзя было убежать, нужно было идти ему навстречу. Нужно было – даже если это открытие станет ужасным – узнать наверняка, есть у него запах или нет. И узнать теперь же. Сейчас.» [4]

Если у Достоевского внутренний надлом героя возникает в столкновении с моральной реальностью, то у Зюскинда – в ужасе перед внутренней пустотой, лишённой человечности. Отрывок, выбранный для анализа, воплощает кульминацию экзистенциального кризиса Гренуя.

Фраза «Он сделал всё возможное, чтобы извлечь из одежды свой собственный запах. Но этого запаха в ней не было» сразу задаёт тон. Простая синтаксическая конструкция противопоставляет активное усилие – и итоговое бессилие. Это антитеза существованию: герой стремится доказать, что он есть, но обнаруживает полное ничто. Отсюда начинается отчуждение от собственного «я», разрушение идентичности на глубинном уровне.

Сенсорная перегрузка – «Запахи камня, песка, мха… колбасы» – создаёт иронический эффект: он улавливает весь мир, но не может почувствовать себя. Его исключительный дар – обоняние – превращается в ловушку. Это литота личности: чем шире диапазон восприятия, тем отчётливее его отсутствие как субъекта. Он воспринимает всё, кроме главного – собственного присутствия в мире.

Метафора «обонятельный дневник» подчёркивает, что запахи – это его память, его «я», его история. Но его собственного следа нет. Он прошёл через годы и пространства, но не зафиксировал себя

нигде. Грену́й – пустота в центре мира, человек без сущности, без запаха, без отпечатка.

Фраза «И тут он всё же немного испугался» – первое появление эмоции. Нарочитая сдержанность подчёркивает глубину перелома. Герой теряет контроль впервые. Это начало внутренней эрозии, медленного разрушения уверенности, которая ранее казалась незыблемой.

Контраст света и тьмы в описании «Солнце зашло…» усиливает тему ухода к пустоте. Штольня символизирует его окончательную изоляцию. Он не просто прячется, он исчезает из человеческого пространства.

Эпизод с «встречным холодом» воплощает абсолютный страх: он уже не живёт телом, он стал страхом. Если у Раскольникова ужас рождается из морального преступления, то у Гренуя – из осознания отсутствия собственной сущности. Это не раскаяние, а холодная пустота.

Финальная строка «От него нельзя было убежать…» звучит как приговор. Он смотрит в бездну и узнаёт в ней самого себя

Зюскинд мастерски показывает, что гениальность, лишённая человечности, приводит к исчезновению личности. Здесь ярко звучит пушкинская мысль: «гений и злодейство – две вещи несовместимые». Грену́й – не творец, а фантом власти без внутреннего «я». Его пробуждение – не раскаяние, а страшное осознание: он не существует. Можно ощущать весь мир – и остаться ничем.

Анализ двух произведений («Преступление и наказание» Достоевского и «Парфюмер: Историяия одного убийцы» Зюскинда) позволяет проследить, как одержимость идеей разрушает личность изнутри. Раскольников, пытаясь воплотить теорию «сверхчеловека», сталкивается с непреодолимой моральной границей. Грену́й, стремясь к абсолютной власти через аромат, теряет ощущение собственного «я».

Несмотря на различие эпох и жанров, оба героя проходят один и тот же путь: от идеи – к фанатизму, от амбиций – к пустоте. Их истории показывают: человек не может подменить человечность абстрактной теорией без последствий для души.

Работа над этим сравнением заставила меня задуматься о том, насколько опасно превращать убеждение в догму. Без сомнений, без внутреннего баланса между разумом, чувствами и совестью, даже самая мощная идея становится разрушительной. И сегодня, в мире, где технологии, идеи и амбиции часто подменяют реальное человеческое взаимодействие, этот литературный урок звучит особенно остро. Литература напоминает: величие человека

определяется не его властью или достижениями, а способностью сохранить свою человечность в стремлении к любому идеалу.

Рассмотренные выше примеры показывают, что одержимость убеждениями в литературе не только разрушает личность изнутри, но и задают особые художественные формы её изображения. Для более глубокого понимания природы внутренних противоречий обратимся к ряду вопросов, которые помогают выявить, каким образом авторы раскрывают психологический конфликт.

ЛИТЕРАТУРА

1 Булгаков М. А. Мастер и Маргарита. – Москва: Художественная литература, 1989.

2 Гёте И. В. Фауст. – Москва: Художественная литература, 1986.

3 Достоевский Ф. М. Преступление и наказание. – Москва: Художественная литература, 1989.

4 Зюскинд П. Парфюмер: история одного убийцы. – Москва: Радуга, 1991.

5 Камю А. Чума. – Москва: Радуга, 1990.

6 Кафка Ф. Процесс. – Москва: Радуга, 1990.

7 Лермонтов М. Ю. Мцыри//Сочинения в 2 т. Т. 1. – Москва: Художественная литература, 1988.

8 Руссо Ж. Ж. Исповедь. – Москва: Наука, 1981.

9 Толстой Л. Н. Война и мир. – Москва: Наука, 1989.

10 Тургенев И. С. Отцы и дети. – Москва: Правда, 1987.

ОБРАЗ ГОРОДА В ПОЭЗИИ РУССКОЙ И КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СМЫСЛОВ

ТЕМИРЖАНОВА С. Н.

учитель русского языка и литературы, филиал общественного фонда «NNEF», Международная школа «Мирас», г. Астана

ЧИ С.

ученица 9 класса, филиал общественного фонда «NNEF», Международная школа «Мирас», г. Астана

Образ города в литературе является универсальным художественным мотивом, через который авторы выражают отношения человека с историей, обществом и самим собой. Город – это не просто физическое пространство; он становится символом

исторических процессов, культурной памяти, духовного состояния общества и внутреннего мира личности [5].

В русской поэзии 19-начала 20 века город часто выступает как пространство внутреннего и исторического конфликта, где пересекаются личная судьба и исторические силы. В казахской поэзии 20-21 веков город чаще символизирует гармонию, развитие и национальное возрождение, отражая процессы урбанизации и становления современной государственности [2].

Цель исследования – показать, как через образ города поэты обеих традиций выражают философские, культурные и личные смыслы, а также выявить сходства и различия художественных подходов.

В русской поэзии одним из наиболее значимых произведений, раскрывающих образ города, является поэма Александр Сергеевич Пушкин «Медный всадник» [6]. Петербург в этом произведении выступает не просто фоном событий, а сложным художественным символом, соединяющим идеи государственной власти, человеческой судьбы и исторического времени.

В начале поэмы автор создаёт торжественный и величественный образ города: «*Люблю тебя, Петра творенье,/Люблю твой строгий, стройный вид…*»

Эти строки формируют особую интонацию восхищения. Эпитеты «строгий» и «стройный» подчёркивают архитектурную гармонию города, его рациональную структуру и величие замысла. Петербург изображается как результат грандиозной исторической воли Петра I, как символ победы человека над природой.

Однако уже в следующей части поэмы происходит резкая смена художественной тональности. Природная стихия разрушает иллюзию гармонии: *Нева всю ночь/Рвалася к морю против бури…*

Использование олицетворения превращает реку в активного участника действия. Глаголы «*рвалася*», «*спорить стала*», «*погнала*» создают динамическое напряжение, передавая силу стихии. В результате возникает трагическая антитеза: величественный город оказывается бессилен перед природой, а судьба человека – перед историческими обстоятельствами.

Особенно важным художественным приёмом является символ Медного всадника. Статуя Петра I в финале поэмы превращается в почти мистический образ государственной власти, преследующей маленького человека. Когда Евгению кажется, что памятник оживает и начинает его догонять, возникает мощный символический смысл: государственная идея может подавлять судьбу отдельной личности.

Поэтический приём – синекдоха: памятник как часть города и государства символизирует могущество исторической системы.

Создается впечатление, что Пушкин показывает конфликт между человеком и исторической мощью, где город – место одновременно и величия, и угрозы.

Таким образом, Петербург у Пушкина – это город-парадокс. Он одновременно символизирует величие цивилизации и трагедию человека, оказавшегося внутри огромного исторического механизма.

Совершенно иной художественный смысл образ города приобретает в поэзии Сергея Есенина. В цикле «Москва кабацкая» [4] город становится пространством личных переживаний и духовного кризиса поэта.

В одном из стихотворений цикла звучат строки: «*Я люблю этот город вязевый,Пусть обрюзг он и пусть одрях…*». На первый взгляд, эти строки выражают искреннюю привязанность лирического героя к Москве. Однако употребление слов «*обрюзг*» и «*одрях*» формирует метафорический образ города как живого организма, переживающего процесс старения. Благодаря приёму олицетворения Москва наделяется человеческими чертами, что позволяет поэту передать её состояние через категории человеческой жизни и времени.

Такое художественное решение придаёт городскому пространству эмоциональную глубину: Москва предстает не просто географическим местом, а своеобразным отражением внутреннего мира лирического героя. Поэт как бы переносит собственное чувство усталости и духовного кризиса на образ города.

Таким образом, возникает метафорическая антропоморфизация городского пространства: Москва изображается как стареющий, утомлённый организм. Через этот художественный приём город становится зеркалом душевного состояния героя, выражая его разочарование, усталость и одновременно глубокую привязанность к родному месту.

Ещё одним важным элементом поэтики Есенина является разговорная интонация: «*И в кабацкой тьме мне виделись/Лица, полные тоски…*». Простота синтаксиса и близость к устной речи создают эффект исповедальности, благодаря чему город воспринимается как часть личного опыта. Таким образом, Москва превращается в своеобразное «зеркало» внутреннего мира героя, что делает город ближе к читателю. Поэт показывает город как пространство личной жизни, а не исторического величия. Город перестаёт быть величественным символом и превращается в

пространство человеческой жизни со всеми её слабостями, страстями и сомнениями. Чувствуется некая эмоциональная насыщенность среды, где каждое лицо и улица отражают человеческие чувства.

Таким образом, если у Пушкина город символизирует историческую силу государства, то у Есенина он становится отражением внутреннего мира человека.

В казахской поэзии тема города получила активное развитие в 20-21 веках, когда процессы урбанизации и формирования новых культурных центров стали важной частью общественной жизни.

В поэме Несіпбека Айтұлы «Бәйтерек» [1] образ города занимает центральное место и раскрывается через многослойные художественные образы, символику и историко-культурные ассоциации. В первую очередь, Астана предстает как символ независимости и новой государственности. Перенос столицы автор осмысливает как акт национального самосознания и шаг к укреплению единства и суверенитета: «*Орнықпас ел іргесі, астананы/Байтақтың ортасына ауыстырмай».*

Таким образом, столица предстает как оплот независимости и центр собирания народа. Город в поэме изображен как живой организм, одновременно «ребёнок» и «сердце нации», молодой и устремлённый в будущее. Автор подчеркивает, что летопись города только начинается: «*Бүгіннен басталатын шежіресі,/Авторы – Назарбаев Астананың!»*

Здесь мы видим, что история нового города формируется народом под руководством лидера, и поэт показывает Астану как пространство, где прошлое, настоящее и будущее соединяются в одном движении. Центральным образом становится Бәйтерек – древо жизни, мифологический символ, материализованный в архитектуре столицы. Он выражает непрерывность времён: «*Бәйтерек – Астананың төріндегі –/Өресі биіктіктің өмірдегі./ Аялы алақаны Елбасының/Секілді өшпейтұғын сенім мөрі».*

Через этот образ Айтұлы подчеркивает сакральность города и его роль как духовного и исторического центра, который соединяет прошлое, настоящее и будущее. Астана предстает также как политический и культурный центр, устремлённый к мировому уровню, сопоставляемый поэтами с великими столицами: «*Сырлассын Невасымен ұлы Пушкин,/Мен, міне, Есіліммен кеңесемін./Бірінші Петр патша орыстағы…/Қазақтың Нұрсұлтаны сондай десем».*

Сравнение с Санкт-Петербургом Петра I и ассоциация с Нурсултаном Назарбаевым подчеркивает глобальную значимость Астаны как столицы и созидательного проекта, где лидер и народ вместе формируют будущее государства. Образ города здесь связан с исторической преемственностью: упоминания Томирис, Абылая, Кенесары и Жәнібека показывают, что новая столица продолжает их дело: «*Айналдым аруағыңнан, ер Кенекем,/Тәңірі тілегіңді берген екен./Тентіреп жердің түбін жеті айналып,/Қазақтың құты қайтып келген екен!*»

Таким образом, Астана становится связующим звеном между героическим прошлым и независимым настоящим, символом национальной памяти и суверенитета. Финальные строки поэмы наполняют образ города оптимизмом и надеждой: «*Азаттықтың астанасы – Талпынған арманына еркін қала».* В этом контексте Астана предстает как начало новой эпохи, место, где реализуются стремления народа к процветанию и духовному возрождению. В целом, поэма «Бәйтерек» демонстрирует многозначность образа города: политический центр, сакральное пространство, символ независимости и древо жизни, объединяющее прошлое, настоящее и будущее. Через этот художественный образ Айтұлы формирует представление о столице как о духовном и государственном сердце Казахстана, где утверждается вечность народа и его право на свободное будущее.

Не менее значимым является анализ поэмы Олжаса Сулейменова «Аргымак» [7], опубликованной в 1961 году, которая стала манифестом нового поколения казахских поэтов-шестидесятников. Уже в своём первом сборнике автор заявляет о себе как о художнике, стремящемся соединить традицию и современность, национальные символы и универсальные идеи. Центральный образ – аргымак, скакун воплощает не только степную культуру, но и динамику самой поэзии, устремлённой в будущее.

Аргымак в казахской культуре ассоциируется со свободой, силой и вдохновением, а у Сулейменова образ многозначен: это символ поэтического слова, воплощение народа и метафора самого автора, молодого поэта, вступающего на новый литературный путь. Уже в начале поэмы он предстаёт как вечное начало, соединяющее времена: «*Арғымақ – ғасырлар бойы жалыны өшпеген от,/Арғымақ – адамзат ойының алауы»*.

Применение метафоризации («*Аргымак – это огонь, не гаснущий веками, Аргымак – это пламя человеческой мысли*»

расширяет значение образа скакуна от конкретного до философского символа. Важной особенностью является сочетание степных образов и мотивов современности. Алматы поэт описывает как «город-музу»: «*Алма-Ата – жасыл бағы/Алатаудың баурайында».*

Сравнение города с садом *(«Алма-Ата – зелёный сад у подножья Алатау»*) подчеркивает его органичность и гармонию с природным контекстом, а также продолжение традиций. Ритмика поэмы напоминает бег коня: короткие, энергичные строки с аллитерациями и внутренними рифмами создают ощущение движения и стремительности: *Тұлпарым тулап шабады,/Таулардан асып барады.*

Звукопись («т», «п», «б») усиливает динамику, порыв и мощь аргымак. В поэме переплетаются два уровня – личный (поэт и его вдохновение) и общенародный (история Казахстана, судьба степи), что проявляется в обращении к аргымаку как к собеседнику и духовному спутнику: *Арғымақ, сен менің жанымсың,/ Өткенім де, болашағымсың.*

Здесь Сулейменов использует метафорическую символизацию («Аргымак, ты – моя душа, Ты – моё прошлое и будущее»), наделяя лошадь значением духовного и культурного продолжения казахской традиции. Через этот образ поэт создаёт сакральное и объединяющее пространство, в котором город и степь не противопоставляются, а гармонично взаимодействуют, формируя пространство культурного и поэтического вдохновения..

В современном контексте особенно интересным становится стихотворение Ларисы Губашевой «Астана – моя столица» [3]. В отличие от Петербурга Пушкина или «кабацкой» Москвы Есенина, Астана здесь предстает как современный город надежды и красоты, «вольный, как птица». Акцент на природных образах – «зелёный пояс», «цветов наряд» – подчеркивает органичность города, его рост среди степи и преображение пространства. Город воспринимается как «всенародное творение» и «вдохновение президента», что отражает двойной смысл: роль конкретного лидера и коллективную работу народа. Язык стихотворения насыщен эпитетами и повтором: «светлый лик», «огней сверканье», «народное желанье», создавая ощущение праздника, гимна и динамичного, живого города.

Сравнительный анализ русской и казахской поэзии позволяет увидеть принципиальные различия и сходства. Петербург Пушкина символизирует историческую мощь, трагедию личности и грандиозность государства, тогда как Москва Есенина – эмоциональный, реалистический город, близкий к человеку и

народной душе. Казахские города Айтұлы и Сулейменова соединяют символику и реализм, связывая личность с историческим наследием и современными преобразованиями. В современной поэзии, как у Губашевой, Астана предстает как город оптимизма, мечты и стремления к будущему. Через образы городов поэты разных эпох раскрывают дух своей эпохи: Пушкин показывает власть и историю, Есенин – душевную боль, Айтұлы – национальную независимость, Сулейменов – динамику времени и культурное обновление, Губашева – современное возрождение и веру в будущее.

Таким образом, анализ показывает, что город в поэзии – это не просто архитектура или улицы, а сложный символ, отражающий историю, культуру, личность и коллективное сознание народа. Каждый автор создает свой уникальный взгляд на город, используя художественные приёмы, ритм, эпитеты и символику, чтобы показать его роль в жизни человека и нации.

Сравнительный анализ образов города в русской и казахской поэзии позволяет проследить, как различные традиции используют художественные средства для выражения исторических, культурных и личностных смыслов. Петербург у Пушкина выступает как символический и исторически насыщенный город, где пространство города становится ареной столкновения личности с мощью истории. Город здесь не просто физическое место, а выражение государственной силы, грандиозного проекта Петра I, где человек оказывается под давлением исторических обстоятельств. «Медный всадник» показывает, как Евгений, обычный гражданин, оказывается бессилен перед неумолимой мощью времени и судьбы, и Петербург в этом контексте предстает как олицетворение исторической необходимости, грандиозности и трагичности.

В противоположность этому, Москва у Есенина предстает как реалистический, эмоционально насыщенный город, близкий к человеку, где личность и пространство находятся в гармонии. Здесь город не символизирует историческую силу, а выражает внутренний мир поэта, его воспоминания и эмоции, связанность с народной жизнью и повседневностью. Москва у Есенина оживает через интимные детали улиц, домов и привычных ритмов городской жизни, передавая атмосферу тепла, стабильности и национальной идентичности. Эмоциональная гармония между личностью и городом контрастирует с драматизмом Петербурга, где человек сталкивается с судьбой.

В казахской поэзии, представленой Айтұлы и Сулейменовым, город сочетает в себе элементы символизма и реализма. С одной стороны, он сохраняет связь с культурной и исторической памятью народа, отражая преемственность традиций и влияние кочевой культуры. С другой стороны, через реалистические детали современной городской жизни поэты передают динамику исторических и социальных изменений, связанные с процессами модернизации и советской эпохой. Личность в казахской поэзии взаимодействует с городом как с пространством культурных трансформаций.

Если проводить сопоставление русских и казахских городов, можно отметить принципиальные различия в акцентах и функциях художественного образа. Русский город чаще всего связан с историческим проектом, судьбой нации или личной трагедией героя, будь то грандиозность Петербурга или душевная интимность Москвы. Казахский город воспринимается как пространство перехода, сохранения культурной памяти и модернизации. Тем не менее, в обеих традициях город выполняет роль «зеркала» эпохи и личности, отражая сложное сочетание исторического, культурного и личного опыта. Разница лишь в акцентах: символизм у Пушкина противопоставлен реалистическому восприятию Есенина; трагедия личности в Петербурге контрастирует с гармонией Москвы; историзм русской поэзии соседствует с культурным и социальным диалогом казахских авторов.

Таким образом, сравнительное исследование показывает, что образ города в русской и казахской поэзии является многогранным художественным символом. Он может выражать трагедию личности, историческую память, культурную преемственность и надежду на будущее.

ЛИТЕРАТУРА

1 Айтұлы Н. Бәйтерек. – Алматы: Жазушы, 2003.

2 Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975.

3 Губашева Г. Астана – моя столица. – Алматы: б. и., б. г.

4 Есенин С. А. Полное собрание сочинений: в 7 т. – М.: Наука, 1995. Т. 1.

5 Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. – Л.: Просвещение, 1972.

6 Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: в 10 т. – М.: Наука, 1977. Т. 3.

7 Сулейменов О. О. Избранное. – Алматы: Жазушы, 1975.

8 Eagleton T. Literary Theory: An Introduction. – Oxford: Blackwell, 2008.

9 Lefebvre H. The Production of Space. – Oxford: Blackwell, 1991.

10 Williams R. The Country and the City. – London: Chatto & Windus, 1973.

СТРЕМЛЕНИЕ К ИСКЛЮЧИТЕЛЬНОСТИ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ В РОМАНАХ П. ЗЮСКИНДА «ПАРФЮМЕР. ИСТОРИЯ ОДНОГО УБИЙЦЫ» И Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ»

ТЕМИРЖАНОВА С. Н.
учитель русского языка и литературы, филиал общественного фонда «NNEF», Международная школа «Мирас», г. Астана
БАХРАЛИНОВА М.
ученица 9 класса, филиал общественного фонда «NNEF», Международная школа «Мирас», г. Астана

В литературе мотив стремления личности к превосходству и выделению среди окружающих остаётся универсальным и многогранным. На примере романа Патрика Зюскинда «Парфюмер. История одного убийцы» [1] и романа Фёдора Достоевского «Преступление и наказание» [2] можно проследить, как ценности и убеждения, культивируемые в обществе, оказывают глубокое влияние на судьбы героев, одновременно открывая возможности для самореализации и создавая угрозу внутреннего разрушения. В обоих произведениях ключевой вопрос заключается в том, где проходит граница между развитием личности и её саморазрушением, когда стремление к исключительности становится доминирующей целью. Истории Гренуя и Раскольникова наглядно иллюстрируют конфликты между личным стремлением к превосходству, этическими ограничениями и культурными нормами, показывая, как личность формируется на стыке внутреннего влечения и внешних социальных влияний.

Главные герои – Жан-Батист Гренуй и Родион Раскольников – стремятся выйти за пределы обыденного и обрести уникальное положение в мире. Их стремление к исключительности проявляется в разных формах: Гренуй – через власть над восприятием людей с помощью ароматов, Раскольников – через моральное оправдание

преступления как проявления права сильного. В обоих случаях исключительность становится источником внутреннего конфликта, однако судьбы героев развиваются различно: Гренуй, достигнув своего идеала, сталкивается с пустотой и отчуждением, тогда как Раскольников через страдания приходит к переоценке собственных убеждений и возможности нравственного возрождения.

В «Парфюмере» Зюскинд отражает ценности Франции XVIII века, эпохи Просвещения, где культ разума, совершенства и прогресса сочетается с социальной отчуждённостью и жестокостью. Гренуй, рожденный в парижских трущобах и отвергнутый матерью, с раннего детства оказывается лишён человеческой привязанности и любви, что формирует основу его одержимости ароматами и стремления контролировать других. Писатель создаёт героя, для которого мир ценностей подменён миром запахов и рациональных закономерностей.

В одном из ключевых эпизодов раскрывается момент триумфа Гренуя: «*Внезапно на него снизошла великая удовлетворенность Не та пьяная удовлетворенность, которую он испытывал тогда, в чреве горы во время своих одиноких оргий, но очень холодная и трезвая удовлетворенность, какую рождает сознание собственной мощи. Теперь он знал, на что он способен. С помощью самых ничтожных средств он благодаря своему собственному гению имитировал запах человека и сразу же добился такой точности попадания, что даже ребенок дал себя обмануть. Теперь он знал, что способен достичь еще большего. Знал, что сможет улучшить этот запах. Он смог бы создать не только человеческий, но сверхчеловеческий аромат, ангельский аромат, столь неописуемо прекрасный и живительный, что, услышав его, каждый будет околдован и должен будет всем сердцем возлюбить его, Гренуя, носителя этого аромата. Да, он заставит их полюбить себя. Оказавшись в сфере воздействия его аромата, они будут вынуждены не только принять его как себе подобного, но полюбить его до безумия, до самозабвения, он заставит их дрожать от восторга, кричать, рыдать от блаженства, едва почуяв его, Гренуя, они будут опускаться на колени, как под холодным ладаном Бога! Он хотел стать всемогущим богом аромата, каким он был в своих фантазиях, но теперь – в действительном мире и над реальными людьми. И он знал, что это было в его власти. Ибо люди могут закрыть глаза и не видеть величия, ужаса, красоты, и заткнуть уши, и не слышать людей или слов. Но они не могут не поддаться аромату. Ибо аромат – это брат дыхания. С ароматом он войдет*

в людей, и они не смогут от него защититься, если захотят жить. А аромат проникает в самую глубину, прямо в сердце, и там выносит категорическое суждение о симпатии и презрении, об отвращении и влечении, о любви и ненависти. Кто владеет запахом, тот владеет сердцами людей. Совершенно спокойно сидел Гренуй на скамье и усмехался. Принимая решение покорить людей, он не испытывал эйфорического подъема. В его глазах не было безумного огня, сумасшедшая гримаса не искажала его лица. Он не бесновался. Он был преисполнен такой ясности и веселья, что спрашивал себя: зачем вообще хочет этого. И он сказал себе, что хочет этого потому, что он насквозь пропитан злом. И при этом он усмехался и был очень доволен. Он выглядел вполне невинно, как какой-нибудь человек, который счастлив». Здесь Зюскинд использует оксюморон «одинокие оргии» и противопоставление «*пьяная/трезвая*» для демонстрации парадокса существования героя: чувственное излишество лишено эмоциональной близости, а внутреннее «величие» становится источником отчуждения. Эпитеты и метафоры «*собственная мощь», «ангельский аромат», «коленопреклонение – как под холодным ладаном Бога*» подчёркивают абсолютную власть Гренуя над другими и одновременно его нравственное опустошение. Использование лада и запаха как метафоры власти над чувствами других людей демонстрирует, как стремление к исключительности превращается в технологию контроля, лишённую сочувствия и человеческой тепла. Таким образом, кульминация романа Зюскинда выявляет глобальную проблему конфликта между индивидуальным стремлением к величию и этическими ценностями общества: герой реализует свои способности, но не на созидание, а на разрушение человеческих связей.

Особое внимание заслуживает художественный приём аллюзии и символики. Метафора «аромат – брат дыхания» приравнивает запах к жизненной силе, что подчёркивает неизбежность воздействия Гренуя. Оксюморон «холодный ладан» превращает сакральное, символизирующее божественное очищение, в инструмент механической власти, лишённой человечности. Антитезы «симпатия – презрение», «любовь – ненависть» демонстрируют крайности эмоций, которыми герой управляет, и тем самым подчёркивают, как абсолютное стремление к исключительности ведёт к самообожествлению и утрате моральной ориентированности.

В романе Достоевского, напротив, личность формируется под воздействием социальной и нравственной среды Петербурга XIX

века. Город, в котором теснота, нищета и нравственное разложение окружающей среды создают питательную почву для идеи о «праве сильного», становится не просто фоном, а активным участником развития конфликта. В монологе Раскольникова перед Соней раскрывается момент саморазоблачения: «*Все это я сам с собой переспорил, до последней малейшей черты, и все знаю, все! И так надоела, так надоела мне тогда вся эта болтовня! Я все хотел забыть и вновь начать, Соня, и перестать болтать! И неужели ты думаешь, что я как дурак пошел, очертя голову? Я пошел как умник, и это-то меня и сгубило! И неужель ты думаешь, что я не знал, например, хоть того, что если уж начал я себя спрашивать и допрашивать: имею ль я право власть иметь? – то, стало быть, не имею права власть иметь. Или что если задаю вопрос: вошь ли человек? – то, стало быть, уж не вошь человек для меня, а вошь для того, кому этого и в голову не заходит и кто прямо без вопросов идет… Уж если я столько дней промучился: пошел ли бы Наполеон или нет? – так ведь уж ясно чувствовал, что я не Наполеон… Всю, всю муку всей этой болтовни я выдержал, Соня, и всю ее с плеч стряхнуть пожелал: я захотел, Соня, убить без казуистики, убить для себя, для себя одного! Я лгать не хотел в этом даже себе! Не для того, чтобы матери помочь, я убил – вздор! Не для того я убил, чтобы, получив средства и власть, сделаться благодетелем человечества. Вздор! Я просто убил; для себя убил, для себя одного: а там стал ли бы я чьим-нибудь благодетелем или всю жизнь, как паук, ловил бы всех в паутину и их всех живые соки высасывал, мне, в ту минуту, все равно должно было быть!.. И не деньги, главное, нужны мне были, Соня, когда я убил; не столько деньги нужны были, как другое… Я это все теперь знаю… Пойми меня: может быть, тою же дорогой идя, я уже никогда более не повторил бы убийства. Мне другое надо было узнать, другое толкало меня под руки: мне надо было узнать тогда, и поскорей узнать, вошь ли я, как все, или человек? Смогу ли я переступить или не смогу! Осмелюсь ли нагнуться и взять или нет? Тварь ли я дрожащая или право имею… – Убивать? Убивать-то право имеете? – всплеснула руками Соня. – Э-эх, Соня! – вскрикнул он раздражительно, хотел было что-то ей возразить, но презрительно замолчал. – Не прерывай меня, Соня! Я хотел тебе только одно доказать: что черт-то меня тогда потащил, а уж после того мне объяснил, что не имел я права туда ходить, потому что я такая же точно вошь, как и все! Насмеялся он надо мной, вот я к тебе и пришел теперь! Принимай гостя! Если*

б я не вошь был, то пришел ли бы я к тебе? Слушай, когда я тогда к старухе ходил, я только попробовать сходил… Так и знай! – И убили! Убили! – Да ведь как убил-то? Разве так убивают? Разве так идут убивать, как я тогда шел! Я тебе когда-нибудь расскажу, как я шел… Разве я старушонку убил? Я себя убил, а не старушонку! Тут так-таки разом и ухлопал себя, навеки!.. А старушонку эту черт убил, а не я… Довольно, довольно, Соня, довольно! Оставь меня, – вскричал он вдруг в судорожной тоске».

Здесь риторические вопросы, повторы и рефрены создают рваный, нервный ритм речи, отражающий внутреннюю борьбу между теорией превосходства и совестью. Антитезы «дурак/умник», «вошь/человек», культурная аллюзия на Наполеона фиксируют конфликт идентичности, показывая, как социальные идеалы могут формировать разрушительные убеждения, которые герою предстоит осознать и преодолеть.

Образ паука, «ловящего всех в паутину и высасывающего живые соки», метафорически иллюстрирует опасность превращения других людей в инструмент собственной силы, а кульминационная фраза «*Я себя убил, а не старушонку*!» показывает, что саморазрушение возникает прежде всего внутри личности, когда амбиции и стремление к исключительности подменяют моральные ориентиры. Однако Достоевский оставляет возможность нравственного исправления: влияние Сони и её ценностей – сочувствия, жертвенности, готовности прощать – даёт Раскольникову шанс переосмыслить свои убеждения и восстановить человеческие ориентиры, что делает исход романа психологически и философски позитивным по сравнению с трагическим финалом Зюскинда.

Сопоставление двух произведений выявляет различие в художественных средствах и подходах к раскрытию глобальной проблемы. У Зюскинда доминируют гротеск, оксюмороны и метафоры вторжения, подчёркивающие абсолютное отчуждение героя, у Достоевского – внутренняя речь, рефрены, синтаксический параллелизм, культурные аллюзии, через которые исследуется конфликт между личными амбициями и моралью. У Гренуя исключительность реализуется как холодная власть, лишённая эмоциональной основы, а у Раскольникова – как эксперимент над этикой и границами дозволенного, с возможностью исправления.

Таким образом, обе работы позволяют увидеть глобальную проблему взаимодействия личности с обществом: как социальные убеждения, культурные и этические нормы могут либо поддерживать развитие личности, либо вести её к саморазрушению. В романе

Зюскинда пустота человеческих отношений делает исключительность деструктивной, у Достоевского присутствие системы ценностей, отличной от теории «сильного», даёт шанс на переосмысление и восстановление нравственной гармонии. Личность в обоих романах становится продуктом противоречий между внутренними стремлениями и социальным контекстом, а стремление к исключительности не абсолютным благом или злом, а силой, которая без нравственной опоры способна выйти из-под контроля.

Оба произведения демонстрируют, что амбиции и желание выделиться могут быть источником как трагедии, так и нравственного пробуждения. Глубокий анализ художественных приёмов, историко-культурного контекста и психологических мотивов героев позволяет увидеть, как литература разных эпох исследует конфликт между личностью и обществом, исключительностью и моралью, властью и совестью, превращая художественный текст в поле для философского осмысления человеческой природы.

ЛИТЕРАТУРА

1 Зюскинд, П. Парфюмер: История одного убийцы / пер. Э. Венгеровой. – Азбука, 2025.

2 Достоевский, Ф. М. Преступление и наказание. – Азбука, 2025.

3 Бахтин, М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – 4-е изд. – М.: Советская Россия, 1979.

4 Бердяев, Н. А. Миросозерцание Достоевского. – Прага: YMCA Press, 1923.

5 Кирпотин, В. Я. Разочарование и крушение Родиона Раскольникова: книга о романе Достоевского «Преступление и наказание». – 4-е изд. – М.: Худож. лит., 1986.

6 Алексеев, А. А. От замысла к воплощению: проблема авторской позиции в романе Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание» // Филологический класс. — 2004. – № 2 (12). – С. 59-65.

7 Фархатова, И. Ф. Преступление Родиона Раскольникова // Уголовно-исполнительное право. – 2006. – № 1 (1). – С. 94-98.

8 Риндисбахер, Х. Д. От запаха к слову: моделирование значений в романе Патрика Зюскинда «Парфюмер» / пер. Я. Токаревой // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 43. – С. 86–101.

9 Старостина, Ю. А. Концепты «Запах» и «Красота» в романе П. Зюскинда «Парфюмер. История одного убийцы» // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2009. – № 7 (41). – С. 164-169.

Секция 27
Қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың өзекті мәселелері
Актуальные проблемы казахского языкознания и литературоведения

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛЫ АҚЫНЫ

АМАНГЕЛЬДИНОВА А. Е.
Павлодар қаласының №7 жалпы орта білім беру мектебінің, 6 "А" сынып оқушысы
КАПЕЗОВА Г. Е.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Абай Құнанбаев – қазақ халқының тарихында ерекше орын алатын ұлы ақын, ойшыл, ағартушы. Ол қазақ әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі болып саналады. Абайдың шығармалары тек өз заманында ғана емес, бүгінгі күні де маңызын жоғалтқан жоқ. Оның өлеңдері мен қара сөздері адамдарды білімге, еңбекке, адамгершілікке шақырады. Сондықтан әрбір оқушы Абайдың өмірі мен шығармашылығын білуі қажет.

Абайдың балалық шағы мен отбасы [1, б. 12]

Абай Құнанбаев 1845 жылы қазіргі Шығыс Қазақстан облысында дүниеге келген. Оның шын аты – Ибраһим. Абай деген есімді оған әжесі Зере еркелетіп қойған. Абайдың әкесі Құнанбай елге сыйлы, беделді адам болған. Анасы Ұлжан да өте ақылды, мейірімді жан еді.

Абай бала кезінен зерек, білімге құштар болып өседі. Ол ауыл молдасынан алғашқы білім алады. Кейін Семей қаласындағы медреседе оқиды. Сонымен қатар, орыс мектебіне барып, орыс тілін үйренеді. Бұл оның дүниетанымының кеңеюіне үлкен әсер етеді.

Білімге ұмтылыс және шығармашылық жолы

Абай жас кезінен кітап оқуды жақсы көрген. Ол шығыс ақындарының шығармаларын, сондай-ақ орыс әдебиетін оқыған. Атап айтқанда, Пушкин, Лермонтов сияқты ақындардың еңбектері оған үлкен әсер етті.

Абай тек ақын ғана емес, аудармашы да болған. Ол орыс классиктерінің шығармаларын қазақ тіліне аударып, халыққа таныстырды. Бұл қазақ әдебиетінің дамуына үлкен үлес қосты. [2, б. 15]

Абайдың өлеңдері терең мағыналы, тәрбиелік мәні зор. Ол табиғат туралы, махаббат туралы, білім мен еңбек туралы көптеген өлеңдер жазған. Мысалы, «Жаз», «Қыс», «Күз» сияқты табиғат лирикасы оқырманға ерекше әсер қалдырады.

Абай өмірінің негізгі кезеңдері:

Жыл	Оқиға	Түсіндірме
1845	Дүниеге келді	Шығыс Қазақстанда туған
1859–1864	Оқыды	Медресе және орыс мектебі
1870 жж	Ел ісіне араласты	Әкесіне көмектесті
1880 жж	Шығармашылық	Өлең жаза бастады
1904	Қайтыс болды	Мұра қалдырды

Қара сөздері – даналық мұрасы

Абайдың ең маңызды еңбектерінің бірі – оның қара сөздері. Қара сөздер – бұл қысқа, бірақ терең ойға толы шығармалар. Абай қара сөздерінде адам бойындағы жақсы және жаман қасиеттерді талдайды.

Ол адамдарды жалқаулықтан, өтіріктен, мақтаншақтықтан аулақ болуға шақырады. Сонымен қатар, білім алудың, еңбек етудің маңызын түсіндіреді. Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» деген ойы бүгінгі күнге дейін өзекті. [3, б. 10]

Қара сөздер арқылы Абай халыққа дұрыс жол көрсетіп, тәрбие беруді мақсат етті. Сондықтан оның еңбектері тек әдеби шығарма ғана емес, өмірлік бағдар ретінде бағаланады.

Қара сөздеріндегі негізгі ойлар:

Қара сөз	Тақырыбы	Мағынасы
7-сөз	Тәрбие	Білімнің маңызы
19-сөз	Ақыл	Ойлану
31-сөз	Есте сақтау	Білімді сақтау
38-сөз	Адамгершілік	Иман

Абайдың қоғамға көзқарасы

Абай өз заманындағы қоғамдағы кемшіліктерді ашық айтты. Ол әділетсіздікке, надандыққа қарсы болды. Халықтың білімсіздігі мен жалқаулығын сынға алды.

Абайдың ойынша, адам білім алып, еңбек ету арқылы ғана жетістікке жетеді. Ол жастарды оқуға, ізденуге шақырды. Сонымен қатар, адамдардың бір-біріне құрметпен қарауын, адал болуын насихаттады.

Абайдың бұл идеялары қазіргі қоғам үшін де маңызды. Себебі білім мен еңбек – әрқашан табысқа жетудің басты жолы.

Абай айтқан мәселелер:

Мәселе	Себебі	Шешімі
Надандық	Білім жоқ	Оқу
Жалқаулық	Еңбек жоқ	Еңбек ету
Өтірік	Сенімсіздік	Адалдық

Абай орыс және шетел ақындарының шығармаларын қазақ тіліне аударды.

Аударған ақындар:

Ақын	Ел	Шығармасы
Пушкин	Ресей	«Евгений Онегин»
Лермонтов	Ресей	Өлеңдер
Крылов	Ресей	Мысалдар

Абай мұрасының маңызы

Бүгінде Абайдың шығармалары мектептерде оқытылады. Оның өлеңдері мен қара сөздері оқушыларға адамгершілік, тәрбие береді. Абайдың атымен көптеген мектептер, көшелер аталған [4, б. 111]

Абайдың мұрасы – қазақ халқының рухани байлығы. Ол ұлттық мәдениеттің дамуына зор үлес қосты. Оның шығармалары әлемнің көптеген тілдеріне аударылған.

Абайды оқу арқылы біз өзімізді тәрбиелейміз, дұрыс жолды таңдаймыз. Сондықтан әрбір адам Абай еңбектерін оқып, түсінуге тырысуы керек [5, б. 77].

Абай мұрасының маңызы:

Сала	Маңызы
Білім	Оқушыларға оқытылады
Тәрбие	Адамгершілікке үйретеді
Мәдениет	Ұлттық мұра

Қорыта айтқанда, Абай Құнанбаев – қазақ халқының ұлы тұлғасы. Ол ақын, ойшыл, ағартушы ретінде тарихта мәңгі қалды. Оның шығармалары бізді білімге, еңбекке, адамгершілікке тәрбиелейді.

Абайдың мұрасы – болашақ ұрпақ үшін баға жетпес қазына. Сондықтан біз Абайды құрметтеп, оның еңбектерін оқып, өмірде

қолдануымыз керек. Абай айтқандай, әр адам жақсы болуға, білімді болуға ұмтылуы тиіс. Абай мұрасы – мәңгілік құндылық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абай энциклопедиясы. – Алматы: Атамұра, 2013.
2 Әуезов М. Абай жолы. – Алматы: Жазушы, 2017.
3 Құнанбаев А. Қара сөздер. – Алматы: Мектеп баспасы, 2015.
4 Құнанбаев А. Өлеңдер жинағы. – Алматы: Атамұра, 2018.
5 Қазақ әдебиеті оқулығы. 6-сынып. – Алматы: Мектеп, 2022.

МӘШҺҮР ЖҮСІП КӨПЕЙҰЛЫНЫҢ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ МЕТАФОРАЛЫҚ ҚОЛДАНЫСТАР

АМАНЖОЛ А., НАРТАЕВА С.
7-сынып оқушылары, Ы.Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

Мәшһүр Жүсіп – қазақтың ұлттық тілін еркін меңгерген, тілдік қоры бай ақын. Ақынның өлеңдерін оқи отырып, мағынасының тереңдігін ұғынып, көркем ойының кемелдігіне бас иесің. Небір сөз асылын, сөз маржанын танып тамсанасың. Насихатқа толы өлеңдерін қайта-қайта оқыған сайын көкірек көзің ашылып, ақынмен сыр бөліскендей боласың. Тереңірек үнілген сайын бір жаңалық ашқандай толғанасың.

Мәшһүр Жүсіп өлеңдеріне бейнелі сөздердің неше түрлі үлгісі бар. Сол көркем айшықтаулардың ішінде метафоралардың қолданысы ерекше. Метафоралық қолданыстар саф алтындай жарқырай көрініп, өлең сөздің тереңдігіне жетелейді. Салыстыру мен құбылту, қиыннан қиыстырып жанастыру арқылы пайда болатын сөз өрнегі Мәшһүр Жүсіп өлеңдерінде мейлінше көркемдік сипат алады.

Метафоралық тіркестер бейнелеп суреттеуге шеберлікты аңғартады. Айтайын деген ойдың әсемдігі ғана емес, әсерлігі үшін де құбылту тәсілі керек. «Құбылту – сөздердің тура мағынасында емес, бұрма мағынасында қолдану, шындықты бейнелеп, кейде тіпті перделеп таныту, ойды өзгертіп, кейде тіпті ойды өңін айналдырып айту», - дейді академик З.Қабдолов өзінің «Сөз өнері» еңбегінде [1, 221-б].

Балалар, жалқау болма, шабан тартып,
Ілгері ұмтыла бас, күн-күн артып.
Арқаны кедейліктің – еріншектік,
Желкеңнен жібермейді мықтап тартып [2.194-б]

Ақын еңбек етіп, ілгері ұмтылуды насихаттайды**. «Арқаны кедейліктің»** деген метафора өлеңнің мәнін, мазмұнын ашуда ерекше қызмет атқарып тұр. Желкеден мықтап тартып тұрған арқанды бейнелеу арқылы еріншектік ұғымының мәні тереңірек ашылады.

...Қояншықтай бір ауру ұстамалы,
Кернеп кетер өн бойын еріншектік [2.195-б]

Ақын еріншектікті «қояншықтай» теңеуімен тіркестіріп, ұстамалы ауруға балайды. Еріншектіктен бойды алыс ұстап, адал еңбекке, адам болуға үндейді.

Мал көзде, ертеңді-кеш ұйқыңды бөл,
Кім жұмсаса ұшып дүр, қайтарма тіл.
Басы білгіш, елгезекке кедейлік жоқ,
Кежірлік – кедейліктің ордасы біл [2.195-б]

Жоғарыда айтылған өлең жолдарында «кедейліктің ордасы», «қояншықтай бір ауру ұстамалы» метафораның ұлғайған түрі келген. Бұл метафоралар – ақынның өзіндік қолданысы. Ақын балаларды еңбек етуге, оқуға, кәсіпке үйренуге шақырады. Кежірлік – қыңырлық, қырсықтық, кертартпалық, жалқаулық[3.374-б]. Ақын бірқатар өлеңдерінде еңбекке немқұрайлы қараушылықтың, жалқаулықтың, еріншектіктің қоғамды жұтатып, тоқыраушылыққа ұшыратып отырғанын, соның нәтижесінде әлеуметтік жүдеуліктің орын алып отырғанын ашып көрсетеді. Сондықтан балаларға алға басудың жолы – еріншектік, кежірліктен бойды алыс ұстап, еңбекте деп түсіндіреді.

Бұл күнде тіл сөйлемес, ақша – шешен,
Жүгірер бай жұмсаса, не мен, не сен.
Дүниеге дінін сатқан адамдардан
Алыс жүр, бой суытып аман-есен [2.171-б]
Еңбекпен табылған нан, ол – бір шекер,
Кәсіп қыл, халал ниет, жүрме бекер [2.171-б]

Мұндағы «шешен», «шекер» метафоралары жалғаусыз, жұрнақсыз, бір нәрсені екінші нәрсеге балау арқылы жасалынған. Ақынның бұл жердегі айтайын деген ойы – халықты адал еңбекпен табылған нанның қадірін, мәнін ұғындыру, дүние үшін дінін сатқан адамдардан аулақ жүру. Адал еңбекпен өміріңді мағыналы етуді өсиет етті.

Болмасын есіл сөзім бояқ пен бөз,
Сен – бір сурет: болғанмен тіл, құлақ, көз [2.63-б]
Тіл де - өлік, ауыз да өлік, айтпаса сөз,
Құр сурет – жарқыраған, бақырайған көз.
Басында әр моланың бір сын тас бар,

Тірі деп оны есепке алмаймыз біз [2.64-б].

Ақын сөздің мәні мен маңызына айырықша мән беріп, жоғары талап қоя білген. Ақын ұғымында сөз құдіретті, ерекше – бір әлем. Сөз адам өмірін айшықтайтын әрі адам танымын танытатын дүние. Әрбір өлеңінде сөзге байыппен қараған суреткер сөз астарының небір мән-мағыналарын ашып немесе ауыспалы мәндегі түсінік танымды ұштайтын қолданыстарды орнымен де пайдаланған. Сөз өнерінің табиғатын халықтың рухани мұрасының біліктігі жинаушысы, білімді зерттеушісі Мәшһүр Жүсіп былайша түсіндіреді:

– Сөз өзі не нәрсе?

– Сөз – адам өнері. «Өнер алды – қызыл тіл» деген. Адамның ғазизлігі.. сөзбен болады. Бұл тұста адам баласының өзге жаратылыстан өзгешелігі, айрықша саналылығы, сөз сөйлей білетіндігі.«Көңіл – бір жатқан кеңнің дариясы. Сонан шыққан сөз - жауһар» - дейді. Шынында да ойлы көңілден туған, мейірім шуағына бөленген сөз інжу-маржандай ажарлы, көркем, мағыналы һәм әсерлі. «Тіл бір болаттан жасалған өткір қанжар». Оның майдалап, уақтап жасап шығарып жатқанының бәрі інжу. Көп адамның бір жерге бес қосқаны – бау – бақша жасалған сияқты. Соның ішінде сөз жеміс сықылды. Бұл дүние бір қараңғылықтай нәрсе. Оны жанды қылатұғын ақиқат сөз. Сөз өліп қалған көңілді тірілтеді. Сөздің ізітінен адамның жаны рақат алар....» - дейді. Айтулы сөз өнерпазы Мәшһүр Жүсіп сөздің қасиет-құдіретін жеріне жеткізе паш еткен. Иә, ақын сөздің қынаптан шыққан қанжардай суырылып жарқылдайтыны жан – жақты толғаған. Сөз шолпаны – ақынның көркемдік танымына да, тәжірибесіне де, зергерлігіне де әрі көңіл – күй әлеміне де қатысты.

Көңіл – кен, мол қазына, сөз – бір жауһар,
Ауыз – садап, сөз онда – дүр гауһар.
Құлақтың құрышы қанған жақсы сөзді
Не зәмзәм, не болмаса дерсің кәусәр [2.66-б]

Сөз «жауһар», «дүр гауһар» метафораларымен бейнеленсе, жақсы сөзді «зәмзәм» мен «кәусәрға» балайды. Түсіндірмелі сөздікте зәмзәм сөзінің мағынасы Меккедегі қасиетті құдық, сол құдықтан алатын киелі, шарапатты су деп түсіндірілген[3.343-б]. Кәусәр – суы сүттен аппақ, қардан таза, қанттан тәтті, табаны толған інжу, мыс деп саналатын аңыздағы жұмақ суының аты[3.372-б]. Бұл метафоралар да ешқандай жұрнақсыз, жалғаусыз жасалынып, өлеңнің көркемділігін арттырып, мағынасын тереңдетуде ерекше қызмет атқарып тұрғаны анық. Аталған құбылту, сөз ауыстырулар

Мәшһүр Жүсіптің идеялық мақсатын айқындап, суреткерлік шеберлігін арттыра түседі. Өлеңіндегі сөз құдіретін эстикалық талғаммен, суретті сипаттаулармен бейнелей отырып, сөз өлшемі мен ұйқасын сұрыптап, нақты да нақышты ете түседі. Мәселен, «Мәшһүрдің сөзді киіндіріп...» деген өлеңіндегі мына жолдар соның толық айғағы:

Аузына кейбір жанның қыдыр дарып,
Ие бар тұратұғын кеңес салып,
Болғанда ақыл-дария, ауыз-садап,
Сөз - ғауһар, сол садаптан алған жарып, -

деп ақындық сөзді «ғауһарға», «бау-ағашқа», «үлпілдеген қызыл гүлге» теңеумен бірге, оның қара сөзге қарағанда өзгешелігін, артықшылығын ашып береді. Ақындық өнерді өте жоғары бағалаған суреткер ақын өлең туралы өз түсінік-толғамдарын ортаға сала отырып, өз шығармаларында жалпы өнер атаулының қадір-касиетін, ерекшелігін жырлай отырып, өнер адамдарынан елдің жоғын жоқтап, мұңын айтуын қалайды. Сөз қадірін біліп, халқына қызмет қыл дегенді айтады.

Мәшһүр Жүсіп дүниетанымы өзі өсіп өнген жұрттың ауқымынан асып, бүкіл адамзаттық мазмұндағы ойлармен сабақтасып жататындықтан, оның көркемдік әлеміндегі әрбір сөз қолданысы мен ой образының мәні терең. Сөз арқылы адам түзетпек болған сөз зергері:

Қалам – піспек, дәуітім – қара сабам,
Мас қылайын қымызбен келсе шамам. [2.9-б]
Әрі өлең – бұл жазғаным - әрі ғарыз,
Емес қой үндеместік уәжіп, парыз.
Сөз – несие: сатып тұрмын алмастан пұл,
Күнінде төлемесең, саған қарыз[2.65-б]

дейді. Мұндағы «несие», «піспек», «қара саба» метафоралары да автордың жеке қолданысы. Сөз мағынасына көркемдік түр беріп қана қоймай, айтылған ойға терең, ерекше сипат береді, көркем мағынасын ұлттық сипатты көре аламыз. Әсіресе, піспек, қара саба, қымыз ұғымдары метафорамен бірге ұлттық ерекшелігімен сипатталады.

Құдайдың есебі жоқ, мол рахметі(рахматы),
Күнәкар(күнәһкар) ғасырлардың сыбағасы [2.67-б]

Бұл өлең шумақтарынлағы «ғасырлардың сыбағасы» авторлық метафорасы Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің өзіндік таным ерекшелігімен туған. Мұндағы «сыбаға» ұлттық ұғыммен байланысты түсіндірілуі керек. Сыбаға 1. Қадірменді сыйлы адамға сақталған соғым еті,

мүше. 2.Әр ғасырлардан ғасырға жалғасып, бір толастамайтыны орнына қолданылған. Ғасырлардың сыбағасы метафорасының қолданысы, біріншіден, ақынның сыншылдығын танытса, екіншіден, пәлсапалық ойдын да танытады.

Мәшһүр Жүсіптің қаламына тән басты ерекшелік халық тіліндегі, яғни дәстүрлі метафораларды жиі қолданады. Мысалы,

Егер де [һибарде] гүл ашылса, бұлбұлмын,
Дананың сөзге жүйрік дүлдүлімін.
Басқаға қаз бен құдан шабытым жоқ,
Қыран, қаршығаның тұйғыны [мын] [2.165-б]
[Бір] шыққан Сүйіндіктен өнерпазбын,
Көп қылған өнер тілеп жайы бармын.
Кеше Мұса мырзаның заманында
Бәйгеден күнде келген қырғын бозбын! [2.369-б]

«Бұлбұлмын», «жүйрік дүлдүлімін», «қыраны, қаршығаның тұйғынымын», бәйгеден күнде келген «қырғын бозбын» деп, жіктік жалғауы арқылы жасалған эпитетті метафоралар Мәшһүр Жүсіпті ақындық өнердің жүйрігі, алмас сөздің қас шебері екенін мойындатады. Ақын халық тілінің айшықты тізбегін төгілтіп отырады. Ақындық қуатын: «Болаттан ағып түскен құрыштаймын, // Бәйгеден күнде келген қара көкпін, // Қысқа күнде қырықты ілген қыран едім», - деп сипаттапты. Десе дегендей-ақ. Кең тыныстылық, кемел ойлылық, ағыстылық – толқынды поэзиясы тарихилық, этнографиялық, тілдік-стильдік тұрғыдан ғана емес, көркемдік – суреттілік жағынан да бағалы.

Піскен егін сықылды аспан жасыл,
Қыс пен шілде, жаз бен күз – бар төрт фәсіл.
Ай – орағы егінді оратұғын,
Әбден білсе, сөз бар ма мұнан асыл?!
Жазғытұрым емес біз, болдық қой күз,
Қыс боп қалдық дегенше күдерді үз.
Жалаңдатып орағын алып тұрған,
Оратұғын сондағы егіні- біз!
Жер жыртып, жазғытұрым тұқым шашпай,
Күз болса, қаптың аузын қалдық ашпай.
Кім орғанын білмейміз, аңқиямыз,
Көрмеген ойын шығып бір көз баспай.

Мәшһүр Жүсіп балалық шақты, жастықты – жазғытұрымға, жазға; ал егделікті- күзге, кәрілікті қысқа балау нәтижесінде өмір өткіншілігі дәлелденген. Шындығында өнерде өмірмен

байланыссыз ешнәрсе жоқ. Демек, қандай да суреткер болсын, өз дәуірінің тыныс-тіршілігімен тығыз байланысты. Бірақ олардың сол өз заманымен қатынасы бірдей болмақ емес. Әлеуметтік теңсіздік пен әділетсіздікке негізделген қоғамда халық мүддесін қорғаған суреткердің қай-қайсысы да озбырлыққа қарсы қайрат қылғанмен күйретуге қауқары жетпей, трагедиялық күйлерге ұшырап отыратыны тарихтан мәлім. Сондай күйлерді өз басынан ақын Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы да көп кешті. Надан орта, надан қауым оның өміріне де, шығармашылығына да көп салқынын тигізді. Мұны ақынның өзі де терең сезінеді. Сондықтан да ол бір өлеңінде былай деп жазды:

Көңілім дария болғанда, қолым - қайық,
Өз-өзімнен боламын Еділ-Жайық.
Айдын шалқар көл қайда қылар шабыт,
Құла түзде қу ілген мен - бидайық. [2;45]

Ақын қоғамдағы өз орнын осылайша айшықты теңеу, бейнелі сурет арқылы өрнектейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Жазушы, 1983.

2 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Таңдамалы өлеңдері. 1-том. «ЭКО» ҒӨФ, Павлодар, 2005.

3 С.Негимов. Мәшһүр Жүсіп Әлемі /Өлкетану №2, 2013. 91-б. / С.Торайғыров атындағы ПМУ.

4 Әдебиеттану терминдер сөздігі. Алматы, 1998.

5 Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов. – Алматы:Дайк-Пресс, 2008.

6 Қ.П.Жүсіп. Суреткер ақын /Өлкетану №2, 2013. 33-б. / С.Торайғыров атындағы ПМУ.

7 Тұрышев А. Қ., М. Ж. Көпеев шығармаларының лексикасы / А. Қ. Тұрышев. – Павлодар: С. Торайғыров атындағы ПМУ. – 2004. – 2. Т. –152 б.

8 Г.К. Қажыбаева. Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы өлеңдеріндегі бейнелілік /Мәшһүртағылымы: жинақ / А.Қ.Тұрышев., А.О.Кәріпжанова., М.О. Оралова. – Павлодар : Кереку, 2010. – Т. 3. – 63 б.

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРДАҒЫ МОДАЛЬ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСТЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

АНДОСОВА А. Е.
ЖМБ Назарбаев Зияткерлік мектебі, 10-сынып оқушысы, Павлодар қ.
АХМЕТОВА С. Ж.
ЖМБ Назарбаев Зияткерлік мектебі, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Павлодар қ.

Модальдік реңк жеке сейлеушінің я жазушының тілінде ғана немесе жеке сөйлемде ғана ұшырасатын некен-саяқ құбылыс емес, жалпы ұлт тілінің табиғатынсыз грамматикалық құрылысына сай қалыптасқан жүйелі лексика-грамматикалық категория. Бұл категория тілдің тиісті лексикалық, фонетикалық, грамматикалық **тә**сілдері арқылы беріліп, сол дәнекерлер арқылы жарыққа шығып, аңғарылып отырады.

Сөйлеу тілінде көңіл қошына, ой келеңкесіне қатысты әр қилы реңктер, әдетте, сөйлемдегі сөздердің, сөз бөлшектерінің, сөз тіркестерінің түрлі-түрлі қарым-қатынастарынан туады, солардың мағыналарынан көрініп отырады. Тілдегі осындай, бір-біріне қатысты, жеке-жеке модальдық мағыналардан жалпы грамматикалық модальдық категориясы құралады. Жалпы грамматикалық категория болғандықтан, модальдық мағыналар синтаксисте де, морфологияда да ұшырасады. Сөйлемнің модальдігі бүкіл сөйлемге тән құбылыс болады да, көбінесе лексикалық, интонациялық тәсілдер арқылы жарыққа шығады. Осы себептен сейлем модальдігі, әдетте, синтаксисте арнайы қаралады. Ал модальдік категориясының көптеген мағыналары морфологиялық дәнекерлер арқылы солардың ішінде көбінесе етістіктің рай формалары аркылы жасалатындықтан, бұл мәселе морфологияда да қаралады. Бірақ морфологиялық құбылыстардың (райлардың) мазмұны синтаксиспен жіті байланысты болады. Сол себептен модальдік мазмұн, әдетте, сейлемнен жеңіл айқындалады. Осыған орай рай категориясы, оның формаларының мағыналары, қызметтері және колданылу ерекшеліктері сөйлемге байланысты талданады.

Сөйтіп, сөйлеуші лебізінің я сөйлеуші пікірінің ақиқат шындыққа қатысын білдіретін тілдегі тиісті фонетикалық, лексикалық, грамматикалық тәсілдер және олар арқылы берілу жүйесі модальдік (рай) категория деп аталады. Бұл катынас акикатқа орай, оған сай келетін нағыз шындықты да, (жүзеге асыруға боларлықтай, орындаларлықтай) реальді құбылысты да білдіре алады.

Модальдік категорияның етістік формалары арқылы берілетін амал-тәсілдерінің жүйесі етістіктің райы деп аталады [1].

Етістіктің рай категориясы – сөйлеушінің қимыл, іс-әрекетке көзқарасын, қимылдың, іс-әрекеттің шындыққа, болмысқа қатысын, модальдылық мәнін білдіріп, белгісі парадигмалық тұлғалар жүйесінен тұратын етістіктің парадигмалық тұлғалар жүйесінен тұратын етістіктің грамматикалық категориясы. Рай категориясы етістіктің модальдылық мәнінің бірден-бір грамматикалық категориялық көрсеткіші бола тұрса да, етістіктің барлық модальдылық мәнін толық қамти алмайды. Мысалы, жеке сөздер мен сөйлем модальдылығы рай категориясымен байланысты болғанымен, етістіктің рай категориясы шеңберіне сия бермейді. Мысалы, адам-су, білгіш-сіну, жетім-сіреу, білген-су, жүр-іңкіреу, келгіш-теу сияқты сөздер қимыл, іс-әрекетті білдіретін етістік қана емес, сонымен бірге –сы, -сі, -сін, -сын, -сіре, -сыра, -іңкіре, -ыңқыра, -гіште, -ғышта т.б. қосымшалар қимылға бәлдену, тыраштану, бәлсіну, қимылдың қайталануы және оның мардымсыздық, жағымсыздық сипаты, қимылдың күшейтпелі, үдей түсу мәні т.б. сияқты модальдылық реңктер үстейді. Сондай-ақ негізгі етістік пен модаль сөздердің тіркестерінен құралған тіркесті түбір етістіктер де әр түрлі модаль мәндерін білдіреді: барған (-атын) сияқты (тәрізді), айтуға тиіспін (тиістімін), айтуың керек (қажет, мүмкін, тиіс) т.б. Бұл сияқты етістік қосымшалары мен тіркестері түбір етістіктің модальдық мән күмән тудырмайды, бірақ олар рай категориясы шеңберіне енбей жүр, себебі, 1) модальдық мән, реңк тударытн қосымшаларда категориялық сипат жоқ, барлық етістікке я етістіктің белгілі бір грамматикалық тобына әрдайым жүйелі түрде жалғана алмайды; 2) олардың көпшілігінің (-сы, -сі, -сын, -сындық, -ғыш-та, -ғыш-те); 3) негізгі етістік пен модаль сөздің көмекші етістікпен тіркесуі етістік табиғатында таза грамматикалық категория емес, лексика-грамматикалық құбылыс ретінде жеке қаралуы тиіс. Өйткені соңғы үлгінің таза морфологиялық сипатынан гөрі семантикалық-мағыналық, синтаксистік-қатынастық, қызметтік мәні басым болып отырады. Әрі сол модаль сөздердің көпшілігі осы мәнде, қызметте есім сөздермен тіркесіп келіп те сөйлемді аяқтап, предикат қызметін атқарып, ойдың модальдылығын да білдіріп тұрады. Сондықтан кейде модальдылықты екі түрге бөліп, рай арқылы модальдылықтың берілуі объективті модальдылық деп, арнаулы жеке сөздер арқылы берілуі субъективті модальдылық деп көрсетіліп жүр [2, 124-125 б.б.].

Сөз бен сөзді байланыстыруға дәнекер болатын синтаксистік амалдарға жалғаулар, оның ішінде септік, тәуелдік, жіктік жалғаулары, сондай-ақ септеулік шылаулар, сөздердің орын тәртібі және интонация жатады. Бұған кейбір ғалымдар көптік жалғауын, көмекші есімді модаль сөз бен көмекші етістік те қосады. Дұрысында көмекші есім де, модаль сөз бен бен көмекші етістік те, тек кейбір ретте болмаса, көптік жалғауы да сөз бен сөзді байланыстыру амалы міндетін атқара алмайды. Себебі әр уақытта тәуелдік тұлғада тұратын көмекші есім өзінің алдындағы алдындағы ілік жалғаулы сөзбен байланысқа түседі де, өзінен кейінгі сөзбен байланысқа түсу үшін ол белгілі бір септік жалғауын қабылдау керек (үйдің маңына келді).

Осы тұста шығатын тұжырым модаль сөз сөйлем құрамындағы сөз бен сөзді байланыстыруы мүмкін емес, өйткені ол сөздер аралығында емес, баяндауыш құрамында жұмсалады. Мсыалы, «Таныс тәрізді билеп әкетеді», ол таныс тәрізді. Алғашқы тіркес құрамындағы тәрізді сөзі – шылау сөз, өйткені ол ұқсату, теңестіру мәнін білдіреді де, ал екінші тіркес болжамдық мәнін білдіреді.

Әдетте, өткен шақ есімше формасына «*екен, еді, бол*» көмекші етістіктері, *«білем, шығар»* (модаль) сөздері және *«тәрізді, сияқты, секілді»* шылаулары тіркесіп аса жиі колданылады. Бұл дәнекерлердің әрқайсысы есімшеге өзінше әр қилы қосымша модальдік реңк, шақтық мән үстейді. Мысаль: *Ұйықтаған бола қалды; келген екен; айтқан еді; барған шығар; естіген білем* т.б. [3]

Модаль сөздер синтаксистік қызметіне қарай екіге бөлінеді. Олар:

1. Әртарап сөздер (бар, жоқ, аз, көп, қажет, керек, тиіс, мүмкін);

2. Бейтарап сөздер (бәлки, әрине, бәсе, әйтеуір, әлбетте, бәлкім, сірә, тегі).

Әртарап сөздердің сөйлемдегі қызметі: Бастауыш қызметін атқарады: Көп қорқытады. Баяндауыш қызметін атқарады: Байдалыға соларды салу қажет. Толықтауыш қызметін атқарады: Бұл нәрсе бір керекке жарар. Анықтауыш қызметін атқарады: Маған керек кітап бітіп қалыпты Пысықтауыш қызметін атқарады: Жиналысқа студенттер көп жиналды.

Әртарап сөздер көмекші қызметін атқарады. Мысалы, айтылған жоқ, алуға тиіс, бастамақ керек.

Модаль сөз, сөйлемнің мазмұнына сөйлеушінің көзқарасын білдіреді. Грамматикада модаль сөз бөлек қарастырылғанымен, қазіргі функционалды семантикада модальдылықты білдірудің бір

құралы саналады. Олар дербес сөз табы болмайды, модальдылық етістік райлары, қыстырма сөздер, демеулік шылаулар арқылы көрінеді. Модаль сөз тұлғалық құрылымына қарай есімді (керек, қажет, тиіс, сияқты, сықылды, тәрізді, секілді, бар, жоқ, т.б.) және етістікті (екен, шығар, болар, дейді, көрінеді, білем, т.б.) болып бөлінеді. Модаль сөздің модальдылық мәні әр түрлі. Кейбір сөздердің лексикалық мағынасының өзі модальды болады, ал білем, көрінеді, сияқты сөздері негізгі мағынамен қатар модальдылықты де білдіреді. Мысалы: «Өрістегі мал осы жерден жақсы көрінеді. Мен оны беске білем» деген сөйлемдерде көрінеді, білем сөздері тура мағынасында тұрса, «Астық биыл мол көрінеді. Үйіне жетті білем» дегенде модаль сөз қызметінде жұмсалған. Модальдылық өрістер қатарына мүмкіндік, қажеттілік, қалаулық, болжалдық, міндеттілік, бұйрықтық мағыналар жатқызылады. Модаль сөздер сөйлемнің кейде басында кейде ортасында кейде соңында кезектесіп келе береді. сөйлемге өзіндік стильдік реңк беретін модаль сөздердің модальдылық мәні әр түрлі болып келеді.

Жалпы модальдік құбылысты лексикалық, грамматикалық және модальдік мағыналардың өзара ортақ тұсын, арақатынасын, айырмасын неғұрлым нақты, терең тани түсудің бір маңызды шарты, мүмкін болғанша, тіліміздегі модаль сөздердің шығу, даму жолдарын анықтап алу. Ал олардың бұл төркін-тегін, морфологиялық құрылымын анықтау мәселесі белгілі дәрежеде этимологиялық зерттеуді қажет етеді. Себебі қазақ тіліндегі модаль сөз деп жүргеніміздің біразы – бөтен текті, кірме құбылыстар немесе тілдің даму барысында басқа сөз таптарынан ауысқан сөздер [4, 96-97].

Осыған қатысты аталмыш еңбекте келесі модаль сөздердің шығу төркіні талданып көрсетілген:

Сияқты модаль сөзі тарихи тұрғыдан алғанда араб тілінде «форма, вид, формула» ұғымыны білдіретін сияқ зат есіміне барып тіреледі. Бұл сөздің предмет, материя, общепринятый образ действия деген мағыналарын шығыстанушы Л.З.Будагов атап көрсетеді.

Арабтық бұл кірме тұлға қазақ тілінде осы атау қалпында да, сондай-ақ дыбыстық жағынан сәл өзгерген сиық түрінде де кейде қолданылады. Сияқты модаль сөзінің бұл этимондық нұсқасы кейбір түркі тілдерінде қазір де қолданылады. Қазақ тілінде де осы мағынаға саяды. Кейбір диалектілік дерекке қарағанда сиық сөзінің сиқат тұлғасы да диалектілік сипатта қолданылады. Сиқат тұлғасынан сиқатты деген сын есім пайда болған. Келе-келе сиқатты сын есімі сияқты, сықылды, секілді деген модаль сөздер қатарын толықтырған.

Тәрізді – модаль сөзі тарз – заттың, іс-әрекеттің сыртық белгісімен, сырт тұрпатымен байланысты мағына бар.

Әлпеті – түр-түсі, беті, сыңайы деген мағынадан модальденген араб сөзі.

Зайыры – сыртық түрі мағынасынан модальденген араб сөзі [5, 96].

Модаль сөздердің тағы бір қасиетіне тоқталып өтетін болсақ, модаль сөздер синтаксис саласында ерекше орын алатын синтаксистік тізбектің жасалуына қатысады. Ол синтаксистік тізбек түрі – түйдекті тіркес. Түйдекті тіркес бір сөз табынан да, түрлі сөз таптарынан да, көмекші сөздің тіркесуі арқылы да жасалады. Аталған тіркестің бес түрлі жасалу жолы бар. Соның бірі – модаль сөздер: толық мағыналы сөз+тәрізді, сияқты, секілді, сынды, рәуішті, әлпетті т.б.

Кесте. Модаль сөздердің түйдекті тіркес жасалу сипаты

Жасалуы	Мысалдық деректер
Толық мағыналы сөз+ «тәрізді» модаль сөзі	Арты Қыдырдан шыққан жолаушылар тәрізді (М.Әуезов).
	Әсіресе, әжімі мен үлкендер пішіні бір қызық хикая тәрізді (М.Әуезов).
	Әйтеуір бір басқаша ғаламның өзгеше суреті тәрізді (М.Әуезов).
	Таудан соққан салқын ызғар, қатал мінездердің ызғары тәрізді (М.Әуезов).
	Өзге әйелге бітпеген нысанасы тәрізді (М.Әуезов).
Толық мағыналы сөз + «сияқты» модаль сөзі	Өздері өңшең толық денелі үлкендер сияқты (М.Әуезов).
	Қайратты кесілік, күлдіргі ойнатып, шапшаң, белсенді ер адамның байлауы сияқты (М.Әуезов).
	Менің білуімше, ел бір заманда қой сияқты болған (М.Әуезов).
	Тағлым мен таза жолға бастайтын әке сияқты (М.Әуезов).
	Түс салқын томсарған, ашулы сияқты (М.Әуезов).
Толық мағыналы сөз + «секілді» модаль сөзі	Баж еткенмен, ықтап кеткен секілді (М.Әуезов).
	Тірі сынап секілді жұрт қозғалды (М.Әуезов).
	Кеткен дәурен секілді нұры жайнап арттағы мұнараға береді рең... (М.Әуезов).
	Бозторғайдың шырлағаны секілді өзіндік селт еткізері бар күйлері қосылды (М.Әуезов).

Толық мағыналы сөз + «сынды» модаль сөзі	...Үмітей сыпайы сынды Керімбала үндерімен сыр баяндайды (М.Әуезов).
	Приходка сынды төренің жанында келе жатқан соң тегін болмағаны (М.Әуезов).
	Осы жерде олар сынды жолға болғанға төбесі көкке жеткен (М.Әуезов).

Қорыта келгенде қазақ тіл білімінде модаль сөздердің дамып, орныгып келетінін аңғара аламыз.

Зерттеу барысында біз модаль сөздерді салыстыру, жинақтау, жалпылау әдістерімен талдап, теориялық, практикалық және әдістемелік тұрғыдан қарастырдық.

Аталмыш бірліктердің зерттелуіне, семантикалық ерекшеліктеріне, қолданысына, мағыналық жіктелісінің өзара айырмашылықтары мен оларды ажырату белгілеріне тоқталып, біздің негізгі тақырыбымыз модаль сөздерге шықтық.

Тақырыбымызды теориялық жағынан зерттеу барысында модаль сөздердің ғылыми көрінісіне, семантикалық өзгешеліктеріне, грамматикалық (морфологиялық, синтаксистік) ерекшеліктеріне тоқталдық. Модаль сөздердің кең қолданылатын модельдерін ұсындық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. −2-басылымы. Филология факультеттері студенттеріне арналған оқулық. −Алматы: Ана тілі, 1991.—384 бет.

2 Балақаев М., Сайрамбаев Т. Қазіргі қазақ тілі(Синтаксис). Алматы: Санат, 2003. -240б.

3 Манкеева Ж. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: «Абзал-Ай» бас- пасы, 2014. – 640 бет. . Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. –Алматы, 2007. -390 б.

4 Оралбай Н. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Павлодар, 2011. – 424 б.

5 Будагов Р. А. «Система и антисистема в науке о языке» // «Вопросы языкознания», 1978, № 4.

ӘБІШ КЕКІЛБАЕВТЫҢ «ШЫҢЫРАУ» ПОВЕСІНДЕГІ ТУҒАН ЖЕР МЕН АДАМ ТАҒДЫРЫНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

АПСАЛИКОВА А. М.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Кенжекөл ЖОББМ, Павлодар қ.
ХАШИМ Ж.
7 сынып оқушысы, Кенжекөл ЖОББМ, Павлодар қ.

Әбіш Кекілбаевтың «Шыңырау» повесін бүгінгі таңда зерттеудің бірнеше маңызды себептері бар:

Рухани құндылықтар мәселесі: Қазіргі жаһандану заманында адамның материалдық игілік пен атақ-даңқ жолында өз ішкі тазалығын, адамгершілік принциптерін жоғалтып алу қаупі жоғары. Еңсептің тағдыры – кез келген заманның «дертін» емдейтін моральдық сабақ.

Экологиялық сана: Туған жер мен табиғатқа тек пайда көзі ретінде қараудың соңы адамзат үшін қатерлі екенін повесть астарлы түрде ескертеді. Бүгінгі экологиялық дағдарыстар аясында туындының мәні арта түсті.

Еңбек психологиясы: Кәсіби шеберлік пен ішкі мәдениеттің үйлесімі — қазіргі еңбек нарығындағы басты талап. Шебердің өз ісіне адалдығы мен оның қоғам алдындағы жауапкершілігін Еңсеп бейнесі арқылы саралау өте маңызды.

«Шыңырау» повесі 1982 жылы жазылған. Шығарма Маңғыстау өңіріндегі құдық қазушылар өміріне арналған. Маңғыстау – суы тапшы, шөлейт аймақ. Сол себепті құдық қазу – аса ауыр әрі жауапты жұмыс, су табу – үлкен еңбек. Жазушы осы кәсіп арқылы қазақ халқының төзімділігін, қайсарлығын көрсетеді. «Шыңырау» повесіндегі жиынтық бейнеге басты негіз болған Маңғыстауда өзінің өлмес, өшпес қолтаңбасын қалдырған әйгілі құдықшы- Қараш Бейнеубай Құлшарұлы. Қараш Бейнеубай – шебер, аты аңызға айналған құдықшы. Ол 1864 жылы туған. Бабық руының ғұламасы, Таймас ишанның шәкірті болған. Қай жерде су шығатын білген керемет құдықшы, талай елдің шөлін қандырып, сауабын алған ерекше қабілетті, көріпкел адам болыпты. Маңғыстау ойы, Үстірт үстіндегі мол сулы жиырмаға жуық құдықтардың қазушысы. Оның революциядан бұрынғы «Қараш қазған» аталған құдығы әлі бар. [10, 12 б.].

Повестің алғашқы беттерінен-ақ біз Маңғыстаудың аптап ыстығы мен сусыз шөлін көреміз. Бұл жерде табиғат — жай ғана фон

емес, ол кейіпкердің басты қарсыласы әрі серігі. Еңсептің тағдыры осы қатал табиғатпен күресте шыңдалған [8, 45-51 бб.].

Жазушы Үстірттің «тілін» білетін Еңсепті суреттегенде, адам мен жердің біртұтастығын көрсетеді. Жер астындағы су көзін табу — Еңсеп үшін тек күн көріс емес, бұл оның туған жер алдындағы парызы секілді көрінеді. Алайда, табиғат өзіне тым менмендікпен қарағанды ұнатпайды. Ә. Кекілбаев Маңғыстау табиғатын жай ғана суреттеп қоймайды, оны тірі организм ретінде кейіптейді. Повестегі **«аңызақ», «аптап», «шыңырау»** сөздері кейіпкердің ішкі күйзелісімен параллель жүреді [6, 260 б.] *«Күн құлақтанды. Аспан айналып жерге түскендей. Құла дүздің құлағында тек жел емес, жердің де ыңыранысы естілетіндей...»*. Бұл үзіндіден біз Еңсептің табиғатпен бетпе-бет келгендегі жалғыздығын көреміз. Зерттеу барысында анықталғандай, Еңсеп жер астынан су іздегенде табиғатпен «тілдессе», атақ қуғанда табиғаттан «алыстай» бастайды. Бұл – оның тағдырының сыну нүктесі [1, 352 б.].

Еңсеп – қазақ әдебиетіндегі ең күрделі бейнелердің бірі. Ол – өз ісінің фанаты, нағыз шебер. Оның бойындағы жақсы қасиеттер (еңбекқорлық, төзімділік) біртіндеп пендешілікке (атаққұмарлыққа) ауысады. [2, 400 б.].

Шеберлік кезеңі: Ол елге су беріп, бата алғысы келді.

Пендешілік кезеңі: Ол өзінен озатын ешкім болмағанын қалады. Қалпақ шебердің пайда болуы оның ішіндегі қызғаныш отын тұтатты.

Зерттеу барысында Еңсептің мінез-құлқын «Адам-Қоғам-Табиғат» үштігі арқылы талдадым.

1-кесте – Салыстырмалы кесте: Еңсептің эволюциясы

Кезеңдер	Мотивациясы	Психологиялық күйі
Жастық шағы	Елге пайда тигізу	Үміт, жігер
Орта жасы	Ең үздік болу (Абырой)	Тәкаппарлық, менмендік
Трагедиялық сәт	Өзін дәлелдеу (Қалпақтан озу)	Үрей, рухани жалғыздық

Талдау көрсеткендей, кейіпкердің тағдыры оның табиғатпен емес, өз ішіндегі «менмендігімен» күресінде шешілген. Ол жер астынан су шығарғанымен, өз жанының шөлін қандыра алмады. [7, 320 б.]

2-кесте – Кейіпкердің рухани деградациясы

Кезеңдер	Ерекшелігі
Еңбек кезеңі (Альтруизм)	Еңсептің алғашқы мақсаты — елді сумен қамтамасыз ету. Бұл — туған жерге деген перзенттік махаббаттың көрінісі.
Даңқ кезеңі (Эгоцентризм)	Ол өзін басқа құдықшылардан жоғары қоя бастайды. Тіпті, өз балалары мен жарының мұңын ұмытып, тек «шыңырауға» байланып қалады.
Құлау кезеңі (Трагедия)	Жас шебер Қалпақтың пайда болуы Еңсептің «жалғызмын» деген сенімін талқандады. Оның қызғаныш сезімі оны физикалық және рухани өлімге итермеледі.

Еңсептің психологиялық портретін жасау үшін оның іс-әрекетіндегі қайшылықтарды топтастырдым:

Шыңырау – символдық бейне. «Шыңырау» ұғымын үш деңгейде қарастыруға болады:

Тұрмыстық деңгей: Маңғыстау халқының тіршілік көзі, терең құдық.

Психологиялық деңгей: Адамның түпсіз нәпсісі, қанағатсыздығы.

Философиялық деңгей: Адамның о дүние мен бұл дүние арасындағы көпірі, өмірдің мәнін іздеу жолы [4, 368 б.].

Повестің соңында Еңсеп өзі қазған шыңыраудың түбінде, тар қапаста қалады. Бұл – жазушының шебер қолданған символикалық тәсілі. Шыңырау енді оның даңқының биіктігі емес, оның қателіктерінің куәгеріне айналады. Еңсеп шыңырау түбінде жатып, бүкіл өткен өмірін көз алдынан өткізеді. Ол өзінің «ешкімге ұқсамайтын шебер» екеніне сенген еді, бірақ өлім алдында ол қарапайым, дәрменсіз пенде екенін түсінеді. *«Дүние қандай кең еді, мен неге оны осы бір тар тесікке айырбастадым?»* – деген өкініш оның санасын торлайды [9, 82-88 бб.]

Еңсептің трагедиясы – оның табиғатты «жеңбек» болғанында. Ол жер астынан суды тартып шығару арқылы өзін құдіретті сезінді. Бірақ соңғы сәтте жер оны өз құшағына алды. Бұл – адамның табиғат алдындағы қауқарсыздығының психологиялық көрінісі. Зерттеу барысында біз бұл сәтті **«Экзистенциалдық дағдарыс»** (өмірдің мәнін жоғалту) деп сипаттаймын [3, 288 б.].

Еңсептің ішін жегідей жеген – қызғаныш. Ол Қалпақтың шеберлігін мойындағысы келмеді. Алайда, шыңырау түбіндегі соңғы

демінде ол шындықтың бетіне тура қарайды. Оның Қалпаққа деген өшпенділігі – шын мәнінде өз уақытының өткенін мойындамау еді.

Менің зерттеуімнің нәтижесінде мынадай қорытындыға келдім:

«Шыңырау» повесі – еңбек туралы ғана емес, адам мінезі, рухани тереңдік туралы философиялық шығарма. Жазушы бізге бір маңызды ой айтады:

Еңбек–адамды биіктетеді, ал тәкаппарлық – адамды құлатады. Сондықтан бұл шығарма бізді кішіпейіл, еңбекқор болуға тәрбиелейді. Әбіш Кекілбаев «Шыңырау» повесі арқылы адам жанының тереңдігін, туған жердің қасиетін және еңбектің маңызын шебер көрсете білген деп ойлаймын.

Әбіш Кекілбаевтың «Шыңырау» повесі – адам тағдырының туған жермен тамырластығын көрсететін терең философиялық туынды. Еңсептің қазасы – бұл тек физикалық өлім емес, бұл табиғат заңдылығынан аттап өткен, өзін қоршаған ортадан жоғары қойған адамның рухани жеңілісі. [5, 416 б.]

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Кекілбаев Ә. Шыңырау: Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Жазушы, 1982. – 352 б. (Негізгі дереккөз)

2 Кекілбаев Ә. Шығармаларының 12 томдық толық жинағы. Т. 3: Повестер. – Алматы: Жазушы, 2014. – 400 б.

3 Қирабаев С. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әдебиеті: Оқу құралы. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2011. – 288 б.

4 Елеукенов Ш. Жаңа заман және қазақ әдебиеті. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2009. – 368 б. (Кейіпкер психологиясы мен заман шындығы туралы)

5 Әшімбаев С. Сын мұраты: Зерттеулер, мақалалар. – Алматы: Жазушы, 2005. – 416 б. (Ә. Кекілбаев шығармашылығындағы адамгершілік ізденістері жайлы)

6 Майтанов Б. Қазақ прозасындағы психологизм: Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 260 б. (Еңсептің ішкі күйзелісі мен «Экзистенциалдық дағдарысты» талдауға көмектеседі)

7 Бердібай Р. Тарихилық және шеберлік: Мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 2007. – 320 б.

8 Жанұзақова Қ. Т. Әбіш Кекілбаев прозасындағы табиғат пен адам концепциясы // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2019. – №3 (175). – 45-51 бб.

9 Құттымұратұлы Қ. Шыңырау түбіндегі шындық: Ә. Кекілбаев туындыларындағы символдар мен астар // Ақиқат. – 2021. – №8. – 82-88 бб.

10 Қараш Б. Қ. – аңыз бен ақиқат: Маңғыстау өлкесінің тарихи тұлғалары [Электрондық ресурс]. – URL: https://mangystau.gov.kz (жүгінген уақыты: 20.03.2026).

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ “У” КОНЦЕПТІСІ

АРГЫНОВА К.
жаратылыстану-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
ДОСМАГАМБЕТОВА А. О.
Ғылыми жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі

Күнделікті өмірімізді біз «у» сөзі дегенде құрамында химиялық элементтері бар улы зат ретінде қабылдаймыз. Кейбіреуімізге улы жылан, саңырауқұлақтар көзімізге елестейді. Бұл сөзді біз көбінесе тұрмыста, химия сабақтарында, жаратылыстану бағытындағы ғылым салаларында жиі естиміз. Алайда бұл сөздің басқа мағынаға ие екенін осы зерттеу жұмысымда дәлелдеймін. Бұл сөз тек негативті мағына үстеп қана қоймай, позитивті мағынаға ие екенін түсінуге болады.

Қазақ әдебиетінде сөзге ерекше реңк, қайталанбас рух, жаңашыл әуез әкелген ақындардың бірі және бірегейі – Мағжан Жұмабаев. Ақынның қай шығармасын алсақ та, қайталанбас сөз орамдары молынан кездеседі. Қазіргі күнге дейін оның өмірі мен өлеңдерін зерттеп жүрген ғалымдар баршылық. Олардың басым көпшілігі ақын шығармаларындағы тәрбие, психологизм, символизм, патриотизм, көркемдік тілді зерттеген болса, аталмыш жұмыста мен ақын өлеңдеріндегі «у» сөзінің қолданысын, оның мән-мағынасын зерттеуді жөн көрдім, өйткені ақынның өлеңдерімен танысу барысында аталмыш сөзге қатысты көптеген астарлы, терең ойдағы тіркестерді көре аламыз . У – аз мөлшерде болса да, ағзаға түскен кезде, улану, не болмаса өлім тудыра алатын зат. Ол дене салмағына байланысты аз мөлшерде ықпал етсе де, организмнің улануына, ондағы әрекетінің бұзылуына, түрлі ауруларға, не болмаса патологиялық жағдайларға, тіпті өлімге әкеліп соғуы мүмкін. Сонда автор «у» сөзін не үшін пайдаланды деген сұрақ туындайды. Лирик ақындардың басым көпшілігі бұл

сөзді өлеңдеріне көркемдік сипат, терең мағына мен ұшқыр ой таныту үшін берді деп ойлаймын.

Бұл тақырып төл әдебиетімізде зерттелмегендіктен, орыс, неміс тілінде жазылған еңбектерді зерделедім. Соның нәтижесінде К.Бальмонт, Ф. Сологуб, А. Пушкин, И. Северянин, Гейне өлеңдерінде «У» сөзін көп қолданғанын анықтадым.

Ася Занегина «Яды в искусстве и литературе» деген еңбегінде У бұл ең қауіпті, қорқынышты, алайда әдемі тақырыптарының бірі дей отыра, неміс ақыны Г. Гейне мен орыс ақыны А.С. Пушкиннің өлеңдеріндегі у сөзін салыстырмалы түрде сипаттайды. Оның айтуы бойынша, әлемге танымал осы ақындар өз шығармаларында у сөзін көп қолданғанын атап өтеді. Көбінесе бұл сөзді өмірінің ауыр кезеңдерін бастан өткерген кезде қолданғанын өлеңдерінен кеңінен қолданғанын айтады. Ал Э.Ф. Макаревич «Вдохновляющий яд литературы» деген еңбегінде А.С. Пушкиннің бұл сөзді әр төртінші өлеңінде қолданғанына айтып, оның түрлі мағынаға ие болғанына тоқталады. Сонымен қатар Л. Толстой мен Достоевскийдің шығармаларын талдап олардың әр бесінші өлеңінде қолданғанын атап өтеді.

Қазақ әдебиетінде бұл сөздің қолданысын А. Құнанбаевтың, М. Мақатаевтың, Исраил Сапарбаевтың өлеңдерінде байқадым. Абайдың өлеңдерінде «у» сөзі адамның ішкі дүниесінің ауыртпалығын, қайғысын білдіру үшін қолданылады. Мысалы, уын қалдырдық түбінде, *уын* тең ішкем деген тіркестер осыған дәлел. Мұқағали Мақатаев поэзиясында «у» – ақынның жан жарасы, мұң, жалған достық ретінде көрініс табады. Ол: у ішпейміз, улы ой деген осы мағынадағы тіркестерді қолданылған.

Қазіргі ақындардың ішінде «У» сөзінің қолданысын Исраил Сапарбайдың өлеңдерінен көре аламыз: Үміттің у мен зәрдей *ішіп* көлін, *көңілдің уын* ішпесін. Бұл ақында да «У» қиындық символы.

Мағжан Жұмабаевтың өлеңдері терең, әрі көркем сөздерге толы. Оның өлеңдеріндегі қолданысын тіпті химиямен де ұтымды байланыстырғанын байқай аламыз. Жалпы ақынның өлеңдерін оқу кезінде осы сөздің өте көп қолданғанын көре аламыз. Мен ақынның 191 өлеңімен танысып шықтым. Бұл өлеңдердің ішінде «у» сөзін ақын 60 рет қолданды. Демек ақынның әрбір үшінші өлеңінде осы сөздің қолданысын аңғаруға болады. Автордың бұл сөзді жиі қолдануының себебі қандай деген сауал туындайды. Бұл сөздің мағынасын топтастыра келе, мынадай нәтижеге келдім: Мағжан уды тек қиындық, сатқындық, өкініш ретінде ғана емес махаббатың, жастықтың символы ретінде қарастырады. Ақын

өмірінің әр кезеңінде бұл сөз түрлі мағынаға ие болды. Мысалы, ақын жастық, оқу-білім алған кезінде (1911-1920) оны позитивті яғни жастық, махаббат, ой деген мағынада қолданды. Оған дәлел «Махаббат бір тәтті у», «Жылы, тәтті у тарады қаныма» деген өлеңдер бола алады. Жалпы махаббат ретінде 12 өлеңінде сипатталды. «Жастық» мағынасында 6 өлеңінде қолданды, Мәселен, «Жастық у ғой айнымай у ішіппін» «Ой» – дегенде 4 рет қолданды. Мысалы, «Ой – деген у».

Ал өмірінің қиын қыстау кезеңінде ақын бұл сөзді негативті мағынада қолданған. 1922-1938ж. арасында таныс адамдардың сатқындығы, абақтыға екі рет қамалуды бастан кешкен ақын осы сөзді қиындық, сатқындық пен алдау, өкініш мағынасында қолданды. Қиындық ретінде автор былай дейді: «Қолынан құлдық, қорлық уын ішіп», «Өмірің у болды ма?» 16 рет қолданды. Сатқындық пен алдау: «Жақын жандар қастық уын шашқан күн», «Сенгіш жүрек талай сенді, уланды» 7 өлеңінде қолданды. Өкініш: «Көзіме жас, жүрегіме у толды», «Уға толды жас жүрегім, жабықтым» 7 өлеңде. Ал тура мағынасында 2 өлеңде қолданды. Демек, «У» ақын үшін тек негатив емес, автор оны жағымды сөз ретінде де қабылдайды.

Көркемдегіш құралдарға талдайтын болсақ, бұл сөзді ақын эпитет, теңеу, метафора, антитеза ретінде қолданады. Сонымен қатар өлеңдерде бұл сөз зат есім, сын есім, етістік қызметін атқарады.

Ақынның «у» сөзінің қолданысын зерттей келе, "Мағжан әлемі" атты әдеби ойын ойлап таптым. Мақсаты: ақын өлеңдерінен «у» сөзінің мағынасына қарай топтастыру, оны түсініп оқу және ақынның шығармашылығына қызығушылық арттыру. Шарты: ойынға 2-4 аралығында бала саны қатыса алады. Олардың әрқайсысына 25 карточка таратылады. Таратылған карточкалардың біреуі қалса, сол карточкадағы ақынның өлеңін дауыстап оқиды. Қалған ойыншылар өздерінің қолдарына таратылған карточкаларындағы «у» сөзіне мағыналас сөзді анықтап, ортаға көрсетеді. Қалғандары тексеріп, өздерінің карточкаларынан да іздей бастайды. Осы ретпен ойын жалғаса береді. Ойын соңында карточкасы қалмаған ойыншы жеңімпаз атанады. Бұл ойын оқушыларды шығармаларды терең түсінуге, сөздік қорының молаюына, шешендікке үйретеді.

Тәжірибе жүзінде мен бұл ойынды алғаш рет өз мектебімнің оқушыларына өткіздім. Әр сыныптан 20 барлығы 60 оқушы қатысты. Оқушылардың басым көпшілігі өздерінің жас ерекшелігіне байланысты өлеңдердің мағынасын түсінбегенін айта аламыз. Алайда ойын оқушылар тарапынан асқан қызығушылық танытып, білімдерін,

әдебиетке деген ықыластарын арттырды. Сонымен қатар оқушылардың сөздік қорын толықтырып, ой-өрістерін кеңейту үшін өте пайдалы болды деп ойлаймын Осы зерттеу жұмысымды мектепішілік ғылыми жобалар сайысында қорғағанда, ауылдық және қалалық мектептің қазақ тілі мұғалімдері қызығушылық танытып, оны өз мектептерінде қолдануды сұрады. 3 айдан кейін мен олардан кері байланыс алдым. Олар оқу-тәрбие үдерісіне осы ойынды енгізіп, оларға жоғары баға берді.

Ойынның артықшылығы алып жүруге оңай, кез-келген жерде, кез-келген кезде ойнауға болады. Төл әдебиетімізді де насихаттауға тиімді. Алайда өлеңнің мағынасын түсіну қиындық туғандықтан, оны көбінесе 13 жастан асқан оқушыларға, студенттерге, ересек адамдарға ойнатқан тиімді болар деген ой келді.

Қорытындылай келе, Мағжан Жұмабаевтың өмірі мен өлеңдерін зерттеу әлі күнге дейін өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Ақын өзінің маңдайына жазылған ауыр өмірін, тағдырын сипаттау үшін ғана емес, сонымен қатар махаббатқа толы жастық шағын да осы өз шығармаларына арқау етті деп ойлаймын.

Зерттеу жұмысымды жүргізу барысында алға қойған мақсат пен міндеттерге жеттім деген ойлаймын. Ақынның өлеңдерін жан-жақты талдап, сол бойынша оқушылар арасында сауалнама мен тәжірибе өткіздім.

Ақынның өлеңдерін зерттей отырып, оқушылардың Мағжанның өлеңдеріне қызығушылықты арттыру мақсатында әдеби ойынды ойлап таптым. Сол арқылы төл әдеби туындыларымызды насихаттауды мақсат еттім.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мағжан Жұмабаев. Шығармалары (өлеңдер, поэмалар, қара сөздер), Алматы «Жазушы», 1989ж. Википедия.

2 Ася Занегина «Яды в искусстве и литературе», лекция. 2024ж.

3 Э.Ф. Макаревич «Вдохновляющий яд литературы», «Urss» 2023ж.

4 Нурғазина А. Мақал-мәтел – сөздің інжу-маржаны, Павлодар «Эко», 2002ж. – 15-30б.

5 Киреева Р.О., Г.Гейне и наука, Москва «Радуга», 1999ж., 14б.

6 Таласпаева Ж. «Мағжан поэзиясындағы эпитеттер табиғаты» мақаласы, 2016ж.

7 Жұмабаев М. Жан сөзі. Алматы «Раритет», 2005ж.

8 Күнімжан Ә. «Мағжан Шойын жолдан неге шошыды?» мақаласы, 2018ж.

9 Мұқағали Мақатаев «Жүрек арызы», Алматы, «ҚазАқпарат», 2013ж.

МҰҚАҒАЛИ МАҚАТАЕВТЫҢ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ЛИРИКАЛЫҚ СЕЗІМ МЕН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙЛАР

АРЕН Ә.
10 сынып оқушысы, №2 Ертіс жалпы орта білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар обл.
КОПЕЕВА А. К.
ғылыми жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, №2 Ертіс жалпы орта білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Ақынның өмірбаянын және шығармашылығын зерттей отырып, ақынның талғамын, сонымен қатар өмір жолы мен поэзия шығармашылығын байқауға болады. Оның шығармаларын оқи отырып, қиын жағдайларды бастан кешірген адамның әлеміне енеміз. Ақынның шығармашылығы Отан, махаббат, жалғыздық және табиғат тақырыптары ерекше және маңызды орын алады деп айтуға болады. Мұқағали Мақатаев өлеңдері әрдайым қазақ әдебиеті мен мәдениетімен таныс оқырмандарды өзіне баурайды. Оның өлеңдері жоғары поэзияны, көңіл-күйдің нәзік берілуін ашады. Поэзияда көрінетін жеке ерекшеліктерге, жан мен шығармашылықтың қасиеттеріне келетін болсақ, мұнда дүниетанымдағы ұқсастық пен ерекше эстетика маңызға ие болады. Ақынның шығармаларында, сонымен қатар романтикалық, яғни лирикалық ерекшеліктер кездеседі. Мұқағали Мақатаев – өз дәуірінің тұлғасы, оның шығармашылық әлемінде, жан дүниесінде барлық уайым мен азап араласқан [1, 27б.].

Мақатаев поэзиясы дәстүрлі халық поэзиясына сүйенсе де, жаңашылдыққа да ұмтылады. Ол тілдік және көркемдік тәсілдерді жаңа формада қолдана отырып, заманауи ой-пікір мен ұлттық нақышты үйлестіреді. Ақынның шығармаларында метафоралар, символдық образдар, табиғат бейнелері арқылы тек сыртқы көрініс емес, адамның ішкі дүниесін де бейнелейді.

Сонымен қатар, Мақатаев поэзиясында лирикалық сезім мен философиялық ой бірге жүреді. Өлеңдерінде туған жерге, халқына деген сүйіспеншілікті сағынышты, өмірге деген терең ойды білдіреді.

Мұқағали Мақатаевтың поэзиясы – ұлттық дәстүр мен жеке сезімнің үйлесімі, халықтық сана мен философиялық ойдың

тоғысуы. Ол қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар, шығармалары арқылы ұрпаққа ұлттық рух пен эстетикалық көркемдік сезім береді.

Ақын шығармаларында ешқашан желісі үзілмейтін қай тақырып болсын және көлеміне қарамастан – бәрін бір-біріне байланыстыратын бір қасиет бар. Ол – махаббат. Ақын жүрегіндегі осы құдіретті күшті ұлы сезім мейлі бұзылған үй, ескі жұрт бетін жаңбыр жуып кеткен қара жартас бәрін жанды бейнеде қабылдайды. Мұқағали Мақатаевтың махаббат лирикасы қазақ поэзиясында жаңа философиялық қырын ашатын бағыт болып табылады. Зерттеушілір атап өткендей Мақатаев поэзиясында махаббат табиғатпен үндесіп, лирикалық киіпкердің ішкі әлемін жан-жақты ашады. Бұл оның шығармаларын терең жмоционалдық мәнге толы етеді. Сонымен бірге ақынның махаббат лирикасы ұлтттық дәстүрді сақтай отырып заманауи тәсілді шебер үйлестіреді, бұл оның шығармаларына бірегейлік береді. Поэзия — адам табиғатының, ақын табиғатының жыршысы. өзектен өніп шыққан өлең ақынның өз табиғатын танытқанда, табиғилығымен тәнті етеді. Мақатаев өлеңіндегі осы табиғилық, қарапайым қазақы табиғат болмысының шынайы бейнеленуімен үлкеннің де, кішінің де көңіліне ұялай кетеді. Бүгінде саңлақ сардары санаулы, самғауы биік қазақ жырының сырлы өлкесінде көкіректің тұңғиық сырын сыбызғы сазымен сапырған сыршыл әуен – Мұқағали Мақатаев мұрасы.

Ақын-Жүрек мыңдағын жүректі адамгершілік тегімен жақын тартып, бауырына балады.

Кең дүние, төсіңді аш, мен келемін,
Алынбаған ақым бар сенде менің.
Бұйрат құмдар — бұйығып шөлдегенім,
Бура бұлттар — бусанып терлегенім.
Аспаныңдай кей сәтте күрсінемін,
Жас талыңдай жауқазын бүршік едім.
Кең дүние керемет қалпыңменен
Жүрек балып кеудеме кірші менің.
Байтақ ел, балауса тал, бозаң далам,
Секілді бәрі менен көз алмаған.
Кең дүние, кенде етсең сыбағамнан,
Шырылдаған сәбидей мазаңды алам [2.97б] .

Небәрі үш-ақ шумақтан тұратын осы өлеңде алысқа талпынған арман, келешекке деген сенімнен қуат алған үміт, кең дүниенің көрінісін символ-бейнелер арқылы эстетикалық жинақтау, жалпақ ғаламның жанды көрінісі секілді, адам өмірі мен арманының аясы

секілді кең дүниенің нақты-образды бейнесі елжірей қараған лирикалық кейіпкер, нәзік сыршылдық, т. т. бар. Дүние-шалқарға лирикалық кейіпкер үн қатып, «мен келемін, алынбаған ақым бар сенде менің» дегенде, жайдан жай емес, болашаққа қол созған, асқар асуларға талпынған арман елестетіп өтсе, өзін сол дүниенің бір бүршігі ретінде сезінуінен перзенттік үкілі үміт үлбірейді, байтақ ел мен жер көз алмаса, сенім артқаны секілді. Ал керемет кең дүниені «кеудеме кірші» дегенде, қаншама ынтықтық, құштарлық бар! Бұйрат құмдардың «шөлдегенін» жай емес, «бұйығып шөлдегенін» көру үшін нәзік сезімталдықта, ақындық қырағы көз де керек. Шудаланған бұлттарды бураға ұқсату үшін де ақындық аңғарымпаздық алға түсуінің мәні айрықша. Бұйрат құм, бура бұлт, күрсінген аспан, жайқалған жас тал, байтақ ел мен балауса тау, бозаң дала барлығы – жиыла-жинақтала келе болмыстың кең дүниенің символдық көріністері, образ арқылы нақтылануы. Замандастарының естеліктерінде ертемен балалардың балабақшаға ұйқысын қимай қиналып жылап бара жатқанын көргенде, Мұқағалидың қатты қиналатыны айтылады. Осы сезімнің оттай шалқып көрінуі, «Майгүлге» арнаған өлеңінен байқалса, кейінгі көптеген өлеңдерінде сәби сезім, сәби жүрек, сәби сенім, т. т. символдық бейнеге ұласады. «Сәби болғым келеді» атты атақты өлеңіне ән де жазылғаны белгілі.Ақын өз сыбағасын алу — өмірдегі өз орнын табу, өз тұғырында тұру үшін өштенбейді, кектенбейді, елжіреп тұрып, қалауының жүзеге асқанын тілейді, шырылдаған сәбидей түйсігі бардың бетін бері қаратпасқа қоймайды. М. Мақатаев үшін сәби – ұлы бейне, тазалықтың, адалдықтың, мөлдірліктің жарық дүниедегі ең теңдессіз, ең аяулы, ең қастерлі символы. Осы символдық сезім ақынның күллі теорчествосының — өлең, өнер жолына түскеннен бастап, өле-өлгенше үзілмес айнымас арқауы болды. Ал сәбиге жаны ашымау, сәбидің тілегіне құлақ аспау ақын өлеңдерінің көркемдік логикасына, сезім мен ой ағысына қарағанда, мүмкін емес. Кіршіксіз жүрек өзін қоршаған керемет кең дүниенің перзенті сезінеді, сондықтан именбей-ақ тілегін айтады. Міне, осы эстетикалық-адамгершілік аңсар М. Мақатаев өлеңдерінің тағы бір сипатын аңғартады. Мақатаевтың аталған өлеңінен де, оған қоса барлық жырлары мен поэмаларынан да ажарланып көрінетін тағы бір ерекшелік – әуезділігі. Бұл әуезділіктің құрылымын түзетін көркемдік қасиеттер ретінде дыбыс үндестігі – аллитерация, ассонанс, ішкі ұйқастар, өлеңнің мазмұнына сәйкес іріктелетін дыбыстар үйлесімі, сөздердің мағыналық үндестігі, өлең

тармақтарындағы, шумақтарындағы әуені туыстас дыбыстардың гармониялылығы, солардың нәтижесінде музыкалық бипаздалуы сияқты белгілер мен бедерлері атап айтарлықтай айрықша.

М.Мақатаев адаммен бірге табиғаттан да келісім мен жарасым іздеген ақын. Оның лирикасындағы табиғат жай сурет, көрініс ғана емес, жанды, сезімтал. Сол үшін Алатауға мұң шағады, жас қайыңнан өзіне сырлас табады, жапырақты жүрекке теңейді, мергеннің оғына іліккен аққу мен киікке жаны ашиды. Кейіпкерлерді өз қиялындағы таза табиғат құшағына, ата кәсіп басына жетектеген – жеңіл – жеңсік, әуесқой желік емес, ішкі жан драмасын ашуға құрылған. Шынайы торығыс, жанға жақын, көңілге қонымды суреттерді еске алудан туған шын серпіліс, тебіреніс көкірегіндегі өзгеше бір шапағатты сәулені оятардай әсер береді. Ақын туған жер табиғатын шабыттана, құштарлықпен өлеңге енгізеді. Жас ұрпақты туған өлкесін сүюге үндейді. Адам назарын аударатын және адам тіршілігімен тығыз байланысты табиғаттың тылсым құпия сыры көп. Адамзат жаралғалы, тіпті одан да бұрын жаратылған заңғар, биік таулар мен шалқыған айдынды көлдер, ширатылған заңғар өзендер қай заманда да ақын қиялын тербетіп, назарынан тыс қалмаған. М. Мақатаевтың туған жерге байланысты өлеңдері бір шоғыр. Олар: «Апырай, туған жер – ай», «Дөңгелек жер», «Рахмет, дала», «Қазақ жері», «Жетісу», «Туған жерге», «Туған жер сағындырды», «Саржайлау», «Туған елге» т. б. Себебі, қай ақынды алмаңыз, ең алдымен өзі өскен жерінің табиғатын жырлап өткен. Мұқағали да сол дәстүрді жалғастырушы [3.68б].

Ақын таудың тура табиғи кейпін жырлаудан гөрі тауды фон етіп алып өзінің дүниесін, көңіл – күй әлемінің тебіренісін осы фонға ұштастырып жібереді. Тауды жырлай отырып, түйдек — түйдек ой айтады, философиялық топшылаулар жасап, адам психологиясына жарасымдылық ұғымының эстетикалық мәнін сіңіріп жібереді. Тау табиғатының тылсым сырының ақын қиялын тербетіп, сезіміне ыстық шоқ тастап, бойына қуат дарытып отыруы да сондықтан.

Өлмесін деп берген ғой тауды маған,
Мен күрсінсем, күңіреніп тау жылаған.
Көңілімде бір құйын көтерілсе,
Тауларымда тұрады қарлы боран, – дейді.

Тауды өзінің, өз көңіл – күйінің баламасы ретінде салыстыра алады. Жаны да, тәні де табиғатпен өзектес сипатты көреміз.

Оның суреттеу мәнерінде сезім басым. Мұқағали сөзінен сыңғырлаған сұлу дыбыс шығады. Ақынның тілі үнді, әуенді,

музыкалы тіл. Өлеңін оқығанда көкірегің күйге толып, өз – өзіңнен ән салып отырасың. Бұл сүйіспеншілік, құштарлық сезімі. Ақынның туған жерге деген махаббатты жыр болып төгілген.

Мұқағалидың табиғат лирикасын ақын лирикасындағы туған жер келбеті, өлең өрнектеріндегі табиғат перзенттері, жырға айналған жыл мезгілдері деп топтауға болады. Ал, қыс тақырыбына жазылған «Анау – аспан, мынау – бақ» өлеңінде:

Аспан жердің арасын,
Дәрігер – қыс алуда.
Табиғаттың жарасын
Ақ дәкемен таңуда.
Таңдырып ап маңдайын
Тағы көйлек сұрап жүр
Бақты кезіп тал – қайың,
Жалаң аяқ жылап жүр.
Қу бұтағын құшақтап,
Түксиеді кәрі емен.

Қыс – тазалық, қыс – аппақ, – деп алдындағы көріністерді әшейін көзбен көріп қана қоймайды, көкірекпен қабылдап, өзінше бір бейнемен кейіптеп, кестелеп, бедерлеп көреді.

М. Мақатаевтың қуаныш сезіміне бөленген көңіл күйін «Біздің көктем» өлеңінен де көруге болады. Көктем мезгілі жер – дүниенің жасарып, тіршілік атаулының басталар тұсы және табиғат ананың босанып, айнала әртүрлі гүлдерге көміліп, жасыл желекке бөлінер сәті болғандықтан ақын көктемді өмірдің, жаңа тіршіліктің басы ретінде жырлайды. Лирикалық кейіпкердің көңіл – күйін, жан – толқынысын, сезімін бейнелеу, суреттеу арқылы маусымның қайталанбас сәттерін бейнелеп береді. Күзді бейнелеудегі ақынның әдісі өзгеше.

Сен менің тынысым ең, тұрмысым ең,
Сен үшін өмір сүріп тырмысып ем.
Жыл құсымен оралған жаным менің,
Бірге аттанып кетесің жыл құсымен.
Қызылы жоқ қырманды – күзде міне

Қайтқан құстың қараймын тізбегіне, – деп, өз сағынышын, күрең күзгі күндерін мұңдана еске алып, құлазыған көңілін қайтқан құспен сабақтастырады.

Мұқағали Мақатаев шығармашылығының өзгеше бітім – болмысын, көркемдік қуатын, эстетикалық насанасын, шеберлік сырын тануға әкелетін көркем сөз бен сындарлы ойдың бірлігінен туындап жатқан сан тарау тәсілдер осылайша жалғаса береді.

Мұқағалидың табиғат лирикаларының тақырыбы әр алуан, бояу нақышы, бейнелеу машықтары, поэтикалық ізденістері де басқа ақындар шығармасына ұқсай бермейді. М. Мақатаев қазақ поэзиясында айрықша өнімді еңбек еткен, жемісті жырлар қалдырған талант. Өлеңнің поэтикалық күш – қуаты, өлең тамырының бүлк – бүлк соғысы оқушысын эстетикалық әсер құшағына баурап, оқиға ішіне енгізіп жіберетіндей. Тосын да тың бейнелеулер ойды ажарлы ете түседі [4.89б]. Мұқағали Мақатаев шығармашылығының өзгеше бітім – болмысын, көркемдік қуатын, эстетикалық нысанасын, шеберлік сырын тануға әкелетін көркем сөз бен сындарлы ойдың бірлігінен туындап жатқан сан тарау тәсілдер осылайша жалғаса береді.Қорытындыда талданған шығармалардың идеялық – эстетикалық және басқа да рухани құнды жақтарына негізделген М. Мақатаев ақындығының лирикалық табиғаты жайлы түйіндеулер сараланады. М. Мақатаевтың өз кезеңі үшін болған тақырыптарды өз деңгейінде қалай игергені ғылыми тұрғыда тұжырымдалып, жүйеленеді.

Сонымен, түйіндеп айтқанда, Мұқағали Мақатаев шығармашылығынан қазақтың нағыз ұлттық поэзиясын көреміз. М. Мақатаев жырларындағы қазақтың жері мен суы, тауы мен даласы көрініс тапқандығы өз алдына, өзгеше пайымдау ерекшелігі, өзіндік өрнек салар тілі, шалқыған шабыты сөзге шебер халықтың ұрпағы екенін аңғартады. Мұқағали Мақатаев өлеңдерінің өзегінен ақиқат өмір шындығын көреміз, көркемдік өрнегі өзгеше өрілген сөз өнерінің үлгісін танимыз. Ол халықтың сипаттағы көркем бейнесін, сол арқылы адам болмысын, оның жан дүниесін, сезімін, яғни, адам өмірінің асыл шындығын ерекше тебіреніспен толғайды. Ақын әрбір кейіпкерін өзінің сезім елегінен өткізіп, сол күйде өзі тұрғандай етіп шебер бейнелейді. Сондықтан да оның қаһармандары шынайы, оқырманды бірден баурап алады. Сол себепті де Мұқағали мұрасы сөз өнерінің дара мұнарасы ретінде болашаққа апарар құнды қазына болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мақатаев М. “Шығармалар жинағы”. – Алматы: Жазушы, 1989. – 3 том., - 210б.

2 Қалқабаев С. “Мұқағали поэзиясының көркемдік әлемі”. – Алматы: Ғылым, 2004,- 230 б.

3 Тұрсынов Е. “Қазақ лирикасының табиғаты”. – Алматы:Санат, 1998, - 180 б.

4 Омаров Б. “Қазақ лирикасының поэтикасы”. – Алматы: Арыс, 2009, 255 б.

МАҚАЛ – МӘТЕЛДЕРДІҢ ЕРЕКШІЛІКТЕРІНЕ ЖӘНЕ ТАРИХЫНА ШОЛУ

АРЫНОВА А. М.
қазақ тілі мен әдебиетінің мақалалары
АЙТМҰХАММЕД К. Е
«Ахмета Байтурсынов» атындағы ЖОББМ, 5 сынып оқушысы, Успенка ауылы, Павлодар обл.

Тіліміздегі мақал-мәтелдердің шығу тегін, пайда болу арналарын айқындау және оны болжам түрінде фольклорлық шығармалар деректеріне сүйене отырып жасау. Мақал-мәтелдердің әуел баста қолданылған алғашқы ситуациясы мен кейінгі ауыспалы мәндегі қолданысының арасындағы айырмашылықтарын көрсету. Кейбір мақал-мәтелдердің авторларын шешендік сөздер мен ертегі-аңыздар негізінде анықтауға талпыныс жасау. Ежелден шайырлары жырлаған дастандардағы оқиғалар мен мәліметтерге сүйене отырып, жекелеген мақал-мәтелдердің шығу себебін болжау.

Ізденуші қажетті теориялық әдебиеттермен танысып, нысанға алынған мақал-мәтелдердің қазіргі сөйлеушілердің қалай қабылдайтынын, түсінетінін анықтау мақсатымен тәжірибе жүргізіп, информанттардың жауаптары негізінде қорытынды жасаған. Қол жеткізген нәтижелері мен қорытындылары нанымды, баяндау тілі жатық. Зерттеу жұмысының нәтижелерін жалпы білім беретін мектептердің қазақ және орыс сыныптарында қазақ тілі және әдебиеті пәндерін оқыту барысында пайдалануға болады.

Ауыз әдебиеті – халқымыздың асыл да мол мұрасы, небір бейнелі сөз маржандары осы ауыз әдебиетінде. Халық жыраулары, жыршылары, шешендері, ертекшілері ауыз әдебиетін сонау заманнан рухани асыл қазына ретінде сақтап, ұрпақтан- ұрпаққа мұра етіп, бүгінгі біздің дәуірімізге жеткізе білді.

Қоғамдық әлеуметтік, экономикалық өмірдің ілгерілеуіне, адамның ой- санасының өсуіне, өзін қоршаған табиғаттың сырына терең бойлауына байланысты ауыз әдебиеті де мазмұны мен формасы, айтылуы жағынан байып, дамып отырған.

Ауыз әдебиетінің ертеден келе жатқан жанр түрі – мақал-мәтелдер. “Мақал-мәтелдер – халық творчествосының ең көне

түрі.Сонымен қатар олар көне заманда туылған күйі қатып – семіп қалған емес, дәуір өзгерген сайын молайып, толығып отырған.Халық тұрмысындағы әрбір елеулі кезең, жаугершілік ,шапқыншылық болсын, той – думан болсын, шаруашылыққа байланысты жағдайлар, қуаныш – реніш, мұң мен ияр, азат пен рахатты кездер түрлі айтушылардаың өңдеулерінен өтіп қалыптасқан, мақалға айналған," – дейді Ә.Диваев.

Түркі тілдес халықтардың ауыз әдебиеті үлгілерін жинауда қыруар еңбек сіңірген академик В.В Радлов (1837-1918) қазақ сахарасының әрбір сөзі мен жырын , жұмбақтары мен мақал – мәтелдердің асыл лағыл тасқа балап, ерінбей жинап, моншаққа тізген.

Мақал–мәтелдерді зерттеуде Ә.Диваевтің ролі күшті. Халық арасынан жинаған мақал – мәтелдерін ол 1900 жылы жеке кітапша етіп шығарады.Ал 1905 жылы Тоқболатов жинап берген қазақ мақал – мәтелдерінің жиырма алтысын "Туркестанские ведомостиге" бастырады.

Ә. Диваев мақал – мәтелдерінің кездескен барлық нұсқаларын толық қамтып жазуды мақсат еткен. Қазақ мақал – мәтелдерін елу топқа бөліп қарастырған (әйелдер туралы, жанұя туралы, ағайын – туыстық туралы, ер- жігіттік туралы т.б.).

Мұқтар Әуезов "Бақыт іздеп, ғасырлар бойы сахараны шарлап шар құрған мұңдар жолаушы – қазақ халқы – бізге ең асыл мұрасын мирас етті"- дейді.Мақал-мәтелдер зерттеу барысында Ахмет Байтұрсынов, Абай Құнанбаев, Н. Төреқұлов еңбек етті.

2. Мақал-мәтелдер құрамы ерекшеліктері.

Мақал-мәтелдер қосарлана айтылып, бір-біріне туыс болғанымен екеуінің өзара айырмашылықтары да бар. Ол айырмашылықтар мақал мен мәтелдің ойды түйіндеу жағынан да, құрамы жағынан да байқалады. Мысалы, " Тоқпағы күшті болса, киіз қазық жерге кірер" – деген мақалды алсақ, бұл екі жай сөйлемнен тұрады. Мұнан мақалдар екі бөлімнен болатынын білеміз. Ендеше, біз оны жіктеп көрелік:

А) Ойды түйіндеу жағынан:

Мақалдар:

1. Ой тиянақты білдіреді.
2. Бір-біріне қарама-қарсы ұғымдар мен нәрселерді салыстыру арқылы ой-пікірді айқындай түсу басым.
3. Сөйлем аяғындағы сөздер ұйқасқа құрылып, үндесіп келеді.
4. Екінші сөйлемі мақалды ажарландырып тұрады.
5. Ой тура мағанада беріледі.

Мәтелдер:

1. Қорытынды пікір жоқ.
2. Тұспал ғана бар.
3. Мағана ашық емес.
4. Ой астарлы мағанада түсіндіріледі.

Ә) Дыбыс үндестігіне негізделген

Мақал да мәтел де: теңеу→ әсерлеу→ метонимия→метафора.

Б) Құрылысы жағынан

Мақал:

1. Көбінесе екі жай сөйлемнен жасалады, екі бөлімді болады.
2. Алдыңғы сөйлем соңғы сөйлемнің шарты болып келеді.

Мәтел:

1. Сөйлем аяқталмай,толымсыз болып келеді.

Сонымен, мақалдар көбінесе екі бөлімді, ой тиянақты, алдыңғы ой екінші түйінді пікірдің шарты түрінде келеді.Ал мәтел құрылысы жағынан өзгешерек. «Әлін білмеген әлек», «Көппен көрген – ұлы той» деген мәтелде тұспал ғана бар, мағана ашық емес, қорытынды пікір жоқ, ой астарлы мағанада айтылады, сөйлем аяқталмаған толымсыз күйінде қолданып келеді.

Мақал – мәтелдердің фразеологиялық тіркестермен де ұқсас тағы басым. Жалпы қай тілде болсын, фразеологиялық тіркестер мен мақал - мәтелдер қатарласа өмір сүреді. Бұл тілдік категориялар тіл байлығының ең құнарлы байлығына жатады. В.В.Виноградов, В.Н.Гелия, Р.Сарсенбаев, Ө.Айтпаев еңбектерінде фразеологиялық тіркестер құрамына мақал- мәтелдерді де енгізеді.

Мақал – мәтелдер мен фразеологиялық тіркестердің құрылымдық – грамматикалық өзгешелігі байқалса, фразеологиялық құрамы қанша сөзден тұрса да, мағынасы қанша сөзбен түсіндірілсе де, ол бір ғана ұғымды білдіреді.Ал, мақал – мәтел белгілі бір жағдайдың нәтижесін тұжырымдап, ой қорытып пайымдайды. Сонда фразеологизімдер бір затты не құбылысты таңбалаушы ретінде белгілі бір жағдайды таңбалаушы мақал – мәтелден өз ерекшелігінен ажыратылады. Мысалы : **Көзді ашып жұмғанша жоқ болды** – жылдам деген мағына беріп, фразеологизімге айналады. **Шығасыға иесі басшы болады** – деген мақал – мәтелдер дүние мүліктің жоғалуына ең алдымен мақал – мәтелдің мағынасы тек сөйлеммен берілсе, фразеологизімді тіркестің мағынасы сөзбен, сөз тіркесі мен беріледі мақал – мәтелдер фразеологизімді тіркесті анықтайтын белгілі снаптарға ие бола алады.

Мақал – мәтелдің нақыл сөздермен ара қатынасы.

Ел аузында, әдеби шығармаларға және т.б. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін білдіретін нақыл сөздер көп кездеседі. Нақыл сөз – мағынасы терең, айтайын деген ойы бейнелі әрі қысқа пайымдауға құрылатын белгілі бір автордың атынан айтылатын өсиет сөздер. Нақыл сөздер мақал–мәтелдерге өте ұқсас болып келеді. Көптеген жеке адамдардың атынан айтылған нақыл сөздер мақал–мәтелдің қатарына қосылып, халық аузында айтылып кетеді.

«Қазақ халқы» – еңкейгенге басы жерге жеткенше иіле алады, шалқайғанға шалқая біледі. Шірене қалса, асқар-асқар тауларына сүйсінеді, еңкейе қалса кең елін көреді, қаз-қатар тұра қалса, азаматтығына, өзінің парасаттылына сенеді.Сөйлесе Қазыбек бидей шешендігі бар, Төле бидей көсемдігі бар, Әйтеке бидей өктемдігі бар, айтыса қалса, дауласа қалса Бөгенбайдай ерлігі бар, Бауыржандай өрлігі бар, Қабанбайдай ірілігі бар, қиыннан қиыстырып жол табар Абылайдай тірлігі бар ел," - деп М.Қозыбаев (тарихшы) айтқандай дана да өр халықтың ұрпағы бабалар өсиетіне адал болуы тиіс. В.В.Радлов «қазақтардың ақыл – ой қабілетінің зор екеніне барған сайын көзім жете түсуде. Қандай әсем сөйлейді! "

Түркі тілдес халықтардың ауыз әдебиеті үлгілерін жинауда қыруар еңбек сіңірген академик В. В Радлов (1837-1918) қазақ сахарасының әрбір сөзі мен жырын , жұмбақтары мен мақал – мәтелдердің асыл лағыл тасқа балап, ерінбей жинап, моншаққа тізген.

Мақал–мәтелдерді зерттеуде Ә.Диваевтің ролі күшті. Халық арасынан жинаған мақал – мәтелдерін ол 1900 жылы жеке кітапша етіп шығарады. Ал 1905 жылы Тоқболатов жинап берген қазақ мақал – мәтелдерінің жиырма алтысын "Туркестанские ведомостиге" бастырады.

Ә. Диваев мақал – мәтелдерінің кездескен барлық нұсқаларын толық қамтып жазуды мақсат еткен. Қазақ мақал – мәтелдерін елу топқа бөліп қарастырған (әйелдер туралы, жанұя туралы, ағайын – туыстық туралы, ер- жігіттік туралы т.б.).

Мұқтар Әуезов "Бақыт іздеп, ғасырлар бойы сахараны шарлап шар құрған мұңдар жолаушы – қазақ халқы – бізге ең асыл мұрасын мирас етті"– дейді.Мақал-мәтелдер зерттеу барысында Ахмет Байтұрсынов, Абай Құнанбаев, Н. Төреқұлов еңбек етті.

1879 жылы алғаш қазақ мақал – мәтелдерін жариялаған (Хрестоматия, Орынбор) және 1906 жылы толықтырып, ең таңдаулыларын қайта жариялаған қазақ ағартушысы Ы.Алтынсарин болатын. Одан соң, 1899 жылы өзіне дейінгі жарияланған 1 500 мақал – мәтелдерді жинақтап, «Сборник киргизских пословиц» (Орынбор) деген атпен жариялаған қазақ тілін алғаш зерттеуші

туркологтардың бірі В.В.Катаринский болды. Осы дәстүр жалғасып, қазақ мақал – мәтелдері 1923 жылы Мәскеу қаласында «Мың бір мақал» деген атпен, 1927 жылы Ташкентте «Қазақ мақалы мен мәтелдері» деген атпен (құрастырушы Ө.Тұрманжанов) жариялана бастайды. Соңғысы 2003 жылы жарияланған «Қазақтың мақал – мәтелдері» (Алматы, 2003 ж.) А.Т.Смайлова тарапынан құрастырылып, ең соңғы жарияланған «Қазақ мақал-мәтелдері» (Алматы, 2004 ж.) Ө.Тұрманжанов тарапынан құрастырылып, жарияланып отыр.

Мақал мен мәтелдің құрамдық және құрылымдық ерекшеліктері.

Мақал-мәтелдер қосарлана айтылып, бір-біріне туыс болғанымен екеуінің өзара айырмашылықтары да бар. Ол айырмашылықтар мақал мен мәтелдің ойды түйіндеу жағынан да, құрамы жағынан да байқалады. Мысалы, " Тоқпағы күшті болса, киіз қазық жерге кірер" – деген мақалды алсақ, бұл екі жай сөйлемнен тұрады. Мұнан мақалдар екі бөлімнен болатынын білеміз. Ендеше, біз оны жіктеп көрелік:

А) Ойды түйіндеу жағынан:

Мақалдарда:	Мәтелдерде:
1. Ой тиянақты білдіреді.	1. Қорытынды пікір жоқ.
2. Бір-біріне қарама-қарсы ұғымдар мен нәрселерді салыстыру арқылы ой-пікірді айқындай түсу басым.	2. Тұспал ғана бар.
3. Сөйлем аяғындағы сөздер ұйқасқа құрылып, үндесіпкеледі.	3. Мағана ашық емес.
4. Екінші сөйлемі мақалды ажарландырып тұрады.	4. Ой астарлы мағынада түсіндіріледі.
5. Ой тура мағанада беріледі.	

Ә) Дыбыс үндестігіне негізделген:

Мақал да мәтел де: теңеу → әсірелеу → метонимия → метафора

Б) Құрылымдық ерекшеліктері:

Мақал:	Мәтел:
1. Көбінесе екі жай сөйлемнен жасалады, екі бөлімді болады.	1. Сөйлем аяқталмай, толымсыз болып келеді.
2.Алдыңғы сөйлем соңғы сөйлемнің шарты болып келеді.	

Сонымен, мақалдар көбінесе екі бөлімді, ой тиянақты, алдыңғы ой екінші түйінді пікірдің шарты түрінде келеді: «Киіз қазықтың жерге кіруі тоқпағының күшті болуына байланысты». Салыстыру арқылы «Біреу тойып секіреді, біреу тоңып секіреді», «Ер жігіттің екі сөйлегені – өлгені, еменнің иілгені – сынғаны». Осы келтірілген мақалдың өзінен өмір құбылыстары типтендіріліп, дәлелдеу мен қорытынды пікір бірдей беріліп отырғанын байқаймыз.

«Ұсынған басты қылыш кеспес» деген мәтелді «*кінәсін түсініп, мойындаған адамды кешіру», «Аққа құдай жақ» дегендей, кінәсіз адамның басын алуға жол берілмеу, «біреу өз айыбын түсініп, кешірім сұраса, оған рақымшылық жасалуы тиіс»,* тіпті «*тірегі мықтыға ешбір сот жоқ ...»* деген мағыналарда қабылдайды;

Қазақ халқының даласы қандай кең болса, пейілі сондай кең, жер қойнауы қандай болса, жүрегі де сондай. Жүрегінің байлығы – сәбидей аңғал тазалығы, ешкімге жамандығының жоқтығы – бейбіт, момындығы, қызғануды білмейтін кеңдігі – жүрегінің жомарттығы.

“Қазақ халқы – еңкейгенде басы жерге жеткенше иіле алады, шалқайғанға шалқая біледі. Шірене қалса, асқар-асқар тауларына сүйенеді, еңкейе қалса, кең елін көреді, қаз-қатар тұра қалса, азаматтығына, өзінің парасаттылығына сенеді. Сөйлесе Қазыбек бидей шешендігі бар, Төле бидей көсемдігі бар, Әйтеке бидей өткемдігі бар, айтыса қалса, дауласа қалса Бөгенбайдай ерлігі бар, Бауыржандай өрлігі бар, Қабанбайдай ірілігі бар, қиыннан қиыстырып жол твбар Абылайдай тірлігі бар ел,” – деп (тарихшы) академик М. Қозыбаев айтқандай дана да өр халықтың ұрпағы бабалар өсиетіне адал тиіс. В.В.Радлов “қазақтардың ақыл – ой қабілітінің зор екеніне барған сайын көзім жете түсуде. Қандай әсем сөйлейді!

Айтқысы келгенінің бәрін тез түсіндіріп, қарсыласының сөзіне де шебер тойтарыс бере біледі. Тіпті балаларының ақыл-есі де тез жетіледі,”-дейді.

Мақал-мәтелдер – қазіргі тіл байлығы қорына толық еніп отыр. Оның қолданылмай жүргені сирек.

Мақал-мәтел, өнегелі де өсиет сөздері мен ертегі, дастандардағы парасатты ойдан пайымды өнеге алар ұрпақ өсуі тиіс.

Бабаларымыз ертегі, аңыз-әнгімелерінде өзі шықпаған шыңын, ала алмаған қамалын кейінгі ұрпағына аманат етіп, мақал-мәтелдері мен нақыл сөздерінде оған қол жеткізуінің, оны алуыдың амал-тәсілдерін үйретеді, жол көрсетеді.

Мақал-мәтелдер – халықтың дүниені түйсінуімен хабар беретін қойма, ғаламның тілдік бейнесі ретінде ұлттық эстетикалық таным-

талғамын, шаруашылық кәсібін, мінез-құлық, ырым-нанымын, ұлттық рухты тек тілде ғана жан-жақты танытушы, таным бәйтерегі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жарикбаев К. Б., Калиев С. К. Қазақстан педагогикалық ой антологиясы. Алматы: Рауан, 1995.

2 Калиев С. К. Қазақ фольклорындағы халық педагогикасы. 1987.

3 Тажибавеа Р. Д. Сходства и различия пословиц и поговорок // Вестник КазНУ. - №2. 2006. 7

4. Больтирик Альменулы. Шешендік сөздер. Алматы: Ғылым, 1993. 302 с.

5. Габдуллин М. Сила казахской пословицы (на каз.яз). Алматы:

6. Габдуллин М. Қазақ халкының ауыз әдебиеті. Алматы: Санат, 1974. - 320 с.

7. Қазақ макал-мәтелдері. Алматы:

8. Европа ғалымдарының қазақ мәдениеті туралы ой-пікірлер Алматы: Рауан, 1992. - 56 с.172. «Казахстанская правда» (на каз.яз.). «Егемен Казахстан». 1993. - 15 мая.

9. Ел аузынан. Алматы: Жазушы, 1989.

10.Казахские пословицы и поговорки (на каз.яз.). –Алматы: Атамура 2006.

11. Шешендж сөздер. Алматы: Жалын, 1992.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛІҢДЕГІ ТІЛ ТУРАЛЫ МАҚАЛ–МӘТЕЛДЕР

БЕКЕНОВА А. М.
қазақ тілі және қазақ әдебиетінің пән мұғалімі
АЙТМҰХАММЕД М. Е.
«Ахмета Байтурсынов» атындағы ЖОББМ, 7 сынып оқушысы, Успенка ауылы, Павлодар обл.

Өзге тілді мектептердегі «Қазақ тілі және әдебиеті » пәнің оқытудың басты мақсаты – пән стандартында атап көрсетілгендей қазақ әдебиетінің үздік туындыларымен қазақ тілінде таныстыру арқылы қазақ әдебиеті туралы ұғым қалыптастырып, түсініктерін байыту, көркем әдеби мәтіндерді оқыту негізінде қазақ тілінде ауызша және жазбаша сөйлеу тілін дамыту, қазақ әдебиетін оқып, түсіне алуын қамтамасыз ететін тілдік негіз қалыптастыру болып

табылады. Бір сөзбен айтқанда, қазақ әдебиетінің шығармалары мен кейіпкерлері орыс тілді ортаға түсінікті де жақын болуы тиіс.

Зерттеудің мақсаты: қазақ және өзге ұлттардағы тіл туралы мақал-мәтелдердің ұқсастығын анықтау.

Болжам: Әр түрлі халықтардың мақал-мәтелдері ұқсас екен деп болжаймыу.

Зерттеудің әдістемесі:

1. Мақал-мәтелдер - сөз мәйегі
2. Қазақ және өзге ұлттардағы тіл туралы мақал – мәтелдер
3. Қазақ және өзге ұлт мақалдарының ұқсастығы

Жұмыстың нәтижесі және қорытынды: Қазақ және өзге ұлт мақалдарын оқып-үйрену,күнделікті өмірде пайдалану

Практикалық бағыты: күнделікті өмірде мақал-мәтелдерді қолдану.

Оқу орыс тілінде жүретін мектептердің 7-сыныбына арналған Қазақ тілі және әдебиеті пәні жекелеген көркем шығармалардың үзінді түрінде алынған мәтінін оқыту арқылы тілдік ортаны кеңейтуді көздейді.

Ұсынылып отырған жұмыс дәптері оқушылардың пән бойынша дайындық деңгейлерін жетілдіру және анықтау мақсатында құрастырылған. Оқушыларға оқулықта берілген тапсырмалардың түрлендірген түрі берілген.

Жұмыс дәптерінде іріктеліп алынған тапсырмалар оқулық жүйесіне негізделеді және оқушылардың өз бетінше шығармашылықпен жұмыс жасауын ұйымдастыруға көмектеседі.

Соңғы 20 жылдағы еліміздегі халықаралық саяси, экономикалық және мәдени байланыстардың дамуы мен нығаюы және республикамыздың халықаралық қоғамдастыққа енуі білім беру саясатына шет тілдерге байланысты көптеген өзгерістер әкелді. Қазіргі кезде ғаламдық жаһандану, яғни, әлемдік білім беру кеңістігіне ену процесі жүріп жатыр. Президентіміз Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясын ұсынды.

Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Бізге экономикалық және қоғамдық қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет. Яғни,жоғары нәтижелерге жету үшін, біздің болашақ ұрпағымыз өте білімді, заман талабына сай жан жақты дамыған, мәдениетті және өте тәрбиелі болуы қажет.

Біздің болашақ ұрпағымыз тек өз әдебиетін меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар Қазақ әдебиетінің тұрмыс-салтын, әдеп-ғұрпын меңгеруі хақ. Ал әдебиетті жан-жақты меңгертуде оқыту-тәрбие процесін қызықты, ыңғайлы және ұтымды қылу үшін, іздену, зерттеу, бағыттау керек. Дәптердің басты мәселелеріне тоқталатын болсақ: қазақ әдебиеті мен тілді жан-жақты меңгерту, балалардың сөздік қорын байыту және орыс әдебиетінің шығармаларымен салыстырып оқуға дағдыландыру. «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы», – деп Әл-Фараби айтқан. Яғни,еңбасты мәселелердің бірі балаларға әдебиеттегі беріліп отырған салт–дәстүрді,әдеп-ғұрыптың өмірдегі тәрбиелік маңыздылығын түсіндіру болып табылады.

Сонау ықылым заманнан, сан ғасырлар бойы халықтың өзімен бірге жасалып, екшеліп, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып қалып жатқан ауыз-әдебиетінің бай саласының бірі – халық ауыз әдебиеті . “Мақал – сөздің мұнарасы”, деп, қазақ халқы ауыз әдебиетінің асыл жанрына асақұнды баға берген.Халыққашанда өскелең ұрпақты тәрбиелеудің мәнін, оның қиындығымен қуанышын, одан шығатын нәтижені біліп отырған.

Ауыз әдебиетіндегі шағын жанрлардың бірі – мақал-мәтелдер баланың ой-өрісін, дүниетанымын, қиялын, тілін дамытуда, тәлім-тәрбиесінде терең мән жатыр. Сол әр халықтың өзінің тілі, діні, әдебиеті, ауыз әдебиеті сияқты өз тілінің ерекшеліктер болады. Адамның ойын жарыққа шығаратын күшті құрал- тіл. Ал тіл адамдар түсінетін құрал болып қана табылмай, сонымен бірге атадан балаға мирас болып келе жатқан өмір тәжірибесін, өнер-білімін жеткізуші құрал. Өзіміздің рухани байлығымыз тіл арқылы жасалады, жеткізіледі. Сол рухани байлығымыздың бірі-халық ауыз әдебиеті. Ауыз әдебиеті халқымыздың асыл да мол мұрасы, қымбат қазынасы. Ауыз әдебиеті-талай ғасыр жемісі.Адамзат өзінің бала кезінде, табиғаттың сиқырлы алуан жұмбақтарын шешсем, оны тілегіме жаратсам, бағындарсам деген арманын өзінің ауыз әдебиетінде бейнелеген. Адамның, табиғаттың дүлей, мылқау күшімен арпалысы да сол ауыз әдебиетінде өрнектелген.

Ауыз әдебиетінде халықтың ғасырлық арманы, жақсы өмірді, әділеттілікті аңсаған мұрат-мақсаттары бейнеленген. Халық ауыз әдебиеті, әр түрлі жанрда дамыған. Осы халық ауыз әдебиетінің сегіз түрі бар.

Мақалдардың тура және ауыспалы, бейнелі мағыналарының қатынасын қатаң еске алып, олардың біріншісінен екіншісіне

ауысу процесін белгілі мәселеге халықтың көзқарастық өзгеру құбылысымен байланысты қарау керек. Мақалдар дүниені көркемдік тұрғыдан бейнелегенде өзіне тән логикалық заңдылықтары арқылы бейнелейді. Мақалдар мен мәтелдер ұрпақтар ойының шежіресі мен халықтың рухани өмірінің практикалық энциклопедиясы. Олар -әлеумет өмірінің алуан саласы көркем образ түрінде бейнелеп, адамның сонау сәбилік дәуірінен сыр тартып, ұрпақтар үнінің жаңғырығынан елес беретін елгезек жанр. Осындай қасиеттерінің арқасында ұрпақтан-ұрпаққа таралып, еңбекші бұқараның құдіретті еңбек ұраны мен ежелгі ережесіне айналған келісті көркем сөз кестесін халыққа әрқашанда қасиетті мұра ретінде қастерлеп отырған. Мысалы «Келген дәулет-кеткен бейнет», «Ер тынысы-еңбек, ез тынысы-ермек» сияқты еңбектің неше алуан қасиетін өмір шындығынан алып түйіндеген тамаша мақалдар тудырған. Сиқырлы сөз құдіретті, табиғатын терең меңгерген поэтикалық дарынды дала данышпандарының шығармашылық фантазиясынан туындаған бұл шығармалар – еңбекші халық болмысының аса бір биік шыңы.

Түптеп келгенде, мақалдар мен философиялық ойлау әдістерінің арасында тарихи туыстық бар. Оны мынандай ортақ белгілерден көреміз біріншіден, мақалдар объективті өмір құбылыстарын қоғамдық – тарихи тәжірибе негізінде жалпылай қорыту арқылы бейнелейді. Осы тұрғыдан келгенде, мақалдар – жалпылай қорыту сияқты ойлау әдісінің тұңғыш пішіні. Мақалдар жалпылауыштық қасиеті тікелей емес, ауыспалы, астарлы мағыналарда көрінеді. Өйткені белгілі бір мақалға арқау болатын өмір шындығы типтендіріліп алынатындықтан, ол шындық екінші бір жағдайларда ғана қолданылады. Мақалдардың негізгі ерекшеліктерінің бірі сол, олардың қолдану орындары мен ауыспалы мағыналары әр түрлі ұрпақтар мен дәуірлердің көзқарастарына, тәжірибесіне сәйкес өзгеріп отырады.

Бұл жағдайда көптеген мақалдар өздерінің тура мағынасынан алшақтап, тек ауыспалы мағыналарда ғана қолданылатын болып, жалпылай қорытушылық ерекшелігін күшейте түседі. Мәселен, қазақтардың қалмақтармен жауапкершілігі кезінде туған «Жыға жығылмай ту жығылмас» мақалын алайық. Ол тура мағынасында бізге тек тарихи құжат қана болып табылады. «Жыға» деп соғыс кезінде қолбасылар киетін сәнді, дәрежелі бас киімді айтқан. Қай соғыста болмасын жауды жеңу үшін қолбасын жығу керек, сонда ту да жығылады, яғни жау жеңіледі. Сөйтіп, мақал өзінің алғашқы туу кезінде жауды жеңу үшін әуелі оның қолбасын жығу керек деген жаугершілік практикасынан қорытылған әскер бастығының өсиеті

сияқты мағынадақолданылған.Ал қазіргі көне көз қариялардың сөз сараптау практикасында бұл мақал белгілі бір әрекетте негізгі, басты қиыншылықты жеңсең ғана табысқа жетесің деген ауыспалы мағынада қолданылады.

Демек, бұдан мақалдың тура мағынасынан гөрі ауыспалы мағынасының жалпылауыштық қасиетінің күшті екенін көреміз. Көптеген мақалдар өзін тудырған тарихи өткінші оқиғалар мен жоғалып отырса, ал жүйесі жағынан мығым жасалған кейбір мақалдар тек өзінің тууына себеп болған тарихи жағдайға байланысты тура мағынасын ғана жоғалтып, алдыңғы ұрпақтардың дүниетанымына сай, алуан түрлі ауыспалы мағыналарға ие болу арқылы мазмұны жағынан жаңғырып отырады.

Қайта оның ауыспалы мағыналарында қолдану аясының кеңдігі оның тура мағынасымен тығыз байланысты. Олай болса, мақал жанрындағы тура және ауыспалы мағыналар өзара диалектикалық байланыста болады. Оның басты ерекшелігін ашу – осы байланысты көрсетуде.«Сөздік көркі – мақал» дегендей мақалдың көмегімен айтайын деген ойыңды ұнамды да, ұтымды жеткізуге болады. Сондықтан да мақал-мәтелдердің өн бойынан поэзияға тән жинақылық, үнділік, саздылық, ұйқас ырғақты кездестіреміз. Сөздер көркем ұйқаса, сөйлемдері ықшам, басы артық сөз болмайды. Мақал-мәтел – сөз мәйегі, асыл саф алтыны. Мақал – сөз атасы. Олардың қайсысынан болсын проза, поэзияға тән ырғақ, үйлесім, сөз, интонация – барлығы бар. Негізінен мақал – мәтелдер дыбыс үндестігіне негізделіп жазылған. Мақал-мәтелдер ойды кейіптеу, теңеу арқылы жақсы беріледі. Оларда көп қолданылатын көркем өрнек – синтаксистік параллелизм. Мақал – мәтелдердің өзара айырмашылығы бар. Бұл айырмашылық түйіндеу, құрылысы жағынан байқалады. Мақалда бір-бірімен қарама-қарсы ұғымдар мен нәрселерді салыстыру арқылы ой - пікірді айқындай түсу басым келеді. Мақал шендестіруге құралады, дәлелдеу мен қорытынды пікір бірдей жүріп отырады. Ал мәтелде ғана бар мағына ашық емес, қорытынды пікір, дәлелдеу жоқ болады.

Мақалдар тіпті жазу пайда болмаған кездің өзінде пайда болды. Олардың пайда болуының себептері алуан түрлі. Ешкім де «көрінбейді» дей алмас. Өйткені,мақал –тұрмыс айнасы. Ел ішіндегі мақалдар түгел жиналса, бір мың ғана емес, әлденеше мыңға кетер. Бірақ ол мақалдар бұл күнге шейін жиналып, басылып шыққан жоқ. Әркімнің өзінде, әр кітапта бытырап жүр. Менің алдыма қойған мақсатым, осындай тіл туралы мақалдарды жинақтау, ұқсастығын анықтау.

Қазақ және өзге ұлттардағы тіл туралы мақал-мәтелдер:	Орыс халқының тіл туралы мақал-мәтелдері:
Өнер алды қызыл тіл.	Язык до Киева доведет
Тіл тас жарады,	Сказал, что отрубил.
Тас жармаса,	Сказанное слово в кадык назад не
Бас жарады.	ворочается.
Сөз тапқанға қолқа жоқ.	Сказанное словцо - серебряное, не
Жақсы байқап сөйлер,	сказанное - золотое.
Жаман шайқап сөйлер.	Сказано - серебро, не сказано -
Сөз сүйектен өтеді,	золото. Мелча легче.
Таяқ еттен өтеді.	Сказать - смешно, утаить - грешно.
Ұлы сөзде ұят жоқ.	Сколько ни говорить, ас разговору
Жақсы сөз жарым ырыс.	сытым не быть.
Ауруда шаншу жаман,	Слово вымолвит, ровно жвачку
Сөзде қаңқу жаман.	пережует.
Жүздің көркі сақал,	Слово выпустишь, так и крюком (и
Сөздің көркі мақал.	валом) не втащишь.
Ең тәтті де тіл,	Слово за слово цепляется.
Ең ащы да тіл,	Слово за словом вперебой идет.
Ең жұмсақ та тіл,	Слово к слову приставляет, словно
Ең қатты да тіл.	клетки городит,
Көздің аласынан,	Сперва подумай, а там и скажи!
Сөздің аласы жаман.	Твоими бы устами да мед пить.
Ала сөйлеп, ұлыққа жаққанша,	Умей вовремя сказать, вовремя
Адал сөйлеп, жұртқа жақ.	смолчать. Умей сказать, умей и
Артында баласы қалса	смолчать!
Көзі қалды де.	Хороший рассказчик - плохой
Артында сөзі қалса	приказчик.
Өзі қалды де.	Худое слово доведет до дела. За
Тіземнен сүріндірсең, сүріндір,	худые слова слетит и голова.
Тілімнен сүріндірме.	Что выплюнешь, того не схватишь.
Тіл – буынсыз, ой түпсіз.	Что знает, все скажет, и чего .не
Тіл жүйрік емес, ой жүйрік.	знает, и то скажет.
Тіл қаруы - сөз,	Язык мой - враг мой: прежде ума
Сөз қаруы - ой.	(наперед ума) глаголет. Язык мой –
Ана сүті бой өсіреді,	враг мой: прежде ума рыщет, беды
Ана тілі ой өсіреді.	ищет.
Шебердің қолы ортақ,	Язык наперед ума рыщет.
Шешеннің тілі орта	Язык один, и в будни и в праздник.
Ат жүйрігі асқа,	
Тіл жүйрігі басқа.	
Піл көтермегенді,	
Тіл көтереді	

Былай қарасақ 2 мақалда да түпкі бір үндестік. Бірақ кішкене ойланып, үңіліп қарасақ, орысша және қазақша мақал-мәтелдер бір-біріне едәуір жақын және бір-бірінің тура аудармасы болып табылады.

Берілген мақалдардың синонимдері мақалдың өзімен тек ондағы образдармен ерекшеленеді, яғни салыстырмалы түрде, мысалға алынып отырған заттар әр түрлі, бірақ басқа жағынан бірдей. Енді әр түрлі тілдегі мақалдар әр түрлі тарихи жағдайларда құрылған. Өйткені, әр елдің әдет- ғұрпы ,тарихы әр түрлі. Сондықтан кейбір мақалдардың синонимдері болмай қалуы мүмкін, оны мысалға басқа тілге аудару үшін аздаған болса да, үндестігін, ұқсастығын ескере отырып, осы тақырыпта мақал алынады.

Тіл өзгерсе де, сөз өзгерсе де мақал-мәтелдің өзінің бастапқы, негізгі мағынасы өзгермейді. Сондықтан біз қай ұлтты адам болсақ та, қай тілде сөйлесекте ата-бабамыздың келер ұрпаққа, яғни бізге деп қалдырып, кеткен алтыннан да қымбат, асыл

Больше знай, меньше болтай.
Көп біл,аз сөйле.

Сказано, сделано.
Айттым-бітті,кестім-үзілді.

Слово – серебро, молчание – золото.
Сабыр түбі-сары алтын.

Язык через весь мир проведет
Сұрай-сұрай Меккеге жетесің.

Хороший совет дороже золота
Жақсы кеңес-алтыннан қымбат.

Сказал в шутку, подумал всерьез
Ойнап сөйлесең де,ойлап сөйле.

Бұл мақалдардың мағынасы да,грамматикалық құрылымы да,айтылатын ойы да-бір-біріне ұқсас болып келеді және бір-бірінің тура аудармасы болып табылады.Осыларды мысалға ала отырып, қорытындыласақ,қай елдің мақал-мәтелін алсақта,айтылатын ой мен берілетін тәлім-тәрбие бір екенін түсінуге болады.

Кейде 2 тілдегі мақал-мәтелдер бір-бірімен тек алынып отырған тақырып, білдіретін мағынасы жағынан ұқсас болуы мүмкін. Екіншіден,немісше, қазақша, орысша мақалдардың синонимдері болады. Кейде мақалдар өз синонимдерімен тек образдармен ерекшеленеді, кейде мағынасы жағынан үндесіп, ұқсас болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мың бір мақал. Жиырма үш жоқтау Жинастырған Ахмет Баржақсы баласы. Алматы. Қазақстан, 1993ж.

2 Қазақ мақал-мәтелдері Жинастырған Ө.Тұрманжанов, Алматы Ана тілі, 1992ж.

3 Қазақ мақал-мәтелдері.Казахские пословицы и поговорки

4 Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. Авторлары В.П.Фемицына, Ю.Е.Прохоров. Москва. Русский язык, 1979ж.

5 www.kazakheli.kz

6 http://www.kuttybolsyn.kz/

7 http://refa.kz/

8 http://m.makat.kz/

9 http://malimetter.kz

10 http://kazhalyk.ucoz.kz

АБАЙ – ҰЛЫ ТҰЛҒА, ХАЛЫҚТЫҢ ДАНА ҰСТАЗЫ!

БӨКЕНОВА. М. Ж.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, ғылыми жетекшісі, №10 жалпы орта білім беретін мектепбі, Павлодар обл., Екібастұз қ.
ДЖЕКИБАЕВА Д.
6 «В» сынып оқушысы, №10 жалпы орта білім беретін мектебі, Павлодар обл., Екібастұз қ.

Бұл мақалада қазақ әдебиетінің негізін салушы Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы мен өмір жолы жан-жақты талданады. Автор ақынның туған жері Семей өңірінің тарихи маңызына, оның поэзиясындағы адамгершілік, табиғат және әлеуметтік тақырыптарына тоқталады. Сонымен қатар, Абайдың аудармашылық шеберлігі, музыкалық мұрасы және «Толық адам» концепциясының қазіргі жастар тәрбиесіндегі рөлі зерделенеді. **Тірек сөздер:** Абай, Семей, Жидебай, рухани мұра, қара сөздер, поэзия, ұлттық тәрбие, Толық адам, табиғат лирикасы, аударма, музыка.

Қазақ халқының рухани қазынасының төрінде Абай Құнанбайұлының есімі ерекше құрметпен аталады. Абай – тек ақын емес, ол ұлттың ар-ұжданы мен даналығы. Зерттеу жұмысының өзектілігі Абай мұрасының уақыт өткен сайын маңызының артуымен, оның айтқан өсиеттерінің бүгінгі жаһандану заманында да қазақ баласы үшін ең басты бағдаршам болып қалуымен түсіндіріледі. Мақаланың мақсаты – Ұлы Абайдың шығармашылық әлемін саралай отырып, оның «Толық адам» туралы ілімін заманауи тұрғыдан түсіндіру және ақын мұрасының көпқырлылығын дәлелдеу.

Абайдың туған жері және рухани бастаулары Абай (шын есімі Ибраһим) 1845 жылы 10 тамызда бұрынғы Семей уезінің Шыңғыс тауларының баурайындағы Жидебай мекенінде дүниеге келген. Семей өңірі – ежелден қазақ руханиятының орталығы саналған құтты мекен [1, 45 б.]. Ақынның қалыптасуына үш үлкен рухани қайнар бұлақ әсер етті. Біріншісі – халықтық тәрбие. Әжесі Зере мен анасы Ұлжанның мейірімі жас Абайдың сөз өнеріне деген махаббатын оятты. Екіншісі – Шығыс мәдениеті. Ол Семейдегі Ахмет Риза медресесінде оқып, Шығыс классиктерінің (Низами, Саади, Хафиз) еңбектерімен сусындады [2, 112 б.]. Үшіншісі – Батыс мәдениеті. Абай Пушкин, Лермонтов, Гете шығармаларын қазақ тіліне аударып, екі мәдениеттің арасындағы алтын көпір болды. Оның аудармалары жай ғана көшірме емес, қазақ жанына жақын туындыларға айналды [3, 89 б.].

Табиғат лирикасы және эстетикалық тәрбие Абайдың табиғат тақырыбына арналған өлеңдері – қазақ поэзиясының биік шыңы. Ақын жылдың төрт мезгілін («Жаз», «Күз», «Қыс», «Жазғытұры») суреттей отырып, табиғат пен адам өмірінің ажырамас байланысын көрсетеді. Мәселен, «Қыс» өлеңінде ақын қыстың қатал бейнесін «Ақ киімді, денелі, ақ сақалды» шал ретінде антропоморфтық бейнеде суреттейді [2, 74 б.]. Бұл өлеңдер тек эстетикалық ләззат беріп қоймайды, сонымен қатар жастарды қоршаған ортаны аялауға, табиғаттың сұлулығын сезінуге тәрбиелейді. Абай табиғат арқылы ауыл өмірінің әлеуметтік жағдайын, малшылардың тыныс-тіршілігін шебер жеткізеді.

Поэзиядағы адамгершілік: «Ғылым таппай мақтанба» өлеңін талдау Абай шығармашылығындағы адамгершілік кодексінің негізі оның атақты «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде жинақталған. Бұл туынды – жас ұрпаққа арналған нағыз этикалық бағдаршам. Төменде осы өлеңнің толық мәтіні мен оның тәрбиелік мәніне тоқталамыз [2, 156 б.]:

Ғылым таппай мақтанба, Орын таппай баптанба, Құмарпаздық, мақтаншақ – Ол – екі түрлі ақымақтық. Пайда ойлама, ар ойла, Талап қыл артық білуге. Артық ғылым кітапта, Ерінбей оқып көруге.

Ақын мұнда білім алудың басты шарты – мақтан үшін емес, ар-намыс үшін еңбек ету екенін айтады. «Пайда ойлама, ар ойла» деген жолдар арқылы Абай материалдық құндылықтан рухани тазалықты жоғары қояды.

Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдыңда,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ

Бес дұшпаның, білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой
Бес асыл іс, көнсеңіз.

Бұл шумақтар – Абайдың «Толық адам» концепциясының бастауы. Ақын «бес дұшпанды» адамның ішкі рухани дамуын тежейтін кеселдер ретінде атайды. Әсіресе, «еріншектік» пен «бекер мал шашпақ» – бүгінгі заманның да ең өзекті мәселелері. Ал «бес асыл іс» – адамның биік тұлға болып қалыптасуының тірегі. Талапсыз адам – мақсатсыз, еңбексіз адам – жеміссіз. Терең ой – пайымдылыққа, қанағат пен рақым – ішкі тыныштық пен әділеттілікке бастайды.

Дүние де өзі, мал да өзі,
Ғылымға көңіл бөлсеңіз.
Білгендердің сөзіне махаббатпен ерсеңіз.
Ақыл сенбей сенбеңіз, бір іске кез келсеңіз.
Аңдамай сөйлеп, артынан өкінгенше, демеңіз.

Абайдың бұл сөздері бізді сыни ойлауға (критическое мышление) шақырады. «Ақыл сенбей сенбеңіз» деген жолдар – ғылыми көзқарастың негізі. Біз, Экибастұз қаласының №10 мектебінің

оқушылары, Абай айтқан осы бес асыл істі бойымызға сіңіру арқылы ғана бәсекеге қабілетті тұлға бола аламыз.

Абайдың әлеуметтік көзқарастары мен білімге үндеуі: Абай өз шығармаларында қоғамдағы әділетсіздік пен надандықты аяусыз сынады. Оның «Интернатта оқып жүр» өлеңі – сол замандағы оқу жүйесіне жасалған үлкен сын әрі бүгінгі күнге де өзекті үндеу. Ақын балаларын оқуға берген ата-аналардың мақсатын сынайды: «Пайда ойлама, ар ойла, талап қыл артық білуге» [2, 142 б.]. Ол білімнің тек диплом немесе шен-шекпен үшін емес, адамның ішкі мәдениетін көтеру үшін қажет екенін айтады.

Аудармашылық шеберлік: Мәдениеттер диалогы Абайдың аудармашылық қызметі оның әлемдік деңгейге көтерілуіне жол ашты. Ол А. С. Пушкиннің «Евгений Онегин» романынан үзінділер аудара отырып, Татьяна мен Онегиннің хаттарын қазақ даласының танымына сай етіп жеткізді [3, 105 б.]. Сондай-ақ, И. А. Крыловтың мысалдары арқылы қоғамдағы жағымсыз қылықтарды келемеждеді. Мәселен, «Шегіртке мен құмырсқа» мысалы арқылы еңбекқорлық пен жалқаулықтың нәтижесін көрсетті.

Абайдың музыкалық мұрасы: Абай – талантты композитор. Оның «Көзімнің қарасы», «Айттым салем, Қаламқас», «Желсіз түнде жарық ай» сияқты әндері халықтың сүйікті туындыларына айналды. Абай әндері өзінің нәзіктігімен, терең лиризмімен ерекшеленеді [4, 180 б.]. Ақын музыка мен сөздің үйлесімін жоғары бағалаған. Ол «Құлақтан кіріп бойды алар, жақсы ән мен тәтті күй» деп, музыканың адам жанына әсер ету күшін сипаттаған.

Қара сөздердегі философиялық тереңдік: Абайдың «Қара сөздері» – қазақ прозасының жауһары. Барлығы 45 сөзден тұратын бұл еңбекте ақын халқының мінез-құлқын, тәрбие мен өнерді талдайды. Он сегізінші қара сөзінде Абай: «Тегінде, адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ» – дейді [5, 24 б.]. Отыз бірінші қара сөзінде Абай естіген нәрсені ұмытпаудың төрт шартын көрсетеді: ықыласпен тыңдау, байыптап ұғу, қайталау және ойды басқа нәрсеге бөлмеу [5, 38 б.]. Бұл – кез келген оқушы үшін таптырмас әдістемелік құрал.

«Толық адам» концепциясы – кемелдікке жол Абай мұрасының шыңы – «Толық адам» ілімі. Бұл концепция бойынша кемел адам болу үшін үш қасиеттің үйлесімі қажет: нұрлы ақыл, ыстық қайрат және жылы жүрек. Абай: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден бөлек» – деп тұжырымдайды [4, 210 б.]. Бұл

ілім бүгінгі Қазақстанның жас ұрпағы үшін ұлттық идеологияның негізі болуға лайықты.

Қорытынды: Абай Құнанбайұлы – қазақ руханиятының өлшеуіш құралы. Оның туған жері Семейдің топырағынан бастау алған ұлылығы бүгінде әлемдік деңгейге көтерілді. 6-сыныпта оқи жүріп, мен Абайдың әрбір сөзінде біздің бүгінгі сұрақтарымызға жауап бар екенін түсіндім. Біз, Экибастұз қаласының №10 мектебінің оқушылары, Абайдың «Адам бол!» деген ұлы ұранын ту етіп ұстауымыз керек. Абайдың даналығы – біздің болашағымыздың кепілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Құнанбаев А. Абайдың мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық қорық-музейінің материалдары. – Семей, 2015. – 120 б.

2 Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 1-т. – 296 б.

3 Сыздықова Р. Абай шығармаларының тілі. – Алматы: Ғылым, 2004. – 336 б.

4 Әуезов М. Абайтану дәрістерінің дерек көздері. – Алматы: Рауан, 1997. – 448 б.

5 Абайдың қара сөздері (түсіндірме сөздік). – Семей: Талант, 2010. – 112 б.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ЖАПОН ЕЛІНІҢ САЛТ ДӘСТҮРІНДЕГІ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

ИЛЬЯСОВА А. Б.
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,педагог зерттеуші, білім бөлімінің «23 жалпы орта білім беретін мектеп», Павлодар обл., Екібастұз қ.
ОРЫНБАЕВ А. М.
6-сынып оқушысы, білім бөлімінің «23 жалпы орта білім беретін мектеп», Павлодар обл., Екібастұз қ.

Бұл мақалада қазақ және жапон елінің бала тәрбиесіне қатысты салт-дәстүріндегі ұқсастықтары мен айырмашылығы жайлы жазылған. Екі елдің тарихи мұрасы мен рухани құндылықтары ғасырлар бойы қалыптасқан. Тұрмыс-тіршілігі әртүрлі болғанымен, дәстүрлік құндылықтарында ортақ тұстар бар екені анықталды. Зерттеу барысында дәстүрлердің ұлттық менталитетке ықпалы, халықтар арасындағы рухани үндестік пен айырмашылықтар сараланды.Қазақ және жапон халықтарының салт-дәстүрін

салыстыра зерттеу арқылы өзге ел мәдениетін түсіну, ұлттық құндылықтарды дәріптеу және халықтар арасындағы достық пен мәдени байланысты нығайту көзделді.

Жапон елінің ұлттық құндылықтары мен рухани дәстүрлерін кеңінен насихаттау мақсатында ақпараттық сайт ашылды.

Жапония елінде ұлттық этнология мұражайында қазақтың салт-дәстүрлерін насихаттау мақсатында бұрыш ашылды.

Қазақ пен жапон халықтарының бала дүниеге келгеннен бастап өмірлік маңызды кезеңдеріне байланысты орындалатын әдет-ғұрыптары салыстырылып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары қарастырылады. Зерттеу барысында дәстүрлердің тәлім-тәрбиелік мәні мен бүгінгі күнгі қолданыс аясын көрсету көзделді.

Мен осы жұмысты жазудағы себебім 5-сыныпта қазақ тілі мен әдебиеті сабағында «Қазақ отбасындағы дәстүрлер» тақырыбын өту барысында туындады. Мұғалім қазақ халқының салт-дәстүрлері мен жапон халқы дәстүрлерінің ұқсастығы туралы айтып өтті. Бұл менің қызығушылығымды арттырып, жапон елінің салт-дәстүрін зерттеуге себеп болды.Жапон елінің Осака қаласында тұратын доцент, ұлттық этнология мұражайының қызметкері Токо Фудзимото зерттеуге қолдау көрсетіп, ақпарат ұсынды. Зерттеу барысында WhatsApp және ZOOM платформалары арқылы онлайн байланыс жасалдым. Начало формы

Салт-дәстүр – ата-бабамыздан келе жатқан тәрбие мен мәдениеттің түрі. Ол өмірімізбен тығыз байланысты. Әр ата-ана ұлқыздарын салт-дәстүрмен, әдет-ғұрыптармен, ырым-тыйымдармен тәрбиелеген. Біз осы тәрбиені бойымызға сіңіріп, дәстүрімізді ұмытпай дәріптесек, тәрбиелі азамат боламыз.

Қазақ халқында бала тәрбиесіне байланысты көптеген әдет-ғұрыптар бар: шілдехана, ат қою, бесікке салу, қырқынан шығару, тұсау кесу, сүндет той, тіл ашар.[2,83 б.]

Менің отбасымда да салт-дәстүрлер сақталады. Ата-анам мен ата-әжем бізге жақсы тәрбие беріп, ұлттық құндылықтарды үйретеді. Атам білімге мән беріп, кітап оқытады, ал әжем адалдыққа, әдептілікке тәрбиелейді. Әр халықтың өз салты мен дәстүрі бар. Жер бетінде қанша ел болса, сонша түрлі әдет-ғұрып пен наным-сенім бар. Мәдениет пен өнер адамдардың өмірімен тығыз байланысты.

Жапондар бала тәрбиесіне ерекше мән береді. Олар «баланды бес жасқа дейін патшаңдай күт, он бес жасқа дейін құлыңдай жұмса, ал он бестен кейін досыңдай сырлас» деген тәрбие қағидасын ұстанады. Қазақ халқы да үлкенді сыйлап, кішіні құрметтеуді бала

кезден үйреткен. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» дегендей, бала тәрбиесі отбасынан басталады.

Сондықтан қазақтың әрбір дәстүрінің мағынасы терең. Өзге елдердің дәстүрлері бізге ұқсай ма, әлде айырмашылығы бар ма – осы мәселеге тоқталамын.

«Шілдехана» – сәби дүниеге келген алғашқы түнде өткізілетін той. Қазақтарда туыстар жиналып, ақ тілектер айтады. Жапонияда бұл рәсім тек отбасы ішінде, қарапайым түрде өтеді [1,21б.].

Ұқсастығы: сәбидің дүниеге келуі қуанышпен атап өтіледі.

Айырмашылығы: қазақтар той жасайды, жапондар отбасымен ғана атап өтеді.

«Балаға ат қою» – қазақтарда жеті күн ішінде ат қойылып, азан шақырылады, үлкен кісілер қатысады.

Жапонияда **«Надзукэ»** рәсімі 7-күні өткізіліп, есім кандзи мағынасына қарай таңдалады [4,228 б.].

Ұқсастығы: 7-күні ат қойылады, ақ тілектер айтылады. **Айырмашылығы:** қазақтарда діни рәсім бар, жапондарда есім мағынасына мән беріледі.

«Бесікке салу» – қазақтарда арнайы рәсім, әжелер орындайды, бесік жыры айтылады. Жапонияда бұрын «варакаго» себеті қолданылған, қазір сирек.

Ұқсастығы: балаға арнайы орын дайындалады.

Айырмашылығы: қазақтарда тоймен өтеді, жапондарда қарапайым.

«Қырқынан шығару» – қазақтарда 40 күннен кейін өткізіліп, бала тұзды сумен шомылдырылады.

Жапонияда «Ubuyu» рәсімі 3-күні өткізіледі [4,229 б.].

Ұқсастығы: тұзды сумен тазарту дәстүрі бар.

Айырмашылығы: қазақтарда 40 күн, жапондарда 3-күні.

Жапонияда ерекше дәстүрлер:

«Omiyamairi» – нәрестені ғибадатханаға апарып, дұға жасау.

«Okuizome» – 100 күнде символикалық тамақтандыру [5,131 б.].

«Тұсау кесу» – қазақтарда баланың алғашқы қадамына арналған той. Жапонияда бұл тек отбасылық қуаныш ретінде атап өтіледі.

Ұқсастығы: алғашқы қадам маңызды.

Айырмашылығы: қазақтарда рәсім, жапондарда қарапайым.

«Тілашар» – мектепке баруға арналған дәстүр. Қазақстанда оқу 1 қыркүйекте, Жапонияда «Нюгаку Шики» 1 сәуірде басталады [6,11 б.].

Ұқсастығы: бала мектепке баруы қуанышпен атап өтіледі.

Айырмашылығы: оқу жылының басталу уақыты мен символдық мәні әртүрлі.

Қорытындылай келе, әр халықтың дәстүрлері – олардың мәдениетінің маңызды бөлігі. Қазақ пен жапон халықтарының бала тәрбиесіне байланысты дәстүрлерінде ұқсастықтар да, айырмашылықтар да бар. Екі ел де баланың өмірінің алғашқы кезеңіне ерекше мән беріп, оның денсаулығы мен болашағын тілеген.

Мен осы дәстүрлерді зерттей отырып, әр халық өз мәдениетін қатты құрметтейтінін түсіндім. Өзге елдің салтын танығаң сайын, өз елімнің дәстүрін одан да жақсы көре түстім.

«Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні» – дәстүрді сақтау біз үшін өте маңызды. Болашақта мен де халқымның асыл мұрасын қастерлеп, басқа елдермен достықты нығайтқым келеді.Конец формы

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Жеті қазына».Сейіт Кенжеахметұлы-Алматы «Ана тілі»2002ж. 21-27 бет

2 «Қазақ салт –дәстүрлер». Әлижан Тауұлы- «Алматы баспасы» 2017 ж.83-95 бет

3 «Халқы мықтының – салты мықты». Қ. Бегманов. Алматы «Өлке»2010ж.102-120

4 «Minzoku tanho jiten» (etnografiyalyq entsiklopediya) A.Oshima, Y. Sato, K. Matsuzaki, M. Miyauchi, N. Miyata. -Yamakawa-shuppansha. (Tokyo qalasy) 1983. Jyl 225-243 бет

5 «Gyoji to shikitari no ryori». S. Sen, A. Kidota, N. Miyata. Fujingaho. (Tokyo qalasy) 1993 jyl.96-130 бет

6 «Nihon minzokugaku gairon» (Japon etnografiyasy)- A. Fukuda, N. Miyata. Yoshikawakobunkan.(Tokyo qalasy)1983 jyl.10-36 бет

ДӘСТҮР –ХАЛЫҚТЫҢ АЛТЫН ҚОРЫ

ИШКУЛОВА Р.
8 сынып, «Ертіс №1 жалпы орта білім беру мектебі», Павлодар обл.
БОТАЕВА С. Б.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, «Ертіс №1 жалпы орта білім беру мектебі», Ертіс ауданы, Павлодар обл.

Дәстүр – ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан тарихи қалыптасқан нормалар мен үрдістер. Бұл қоғамдық ұйымдар мен адамдардың мінез-құлқы мен іс-әрекетінің рухани негізі. Салт-

дәстүр мәдениетпен тығыз байланысты, сондықтан мәдениеті дамыған ел дәстүрге бай. Ата-ананы құрметтеу, үлкенді сыйлау, адалдық, инабаттылық, мейірімділік – ең жақсы дәстүрлердің бірі. Қасиетті қазақ халқының салт-дәстүрлері өте көп. Соның ішінде ұмытылып бара жатқан салт-дәстүріміздің бірі «Ерулік» іздеп, сіздерге ұсынамын. Ата-бабамыздың салтдәстүрінде үйге атпен келген жолаушы құдайы қонаққа мал сойып, кең дастархан жайып, тұздан дәм татқан. Жаңа ауылға келе жатқанда ауылдың жанынан өткен көшпелілерге ақ қымыз, қымыз, шұбат, айран берілді. Түскі немесе кешкі астан кейін қонаққа тәтті түскі ас берілді. «Жолыңыз әдемі болсын», – деді ол. Ауыл іргесіндегі отбасына дәмді түскі ас берілді. Жас жұбайлар көршісін де шақырып, алғашқы қонағы «Тана тағар» ұсыныпты. Қазыбек бидің айтуы бойынша: «Біз қазақтар мал өсіретін елміз, Бірақ, біз ешкімді жеңбейтін елміз. Елімізден байлық қашпасын, Жау жерімізге басып кірмесін деп. Біздің ел найзаның ұшымен. Жау басып көрмеген ел, Сөз жоқ елміз. Досымызды аман алып қалған ел Біз талғамды ақтай алатын елміз» деген. Ата-баба дәстүрін қастерлеу – қазақтың халық педагогикасының ұлттық санасы. «Атадан бала туады, әкеден ел болады» демекші, халық атадан қалған жақсы қасиеттерді кейінгі ұрпаққа жеткізіп, жақсылыққа тәрбиелейді. Рулық дәстүр бойынша ең алдымен кейінгі ұрпақтың міндеті – әкені, одан кейін атаны, арғы атаны ардақтап, олардың алдындағы борышын өтеу. Ұрпақ парызы – ана сүтін теріп, еңбек ету, ата дәстүрін қастерлеу, осы дәстүрді жалғастыру, адамгершілік қағидаларды қатаң сақтау. Ата-баба мұрасы саналатын тәуелсіз мемлекетімізде салт-дәстүрді ұмыту мүмкін емес. Ендеше бұл елдің ертеңі – салт-дәстүрімізді жастардың бойына сіңіріп, ғасырлар бойы жалғасатын тәрбиенің қайнар бұлағы болуы. Өскелең ұрпақ халқымыздың тамаша дәстүрлерінің бірі – «Ерулік» туралы білуі, әрбір туындыны ұлттық негізде жасауы керек деп ойлаймын. Қазақстан әлемдегі ең үлкен тоғыз елдің қатарына кіреді.

Жоңғар шапқыншылығына дейін қазақтар ең көп түркі халықтары болды. Мұны түрікмендердің «Қазақ көп немесе Масақ көп» деген мақалы көрсетеді. Халықтың өз жерінде азшылыққа айналуы қазақ сияқты тарихында талай рет қасірет шегіп, талай зардап шеккен елде ғана мүмкін. Ата-бабамыз сан ғасырлар бойы ұрпақ бойына отаншылдық рухты сіңіріп, қан төгіп, білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен сыртқы жаудан қорғануды өсиет етіп келеді. Десек те, жастарды ұлттық үрдіске тәрбиелеуде маңызы зор, өмірден өтіп келе жатқан көптеген салт-дәстүрлерден айырылып қалғанымыз

белгілі. Өмірдегі барлық түңілулер, адамға көлеңке түсіретін жамандықтардың бәрі елдің салт-дәстүрінің тұрақсыздығынан болатыны белгілі. Ұлттық тәлім-тәрбиеден артта қалған жастардың да отаншылдық сезімі азап шегетінін өмір көрсетіп отыр. «Рулық дәстүрің – ұлттық ұстанымың» дегендей, бұл – халқымыздың қадірқасиетінің айғағы, оны барынша құрметтеп, құрметтеу – халқымызға, елдігімізге сын. Құлаққа, көзге, сезімге, ортақ мұраға, өзге елде кездеспейтін әдемі салт-дәстүрлер мақтаныш сезімін тудырып, ұлтжандылыққа, елжандылыққа тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Қазақ халқының рухани өмірінде үлкенге құрмет, үлкенге ізет, балаға жанашырлық, жастарға қамқорлық, ата-анаға құрмет, әйелге жанашырлық таныту игі дәстүрге айналған. «Мықты бол, досқа адал бол» қазақ халқының негізгі мінез-құлқы [1.65б.].

Қазақ халқы ежелден қонақжай халық. Олай болса, қонақжайлылыққа тоқталайық. Әрине, жаңадан бастағандар алдымен үйренгісі келмейді. Сөйтіп, біздің данышпандарымыз бір қулыққа бармақшы болды: бұрынғы қоныстанушылар қоныстанғандардың үйін салып, көрші болып, өз кезегінде қоныстанушылар мен олардың балаларын үйлеріне шақырып, бір-бірімен танысып, танысады. Ересектер де, балалар да бір-бірін ақылсыз кезде таниды. Егер иммигранттар жас болса, оларға ыдыс-аяқ, сондай-ақ бірінші қажетті заттар берілді. Осындай жақын араласудың нәтижесінде бейтаныс адамдар туысқандай болып кетеді. Бұдан былай олар бір-біріне қарайтын болады. «Досының жауы көп болмайды» деген сөз бар. Достарымыз көп болған сайын, біз күшейеміз. Әр елді мекеннің жазылмаған заңдары бар, көптен бері жүргендер жаңа көршілерін осы заңдармен таныстырады, сондай-ақ мекемелердің (мектеп, аурухана, басқарма, т.б.) мекенжайларымен таныстырады. Бүгінде, әсіресе ірі қалаларда бұл дәстүр, өкінішке орай, ұмыт қалды. Әдетте «Көршің кім?» Көптеген адамдар сұраққа жауап береді: «Мен қанша жыл өмір сүретінімді білмеймін». Демалыста немесе іссапарда көршілеріңізден пәтеріңізге қарауды сұрасаңыз, көңіліңіз қалмайды. Қонақ аяғыңа жығылып қалса, келіп көмектеседі. Кейде ешкімге айтпаған сырыңды көршіңе айтасың. Олардың кейбірі тарихи отанына оралса да, қазақ халқының жақсы қасиеттерін ұмытпайтынын БАҚ-тан естіп жүрміз. Сондықтан асыл дәстүрімізді, әдет-ғұрпымызды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу керек. Қазақтың салт-дәстүрі – ежелден келе жатқан дәстүр

Қазақтар күрделі де бай тарихы, алуан түрлі мәдениеті, ерекше салт-дәстүрі, этнографиялық климаты, ежелгі тамыры бар шексіз

даласы бар кең байтақ әрі қонақжай халық. Халқымыздың мінез-құлқын зерттеген этнограф ғалымдардың айтуынша, қазақтар дүниеде табанды, соғыста тәуекелге бейім емес, ақылды да ойлы, сабырлы да төзімді, сабырлы да кең пейілді, мейірімді де қарапайым, мейірімді де әдепті, қайырымды да әділ. Қазыбек би: «Біз қазақ малын өсіргенмен, ешкімге өкпелемейтін елміз. Жау басып көрмеген ел, тіл қатпаған ел. Ата дәстүрін ардақтау – қазақтың халық педагогикасының ұлттық ұжданы. «Атадан бала тусайшы, ата жолын қусайшы» деп, халық атадан балаға мұра болып келе жатқан жақсы қасиеттерді келесі ұрпақтың бойына сіңіріп, ізгілікке тәрбиелейді. Ата дәстүрі бойынша ең әуелі әкені, содан соң атаны, ата-бабаны құрметтеп, солардың алдында ұрпақтық қарыздарды өтеу – кейінгі ұрпақтың міндеті. Ол ұрпақтық борыштар: ананың ақ сүтін, еңбегін өтеу, ата дәстүрлерін құрметтеп, одан әрі ол дәстүрлерді жалғастыру, адамгершілік қағидаларды қалтқысыз орындау болып табылады. Тәуелсіз мемлекетімізде ата-бабамыздан қалған қазынаның бірі салт-дәстүрлерді ұмыту мүмкін емес. Ендеше осы елдің ертеңі жасөспірімдерге салт-дәстүрімізді насихаттай отырып, ғасырданғасырға жалғасып келе жатқан тәрбие көзін мақсат ету. Әр жұмысты ұлттық негізде құра отырып, халқымыздың тамаша салт-дәстүрінің бірі – «Ерулік» жөнінде кейінгі ұрпақ жан-жақты білуі тиіс деп ойлаймын [2.40б.].

Қазақстан – ұлан-байтақ территориясы бар әлемдегі ең үлкен тоғыз мемлекеттің бірі. Жоңғар шапқыншылығынан бұрын қазақтар ең көп санды түркі халқы болған секілді. «Қазақ көп пе, масақ көп пе» деген түрікмен мәтелі осыны меңзейді. Халықтың өз ата қонысында азшылыққа айналуы – қазақтар секілді өз тарихында әлденеше рет жойқын қасіретке ұшырап, тағдырдан көп теперіш көрген елде ғана болатын жәйт. Кең-байтақ атамекеннің әрбір қарыс сүйемін сан ғасыр бойы ата-бабамыз сыртқы жаудан сом білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен қан төгісіп, жан берісіп қорғап, ұлтжандылық, отансүйгіштік рухын бойға сіңіруді келер ұрпаққа аманаттаған. Алайда тіршілік тезінен өткен, жастарды ұлттық үрдіске тәрбиелеуде маңызы бар көптеген дәстүрімізден де жазып қалғанымыз белгілі. Өмірдегі бар сүреңсіздік, адам бойына көлеңке түсіретін бүкіл жаманшылық атаулы ата салтына, елдік дәстүріне солқылдақтықтан екені белгілі болып отыр [3.56б.].

Ұлттық тәрбиеден қағажу қалып бара жатқан жастардың отаншылдық сезіміне де кесірі тиетінін өмір дәлелдеп береді. «Ата салтың – халықтық қалпың» дегендей, өз жұртының қадір-

қасиетінен мәлімет беретін ғұрып қасиетпен, оған мейлінше құрметпен қарау – ұлтымызға, елдігімізге сын. Тындар құлаққа, көрер көзге, сезінер жүрекке танымал, басқа елдерде жоқ дәстүр өрнектері, ортақ мұралары, тұрмыстіршілігіндегі керемет салт-ғұрпы мақтаныш сезімін тудырып, жұртшылықты жалпы отаншылық пен елжандылыққа тәрбиелеуде маңызды міндет атқармақ. Қазақ халқының рухани тіршілігінде, қарттарды құрметтеу, үлкендерді сыйлау, балаларға жанашырлық, жастарға қамқорлық ету, ата-ананы ардақтау, әйелдерді аялау ізгі дәстүрге айналған. «Қасқа қатал, досқа адал болу» – қазақ халқының негізгі мінез-құлқы. Қазақ халқы тарихтан бері өте меймандос халық болған. Сондықтан меймандостықтан әдет-ғұрпын айта келсек.

Ерулік – көшпелі қазақ халқының салты Қазақ этнопедагогикасының үлкен бір саласы – қазақ халқының салт-дәстүрлері. Халық жақсы әдеттерге үйренген сайын халықтың тұрмыс-тіршілігінде қалыптасқан әдет-ғұрып, әдет-ғұрыптар әдетке айналды. Өмірде салт-дәстүр, ырым мен әдет-ғұрып, ырымдар мен тыйымдар, әртүрлі наным-сенімдер қолданылады. Ол үнемі дамып, жетіліп, жаңарып отырады. Қазақ халқының салт-дәстүрі осы ұлттың мінез-құлқын, қасиетін көрсетеді. Кейбір салт-дәстүрлер халықтың тұрмыс-тіршілігіне, тәрбиесі мен мінезіне, наным-сеніміне, ырымдарына байланысты қалыптасады. Қазақтың «ат тұяғын тай басар» деген сөзі кейінгі ұрпаққа ата дәстүрін бұзбауды талап етеді. Салт-дәстүр – кәсібіне, сеніміне, тұрмысына байланысты салт-дәстүрлер. Ол ұрпақтан-ұрпаққа беріледі. Уақыт өте келе әдет-ғұрып өзгерді, өзгерді, қоғамға бейімделді. Жаңа қоғамдық қатынастарға сәйкес келмейтін дәстүрлер өмірге қажетті жаңаларымен ауыстырылады.

Дәстүр – ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан тарихи қалыптасқан нормалар мен үрдістер. Бұл қоғамдық ұйымдар мен адамдардың мінез-құлқы мен іс-әрекетінің рухани негізі. Салтдәстүр мәдениетпен тығыз байланысты, сондықтан мәдениеті дамыған ел дәстүрге бай. Ата-ананы құрметтеу, үлкенді сыйлау, адалдық, мейірімділік, мейірімділік – ең жақсы дәстүрлердің бірі. Қасиетті қазақ халқының салт-дәстүрлері өте көп. Соның ішінде ұмытылып бара жатқан салт-дәстүріміздің бірі «Юраизмді» іздеп, назарларыңызға ұсынамын. Ел аузындағы аңыз бойынша ата-бабаларымыз қонаққа мал сойып, кең дастархан жайып, дәм татқан. Жаңа ауылға барар жолда жолаушыларға ақ қымыз, шұбат, ақ қалпаққа толы айран ұсынылды. Түскі немесе кешкі астан кейін

қонаққа тәтті түскі ас берілді. «Жүргеннен ләззат алыңыз», - деді ол. Отбасы ауыл маңында дәмді түскі асты ішті. Ерлі-зайыптылар сонымен қатар алғашқы қонағы көршілері Тану Тагарды шақырды. Көшпелі қазақ халқы көші-қонды ең басты нәрсе деп санаған. Көш қазақ үшін мерекеге айналды. Қазақтың санасында қозғала алмаудан асқан қорлық жоқ. Қоныс аударған күні қазақтар шеруде киінбейтін жақсы киімдерін киіп, көшеде тойлайды, түйенің оң жағына кілем тігеді. Балқытатын елді мекендерге келіп, қонған елді мекенді жауып, қоштасып, жүк түсіріп, үй салып, «допты» өткізді. Бұл ақымақтық дастархан сүйрету, шай тасып, қымыз қамшы, тіпті қой сойу. Бұл шаршаған туыстарға құрмет пен қамқорлық болды. Бұл істер ағайындылардың арасында «жүріп жүруге арналған қару» ретінде ауысып отырады. Қазақ мұны «ағайын батасы» дейді. Көш жүретін ауылдардан өткенде жұрт тоқтамайды. Олар үстінен ішеді. Қазір бұрыннан келген тұрғын үйге жаңадан келген адамды шақырады. Бұл жаңа адамдарды тартудың және оларды құрметтеудің тамаша белгісі. Оның әлеуметтік мәні бар. Мысалы, жаңа үйде отын да, су да жоқ. Оны әкелу үшін біраз уақыт керек. Қазақтың осынау ойлы дәстүрі оны ұмытқан емес. Бүгін осы қасиетке жұрнақ бар ма деп ойлаймын. «Қонақ күтеміз, үйде қонақ қабылдамаймыз» деген сөзден аулақпын. Дегенмен, үйде байқамайынша, ешкім кіре алмайтын асыл қасиеттен алыстап бара жатқан сияқтымыз. Қазақтың үйін сағынбайтын ежелден келе жатқан салтының бірі – дәм тату. Қонақжайлылық ережелерінің құрамдас бөлігі. Ал бүгін ше? Ас әзірлеуді білмейтіндер ғана емес, көршісін танымайтындар да бар. Үйді биік бекіністен қоршап, темір қақпалармен бекітіп қойдық, онда адамдар тұра алатын, тышқандар өте алмайтын. Бұл әрекет ауылға жат болса керек. Бірақ ол да қарқын алып жатқан сияқты. Өйткені «ақымақ тамақ бердім», «ақымақ тамаққа бардық» деген сөздерді сирек естиміз. Ұлттық құндылықтарымыздың қайнар көзі қарт адамдар екенін білсек, олар қашанда қанша жаста болады? Өйткені, ол басқа біреудің кемесімен «барлық жерде» жүреді. Ал бүгінгі сақалдар оны алмастыруға тырысып, ежелгі әдет-ғұрып ережелерін елемейтін сияқты. Мен бұл туралы көп ойланбаймын, бірақ бұл рас па? Енді тағы да салт-дәстүрге тоқталайық. Қалжыңдау дәстүрі барша қазаққа ортақ дәстүр. Ағайынды араластырып шақыру дәстүрі. Бірін-бірі танитын, бірін-бірі танитын, бірін-бірі танитын, бірін-бірі танитын адамдар. «Құдай көрші қосады» деген сөздің астарына үңіліп қарасаңыз, бұл жақындық сияқты. Қазақ та: «Ауылдың сиыры ағайынның атының алдында жүрсін» деген. Қазанға байланысты ырымдарды бұрын жезөкшелер жасағаны белгілі.

Елестетіп көріңізші, апалар нағашылары мен нағашылары қандай тағам беру керектігін және қандай сыйлық беру керектігін айтады. Олардың салт-дәстүрді күнделікті өмірдің ажырамас бөлігіне айналдыруға талпынуының мәні неде?! «Алданбасын, алданбасын» деген ниет елді біріктіреді. Бұл ырым. Ақымақ ферманы жеген жаңа көршісінің әйеліне тағы бір еркелік жасалды. Бұл тілек. Аты айтып тұрғандай, ол қонақ үйде өзіне ұнағанның бәрін алғысы келетінін айта алады және иесі оны беруі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. С. Кенжеахметұлы. Алматы. «Ана тілі»1994 ж., - 220 б.

2 Жеті қазына. С.Кенжеахметұлы. 1-кітап. Алматы. «Ана тілі»2003ж., -188 б.

3 Қазақ мақал- мәтелдері. Алматы. «Қазақстан» 1990ж, -120 б.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТІЛІНДЕ ЖИІ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАҢА СӨЗДЕР (ЖАРГОНДАР, СЛЕНГТЕР)

КАМЗЕНОВА Г. Б., БЕРІККЫЗЫ А.
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, Павлодар облысының білім беру басқармасы, білім беру бөлімінің «№7 мектеп-гимназиясы», Екібастұз қ.
ЖАКАНОВА Д.
оқушы, Павлодар облысының білім беру басқармасы, білім беру бөлімінің «№7 мектеп-гимназиясы», Екібастұз қ.

Қазіргі заманда жасөспірімдердің тілі күннен-күнге өзгеріп, жаңа сипат алып келеді. Әсіресе әлеуметтік желілердің, интернеттің және заманауи технологиялардың дамуы балалар мен жасөспірімдердің қарым-қатынасына ерекше ықпал етуде. Бұрын үлкендер мен балалар арасындағы тілдік алшақтық тек сөздік қор көлемінде байқалса, бүгінгі күні ол мүлде жаңа деңгейге көтерілді. Жасөспірімдер сөйлегенде өздерінің ерекше сөздерін, яғни жаргондар мен сленгтерді жиі қолданады. Бұл – олардың бір-бірін түсінісу, өзара ортақ қызығушылық пен ойларын білдіру тәсілі.

Жаңа сөздердің пайда болуының басты себептерінің бірі – ағылшын тілінен енген сөздердің күнделікті қолданысқа енуі. Мысалы, «лайк», «хайп», «фейк», «топ», «краш» сияқты сөздер қазір жасөспірімдердің сөздік қорында ерекше орын алады. Бұл сөздер көбіне интернеттен, әлеуметтік желіден, фильмдер мен

бейнежазбалардан келеді. Жасөспірімдер осы сөздерді қолдану арқылы өздерінің заманауи екенін, жаңа нәрселерге бейімділігін көрсеткісі келеді. Мұндай сөздер олардың тілін байытып қана қоймай, сонымен қатар олардың жеке ойлау ерекшеліктерін, қоғамдағы орнын және бір-бірімен байланысын айқындайды [1, 216 б.].

Жаргон мен сленг – ресми әдеби тілдің нормасына сай келмейтін, бейресми ортада қолданылатын сөздер. Олар көбіне достар ортасында, мектеп ауласында, әлеуметтік желілерде айтылады. Бұл сөздердің басты ерекшелігі – қысқа, түсінікті әрі эмоцияны нақты жеткізе алатындығы. Мысалы, бір оқушы «Өте жақсы» деудің орнына «топ», «отпад» немесе «қатты» деп айтуы мүмкін. Бұл – сол сәтте өз әсерін шапшаң жеткізуге ыңғайлы.

Жасөспірімдердің сленг қолданысы – табиғи құбылыс. Әр дәуірдің өзіне тән сөздері болғаны сияқты, бүгінгі жастардың да өзіне тән сөздік қоры бар. Мысалы, бұрынғы буын «әншейін», «түк емес» десе, қазіргі жасөспірімдер «изич», «норм», «чёткий» сияқты сөздермен жеткізеді. Бұл да тілдің даму барысының заңдылығы. Жаңа сөздердің пайда болуы жастардың дүниетанымы мен қоғамдағы өзгерістерге бейімделу қабілетін көрсетеді.

Алайда, бұл құбылыстың екі жағы бар. Бір жағынан, жаңа сөздер жастардың тілін ширатып, оны заманауи, бейресми ортаға бейімдейді. Жастар өзін еркін әрі сенімді сезінеді. Екінші жағынан, әдеби тіл нормалары сақталмай, қазақ тілінің тазалығы әлсіреуі мүмкін. Егер жасөспірімдер тек сленгке үйреніп кетсе, олар ресми жағдайда, ғылыми жұмыста немесе үлкендермен сөйлескенде қиындық көруі ықтимал [2, 89б.].

Осы себепті жасөспірімдердің тіліндегі жаңа сөздерді зерттеу – маңызды тақырып. Бұл зерттеу арқылы біз олардың қарым-қатынас жасау ерекшелігін түсіне аламыз, тіліміздің дамуындағы жаңа құбылыстарды байқаймыз. Сонымен қатар жасөспірімдер қолданатын сөздердің қайсысы уақытша сән үшін пайда болғанын, ал қайсысы тілде тұрақтап қалатынын ажыратуға мүмкіндік бар.

Жасөспірімдер тіліндегі жаңа сөздер мәселесі лингвистика мен социолингвистика ғылымында жиі қарастырылатын тақырыптардың бірі болып табылады. Тілдің дамуында әлеуметтік факторлардың ықпалы зор екені көптеген ғалымдардың еңбектерінде айтылған.

Қазақ тіл білімінде **Қ. Жұбанов, Р. Сыздық, Ә. Қайдар** сияқты ғалымдар тілдің қоғаммен бірге өзгеретінін атап көрсеткен. Олардың пікірінше, тіл әрқашан жаңа жағдайға бейімделіп отырады [3, 16 б.].

Қазіргі қазақстандық зерттеушілер жастар тіліндегі жаңа сөздерді әдеби тіл нормаларымен салыстырып, олардың қолданылу аясын зерттеп келеді. Мысалы, «лайк», «фейк», «хайп» сияқты сөздердің интернеттен енгендігі анықталған.

Шетелдік ғалымдар да жастар тілін зерттеуге ерекше көңіл бөлген. Американдық социолингвист **У. Лабов** жастар тілі қоғамдағы өзгерістердің маңызды көрсеткіші екенін айтқан. Оның пікірінше, тілдегі жаңа нұсқалар алдымен жастар арасында пайда болып, кейін бүкіл қоғамға тарайды [5, 56б.].

Ал еуропалық ғалымдар **Дж. Холмс, Н. Милрой, Г. Пауль** сленгті тілдің динамикалық қабаты ретінде қарастырып, оның уақыт өте келе өзгеріп отыратынын көрсеткен.

Ресейлік зерттеушілер (В. Жуков, М. Кронгауз) жастар тіліндегі интернет-сленг пен ағылшыннан енген сөздердің жиі қолданылуын талдап, олардың қоғамдағы қарым-қатынасқа әсерін жан-жақты сипаттаған [4, 75 б.].

Осылайша, жастар сленгі – тек қазақ қоғамында емес, бүкіл әлемде кездесетін тілдік құбылыс.

Жасөспірімдердің тілінде жаңа сөздердің пайда болуына бірнеше фактор әсер етеді.

1. Интернет пен әлеуметтік желілердің ықпалы. Қазіргі жастардың өмірінде интернет ерекше орын алады. Әлеуметтік желілерде олар ағылшын тілінен енген көптеген сөздерді кездестіреді. Мысалы**, «лайк»** сөзі ағылшын тіліндегі *like* сөзінен шыққан және «ұнату» деген мағынаны білдіреді. Жастар әлеуметтік желілерде жиі қолданатын сөздерді күнделікті өмірде де қолдана бастайды.

2. Медиа және мәдениет әсері. Жаңа сөздер теледидар, кино, музыка және түрлі шоулар арқылы да таралады. Мысалы, **«хайп»** сөзі ағылшынның *hype* сөзінен шыққан. Бұл сөз көпшіліктің назарын аудару немесе үлкен талқылау туғызу деген мағына береді.

3. Достар арасындағы қарым-қатынас. Жастардың әр ортасында өздеріне ғана түсінікті сөздер пайда болады. Мұндай сөздерді жаргон немесе сленг деп атайды. Мысалы, кейбір жастар «топ» сөзін «өте жақсы» деген мағынада қолданады.

4. Заманауи технологиялар. Технология дамыған сайын жаңа ұғымдар пайда болады. Соған байланысты «чат», «онлайн», «сторис», «блогер», «контент» сияқты сөздер жастар тілінде жиі кездеседі.

Жаңа сөздердің жастар тіліне әсерін екі жағынан қарастыруға болады.

Оң әсері. Жаңа сөздер тілдің дамуына ықпал етеді. Олар жастардың сөздік қорын кеңейтіп, әлемдік мәдениетпен байланысын күшейтеді. Сонымен қатар жаңа сөздер қарым-қатынасты жеңілдетеді және жастардың шығармашылығын арттырады. Мысалы, «маған ол ұнайды» деген ұзақ сөйлемнің орнына жастар «ол менің крашым» деп қысқа әрі әсерлі түрде жеткізе алады.

Теріс әсері. Алайда жаңа сөздерді шамадан тыс қолдану әдеби тіл нормасының бұзылуына әкелуі мүмкін. Кейбір жастар бейресми сөздерді ресми ортада да қолдана бастайды. Бұл сөйлеу мәдениетіне кері әсер етуі мүмкін.

Сонымен қатар сленг сөздері үлкен буын мен жас буын арасындағы тілдік алшақтықты арттыруы мүмкін. Сондықтан жастар қай жерде әдеби тіл, қай жерде бейресми сөз қолдану керектігін түсінуі қажет.

Бұл зерттеу жұмысында жасөспірімдер тіліндегі жаңа сөздердің қолданылу жиілігін анықтау мақсатында шағын сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға 20 оқушы қатысты. Оқушыларға «Достарыңмен сөйлескенде жиі қандай жаңа сөздер қолданасың?» деген сұрақ қойылды.

Нәтижесінде ең жиі қолданылатын сөздер анықталды:

«Лайк» – 15 оқушы

«Краш» – 13 оқушы

«Топ» – 12 оқушы

«Хайп» – 10 оқушы

«Чука» – 8 оқушы

«Фейл» – 7 оқушы

«Респект» – 6 оқушы

Бұл деректерге қарасақ, ең жиі қолданылатын сөздер – «лайк», «краш» және «топ». Ал «респект» пен «фейл» сияқты сөздер де кездескенімен, сиректеу қолданылады.

Сауалнама барысында байқағаным: кейбір оқушылар жаңа сөздерді күнделікті әңгімесінде өте көп қолданады, ал кейбірі аз қолданады. Бірақ мүлде қолданбайтын оқушы болған жоқ. Бұл қазіргі жасөспірімдердің тілі жаңа сөздерсіз өтпейтінін дәлелдейді.

Осы тәжірибемнен кейін мынадай қорытынды жасадым:

Жаңа сөздер жасөспірімдердің тілінде өте жиі қолданылады.

Әсіресе, интернет пен әлеуметтік желіден шыққан сөздер басым.

Әр оқушы кем дегенде 5-7 жаңа сөзді күнде қолданады.

Жаңа сөздер достық қарым-қатынасты жеңілдетеді және жастардың өзіндік ерекшелігін көрсетеді.

Зерттеу барысында жиі қолданылатын сөздерден шағын «Жасөспірімдер сөздігі» құрастырылды.

Бұл сөздер жасөспірімдердің күнделікті қарым-қатынасында жиі қолданылады.

Зерттеу нәтижесінде жасөспірімдердің тілінде жаңа сөздердің пайда болуы – заман талабынан туған табиғи құбылыс екендігі анықталды. Әсіресе интернет пен әлеуметтік желілер жастар тілінің қалыптасуына үлкен әсер етеді. Жастардың тіліндегі «лайк», «хайп», «краш», «фейк» сияқты сөздер олардың өзара қарым-қатынасын жеңілдетеді және эмоцияны қысқа әрі нақты жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар әдеби тіл нормасын сақтау да маңызды. Жастар бейресми ортада сленг сөздерді қолданғанымен, ресми жағдайда әдеби тілде сөйлей білуі қажет.

Қорыта айтқанда, жасөспірімдер тілі – қоғамдағы өзгерістердің айнасы. Сондықтан жастар тіліндегі жаңа сөздерді зерттеу тіл білімінде де, қоғам үшін де маңызды болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әміров Р. Қазақ тілінің қазіргі дамуы және жастар тілі. – Алматы: Қазақ университеті, 2016.

2 Ахметова Л. Қазақ тіліндегі әлеуметтік-лингвистикалық құбылыстар. – Қарағанды: Болашақ, 2018.

3 Жұбанов Қ. Тіл мәдениеті және қоғам. – Алматы: Қазақ университеті, 2016.

4 Кронгауз М. Русский язык на грани нервного срыва. – Москва: АСТ, 2017.

5 Labov W. Sociolinguistic Patterns. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2017 (қайта басылым).

МӘШҺҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВТІҢ «БҰЛАҚ КӨЗІ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДӘСТҮР КӨРІНІСІ

КУДАЙКУЛОВА М. М.
10 сынып оқушысы, ЖОББМ № 7, Павлодар қ.
ТАЛИПОВА А. Ф.
филология магистрі, ағылшын тілі мұғалімі, ЖОББМ № 7, Павлодар қ.

Фольклор әр халықтың рухани өмірінде маңызды орын алатын, халықтың ауызша тараған көркем шығармашылығының жиынтығы болып табылады. Ол халықтың дүниетанымын, салт дәстүрін, әдет-

ғұрпын және рухани құндылықтарды бейнелейді. Қазақ фольклоры ғасырлар бойы қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан аңыздар, мифтер, мақал-мәтелдер мен эпикалық жырлар арқылы ұлттық құндылықтарды сақтап келеді.

Қазақ әдебиетінде фольклорлық мұраны жинақтап, оны шығармашылық тұрғыда игерген көрнекті тұлғалардың бірі – Мәшһүр Жүсіп Көпеев. Ол өз еңбектерінде халық ауыз әдебиеті үлгілерін кеңінен пайдаланып, ұлттық дүниетанымды, тарихи сананы және рухани құндылықтарды терең бейнелей білді.

Мақала Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің туындылары мен халық ауыз әдебиеті арасындағы өзара байланысты ғылыми тұрғыда талдауға арналған. Зерттеу жұмысының мақсаты – ақын шығармашылығындағы фольклорлық дәстүрдің көрініс табуын, олардың мазмұндық және идеялық ортақ тұстарын қарастыру.

Ғылыми зерттеудің негізгі идеясы – Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы өнер-білім, тәрбие тақырыптарының фольклорлық дәстүрмен өзара сабақтасып, көркемдік тұрғыдан ұштасуын жан-жақты талдау және ғылыми тұрғыда негіздеу болып табылады. Атап айтқанда, адамгершілік, имандылық қасиеттер, тәрбиенің маңыздылығы, өнер-білім мәселелері қарастырылады және олардың халық даналығы мен фольклорлық мұралармен өзара байланыста көрініс табатыны ғылыми негізде талданады. Ақын халық ауыз әдебиетінің көрнекті үлгілеріне сүйене отырып, фольклорлық дәстүрмен сабақтастықты сақтап қана қоймай оларды саналы түрде шығармашылық ізденіске арқау етіп, өзіндік көркем стиль қалыптастырған. Зерттеу барысында талдау нысаны ретінде Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «Бұлақ көзі» авторлық өлеңі алынды.

Қазақ әдебиеттану ғылымында ақын-жазушылардың еңбектеріндегі фольклорлық дәстүр мәселесі өзекті және маңызды аспектілердің бірі болып қарастырылады. Қаламгерлер шығармаларындағы халық ауыз әдебиетіне тән бейнелеу құралдары, тұрақты образдар, мифологиялық және эпикалық мотивтер көркемдік жалғастық пен тарихи сабақтастықты танытады. Жекелеген қаламгерлер туындыларындағы фольклорлық дәстүрдің көрініс табуы – олардың ұлттық әдебиетке деген қатынасын, рухани-мәдени мұрамен байланысын көрсететін маңызды факторлардың бірі. Осы ретте фольклор мен авторлық таным тоғысындағы көркемдік модельдер мен стильдік элементтерді ғылыми тұрғыдан талдау әдебиеттану үшін аса құнды болып табылады.

Зерттеудің басты мақсаты – Мәшһүр Жүсіп поэзиясында орын алған фольклорлық негіздердің көркемдік трансформациясын айқындау арқылы ақын шығармаларындағы ұлттық рухани мұраның көрінісін зерделеу. Атап айтқанда, халық ауыз әдебиетінде кеңінен таралған маңызды тақырыптардың бірі – адамгершілік, имандылық қасиеттер, тәрбиенің маңыздылығы, өнер-білім мәселелерінің Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы көркемдік шешімін анықтау – зерттеудің өзекті бағыттарының бірі болып табылады.

Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің авторлық шығармалары фольклорлық дәстүрмен өзара әрекеттесудің кең ауқымды формалары көрініс табылады. Бұл, ең алдымен, халық ауыз әдебиетіндегі мақал-мәтел, нақыл сөздер, реминисценциялар, аллегория мен тұспалдау тәсілдерін қолдану арқылы жүзеге асады. Тұрақты бейнелер мен фольклорлық нышандарды қолдану арқылы ақын шығармаларына терең мазмұн мен символикалық мән береді. Осы тұрғыдан алғанда, бұл тәсілдер ақын шығармашылығының көркемдік табиғатын айқындап, ұлттық әдеби дәстүрмен жалғастығын көрсетеді.

Ақын шығармаларындағы жиі кездесетін жақсылық пен жамандықтың күресі, адамгершілік қасиеттер мен рухани құндылықтардың маңыздылығы – қазақ әдебиетінің негізгі арқауы, ал бұл тақырыптардың түп-тамыры фольклорлық дәстүрде жатыр. Мәшһүр Жүсіп авторлық өлеңдерінің ішінен «Бұлақтың көзі» атты туындысын басты нысанға алдық. «Бұлақтың көзі» өлеңі ақын шығармашылығындағы терең философиялық және тәрбиелік мәні бар туындылардың бірі. Бұл өлеңде халықтық дүниетаным, табиғатпен үндестік және адамгершілік құндылықтар көрініс табады. Өлеңнің негізгі идеясы – адамның ішкі жан дүниесінің тазалығы мен рухани жаңғыруы. Ақын «бұлақ» бейнесі арқылы тазалықты, адалдықты және өмірдің бастауы ретінде алынатын символдық ұғымды көрсетеді. Ақын шығармаларынан халық даналығының ықпалы айқын аңғарылатынын «Бұлақтың көзі» атты өлеңіндегі келесі жолдардан көреміз:

Шығады: асыл – тастан, өнер – жастан,

Тәрбие тәуір болса әуел бастан.

Мысалы ғылым таппақ сол секілді:

Бұлақтың бітіп жатқан көзін ашқан [1, 96]. Осындағы «асыл – тастан, өнер – жастан» халық ауыз әдебиетіндегі мақал-мәтелді қолдану арқылы, шығармаға терең мағына мен ұлттық реңк береді. Адам бойындағы ізгі қасиеттер табиғаттағы ең берік зат – тасқа теңеліп, олардың мызғымас, тұрақты сипаты бейнеленеді. Ақын

«өнер – жастан» деу арқылы халықтың болашағы – өнерлі, тәрбиелі жас ұрпақта екенін көрсетіп отыр.

Келесі жолдардағы «бұлақ» сөзі халық ауыз әдебиетінде жиі кездесетін фольклорлық символика болып табылады. Қазақ фольклорында бұлақ көзі көбінесе тіршіліктің қайнар көзі, табиғаттың киелі нышаны ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, ақын халықтық танымды өз шығармасында шебер қолданған. Халық даналығындағы «Бұлақ көрсең – көзін аш» атты мақалында өмірдегі жақсылықтың, рухани нәр мен тәрбиенің көзін ашу, оны көбейту қажеттігін білдіреді. Ақын бұл қағиданың мәнін терең түсініп, өз туындыларында рухани құндылықтарды насихаттау мен ізгілікті дәріптеу идеясын көркемдік тұрғыда шебер жеткізеді. Исламдық түсінікте су – мейірбандықтың, білім мен өмірдің символы [2, 114]. «Бұлақтың бітіп жатқан көзін ашқан» деген метафора білім мен ғылымның қайнар көзін игеру, рухани жаңғыру идеяларымен астасып жатыр.

Берілген өлең шумағының екінші бөліміндегі «Жігітке талаптанға жүз рахмет» деген тармағы талаптану, іздену, өмірге құштар болу, өзін дамыту секілді адами құндылықтарды аңғартады. Мәшһүр Жүсіп талапты жігіт бейнесін сипаттай отырып, оның тек жеке дамуға емес, сонымен қатар қоғамға да пайда әкелетін тұлға екенін көрсетеді. Ол – білгенін өзгемен бөлісетін, нашарға жаны ашитын, адасқанға дұрыс жол нұсқайтын ізгі ниетті адам. Ақын бұл ойды өз өлеңінде халқымыздың «Талапты ерге нұр жауар» деген қанатты сөзімен сабақтастыра отырып, талап пен ізденістің адам өміріндегі мәнін тереңірек ашуға ұмтылады. Сонымен қатар, ол талаптың жеке пайда үшін емес, көпшілік игілігі үшін де қолданылуы керектігін меңзейтін халықтық дүниетанымды білдіреді. Бұдан бөлек, «таудай қайрат» тәрізді бейнелі тіркестер халық ауыз әдебиетінде жиі кездесетін тұрақты теңеулердің бірі болып табылады. Өлең құрылымындағы қайталама элементтер мен үндеу сипатындағы жолдар да жыраулар поэзиясындағы дәстүрлі стильмен сабақтасып жатыр.

Осылайша, өлең мәтініндегі идеялар қазақ халқының фольклорлық және ұлттық құндылықтарына, әсіресе еңбекқорлық пен инабаттылық сияқты моральдық-этикалық ұстанымдарына негізделгенін байқаймыз. Бұл – көркем сөз арқылы берілетін тәлім-тәрбиелік ойдың ғылыми-әлеуметтік астармен үйлесім табуының дәлелі.

Өлеңнің келесі бөлігінде ақын қоғамдағы әлеуметтік қайшылықтарды ашық сынға алады. Бай мен кедей арасындағы

теңсіздік, күншілдік, надандық, әділетсіздік сияқты келеңсіз құбылыстар өткір сарында бейнеленген. Ақын бұл әлеуметтік мәселелерді жай сипаттап қана қоймайды, оларды әсерлі жеткізу үшін көркемдік бейнелеу құралдарын ұтымды пайдаланады. Осы тұрғыдан алғанда, халық ауыз әдебиетінде адамның түр-тұрпаты мен мінез-құлқын бейнелеуде аң-құс образдарын қолдану – кең таралған фольклорлық тәсілдердің бірі. Қазақ фольклорында адамның мінез-құлқын бейнелуде жануарлар мен құстардың символдық бейнелері жиі қолданылады. Мұндай символикалық бейнелеудің мысалын келесі жолдардан байқауға болады:

«Құзғындай қызыл көрсе барар жетіп,
Кісіні көрсе билер бір дауласқан»

Мәшһүр Жүсіп осындағы құзғын образы арқылы пайдакүнемдікке, ашкөздікке бейім адамдардың образын берген. Құзғын – өлексеге үйір, арамдықтан тайынбайтын жыртқыш құс ретінде халық ұғымында жағымсыз символдық мәнге ие. Бұл қатарда «қызыл» сөзі дүниемүлік, байлық мағынасында қолданылып тұр. Ақын құзғынның мінезі арқылы дүниеқоңыз, әділеттіліктен алшақ билік иелерін әшкерелейді. Халықтық танымда құзғын көбіне өліммен, жамандықпен және тылсым күштермен байланыстырылады. Бұл тұрғыда ғалым Серік Қондыбайдың: «Құзғын қарғаның танымал бейнесінің қалыптасуына сыртқы себептерден (оның қара түстілігі, даусының ерекшелігі) басқа оның өлексені жейтіндігі, жерден көр шұқынатындағы да ықпал еткен» – деген тұжырымын дәлел ретінде ұсынуға болады [3, 858].

Қорыта айтқанда, Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің бұл өлеңі қазақ фольклорына тән дәстүрлермен тығыз сабақтасып жатыр. Ақын шығармасында халық ауыз әдебиетіне тән өсиет айту, адамгершілік құндылықтарды насихаттау және нақыл сөз үлгісіндегі тұжырымдар кеңінен көрініс тапқан. Мәселен, «асыл – тастан, өнер – жастан» сияқты жолдар мақал-мәтел үлгісінде беріліп, тәрбиелік мәнге ие болса, өлеңнің жалпы мазмұны жыраулар поэзиясына тән әлеуметтік сын, қоғамдағы келеңсіз құбылыстарды әшкерелеу сияқты бағытпен үндеседі. Ақын қоғамдағы әділетсіздік, надандық, күншілдік сияқты келеңсіз құбылыстарды сынға ала отырып, халықты бірлікке, білімге және адамгершілікке үндейді. Бұл тұрғыда шығарма халықтық дүниетаным мен рухани құндылықтарды жаңғыртып, фольклорлық дәстүрді авторлық поэзиямен ұштастыра білген көркем туынды ретінде бағаланады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Көпейұлы М. Ж. 20 томдық шығармалар жинағы. II том. – Павлодар: ЭКО, 2013. – 434 б.

2 Аймұхамбет Ж., Миразова М., Алимбаев А. Әпсаналардағы «қасиетті» су туралы мотивтердің поэтологиясы // Вестник Евразийского гуманитарного института. – 2022, №3 – 114 б

3 Қондыбай С. «Арғықазақ мифологиясы». Алматы: Арыс, 2024 – 1042 б.

ЖАҺАНДАНУДЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ДАМУНА ӘСЕРІ

ҚАЖИЯКПАРОВА Д. К.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, JOS қаржы лицейі, Алматы қ.
ҚАЗЕЗХАН К. Б.
7 «А» сынып оқушысы, JOS қаржы лицейі, Алматы қ.
БОЛАТ А. Қ.
7 «А» сынып оқушысы, JOS қаржы лицейі, Алматы қ.

Жаһанданумен бірге қазақ тілінде пайда болған кірме сөздер қазақ тілінің сөздік қорын жаңа ұғымдармен толықтырып қана қоймай, олардың қазақ тілінде қолданылу үлгілерін де қалыптастырады.

Жаһандану кезеңінде технологияның дамуы тілімізге көптеген жаңа сөздерді енгізді. Смартфон қазір барлық қолданушыларға таныс «ұялы телефон» баламасы. Интернет баламасы – «ғаламтор» болғанымен, онымен байланысты сипаттайтын сөздерде: «интернет дүкен», «интернет қолданушы» деп тіркеседі.

Сайт, пост, чат – әлеуметтік желі мен ғаламтордағы әрекеттерді сипаттаса, файл, загрузка – компьютерлік технология мен дерек сақтау ұғымдары ретінде енді.

Экономикалық қатынастардың жаһануы қазақ тілінде жаңа терминдер мен ұғымдардың пайда болуына әсер етті. Мысалы, бизнес – жалпы кәсіпкерлік ұғымы ретінде кең тараған,ал «маркетингтік зерттеу», менеджмент – басқару саласына қатысты қолданылады, «инвестиция» – қаржы саласындағы термин, «аккаунтинг» – есеп және аудит саласына байланысты ұғым ретінде кіріп, «такси», «ананас», «манго», «бургер» сөздері тұрмыстық сипатта қазақ тілінде қолданыла бастады.

Мәдениет және спорт, ғылым мен білімге қатысты терминология да жаһанданудың әсеріне ұшырады. Бұл салада «тренинг», «мастер-класс», «онлайн сабақ», «презентация», «фитнес», «хобби», «дизайнер», «стилист».

Әлеуметтік желіге байланысты «лайк», «подкаст», «СММ», «чат», «пост», «блогер» сияқты сөздер енді.

2001-2005 жылдары терминдердің бекітілуі жүзеге асты. Бұл кезеңдерде тілге енген жаңа сөздер мен терминдер тілдік жүйеде тұрақтанып, олардың қолданылуы кеңейе түсті.

Кейінгі 10-15 жылда ағылшын тілінен еніп жатқан кірме сөздерден көз сүрінеді. Оларды, тіпті, өзгеріссіз қолдана беру заңдылыққа айналғандай. Кешбек- cash back,(қолма -қол ақша қайтарымы сауда саттық саласында қолданылатын сөз) барбер -barber(сақал - мұрт пен шаш алатын орын мағынасындағы кәсіби сөз) кевер- cover (жабу мағынасындағы музыкалық термин).

Ауызекі, әдеби тілде де сансыз тікелей, аудармасыз,дыбыстық бейімделусіз еніп жатқан сөздер саны жетерлік. Мысалы: гамбурге р,чизбургер,фишбургер,чикеннбургер; квиз,шоу-рум.

Сондай –ақ, «sorry, ок, easy» сөдері жастар арасында баламасы бола тұра аудармасыз қолданылады. сөздерінің де дайын, тілімізге үйлесімді аудармалары қолданысқа түспей тұр. Уақыт өте келе , бұл сөздердің өз тіліміздегі түп нұсқасы жойылып кету ықтималдығы бар.

Кірме сөздердің артық қолданылуы қазақ тіліндегі кейбір төл сөздердің сиреуіне әкелуі мүмкін. Мысалы, *«Маркетинг»-басқару, «снайпер»-мерген,»гран –при»- бас жүлде, «сотка» – ұялы телефон, «интернет»- ғаламтор «баспасөз»* орнына медиа, *«суретші»* орнына дизайнер сөздерінің жиі қолданылуы осындай құбылысқа жатады. Мұндай үдеріс ұлттық сөздік қордың қолданыстан шығуына алып келуі мүмкін.

Жаһанданудың қазақ тіліне ықпалы сөздік қорымызды байытқанымен, шетелдік кірме сөздердің шамадан тыс қолданылуы тіл тазалығы мәселесін туындатуда. Әсіресе, ағылшын және орыс тілдерінен енген сөздердің қазақ тіліндегі баламасыз қолданылуы ұлттық болмысымыз бен тілдік ерекшелігімізге ықпал етеді. Тіл тазалығының сақталуы тілдің дамуындағы маңызды фактор болып табылатындықтан, оны қорғау мен дамыту бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр.

Тіл – ұлттық болмыстың ажырамас бөлігі. Жаһандану үдерісінде шет тілдік сөздер қазақ тіліне еніп, төл сөздердің қолданыстан шығуына әкелуі мүмкін. Бұл қазақ тілінің ерекше болмысы мен ұлттық бірегейлігін жоғалту қаупін тудырады.

Шет тілдерінен енген сөздердің көбеюі тілдік мәдениетімізді, сөздердің стильдік ерекшеліктерін жоғалтуға ықпал етеді. Кейбір сөздерді шет тілдерінен сол қалпында қолдану қазақ тілінің заңдылықтарына сәйкес келмей, оның әуезділігін бұзады. Тіл тазалығы – ұлттық мәдениетімізді және тіліміздің қадірін сақтау жолындағы маңызды қадам [2, 11 б.].

Қазіргі таңда теледидар, радио, әлеуметтік желілер және жарнамаларда шетел сөздері көптеп қолданылады, бұл көрермендер мен тыңдармандардың қабылдауына тікелей әсер етеді. Сондықтан, ақпарат құралдары тіл тазалығын сақтау қағидаларын болуы қажет.

Көптеген шет тілдік сөздер жастар арасында кеңінен қолданылып жүр. Бұл қазақ тілінің таза сақталуына кедергі келтіруі мүмкін.

2010–2025 жылдар аралығында қазақ тіліне ағылшын тілінен фонетикалық жолмен енген жаңа сөздерге талдау жасалды. Әр сөздің түпнұсқасы, қазақша қолданылуы, мүмкін болатын баламасы және қазіргі қоғамда қолданылу жиілігі қарастырылды

1-кестеден үзінді

Ағылшынша	Қазақша нұсқасы	Ұсынылатын балама	Қолданылу жиілігі
Like	Лайк	Ұнату, қоштау	Жастар арасында өте жиі қолданылады
Post	Пост	Жазба, хабарлама	Жиі қолданылатын сөз, ресми тілде де кездеседі
Story	Стори	Әңгіме, хикая	Instagram, TikTok-та кең таралған
Stream	Стрим	Тікелей эфир	Gaming және шоу-бизнес саласында жиі
QR code	QR-код	Жедел код	Әлеуметтік және банк қызметтерінде күнделікті
Freelancer	Фрилансер	Еркін қызметкер	Жастар мен бизнес ортасында танымал

Кестеде көріп отырған сөздердің түпнұсқада қолданылуы тек жасатар арасында ғана емес, медиа ақпарат құралдарында байқалады.

Аталған кірме сөздердің балама табу мүмкіндігі қарастырайық. (№2 кесте) Сөздер үш деңгейде талданды: балама табу мүмкіндігі ЖОҒАРЫ, ОРТАША және ТӨМЕН.

2- кестеден үзінді

Ағылшынша сөз	Қазақша қолданылып жүрген нұсқасы	Мүмкін баламасы	Балама табу мүмкіндігі	Талдау
content	контент	мазмұн	Жоғары	Қазақша «мазмұн» сөзі өте ыңғайлы, бірақ әлеуметтік желілерде ағылшын нұсқасы басым.
selfie	селфи	өзсурет	Төмен	«Өзсурет» деп қолдануға болады, бірақ халықаралық ортада «селфи» кең таралғандықтан орнығуы қиын.
trend	тренд	үрдіс	Жоғары	«Үрдіс» сөзінің мағынасы дәл келеді және ресми стильде орныққан.
format	формат	үлгі, түр	Жоғары	«Үлгі» сөзі нақты балама бола алады, ресми тілде кең қолданылады.

Жоғары мүмкіндікті сөздер – қазақ тілінде бұрыннан бар баламасы бар Жалпы алғанда,бұл топтағы сөздер балама табу мүмкіндігі жоғары сөздер қазақ тілінде орнығуы ықтимал.

Орташа деңгейлілер – баламасы бар, бірақ ағылшынша нұсқасы сәндік, трендтік сипатта қолданылуда (challenge, chat). Орташа деңгейдегі сөздер – жастар арасында ағылшынша нұсқамен қатар қолданылуда.

Төмен деңгейлілер – халықаралық сипат алған, жастар мен медиа кеңінен қолданатын сөздер (селфи, блогер, подкаст). Ал төмен деңгейлі сөздер – халықаралық сипат алғандықтан қазақша баламасы орнығуы қиын.

Біз қарастырған сөздердің 60 %-ның балама табу мүмкіндігі жоғары. Соған қарамастан, бұл сөздердің аудармасы емес түпнұсқасы қолданылады.

Жаһандану үдерісі тек қазақ тіліне ғана емес, барлық түркі тілдеріне ықпал етуде.

3-кестеден үзінді

Сөз	Қырғыз	Өзбек	Әзербайжан	Түрік	Қазақ тілі
computer	«компью-тер»	«kompyuter»	«kompyuter»	Bilgisayar	компью-тер
uçak	«учак»	«samolyot»	«təyyarə»	uçak	Ұшақ
online	«онлайн»	«onlayn»	«onlayn»	çevirim içi	Онлайн
selfie	«селфи»	«selfi»	«selfi»	özçekim	Селфи

3-кестеде көріп отырғандарыңыздай, түрік тілінен басқа түркі тілдері ағылшын сөздерін көбірек фонетикалық тұрғыда игереді.

Түркі тілі тілдік иммунитетті күшейтуде едәуір табысқа жеткен. Бұл тәжірибелер қазақ тілі үшін де маңызды

Түрік тілі – әуелде араб, парсы, кейіннен француз,ағылшын тілінің ықпалына ұшыраған тіл. Қазір Түркия – шет тілдік сөздерді ең белсенді түрде түріктендіретін елдердің бірі. Түркия XX ғасырдың басынан бері тіл тазалығы саясатын жүргізіп келе жатқан ел ретінде белгілі. Ататүрік дәуірінен бастап түрік тілін шет тілдерінің, әсіресе француз және ағылшын сөздерінің ықпалынан арылту мақсатында жаңа баламалар жасалды [3, 85 б.].

Бұл мемлекетте тіл тазалығын сақтау – мемлекеттік саясаттың бөлігі.

Бұл тәжірибе көрсеткендей, шетелдік сөздерді қабылдау емес, ұлттық түбірлер арқылы жаңа сөз жасау тіл иммунитетін күшейтеді.

Қазақ тілінде де соңғы жылдары ағылшын сөздеріне балама табу әрекеттері күшейіп келеді. Бұл үрдіске терминологиялық комиссия, ғалымдар мен тіл жанашырлары атсалысуда. **Мысалы:***delivery* → **жеткізу қызметі**, **тапсырыс жеткізу**,*startup* → **бастама**, **жаңа жоба**,*manager* → **басқарушы**, **жетекші**.

Алайда қоғамда баламалар әрдайым бірдей қабылдана бермейді. Мысалы, жастар көбінесе *«челлендж», «контент»* сөздерін қолданса, ресми ортада *«сынақ», «мазмұн»* деген нұсқалар таралуда. Бұл – тіл иммунитетінің күшею процесінде түрлі әлеуметтік топтар арасында айырмашылық бар екенін көрсетеді.

2-кестеде көрсетлген қазақ тілінде орныгуы қиын сөздер тобындағы бірқатар сөздерді түрік ағайынлдар *computer* → **bilgisayar** «ақпарат санағыш»,*selfie* → **özçekim** , → ,*weekend* → **hafta sonu** (апта соңы), *performance* → **gösterim** (көрсету) деп **ұлттық түбірлер арқылы жаңа сөз жасау** тіл иммунитетін күшейтуде. Қазақ тіліндегідей баламасы бола тұра түпнұсқасы

немесе фонетикалық нұсқасы қолданылмайды. Тіпті, компьютер сөзінің bilgisayar деген төл сөзднден синтаксистік тәсіл арқылы жасалған нұсқасы қолданылады.

Тілдің иммунитеті – қоғамның рухани қуаты мен ұлттық болмысына тәуелді. Егер қоғам өз мәдениетіне сенімді болса, сыртқы ықпалға қарсы тұрып, жаңа сөздерді өз табиғатына сай икемдей алады. Ал егер тілдік саясат әлсіз болса, кірме сөздер үстемдік құрып, ұлттық болмысқа сызат түсіреді.

Біз зерттеу жұмысы барысында қазақ тіліндегі кірме сөздерге қатысты жеке пікірлер мен қоғамдық көзқарастарды анықтауға бағытталған сауалнама алдық.Сауалнама 10 сұрақтан тұрады. Саулнамаға түрлі жастағы 50 адам қатысты.

Аталған саулнамаға сараптама жасадық. (4- қосымша)

Респонденттердің көпшілігі, 80 пайызы, кірме сөздерді күнделікті өмірде жиі қолданатынын атап өтті. Бұл қазіргі заманғы коммуникацияда кірме сөздердің, әсіресе технология мен бизнес саласында, орны ерекше екенін көрсетеді.

Көпшілігі, 60 пайызы, кірме сөздердің қазақша баламаларын қолдануға дайын екенін айтты.

Сұраққа жауап берушілердің 45 пайызы аудармалардың дәлдігін, 40 пайызы түсініктілігін қажет етсе, кірме сөздер ұлттық мәдениетке белгілі бір деңгейде қауіп төндіреді деп санайтын респонденттердің үлесі 55 пайызды көрсетті.

Респонденттердің басым көпшілігі терминдерді қазақшалауды жетілдіру және қазақ тілін насихаттауды күшейту маңызды деп санайды.

Сауалнама нәтижелері қазақ тіліне кірме сөздердің кең таралғанын және олардың белгілі бір салаларда орныққанын көрсетті. Алайда, бұл процестің тілімізге тигізер қаупін шынайы бағалап, кірме сөдерге балама жасауға қарсы емес.Тіпті, бұл мәселеге мемлекет деңгейінде көңіл бөлу қажеттігін қолдайды.

Зерттеу барысында тіл мәселесін шешудің бір- жолы үгіт-насихат жұмысы екені айқындалып, ұсыныс ретінде алынды. Осыған орай, жастар арасында тілімізді, тіл тазалығын насихаттау мақсатында «Тик-Ток», «Инстаграмм» әлеуметтік желілерінде өз парақшамды аштым. Парақшам жастар арасында қолдау тапты.

«Аудармасын білесің бе?» айдарында оқырмандарға кірме сөздердің аудармасы ұсынылады. Оның қолданылу аясы сөз болып, қазақ тіліндегі баламасы насихатталады.

«Өз баламаңды ұсын» айдарында оқырман түрлі салада аудармасыз қолданылып жүрген сөздердің баламасына өз ұсынысын жасайды.

Парақшамдағы оқырмандармен жұмысыма және олардың ұсыныстарына сараптама жасай отырып, аудармасыз қолданылып жүрген мынадай сөздердің баламасын ұсынамын:

Аватар – пайдаланушы тіркелгісінде жекелендіру, өзін-өзі көрсету, аккаунт иесін тануды және табуды жеңілдету үшін пайдаланылатын фотосурет немесе басқа графикалық кескін. «avatar» - ағылшын тілінен аударғанда шынайы, қолжетімді бейне. Оқырмандар ұсынысытары- профильсурет, бейнебелгі, бейнетаңба, белгібейне, тұлғабейне. Осы ұсыныстардың ***«бейнебелгі»*** аудармасына тоқталдық

Подкаст - ғаламторда радио және теледидарлық хабарлар стилінде аудио және видео файлдарды жасау және тарату процесі. «pod”- тыңдау құрылғысы, “cast» – хабар тарату деген мағынаны білдіреді. Подкаст- ***дыбысбаян*** деген нұсқаны жөн көрдік.

Лайфхак – әртүрлі кеңестер мен айлалы трюктар арқасында қыр-сырға толы өмірде көздеген мақсатқа жетуді оңайлататын жолдар мен әдістер жинағы. «life»- өмір, «hack»- бұзу деген мағынаны білдіреді. Біздің аудармамыз - ***өмірүлгі***

Сондай-ақ, ***лайк – ұнату; блогер – жазар; пост – жазба; чат – сұхбаталаң*** сөздерінің балама үлгілерін ұсынамыз. Осы сөздерді өз парақшам арқылы тұрақтандыруға тырысып, тіліиізді жаһанданудың кері әсерінен сақтауға тырысамыз.

Қорытындылай келе, жаһандану жағдайында тіл тазалығын сақтау қазақ тілінің дамуы мен болашағы үшін маңызды. Кірме сөздердің шамадан тыс қолданылуы тілімізге және ұлттық бірегейлігімізге кері әсерін тигізбеуі үшін тіл саясатын дұрыс жолға қойып, шетелдік сөздерге балама табу, оларды тілімізге бейімдеп енгізу – қазіргі қазақ тілін дамыту жолындағы маңызды міндеттердің бірі.

Жаһандану жағдайында қазақ тілінің тазалығын сақтау және оның даму бағыттарын айқындау үшін төмендегі шараларды ұсынамыз:

• Қазақ тілін ресми тіл ретінде бекіту, бір тілді қоғам құру;Бұл тұрғыда түрік ,жапондардың тәжірибесін басшылыққа алу,яғни жалпы мемлекеттік құжаттарды қазақ тілінде жүргізу, тіл саясатын білім беру жүйесінен бастау;

• Бекітілген терминдерді ресми түрде енгізіп, оларды білім беру, медиа және бизнес салаларында қолдануды қамтамасыз ету;

• Бұқаралық ақпарат құралдарында қазақ тілінің тазалығын сақтау;

• Жастар арасында шет тілдік сөздердің баламаларын қолдануды насихаттау, оларға тілдік құндылықтарды түсіндіру мақсатында білім беру жүйесінде арнайы бағдарламалар енгізу ;

• Шет елдік фильмдер, кітаптар және ғылыми еңбектерді қазақ тіліне жоғары сапалы аударма жасау арқылы жаңа ұғымдарды қазақ тілінде қабылдауға мүмкіндік беру;

• Бұқаралық ақпарат құралдарында, әлеуметтік желілерде жаңа сөздерді жиі қолданысқа енгізу арқылы тұрақтандыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қайдар Ә. Қазақ тілі - ұлттық тілдің өзіндік ерекшелігі. Алматы:Ғылым, 200.

2 Жүнісбек Қ. Жаһандану және қазақ тілінің даму перспективалары // Тіл және мәдениет, 2017. – № 4, 10-15 б.

3 ҚортабаеваГ. Қ., Балахожаева А. Б. Қазақстан, Алматы қ. Ататүрк реформасы: түрік тілінің қалыптасуы., ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. №3 (60). 2012 84-88б.

4 Қалиев А. Қ., Қортабаева Г. Қ Қазіргі түрік тіліндегі кірме сөздер, ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстану сериясы. №5 (75) 2015,225-229 б.

БЕЙВЕРБАЛДЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕ

МАРАТ Е.
8-сынып оқушысы, «Павлодар қаласының № 25 жалпы орта білім беру мектебі», Павлодар қ.
ИЛЬЯСОВА Г. М.
қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, «Павлодар қаласының № 25 жалпы орта білім беру мектебі», Павлодар қ.

Қазіргі заманғы коммуникацияның ажырамас бөлігіне айналған әлеуметтік желілер адамдар арасындағы қарым-қатынастың жаңа формаларын қалыптастырды. Дәстүрлі бетпе-бет сөйлесуде сөзбен қатар бейвербалды сигналдар – ым-ишара, дауыс ырғағы, бет-әлпет өзгерістері маңызды рөл атқарса, интернеттегі байланыста бұл элементтер басқаша көрініс табады. Бейвербалды қарым-қатынас – адамның эмоциясын, көңіл-күйін және қарым-қатынас сипатын сөзсіз білдіретін құрал. Бұл мақалада әлеуметтік желілерде қолданылатын бейвербалды қарым-қатынас түрлері мен олардың маңыздылығы қарастырылады.

Адамдардың тікелей арақатынасы ауызша сөйлесуге, яғни вербалды қатынасқа негізделеді. Бірақ, вербалды тілдесу үнемі бейварбалды қатынаспен бірге сүйемелденеіп отырады. Әдетте, көрермен алдында, сахна, үстел басында, жалпы, әңгіме үстінде ойымызды анық, тиянақты жеткізу үшін әртүрлі қимыл-әрекеттеді, ым-ишараларды қолданамыз. Бейвербалды қарым-қатынас – бұл сөздер мен басқа да тілдік бірліктерге сүйенбейтін ым-ишара тілі. Ишара, жесттер, позалар, қол-иық, қас-қабақтың қимылдары, жүріс-тұрыс, мимика, дене қалпы – барлығы бейвербалды қарым-қатынас түрінің бір формалары болып келеді. Сөйлеу кезінде паралингвистикалық тәсілдер үш түрлі қызмет атқаруы мүмкін: қосымша ақпарат береді, айтылмаған сөз орнына қолданылады, сөзбен бірге, аралас қолданылады. Белгілі Римдік Цицерон басқа шешендерге: «Барлық жан қимылы ишаралармен үстемеленуі тиіс», - деп кеңес береді. Атақты Платон да сөз үстінде дене қимылдарының пайдалануын қолдаған.

Австралиялық ғалым А. Пиздың пікірінше, адамдар арасындағы қарым-қатынастың 7 % вербалды (сөздер, блогтар сөйлемдер); 33 % вокалды (интонация, дауыс ырғағы, дауыс немесе дыбыс әуезділігі, екпіні мен қарқыны, т.б.) және 55 % бейвербалды элементтер арқылы жүзеге асатыны көрінеді [1]. Көптеген ұлттар

мен халықтардың тіліндегі бейвербалды элементтер жүйелі әрі кешенді түрде зерттелген. Қазақ тіл білімінде М. Мұқанов, С. Татубаев, А. Сейсенова, Қ. Қажығалиевалар ым және ишараттарды әр түрлі қырынан фрагментарлы түрде зерттеген. Қарым-қатынастың бір түрі ретіндегі бейвербалды амалдарды ғылыми тұрғыдан қарастыру қазақ тіл білімінде де соңғы жылдардың үлесіне тигенімен, бейвербалды амалдардың қызметі туралы тұшымды ой мен терең тұжырымдарды ертеден кездестіруге болады. Профессор Құдайберген Жұбанов ымның ерекшелігі туралы өз ойын былай түйіндейді: «Ауызекі сөйленетін сөздердің андай-мұндай қисығын елетпейтін басқа жағдайлар бар. Дыбыстап сөйлеген сөздің олқысы, көбінесе, ыммен толығады. Тіпті бірінің тілін бірі білмеген я болмаса, бірінің тілі мүлде жоқ болған уақытта да, ыммен ылаждап түсінуге болады» [2, сарп 148 б.].

Бейвербалды элементтердің зерттелуі туралы тілші-ғалым Б. Момынова: «Кең ауқымдағы танымдық тұрғыдан да дене тілі, ым мен ишаратты зерттеу – тілдің әлеуметтік, психологиялық лингвистика сынды салаларының фактілерін салыстыра отырып, кешенді зерттеу арқылы іске асатынын, теориялық тұғыры әлі толық қалыптаса қоймаған жаңа бағыт екенін» айтады [3, зерттеу 16 б.].

Жоғарыда келтірілген австралиялық ғалым Пиздың ғылыми зерттеуімен қарайтын болсақ, адамдардың күнделікті өмірінде бейвербалды қатынастың пайыздық қолданысы ауызша сөйлеуге қарағанда анағұрлым басым. Бұл ненің айғағы? Адамдар жылдар, ғасырлар өткен сайын тілдесудің анағұрлым қысқа жолын пайдалануды тиімді көреді. Қазіргі кезде ең тапшы нәрсе, ол – сарп уақыт. Сондықтан да уақытты неғұрлым тиімді пайдалануда бейвербалды тілдің маңызы артық. Саналы адам енді жаңа тілді үйрене бастаған уақытында бір сөйлемді айту үшін жарты күнін сарп қылған. Ал қазіргі кезде адам баласы күніне орта есеппен (әр халықта әртүрлі) 7000 сөз айтады екен.

Бүгінгі дамыған XXI ғасырда телекоммуникацияның, әсіресе ғаламтордың адамдар қатынасында маңызы орасан зор. Жер бетінде күніне 2,7 млрд адам ғаламторды пайдаланады. Бұл көрсеткіш үнемі арту үстінде. Ғаламтордың өзі үлкен бір әлемге айналу үстінде. Мұндағы адамдардың байланысын қамтамасыз ететін желілік байланыстарды былай топтауымызға болады:

1. Чат-коммуникация;
2. Форум-коммуникация;

3. Электронды пошта-коммуникация; Бұдан басқа интернетте мынадай қосалқы коммуникация түрлері бар: блогтар, уики-жобалар, интернет-дүкен, интернет-аукцион, электронды почта, файл-алмасу желілері, интернет-радио, интернет-теледидар, IP-телефония, мессенджерлер, интернет-жарнама, төлеу жүйелері т.б. Осындағы негізгі адамдардың қарым-қатынас жасайтын байланысы – бұл әлеуметтік желілер (Facebook, Twitter, foursquare, Instagram, ВКонтакте, Одноклассники, Mail.ru, WhatsApp, Viber, т.б).

Әлеуметтік желілердегі бейвербалды қарым-қатынас түрлері

1. Эмодзилер (смайликтер)

Эмодзилер – интернет-коммуникациядағы ең танымал бейвербалды элементтердің бірі. Олар адамның эмоциясын, көңіл-күйін және қарым-қатынас реңкін анық көрсетеді. Мысалы, күлімсіреген эмодзи – қуанышты білдірсе, қабағы түйілген эмодзи – ашу немесе көңілсіздікті білдіреді.

2. GIF-анимациялар

GIF-анимациялар – қысқа бейнелер арқылы белгілі бір эмоцияны немесе реакцияны білдіретін құрал. Олар қарым-қатынасты жандандырып, ойды нақты жеткізуге көмектеседі.

3. Мемдер

Мемдер – мәтін мен суретті біріктіре отырып, ойды немесе белгілі бір жағдайды әзілмен жеткізетін танымал бейвербалды құрал. Әлеуметтік желілерде кең таралған мемдер адамдар арасындағы ортақ түсіністік пен мәдени кодтарды қалыптастырады.

4. Қаріп стилі мен тыныс белгілері

Қаріп түрлері мен тыныс белгілерін қолдану да бейвербалды коммуникацияның маңызды элементі. Мысалы, БАРЛЫҒЫН ҮЛКЕН ӘРІППЕН ЖАЗУ – айқайлауды немесе эмоцияның жоғары деңгейін білдіреді, ал "..." – ойлану немесе белгісіздік сезімін көрсетеді.

5. Стикерлер

Стикерлер – мәтінсіз-ақ белгілі бір эмоцияны немесе жағдайды білдіретін иллюстрациялар. Әр әлеуметтік желі мен мессенджер өзіне тән стикерлер жиынтығын ұсынады, бұл қарым-қатынасты жандандырып, көңіл-күйді білдірудің қосымша тәсілі ретінде қолданылады.

6. Фотосуреттер мен бейнелер

Фотосуреттер мен бейнелер – адамның эмоциясын, ойы мен жағдайын жеткізудің маңызды әдісі. Кейде бір сурет немесе видео ұзақ мәтіннен гөрі көбірек мағына береді.

7. Хабарламаға жауап беру уақыты

Қарым-қатынастың тағы бір бейвербалды аспектісі – хабарламаға жауап беру уақыты. Жылдам жауап беру – қызығушылық пен белсенділіктің белгісі, ал ұзақ уақыт жауап бермеу – немқұрайлылық немесе қарым-қатынастың салқындағанын көрсетуі мүмкін.

Интернет жылдам хабар алмасу көзі болғандықтан, мұндағы қарым-қатынас та қарқынды түрде іске асады. Хабарламаны жөндеу ереже бойынша, толық жіберілгеннен кейін, адресат оқығаннан кейін жүзеге асырылады. Мұндай жағдайлар егер жіберілген қателер мен қолтаңбалар айтылатын ой мазмұнына едәуір әсер ететін болса ғана назарға алынып, жөндеуді қажет етеді. Мысалы, «Сәлем, қалың қалай?» деген репликаны жібергеннен кейін өзінің бір әріпті тастап кеткенін білген адресат жауапты күтпей-ақ осы фразаның артынша жедел түрде, яғни, қалай* деп жөнделген вариантын жібереді. Егер фразаның мазмұнында қате немесе қолтаңба бола тұрса да жөнделмейтін болса, адресант оны біле тұрса да жөндеп жатпайды. Себебі, жіберілген және қабылданған хабарламалар тек азғантай уақыт ішінде көз алдынан өтеді. Содан соң ол хабарлама экраннан жоқ болады.

Чат-коммуникациясында белгілі бір қарым-қатынасты жеделдету үшін сөздердің ойлану графикалық кезде қысқартылған кезде нұсқалары жарты жиі жауап қолданылады. Сөздердің графикалық формасы коммуникантқа дыбыстық формасы жағынан жақын келеді де көбінесе сөздің транскрипциясы сияқты елестетеді. Мысалы: см – сәлем, «сб – сау бол, қс – қалайсың, инет – интернет т.б. Осындай формалар жедел хабарласу жанрында, яғни онлайн (тікелей позалар қарым-қатынас) тәртібінде қатынас жасау кезінде жиі пайдаланылады. Бұл байланыста адресанттың хабарламасын адресат сол мезетте, уақыт күттірмей қабылдай алады. Ескере кету керек, желілер қарым-қатынасында орфография ережелерінің бұзылуы белгілі бір норманың бұзылуы болып саналмайды. Сұхбаттасушысына қатысты құрметтемеушілік, сыйламаушылық болып табылмайды. Бірақ чат коммуникациясында сөздерді бөлек жазу, бірге жазу, жартылай бөлек жазу (дефис арқылы) ережелері назардан тыс қалмайды.

Әлеуметтік желідегі жазбаша қарым-қатынасты вербалды деп санайтын болсақ, (мәнісінде олай деп айтуымызға болмас) виртуалды көңіл-күйді білдіретін смайликтер бейвербалды қатынасты айқындайды. Әдетте, айтылған бір жайдан қандай да бір әсер алғаныңды жазбаша сөзбен емес, смайлик түрінде білдіруімізге болады. Бұл әрі жылдам, әрі өте ыңғайлы болып саналады. Бірақ

та, жымиған смайликтің ар жағында томсырайған беттің отыруы да ғажап емес қой...

Жолданған хатқа жауап беруші өзінің ырзалығын, құптауын білдіру мақсатында жақша таңбасын «)))» не болмаса смайл тәріздес «:)» белгілерін жіберуі ықтимал. Жалпы, мұндай таңбалар онлайн хабарласуда өте жиі қолданысқа түседі. Себебі, «хат алмасушы» екі жақ өздерінің келісімдерін, құптауларын үнемі білдіріп отырады.

Әлеуметтік желідегі бейвербалды қатынастың айқын бір көрінісі – досыңа «like» басу. Мұның өзі жастарымыздың кез келген әлеуметтік желідегі бір ұнамды әрекеті десек те болады. «Like» – өзіңнің назарыңды, жаксы ынтаңды білдіру немесе өзіңе көңіл аударту, болмаса хат жазбай-ақ, өзіңнің танысқың келетініңді білдіруі мүмкін. «Like» – бейвербалды қатынастың бірден бірнеше формасын береді. Ол жақын танысыңа, сүйікті қызыңа, жалпы кез келген досымызға мақтаулы қошеметтің белгісі деп те айтуымызға келеді. Бұл айтылған қарапайым жайлар ғаламтор әлеміндегі жастарымызға кеңінен түсінікті.

Күнделікті өмірде бейвербалды қатынастардың маңызына біз онша мәм бере бермейміз. Ойлағанымызды сыртқа сөз қылып шығаратын тілдің қызметінде нақ дәттеген ойымыздың толық үлесі болмайды. Діттегенімізді қанық, пейілімізді білдіріп айту үшін интонацияны, дыбыс ырғағын, мәнерін қолданамыз. Қалғаны жест, мимика, қимыл-әрекеттің құзырында. Әлеуметтік желідегі қатынаста хат алмасып отырған досымыздың, әріптесіміздің бет-жүзін көруге мүмкіндігіміз болмайды. Тіпті, досымыздың онлайн режимінде болғанының өзінде оның немен шұғылданып жатқанынан хабарымыз жоқ. Сондықтан да бейвербалды ақпаратты қабылдауымызда толық түсінікке қол жеткізе алмаймыз. Оның себебі, жоғарыда айтып кеткендей ешқандай жест-мимиканың, интонацияның болмауында, көзімізге нақты картинаның.

Көзбе-көз тіл қатысқанымызда көп нәрсені аңғаруымызға болады. Егер, жабырқаулы көңіл-күйді бола тұра жақсымын десе де, оның бет-әлпетінен жағдайының басқаша екендігін түсінеміз. Ал айтып отырған әлеуметтік желілерде ондай мүмкіндік жоқ. Сондықтан да мұндай арақатынасты толығымен бейвербалды деп те айтуымызға болатын шығар. Бірақ та әлеуметтік желілердің өз артықшылықтарының да барының жоққа шығаруға болмайды. Кейбір тікелей сөйлесуден қымтырылатын жастар үшін бұл таптырмас орта болуы мүмкін. Ой бұл арада біройлы, тиянақты әрі әсерлі болып шығуы ауызекі сөйлескенге қарағанда анағұрлым

жоғары. Ғаламторда танысқысы келетіндерге құдды Татьянаның Онегинге жазған хатын қайталауға болады.

Заман алға жылжыған сайын әлемде ғаламтордың маңызы артып келеді. Оның ішінде айтылған әлеуметтік желілеріміздің де үлесі аз емес. Бүгінгі жастарымыз өздерінің жеке өмірлерін осы әлеуметтік желілерден іздейді. Мұның өзін заманның жаңа сәні деп те түсінуімізге болады. Әйтсе де көгілдір экранның ар жағындағы беймәлім өмірге көп уақытымызды бөлуге тұрмас.

Әлеуметтік желілердегі бейвербалды қарым-қатынастың маңызы эмоцияны дәл жеткізу: жазбаша мәтінге қарағанда бейвербалды элементтер қарым-қатынастың эмоционалды реңкін нақтырақ көрсетеді.

Қарым-қатынасты жеңілдету: әсіресе, вербалды емес элементтер тілдік кедергілерді жойып, адамдардың өзара түсінісуіне көмектеседі.

Қарым-қатынас әсерін күшейту: дұрыс таңдалған эмодзи, мем немесе GIF ақпараттың маңыздылығын арттырып, әңгімелесушілер арасындағы байланысты нығайтады.

Әлеуметтік желілердегі бейвербалды қарым-қатынас заманауи коммуникацияның ажырамас бөлігіне айналды. Эмодзилер, мемдер, стикерлер, GIF-анимациялар және басқа да құралдар адамдардың өз ойларын, эмоцияларын дәлірек жеткізуіне мүмкіндік береді. Дегенмен, бұл элементтердің мағынасы әр адамда әртүрлі қабылдануы мүмкін, сондықтан қарым-қатынаста контексті ескеру маңызды. Әлеуметтік желілердегі бейвербалды қарым-қатынасты дұрыс пайдалану – сәтті және тиімді коммуникацияның асатыны кепілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аллан Пиз. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам, 2003. М., 272 б.

2 Жұбанов Қ. Қазақ тіліндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966. – 361 б.

3 Момынова Б. Лидерлер имиджін қалыптастырудағы бейвербалды элементтер. – Алматы, 2003. – 167 Б.

4 http://kk.wikipedia.org/wiki/Қазақ _интернет_ тілінің_ мәдениеті

ШЕРХАН МҰРТАЗАНЫҢ «ҚЫЗ ҚАСҚЫР» ӘҢГІМЕСІ ЖӘНЕ ӘДЕБИ-ТАРИХИ ШЫНДЫҚ

МОЛДАБЕК Э. Ж., АБИЛАКИМОВА Ж. Т.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдері, ЖМБ НЗМ, Тараз қ.
АСАМБАЙ Н.
11 сынып оқушысы, ЖМБ НЗМ, Тараз қ.

Жазушы Ш. Мұртазаның әңгіме жанрындағы кейінгі шығармаларының қатарынан «Қыз қасқыр» туындысы ерекше орын алады. Әңгіменің эпиграфында автор 1932 жылғы ашаршылық пен індет салдарынан жаппай қырылған замандастарына арнау жасайды: «32-ші жылы аштан, қара шешектен қынадай қырылған менің құрдастарыма ескерткіш белгі» [7]. Бұл дәйексөз шығарманың идеялық мазмұнын айқындап, негізгі тақырыптың – ашаршылық кезеңіндегі халықтың ауыр тұрмысы мен амалсыз әрекеттері екенін аңғартады. Шығарма экспозициясында қаламгер ашаршылықтың қолдан ұйымдастырылған құбылыс екенін атап көрсетеді. Оның пікірінше, отаршыл саясаттың басты мақсаты – халықты емес, сол халық иеленіп отырған жерді иемдену болған. Осы мақсатқа жету үшін халықты көшіп-қонуға мәжбүр ету, мал-мүлкін тартып алып, күнкөріс мүмкіндігінен айыру тәсілдері қолданылғаны баяндалады. Мұндай жағдайда халықтың тіршілік қамымен босып кетуі заңды құбылыс ретінде сипатталады [7].

«Қыз-Қасқыр» әңгімесін талдау барысында жазушының өмірлік материалды көркемдік тұрғыда игеруге елеулі еңбек сіңіргені анық байқалады. Автор нақты өмір шындығын мазмұндық және формалық жағынан үйлесімді жүйеге түсіру жолында айрықша шығармашылық ізденіс танытады. Шығарманың көркемдік табиғаты қарапайымдылық пен терең мағыналық астардың бірлігінен тұрады: сыртқы тұрғыдан қарапайым көрінгенімен, ішкі мазмұны күрделі әрі көпқабатты сипатқа ие.

Әдебиеттануда қарапайым құбылыстардың эстетикалық тұрғыдан жоғары деңгейдегі көркемдік әсер тудыруы заңдылық ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, Шерхан Мұртазаның бұл туындысы да көркемдік феномендердің қатарына жатады. Жазушы Адам, Қоғам, Тағдыр және Өмір секілді әмбебап ұғымдарды терең пайымдап, олардың өзара байланысын шынайы өмірлік деректер арқылы көркем бейнелейді. Бұл оның суреткерлік шеберлігін айқындайтын маңызды көрсеткіштердің бірі.

Қазақ қоғамында ұл баланың орны ерекше екені белгілі. Дәстүрлі дүниетанымда ер баланы дүниеге әкелген әйелдің әлеуметтік мәртебесі жоғары бағаланған. Осы мәдени-әлеуметтік қағидат әңгімедегі Айсұлу бейнесі арқылы көрініс табады. Ол өмір мен өлімнің арасында тұрған сәтте ұл баласын аман алып қалу үшін емшектегі қызын құрбан етуге мәжбүр болады. Бұл әрекет – аналық сезімнің әлсіреуінен емес, керісінше, дәстүрлі құндылықтар мен тіршілік үшін күрестің қайшылықты тоғысынан туындаған трагедиялық шешім. Айсұлудың ішкі психологиялық күйі ерекше әсерлі берілген: ол қызын саналы түрде емес, жан күйзелісінің шегінде, шарасыздық жағдайында ажалға тастап кетеді. Мұнда жазушы кейіпкердің ішкі драмасын, аналық сезім мен әлеуметтік қысым арасындағы тартысты шебер жеткізеді.

Шерхан Мұртаза шығармашылығының айрықша қыры – адамнан өзге тіршілік иелерінің ішкі әлемін дәл әрі нанымды бейнелеуінде. «Қыз-Қасқыр» әңгімесінде қасқыр бейнесі тек жыртқыштық сипатта емес, оның психологиялық күйі, мінез-құлқы және әрекет логикасы терең ашылады. Автор қасқырдың болмысын антропоморфтық тәсіл арқылы көрсетіп, оның да өзіндік «жан дүниесі» бар екенін көркемдік тұрғыда дәлелдейді. Берілген үзіндіде Құртқа-қасқырдың табиғи болмысы мен мінез-құлқы ерекше сипатталады. Автор оны тумысынан сақ, инстинктивтік деңгейі жоғары жануар ретінде бейнелей отырып, Қыз-Қасқырдың пайда болуымен бұл қасиеттердің жаңа деңгейге көтерілгенін көрсетеді. Құртқаның әрекеттері тек биологиялық инстинктпен шектелмей, аналық мейірім мен қамқорлық сипатында көрінеді: ол Қыз-Қасқырды бауырына басып, күтіп-баптап, оның сыртқы келбетін ретке келтіреді. Бұл детальдар қасқыр бейнесінің тек жыртқыштық емес, асыл тектілік пен табиғи тазалықтың символы ретінде ұсынылғанын аңғартады [7]. Сонымен қатар, шығармада адам баласының жыртқыштар ортасына бейімделуі мәселесі ерекше назарға алынады. Қыз-Қасқыр бейнесі арқылы адамның табиғи ортаға сіңісуі нәтижесінде тек сыртқы келбеті ғана емес, оның ішкі психологиялық күйі мен мінез-құлқының да өзгеріске ұшырайтыны көркем түрде көрсетіледі. Шығарманың финалында жазушы көркем қиял элементтерін кеңінен пайдаланады. Нақты тарихи деректерге сүйенген оқиға желісі бойынша Қыз-Қасқырдың кейінгі тағдыры туралы нақты мәліметтер сақталмаған. Алайда автор бұл белгісіздікті көркемдік тәсіл арқылы толықтырып, сюжетті өзіндік интерпретациямен дамытады. Ғылыми деректерде бұл

оқиға туралы мәліметтер кейінгі кезеңде ғана белгілі болғанымен, жазушы оны аңыздық сипаттағы баяндаумен толықтырады. Құртқа асырап алған қыз бала жайлы халық арасында түрлі аңыздар мен шындыққа жақын әңгімелердің таралуы шығармада көркемдік әдіс ретінде қолданылады. Бұл тәсіл арқылы автор шынайы оқиға мен халықтық қиялдың тоғысуын көрсетеді. Әңгімеде Құртқа-қасқыр мен Қыз-Қасқыр арасындағы байланыс аналық махаббаттың ерекше формасы ретінде бейнеленеді. Құртқаның адам баласына деген қамқорлығы, оны қорғауы мен жанашырлық танытуы арқылы жазушы адам мен табиғат арасындағы рухани байланысты тереңдете түседі. Сонымен бірге, қоғамның бұл құбылысқа деген реакциясы да назардан тыс қалмайды. Қыз-Қасқыр туралы әңгімелердің кең таралуы, адамдардың оны ерекше құбылыс ретінде қабылдап, жаппай бақылауға ұмтылуы әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде сипатталады. Әсіресе, аңшылардың бұл оқиғаға ерекше қызығушылық танытып, оны іздеуге бар күшін жұмсауы – қоғамдағы сенсацияға бейімділік пен белгісізге деген қызығушылықтың көрінісі болып табылады [7].

Жазушының көркемдік шеберлігінің маңызды қырларының бірі – шығарма құрылымына аңыздық элементтерді шебер енгізуі. Мәселен, Құртқа-қасқыр бейнесі кей тұстарда мифтік сипат алып, оған қол жеткізудің мүмкін еместігі символикалық түрде беріледі: аңшының оғы жеткенімен, өзі жете алмайтын кеңістік – табиғат пен адам арасындағы шекараны аңғартады. Сонымен қатар, Құртқаны алыстан көрген адамдардың түрлі сипатта баяндауы, оның жанында адам кейпіндегі тіршілік иесінің болуы туралы деректер – аңыз бен шындықтың тоғысуын көрсететін көркемдік тәсілдер болып табылады [7]. Жазушы туындысында адам санасының эволюциясын да назардан тыс қалдырмайды. Құртқа-қасқырдың адам қолынан жараланауы – табиғат пен өркениет арасындағы қайшылықтың көрінісі. Осы сәттен бастап тіршілік жауапкершілігі Қыз Қасқырдың мойнына жүктеледі. Алайда оның аңшылық қабілеті шектеулі болғандықтан, ол тек ұсақ жануарларды аулаумен шектеледі. Бұл жағдай кейіпкердің табиғи ортаға толық бейімделе алмағанын көрсетеді.

Шығармада негізгі идеялардың бірі – жануар мен адам арасындағы аналық және перзенттік байланыстың беріктігі мен жауапкершілігі. Автор бұл арқылы қазіргі қоғамда әлсіреп бара жатқан адамгершілік құндылықтарды, соның ішінде тастанды балалар мен қарттар мәселесін көркемдік тұрғыда көтереді. Сюжеттік желі динамикалық дамып, жаңа оқиғалармен толықтырылып

отырады. Әсіресе, Құртқа мен Қыз-Қасқырдың белгісіз күштер арқылы қолға түсіп, Күншуақ қаласындағы зоопаркке жеткізілуі – шығармадағы фантастикалық элементтердің көрінісі. Қаланың шартты атауы да автордың көркемдік қиялының нәтижесі болып табылады және оқиғаның аңыздық сипатын күшейте түседі. Оқиға ары қарай Айсұлу мен Ерзаттың төңірегінде өрбиді. Бұқаралық ақпарат құралдарында Қыз-Қасқыр туралы мәліметтердің таралуы Айсұлу ананың үмітін оятып, өткендегі ауыр шешімін еске түсіреді. Оның ішкі күйзелісі мен өкініші аналық сезімнің тереңдігін айқындайды. Кульминациялық сәтте Айсұлу мен Қыз-Қасқырдың кездесуі ерекше психологиялық шиеленіспен беріледі. Айсұлу тор ішіндегі жабайы қызды көргенде, оның бойында ана жүрегіне тән интуитивтік сезім оянып, эмоционалдық күйзеліс күшейе түседі. Ал Қыз-Қасқырдың әрекеті – оның табиғи инстинкт пен адамдық болмыстың аралығында тұрған күрделі бейне екенін дәлелдейді.

Бұл эпизодта жабайы қыздың ішкі психологиялық күйі ерекше күрделілікпен сипатталады. Оның санасында қандай ой-қақтығыстар жүріп жатқанын нақты айқындау мүмкін емес, бұл – тек интуитивтік деңгейде сезілетін құбылыс. Қыздың Айсұлуға қарай бет бұрып, айналасын иіскелеуі оның бойында адамдық түйсік толық жойылмағанын аңғартады. Бұл әрекет биологиялық инстинкт пен адамдық табиғаттың өзара қабаттасуын көрсетеді. Жазушы бұл құбылысты дәстүрлі мал шаруашылығындағы аналогия арқылы тереңдетеді: енесінен адасқан төлдің өз анасын табуы секілді, Қыз-Қасқырдың да түпкі биологиялық жадысында аналық байланыс сақталған болуы мүмкін. Осы тұста Айсұлудың қызын есімімен шақыруы – шығарманың кульминациялық сәтін айқындайтын маңызды деталь. Бұл әрекетке қыздың селт етуі – ана мен бала арасындағы табиғи байланыстың үзілмегенін білдіреді [7].

Аталған эпизодтан кейін шығарма өзінің шарықтау шегіне жетіп, әрі қарай эпилог арқылы түйінделеді. Финалда Айсұлу қызымен қайта қауышып, аналық сезімнің жеңісі көрсетіледі. Құртқа-қасқырдың ұлуы – тек жануарлық реакция емес, терең символикалық мәнге ие көркемдік белгі ретінде қабылданады: ол қайғы, сағыныш және табиғаттың үнсіз қарсылығының көрінісі іспетті.

Шерхан Мұртазаның прозалық туындылары, соның ішінде бұл әңгіме де, көркемдік әсерінің күшімен ерекшеленеді. Әдебиеттанушылар атап өткендей, жазушы шығармалары оқырманды терең эмоциялық күйге түсіріп, эстетикалық әсер

қалдырады. Оның туындыларын толық түсіну үшін мәтінді жеке қабылдау тәжірибесі маңызды рөл атқарады.

Жалпы алғанда, шығармада шындықтың бірнеше деңгейі тоғысады. Біріншіден, тарихи шындық – 1932 жылғы ашаршылық кезеңіндегі халық трагедиясы көркем түрде бейнеленеді. Екіншіден, әдеби шындық – нақты оқиға негізінде авторлық қиял арқылы жаңаша сюжет қалыптастырылады. Үшіншіден, философиялық-адамгершілік шындық – адам мен табиғат арасындағы аналық және перзенттік байланыстың беріктігі арқылы ашылады. Сонымен қатар, жазушы қасқыр бейнесін тек жыртқыш ретінде емес, ерекше тектілік пен киелілiктің символы ретінде көрсетеді. Қазақ халқының дүниетанымында бөрі бейнесі киелі мәнге ие екені белгілі. Халық ауыз әдебиеті мен наным-сенімдерінде қасқырдың тектілігі, қорғаушы күш ретіндегі рөлі, сондай-ақ оған қатысты түрлі ырым-тыйымдар кеңінен көрініс тапқан. Осы тұрғыдан алғанда, Шерхан Мұртаза «Қыз-Қасқыр» әңгімесінде қасқыр образын жаңа деңгейде сомдап, «Қасқыр-Ана» концептісін әдебиетте терең философиялық мазмұнмен толықтырған. Бұл туынды жазушының ұлттық дүниетаным мен жалпыадамзаттық құндылықтарды ұштастыра білгенін дәлелдейді.

1 кесте – Әңгімедегі кейіпкерлер бейнесін жинақтау

Кейіпкер	Мәтіндегі сипаты	Іс-әрекеті, мінезі	Кейіпкерге көзқарас
Айсұлу	Емшектегі қызын бір қолына, аяғы шығып жүруге жарап қалған баланы жетектеп жолға шыққан жас келіншек	«Ұрпақ» деп өрбіген қазақ халқының менталитетіне сай қыз баласын қасқырға тастап, ұл баласын аман алып қалғын батыр ана.	Айсұлу ананың осылай әрекет жасағаны да дұрыс деп ойлаймын. Өйткені, екі баланы тастап, өзі қасқырға жемтік болса, екі бала да аман қалмас еді. Егер қыз баланы алып, ұлды тастаса, Мекемтас Мырзахметов сынды ұлы тұлға өмір сүруін тоқтатар еді. Бұл да бір Тағдырдың салғаны болар.
Ерзат	Садақа деп тастап кеткен қызынан гөрі, соның орнына көтеріп алған ұл бала әлдеқайда салмақты.	32 –ші жылда қасқырға емшектегі қызын қиып, ұл баласын көтере қашқандағы сол бала қазір зіңгіттей жігіт болған.	Қазақта «Қасқыр көрген баладан зор үміт күтуге болады» деген бәлкім, дұрыс та айтылған шығар. Мекемтас ағаның қазақ қоғамы мен ғылымындағы орны – осының айғағы болар.
Қыз-қасқыр - Гүлзат	Жаялық жазылып кеткенде бұлдіршін денесі тоңазыған қыз бала, қасқырдың жылы бауырына сұғына берді	Заты – адам, өмірі - қасқыр. Тілі де қасқырша. Жүріс-тұрысы да қасқырша. Бір ерекшелігі – екі аяқтап та, төрт аяқтап та жүре алады. Аяқтарының табаны көнтеріліп, мүйізгектеніп бара жатқандай. Бірақ қасқырдан айырмашылығы – алақандарында көмескілеу болса да тағдыр сызығы бар.	Тағдырдың сынағына түскені болар. Қай ана баласынан ажырағысы келеді. Қыз қасқыр – Гүлзаттың да тағдырдың тәлкегімен қасқырға айналуы – әдебиеттегі табысты, тың образдың бірі.
Құртқа-Қасқыр-Ана	Құртқа қасқырдың түгі ақшулан аралас, сарғыштау еді. Ал, кірпік қақпайтын көзі шын сары, қарашығы мөлдір қара, сұп-суық. Тұмсығы – қап-қара, тершіп тұратын., арасынан сирек қара мұрт елесі бар.	Әккі болған Құртқа енді ол әр жерде алдан күтіп тұратын қауіп-қатерден өз қарақан басы үшін ғана емес, әлі бір жасқа толмаған адам баласының амандығы үшін де жауапты екенін ақылымен емес, аналық сезім-түйсік арқылы аңғарған еді.	Әңгіме барысында Құртқа – жыртқыш емес, Құртқа – Ана.

Қорытындылай келе, XX ғасыр қазақ әдебиетінің көркемдік дамуының жаңа белеске көтерілген кезеңі ретінде сипатталады. Осы дәуірде әдебиеттің мазмұндық және идеялық ауқымын кеңейткен қаламгерлердің бірі – Шерхан Мұртаза. Жазушы өз шығармаларында адамгершілік, адалдық және шынайылық секілді жалпыадамзаттық құндылықтарды терең бейнелеп, әлеуметтік мәселелер мен тарихи шындықты көркемдік тұрғыда пайымдай білді. Оның прозасы – қоғамдық сана мен рухани дүниені сабақтастыра көрсететін көркемдік ізденістердің нәтижесі [4,15б.].

Зерттеу барысында Шерхан Мұртаза шығармаларының негізгі идеялық өзегі – ізгілік ұстанымы, сондай-ақ тарихи қиындықтар кезеңінде адамдық болмысты сақтап қалу мәселесі екені анықталды. Сонымен қатар, әдебиеттегі «Қасқыр-Ана» бейнесінің көркемдік табиғаты, оның прототиптік негізі және М.Мырзахметов тұлғасымен байланысы жан-жақты талданды. «Қыз-Қасқыр» әңгімесі арқылы жазушы жеке бір адамның тағдырын ғана емес, тұтас бір тарихи кезеңнің ауыртпалығын бастан өткерген халықтың ортақ трагедиясын бейнелейді. Бұл туындыда ашаршылық жылдарының зардабы жеке кейіпкер тағдыры арқылы жалпыланып, көркемдік деңгейде жинақталған.

Аталған шығарма ресми түрде жарияланбағанымен, халық жадында сақталып, ауызша таралған. Жазушының өзі де бұл оқиғаны көпшілікке ауызша жеткізіп отырған. Кейіннен Мекемтас Мырзахметов те бұл оқиғаның өз өмірімен байланысын атап өткен. Нәтижесінде, әңгіме желісі негізінде түрлі драмалық қойылымдар сахналанып, соның ішінде Қызылорда қалалық «Жастар театры» ұсынған «Қыз қасқыр» трагедиясы көрерменге жол тартты. Бұл қойылымда аналық мейірім мен қатыгездік, адам мен табиғат арасындағы қайшылық көркемдік тұрғыда ашылады. Дегенмен, шығарманың сахналық интерпретациясы болғанымен, оның ғылыми-теориялық тұрғыдағы зерттелуі жеткілікті деңгейде жүргізілмеген. Осы тұрғыдан алғанда, ұсынылған жұмыс – аталған туындыны әдеби талдау нысанына айналдырып, ғылыми негізде қарастыруға бағытталған алғашқы қадамдардың бірі болып табылады. Жалпы, әр дәуір әдебиетінде қалыптасқан дәстүрлерді жаңғыртып, оларды жаңа мазмұнмен толықтыратын тұлғалар ерекше рөл атқарады. Осы тұрғыдан қарағанда, Шерхан Мұртазаның прозасы – ұлттық әдебиеттегі рухани-танымдық мәні терең, көркемдік құндылығы жоғары мұралардың бірі. Қорыта айтқанда, жазушының шығармашылық ізденістері әлі де жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Оның әдеби мұрасы – болашақ ғылыми зерттеулер үшін өзекті әрі құнды нысан болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байғұт М. Мұртазаның мұнарасы // Оңтүстік Қазақстан. – 2002. – 11қазан

2 Дүйсенбек Ә. Шерағамның шеруі: [Роман-эссе] – Алматы: Қазығұрт, 2007. – 216 б.

3 Жұмабек С. Е. Шерхан Мұртаза. Жұлдызы нұрлы суреткер: [Жазушының шығармашылығы жайында] Роман-монолог. – Алматы: Қазығұрт, 2002. – 152 б.

4 Саурықов Е., Кембаева А. Шерхантану: Оқу құралы. Тараз: ТИГУ баспасы, 2018. – 245б.

5 Қазақтың Шерағасы. 7-том. - Тәуелсіздік жылдарындағы драматургия. – Тараз, 2014. – 146б.

6 Шолпан жұлдызға жол тартты. Құраст: Саурықов Е., Төлепберген М. – Тараз: ТИГУ баспаханасы, 2018. – 144б.

7 Жазушы мұрағатынан «Қыз-Қасқыр» әңгімесі. 8 бет // «Шерхантану» ғылыми-зерттеу орталығы қорынан

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАР НЕГІЗІНДЕГІ КЕНЕСАРЫ ХАННЫҢ ҰЛТ ИДЕНТИФИКАЦИЯСЫН САҚТАУДАҒЫ РӨЛІ

МОЛДАБЕК Э. Ж.
п.ғ.м., қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, ЖМБ НЗМ, Тараз қ.
МОЛДАШ З. Д.
9 сынып оқушысы, ЖМБ НЗМ, Тараз қ.

Қазақ халқының тарихындағы ұлт азаттық қозғалысының аса көрнекті басшысы – Кенесары Қасымұлы тұлғасын зерттеу бүгінгі таңда ерекше мәнге ие. Себебі қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық сана мен рухани тұтастықты сақтау – кез келген ұлттың болашағының кепілі. Кенесары ханның күресі тек саяси немесе әскери оқиға емес, ол – ұлттың өзіндік болмысын, тілін, дәстүрін, бірегейлігін сақтап қалу жолындағы тарихи құбылыс. Көркем шығармаларда Кенесары ханның бейнесі халықтың азаттыққа ұмтылысы мен ұлттық намысын бейнелейтін символ ретінде көрініс табады. Сондықтан тарихи деректер мен әдеби шығармалардағы Кенесары бейнесін ғылыми тұрғыдан талдау – ұлттық идеяны жаңғыртуға, жас ұрпақтың патриоттық сезімін оятуға, тарихи жадты қалыптастыруға зор ықпал етеді. Бұл мақалада Кенесары хан тұлғасының ұлт идентификациясын сақтаудағы рөлі мен оның

көркем бейнелену ерекшеліктері айқындалып, тарихи тұлғаның жаңаша танымдағы бейнесі ашылады. Көптеген тарихи, әдеби деректерде Кенесары хан бейнесі қарама-қайшылықпен берілген: ресми орыс деректерінде ол «бүлікші», «қарақшы» ретінде суреттелсе, қазақ тарихшылары мен халық ауыз әдебиетінде «азаттықтың символы», «ұлттық болмыстың қорғаушысы» ретінде бағаланады. Бұл екі ұштылық Кенесары феноменін жан-жақты талдауды қажет етеді.

Қазақтың өнегелі ханы, қазақ жеріндегі табаны күректей он жылға созылған көтерілісті басқарған көшбасшысы хан Кене – халық жадындағы ұмытылмас із. Ол – мемлекет қайраткері, әскери қолбасшы, қазақ халқының 1837-1847 жылғы ұлт-азаттық қозғалысының көсемі. Қазақ хандығының соңғы ханы. Атақты Шыңғыс ханның 27-інші ұрпағы, Абылай ханның немересі, тегі төре тұқымынан шыққан батыр. Кенесары ханның өзі ғана емес, оның сарбаздары мен батырлары жөнінде фольклорлық та, әдеби де туындылар сол заманның өзінде-ақ пайда болған. Көтерілістің басы қасында болған Нысанбай жырау мен хан ордасында жүрген Досқожа ақындардың өлеңдері мен толғаулары –тарихи оқиғалардың шежіресі іспеттес. Көтерілістің тұсында, одан кейін де әр түрлі әңгімелер, аңыздар, дастандар туған. Олардың біразы – авторлық шығармалар болса, енді бір тобы фольклорлық, авторсыз дүниелер. Фольклорда да, жазба әдебиетте де Кенесары бейнесін сомдауға қалам тартқан жазушылар аз болған жоқ. Фольклорда Кенесары тек өз бойына ғана тән және оны сыртқы саясатқа қарсы күресуші ұлттық батырлардың белгілі қатарына қосуға мүмкіндік беретін типологиялық қасиеттерді біріктіреді [2]. Кенесары туралы әдеби шығармалар көпжақтылығымен және саяси тақырыптық байлығымен ерекшеленеді. Кенесары – Наурызбай бастаған ұлт-азаттық көтеріліске байланысты прозалық та, поэзиялық та шығармалар өте көп. Олар: Нысанбайдың "Кенесары – Наурызбай" дастаны, Көкбайдың «Абылай – Кенесары»», С.Керімбековтің «Кенесары батыр», О.Шипиннің «Кенесары мен Наурызбайдың Адырлы мен Байтақ қалаларын алуы», Н.Ахметбековтің «Кенесары – Саржан», «Сары Кене», М.Әуезовтің «Хан Кене» драмасы мен Ілияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясының «Қаһар» романы және Ғ.Мүсірповтің «Ұлпан» шығармасы.

«Ұлпан» романындағы Кенесары хан бейнесі мен Бопай ханым сын көзбен суреттеліп, бұл пікірлер бас кейіпкер Есенейдің көзқарасы арқылы беріледі. Ғабит Мүсіреповтің мұндай бейнелеуі

кеңестік идеологияның ықпалымен бе, әлде көркемдік шындық тұрғысынан ба деген заңды сұрақ туады. Кенесарының Есеней ауылына шабуыл жасағаны және осы жағдайдың жазушының отбасылық тарихында ізі қалған. Бұл оқиғалар мен аңыздар жазушының көзқарасын қалыптастырған болуы мүмкін дейді ғалымдар [10]. Кенесары бейнесіне қатысты кеңестік дәуірдің бұрмаланған көзқарасы бары аталып өтіледі. Дегенмен Мұхтар Әуезовтің «Хан Кене» пьесасы секілді туындыларда Кенесары ұлт тәуелсіздігі үшін күрескер ретінде бейнеленген. Ал «Ұлпанда» Кенесарының әрекеттері кейде сын көзбен сипатталады, бірақ бұл жазушының өз заманының идеологиялық талабынан туындаған.

Кең байтақ қазақ даласына Нысанбай жыраудың «Кенесары-Наурызбай» жыры сонау XIX ғасырда кеңінен таралуын бастаған. Түрлі өңірлерде айтылып келген бұл нұсқалар зерттеушілер назарына іліккеніне де бір жарым ғасырға жуық уақыт өтіпті. Зерттеулерге сүйенсек, осы уақытқа дейін бұл жырдың алты-жеті нұсқасы хатқа түсірілген. Солақай саясат ұлт мүддесін көздеген бұл туындыға да жетіп, көрсетпегені жоқ. Негізінен қазақ тарихын зерттеген көп ғалымдар «Кенесары-Наурызбай» жырының алғашқы жарияланған уақытын 1875 жыл деп көрсетеді [3]. Ол ақпарат Е.Ысмайлов, С.Мұқанов және Е.Бекмаханов еңберінде беріледі. Ол нұсқаны өз қолымен көшіріп, 1938 жылы белгілі қоғам қайраткері, жазушы С.Шәріпов қолжазба қорына өткізген: "Бұл өлеңді жұрт аузынан жинаушы – С.Жантөреұлы. 1872 жыл, октябрь. Шahар-Орынбор",–деп белгі дерек келтіреді. Орысша қолтаңбасында: "Из Записки Оренбургского императорского русского географического общества. 1872 год." деп көрсетеді. XIX ғасырдың соңында қазақ халқының әдеби мұрасын жинап, оларды жариялауға аса көп еңбек сіңірген ғалым А.Алектров Нысанбай жыры туралы «Астраханский вестниктің» 1893 жылғы №1222 санында "Поэма о Кенесары батыре" деген атпен мақаласы басылып шығады. Алектровтың мақаласында орыстың бекіністеріне дамыл бермей шабылдаған Кенесары хан туралы көптеген мәліметтер мен тың деректер енгізеді. Нысанбай жырының орыс тіліндегі аудармасына сүйене отырып, Кенесары қазақ халқының тәуелсіздігі үшін күрескен қайсар батыр, жыр соның талайсыз таңдары мен ерлік істерінің соңғы мезетін бейнелейтіндігін айтады. Кенесары туралы жазылған бұл «Кенесары-Наурызбай» жырының 5-6 жуық нұсқасы бар. Екі рет 1912-1915 жылдары Қазан қаласында басылып шыққан Жүсіпбек Шайхулисламовтың нұсқасы жырдың қазақ жеріне кең бараууна

оң ықпал етеді. Кейіннен, бірі 1923 жылы Ташкент қаласында Халел Досмұхамедұлы алғыс сөзімен басылса, одан кейінгісі 1924 жылы Мәскеуде Нәзір Төреқұлының басшылығымен жария болады. Халел Досмұхамедұлы жазып қалдырған Кенесары-Наурызбай туралы аңыз-әңгімелер шындықтың ақиқатына жетуге ықпал етеді. Бір зерттеуінде Х.Досмұхамедұлы Кенесары-Наурызбай қазасы туралы мәлімет келтіріп өтеді. Онда Кенесары-Наурызбайды Сарбағыш Тастанбек пен Тілеуқабыл балалары жабылып өлтіргені, Кенесарының Бөрілі деген сайға көмілгені сөз болады [8]. Ал жазушы М.Әуезов 1927 жылы жарық көрген «Әдебиет тарихында» Нысанбай ақынның қол мен елдің арасындағы тілшісі екендігін айта отырып, оны Абылай тұсындағы толғаушыл Бұқар жыраумен тең қояды. XX ғасырдың орта шенінде 1941-1943 жылдары шыққан «Қазақ әдебиеті» атты оқу құралдарында Нысанбай жыраудың «Кенесары-Наурызбай» поэмасын талдап, феодалдық-монархиялық қозғалыстың басшысы Кенесарыны жер көкке сыйғызбай мақтаған Қ.Жұмаливті айыптайды.

«Қаһарда» Кенесары бейнесі азаттық пен мемлекеттілік идеясының символы ретінде көрінеді. Зерттеуші Сағат Әшімбаев романда Кенесарының "ұлттық сана мен тарихи жауапкершіліктің жиынтық тұлғасы" ретінде алынғанын атап өтеді. Есенберлин Кенесарыны тек жауынгер емес, халықтың рухани тірегі, бірлікке шақырушы ретінде бейнелейді. Оның қаталдығы мен кекшілдігі – ұлттық намыстың көрінісі. Осы арқылы жазушы Кенесарыны ұлттың саяси және рухани идентификациясын сақтаған тұлға ретінде танытады.

Кенесары Қасымұлы туралы жазылған тарихи көркем шығармалар Ілияс Есенберлиннің «Қаһар» романы, Нысанбай жыраудың «Кенесары-Наурызбай» жыры, М.Әуезовтің «Хан Кене» драмасы мен Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романы негізіндегі ханның ұлт бірегейлігін сақтаушы тұлға ретіндегі образын тарихи деректермен салыстыра отырып талдау жасалды.

1-кесте – Көркем шығарма мен тарихи деректер талдау нәтижесіндегі Кенесары ханның салыстырмалы образы

«Қаһар» романы	«Хан Кене» драмасы	«Кенесары-Наурызбай» дастаны	Ғ.Мүсірепов «Ұлпан» романы	Тарихи деректер
Өтімді саясаткер және манипуляцияны білікті қолданады. Кекшіл және қатал мінезді, қиянатты кешірмейді. Тарихи саналы, өткенді бағалай алады. Қайсар және тәуелсіздікке құштар. Дос пен қасты ажырата алады. Туа біткен лидер, сарапшыл, қаһарлы және автократ.	Тым шапшаң әрі эмоционалды шешім қабылдайды. Өркөкірек мінезді, қатыгез, талапшыл және рухани жалғыз. Диктатор билеуші, романтикалық тұлға.	Көшбасшы және стратег. Бойында ерлік пен батырлық, әділеттілік пен кекшілдік ұштасқан. Тәуекел мен шайқасты, тіптен өз өлімін де қабылдауға дайын болуы. Тәуелсіз болуға ұмтылыс.	Кенесары өз мүддесі үшін халықтың қан төгісінен де тайынбайтын, елді аямайтын қатал көсем ретінде бейнеленеді. Ал ел ішінде оған деген өшпенділік пен сенімсіздік күшейіп, халық бірлігінің әлсірегені көрсетіледі.	Қазақ ғалымдары үшін – ұлт көсемі, соңғы хан азаттық символы және бірлік насихаттаушысы; Орыс деректерінде – бүлікші, қарақшы, жабайылар ханы; Шетел зерттеушілері үшін – ұлт ерекшелігін сақтап қалуға бағытталған заңды күрес басшысы, ірі қайраткер.
Ортақ образ				
Туа біткен көшбасшы, саясаткер әрі стратег. Бойында батырлық пен әділеттілік, қайсарлық пен кекшілдік тоғысқан. Тәуелсіздікті абсолютті құндылық санаған, азаттық үшін жанын пида етуге дайын. Өркөкірек те қаһарлы, бірақ ел бірлігін бәрінен жоғары қойған тұлға. Қазақ тарихында азаттықтың символы, ұлттық болмысты сақтаушы және соңғы хан ретінде қалған.				

Кенесары Қасымұлы бастаған 1837-1847 жылдардағы ұлт-азаттық көтерілісі – қазақ халқының тәуелсіздік пен дербестік жолындағы ең ірі және ұйымдасқан қозғалыстарының бірі. Көтерілістің негізгі мақсаты – Ресей империясының отарлық саясатына қарсы тұрып, қазақ елінің азаттығын сақтау, хандық билікті қалпына келтіру және ел бірлігін нығайту болды. Кенесары хан халықты әділет пен азаттық үшін күреске шақырып, үш жүздің басын біріктіруге ұмтылды. Ол ел басқаруда тәртіп пен әділет орнатуға, салық жүйесін реттеуге, әскери тәртіпті күшейтуге мән берді. Көтеріліс барысында Кенесарының батылдығы мен ұйымдастырушылық қабілеті айқын көрінді. Алайда ішкі алауыздық пен сыртқы күштердің қысымынан көтеріліс жеңіліске ұшырады.

1847 жылы Кенесары қырғыз жерінде қаза тапты. Соған қарамастан, оның күресі қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оятқан, тәуелсіздік рухын сақтаған тарихи оқиға ретінде ел жадында мәңгі қалды.

Ұлт көсемі Кенесары Қасымшұлының көркем шығармалар негізіндегі ұлт-азаттық көтерілісіндегі ханның стратегиясы мен жеңіс тактикасын көрсету мақсатында «Бостандық жорығы» стратегиясының сызбасы құрастырылды.

2-сурет – «Бостандық жорығы» стратегиясының сызбасының алғашқы нұсқасы

3-сурет – «Бостандық жорығы» стратегиясының сызбасы

Кенесары Қасымұлының мықты, ірі тарихи тұлға болып қалыптасуына оның тектілігі, яғни Шыңғыс хан мен Абылай ханның ұрпағы болуы зор ықпал етті. Бұл тегінен дарыған басшылық қабілет, батылдық пен саяси көрегендік оны өз заманының дара көшбасшысына айналдырды. Шыңғыс ханнан тараған билеушілік қасиет Кенесарының стратегиялық ойлау қабілетінде, ал Абылай ханнан дарыған ел бірлігін сақтау мен тәуелсіздік үшін күрес рухы оның саяси-әскери әрекеттерінде айқын көрініс тапты. Сондықтан Кенесарының тұлғалық болмысы – тектілік пен елдік мүддені тоғыстырған ұлт көсемінің бейнесі ретінде қазақ тарихында ерекше орын алады.

Төменде берілген сызбада І.Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясының «Қаһар» романы бойынша құрастырылған Кенесары ханның шежіресі ұсынылған:

4-сурет – «Көшпенділер» трилогиясы бойынша құрастырылған Кенесары ханның шежіресі

Тарихи деректер мен әдеби шығармаларды қорыта келе, біз «сенімді Кенесары образы» қалыптастырылды. Бұл – қайсарлығы мен қаталдығы қатар жүрген, бірақ түпкі мақсаты халқының тәуелсіздігі болған күрделі тұлға. Ол Еуропа ықпалына қарсы тұрған, қазақтың діні мен тілін, ұлттық болмысын сақтап қалуды көздеген көшбасшы. Ол – соңғы хан ғана емес, азаттық қозғалыстың символы, ұлттық сана мен рухани тұтастықты қорғаған қайсар тұлға. Оның бейнесінде халықты біріктірген көсемнің, намысты батырдың және әділет іздеген қайсар ханның қасиеттері тоғысады.

Кенесары Қасымұлы туралы жазылған тарихи көркем шығармалардың бірі Ілияс Есенберлиннің «Қаһар» романы, Нысанбай жыраудың «Кенесары-Наурызбай» жыры, М.Әуезовтің «Хан Кене» драмасы мен Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романы негізіндегі ханның ұлт бірегейлігін сақтаушы тұлға ретіндегі образын тарихи деректермен байланыстыра отырып талдау жасалынды. Ұсынылған шығармалар негізінде Кенесары ханның

портреті салынып, ағаш ойылып бейнесі жасалды. Кенесары ханның ұлт идентификациясын сақтаушы тұлға екендігін дәлелдеуде тарихи деректердегі Кенесары ханның шежіресі мен «Көшпенділер» трилогиясындағы ханның шежіресі құрастырылып талданды. Сонымен қатар Кенесары ханның он жылдық тарихы бар ұлт-азаттық қозғалысының электронды картасы «Story map» бағдарламасында құрастырылып, қағаз бетіне түсірілді. Бұл Кенесары ханның тарихтағы орнын айқындап қана қоймай, қазақ тарихындағы Кенесары ханның жүріп өткен тарихи жолын зерттеп зерделеуге, өскелең ұрпаққа қазақ ханы туралы тың деректермен жұмыс жасауға өз септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Е. Бекмаханов «Қазақстан XIX ғасырдың 20-40 жылдарында», 78-б.

2 А.Кенесарыұлы «Кенесары хан уа сұлтан Сыдық» зерттеу еңбегі, 2021, 119-б.

3 Қ.Бекхожин «Кенесары Наурызбайдың әдебиеттегі бейнесі» 1940, 98-б

4 Бекхожин Қ. Кенесары-Наурызбай образдары халық әдебиетінде., Әдебиет және искусство. – No5. – 1941.

5 Әуезов М. Әдебиет тарихы., Алматы, Ана тілі, 1991.

6 Төреқұлұлы Н. Бастырушыдан., «Кенесары-Наурызбай» жыры. – Мәскеу, 1924., 123-б

7 Ысмайлов Е. Кенесары-Наурызбай туралы тарихи жыр, әңгімелердің алғы сөзі. – ОҒК. – 1339 б.

8 Жамбыл Артықбаев «Қараөткел құпиялары», 16-б

ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ БАТЫРЛАР ЖЫРЫНЫҢ МИҒА ӘСЕРІ

МОЛДАБЕК Э. Ж.
п.ғ.м., қазақ тілі пәні мұғалімі, ЖМБ НЗМ, Тараз қ.
СӘБИТҚЫЗЫ Ә.
оқушы, ЖМБ НЗМ, Тараз қ.

Қазақ әдебиетінде ауыз әдебиетінің жауһары – эпостың ұлт үшін маңыздылығы мен ерекшелігі атап өтілгенімен, оның ми жұмысы мен нейрокогнитивті дағдыларға ықпалы туралы сөз қозғалмаған. Мысалға алар болсақ, “Абай жолы” романында М. Әуезов қазақ ауыз әдебиеті менен поэзияның ұлт санасына әсерін оқырманға

образды түрде жеткізу үшін бар күшін салған [1]. Дегенмен, біздің түсініреміз - жыр заманауи тұрғыдан жаңа зерттеулерді қажет етеді. Осылайша, XXI ғасырда жыр мен музыка туралы зерттеулер ерекше сипат алып, “нейропоэтика” термині танымалдылыққа ие болды [2]. АҚШ, Ұлы Британия елдерінің жыр мен поэзияның ми жұмысы мен белсенділігіне ықпалы туралы мыңдаған зерттеулері жарық көрген. Десе де, Әлкей Марғұлан атап өтетіндей әлемдік мәдениетте алар орны ерекше, тек қазақ халқына тән жыршылық дәстүрі мен туындылары бұлармен тең дәрежеде зерттеліп отырған жоқ[3].

Сондықтан, қазақ халқының әлемдік деңгейде танымал да, ауқымды көркем туындысы – Қобыланды батыр жырының бабадан атаға, атадан балаға үздіксіз тек ауыздан ауызға жеткізіле отырып сақталғандығының сыры мен когнитивті дағдыларға ықпалын зерттеу – тек тіл үшін ғана емес, нейропсихология мен когнитивті нейроғылым салаларына да жаңа серпіліс әкелетін туынды болып табылады. Зерттеу барысында анықталғаны – мидың белгілі бөліктерін іске қосатын эмоционалдық реңі бар сөздер, қайталанулар мен ырғақ - жырдың негізі, әрі тірегі.

Неліктен эпостағы белгілі туынды “Қобыланды батыр” жырының миға және когнитивті дағдылардың дамуына тақырыптық зерттеу жасау өзекті? Біріншіден, қазіргі цифрлық әлемдегі әр бір екінші тұлғаға, әсіресе өскелең ұрпаққа қауіпті дерт – цифрлық деменция өрлеп, шарықтау шегіне жетіп жатыр. Екіншіден, нейрология ғылымдары жаңарса да, қазақтың туындыларының қолданыстан шығып қалуы. Белгілі тақырыпты зерттеуде Қобыланды батыр жырының құрылысының ерекшелігіне талдау жасау арқылы жырдың қазіргі таңдағы миымызға қорған болатындығын дәлелдей отырып, ұлттық құндылығымызды қолданысқа енгізуді мақсат еттік.

Когнитивтік функциялардың заманауи технология мүмкіндіктерін шектен тыс қолану салдарынан нашарлауымен бірге жүретін құбылысты цифрлық деменция деп атаймыз [4]. Ресми түрде жеке ауру ретінде жіктелмегенімен, Нейропсихология және Когнитивтік ғылым салаларында қарқынды түрде зерттеліп келеді. Қазіргі цифрлық әлемде Дина Төлепберген қозғаған балалардың цифрлық ортада қараусыз қалу мәселесінен бөлек жалпы адамзат үшін қауіп - мидың жұмысына зардап келуі [5]. Белгілі ғалым Даниэль Амен «Сіздің миыңыз – ең қымбат органыңыз, оны қорғау – өміріңіздің сапасын қорғау»,-деп айту арқылы, ми жұмысының нашарлауы орын алып жатқандығын айқындайды [6]. Мидың жұмысына зардап - когнитивтік дағдыларға зардап, ал бұл өмірге

ең қажетті, әрі ең қарапайым дағдылардың жоғалуын білдіреді. Адамның ақпаратты қабылдау, өңдеу және де пайдалануымен жүретін терминді ғылымда когнитивті дағдылар деп атаймыз [7].

Нейробиология зерттеулерінің жалпы ғылыми тұжырымдарына сүйенсек, музыканың зейінге, когнитивтік икемділік пен мотивацияға ықпалы орасан зор. Зерттеу жүргізу арқылы жырдың өзінде де музыкаға ұқсас ырғақ пен мәнер бар екендігін, әртүрлі қызықты сөздер адамның эмоционалдық жағдайына терең әсер ете алатынын анықтай аламыз. Сондықтан батырлар жырының когнитивтік дағдыларға ықпалын түбегейлі зерттеп, зерделеу маңызды. Елбасымыздың "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" бағдарламасын негізге ала отырып, Қобыланды батыр жырын зерттеу арқылы, қазақ халқының рухани мәдениетін сақтап, ұлттық бірегейлікке қол жеткіземіз. Себебі, халық ауыз әдебиеті – руханият пен өркениет мәйегі. Ғасырлар бойы халқымызда қалыптасқан ұстанымдар мен тұрмыс-салтты көздің қарашығындай сақтап келе жатқан ұлттық қазына. Ұлттық код пен ерекшелікті сақтай отырып, жаңғыру – өзімізді болашақта орын алуы мүмкін түрлі қатерлерден сақтау.

Зерттеу аясында теорияны растауға бағытталған бірнеше эксперименттер жүргізілді. 5 адамнан тұратын екі топқа екі түрлі форматтағы мәтіндер беріліп, бір тапсырманы орындалды. Жыр мен прозалық мәтіннің оқушылардың есте сақтау, ойлау және анализ жасау қабілеттеріне ықпалы төмендегі кестеде берілген:

1-кесте – Жыр мен қарапайым мәтіннің әсері

Формат	1-топ (жыр оқығандар)	2-топ (прозалық мәтін оқығандар)
Адам миына ықпалы	Мидың екі жарты шары да белсенді жұмыс атқарады; Лимбиялық жүйе іске мен мидың музыкаға жауап беретін аймақтары іске қосылады; Образды ойлау мен ассоциация жүзеге асырылады;	Көбінесе сол жақ ми жарты шарындағы белсенділік байқалады; Логикалық өңдеу және түсіну ритмға қарағанда басымырақ; Эмоциялық және образдық реакция әлсіздеу;
Адамның ақыл-ой қабілеттері	Ақпаратты есте сақтау жоғары; Мәтін мазмұнына бірден қол жеткізілмесе де, түсіну деңгейі терең; Шығармашылық ойлау басымырақ; Әсерлену, эмпатия мен мотивация болғанымен зейінді көп талап етеді.	Мәтін мазмұндағы ақпаратты дереу ұмыту орын алды; Мәтін мазмұнын бірден түсінеді; Логикалық жүйе мен нақты талдау басымырақ;

Жырдың мазмұнындағы қайталанатын сөздер мидың барлық бөліктерінің белсенді жұмысын қамтамасыз етіп, когнитивтік дағдыларды іске қосады. Eugen Wassiliwizky пікірінше, поэзияның адамзатпен осындай ұзақ уақыт бойы бірге жүруі оның адам танымы мен эмоцияларына күшті әсер ететініндігінде. Жырдың негізі - қайталатын сөздер мен ұйқастар қазіргі таңда танымалдылыққа ие болған "интервалды қайталанулар" терминінің мәніне ұқсас болып келеді. Мысалы, Қобыланды батыр жырының әр 7-14 шумағында тармақ соңында берілген зат есім, етістік немесе сын есім екінші рет түпнұсқамен немесе өзгертіліп қолданылады:

- Қобыланды батырдың қыз Құртқаны алуға аттанарда Естемістің қарсылығы айқындалатын 10 тармақты үзіндіде
- Қатқан жоқ – жеткен жоқ – рұқсат жоқ;
- Келмес-ті – ілмес-ті – бермес-ті, етістіктері қолданыс табады.

500 ге жуық ерікті қатысқан сауалнама нәтижелері келесі диаграммада көрсетілген

1-сурет – Диаграмма нәтижелері

470 қатысушы арасында жүргізілген сауалнама нәтижелеріне сүйенсек, 315-ке жуығының отбасы үшін жыр өз маңызын жоғалтқан. Олардың тек 20-сы жырды бірге тыңдап, талқылау жүргізеді.

Батырлар жырындағы ерекше туынды "Қобыланды батыр" жырының ми мен когнитивті дағдыларға әсері зерттеліп, талданды. Берілген мәліметтерге сүйене отыра, цифрлық әлемде жыр – адам миының қорғаны бола тұра, көп отбасыда қолданыстан шығып кеткендігі туралы қорытынды шығара аламыз. Сонымен қатар зерттеу нәтижесінде "Қобыланды батыр жыры" бөлімдерге бөлініп, әр бөлімге атау қойылды. Арнайы когнитивтік дағдыларды тіл үйрене отырып дамытуға бағытталған бағдарлама іске қосылды. Бағдарламада әр бөлім бойынша нейротренажер тапсырмалары ұсынылды. Шығарма құрылысының ерекшелігін талдап көрсету арқылы цифрлық деменцияға қарсы күреске жаңа жол аша аламыз. Себебі, жырдың миға деген ықпалы туралы білім жас ғалымдарды нейрология саласындағы ашылуларға ынталандыра алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қобыланды батыр жыры, Алматы., «Мазмұндама» қоғамдық қоры, 2022

2 Төлепберген Д. Баламды танымай қалғандаймын NUR.KZ (2024)

3 М. В.Фаликман, 2017. № 4 (14), 349-368, 1-б. trudy.ruslang.ru

4 Digitale Demenz (2012) Spitzer M. Munchen: Droemer, 296-б.

5 https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8789/, 1-2-б.

6 https://www.amenclinics.com/blog/why-you-should-care-about-your-brain/, 1-б.

7 Cognitive skills. (2023). Encyclopedia of Autism. Когнитивные навыки • Аутизм.Энциклопедия

8 Abaicenter.org, The Image of Abai in Kazakh Novels: The Case of Auezov, Gabriel Mcguire, 1-б.

СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫН ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДЕ ҚОЛДАНУ

ДАУЛЕТОВА К. Т.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
МҰХАМЕТҚАЛИ М.
8- сынып оқушысы, Міржақып Дулатұлы атындағы №3 жалпы орта білім беру мектебі

Қазақтың ұлт ретінде сақталып, жаңғыруына бар күш-жігерін арнаған тұлғалардың бірі – Смағұл Сәдуақасұлы. Ол – саясаткер, жазушы, публицист, ағартушы, мемлекет ісінің жауапты қызметкері. XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі ең күрделі кезеңдерде елдің болашағына қатысты батыл ойлар айтып, жас буынның тағдырына ерекше мән берген зиялы. Оның педагогикалық көзқарастары, мәдениет пен тәрбие жөніндегі пікірлері, ұлттық мектеп туралы ойлары қазіргі заманауи білім беру жүйесінің мазмұнымен толық үндеседі. Бүгінгі білім беру үдерісінде құндылыққа негізделген оқыту, ұлттық болмысты сақтау, жас ұрпақтың азаматтық көзқарасын қалыптастыру, сыни ойлау мен зерттеушілік дағдыны дамыту – негізгі бағытқа айналды. Осы тұста Сәдуақасұлының ағартушылық мұрасы, әсіресе «Алаш» идеялары мен ұлттық мәдениет туралы тұжырымдары сабақтастықты қамтамасыз ететін маңызды рухани-әдістемелік ресурс болып табылады.

Қазақ руханияты мен қоғамдық ойының дамуында Смағұл Сәдуақасұлының орны ерекше. Ол – XX ғасырдың алғашқы ширегінде ұлттық мемлекеттілік, мәдениет, білім, тәрбие ісін жүйелеуге белсенді үлес қосқан қайраткер, жазушы, публицист. Оның шығармаларында ұлттық болмысты сақтаудың жолы, мәдени тұтастықты қалыптастыру, жас ұрпақты елжандылыққа, адалдыққа, еңбекқорлыққа тәрбиелеу мәселелері кеңінен көрініс тапқан. Бүгінгі заманауи білім беру жүйесінде Сәдуақасұлы мұрасының қайта жаңғыруы – ұлттық құндылықтарды ұрпаққа үйретудің маңызды арнасы.

Цифрлану, жаһандану жағдайында жас ұрпақтың тұлғалық қалыптасуына жаңа талаптар қойылып отырған шақта С. Сәдуақасұлының еңбектеріндегі рухани-адамгершілік идеялар, тәрбие тұжырымдары, қоғамды дамыту жөніндегі ойлары өзектілігін жойған жоқ. Керісінше, қазіргі ұлттық білім моделін байытуға, жаңаша көзқарас қалыптастыруға үлкен бағыт береді.

Смағұл Сәдуақасұлы мұрасының ұлттық білім беру идеясымен үйлесімі орынды. Оның еңбектерінің негізгі бағыттары – ұлттық

мәдениетті қорғай отырып, әлемдік өркениет үлгілерін игеру, жастарды заманауи білімге баулу, мектепті жаңғырту. Оның мақалалары, публицистикасы білім беру саясатын жетілдіруге бағыттала отырып, бірнеше қағиданы негізге алады. Ұлттық тәрбие – сапалы білімнің негізі ретінде қарастырылған. Жастар тәрбиесінде адалдық, еңбекқорлық, жауапкершілік – басты құндылық екенін айқындайды. Мектеп – ұлттық мәдениетті сақтаушы орталық екенін көрсеткен. Тіл, тарих, өнер – тұлға қалыптастыру өзегі болғаны анық. Бұл идеялар бүгінгі Қазақстанның бастауыштан жоғары білім жүйесіне дейінгі тұжырымдамаларымен үндес келеді.

Сәдуақасұлы шығармаларындағы рухани-адамгершілік идеялар және олардың тәрбиелік маңызын жойған жоқ. Смағұл Сәдуақасұлы шығармаларында қоғамдағы берекесіздік, алауыздық, жалқаулық, ұлттық бірегейлікті жоғалту сияқты мәселелер сыналады. Ол жастардың бойына мына қасиеттерді сіңіруді құнды деп санаған. Адал азамат болу, ел ісіне жауапкершілікпен қарау, білімді болу, өзін-өзі дамыту, мәдениетті, ұлтжанды тұлға қалыптастыру. Бұл құндылықтар қазіргі «Адал азамат», біртұтас тәрбие бағдарламаларымен тығыз байланысады.

Заманауи педагогикадағы С.Сәдуақасұлы ойларының қолданылуы білім беруде сабақтастықта. Тарих және әдебиет сабақтарында қолдану оның публицистикалық мақалалары оқушыларға XX ғасырдағы ұлттық жаңғыру идеяларын түсіндіруде тиімді. Тұлғаның азаматтық позициясын қалыптастыруға бағытталған мәтіндер пікірталас, талдау сабақтарына өте қолайлы. Жас ұрпақтың сыни ойлауын дамытуға мүмкіндік береді. Тәрбие сағаттары мен жобалық жұмыстарда Сәдуақасұлы еңбектерінен алынған үзінділер: «Адалдық», «Еңбек», «Ұлтжандылық», «Мәдени тұтастық», «Тәртіп пен мәдениет» тақырыптарындағы тәрбие іс-шараларын мазмұнды етеді. Оқушыларға Смағұл Сәдуақасұлының «Қазақ қалай оянды?» тәрізді ой-толғамдарына сүйене отырып, жоба, эссе, пікірталас ұйымдастыру – олардың тарихи көзқарасын кеңейтеді.

Смағұл Сәдуақасұлы шығармаларының педагогикалық мәні жоғары. Сәдуақасұлының шығармаларында ұлт мәдениеті, білім сапасы, жастар тәрбиесі және қоғамның рухани дамуы кеңінен көтеріледі. Оның пікірінше, қоғамды алға бастырудың басты жолы – білімді, адал, еңбекқор, мәдениетті азамат тәрбиелеу. Бұл – қазіргі педагогикадағы тұлғалық-бағдарлы оқытудың негізгі талаптарының бірі. Ол мектептің міндетін тек білім беру деп емес, ұлттық тәрбие мен мәдениетті сіңіру орталығы деп түсіндірді.

Бұл идеялар қазіргі Қазақстанның «Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері», жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды біріктіру принциптерімен үйлеседі. Сәдуақасұлының негізгі педагогикалық идеялары білім беру халықтың рухани қуатын күшейтеді. Мектеп ұлттық мәдениеттің тамыры болуы керек. Ұрпақ тәрбиесінде адалдық, тәртіп, еңбек – басты бағдар. Жастарды қоғам алдындағы жауапкершілікке тәрбиелеу қажет. Ұлттық тіл, тарих, әдебиет – елді сақтайтын күш. Білім мазмұны заман талабына сай болуы тиіс. Бұл идеялардың барлығы бүгінгі заманауи білім беру саясатының негізгі бағыттарымен сәйкеседі.

Заманауи білім беру мазмұнымен әдістемелік сабақтастығы жоғары. Құндылыққа негізделген білім бүгінгі білім мазмұны «адамгершілік», «ұлтжандылық», «құрмет», «еңбек», «жауапкершілік» сияқты құндылықтарға сүйенеді. Сәдуақасұлы шығармаларында осы қасиеттердің мәдениеттегі орны айқын көрсетіледі. Оның публицистикалық мақалаларындағы жастарға үндеуі – жаңа заман мұғалімдерінің тәрбие жұмысына әдістемелік негіз бола алады.

Мысалы, оның «Мен жастарға сенемін» деген ұстанымы жас ұрпақтың белсенді азаматтық көзқарасын қалыптастыруда мотивациялық маңызға ие.

Сыни ойлау және азаматтық пікір қалыптастыруда Сәдуақасұлы қоғамдағы саяси, әлеуметтік мәселелерді ашық талқылап, өз көзқарасын дәлелдермен ұсынған. Бұл оның еңбектерін сыни ойлауды дамыту сабақтарында, пікірталас пен эссе жазуда тиімді құралға айналдырады. Тарихи сананы қалыптастыру негізінде оның еңбектері XX ғасыр басындағы қазақ қоғамының шынайы болмысын, ұлттың даму жолындағы күресін ғылыми тұрғыда түсінуге мүмкіндік береді. Бұл оқушыларда тарихи сананы қалыптастыру үшін аса құнды. С.Сәдуақасұлы мұрасын пәндік оқыту процесінде қолдануда қазақ тілі және әдебиеті сабақтарында публицистикалық стильді талдауға арналған мәтін ретінде, автор позициясын анықтауға арналған тапсырмаларда, мәдениет, тәрбие, ұлт мәселелері бойынша жазба жұмыстарында, шығармашылық тапсырмалар: эссе, жобалық жұмыс, зерттеу, дебат.

Сабақ барысында алаш қозғалысы туралы дереккөз ретінде XX ғасырдағы қоғам, мәдениет туралы тарихи талдау, жас зерттеушілердің тарихи жобаларына негіз ретінде қолдану тиімді. Тәрбие сағаттарында Сәдуақасұлы шығармаларындағы адалдық, еңбек, жауапкершілік туралы ойлар «Адал азамат», «Ұлттық

рух», «Жауапкершілік», «Еңбек тәрбие мен мәдениеттің негізі» тақырыптарында тиімді қолданылады.

Бүгінгі педагогтің кәсіби дамуына әсері зор. Онда Сәдуақасұлы мұрасын оқу – мұғалімге ұлттық педагогика негіздерін меңгеруге, білімдік құндылықтарды терең түсінуге, тәрбие жұмысының мазмұнын байытуға, тарихи-публицистикалық мәтіндермен жұмыс істеуге, оқушылардың азаматтық көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Болашақ жастар үшін бұл – кәсіби мәдениетті арттыруға бағытталған маңызды тарихи-әдеби ресурс. Цифрлық дәуірдегі С. Сәдуақасұлы идеялары заманауи білім беруге арқау болады. Қазіргі білім беру процесі цифрландыру жағдайында жүргізілуде. Осы орайда, Сәдуақасұлының қоғамды дамытудағы жаңашылдық, білімді жетілдіру туралы ойлары бүгінгі инновациялық бағыттармен үндеседі. Цифрлық оқыту ресурстарын жасауда оның еңбектерін мультимедиалық мәтін, подкаст, бейне талдау ретінде қолдануға болады. Оқушылардың зерттеушілік дағдысын дамыту, STEM, жаратылыстану пәндерінің модернизациясы ретінде қарастырып, оушыларды адалдық пен еңбек «Адал ұрпақ», «Адал азамат» бағдарламалары аясында мектептің тәрбие мен мәдениет ошағы болуы, мектепте ұлттық құндылықтар сабақтастығын сақтауда елеулі орын алған. Әдеби және тарихи мәтіндерге сандық түсіндірме жасау – оқушылардың зерттеу дағдысын арттырады. Осылайша, жаңа технология мен ұлттық мұраны ұштастыру оқытудың сапасын жаңа деңгейге көтереді.

Білім беру барысында Сәдуақасұлының ағартушылық идеялары мұғалімдер үшін әдістемелік құндылыққа ие. Оның білім саясаты туралы ойлары білім беру барысында оқушылардың кәсіби бағыттылығын арттырады. С. Сәдуақасұлы идеяларының білім беру жүйесін жаңғыртуға қосатын үлесі зор. Заманауи білім беру барысында құндылыққа негізделген оқыту, ұлттық болмысқа құрылған тәрбие, тұлғалық даму бағыты басым. Осы тұрғыда Сәдуақасұлының мына идеялары өзекті блмақ. С. Сәдуақасұлы идеясы бүгінгі білім беру жүйесіндегі көрінісі ұлт мәдениетін сақтау «Рухани жаңғыру», «Ұлы Даланың жеті қыры», «Тарихи сананы жаңғырту» жобалары жастарды білімді ету, ғылымға баулу ісін жалғастыруға негізделгендей.

Смағұл Сәдуақасұлының шығармалары – заманауи білім беру жүйесі үшін құнды рухани-тәлімдік және әдістемелік мұра. Оның еңбектерінде көрініс тапқан ұлттық мәдениет, адамгершілік, адалдық, еңбек, жауапкершілік идеялары қазіргі білім беру

мақсаттарымен толық үйлеседі. Сәдуақасұлы мұрасын сабақ пен тәрбие процесінде белсенді қолдану ұлттық сананы қалыптастырады, мәдени тұтастықты сақтайды, тұлғаның азаматтық болмысын дамытады, сыни ойлау мен зерттеу мәдениетін қалыптастырады. Сондықтан бұл мұраны жаңғыртып, білім беру мазмұнына енгізу – бүгінгі педагогтің басты міндеттерінің бірі.

Смағұл Сәдуақасұлының шығармалары – өткен ғасырдың идеясы емес, бүгінгі білім беру ісін дамытудың заманауи бағытына сай келетін құндылықтар жиынтығы. Оның еңбектері ұлттық сананы қалыптастыруға, рухани-адамгершілік тәрбиеге, мәдени тұтастықты сақтау ісіне, жас буынды елжандылыққа тәрбиелеуге үлкен әсер етеді. Сондықтан мектеп бағдарламасында, тәрбие сағаттарында Сәдуақасұлы мұраларын белсенді қолдану – ұлттық білім беру моделін байытатын маңызды қадам.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сәдуақасұлы С. Таңдамалы шығармалар жинағы. – Алматы: Қазақ университеті, түрлі жылдар.

2 Қирабаев С. ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиеті. – Алматы: Білім, 2004.

3 Әбдіманов Ө. Алаш қайраткерлерінің ағартушылық идеялары. – Астана: Еуразия, 2017.

4 Омарбеков Т. Алаш қозғалысы және ұлттық идея. – Алматы: Қазақ тарихы орталығы, 2018.

5 Мырзахметұлы М. Алаш мұрасы және бүгінгі тәлім-тәрбие мәселелері. – Алматы: Рауан, 2019.

6 Байтұрсынұлы А., Дулатов М., Сәдуақасұлы С. еңбектері бойынша зерттеулер // Қазақ тарихы журналы.

7 ҚР Білім және ғылым министрлігі. Құндылыққа негізделген білім беру тұжырымдамасы. – Астана, 2020.

8 Сәдуақасұлы С. Публицистика. Қоғам және мәдениет туралы мақалалары. – Алматы: Жазушы, 2014.

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТУҒАН ЖЕРГЕ ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІК

ӨМІРЗАҚ А.
7 сынып оқушысы, Бірлік негізгі жалпы білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар обл.
ИСАХАНОВА Б. С.
ғылыми жетекшісі, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Бірлік негізгі жалпы білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар обл.

Жыраулар – мемлекеттегі, әсіресе хан сарайындағы көреген саясаткер, ханның ақылгөйі, мемлекеттің бас идеологы, қолбасы әрі дауылпаз ақын бола білді. Олар хан кеңесінің белсенді мүшесі болған, мемлекетті басқару ісіне тікелей қатынасып, саяси, әскери, қоғамдық мәселелерді шешуге барынша жәрдемдесіп отырды. Соғыс кезінде жыраулар әскери кеңесте де, ханның жеке өзіне де өз ойын ашық айтып, бағыт беріп, қамқорлық жасады. Қиянкескі ұрысқа түсер алдында жауынгерлерге арнап жыр толғап, олардың намысын қайрап, рухын көтерген еді. Тіпті қажет болған жағдайда өздері де шайқасқа қатысып, ерліктің үлгісін көрсеткен, сондықтан жыраулардың біразы қолбасы да болып, тайпалар мен руларды да басқарды. Жыраулардың көбіне әрі суырып салма ақын, әрі батыр, әрі сәуегей болып келуінің басты себебі – сол тұстағы Қазақ хандығының өмір-салты мен тұрмыс-тіршілігінің көшпелібақташылық болуына және ұдайы жаугершілікті басынан кешіруіне байланысты еді [1. 28 б.].

Жыраулар поэзиясындағы ең басты тақырып – Қазақ хандығын құраған ру мен тайпалардың татулығы мен бірлігі және мемлекетті нығайту мен оның жауынгерлік күшін арттыру болды. Ал мұның өзі жыраулар поэзиясында ең мәнді де, маңызды етіп қаһармандықты, елінің тәуелсіздігі мен мемлекетінің нығаюы үшін жан аямай күрескен батырлар мен қайраткерлерді мадақтап, көтермелеп жырлау дәстүрін қалыптастырды. Сөйтіп, жыраулар өз шығармаларында идеалды әміршінің бейнесін жасады, сонымен қатар адамдар жоқшылық көрмей, бақытқа кенелген утопиялық қоғамды да суреттеді.

Утопиялық таным-түсініктер, арман-аңсарлар және жобажорамалдар көбінесе қоғамдағы қарама-қайшылығы мол өліара, өтпелі кезеңдерде пайда болады. Кез келген әлеуметтік утопияның өрнек-өрімінде тіршілік пен тұрмыстың бүгінгі тұрқына қанағаттанбаушылық, соған сәйкес қиюы қашқан дәуір

дидарына басқа бір балама бейнені қарсы қоюшылық жатады. Осы алғаусыз аксиоманы ортағасырлық ордалы ойшыл, жыраулық үлгі жампоздарының бірі – Асан Қайғының жерұйықнамасы да растайды.

Ол өмір сүрген XV ғасырда Еуразия құрлығы беймәлім бетбұрыстар мен өктем өзгерістердің аласапыран алаңына айналып, жарты жалғанға билігін жүргізіп келген құдіретті Алтын Орда бірбіріне тәуелсіз бөліктерге ыдырады. Бір бәйтеректің бұтағындай тамыры ортақ, тағдыры орайлас туыстас түркі тайпалары ынтымақ-ымырадан айырылып, берекесіздікке түсіп кесірге килікті. Сыртқа сойыл сілтемей, өзіне өзі шеңгел салғаннан тоят тапты. Ағайындық азып, ара ажырады. Шу-Талас төңірегінде тәуелсіз ту көтерген Қазақ хандығы да қашса құтқармас тарих толғағының жаратындысы секілді көрінді. Аспан асты, жер үстін қырық құбылтып, тоқсан түрленткен дүрбелеңді дәуір, әлбетте, өзінің мұраттарымен өзектес утопияны туғызбай қоймайды.

Жыраудың Жәнібек ханға қарата айтқан «Әй, хан, мен айтпасам білмейсің!» және «Қырында киік жайлаған» деп аталатын толғауларында жырау халықтың мүддесі, елдің бірлігі, жұрттың тағдыр-талайы туралы айтып, сол тұрғыда сөйлейді, ханға Атамекен мен елдің болашағы жайында өз ойын қымсынбай, ашық, жырауға тән мінезбен толғайды. Қазақ хандығын құрғанын қолдағанымен, Ноғай Ордасынан мүлде қол үзіп кеткенін жақтырмайды, өйткені Асанның ойынша, ноғай-қазақ ордасы – бір ел, бір жұрт, демек, олар ынтымақта өмір сүруі тиіс. Олай болмаған күнде халық басына бодандық түсу қаупі бар екенін сезеді.

Мұнан соң қилы-қилы заман болар,
Заман азып, заң түзіп, жаман болар,
Қарағайдың басына шортан шығып,
Балалардың дәурені тамам болар.
О күнде қарындастан қайыр кетер,
Ханнан күш, қарағайдан шайыр кетер,
Ұлың, қызың орысқа бодан болып,
Қайран ел, есіл жұртым сонда не етер?

Бұл сөз айтылып отырған кез –XV ғасыр. Тарихтан белгілі XIV ғасырдың соңында Алтын Орда ішкі алауыздықтан әлсіреп, өзіне бағынышты Русьтен алғашқы соққы ала бастады. XV ғасырда Мәскеу Русі орыс жерлері мен князьдерін бір тудың астына топтастырып, күш жинап, үлкен мемлекетке айнала бастады. Ол ыдырап бара жатқан Алтын Ордаға азуын көрсете бастады. Ал

300 жыл бойы Азия мен Еуропаны билеген Алтын Орда бірнеше хандыққа бөлініп, өзара қырқысуға түскен еді [2. 46 б.].

Соның салдарынан олар күшейіп келе жатқан Мәскеу Русіне оп-оңай олжаға түсіп жатты, Азау, Еділ секілді біршама жерлерінен айырылып та үлгерді. Міне, осындай жайлардың куәгері болған Асан ел тағдырын ойлап күңіренеді, ел басқарып отырған хандардың жақындап қалған қауіпті сезбейтініне күйінеді:

Аңдып жүрген көп дұшпан,
Елге жау боп келеді...
Мұны неге білмейсің?
Ертісті өрлеп орыс жүр,
Тіл алсаң, іздеп қоныс көр...

XV ғасырдағы қазақ жырының аса көрнекті өкілдерінің бірі – Қазтуған Сүйіншіұлы. Жырау шығармаларында елге, жерге деген шексіз сүйіспеншілігі «Алаң да алаң, алаң жұрт» толғауында айқын көрінеді.

Алаң да алаң, алаң жұрт,
Ағала ордам қонған жұрт.
Атамыз біздің бұ Сүйініш
Күйеу болып барған жұрт.
Анамыз біздің Бозтуған –
Келіншек болып түскен жұрт.
Қарғадай мынау Қазтуған батыр туған жұрт!
Кіндігімді кескен жұрт,
Кір-қоңымды жуған жұрт...!

Жыраудың туған жерге деген айрықша сезімін «Салп салпыншақ анау үш өзен» атты толғауында көрінеді. Елінен алыстаған жырау сағынышын сол жерлерді айрықша әсірелеп, әсерлеп суреттеу арқылы береді. Туған жерін бақ пен ырыс қонған, құтты қоныс ретінде танытады.

Салп-салпыншақ анау үш өзен –
Салуалы менің ордам қонған жер.
Жарлысы мен байы тең,
Жары менен сайы тең,
Боташығы бұзаудай,
Боз сазаны тоқтыдай,
Балығы тайдай тулаған,
Бақасы қойдай шулаған,-
Қайран да менің Еділім...

Жалпы, мазмұны мен әлеуметтік мағынасы, көркемдік-бейнелік қасиеттері жағынан Қазтуған шығармалары – Асанның толғаулары

секілді қазақ халқының өз алдына отау тігіп, жеке мемлекет құра бастаған шағындағы елге құтты қоныс іздеу идеялары мен жайлы мекенге орналасу мәселелерінің поэзиялық түрдегі шешімі деуге болады. Сол себепті онда өзінің ежелгі отанын дәріптеу орын алған.

Милитаристік жырау Доспамбет толғаулары да ерлікке үндейді. Қасиетті өзен Жайық бойы ежелден тұнған тарих болса, жауынгер жырау жырларында Жайық азаттық жолындағы күрес тарихының ұйытқысындай елес берді. Жыраудың:

Айналайын Ақ Жайық,
Ат салмай өтер күн қайда?!, –

деген жыр жолдарындағы жорықтың асқақ үнді, өршіл рухты сарыны Ақ Жайық бейнесімен астасып, бейбіт күндерді аңсаған темірқазық іспетті. Мұның өзі жыраудың ерлікті дәріптеумен бірге бейбіт өмірді армандағанын көрсетеді.

Ал енді, Қазақ хандығы күшейе бастаған кезі мен дербес мемлекет ретінде басқа көршілес елдерде танылып, үлкен ордаға айналған тұстағы жыраулар поэзиясы бұрынғыдан да гөрі саяси-әлеуметтік мәнге ие болды, онда жалпы мемлекеттік проблемалар сөз болумен қатар, әміршіге, оның іс-әрекетіне деген наразылық та білінді, сын да айтылады. Сол кезеңдегі аса ықпалды жыраулардың бірі болған – Шалкиіз Тіленшіұлы.

Жыраудың Би Темірдің жанында жүрген кезде айтылған толғауларының дені елдік және ерлік мәселеге бағышталған. «Би Темірге айтқан бірінші толғау», «Би Темірді хаж сапарынан тоқтатуға айтқаны» толғауларында әміршісіне ақыл-кеңес айта отырып, сынға да алады. Әміршісін хаж сапарынан қайтарып, «Егер кетсең, халқың иесіз, бассыз қалады» - деп, имандылықтың шарттарын алға тартады [3. 59 б].

Жылағанды уатсаң,
Жығылғанды тұрғызсаң,
Қисайғанды түзетсең,
Тәңірінің үйі Бәйтолла
Сұлтан ием, қарсы алдыңда жасапты.

«Жиембет, Марғасқа өлең, жырларынан былай қарай елмен соғысушы сырт ел түстеліп аталып, оның қазақ жері мен еліне салған бүліншілігі, дұшпанмен ұстасқан кездегі болған жайлар жөніндегі мәліметтер молығады» - деп жазады жыраулар поэзиясын зерттеуші ғалым М.Мағауин.

Қол-аяғым бұғауда,
Тарылды байтақ-кең жерім!

Арманда болып барамын,
Қоштасуға аял жоқ.
Қалқаман, Шоран ерлерім!
Қайырылып қадам басарға,
Күн туа ма, мен сорға
Өзен, Арал жерлерім?! –

деп Жиембет толғауында халықтың басына төнген нәубет кезеңді осылай суреттейді. Кіндік қаны тамған жерін қимай, кең-байтақ жерінің тарылғанын байқап налиды.

XVII-XVIII ғасырларда өмір сүрген, қазақтардың жоңғарларға қарсы күресін ұйымдастырған, қазақ сапының алдында шайқасқан батыр жырау – Ақтамберді Сарыұлы. «Ақтабан-Шұбырынды» кезеңінде Орта жүзге қарайтын руларды басқарған. Жоңғар мемлекеті күйрегеннен кейін, азат елді атамекенге орнықтыруда орасан еңбек етеді. Өзінің «Күлдір-күлдір кісінетіп» атты толғауында жауынгер жырау ретінде ғана емес, Асан секілді ел қамын жеген, халық хәлін жақсартуды көксеген абыз жырау деңгейіне көтеріледі. Егер Асан қайғы елге құтты қоныс іздеп, жер шарласа, Ақтамберді ондай Жерұйықты өзінің поэзиясында бейнелеп, ырысқа кенелген, елінің шат-шадыман өмірін суреттейді. Соның ішінде ен даланы еркін жайлаған көшпелілердің өмір салтын, табиғатпен біте қайнасқан кіршіксіз жан әлемін асқан шеберлікпен жырлайды.

Қазақ әдебиетінің тарихындағы аса ірі тұлғалардың бірі – Бұқар Қалқаманұлы. Жырау толғауларының денінде халқының болашағын ойлап, өзі ақылшы болған Абылай ханға кеңес беріп отырады.

Жар басына қонбаңыз,
Дауыл соқса үй кетер,
Жатқа тізгін бермеңіз,
Жаламенен бас кетер...

Бұқар жырау – қазақтардың үш жүзінің басы қосылып, бір орталыққа бағынған күшті мемлекет болуының насихатшысы болды. Мемлекеттің үлкен қайраткері әрі идеологы болған Бұқар жырау үшін ең басты мәселе – Қазақ хандығын сақтап қалу, оның тәуелсіздігін қорғау, үш жүздің ауызбірлігі мен ынтымағы, көрші елдермен бейбіт қатынаста болу. Жырау қазақ мемлекетінің өз тұсындағы жағдайымен бірге келешегі үшін толғанады. Ресей мен Қытай мемлекеттерінен қауіп төне бастағанын сезеді. Оның үстіне Бұқар жырау Ресейдің біртіндеп шығысқа еніп бара жатқанын, қазақ жерінің сыртын орай қамал-бекіністер сала бастағанын көреді, содан қауіптенеді. Қаруы күшті, әскері де көбірек Ресейдің қазақ жеріне ерте ме, кеш

пе ауыз салатынын сезеді. Онымен соғысуға қазақ елінің дәрменсіз екенін де жақсы білген соң, Абылай ханға орыспен соғыспа деп кеңес береді. Алдағыны айна-қатесіз болжаған жырау туған халқын отаршылдар озбырлығынан, қиянатынан сақтандырады[4. 86 б.]. Жат жұрттықтардың жылы сөзіне, әшекей-бұйымдарына алданбай, заман шындығына терең үңілу керектігін ұғындырады. Ел бірлігін, жер тұтастығын сақтау жолдарын нұсқап, «Мәңгілік елдің» ұстанар басты моральдық-этикалық негіздерін көркемдік танымда жаңғыртады. Текті менен тексіздіктің, тереңдік пен таяздықтың, жақсы менен жаманның ара жігін айыруға ой салады.

Күнбатыстан бір дүшпан,
Ақырда шығар сол тұстан.
Өзі сары, көзі көк,
Бастығының аты поп.
Құдайды білмес, діні жоқ,
Осы сынды бір кәпір,
Жаяулап келер жұртыңа,
Жемірлерге жем беріп,
Ел қамын айтқан жақсыны
Сөйлетпей ұрар ұртына.
Бауыздамай ішер қаныңды,
Өлтірмей алар жаныңды
Қағазға жазар малыңды,
Есепке салар барыңды.
Еліңді алар қолыңнан,
Әскер қылар құлыңнан.
Тексізді төрге шығарып, –

деп, қазақ халқының басынан өтетін ауыр ақуалдың бәрін алдын-ала болжаған еді. Елді қауіптен құтқарып, хандықты сақтап қалу үшін Абылайханмен бірлесе қолдан келгеннің бәрін істейді, соған күш-қуатын, ақындық талантын, шын тілегін жұмылдырады. Аса тәжірибелі ақсақал көрші мемлекеттердің саясатын өте жақсы білген, сондықтан Абылайханға айлакер жаудың шабуылынан бұрын елді Сырдарияның арғы жағына, Жиделі Байсын жеріне көшіру қажеттігін айтқан еді. Өзінің бұл ойын жырау тарихқа сүйеніп қана дәлелдемейді, сондай-ақ, ол өзге кітаптарға да жүгініп, ондағы шүршіттердің жаугершілікке шығатыны туралы сөз болатынын тілге тиек етеді.

Қазақ халқының басынан өтетін алапат қиындықтардың бәрін алдын-ала болжап, біліп отырады. Сондай-ақ, «Еліңнің қамын

жегейсің» немесе «Ханның жақсы болмағы – Қарашаның елдігі» - деп, халық пен хан арасында дәнекер болады.

Осылайша XVIII ғасырдың соңынан бастап қазақ әдебиетінде жаңа тақырыптағы жыр үлгісі пайда болып ол XIX ғасырда зор қарқынмен дамыды. Ол – ұлт-азаттық поэзиясы еді. Ресейдің отаршылдық саясаты мен іс-қимылдарына қарсы болған халық көтерілістерін жырлаған жыр өрнегі болатын. Ол XX ғасырда да өшкен жоқ. Сонымен қатар лирикалық поэзия да өрістеп, оның да жырлаған мәселесі – отаршылыққа қарсы болды. Басты тақырыбы қазақ жерінің сақталуы мен халықтың ішкі еркіндігі еді. Жалпы жыраулар жырмен жалғасып сабақтастық алған тәуелсіздік идеясы XIX-XX ғасырларда да әдебиетімізде өз жалғасын тапты. Әсіресе бұл идея Алаш зиялыларының шығармашылығында барынша айқын көрініс тауып әдебиетте де көркем түрде әдемі бой көрсетіп отырды. Сөйтіп халықтың, қоғамның тарихи жадын, рухын, санасын оятуға мейлінше мол еңбек сіңірді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 М. Жармұхамедов. Көненің көзі. Алматы, Санат , - 120 б.

2 М. Мағауин. Қобыз сарыны, Алматы: Жазушы, - 68 б.

3 Х. Сүйіншәлиев. 18-19 ғ. Қазақ әдебиеті, Алматы:Мектеп,1989, -220 б.

4. Ай, заман-ай, заман-ай. Алматы,92, - 210б

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ КОДТЫ САҚТАУ

СУЛЕЙМЕНОВА К. С.

қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, №24 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.

Аңдатпа.

Мақалада қазіргі қазақ филологиясындағы басты бағыттар: тілді цифрландыру, жасанды интеллект жүйесіндегі қазақ тілінің ахуалы және әдебиеттанудағы жаңа әдіснамалық тәсілдер қарастырылады. Автор ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, ғылымды халықаралық стандарттарға бейімдеу мәселесін талдайды. Ғылыми жұмыста лингвомәдениеттану және пәнаралық байланыс мәселелеріне басымдық берілген.

Қазіргі жаһандану дәуірінде қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымы түбегейлі жаңару кезеңін бастан кешуде. Қазақстанның ғылыми кеңістігіндегі басты міндет – ұлттық рухани мұраны сақтай отырып, оны заманауи технологиялық талаптарға икемдеу. Академик Қаныш Сәтбаев негізін қалаған кешенді ғылыми зерттеу принциптері – материалдық және рухани құндылықтарды бірлікте қарастыру – бүгінгі филология ғылымында да өз жалғасын табуы тиіс.

Тіл біліміндегі цифрлық трансформация және лингвистикалық экология. Бүгінгі таңда қазақ тіл білімінің алдында тұрған ең үлкен сын-қатер – тілді компьютерлік лингвистика тұрғысынан дамыту. Соның ішінде жасанды интеллект (AI) және үлкен тілдік модельдер (LLM) жүйесінде қазақ тілінің сапалы мәтіндік базасын қалыптастыру кезек күттірмейтін мәселе. Бұл тек техникалық аударма емес, тілдің семантикалық өрісін, прагматикасын және мәдени контекстін сақтаумен байланысты.

Корпустық лингвистика бағытындағы негізгі мәселе – тілдің грамматикалық, лексикалық ерекшеліктерін толық қамтитын ұлттық корпустың жетілмеуі. Мәтіндерді белгілеу (annotation) деңгейінің төмендігі цифрлық өнімдердің қазақша табиғи сөйлеуіне кедергі келтіреді. Сонымен қатар, терминологиялық бірізділік мәселесі де өзекті. Жаңа технологиялар мен экономикалық ұғымдардың қазақша баламаларын жасаудағы алақұлалық ғылыми стильдің тазалығына нұқсан келтіреді. Мәселен, IT саласындағы терминдерді тікелей калькалау арқылы алу тілдің ішкі заңдылықтарын бұзуы мүмкін, сондықтан терминдерді қазақ тілінің табиғатына сай трансформациялау – басты міндет.

Лингвомәдениеттану және ұлттық бірегейлік. Тіл мен мәдениеттің байланысын жаңа қырынан зерттеу, әсіресе жастар арасындағы «кодтардың араласуы» (code-switching) құбылысын ғылыми тұрғыдан бағалау маңызды. Қазіргі лингвистика тек таңбалар жүйесін емес, сол таңбалар арқылы берілетін ұлттық менталитетті, дүниетанымды зерделейді. Концептологиялық зерттеулер аясында «ар-намыс», «ұят», «кеңпейілділік» сияқты қазақы концептілердің заманауи тілдік қолданыстағы трансформациясын анықтау қажет. Бұл зерттеулер тілдің тек қарым-қатынас құралы емес, ұлттық кодтың сақтаушысы екенін дәлелдейді.

Әдебиеттанудағы концептуалды талдау: «Аңыздың ақыры» романы мысалында. Әдебиеттану ғылымының заманауи парадигмасында көркем мәтінді когнитивтік-психологиялық тұрғыдан талдау маңызды орын алады. Бұл бағытта Әбіш Кекілбаевтың

«Аңыздың ақыры» романы – зерттеушілер үшін сарқылмас қазына. Романдағы билік пен өнер, махаббат пен қасірет концептілері заманауи әдебиеттанудың жаңа әдістері арқылы ашылады.

Романдағы Әмір Темір бейнесі – шексіз билік пен ішкі жалғыздықтың символы. Автор кейіпкердің ішкі монологтары арқылы «билеуші психологиясын» детальді түрде суреттейді. Оның Кіші ханымға деген соқыр сезімі мен Мұнара тұрғызған Шебердің еркіндікке ұмтылысы арасындағы қақтығыс – адамзаттық мәңгілік құндылықтардың диалогы. Осы шығарманы талдау барысында мынадай ғылыми аспектілерді бөліп көрсетуге болады:

Психологизм: Кейіпкерлердің түс көруі, ішкі тебіреністері мен бейсаналық импульстерін талдау. Мәселен, Әмір Темірдің түстері арқылы оның болашаққа деген қорқынышы мен өткен күннің өкініші беріледі.

Символизм: Мұнара – өнердің биіктігі мен биліктің озбырлығының символы ретінде. Шебер салған мұнара жер мен көкті байланыстырушы рухани көпір іспетті.

Философиялық антропология: Адамның өз тағдыры мен тарих алдындағы жауапкершілігі. Жазушы «аңыз» бен «шындық» арасындағы нәзік шекараны аша отырып, тарихи тұлғаның трагедиясын суреттейді.

Таблица 1

Зерттеу бағыттары	Дәстүрлі әдіснама (XX ғ.)	Заманауи парадигма (XXI ғ.)	Зерттеу нысаны мен мақсаты
Өмірбаяндық бағыт	Жазушының өмір деректерін хронологиялық тізбектеу	Психоаналитикалық және экзистенциалды талдау	Автордың ішкі әлемі, бейсаналық импульстер мен архетиптерді ашу
Тарихи-салыстырмалы	Шығарманың шығу тарихын, нақты дереккөздерін зерттеу	Интертекстуалды және компаративистік талдау	Мәтіндер арасындағы байланыс, реминисценциялар мен аллюзияларды анықтау
Тақырыптық талдау	Шығарманың композициясын, жанрын және сюжетін талдау	Когнитивтік поэтика және рецептивтік эстетика	Оқырманның қабылдау процесі мен мәтіннің когнитивтік картасын зерделеу
Лингвистикалық талдау	Стилистикалық фигуралар мен троп түрлерін сипаттау	Концептуалды және лингвомәдени талдау	Көркем мәтіндегі ұлттық концептілерді, кодтар мен ментальді деңгейді саралау

Пәнаралық байланыс және педагогикалық инновация. Тіл мен әдебиет мәселелері тек академиялық ортада ғылыми теория ретінде қалмауы тиіс. Оның мектептегі білім беру мазмұнымен ұштасуы – басты басымдық. Мәселен, оқушылардың ғылыми жобаларға («Зерде» конкурстары) қатысуы барысында ұлттық ойындарды немесе әдеби кейіпкерлерді цифрландыру (QR-технологиясы, AR/VR элементтері) арқылы зерттеуі ғылымға деген қызығушылықты оятады. Бұл бағыттағы «Этно-реинкарнация» сияқты жобалар ұлттық ойындардың (асық ату, тоғызқұмалақ) заманауи сипат алуына, жас ұрпақтың санасында ұлттық құндылықтардың жаңаша жаңғыруына септігін тигізеді.

Бұл үдеріс баланың тілдік қабілетін арттырып қана қоймай, ұлттық кодты цифрлық кеңістікте тануына мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мектептегі қазақ тілі мен әдебиеті пәндерін оқытудағы инновациялық әдістер (дебаттар, жобалық оқыту, сторителлинг) тілдік құзыреттілікті дамытудың тиімді құралына айналды. Ғылыми зерттеулердің нәтижелері тікелей оқулықтар мен оқу бағдарламаларына енгізіліп, практикалық мәнге ие болуы шарт.

Қорытынды. Қазақ филологиясының болашағы оның технологиялық прогреске қаншалықты тез бейімделетініне және пәнаралық байланыстарды қаншалықты тиімді пайдаланатынына байланысты. Тіл біліміндегі цифрландыру мен әдебиеттанудағы жаңа әдіснамалық тәсілдер бір-бірін толықтырып, ұлттық ғылымның бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Сәтбаев оқулары аясында көтерілген бұл мәселелер келешекте іргелі зерттеулерге арқау болуы тиіс. Тіл мен әдебиетті заманауи ғылыми парадигмалар аясында зерттеу – ұлттық бірегейлікті сақтаудың және жаһандық әлемде өзіндік орнын табудың кепілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Айтбайұлы Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2017. – 320 б.

2 Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.

3 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 2010. – 450 б.

4 Кекілбаев Ә. Аңыздың ақыры: Роман. – Алматы: Жазушы, 2002. – 352 б.

5 Қабанбай М. Бақбақ басы толған күн: Повестер мен әңгімелер. – Астана: Аударма, 2011.

6 Қазақ тілінің ұлттық корпусы: теориясы мен практикасы. – Алматы: Тіл білімі институты, 2021.

7 Қайдар Ә. Қазақ тілінің этнолингвистикалық сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2014.

8 Қоңыратбаев Ә. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы: Санат, 1994. – 312 б.

9 Салқынбай А. Тарихи сөзжасам. Семантикалық негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2010.

10 Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 316 p.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ СӨЙЛЕМ ҚҰРАУДЫ ҮЙРЕНУГЕ АРНАЛҒАН «СӨЗ ӨРНЕГІ» ҮСТЕЛ ОЙЫНЫ

ТЕМИРГАЛИЕВА А.
Назарбаев Зияткерлік мектептері, 10-сынып, Павлодар қ.
КУАТОВА А. С.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Аңдатпа

Ғылыми жоба «Сөз өрнегі» деп аталатын үстел ойынын әзірлеу арқылы қазақ тілін оқытуда оқушылардың сөйлем құрастыру дағдыларын дамытуға бағытталған. Жобаның мақсаты – оқушылардың қазақ тіліндегі сөйлемдерді дұрыс құрастыру қабілетін жетілдіру, сөздік қорын байыту және тілдік коммуникативтік дағдыларын дамыту. Зерттеу барысында оқушылардың сөйлем құрау кезіндегі қиындықтары мен негізгі қателері анықталып, оларды түзетудің тиімді әдісі ретінде ойын форматы ұсынылады.

«Сөз өрнегі» ойыны қазақ тілінің грамматикалық құрылымын, сөйлемдердің алуан түрлерін және тілдік нормаларды меңгеруге көмектесетін оқыту құралы ретінде жасалды. Ойын ережелері қарапайым әрі қызықты бола отырып, оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес бейімделген. Сонымен қатар, ойын барысында оқушылар тек сөйлем құрастырумен шектелмей, тілдің логикасын түсінуге дағдыланады.

Жобаның нәтижесінде «Сөз өрнегі» 7-сынып оқушыларына қазақ тілін тиімді әрі қызықты үйренуге ықпал ететіні анықталды. Бұл жоба қазақ тілін оқытуда инновациялық тәсілдерді дамытуға қосқан үлесімен ерекшеленеді және оны білім беру үдерісінде кеңінен қолдануға болады.

Кілт сөздер: қазақ тілі, сөйлем құрастыру, үстел ойыны, сөздік қор, тілдік дағдылар.

Бүгінгі таңда қазақ тілін меңгеру мәселесі қоғамдағы өзекті тақырыптардың бірі болып отыр. Оқушылардың сөйлем құрау дағдыларының жеткіліксіздігі, олардың грамматикалық нормаларды дұрыс түсінбеуі, сөздік қордың шектеулігі және қызығушылықтың төмендігі – бұл мәселені шешуді қажет етеді. Оқушылардың қазақ тіліндегі сөйлемдерді дұрыс құрастыруына ықпал ететін, оларды қызықтыра отырып үйретін тиімді құрал әзірлеу маңызды. Интерактивті әдістер, соның ішінде ойын элементтерін қолдану, балалардың тілді меңгеруіне оң ықпал етіп, оқыту үдерісін жеңілдетеді. Осы жоба аясында әзірленетін «Сөз өрнегі» ойыны сөйлем құрастыруды ойын форматына енгізу арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыру және білім сапасын жақсарту құралын ұсынады.

Зерттеу нысаны ретінде оқыту орыс тілінде жүретін 7-сынып оқушыларының қазақ тіліндегі сөйлем құрау дағдылары алынды. **Зерттеу пәні** — «Сөз өрнегі» үстел ойынының оқушылардың сөйлем құрау дағдыларын дамытуға тигізетін әсері.

Зерттеудің мақсаты: Қолданбалы грамматика негізінде «Сөз өрнегі» оқыту үстел ойынын әзірлеу және сол арқылы оқушылардың қазақ тілінде сөйлемді дұрыс құрастыру дағдыларын қалыптастыру.

Алға қойған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер айқындалды:

Оқушылардың сөйлем құрастыру кезінде жіберетін типтік қателіктерін анықтау;

Сөйлем құрылымын түсіндірудің қарапайым әрі тиімді механизмін жасап, «Сөз өрнегі» ойынының ережелерін әзірлеу;

Ойын арқылы тілді меңгеру процесін жеңілдетіп, білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру;

Әзірленген ойынның нәтижелілігін тәжірибелік-эксперименттік тұрғыда тексеру.

Зерттеу гипотезасы: Егер оқушылардың оқу үдерісінде «Сөз өрнегі» үстел ойыны жүйелі қолданылса, онда олардың

сөйлем құрау дағдылары, сөздік қоры мен жалпы грамматикалық сауаттылығы айтарлықтай артады.

Зерттеудің ғылыми жаңашылдығы:

Қазақ тілін оқыту әдістемесінде қолданбалы грамматикаға негізделген жаңа дидактикалық ойын түрі ұсынылды.

Тілдік деңгейі әр түрлі оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделген инновациялық оқыту форматы әзірленді.

Зерттеу әдістері: Жұмыс барысында ғылыми әдебиеттерді талдау және жіктеу (теориялық), сондай-ақ сауалнама алу, салыстыру және бақылау (эмпирикалық) әдістері қолданылды.

Практикалық маңыздылығы: «Сөз өрнегі» ойыны мектеп бағдарламасында, үйірме жұмыстарында және тіл үйренушілердің өз бетімен дайындалуына арналған әмбебап құрал ретінде ұсынылады.

Қазақ тіл біліміндегі синтаксис мәселелері – тілдік құрылымның заңдылықтары мен сөйлем жүйесін айқындайтын іргелі салалардың бірі. Осы бағыттағы ілімнің қалыптасуы мен дамуына отандық лингвист-ғалымдар елеулі үлес қосып, синтаксистік тұлғалардың табиғатын жан-жақты зерделеді: Ахмет Байтұрсынұлы қазақ тіл білімінің негізін қалаушы ретінде өзінің «Тіл-құрал» атты еңбектерінде синтаксистің алғашқы ғылыми қағидаларын жүйеледі. Ғалым алғаш рет сөйлем мүшелері мен олардың түрлеріне сипаттама беріп, сөйлем құрылымының теориялық бастауын айқындады. Мәулен Балақаев қазақ тілі синтаксисінің жалпы заңдылықтарын зерттеуде негізін қалыптастырған ғалым. Оның «Қазақ тілінің синтаксисі» (1970) және «Қазақ тіліндегі сөйлем мүшелері» (1995) атты іргелі зерттеулерінде қазіргі қазақ тіліндегі сөйлем жүйесінің құрылымдық-семантикалық ерекшеліктері толық ашылды. Сәрсен Аманжолов тілдің грамматикалық құрылымын, оның ішінде жай сөйлем мен құрмалас сөйлемдердің табиғатын зерттеуге зор үлес қосты. Ғалымның «Қазақ тілі грамматикасының» синтаксис бөлімі (1939) мен «Салалас құрмалас сөйлем» (1959) еңбектері синтаксистік байланыс түрлерін ғылыми негіздеуде маңызды рөл атқарады. Рәбиға Сыздықова қазақ әдеби тілінің синтаксистік нормалары мен сөйлем мүшелерінің орын тәртібін зерттеген көрнекті ғалым. Зерттеушінің «Қазақ тілінің синтаксисі» (1992) және «Қазақ тіліндегі сөйлем мүшелері» (2000) атты еңбектерінде сөйлемдегі сөздердің байланысу тәсілдері мен функционалдық қызметі терең талданған. Аталған ғалымдардың ғылыми тұжырымдары біздің «Сөз өрнегі» жобамыз аясында оқушыларға сөйлем құраудың теориялық және практикалық механизмдерін әзірлеуге негіз болды.

«Сөз өрнегі» ойыны – лексика-грамматикалық материалды үш деңгей бойынша саралап, оқушы қажеттіліктеріне бейімделген авторлық бірегей жоба. Оның басты жаңашылдығы – «Спорт» тақырыбындағы танымдық мазмұн мен «Құрақ сурет» атты өзін-өзі бағалау жүйесінің біріктірілуінде. Схемалық шаблон түріндегі ережелер мен дайын жауап кілттері оқушыға мұғалімнің көмегінсіз-ақ сөйлем құрау дағдыларын өз бетінше жетілдіруге мүмкіндік береді. Фокус тобындағы оқушылардың қажеттіліктері ескеріліп, ойынның контенті зерттеу нысанына алынған проблемалық сұрақтарды шешуге *(оқу бағдарламасындағы лексикалық тақырыптар бойынша сөздік қорды толықтыру; сөздердің есте сақталуын қамтамасыз ету; сөйлемдегі мүшелердің орын тәртібін ескере отыра құрмалас сөйлем түрлерін дұрыс құрастыру)* бағытталып құрастырылды. Ойыншы «Спорт» тақырыбындағы түрлі түсті карточкалардан сөйлем құрастырып, оларды планшеттің арнайы ұяшықтарына орналастыруы тиіс. Тапсырманың дұрыстығы планшетті аудару арқылы арғы беттегі сурет құрақтарының (композицияның) сәйкестігімен автоматты түрде тексеріледі. Ойын ережесі мен жауап кілттері жинаққа қоса берілген арнайы кітапшада жүйеленген.

Зерттеу барысында оқушылардың айтылым және жазылым дағдыларының даму деңгейіне жасалған талдау нәтижелері білім алушылардың тілдік құзыреттілігіне қарай үш түрлі траекторияны айқындауға мүмкіндік берді. Үлгерімі төменгі оқушылар белсенді сөздерді мағынасына қарай қолдана отырып, жай сөйлемдерді еркін құрастыра алады, сондай-ақ шаблонға сүйеніп, жалғаулықты салалас құрмалас сөйлемдерді құрауға қауқарлы. Бұл топ үшін алдағы уақытта сөйлемдерді дайын үлгілерге қарамай-ақ өздігінен құрастыру дағдысын қалыптастыру және сөздік қорды молайту арқылы сөйлем мазмұнын түрлендіру жұмыстары жүргізілуі тиіс. Орта деңгейдегі білім алушылар құрамы жағынан күрделі сөздерді орынды қолданып, сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін қатаң сақтайды. Олар салалас құрмалас сөйлемдердің барлық түрлерімен қатар, сабақтас құрмалас сөйлемнің шартты және себеп-салдар түрлерін де дұрыс құрастыра алатындығын көрсетті. Бұл топтың даму бағыты сабақтас құрмалас сөйлемнің қалған түрлерін толық меңгеруге және сөйлемді тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдер арқылы күрделендіруге бағытталады. Жоғары деңгейдегі оқушылар ауыспалы мағынадағы сөздерді өзара байланыстырып, салалас және сабақтас құрмалас сөйлемдерді еркін қолданады, тіпті мақалдарды шаблон негізінде контекстке енгізуге тырысады. Осы топтың әрі

қарайғы даму траекториясы ретінде сөйлем мағынасын сақтай отырып, құрмалас сөйлем түрлерін өзара алмастыру (перифраз жасау) жолдарын меңгерту ұсынылады.

Оқыту ойыны арқылы сөйлем құрылымының ерекшеліктерін түсінуіндегі прогресс бойынша оқушылар сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін түсінгенін, сөйлем құрылымын түрлендіру практикасының жақсарғанын, құрылымды өзгерту жолдарын түсінуге септігін тигізгенін айтты. Респонденттер «Сөз өрнегі» ойыны жаңа лексиканы контекст арқылы меңгеруге және мақал-мәтелдерді сөйлемде орынды қолдануға тиімді әсер ететінін атап өтті. Дегенмен, қатысушылар тарапынан сөздік қордың аздығы мен бейтаныс терминдерді түсінуде белгілі бір кедергілер байқалды. Осыған орай, ойынды жетілдіру үшін сөздердің синонимдік қатарын ұсыну, тақырыптар аясын кеңейту және мобильді қосымша форматына көшіру туралы ұсыныстар жасалды.

Зерттеу жұмысының күтілетін нәтижелеріне сәйкес «Сөз өрнегі» атты 7-сынып оқушыларына қазақ тілінде сөйлем құрауды үйренуге көмектесетін үстел ойыны әзірленді. Оқыту ойыны сөйлем құраудың теориялық негіздері мен практикалық жаттығуларды қамтиді. Мазмұны мен құрылымы оқушылардың тілді меңгерудегі өзекті мәселелердің бірі – сөйлем құрауда кездесетін кедергілерді жеңуге ықпал етеді. Схемалы шаблон түрінде ұсынылған ережелер жиі жіберетін типологиялық қателердің себебін түсінуге көмектессе, түрлі деңгейдегі жаттығулар теорияны практикада бекітуге септігін тигізеді. Жауаптарды өздігінен тексеру нәтижелерді талдауға бағыттап, келесі жоғары деңгейге өтуге ынталандырады.

Зерттеу жұмысы барысында көбіне техникалық кедергілер орын алды. Ойын шарты бойынша планшеттің торкөздеріне салынатын карточкалар екі жағынан да (оң және теріс) көріну үшін сәйкес материалды таңдап, қолдану практикасын өзгертпейтін механизмді ойлап табу қиынға түсті. Салмағы жеңіл, портативті, сынбайтын, денсаулық үшін қауіпсіз, суреттер мен жазуларды оқып көруге кедергі келтіретін сызықтардың болмауы сияқты критерийлерге жауап бере алатын, карточкаларды алып-салу ыңғайлығын қамтамасыз ететін кеңсе ламинат қағазын қолдану шешімі қабылданды. Математикалық есептерге негізделген сызба бойынша планшет пішіліп қолдан тігілді.

Оқыту ойынын құруда қолданылған идеялар келешекте мына мәселелерді зерттеуге арқау бола алады: оқушылардың қазақ тілін меңгерудегі басқа да тілдік дағдыларды дамытуды көздейтін оқыту

ойындарын құрастыру. Функционалды сауаттылықты дамыту үшін басқа пәндермен заманауи білім беру технологиялардың интеграциясын құру.

Перспективті жоспар:

• Сайттың контентін басқа да тақырыптармен түрлендіріп толықтыру;

• Ойынды онлайн форматқа ауыстыру;

• Бизнес-жоспар құрып, коммерциялық мақсатта Startup жобасы деңгейіне жеткізу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ахмет Байтұрсынұлы, «Тіл-құрал».

2 М. Балақаев, «Қазақ тілінің синтаксисі» (1970), «Қазақ тіліндегі сөйлем мүшелері» (1995), «Қазіргі қазақ тілі».

3 Сәрсен Аманжолов, «Қазақ тілі грамматикасының» синтаксис бөлімі (1939).

4 Рәбиға Сыздықова, «Қазақ тілінің синтаксисі» (1992), «Қазақ тіліндегі сөйлем мүшелері» (2000).

5 https://inlnk.ru/w4BkXg «Тәтті алма» онлайн платформасы.

6 https://inlnk.ru/70p4Y0 Steppe Games мобильді ойыны.

7 https://soyle.pro/kz Soyle мобильді қосымшасы.

ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕ «МЕМ ЖӘНЕ КОМИКС» ТҮСІНІКТЕРІН ҚОЛДАНУ

ХАЙДАРОВА А. С.

7 «Д» орыс сыныбының оқушысы, Павлодар облысының білім беру басқармасы, білім беру бөлімінің «№7 мектеп-гимназиясы», Екібастұз қ.

Жаңа нәрселерді үйренуге және білуге ынталандыру болуы керек. Қандай құралдармен ынталандыра аламыз?! Жаңа форматта оқуға қалай тартуға болады?!

Ақпараттық технологиялар мүмкіндіктерінің ауқымы әлдеқайда кең және әрбіреуінің қиялына, шығармашылық дайындығына байланысты. Олардың көпшілігі білім беру процесін компьютерлендіру арқылы қолжетімді болады. Сонымен қатар көрнекілікке сауатты көзқарас білім алушының танымдық белсенділіктің жоғары деңгейіне өтуін қамтамасыз етеді, шығармашылық көзқарасты қолдайды.

Қазіргі уақытта виртуалды қарым-қатынасты көп адам саны қолдайды, сондықтан мемдер мен комикстерді қарым-қатынастың, ым-ишараның, мимиканың жаңа түрі ретінде зерттеу өзекті болып табылады.

Мемдер мен комикстерді мектеп оқушылары мен студенттерден бастап саясаткерлер мен маркетологтарға дейінгі әртүрлі әлеуметтік және кәсіби сыныптардың өкілдері пайдаланады.

Қоғамдық компьютерлік желілерді танымал ете отырып, мем мен комикстерді тарату жаңа ортаға ие болды және ерекше әлеуметтік құбылыстың – интернет-мемдер мен комикстер негізін қалады. Бұл пайдаланушылар бір-біріне тікелей желі арқылы жіберетін ақпарат (сілтемелер, мәтіндер, суреттер, тіпті сөйлесу құрылымдары). Яғни кез-келген нәрсе болуы мүмкін, алынған бейне, фото немесе сурет, әзіл-оспақ үшін басқа адамға берілген белгілі бір контекстке немесе жағдайға сәйкес келеді.

Меметика – мемдердің тұжырымдамасы мен теориясы әлі күнге дейін танылмаған меметика ғылымы мәртебесіне ие, оның жақтаушылары мемдердің пайда болу себептерін және олардың таралу механизмдерін анықтауға тырысады. Меметика, сонымен қатар, адамдардың мемдерге сезімталдық дәрежесі және әртүрлі адамдардың мемдерді тарату қабілеті туралы мәселені зерттейді. Қазіргі қоғамның дамуы тіл мен мәдениеттің лингвистикалық құбылыстарына деген қызығушылықты арттырады және баса көрсетеді. Лингвистер мен мәдениеттанушылардың мұндай процестерді түсінуі оларды «мем» ұғымын зерттеуге әкелді.

Аудитория күлкілі суреттерді жақсы қабылдайды, мысалы, күлкілі тиктоктар мен рилс қазақ тілінде жаппай шығарылуда. Егер әзілдер жеңіл қалыпта болса, олар әсіресе қолдауға ие. Ал мемдердің басты кейіпкерлері көбінесе сатиралық сипатқа ие, қандай да бір астарлы ойды баяндауы да мүмкін.

Интернет-мемнің міндеттері:

– Ақпаратты өзгерту мүмкіндігімен адамның көргенін, естігенін, оқығанын бейнелеу, яғни жаңғырту;

– Коммуникативтік – бұл жағдайда реакция, яғни кері байланысы – пікірталастың туындауы. Сондай-ақ барлығына қолжетімді тіл ортасын құру;

– Ақпараттық – шындықтағы оқиғаларды көрсету, қоғамдағы жаңа және қызықты құбылыстар туралы хабардар ету.

Мемдер мен комикстер болашақта жазулары немесе вирустық бейнелері бар күлкілі суреттер болудан қалады. Өйткені оның көптеген форматтары бар, ал блогерлер, түрлі брендтер және

Қазақстандағы ірі ұйымдар оларды коммуникациялық бағыттарда белсенді пайдаланады. Мәселен, кейбір адамдар үшін қазақ тілді мемдерді жасау тек хобби ғана емес, толыққанды редакторлардың, дизайнерлердің бүкіл тобы жиналатын жұмысқа айналған.

Қазіргі уақытта интернет-мемдер - үздіксіз дамып келе жатқан әлеуметтік және мәдени құбылыс. Бұл вербалды және вербалды емес екі компоненттен тұратын кешенді бірлік екенін ескере отырып, тілдерді үйрену кезінде визуализация құралы ретінде пайдалану және қазіргі заманғы коммуникация сияқты процестерге байланысты барған сайын танымал бола түсуде. Бүгінгі таңда интернеттегі ойын-сауық мазмұнының ең танымал түрлерінің бірі болып табылатын интернет-мемдердің мүдделерін ескере отырып, оқу процесі жаһандануы қажет.

Бірнеше ондаған жылдар бойы комикстер Батыс мәдениетінің ажырамас бөлігі болды. Бұрында мұндай графикалық туындылар біздің елде тым танымал болған жоқ. Тек соңғы онжылдықта ғана қазақ тіліндегі комикстерге деген қызығушылықтың артқанын байқауға болады.

Комикстерді қазақ тілін оқып меңгерудегі артықшылықтары:

– Логикалық ойлау дамиды. Ассоциацияларды ойлауға мәжбүр болады яғни ұқсатады. Осылайша тілдік түйсігі дамиды;

– Сөздік қорын байытуға ықпал ететді. Қазақ комикстерінің әртүрлі жанрлары бар, сондықтан олар әдетте әртүрлі қарым-қатынас стилінде жазылады. Бұл лексика, ғылыми терминдерге, танымал фразеологиялық бірліктерге дейін әр түрлі болуы мүмкін дегенді білдіреді;

– Комикстерді үйрену қарапайым кітаптарға қарағанда оңай. Егер кейбір сөздер тым күрделі болса да, олардың мағынасын сызбалар контекстінен түсінуге болады. Бұл жағдайда қазақ тілін меңгеру деңгейі жоғары емес адамдар үшін де оқылғанның мәнін түсіну әлдеқайда оңайға соғады. Қазақ тіліндегі комикстердегі негізгі мәтін диалог түрінде ұсынылған. Бұл – қазақша сөйлеуді үйренгісі келетіндер үшін үлкен плюс деуге болады. Ауызша фразалар шетелге сапарлар кезінде және басқа мемлекеттің достарымен қарым-қатынас кезінде пайдалы болады.

Комикстерді оқудың басты мақсаты – қазақ тілін үйрену. Мұнда сіз көп шыдамдылық танытып, оқып қарауға жеткілікті уақыт бөлуіңіз керек. Жоғары нәтижеге қол жеткізу үшін келесі кеңестерді ұстануға тырысыңыз:

– қазақ тіліндегі комикстерді тілді меңгеру деңгейіне қарай таңдау керек;

– сізге тек қызықты шығармаларды оқу керек;

– күніне оқылатын беттер санының көлемін белгілеу қажет;

– оқуға ыңғайлы уақытты таңдаңыз;

– егер баспа түрдегі нұсқасы болмаса, комикс үлкен экранды планшетте жақсы оқылады;

– өзіңізбен бірге әрқашан сөздік (электронды) болғаны;

– оқу кезінде қызықты сөздер мен сөз тіркестерін есте сақтау ұсынылады.

Егер сіз тілді бастапқы түсінсеңіз, комикстер бойынша қазақ тілінің базалық деңгейін меңгеру қиын емес. Өйткені диалог – бұл «сұрақ-жауап» сияқты сөз тіркестерінің жиынтығы ғана емес, сонымен бірге сұхбаттасушының ақпаратына реакция және белгілі бір дәрежедегі эмоционалды жиынтық екені көрінеді. Диалогтардың барлық мәтіндерінде тілдік материал қызықты жанды диалогтар контексінде ұсынылған және нақты өмірде, күнделікті жиі қолданылатын қазақ тілінің сөйлеу үлгісін қамтиды. Белгілі бір жүйені дамытып, оны ұстану дұрыс болады.

Тілді дамыту процесінде агрессия, келеңсіз жағдайлар, негатив болмауы керек. Қазақ тілі туралы, жалпы тіл туралы әртүрлі ақпаратты қарапайым тілмен жеткізуге тырысу бар екені белгілі. Шынында да, біз көрнекі жағына яки визуалға ерекше мән береміз. Адамдардың оқуына ыңғайлы, жазбалар тартымды болуы керек. Мұнда терең философия жоқ. Интернет желілеріндегі қазақ тілінің мәртебесін қадағалау басты қағидат болып табылады.

Қазақстанда қазақ тілін үйренудің қолжетімді тәсілдерін ұсынатын шығармашыл адамдар көбейіп келеді. Олардың арасында стартаптар, суретшілер және басқалары бар. Олармен мектепте неге тіл бәріне бірдей жеңіл берілмейтіні және бүгінгі таңда оқудың қандай әдістемесі тиімді екендігі туралы әңгімелесу бүгінгі таңда кеңінен жүргізілуі қажет.

Басқа қырынан қарау керек. Мысалы, музыканы жаңғыртатын немесе жаңа мәдениетін нөлден жазатын қазақ заманауи орындаушыларының шығармашылығының арқасында қазақ тілі барған сайын танымал бола түсуде. Геймификация тәсілін осы жерде атап кетуге болады (оқуға қызықты ойын элементтерін қосу процесі). Біріктіру тәсілдері туралы айтылады яки ойларды, сезімдерді және ерік-жігерді білдіру құралы болып табылады.

Бүгінгі таңда қазақ тілін жас ұрпаққа танымал әлеуметтік желілер және комикстер арқылы үйрену тиімдірек деп санап, дәл осы жолдан ауытқымау жөн. Бізде оқытуды қолжетімді етуге көмектесетін әдістеме, құрылымы бар. Мысалы, «Алақай, сәлем және т.б.» жеңіл берілетін сөздерге мен сөз тіркесімдері арқылы сол мемдер мен комикстер жасалады.

Аталған ұғымдардың қазақ тілін танымал етуіне бірден-бір ұтымды жолы – бұл туралы интернет желілерінде жиі жазып отыру. Негізгі мақсаты - қазақ тілін дәріптеу, тілді заманауи, тартымды түрде көрсету.

Әртүрлі мемдерге, комикстерге дейінгі мазмұнды табуға болады. Ең алдымен, тілге деген сүйіспеншілік болуы керек. Тілді үйренгеннен кейін белгілі бір тақырып пайда болады. Содан кейін мәтін жасалып, сол тақырыпқа сурет немесе бейне ойлап табылады. Интерактивті болу үшін және әзілдің көмегімен адамдардың қазақ тілін үйренуге деген ұмтылысын оятуға болатыны ерекше.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Вопросы методики преподавания, 2019 ж., том 8 - №28

2 Лингвистикалық интернет-мем, сілтемесі (xn--j1ahfl.xn--p1ai)

3 Коммуникацияның ерекше жанры, ғылыми жазбалар (ISSN: 2658-7114eISSN: 2542-0070)

4 Интернет – қарым-қатынас құралы, ғылыми сұхбаттасу (ISSN: 2225-756XeISSN: 2227-1295)

Секция 28
Дене шынықтыру мен спорттың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы физической культуры и спорта

КӨШПЕНДІЛЕР ОЙЫНЫ РУХЫ ЖӘНЕ ЭТНИКАЛЫҚ СПОРТ ТҮРІНІҢ МАҢЫЗЫ

АЙДАРБЕКОВА Д.
7 «Д» орыс сыныбының оқушысы, Павлодар облысының білім беру басқармасы, білім беру бөлімінің «№7 мектеп-гимназиясы», Екібастұз қ.
БЕКСУЛТАНОВА С. К.
қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, Павлодар облысының білім беру басқармасы, білім беру бөлімінің «№7 мектеп-гимназиясы», Екібастұз қ.

Көшпенділер ойыны – ата-бабаларымыздың өмір салтын, дүниетанымын, әскери дайындығын және ұлттық бірегейлігін көрсететін маңызды құбылыс. Көшпелі ойындар – бұл бүкіләлемдік адамзат мұрасы, сондықтан басқа ұлт өкілдері үшін де қызықты болады.

Ежелгі уақыттан қазақтар көшпелі болған. Қазақ халқы өздерінің тарихи тамырларын ұмытқысы келмейтіні көшпенділер ойыны өткізілуімен байланыстыруға болады. Спорт, нақты айтсақ, этникалық спорт маңызының айрықша көрінісі орын алды.

Көшпенділер ойыны рухы және этникалық спорт түрінің маңызы тақырыбы қазіргі уақытта кеңінен талқылануда. Бұл тақырыптың өзектілігі, ең алдымен, ұлттық мәдениетіміздің ажырамас бөлігі болып табылатын көшпенділердің дәстүрлі ойындары мен спорт түрлерінің жастар арасында танымалдылығын арттыруда. Көшпенділер ойыны, оның ішінде ұлттық ат спорты, қол күресі, садақ ату секілді ойындар, қазақ халқының рухани және физикалық дәстүрлерін сақтап қалудың бір тәсілі болып табылады.

Қазіргі қоғам өкілдері яки заманауи сатыдағы ұрпақ ұлттық салт-дәстүрлерін және ойындарын ұмытуда. Қазақ көшпелі ойындары, әсіресе қазіргі қоғам үшін көшпелі халықтардың ойындары қызықты бола ма?!

Қазақтардың көшпенді өмір салты мен табиғатпен тығыз байланысы олардың денсаулығына, батылдығына және еңбекқорлығына ерекше әсер еткен. Осы тұрғыдан алғанда, этникалық спорт түрлері тек қана дене шынықтыруды дамыту ғана емес, сонымен қатар ұлттың тарихы мен мәдениетіне деген құрметі, азаматтық тәртіп пен ерлікке баулу құралы болып табылады. Бұл спорт түрлері ұлттық бірлікті нығайтуға, жас ұрпақтың бойында ұлттық құндылықтарды, өзіне деген сенімділікті

қалыптастыруға көмектеседі. Сонымен қатар, этникалық спорт түрлерінің халықаралық деңгейде танылуы ұлттық брендті қалыптастыруға және елдің мәдениетінің әлемге таныстырылуына ықпал етеді.

Егер біз көшпелі ойындар туралы көбірек білетін болсақ, онда біздің ұлттық ойындарымызды одан әрі дәріптеуге болады, мысалы, ағылшындар футбол, американдықтар баскетболды қалай мадақтаса, қазіргі қоғам біздің ата-бабаларымыздың ұлттық салт-дәстүрлері мен ойын-сауықтарымен мақтанып, оны жалғастырса игі іс болар еді...

Халықаралық спорттық олимпиадалар туралы бәрі біледі, бірақ Көшпенділердің дүниежүзілік ойындары туралы көп нәрсе біле бермейді. Дүниежүзілік көшпенділер ойындары (ағылш. World Nomad Games) – этникалық спорт түрлері бойынша халықаралық спорттық жарыстар. Жарыс Орталық Азияның тарихи көшпелі халықтарының халықтық ойындарына негізделді [4, 22 б].

«Дүниежүзілік көшпенділер ойындарын» өткізуге Қырғыз Республикасы бастамашы болды, оның басында Алмазбек Шаршенұлы Атамбаев тұрды. 2012 жылы Бішкектегі түркітілдес елдер саммитінде Қазақстан Республикасы, Әзірбайжан Республикасы, Түркия Республикасы және Қырғыз Республикасы Президенттері Бішкек декларациясын жазып қол қойылды.

Ойындардың мақсаттары мен міндеттері:

– Қатысушы елдер арасындағы мәдени байланыстарды нығайту арқылы әлемнің көшпелі халықтарының мәдениетін сақтау және жаңғырту;

– Әлемнің көшпелі халықтарының ұлттық спорт түрлерін сақтау және халықаралық деңгейге шығару;

– Дүниежүзі бойынша этноспортты дамытуға және насихаттауға арналған қызметті мекемелерді қолдау.

Ойындарды өткізудің қосымша мақсаты - ойындарды ұйымдастырушы елдің туристік әлеуетін арттыру.

Көшпенділердің алғашқы дүниежүзілік ойындары Қырғызстанның Ыстықкөл облысы Шолпан Ата қаласында 2014 жылдың 9-14 қыркүйегінде өтті. Олардың ауқымы туралы келесі сандар мен фактілер көрсетеді:

1-кесте – *Көшпенділер ойыны ауқымы*

Ойын өтілу реті №	Жылы	Қала	Қатысушы елдер саны	Қатысушы спортшылар саны
I	2014	Қырғызстан	19	583
II	2016	Қырғызстан	60	1000
III	2018	Қырғызстан	66	1500-ден аса
IV	2022	Түркия	100-ден аса	3000-нан аса
V	2024	Қазақстан	90-ға жуық	2500-ге жуық

Көшпенділер ойындары екі жылда бір рет Ыстықкөл қасиетті көлінің жағасында өткізіле бастады және олар басқалардың алдында жарқын көрініске ие болды. Көріп отырғаныңыздай, дүниежүзілік тарихи ойындарға деген қызығушылық жылдан-жылға артып келеді. Мұнда әр елдің өз жетістіктері бар. Мысалы, 2016 жылы екінші көшпелі ойындарының ашылуында 1000 қобызшы бір әуенді бірге ойнады. Бұл рекорд Гиннестің рекордтар кітабына енгізілді. Бұл да – керемет көрініс.

Спорттық жарыстардың атаулары өсуде. 2018 жылы көшпенділердің Екінші Дүниежүзілік ойындарында спорттың 27 түрінен жарыстар өтті. Міне, олардың кейбірінің тізімі.

1. Көк бөрі (футболға ұқсас ат спорты, жүз доптың орнына қошқар, ешкі немесе резеңке аналогтары қолданылады);
2. Тоғызқұмалақ (логикалық жарыстар);
3. Күрес (оның түрлері);
4. Қазақ күресі;
5. Алысу (еркін күрес);
6. Арқан тарту (командалық арқан тарту);
7. Асық ату (алшы-қошқар сүйектерін қолданатын ойын);
8. Ат жарысы;
9. Бүркіт аулау;
10. Садақ ату және басқа да көптеген ойындар, сондай-ақ қатысушы елдердің кейбір ұлттық ойындары.

Көшпелілердің бұл тұста одан әрі жаңғыртуға тұрарлық кейбір ойындарына тоқталсақ:

Орда – ежелгі заманнан қазіргі заманға дейін жеткен көшпелілердің ең көп таралған ойындарының бірі. «Орда» сөзінің өзі «Хан сарайы» дегенді білдіреді. Ойын бәсті алу үшін күресті қайталайды. Орда әскери картаның бір түрі болды, оның көмегімен жауынгерлер жауды қалай жеңуге болатынын білді. Жерге салынған

шеңбер мемлекеттің аумағын білдірді, ал қарсыластар жоспарын жасады. Билеушіні тақтан құлатуды білдірді. Шеңберде барлығы 68 асық бар, егер ойыншы олардың кем дегенде біреуін түсірсе, онда ол тағы бір рет ұрады. Ойын, сонымен қатар, дұрыс ішкі саясатты жүргізу қабілетіне негізделген, мінез-құлықтың ойыны, бірақ шеңбердің ішінде, яғни билікте болған кезде сақ болу керек. Орданы бүкіл көшпелі халқының ортақ ұлттық мұрасы деп атауға болады. Бұл ойын Орталық Азияның барлық түркі халықтарында, сондай-ақ Моңғолияда, Бурятияда, Тыва Республикасында және басқа да елдерде кең таралған. Бұл халықтардың негізгі тіршілігі мал шаруашылығымен байланысты. «Бабки» орыс ойынының ережелері «Орда» ойынының ережелеріне өте ұқсас. Ойынның мәні бәрінде бірдей. Ордада барлық түркі-моңғол халықтары ойнайтындығын ескере отырып, Орда ойыны барлық мал өсірушілердің әлемдік ойыны деп айтуға болады [1, 12 б].

Ақ сүйек – ойын-сауық жастар ойыны. Қатысушылар өздерінің жетекшілері бастаған екі топты құрайды, ал олардың біреуінің өкілі сүйекті жеребе бойынша мүмкіндігінше лақтырады, ал қалғандары осы уақытта бұрылады. Содан кейін сигнал (дыбысты белгі) бойынша барлығы ақ суйек іздеуге барады. Сүйекті бірінші болып тапқан адам өздеріне үнсіз хабарлайды және бастапқы позицияға тез жетуге тырысады. Егер ол бұл жерге аман-есен жетсе, онда жеңілген команданың өкілдері өтемақы ретінде жеңімпаздардың көңілін көтереді.

Қазақстан – бүркіт пен сұңқарды нақты аң аулауда қолданатын бірнеше елдің бірі, ол көңіл көтеру үшін өткізілмейді. Бұл құдіретті құсты қолына отырғызып, оның салмағын, табанының күшін сезініп, тұмсығы мен тырнақтарының күшін көріп, сіз бұл құсты мақтанышпен ұстап көре аласыз. Бүркіттерді үйрету үдерісі келесідей болды: басында олар вабилоға (жемге) үйретіледі, әдетте бұл түлкі немесе қоян терісінің құйрығы немесе бөлігі. Вабило жерге тартылып, оған бүркіт жіберіледі. Жемді ұстағаннан кейін, аңшы кенеттен қозғалмай, оны босатады. Содан кейін тірі ойынға сүйреу жүзеге асырылады. Аңшы бұтаның үстіндегі биіктікке көтеріледі, онда, әдетте, қоян паналайды және онымен қоса тазы итті де іздеуге жібереді. Ит аңды қуып жібереді, сол кезде бүркіт шығады. Тазы мен бүркіттердің бірлескен аң аулау объектілері – қоян, түлкі, қасқыр, шиебөрі, кейде елік.

Қыз қуу (қызды қуып жету) - ежелгі дәуірден бастау алатын ат спорты ойыны. Ойын ашық алаңда белгілі бір қашықтықта өткізілді. Өрістің соңында бұрылыс бағанасы немесе белгі орнатылды. Ойын

шарттарына сәйкес, қыз жігітті қамшымен ұрып, бұрылыс бағанына бірінші болып секіру үшін секіруді бастауы керек, ал жігіт оны қуып жетуі керек.

Егер жігіт оны бұрылыс сызығына дейін қуып жетсе, онда жеңімпаз қызды құшақтап, сүюге құқылы болды. Егер ол қызды қуып жетпесе, онда көрермендер қайтар жолда жігітті қуып жетіп, оған көптеген соққылар жасады. Мұндай сәтсіздіктер шабандозға ұят болды.

«Көшпенділер ойыны рухы және этникалық спорт түрінің маңызы» тақырыбы өте өзекті және қызықты болып табылады. Бұл тақырыптың терең мағынасы мен көп қырлы аспектілері бар, әрі тек спортты ғана емес, сондай-ақ этнография, мәдениеттану, тарих және әлеуметтану салаларын да қамтиды. Мұндай жоба қазақ халқының дәстүрлерін, ұлттық бірегейлігін және рухани құндылықтарын зерттеуге үлкен мүмкіндік береді.

Көшпенділер ойынының рухы және этникалық спорт түрінің маңызы – бұл қазақ халқының тарихы мен мәдениетінің бір бөлігі, оның дәстүрлерін, құндылықтарын, және халықтың дүниетанымын көрсететін ерекше құбылыс.

Көшпенділер ойындарының негізгі ерекшелігі – олар өмір салтымен тікелей байланысты, көшпелі қоғамның қажеттіліктерінен туған. Әсіресе, қазақтар үшін атпен шапқылап, күрес, садақ ату, көкпар сияқты ойындар тек спорт емес, олар жауынгерлік рухты қалыптастыратын, батырлықты дәріптейтін іс-шаралар болып саналған.

Көшпенділер ойынының рухы мен этникалық спорт түрінің маңызы тек дене шынықтырумен ғана шектелмей, халқымыздың мәдениеті мен тарихын сақтап, оны әлемге таныту үшін де маңызды рөл атқарады. Әрбір ойын – бұл бір ұлттың рухын, болмысын көрсететін ерекше өнер.

Қазақтың көшпенділер ойыны мен этникалық спорт түрлерінің маңызы туралы ғылыми жоба – бұл тек спортқа ғана қатысты емес, ұлттың рухани болмысын, мәдениетін және тарихын сақтау мәселесі. Мұндай жұмыс қоғамдық сана мен ұлттық құндылықтарды нығайтуда маңызды рөл атқара алады. Сондықтан да, бұл тақырыптың ғылыми тұрғыдан зерттелуі өте пайдалы әрі өзекті.

Мақаланың басында көтерілген болжам өзінің растауын тапты. Егер біз көшпелі ойындар туралы көбірек білетін болсақ, онда біздің ұлттық ойындарымызды да мақтан тұтуға болатынын түсінеміз, мысалы, ағылшындар футболмен, американдықтар баскетболды мақтан тұтады, қазіргі қоғам біздің ата-бабаларымыздың ұлттық дәстүрлері

мен ойындарын ұмытуда. Біздің ата-бабаларымыздың дәстүрлері мен ойындары өмір сүріп, ұрпақтан-ұрпаққа таралып жаңғыруы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. - Алматы «Санат», 1997. – 463 б.

2 Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2010. – 576 б.

3 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік) II том. Қоғам. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2013. – 728 бет.

4 Смайыл Б. Ұлттық спорт – ұлт рухы. — Астана: Фолиант, 2015. – 777 б.

5 Тарази Ә., Мұсалы Л. Көркемдік құпиясы. – Алматы: Санат, 2000. – 201 б.

КӨНЕРГЕН ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ЦИФРЛЫҚ ФОРМАТТА ҚАЙТТА ЖАҢҒЫРТУ (ЖИ НЕГІЗІНДЕГІ МУЛЬТФИЛЬМДЕР)

ЖУМАБАЕВА А.
10 сынып оқушысы,
«№2 Майқайың жалпы орта білім беру мектебі», Майқайын
КАКИМЖАНОВ О. К.
дене шынықтыру мұғалімі,
«№2 Майқайың жалпы орта білім беру мектебі», Майқайын

Қазақ халқының ұлттық ойындары – халық мәдениетінің баға жетпес қазынасы. Бұл ойындар арқылы жастардың денесі шынығып қана қоймай, ақыл-ойы дамып, тәрбие алады. Алайда, бүгінгі таңда көптеген көне ойын түрлері ұмытылып барады. Сондықтан осы жобаның негізгі мақсаты – ұлттық мұрадағы көнерген ойындарды зерттеп, оларды заманауи цифрлық форматта қайта жаңғырту болып табылады.

Қазақ халқының ұлттық ойындары – ата-бабамыздан қалған баға жетпес мәдени мұра. Алайда бүгінгі таңда олардың бір бөлігі, әсіресе көнерген ойындар, жас ұрпақ арасында ұмыт бола бастады. Заманауи балалар көбіне тек кеңінен танымал ойындарды (асық ату, тоғызқұмалақ, қыз қуу) біледі де, көтеріспек, жаяу көкпар, балуан тас сияқты сирек ойындардан бейхабар. Бұл – халықтық дәстүрдің үзілмеуіне қауіп төндіретін мәселе. Сондықтан көнерген ұлттық ойындарды жинақтап, оларды жасанды интеллект арқылы

мультфильмдерге және кітапшаға айналдыру – уақыт талабы. Бұл жоба ұлттық құндылықтарды жаңғыртып қана қоймай, жаңа буынға тартымды, заманауи әдіспен жеткізуге мүмкіндік береді.

Қазақ халқының ұлттық ойындары – халықтың мәдени мұрасы ғана емес, жас ұрпақты тәрбиелеудің, ептілікке, батылдыққа, ой жүйріктігіне баулудың бірегей құралы. Олар ата-бабамыздың тұрмыс-тіршілігімен, шаруашылығымен, салт-дәстүрімен тікелей байланысты болып қалыптасқан. Халық этнографтары С.Аманжолов пен Ә.Марғұлан еңбектерінде ұлттық ойындардың тарихи-мәдени мәні айрықша атап өтіледі. Б.Төтенаевтің «Қазақтың ұлттық ойындары» атты еңбегі осы саладағы негізгі ғылыми дереккөздердің бірі саналады.

Қазіргі таңда кең таралған ойындардың қатарында тоғызқұмалақ, асық ату, қыз қуу сынды түрлерін атауға болады. Тоғызқұмалақ – ой жүйріктігін, есепке бейімділікті дамытатын зияткерлік ойын ретінде «қазақ шахматы» аталып жүр. Бұл ойынға байланысты М.Тілеуханов пен Ә.Әлімхановтың еңбектерінде оның жас ұрпақтың логикалық ойлауын дамытудағы орны айтылады. Асық ату ойыны – қазақ балаларының ертеден сүйікті ойыны. Б.Төтенаев зерттеулерінде «хан талапай», «алшы», «омпы» сияқты түрлері сипатталған. Бүгінгі күні бұл ойын ресми жарыстарға дейін енгізіліп, ұлттық спорт ретінде насихатталуда. Қыз қуу ойыны болса, жастардың шабандоздығын, ептілігін сынайтын, көңілді думанмен өтетін ұлттық ойын ретінде зерттеушілер назарында. Ә.Марғұлан еңбектерінде ол жастардың өнерімен, ән-жырмен сабақтасып өткізілгені айтылады [1, с. 23].

Сонымен қатар әдебиеттерге көз жүгірткенде, көпшілікке кеңінен танымал емес, көнерген ұлттық ойындар да бар екенін көреміз. Мысалы, көтеріспек ойынында балалар жұптасып, бір-бірін иықтан көтеріп күш сынасқан. Х.Арғынбаев еңбектерінде бұл ойын жасөспірімдердің физикалық күшін арттыруға бағытталғаны көрсетілген. Жаяу көкпар – ат үстінде емес, жаяу түрде тартысқан көне ойын түрі. Әдетте ауыл жастары қозыны немесе басқа затты ортаға қойып, күш сынасқан. Бұл ойынның деректері Баянауыл мен Ертіс өңірінің ауыз әдебиетінде сақталған. Балуан тас ойынында жастар үлкен тастарды көтеріп, күш сынасқан, халық арасында «тас көтерген балуан елге қорған» деген ұғым қалыптасқан. Кейбір деректерде атақты халық өнерпаздары – Жаяу Мұса, Иса Байзақов жас кезінде осындай ойындарға қатысқаны айтылады. Сондай-ақ қазан доп пен белбеу тастау ойындары да бүгінде сирек аталады. Қазан допта балалар қазанды төңкеріп қойып, оның үстіне допты дәл тигізуге тырысқан. Бұл ойын мергендікті, ептілікті дамытса,

белбеу тастау ойыны байқампаздық пен жылдамдыққа үйреткен. Балалар шеңбер жасап отырған кезде бір ойыншы белбеуді байқатпай арттарына тастап кетеді, ал оны байқамай қалған бала қуып жетуі тиіс болған.

Әдеби шолу көрсеткендей, ұлттық ойындардың әрқайсысы халықтың тұрмысынан, шаруашылығынан және тәрбиелік мақсатынан туған. Кең таралған ойындар әлі күнге дейін танымал болса, көнерген ойындардың ұмытылып бара жатқаны байқалады. Сондықтан оларды қайта жаңғыртып, жаңа заман талабына сай цифрлық форматта ұсыну маңызды. Жасанды интеллект негізінде мультфильмдер мен кітапша жасау – осы мұраны сақтап қана қоймай, жас ұрпаққа қызықты әрі қолжетімді етуге мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысы барысында жетекшіммен ұлттық ойындар жөнінде нақты әрі сенімді деректер жинау мақсатында Екібастұз қалалық дене шынықтыру және спорт бөлімінің орталықтандырылған кітапханасына бардық. Кітапхананың арнайы қоры мен өлкетану бөлімінде қазақ халқының ұлттық ойындары мен салт-дәстүрлеріне байланысты құнды еңбектер қарастырылды. Атап айтқанда, этнограф-ғалым **Базарбек Төтенаевтың «Қазақтың ұлттық ойындары»** кітабынан асық ату, тоғызқұмалақ, қазан доп, көтеріспек сияқты ойындардың тарихы мен түрлері туралы ғылыми сипаттамалар алынды. Сондай-ақ, жазушы-ғалым **Сейіт Кенжеахметұлының «Қазақ халқының салт-дәстүрлері»** еңбегінде ұлттық ойындардың халық тұрмысымен, әдет-ғұрыптарымен байланысы жайлы деректер жинақталды. Бұл еңбектерде тек ойынның мазмұны ғана емес, оның тәрбиелік, әлеуметтік мәні мен ұрпаққа берер тағылымы да кеңінен баяндалған. Сонымен қатар, зерттеу барысында басқа да этнографиялық әдебиеттер мен ғылыми мақалалар зерделенді. Олардың ішінде Ә.Марғұлан еңбектерінен қазақ халқының дәстүрлі мәдениетімен сабақтасқан ойын түрлері туралы деректер табылды. Х.Арғынбаевтың этнографиялық жазбаларында да көнерген ойындар жөнінде мәліметтер бар екені анықталды.Осылайша, оқушының кітапханадан жинаған деректері зерттеу жұмысының ғылыми негізін қалыптастырып, ұлттық ойындардың тарихын терең түсінуге мүмкіндік берді.

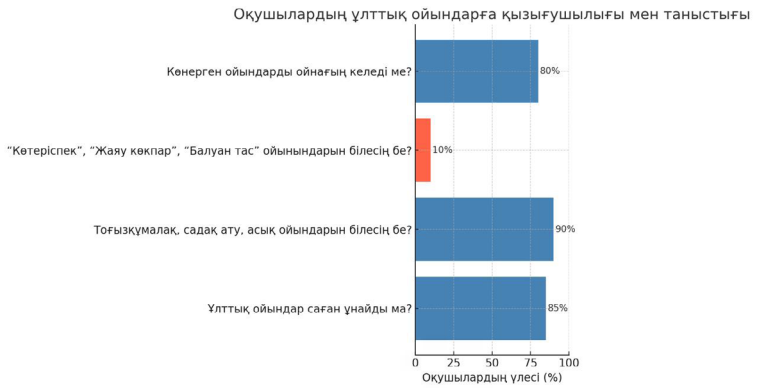
Педагогика ғылымдарының докторы, профессор **Әлімханов Елемес** ұлттық спорт түрлерінің жасөспірімдердің денсаулығына, дене шынығуына, ой-қабілетінің дамуына тигізетін пайдасын жан-жақты түсіндіріп берді. Этнограф-ғалым **Серік Ерғали** сұхбат барысында ұлттық ойындардың этнографиялық мәнін ашып, олардың халықтың салт-дәстүрімен, тұрмыс-тіршілігімен

тығыз байланысын айқындады. Ал философ-ғалым **Абылайхан Қалназаров** көне ойындардың философиялық астарын талдап, халықтың дүниетанымын бейнелейтін ерекшеліктерін атап көрсетті. Оның «Балуан тас» еңбегінен алынған тың деректер зерттеу жұмысына құнды қосымша мәлімет болды. Осы сұхбаттар мен ғылыми еңбектер негізінде ұлттық ойындардың түрлі қырлары зерделеніп, жобада мазмұндық негіз ретінде бірнеше көне ойындар таңдап алынды. Атап айтқанда, **«көтеріспек»**, **«жаяу көкпар»**, **«арынды арқан»**, **«балуан тас»** т.б. ойындары қамтылды.

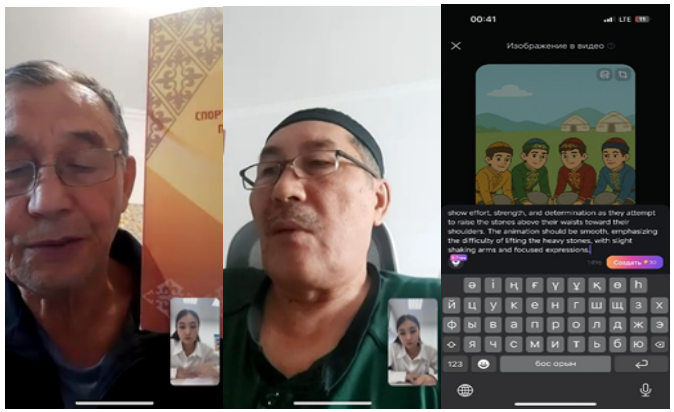

1-сурет – Мұражай

Сұрақтар:Ұлттық ойындар саған ұнайды ма? – 85 % «иә» деп жауап берді. Тоғызқұмалақ, садақ ату, асық ойындарын білесің бе? – 90 % таныс екенін көрсетті. «Көтеріспек», «Жаяу көкпар», «Балуан тас» ойындарын білесің бе? – тек 10 % ғана біледі. Көнерген ойындарды ойнағың келе ме? – 80 % қызығушылық танытты.

2-сурет – Сауалнама

3-сурет – Сұхбат

Егер қазақ халқының көнерген ұлттық ойындары жасанды интеллект көмегімен мультфильм және кітапша форматында қайта ұсынылса, онда оқушылардың ұлттық ойындарға қызығушылығы артып, олардың тәрбиелік және мәдени мәні жас ұрпаққа қолжетімді әрі қызықты түрде жеткізіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ахметова А. – «Қазақтың ұлттық ойындары», Алматы: Санат, 2022 – 218 б.

2 Әбді С. – «Қазақ халқының көне ойын дәстүрлері», Павлодар: ЭКО, 2018 – 356 б.

3 Сатыбалдин Ә. – «Қазақтың дәстүрлі мәдениеті.», 2023 – 220 б.

4 Қасиманов С. Халық ойындары. – Алматы: Білім, 230-245 б.

5 Қазақстан Республикасы Ұлттық спорт қауымдастығы. https://ulttyqsport.kz

ГРАНИ ДВИЖЕНИЯ: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ТУРИЗМ И СПОРТ

РАДОВИЧ Р. Д.
ученик 8 «В» класса, СОПШ №41, г.Павлодар
АВДЕЮК О. С.
учитель истории СОПШ №41, г.Павлодар
МАГАФУРОВА З. Т.
учитель английского языка СОПШ №41, г.Павлодар

Современная школа – это не только место получения знаний, но и пространство для всестороннего развития личности. Одним из ключевых факторов формирования здорового образа жизни, развития физических качеств и командного духа является организация спортивной и туристической деятельности [1, с.4]. В условиях активного развития технологий и изменения интересов молодёжи, традиционные формы физкультуры и туризма уже не в полной мере отвечают современным требованиям и ожиданиям школьников.

Актуальность проекта заключается в необходимости переосмысления и модернизации школьного спортивного туристического зала как пространства, способного вдохновлять, вовлекать и мотивировать учащихся к активной деятельности. Использование инновационного оборудования, модульных конструкций, а также применение новых подходов в обучении туризму и спорту способно сделать школьную среду более интересной, безопасной и полезной.

Гипотеза – модернизация школьного спортивного туристического зала с учётом современных требований, интересов учащихся и внедрением интерактивных, модульных и мультимедийных решений повысит вовлечённость школьников в спортивно-туристическую деятельность, сделает занятия более эффективными, разнообразными и безопасными.

Цель проекта – разработать предложения по модернизации школьного спортивного туристического зала с учётом

современных требований, интересов учащихся и возможностей образовательной среды.

Задачи проекта:

1) Проанализировать текущее состояние школьного туристического зала;

2) Исследовать современные подходы к организации туристических и спортивных пространств;

3) Определить потребности школьников через анкетирование;

4) Разработать концепцию модернизации зала;

Объект исследования – школьный спортивный туристический зал.

Предмет исследования – методы и средства модернизации зала для повышения его эффективности и привлекательности для учащихся.

Методы исследования: анкетирование, наблюдение, сравнительный анализ, проектирование, изучение нормативной и методической литературы.

Анализ потребностей целевой аудитории является важным этапом в процессе модернизации спортивно-туристического зала. Понимание того, что именно ищут и ожидают от зала его посетители, позволяет создать более привлекательное и функциональное пространство, которое будет соответствовать современным требованиям и предпочтениям пользователей.

Также стоит обратить внимание на потребности начинающих спортсменов, которые могут испытывать страх или неуверенность при посещении спортивного зала. Для них важно, чтобы пространство было дружелюбным и доступным, а тренеры и инструкторы – готовыми помочь и поддержать.

На сегодняшний день в нашей школе имеется спортивный зал площадью 288 кв.м, в котором оборудована скальная стена с зацепами и системой самостраховки. Это даёт учащимся возможность осваивать базовые навыки скалолазания в безопасных условиях, развивать координацию движений, силу, ловкость и выносливость.

Кроме основных уроков физической культуры, в зале активно работает туристическая секция «Эдельвейс», которую посещают 26 учащихся с 3 по 10 класс. Ребята занимаются подготовкой к соревнованиям, отрабатывают элементы спортивного туризма и участвуют в школьных, городских и областных мероприятиях.

Для оценки потребностей учащихся и уровня мотивации было проведено анкетирование среди 26 участников секции. Ниже представлены ключевые результаты:

– Большинство считают состояние зала «удовлетворительным» или «хорошим»;

– 85 % учащихся поддерживают идею внедрения современных решений (сенсоры, проекторы, новые маршруты);

– Средняя оценка интереса к спортивному туризму – 4,3 из 5;

– 80 % уверены, что стали бы чаще заниматься в модернизированном пространстве.

Несмотря на наличие современного оборудования, потенциал зала используется не в полной мере. Отмечаются следующие ограничения и проблемы:

– Отсутствует разнообразие модульных конструкций для развития всех направлений спортивного туризма (переправы, подвесные мосты, тренажёры для ориентирования);

– Недостаточное зонирование пространства, что мешает одновременно проводить занятия разного уровня сложности;

– Отсутствие цифровых и мультимедийных элементов для теоретических занятий и визуального обучения;

– Ограниченное количество снаряжения, что снижает эффективность тренировок при полной группе.

Таким образом, существует явный потенциал для модернизации зала, направленной на создание более функционального, безопасного и интересного пространства, сочетающего спорт, туризм и современные технологии.

Современное образовательное пространство должно отвечать не только требованиям безопасности и эффективности, но и быть привлекательным, мотивирующим и многофункциональным. Это особенно важно в условиях возрастающей конкуренции с цифровыми развлечениями и снижением физической активности у школьников [2, с. 25].

На основе анализа нормативных документов, а также опыта успешных школ и спортивных центров, выделены следующие ключевые требования к современным спортивным и туристическим залам [3, с.6].

Первым направлением является обновление оборудования и инфраструктуры зала. Устаревшее оборудование может не только снижать интерес пользователей, но и представлять опасность для их здоровья. В модернизированном спортивном туристическом зале должны быть:

– Прочное сертифицированное оборудование;

– Системы страховки (как автоматические, так и ручные);

– Защищённые зоны приземления (мягкие маты, напольные покрытия);

– Возможность чёткой визуальной разметки зон разного уровня сложности.

Также следует обратить внимание на организацию пространства: создание зон для индивидуальных и групповых занятий, удобных мест для отдыха и общения. Это позволит создать комфортную атмосферу, способствующую активному участию всех групп пользователей.

Пространство должно позволять проводить различные виды занятий:

– Спортивное ориентирование;

– Лазание по вертикальным и наклонным поверхностям;

– Элементы пешеходного туризма (переправы, маятники, навесные конструкции);

– Теоретические занятия и тренировки с использованием мультимедиа.

Современные дети живут в мире цифровых технологий, и успешное образовательное пространство должно учитывать эту особенность. Для повышения интереса школьников к занятиям и создания мотивирующей атмосферы важно внедрять визуальные и интерактивные элементы, способствующие лучшему восприятию информации и вовлечённости в процесс.

– Использование цифровых и мультимедийных решений (интерактивные доски, проекторы, VR/AR-симуляторы);

– Тематическое оформление зала (туристическая стилистика, природные мотивы, визуальные маршруты);

– Визуальные инструкции и схемы на стенах для самостоятельного изучения.

Современное школьное пространство должно быть ориентировано на каждого ученика, независимо от его физических возможностей, возраста или уровня подготовки. Инклюзивный подход способствует формированию уважительной и поддерживающей среды, в которой каждый ребёнок чувствует себя уверенно и комфортно [4, с. 38]. Это особенно важно в спортивно-туристической деятельности, где успех зависит не только от силы и ловкости, но и от сплочённости, сотрудничества и взаимопомощи. Доступность для учащихся разных возрастов и физических возможностей;

– Удобное размещение снаряжения, чтобы каждый мог использовать его без лишних усилий;

– Инструкции и маршруты с различной степенью сложности.

Таким образом, современный школьный туристический зал должен быть не просто тренировочной площадкой, а динамичным образовательным пространством, развивающим как физические, так и личностные качества школьников.

Учитывая текущие возможности школьного зала и современные требования к организации спортивно-туристического пространства, была разработана концепция модернизации под названием «Грани движения» [5, с.59] Основная идея заключается в создании трансформируемого, многофункционального и вдохновляющего пространства, которое объединяет элементы туризма, спорта и современных технологий.

Предлагается условно разделить зал на несколько функциональных зон:

• Зона скалолазания.

Расширить существующую скальную стену: добавить новые маршруты, навесные элементы, зацепы с подсветкой по уровням сложности. Установить сенсорные модули с таймингом (контроль прохождения трассы по времени).

• Зона туристических препятствий.

Одним из ключевых элементов спортивного туризма являются технические этапы, моделирующие реальные природные условия: переправы, склоны, нестабильные опоры и другие виды препятствий. Введение специальной зоны туристических препятствий в школьном зале позволит учащимся развивать практические навыки преодоления сложных маршрутов, формировать ловкость, координацию и устойчивость к стрессу. Для этого в данную зону должны быть включены:

* Подвесные мосты и переправы;
* Навесные и маятниковые переходы;
* Модули для прохождения по верёвочным трассам;
* Обустроенные «туристические станции» с заданиями.

• Зона ориентирования и теории.

Для всестороннего развития навыков спортивного туризма важно не только физическое, но и интеллектуальное обучение. Зона ориентирования и теории служит пространством для проведения занятий, направленных на освоение теоретических основ: правил безопасности, чтения карты, работы с компасом, знания туристического снаряжения и техники вязания узлов..

* Интерактивная доска/экран для обучения

Создание онлайн-платформы для проведения виртуальных тренировок и семинаров также является актуальным направлением. Виртуальные тренировки могут быть организованы с участием квалифицированных тренеров, что обеспечивает высокий уровень профессионализма и разнообразия в предложениях. Такие платформы могут включать видеоуроки, вебинары и интерактивные занятия, что делает тренировки более доступными и интересными.

* Мобильные стенды с картами, маршрутами, компасами;

* Возможность проведения викторин, занятий по технике безопасности, узлам и ориентированию.

• Модульная зона.

Пространство с мягкими кубами, лестницами, кольцами, канатами, которое можно адаптировать под разные тренировки и соревнования. Всё оборудование должно быть мобильным и легко перестраиваемым.

Использование интерактивных технологий позволяет сделать занятия по спортивному туризму более наглядными, безопасными и захватывающими. Такие элементы развивают не только физические качества, но и технологическую грамотность, внимание, реакцию, а также интерес к изучению окружающего мира. Для этого можно установить

* Интерактивные обучающие панели с видеороликами по технике безопасности и спортивному туризму;

* Проекционные трассы на полу или стенах (с маршрутом прохождения или интерактивной игрой);

* VR-модули или приложения с имитацией туристических условий (ориентирование, маршрут в горах, спасательные операции);

* Цифровой контроль маршрута – браслеты или метки, фиксирующие время прохождения трассы.

Для воплощения проекта «Грани движения» в реальность необходимо тщательно продумать этапы внедрения, ресурсы, задействованные стороны и возможные источники финансирования.

Проект предлагается реализовать поэтапно, что позволит последовательно, эффективно и с учётом всех ресурсов внедрить обновлённую модель школьного спортивно-туристического пространства. Каждый этап имеет свои цели, задачи и ожидаемые результаты, что обеспечивает управляемость и прозрачность процесса модернизации.

Аналитико-подготовительный этап (1–2 месяца)

На данном этапе важно провести всесторонний анализ текущего состояния спортивного зала, выявить реальные потребности учащихся и педагогов, а также оценить технические и организационные возможности для модернизации.

Технический этап (2–3 месяца)

Это ключевой этап, на котором происходит реальное преобразование пространства. Ведётся закупка оборудования, строительные и монтажные работы, оформление зала. Все действия проводятся в соответствии с согласованным проектом.

Внедренческий этап (1 месяц)

После завершения монтажных работ необходимо ввести обновлённое пространство в практику. Это включает в себя обучение педагогов, пробные занятия и настройку всех систем.

Итоговый этап.

Финальный этап направлен на подведение итогов проекта, анализ его эффективности, а также распространение успешного опыта среди других школ и заинтересованных сторон.

В условиях современных образовательных требований и стремительного развития технологий перед школами стоит задача не только обучать, но и воспитывать активных, здоровых, целеустремлённых учеников. Школьный спортивно-туристический зал – это не просто пространство для физической активности, но и площадка для формирования ключевых навыков XXI века: командной работы, ответственности, лидерства, устойчивости к стрессу [6, с.27].

Реализация проекта «Грани движения» позволит модернизировать существующий зал, сделав его многофункциональной, безопасной и мотивирующей средой. Интеграция модульных спортивных конструкций, мультимедийных и интерактивных элементов, а также грамотное зонирование пространства создадут условия для занятий как физической культурой, так и спортивным туризмом на качественно новом уровне.

Практическая значимость проекта заключается в следующем:

– Повышение интереса школьников к спортивной и туристической деятельности;

– Формирование у детей устойчивых навыков здорового образа жизни;

– Расширение возможностей для участия в соревнованиях и фестивалях;

– Создание модели, которую можно адаптировать и внедрить в других школах.

Проект открывает новые горизонты для развития школьного туризма и может стать примером того, как с помощью современных подходов и креативных решений можно вдохновлять учеников на движение, рост и преодоление себя.

ЛИТЕРАТУРА

1 Государственный общеобязательный стандарт среднего образования Республики Казахстан (ГООС СОО РК), 2022 г. – 4 с.

2 Программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы. – 25 с.

3 Санитарные правила № ҚР ДСМ-168/2021 «Гигиенические нормативы условий обучения и воспитания в организациях образования». – 6 с.

4 Методические рекомендации Министерства просвещения РК по организации внеурочной спортивно-туристической деятельности. – С .38–40

5 Методическое пособие «Организация спортивного туризма в общеобразовательных школах», Алматы, 2021. – 59 с.

6 Материалы Республиканского центра туризма и краеведения учащейся молодежи. – 27 с.

ҚАЛА МЕКТЕПТЕРІНІҢ ҮЙІРМЕ САБАҚТАРЫНДА ҰЛТТЫҚ АТ СПОРТЫ ОЙЫНДАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

РАХМЕТОЛЛА Р.
оқушы, №18 жалпы орта білім беру мектебі, Екібастұз қ.
СОЛТАНБАЙ Д.
оқушы, №18 жалпы орта білім беру мектебі, Екібастұз қ.
КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А.
гуманитарлық ғылымдар магистрі,тарих пәні мұғалімі, №18 жалпы орта білім беру мектебі, Екібастұз қ.

«Төрт аяқтың тарланы қазанатың,
Екі аяқтың арланы – азаматың.
Қазанат пен азамат бірге шапса,
Бүкіл әлем таниды ҚАЗАҚ атын!

Жүйрік аттың жолында жанын беретін қазақ баласымыз ғой. Тұлпар тұяғының дүбірін естіп тұрып, мойын бұрмауымыз әсте мүмкін емес. Қазақта 5 жасқа толған баланы азамат болды деп, алғаш

атқа отырғызады. Ат-жалын тартып мінген қазақ баласы 5-6 жастан жеткіншек жасқа дейін аттың жалында жабысып өседі. «Ат ердің қанаты» деген нақыл сөз бар. Осы бабадан жалғасын тауып келе жатқан дәстүрімізді біздің өңір берік ұстанған. Екібастұз өңіріне танымал «Атбегілер әулиеттері» ат баптайды.

«Ұлы даланың жеті қыры». *Атқа міну мәдениеті* мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне *Ұлы* даладан тарағаны тарихтан белгілі. Міне ғылыми мақалада осы құндылықтарды дәріптеу, паш ету, күнделікті өмірде қолдану бағыты да кіріктірілген. Жалпы көкпар қазақ халқының ұлттық ойыны, оған кез келген атты қолдануға болмайды, ал көкпарға салатын аттардың бабы келіскен болу қажет. Қазіргі уақытта осы бағыттағы үрдіс кенжелеп қалған. Осы олқылықтың орнын зерттеу арқылы біршама шешуге тырыстым. Көкпарға пайдаланатын аттардың жасы, оның жүрісіндегі ерекшелігі, қандай азықты корек ету керектігі, қанша уақыт табында, қанша уақыт қолда болу керектігін бірқатар деректер мен физиологиялық заңдылықты негізге алдым.

1-сурет – Қазақстан Республикасының Туризм және спорт министрі Ербол Мырзабосынов

Қазақстан Республикасының Туризм және спорт министрі Ербол Мырзабосынов «Y Дүниежүзілік көшпенділер ойыны»

барысында Ұлттық спорт ойындарын мектеп бағдарламасына енгізу туралы өз ойын жеткізді.

Ұсынылып отырған ғылыми тақырыпта қала мектептерінде ұлттық ат спорты ойындарын жетілдірудің теориялық және тәжірибелік оқу-жаттығу жұмыстарын факультатив сабақтары арқылы жетілдірудің жолдарын ұсыну болып табылады.

Көкпарға пайдаланатын аттарды жылқы үйіріне қарап тұрып айыра білетін қазақтың байырғы атбегілік қасиеттерінің ең қажеттісін, қазір қолдануға жарайтынын нақтыладым. Сыртынан қарағанда көзге шалынатын жылқы қасиеттерін тізбектеп келтірілген. Ең маңыздысы қазақ әдебиетіндегі көкпар аттарына қатысты қасиеттерді кіріктіре отырып, қазірі кезде қаншалықты қолануға ыңғайлы деген тұжырымды да талдап көрсетілді. Қазіргі кезде елімізде көкпар аттарын іріктеуге қажетті негізгі ресурстарға шолу жасалды. Мысалы, жер жадысы, ауа-райы, соңғы технологиялар, ветеринарлық бағыты, ат ұстайтын жер, азық-түлік т.б. Қай өлкенің аттарын қалай таңдау керектігіне тоқталдым [1, 114 б.].

Қазақ жылқысының тарихы және ұлттық құндылықтарының бірі – жылқы малы. Қазақ жері мен елі – көне жылқының отаны. Қазіргі зерттеулер осыдан 6 мың жылдар шамасы бұрын Қазақстан территориясында тұрған көшпенді тайпалар әлемде алғаш рет жылқыны қолға үйретіп, мініске, күш-көлікке пайдаланғанын, етін жеп, сүтін сусын еткенін дәлелдеп отыр. Қазақ халқы жылқы түлігін баға да білген,бағалай да білген халық. Ел аузындағы «жүзден жүйрік – мыңнан тұлпар» – деген нақыл сөз, бұл жылқыны өсіре білгендік пен оны баптап бәйгеге қоса білгендіктің философиялық түйіні. Халқымыз жылқыны құндылығы мен қадір-қасиетіне қарай түрлендіре атағанына қарасақ-жүйрік те, сәйгүлік те, тұлпар да, дүлдүл де, тарлан да, тіптен қазанат та ешқайдан келмеген.

2-сурет – «Ұлттық құндылықты ұлықтаған мектеп»

Мектебіміздегі үйірме сабақарында оқушылар киіз үй құрастырып, жабдықтарымен танысып, қамшы тоқуға машықтанады, ат – әбзелдерін үйренеді.

Жаппай көкпар мен спорттық көкпардың айырмашылығы, жаппай көкпар тартыста серкенің салмағы нақты белгіленбейді. Теке тарта ма, тана тарта ма, өздері шешеді. Сосын жүз ат шаба ма, мың ат шаба ма – шектеу қойылмайды. Ал, спорттық көкпар белгілі ережеге сүйенеді. Көкпаршыларды ұйымдастырып, Павлодар өңірінде өтіліп жүрген ұлттық ат спорты жарыстарының, өскелең ұрпаққа беретін өнегесі көп. Облыстағы негізінен көкпаршы жігіттеріміз Екібастұздың Ақкөл ауылында, Баянауылда, Май ауданында, Ақсуда тұрады. Екібастұздың Ақкөл ауылының «Пырақ», Жайылма ауылының «Көкбөрі» және Май ауданының «Саты» командалары жүлделі орындардан көрініп келеді. Көкпаршылардың айтуларынша, «Пырақтың» капитаны Дәурен Жандарбеков, Оразалы Шөпшин бастаған Еркебұлан Егінбаев, Мереке Смағұлов, Ерғанат Қадыров, Айбын Уахитов, Нұрбол Жақсыбектер үшін көкпар ойын ғана емес, өмір сүру салтына айналған. Ауылдарда ат баптап, көкпар тартуға құмар жастар көбейіп келе жатқаны, әрине, қуантады. Ал көкпарға құмартқан ұлттық ойынымызға қолдау көрсеткен жастардың бастамасы нұр үстіне нұр.

Бүгінде Жайылма ауылы Көкпар құрама командасында жастар белсене қатысуда. Олар: Уахит Балғын, Ерғали Мирас, Құбайдолла Нұрдәулет, Қайыржан Нұрғанат, Егінбаев Абдурахман, Наурызбай Кенесары, Қайратов Олжас, Хасен Хақназар, Абылай Айбын, Айлыбаев Қайырбай, Қайратов Тілеужан [2, 54 б.].

Екібастұз қаласы «Көкпар» ұлттық ат спорты жарыстарында Облыстан 6 дүркін чемпион атанды. 2013 жылы «Жасөспірімдер арасындағы ҚР чемпионатында Қола жүлде иеленді. Осы команда ішінде «Ел чемпионатында» «Қыз қуу», «Аударыспақ» ұлттық

ат спорты түрлерінен жеңімпаз болып, Спорт шебері, Спорт шеберіне үміткер атағын алғандар да бар. Уахитов Айбын Алматы «Ересектер арасында» II орын, Петропавл «Жастар арасында» III орын, Жақсыбек Нұрбол Түркістан «Қыз қуу» I орын, Мусралинов Қанағат Түркістан «Аударыспақ» қола жүлде иегері.

3-сурет – «Ер тұрманын жатқа білер, Ер тақымын берік етер» атқамінер жеткіншектерді, рухты азаматтарды тәрбиелеу басты парыз

Бүгінгі күні көкпарға арналған ат дайындау ғылыми негізделген әдістемесінсіз жүргізіледі және бұл деңгей білімділікпен емес, әуесқойлықпен емес, жаттықтырушылық дәрежесі көзге анықталады [3, 45 б.].

Екібастұз қаласының намысын қорғайтын «Аққөл-Жайылма» көкпар командасы ересектер арасында облыстың 9 дүркін чемпионы атанды.

Бұл мәселені жақын арада шешу керек екені анық, себебі көкпар жалпы бірқатар елдерде жаппай даму үстінде, ал жарыс кезінде көптеген жылқылар дайын емес, жарақат алып, түрлі дәрежедегі жарақат алады.

Қазақ ұлттық спорт ойындары және олардың жастардың әскери-патриоттық дене тәрбиесіндегі рөлі атам заманда қолға үйретіліп, адамзат баласының қажетіне жаратқан жылқы түлігі

көшпенділердің ең қасиетті, ең қадірлі малы. Көшпенділерді жылқы малынсыз елестету мүмкін емес.

Сондықтан да көшпенділер мен жылқы түлігі егіз ұғымдай қосарланып айтылған. Тіпті көшпенділер қауымын «аттылар әулеті» деп те бекерден бекер айта салмаса керек. Өйткені, ұланғайыр даланың, ұлан байтақ өлкенің ұлы тұрғындарының тыныс-тіршілігі, өмір-салты, өнер-білімі, әдет-ғұрпы, салт-санасы, салтанаты, бір сөзбен айтқанда бүкіл мәдениеті жылқы түлігімен тығыз байланысып жатады.

Павлодар облысындағы көкпар аттарының стандартты жағдайын жасау. Қазақстан халқының атжарыстарға деген қызығушылығы ерекше. Алайда дәл осы күнге дейін осы рухани қажеттілікті ұйымдастыру жағы орташа деңгейде . Оның үстіне ат спорты индустриясы деңгейіне жетпеді.

Павлодар өңірінде бірнеше ипподромдар мен жаттығу орталықтары салынуы тиіс. Олар жекешелендірілмеуі тиіс, әйтпесе, спорттық жылқы шаруашылығының басты мәні – ипподромдардың атжарыс ұйымдастырушылары үшін де, қатысушылары, сондай-ақ жанкүйерлер үшін де қолжетімділігі мүмкін болмайды. Ірі өңірлік аудандарда (Ақсу, Екібастұз, Май ауданы, Баянауыл) аясында екі-үш ипподром салуға қаражатты тек мемлекеттің бөлуге шамасы бар [5, 198 б.]. Сондықтан мемлекет салықтық базаны, жұмыс орындарының санын, экономикаға құйылатын инвестицияның артуына мүдделі.

4-сурет – «Көкпар» ұлттық ат спорты үйірмесінен «Жасөспірімдер» құрама командасы 11 сынып оқушылары

Сүйіністісі сол, елімізде көкпар десе ішкен асын жерге қоятын азаматтар аз емес. Бірінші, халқымыздың көкпар сүйер қауымның 90 пайызы ауылда тұрады. Ауылда көкпар ұлттық ат спорты, бәйге, күрес, жекпе-жектер бар. Ендігі кезекте қала мектептері оқушылары арасында осы ойындарды дамытудың жолдарын жетілдіру. Ол үшін мектептерде арнайы оқу-жаттығу орындарын жетілдіріп, үйірме сабақтарын өткізу. Ұлттық спорт жобасын жетілдіру. Біздің барлық ұлттық ойындарымыз, оның ішінде, көкпар төрт түліктің төресі – жылқы жануарымен байланысты. Сондықтан да, жылқыға деген көзқарасты түбегейлі өзгерту керек. Қазақстанда жылқы шаруашылығын дамытуға арналған арнаулы бағдарлама қабылданғаны жөн. Бұл жерде, ең бастысы, Қазанатты түлету керек. Өйткені, қазанат – қазақтың қазынасы, халқымыздың қорғаны, айбыны, заманында ел қорғаған батырларымыздың сенімді серігі, қолғанаты болған. Біз Қазанатты түлетсек, бүкіл әлемді өзімізге қаратар едік [6, 275 б.].

Қорыта келе ғылыми тақырыпта бұрын теориялық-тәжірибелік тұрғыда қолданылмаған біршама жаңалықтар енгіздім. Ең алдымен қала мектебі оқушыларын ұлттық ат спорты ойындарына бейімдеу мақсатында мектебімізде оқу-жаттығу жұмыстарының жүйелі жүргізілуі жолға қойылды. Ер тұрманын жатқа білер, ер тақымын берік етер, атқамінер жеткіншектерімізді тәрбиелеу жолында, бүгінде жылқы жаратып, тай міну үрдісінен біздің мектеп оқушылары арасынан кәсіби деңгейге жеткендер барын мақтанышпен айта аламын. Болашақ жеткіншектерге ер – тұрманын жатқа білумен қатар, аттарды дұрыс баптау да үйретілсе, атадан қалған асыл өнеріміз мәңгі жасамақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Барминцев Ю. Н. Етті және сүтті жылқы шаруашылығы, – Алматы, 2010. – Б. 114–119.

2 Бозымов Қ. Қ. Жылқы және түйе шаруашылығы, Ер қанаты – Алматы: Қайнар, 2011. – Б. 54–65.

3 Әкімбеков Б. Р, Мүслімов Б. М. , Әкімбеков А. Р. Дәленов Ш. Д Жылқы шаруашылығы, Қостанай, 2008. – Б. 45–75.

4 Құрманбаева С. К. Ұлттық ойындардың бүгіні мен келешегі, – Алматы, 2009. –209 б.

5 Несіпбаев Б. К. Ұлт мәдениеті мен өнері, – Білім, 2009. – 198 б.

6 Атабаев А. С. Ұлттық ойындар – халық мұрасы, – Кітап. 2010. – 275 б.

Секция 29
БАҚ даму тенденциялары және журналистикадағы жаңа технологиялар
Тенденция развития СМИ и современные технологии в журналистике

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СИСТЕМА ДЕТЕКЦИИ НЕДОСТОВЕРНОЙ ИНФОРМАЦИИ В ИНТЕРНЕТ-НОВОСТЯХ

ЕРУБАЙ А, БОЛАТОВА Е.
ученики, Назарбаев Интеллектуальная школа естественно-математического направления, г. Павлодар
ЛИТВИНОВА О.В.
учитель информатики, Назарбаев Интеллектуальная школа естественно-математического направления, г. Павлодар

В современном мире в условиях стремительного роста цифровых технологий и глобальной доступности интернета информация распространяется с небывалой скоростью. Социальные сети, новостные ресурсы и онлайн-платформы стали основными источниками получения сведений для миллионов пользователей.Согласно данным DataReportal, в среднем человек тратит 30-42 часов неделю за просмотром социальных сетей. За год это составляет около 100 дней [1, с. 76]. Как показано на рисунке 1, большую часть времени пользователей различных возрастных групп приходится на потребление онлайн-контента, что подтверждает высокую вовлечённость аудитории в цифровую среду.

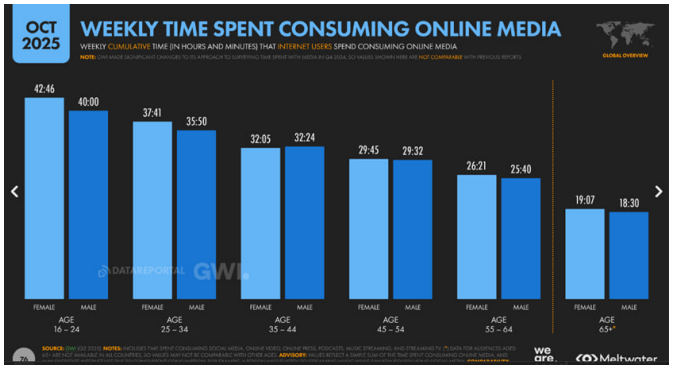

Рисунок 1 – Еженедельное время, потраченное на просмотр социальных сетей

Интернет дал возможность каждому пользователю без ограничений распространить любую информацию, создав свой собственный сайт, блог или просто отправив сообщение в мессенджере. В погоне за количеством лайков и репостов владельцы некоторых сайтов часто на своих страницах публикуют заведомо ложную информацию, фейки.

В данной исследовательской работе рассматривается разработка программного приложения для детекции фейковой информации в новостных источниках. Предлагаемое решение основано на анализе совокупности признаков, характерных для недостоверных публикаций, включая лингвистические особенности текста, эмоциональную окраску, структуру заголовков, а также метаданные источника. Для обработки и анализа текстовой информации используются методы обработки естественного языка и алгоритмы машинного обучения.

Фейком в Интернете принято считать подделку или ложную информацию, которая намеренно предоставляется в виде достоверной. В современном мире такие публикации не просто приносят выгоду, но и способны влиять на репутацию, сеять панику и даже угрожать жизни и здоровью человека. Помимо текстовых новостей, современная дезинформация включает мультимедийные формы, такие как deepfake-контент - синтезированные или изменённые изображения, аудио и видео, создаваемые с использованием методов глубокого обучения [2, с. 1].

Поскольку фейки помогают добиваться влияния или зарабатывать деньги, то рекомендации и советы в них могут быть бесполезными или даже навредить. Например, человек может заменить необходимое ему лечение, предоставить доступ к своим персональным данным или финансам и даже создать опасность для себя и для других [5, с. 2].

Актуальность проблемы подтверждается результатами проведённого опроса, направленного на оценку способности пользователей различать достоверную и недостоверную информацию. В ходе исследования было установлено, что наименьший уровень точности демонстрируют дети в возрасте 7–10 лет, а также лица старше 60 лет, что свидетельствует о наличии уязвимых групп населения и подчёркивает необходимость разработки эффективных инструментов автоматической детекции фейковой информации. На рисунке 2 можно увидеть, что доля правильных ответов варьируется в зависимости от возрастной

группы, достигая максимальных значений в категории 31–50 лет и снижаясь у наиболее уязвимых групп.

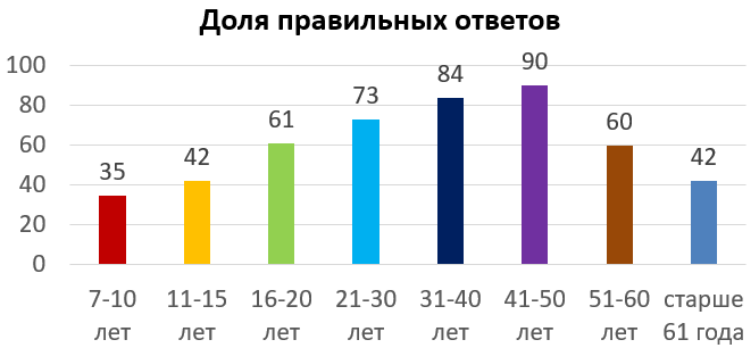

Рисунок 2 – Доля правильных ответов по возрастным группам

В целях разработки программного приложения для автоматического распознавания фейковой информации на начальном этапе были проанализированы характерные признаки недостоверных новостных материалов. Проведённый анализ позволил выделить несколько ключевых признаков.

К одним из них относятся лингвистические признаки текста [3, с. 5]. В фейковых новостях часто наблюдается высокая эмоциональная окраска, использование кликбейтных заголовков, (например, «шок», «срочно», «вы не поверите»), а также отсутствие конкретики (дат, числовых данных, ссылок на источники).

Также стоит отметить признаки, связанные с источником информации. К ним относятся особенности доменного имени (включая подозрительные или нетипичные домены), отсутствие сведений о сайте (разделов «О нас», контактной информации), недавняя регистрация ресурса, а также отсутствие репутации или наличие негативных отзывов.

Наконец, важную роль играет анализ метаданных публикации. Рассматриваются такие параметры, как дата публикации (в том числе её несоответствие описываемым событиям), сведения об авторе (включая его достоверность), а также временные характеристики размещения материала, например аномальная массовая публикация в короткий промежуток времени.

Выделенные группы признаков послужили основой для последующей разработки алгоритмов автоматической детекции фейковой информации.

В качестве иллюстрации работы разработанной системы на рис. 1 и рис. 2 представлены примеры анализа текстов: в первом случае система корректно определяет достоверную информацию, во втором выявляет высокий уровень дезинформации на основе характерных признаков.

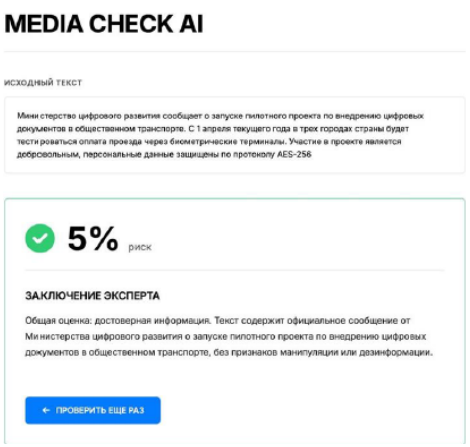

Рисунок-1 Пример анализа достоверной информации системой Media Check AI.

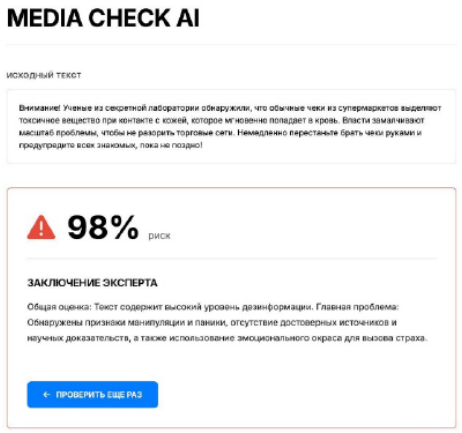

Рисунок-2 Пример анализа фейковой информации системой Media Check AI.

В ходе реализации проекта MediaCheck AI была разработана система автоматического анализа текстов, основанная на методах обработки естественного языка (NLP). Для представления текста используются контекстные эмбеддинги, позволяющие учитывать семантические и синтаксические связи. На их основе выполняется выявление манипулятивных паттернов (кликбейт, эмоциональная окраска), а также анализ логической связности и тональности текста. Полученные результаты подтверждают эффективность применения современных методов NLP для автоматической детекции недостоверной информации.

ЛИТЕРАТУРА

1 Распространение фейковой информации и способы борьбы с ней // CyberLeninka. – 2022. – URL: Статья на CyberLeninka (дата обращения: 18.01.2026).

2 Altuncu E., Franqueira V. N. L., Li S. Deepfake: definitions, performance metrics and standards, datasets, and a meta-review // Frontiers in Big Data. – 2024. – URL: https://www.frontiersin.org/journals/big-data/articles/10.3389/fdata.2024.1400024/full (дата обращения: 04.02.2026).

3 Shu K., Sliva A., Wang S., Tang J., Liu H. Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective. – 2017. – URL: https://arxiv.org/abs/1708.01967 (дата обращения: 24.12.2025).

4 Kemp S. Digital 2026: Global Overview Report // DataReportal. – 2025. – URL: https://datareportal.com/reports/digital-2026-global-overview-report (дата обращения: 18.10.2025).

МАНИПУЛЯЦИИ В СМИ НА ПРИМЕРЕ РЕПОРТАЖЕЙ КАЗАХСТАНСКОГО ТЕЛЕКАНАЛА)

КОВШАРЕВА Т.
ученица 5 класса, СШ№8, г.Аксу, Павлодарская обл.
КИЗАТОВА Ш.
учитель, СШ№8, г.Аксу, Павлодарская обл.

В настоящее время на общество обрушивается огромный поток информации. Каждый день мы вынуждены принимать множество решений. Однако, в большинстве случаев люди не задумываются о

природе своих решений и действий, пребывая в уверенности, что в их основе лежат их собственные желания и убеждения.

Обволакивая человека информацией, СМИ создают массовое сознание.

Е.Л. Доценко защита дает определение массовому сознанию в своей работе «Психология манипуляции: феномены, механизмы». По его словам, это собирательное понятие, обозначающее сознание значительной части людей, массы граждан, принадлежащих чаще всего к разным социальным группам, слоям и классам [1].

СМИ через воздействие на общество, воздействуют и на каждого человека в отдельности, формируя определенные одинаковые эмоции и действия. Таким образом, благодаря СМИ вырабатывается общественное мнение – состояние массового сознания, заключающее в себе скрытое или явное отношение различных социальных общностей к проблемам, событиям действительности. Например, существует четко выраженное общественное мнение в отношении таких глобальных общечеловеческих проблем, как предотвращение экологической катастрофы, термоядерной, биологической войны и т.д. [2].

Термин «манипуляция» переводится с французского языка, как ‹manipulation'- «сложный прием, операция». Произошло оно слово от латинских слов 'manus'- рука, 'plere'- наполнять [3].

Методы манипуляции массовым сознанием уже достаточно долгое время пользуются популярностью среди работников масс-медиа. Различные стратегии и тактики воздействия - это инструмент в руках журналистов [4].

Анализ речи диктора телеканала «КТК» Светаланы Булатовой, её способов манипулирования аудиторией

Светлана Булатова ведущая на телеканале «КТК», ведёт программу новости. Впервые попала на телевидение ещё в 1996 году, будучи ветреной первокурсницей. Затем по восходящей: практика на ТВ, редакторство на радио, даже рекламные слоганы сочиняла. Диктором новостей стала с подачи подруги, которая тайно отправила резюме и фото на один из республиканских каналов. Получилось. С августа 2006 в студии новостей КТК, на что никогда не жаловалась. Обожает зиму за сноуборд и коньки.

Диктор, рассказывая о трагическом событии: «Крупная авария в Алматы. Автобус с пассажирами столкнулся с внедорожником», - делает акцент на словах о количестве пострадавших, - Пострадали 23 человека! - перед данной фразой меняется выражение лица и

голос повышается, становится заметно, что ведущая недовольна. – Виновного в ДТП официально пока не назвали. Но, по словам очевидцев, столкновение спровоцировал,- произносится уже тише и как будто с сарказмом,– водитель Мерседеса», – делает акцент на словах о пострадавших.

Меняя громкость звучания, а также показывая недовольство выражением лица ведущая, как бы показывает своё сопереживание пострадавшим, и негативное отношение к виновному, что проецируется и на нас зрителей. После подобной подачи, аудитория относится более негативно к водителю.

В отрывке новостей под названием «Гелендваген против пассажирского автобуса: за рулем сидел сотрудник прокуратуры» Свелана Булатова делает подводку к стендапу корреспондента Ксении Поляница.

С минуты прямого включения речь журналиста с места события резко отличается от речи диктора «Количество пострадавших возросло до 23 человек. Состояние многих алматинцев по-прежнему тяже….(корреспондент запинается) тяжелое. Восемь человек госпитализировали. Э-эээ Среди них беременная женщина и 2-летний ребенок. Ну и самая главная информация к этому часу – выяснилось, что за рулем автомобиля находился сотрудник городской прокуратуры. Это уже подтвердили нашим коллегам в самой Э-э прокуратуре.». В речи корреспондента присутствуют так называемые, «паузы хезитации» или «меканье / мэкание» – заполнение пауз в спонтанной речи, звуками («м-мм…», «э-ээ…», «а-аа…»). По терминологии, они, скорее – ЗВУКИ-паразиты. Так же присутствуют запинки и повторы слов. В итоге создаётся контраст в звучании речи между ведущей и корреспондентом, что режет слух.

Довольно часто диктором используются слова паразиты «Итак, ну а», которые она говорит перед переходом к следующей новости.

«Итак, Новость с пометкой «срочно» распространяют в эти минуты казахстанские информагентства. Из Академии Погранслужбы КНБ похищено десять пистолетов Макарова!».

«Ну, а Нацбанк Китая вновь девальвировал юань!... Только за сутки курс нацвалюты КНР превысил 7 юаней за доллар. Это самое значительное обесценивание за последние два месяца. Китайские власти уже на протяжении двух лет проводят планомерную девальвацию своей валюты. А отток капитала из Китая за последние годы составил 725 миллиардов долларов!

Казахстанские экономисты уже проанализировали, чем обернётся для нашего рынка китайская девальвация».

Замена русских слов, составляющих большие однокорневые гнезда и имевших устоявшиеся коннотации, на иностранные или изобретенные слова принято считать на радио и телевидении, так же одним из способов манипуляции. Манипуляторы тщательно избегают использовать слова, смысл которых устоялся в общественном сознании. Их заменяют эвфемизмами – благозвучными и непривычными терминами.

При ошибках произнесения (оговорках) диктор новостей тут же исправляет своих ошибки, путём повтора слова сначала.

«Одинаковые цены на лекарства по всему Казахстану установят уже со следующего года. Это сегодня подЫвердил - подтвердил министр здравоохранения».

Немного забывая текст, Светлана Булатова, использует звуки-паразиты, а также может повторять слова ««Черное золото» впервые за несколько майских дней поднялось в цене. Brent перешагнул отметку в 50 долларов, а WTI заметно приблизилась (повтор слова приблизилась) к ней. Видно, что часто не смотрит в кадр, будто на что-то отвлекается. Так как скорее всего плохо знает текст к данной новости.

Перед трудными для произнесения словами ведущая замедляет свою речь. Таким способом, привлекая наша внимание к дальнейшему сообщению. Исправляет ошибки произнесения, повтором целой части предложения. Так же перед произнесением ФИО людей о которых идёт новость речь диктора становится медленнее и громче, достигая эффекта запоминаемости аудиторией людей о которых будет вестись сюжет.

Данный диктор часто может добавляет в речь эмоциональную окраску, выделяя слова или оканчивая фразы вопросительным произношением, заставляя аудиторию задуматься над темой происходящего на экране.

Перед тем как задать вопрос корреспонденту использует слова паразиты «Ну вот», произнося итог «ну а». При не серьёзных темах разговора видно, как диктор сдерживает улыбку и слова произносятся с неким скрытым смыслом.

Если же темы, наоборот о каком-то будоражащем событии, то журналистка произносит фразы, словно сквозь зубы: «Серия кровавых нападений взбудоражила алмаатинцев», жестикулирует руками, постукивает ладошкой по столу, из-за чего чувствуется эмоциональное отношение ведущего к ситуации. И нас зрителей заставляет сопереживать, а также перенимать эмоции работника в кадре.

В итоге некоторые новости, диктор может преподносить с улыбкой, с лёгкой манерой подачи или же наоборот произносить слова грубо, показывать, что ей (диктору) не нравится, а ещё может усмехаться, продвинуться вперёд, выражая недовольство или возмущение ситуацией, дёргая ручку в руках. Диктор делает акцент на словах или тело может выглядеть напряжённым. Все эти признаки «оживляют» сидящего перед нами диктора, дают нам понять, что перед нами не просто машина, а человек с эмоциями. Так же это помогает нам симпатизировать журналисту перед камерой, нам хочется смотреть и дальше выпуски новости именно с ним.

Присутствующим с диктором на прямой связи работникам пресс-служб ведущая выражает благодарность «двойным спасибо»: «спасибо, спасибо вам большое», – так чувствуется её уважение к участникам беседы, и показывается что мнение собеседника имеет определённый вес.

Чтобы показать своё негативное отношение, и вызвать такое же отношение у аудитории, а также высмеять преступников, диктор использует особую манеру подачи, показывает своё оценочное суждение к ситуации, вызывая у аудитории отклик: «Семнадцать мешков с наркотиками замаскировали тарой с капустой и луком. Горе-наркобаронами оказались жители Жамбылской области. Еще дома они сами аккуратно расфасовали все по пакетам и мешкам. А уже в Актау надеялись продать зелье. Но их машина вызвала подозрение. И теперь за перевозку такого груза им грозит от 10 до 15 лет». И даже серьёзная новость может показаться не такой уж значимой, мы можем смотреть её с чувством облегчения и не пугаться.

Спастись от манипуляции с помощью упрямства невозможно. Нужно время от времени прекращать смотреть телевизор на одну-две недели, чтобы происходила «починка» сознания. «Овладеть» действительностью можно только, изучив тактику, и оружие противника.

Сегодня средства массовой информации играют важную роль в жизни каждого из нас. Мы постоянно находимся в «информационном вакууме». Информация окружает нас со всех сторон. И для общества в такой ситуации важно получать именно правдивые новости. На плечи СМИ возлагается большой камень ответственности- донести до общества максимально объективную информацию. Ведь именно средства массовой информации, как мы уже выяснили, формируют мировосприятие человека, общественное мнение в целом.

СМИ, в свою очередь, осознав свою власть над социумом, научилось манипулировать им. Если раньше речевые стратегии и

тактики использовались исключительно политиками или другими общественными деятелями, то сейчас в этот список вошли и журналисты.

Целью исследования данной темы было изучить речевые стратегии и тактики журналистов. В задачи входило: определить место манипуляции в журналистской деятельности, выявить речевые стратегии и тактики в текстах СМИ в жанре интервью, а также определить роль общественного мнения в работе журналиста.

Для наглядного примера был взят новостной блок с диктором телеканала «КТК» Светланой Булатовой. Мы ознакомились с понятие манипулирования как явления в целом и как процесса воздействия на общественное мнение, определили, какие манипуляторные технологии применяются в СМИ, и рассмотрели механизмы их действия, рассмотрели применение манипуляторных технологий на каждом канале СМИ в отдельности, акцентируя внимание на телевидении.

Манипуляции общественным мнением можно рассматривать как пример подавления воли граждан путём программирования их поведения, так называемую «промывка мозгов». Данный вид манипуляции направлен не на отдельного индивида, а на общество в целом. Целью манипулятора является навязывание коллективных ценностей, изменение мнений, целей, сознания людей для создания масс, поддерживающих правящую элиту. Воздействие на сознание людей происходит не напрямую при непосредственном контакте, а через средства массовой информации, которые создают иллюзию объективной подачи информации, и потому, обладают высокой степенью убедительности.

В заключение можно сделать вывод: в настоящее время манипуляция стала неотъемлемой частью журналистской и политической деятельности. Знание тактик политических манипуляций необходимо в профессии журналиста. Но использовать эти методы, как и любые другие, нужно по назначению. Современные тенденции манипулирования общественным сознанием вызывают опасения возникновения обезличенного, механизированного общества без души и индивидуальности, без собственной воли, как часто описывают в утопиях. Такой образ жизни может быть и проще для существования человечества, но лишает жизнь смысла, так как жизнь без ярких ощущений становится скучной и бессмысленной.

ЛИТЕРАТУРА

1 Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы, защита. https://stavroskrest.ru/sites/default/files/files/books/psihologia_manipulacii.pdf

2 Гронская Н. Э. Языковые механизмы манипулирования массовым политическим сознанием. http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990200_West_MO_2003_1/22.pdf

3 Ожегов, Шведова Н. Толковый словарь русского языка. https://olehnik.ru/files/books/slovari/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%20%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%B0.pdf

4 Кихтан В. В., Мамиева Б. Ю. К вопросу о манипулировании в современных СМИ // Вестник ВУиТ. 2018. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-manipulirovanii-v-sovremennyh-smi (дата обращения: 15.03.2026).

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ И ДЕТИ

ЩЕРБАКОВ А.
ученик 5 класса, СШ№8, г.Аксу, Павлодарская обл.
МУБАРАКОВА Е.
учитель, СШ№8, г.Аксу, Павлодарская обл.

Социальные сети занимают особое место в жизни современного человека. Что же это такое? Социальные сети – это интернет-платформы, которые позволяют людям общаться друг с другом, делиться информацией, фотографиями и видео, а также находить новых друзей.

К самым популярным социальным сетям среди детей относятся TikTok, Instagram и YouTube.

С научной точки зрения, социальные сети являются частью цифровой среды и относятся к средствам массовой коммуникации [1], то есть помогают людям быстро обмениваться информацией на расстоянии.

Стоит разобраться, почему именно дети тянутся проводить много времени в социальных сетях. Существует несколько причин, почему социальные сети так популярны среди детей. Во-первых, потребность в общении. Детям очень важно общаться со сверстниками. Во-вторых, интерес к новому. Мы постоянно узнаем много нового через социальные сети. Это видео и

Следующий аспект, который связан с активным использованием социальных сетей, связан вообще с рисками получения информации в целом. Это – информационная безопасность. Перечислим риски: фейковые новости, опасный контент, мошенничество.

Согласно последним исследованиям, «21 % казахстанских родителей покупают гаджеты детям до того, как им исполнилось четыре года. 32 % родителей впервые дают в руки своему ребенку устройства, когда тому было от четырех до шести лет. При этом более половины детей (56 %) проводят в интернете от одного до четырех часов, а 23 % – онлайн почти все свое свободное время» [4].

Эти данные говорят о том, что проблему использования детьми социальных сетей и вопросы их безопасности в сети должны решать, в первую очередь, родители.

В Казахстане активно развивается цифровая среда. Всё больше детей получают доступ к интернету и социальным сетям.

Специальные службы проводят разъяснительную работу среди родителей. К примеру на сайте https://fingramota.kz/ постоянно публикуется информация «Дети в безопасности: как защитить их от киберпреступников».

Таким образом, можно определить основные правила безопасного поведения детей в социальных сетях.

Ограничивать время в интернете

Не добавлять в друзья незнакомых людей

Не сообщать личную информацию

Не переходить по подозрительным ссылкам

Советоваться с родителями

Делать перерывы и заниматься спортом

Социальные сети – это важная часть современной жизни. Они могут приносить как пользу, так и вред.

Главное – научиться правильно ими пользоваться. Тогда социальные сети станут помощником в общении, обучении и развитии.

ЛИТЕРАТУРЫ

1 Баранов В. Н. Социальные сети // ТДР. 2010. №12. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-seti (дата обращения: 10.02.2026).

2 Максимов А. А., Голубева Н. М. Влияние социальных сетей на современного подростка // Наука и современность. 2014. №28. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-sotsialnyh-setey-na-sovremennogo-podrostka-1 (дата обращения: 01.03.2026).

популярные тренды. В-третьих, желание самовыражения. Именно через социальные сети дети могут делиться своими мыслями, фотографиями и творчеством. В-четвертых, доступность. Новые технологии доступны всем. Каждый родитель старается, чтобы у его ребенка был новый телефон, интернет есть почти у каждого.

Психологи отмечают, что в возрасте 10-12 лет ребёнок особенно нуждается в признании и поддержке [2], а социальные сети дают быстрый отклик в виде лайков и комментариев.

Проведя свое исследование, мы определили основные виды активностей детей в социальных сетях. Это – просмотр видео, общение в чатах, публикация фото и роликов, участие в челленджах, обучение через видеоуроки.

Таким образом, социальные сети становятся не только развлечением, но и частью повседневной жизни и обучения.

Например, на уроках казахского языка мы часто используем платформы для обучения. Много полезного мы узнаем, просматривая познавательные фильмы о природе, явлениях природы.

По мнению ученых, с точки зрения педагогики и психологии, социальные сети могут выполнять несколько полезных функций [3].

Среди них необходимо отметить следующие.

1. Коммуникативная функция. Позволяют детям поддерживать связь с друзьями и родственниками.

2. Образовательная функция. Через платформы, такие как YouTube, дети получают новые знания.

3. Развивающая функция. Создание контента развивает креативность, мышление и речь.

4. Социализирующая функция. Дети учатся взаимодействовать с обществом, понимать нормы общения.

Наряду с этим следует отметить негативные факторы, которые связаны с чрезмерным и бесконтрольным использованием социальных сетей детьми.

К примеру, зависимость от интернета. Длительное использование может привести к снижению интереса к учёбе и реальной жизни.

Также длительное использование гаджетов может привести к ухудшению зрения, нарушению сна, снижению физической активности.

В последнее время отмечаются факты возникновения психологических проблем. Ребенок начинает сравнивать себя с другими, у него снижается самооценка, повышается уровень тревожности.

3 Шпильфойгель, Д. Д. Дети и социальные сети / Д. Д. Шпильфойгель, Е. Г. Баландина. — Текст : непосредственный // Юный ученый. — 2018. — № 1.1 (15.1). — С. 98-99. — URL: https://moluch.ru/young/archive/15/1137.

4 https://fingramota.kz/ru/post/deti-v-bezopasnosti-kak-zashchitit-ih-ot-kiberprestupnikov

Секция 30
Философия, саясаттану және әлеуметтану ғылымдарының өзекті мәселелері
Актуальные вопросы философии, политологии и социологии

ЯЗЫК КАЗАХСТАНСКОЙ РЕКЛАМЫ

КСЕНТАЕВА Г. Б.
учитель казахского языка и литературы, школа-гимназия №24, г. Экибастуз
АСКАРОВА К. А.
учитель музыки, школа-гимназия №24, г. Экибастуз
АХМЕДЛИ А. А.
учащаяся, школа-гимназия №24, г. Экибастуз

Одним из основных признаков современного общества является его глобальная информатизация. Сегодня информация играет огромную роль в жизни человека. Развитие технологий, средств массовой коммуникации и интернета делает информацию доступной для большинства людей. Современное информационное общество характеризуется повышением информированности населения, свободным доступом к информации и наличием различных технических средств её распространения.

Одной из наиболее распространённых форм информации является реклама. Реклама представляет собой любую платную форму неличного представления и продвижения идей, товаров или услуг от имени компании. Главной целью рекламы является формирование положительного отношения к товару или услуге и побуждение потребителя к покупке. Реклама является важным инструментом маркетинговых коммуникаций. Она обладает рядом характеристик: общественный характер, способность убеждать, выразительность, обезличенность и однонаправленность. Через рекламу формируются мнения, привычки и предпочтения

потребителей. Основными объектами рекламы могут быть товары, услуги, программы или предприятия. В создании рекламы участвуют как сами компании, так и специализированные рекламные агентства. Республике Казахстан и разработка рекомендаций по повышению её эффективности [4, с. 56].

Рекламное сообщение должно отвечать на несколько важных вопросов: что сказать, как сказать и в какой форме представить информацию. Содержание рекламного сообщения информирует потребителя о товаре, его особенностях и преимуществах. Форма подачи должна привлекать внимание, быть интересной, убедительной и запоминающейся. Для этого используются различные элементы: текст, фотографии, видеоролики, звуковое оформление и другие средства. Целью нашего исследования стало изучение рекламной деятельности в Республике Казахстан и разработка рекомендаций по повышению её эффективности [5, с. 282].

Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи:

- рассмотреть теоретические основы рекламной деятельности;
- выявить ошибки в языке казахстанской рекламы;
- провести анализ рекламного сектора на примере рекламных агентств;
- определить проблемы и перспективы развития рекламы в Казахстане;
- предложить рекомендации по улучшению рекламной деятельности.

В ходе исследования использовались следующие методы:

- анализ научной литературы;
- анкетирование учащихся;
- сбор и анализ рекламных объявлений;
- обработка результатов опроса.

Актуальность данной темы заключается в том, что реклама оказывает значительное влияние на процессы социализации человека. Чем более развито информационное общество, тем сильнее влияние рекламы на поведение людей. Реклама сопровождает человека практически повсюду: в интернете, на телевидении, радио, в печатных изданиях и на улицах города. В этом плане можно говорить, что разработка рекламы скорее носит последовательно – параллельный интерактивный характер. (Таблица 1).

Таблица 1 – Преимущества и недостатки основных средств распространения рекламы.

Средсво рекламы	Преимущества	Недостатки
Газеты	Гибкость, своевременность, большой охват местного рынка, широкое признание и принятие, высокая достоверность.	Кратковременность существования, низкое качество воспроизведения, незначительная аудитория «вторичных» читателей.
Телевиидение	Сочетание изображения, звука и движения, чувственное воздействие, высокая степень привлечения внимания, широта охвата.	Высокая абсолютная стоимость, перегруженность рекламой, мимолетность рекламного контакта, меньшая избирательность аудитории
Радио	Избирательность аудитории, массовость использования, высокая географическая и демографическая избирательность, доступность расценок	Представление только звуковыми средствами, степень привлечения внимания ниже, чем у телевидения, мимолетность рекламного контакта.
Журналы	Высокая геграфическая и демографическая избирательность, достоверность, престижность, высокое качество воспроизведения, длительность существования, значительное число «вторичных» читателей	Длительный временной разрыв между покупкой места и появлением рекламы, наличие бесполезного тиража, отсутствие гарантии размещения объявления в предпочтительном месте.
Наружная реклама	Гибкость, высокая частота повторных контактов, невысокая стоимость, слабая конкуренция.	Отсутствие избирательности аудитории, ограничения творческого характера

Одной из проблем современной рекламы в Казахстане являются языковые ошибки. Часто они возникают из-за неправильного перевода текстов с русского на казахский язык или наоборот. Филолог Галия Байтилеуова отмечает, что подобные ошибки возникают из-за недостаточного профессионализма специалистов и отсутствия ответственности при подготовке рекламных текстов. Для качественного перевода необходимо глубокое знание как казахского, так и русского языков.

Например, в некоторых рекламных текстах неправильно используются слова или нарушается порядок слов. Это связано с тем, что казахский язык имеет свою грамматическую структуру и особенности стилистики. Поэтому важно привлекать профессиональных переводчиков и редакторов при создании рекламных материалов.

В Казахстане также активно обсуждается вопрос соблюдения языковых норм в рекламе. Законодательство предусматривает использование государственного языка, однако во многих случаях реклама также дублируется на русском языке. В некоторых регионах страны возникает вопрос о необходимости обязательного использования русского языка в визуальной информации [6, с. 175].

В рамках исследования было проведено анкетирование школьников с целью выяснить, как реклама влияет на их мнение и выбор товаров.

Результаты опроса показали следующее. Большинство подростков считают, что реклама действительно влияет на их выбор товаров и услуг. Однако многие школьники отмечают, что реклама в городе недостаточно креативная и интересная. Наиболее привлекательными для молодежи являются яркие цифровые рекламные конструкции: видеоэкраны, лайтбоксы и динамические рекламные панели.

Также было выяснено, что многие школьники обращают внимание на грамматические ошибки в рекламных текстах. Кроме того, значительная часть молодежи относится с осторожностью к рекламе, которую распространяют блогеры в социальных сетях.

Таким образом, можно сделать вывод, что реклама является неотъемлемой частью современного общества. Она играет важную роль в распространении информации о товарах и услугах, помогает потребителям ориентироваться в большом количестве предложений и способствует развитию рынка.

В то же время для повышения эффективности рекламы необходимо уделять больше внимания качеству рекламных сообщений, соблюдению языковых норм и использованию современных креативных форм подачи информации.

В заключение можно отметить, что реклама продолжит играть важную роль в будущем. Несмотря на развитие технологий и изменение форм коммуникации, реклама останется важным инструментом информирования общества и продвижения товаров и услуг [7, с. 378].

ЛИТЕРАТУРА

1 Асшатова О. В. Российская слоганистика. Приемы внедрения слоганов в языковую культуру\\ Международный журнал исследований культуры. 2017. №12 (27)

2 Кубаева О. В., Байрамова К. В. Языковые особенности рекламных слоганов.2017. С.М.Киберленинка.

3 Свекла Т. П. Слоган как основной компонент рекламного сообщения и его влияние на массовое сознание \\ Коммуникативное исследование.2015 №3

4 Давтян А. «Правильные» и «неправильные» рекламные тексты \\ Реклама. Теория и практика. 2009.№1. с.56-66.

5 Шашурин С. Реффилинг – язык реактивной рекламы \\ Реклама. Теория и практика. – 2006. №4. с. 282 – 286. Реклама.- М. Прогресс.Универс, 1993 - 175с.

6 Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Наука, 1966. 378с.

7 Кеворков В. В. Слоган? Слоган! Слоган. М.: РИП- холдинг, 1996 - 405 с.

КАЗАХСТАН ВО ВСЕМИРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ: СОТРУДНИЧЕСТВО С ООН

ЮСУПОВА Т. К.
учитель истории, Назарбаев Интеллектуальной школы естественно-математического направления, г. Караганда
АРЫМБЕКОВА А. О.
ученица 11-класса, Назарбаев Интеллектуальной школы естественно-математического направления, г. Караганда

Конец двадцатого века стал периодом значительных геополитических изменений, одно из ведущих мест в которых занял распад Советского Союза. Это историческое событие не только изменило мировой баланс сил, но и породило новое суверенные государства, одним из которых является Республика Казахстан.

Однако фактическое провозглашение независимости не обязательно означало, что страна в полной мере участвует в международном порядке. Новые независимые государства столкнулись со сложным процессом получения глобального признания и присоединения к международным институциональным структурам. В этом контексте вступление в универсальные международные организации стало основным подходом к легитимации суверенитета.

В случае Казахстана открылась возможность этой политики, когда страна стала членом Организации Объединенных Наций 2 марта 1992 года. Именно благодаря этому событию Казахстан был официально представлен международному сообществу и признан субъектом международного права [1, с. 1].

Цель данной статьи – рассмотреть вступление Казахстана в Организацию Объединенных Наций как историческое событие и оценить, как это повлияло на положение страны в мировом историческом процессе.

Казахстан обрел независимость 16 декабря 1991 года, во время распада Советского Союза. Это была эпоха политической непредсказуемости и необходимости разработки новых систем управления и сотрудничества между странами.

С самого начала руководство Казахстана продемонстрировало хорошее понимание необходимости глобальной легитимности. Государство инициировало дипломатические программы, чтобы добиться признания и членства в крупнейших международных

организациях. Казахстан даже обратился с просьбой о приеме в члены ООН к концу 1991 года [2, с. 1].

Прием был проведен в соответствии с руководящими принципами ООН. 23 января 1992 года Совет Безопасности Организации Объединенных Наций предложил Казахстану присоединиться, что подтвердило соответствие страны требованиям мирного государства, способного соответствовать требованиям Устава ООН [3, с.1]. Позже, 2 марта 1992 года, Генеральный секретарь Ассамблеи приветствовала принятие Казахстана в свои члены резолюцией A/RES/46/224, добавив Казахстан в члены без голосования [7, с. 1].

Примечательно, насколько быстро происходит этот процесс. Казахстан стал членом ООН менее чем через три месяца после обретения независимости, что свидетельствует не только об успехе дипломатической политики, но и о положительном имидже страны в международном сообществе [4, с. 1].

Соответственно, вступление в ООН произошло не случайно, а скорее в результате политических и дипломатических действий, которые повлекли за собой включение Казахстана в глобальную систему.

Одним из основных аргументов данной статьи является тот факт, что вступление Казахстана в Организацию Объединенных Наций стало одним из инструментов международной легитимации. ООН занимает особое место в системе международных отношений, которая формализует государственный суверенитет в форме универсальной организации. Членство подразумевает, что государство было признано в качестве равноправного члена международного сообщества.

В случае с Казахстаном, вступление в ООН стало символом превращения бывшей советской республики в независимый субъект международного права. Уровень принятия резолюции Генеральной Ассамблеей является единодушным, что свидетельствует о высоком уровне доверия и признания со стороны международного сообщества [1, с. 1].

Кроме того, исследователи подчеркивают, что в случае нового независимого государства, платформа ООН выполняет роль гаранта суверенитета и важного инструмента в построении государства [3, с. 1]. Исходя из этого, присоединение Казахстана имело больший символизм, но имело более глубокие правовые и организационные последствия.

Поднятие государственного флага Казахстана в штаб-квартире ООН стало свидетельством его членства в мировой

политической системе и признания международным сообществом его независимости [3, с. 1].

Трансформационный эффект на развитие внешней политики был вызван вступлением Казахстана в Организацию Объединенных Наций. Начнем с того, что это дало структуру, с помощью которой можно было осуществлять дипломатическую деятельность. Членство в ООН помогло Казахстану быть участником многосторонних переговоров, выражать свою позицию по международным событиям и участвовать в принятии решений на международном уровне.

Во-вторых, международный имидж Казахстана был создан благодаря членству в ООН. Ядерное разоружение было одной из важнейших черт этой картины, поскольку страна была привержена ему. Казахстан добровольно отказался от четвертого по величине ядерного арсенала в мире и закрыл Семипалатинский ядерный испытательный полигон, что получило широкую поддержку в мировом сообществе [4, с. 1].

Такие меры не только способствовали повышению авторитета Казахстана, но и зарекомендовали себя как ответственное и стремящееся к миру государство.

В-третьих, Казахстан активно использовал платформу ООН для продвижения своих личных инициатив. Интересно, что идея создания Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) является довольно значительным вкладом в обеспечение безопасности в регионе [4, с. 1].

Таким образом, членство в ООН было использовано как один из основных инструментов формирования разносторонней внешней политики и статуса Казахстана в международных отношениях.

С момента вступления в организацию Казахстан превратился в недавно обретшую независимость страну, стремящуюся добиться признания в качестве активного участника глобальных процессов. К числу областей, в которых участвует страна, относятся ядерное нераспространение, устойчивое развитие и международная безопасность ООН. Опыт Казахстана показывает, что, в дополнение к интеграционному процессу, принадлежность к международным организациям позволяет активно участвовать в мировом управлении.

За прошедшие годы Казахстану удалось наладить широкое сотрудничество с учреждениями ООН. В стране действует множество программ ООН, направленных на экономическое развитие, охрану окружающей среды, права человека и гендерное равенство [6, с. 1].

Важно также отметить, что избрание Казахстана членом Совета Безопасности Организации Объединенных Наций в категории 2017-2018 годов является одной из особенно важных вех в истории страны с точки зрения ее международных отношений. Этот успех подчеркивает растущее признание многогранности казахстанского государства в глобальных отношениях и подтверждает непреходящую важность членства этой страны в ООН [4, с. 1].

Кроме того, активное участие Казахстана в различных миротворческих операциях и международных программах также укрепляет его позиции в глобальной системе, что дополнительно доказывает практичность его приверженности принципам коллективной безопасности и партнерства на мировой арене.

В процессе рассмотрения вопроса о членстве Казахстана в Организации Объединенных Наций необходимо рассматривать это событие в контексте более широкой картины мировых исторических изменений, произошедших за последние пятьдесят лет. Распад Советского Союза ознаменовал кардинальный сдвиг в международной системе с точки зрения биполярной структуры на более сложную, многополярную. В этой новой парадигме включение новых независимых государств в международные институты стало ключевым механизмом поддержания международной стабильности и содействия дипломатической согласованности.

Вступление Казахстана в Организацию Объединенных Наций является лучшим символом этого общего процесса перемен. В нем показан путь молодых республик центральной Азии, которые использовали международные организации для укрепления своего суверенитета.

Кроме того, история Казахстана является ярким примером эластичности всемирно-исторического процесса, который показывает, что государства являются не пассивными объектами международного процесса, а активными участниками, которые могут формировать историю международных отношений. Превращение страны из постсоветской республики в активного члена системы ООН отражает решающее значение институциональной интеграции на этапе становления современного государства.

Обсуждение вопроса о том, можно ли считать принятие Казахстана в Организацию Объединенных Наций важным достижением первых лет после обретения независимости, вызывает много вопросов. С одной стороны, внутренние процессы, включая ход

экономических реформ и установление политической стабильности, были и остаются, несомненно, важными. Однако без международного признания и возможности использовать международные платформы эти внутренние усилия были бы сведены на нет. И наоборот, членство в ООН предоставило Казахстану необходимые условия для дальнейшей интеграции в мировую экономику, привлечения прямых иностранных инвестиций и развития значимых дипломатических отношений. Это также обеспечило платформу, с помощью которой можно было отстаивать национальные интересы, а также обеспечить гарантии национальной безопасности.

Таким образом, вступление Казахстана в Организацию Объединенных Наций может быть истолковано как благоприятный шаг, который во многих аспектах привел к более масштабному развитию государства.

Принятие Организации Объединенных Наций в Казахстане в 1992 году можно считать поворотным моментом в процессе выхода на всемирно-историческое поле. Это произошло и принесло международную известность, укрепило государственный суверенитет и дало возможность активно участвовать в мировой жизни. Это также сыграло решающую роль в структуре внешней политики Казахстана и в формировании идентичности, которая позиционирует страну как ответственного члена международного порядка.

Приведенное выше обсуждение показало, что членство в ООН было не просто очередным церемониальным жестом, а стратегически значимым достижением, которое определило путь развития Казахстана в современном мире.

ЛИТЕРАТУРА

1 Kazakhstan and UN Mark 31 Years of Partnership // The Astana Times. 2023. https://astanatimes.com/2023/03/kazakhstan-and-un-mark-31-years-of-partnership/

2 Kazakhstan Marks 29 Years of Membership in the United Nations // The Astana Times. 2021. https://astanatimes.com/2021/03/kazakhstan-marks-29-years-of-membership-in-united-nations/

3 Guarantor of Independence: On 30th Anniversary of Kazakhstan's Membership in UN // The Astana Times. 2022. https://astanatimes.com/2022/03/guarantor-of-independence-on-30th-anniversary-of-kazakhstans-membership-in-un/

4 Thirty Years on, Kazakhstan Remains Committed to Advancing UN Principles and Cooperation // The Astana Times. 2022. https://

astanatimes.com/2022/03/thirty-years-on-kazakhstan-remains-committed-to-advancing-un-principles-and-cooperation/

5 On March 2, 1992 Kazakhstan Became the Member of the UN // e-history.kz. https://e-history.kz/en/calendar/show/27434

6 Kazakhstan–UN Collaboration Facilitates Peace and Progress Efforts // The Astana Times. 2013. https://astanatimes.com/2013/10/kazakhstan-un-collaboration-facilitates-peace-progress-efforts/

7 Admission of the Republic of Kazakhstan to Membership in the United Nations (Resolution A/RES/46/224) // United Nations Digital Library. 1992. https://digitallibrary.un.org/record/283185

Секция 31
Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік: дәстүр мен инновация сабақтастығы
Культурная идентификация в годы Независимости Казахстана: преемственность традиций и инноваций

ВОЗРОЖДЕНИЕ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ СКАЗКИ

АМАНЖОЛОВА М. Б.
учитель русского языка и литературы, СОШГ имени Шапық Шөкин, г. Павлодар
ЕРМЕКОВА А.
ученица 6 «Ә» класса, СОШГ имени Шапық Шөкин, г. Павлодар

Тему «Возрождение ценностей через сказки», я выбрала не случайно, а потому что сказки о красоте природы нашего края: Ертіс-Баян, его истории, знакомит с местами, где рождались легенды. Сочиняя сказки о нашем крае, мы желаем чтобы читатели-туристы бережно относились к прошлому своей Родины, природе, а комиксы-иллюстрации с помощью искусственного интеллекта помогут тем, кто учится читать и писать.

На мысль написания сказок меня подтолкнул мой папа. Организовывая отдых с семьей в красивых местах нашей области, он показывает нам необъятную красоту Прииртышья, рассказывает интересные истории из прошлого, например, об освобождении земель Прииртышья батыром Жасыбаем от врагов. Находясь у целебного озера Жасыбай мы обязательно благодарим его за героизм и отвагу ради нас, ради будущего поколения. Жасыбай батыр был одним из воинов казахского воиска под предводительством Абылай хана в XVIII веке.

По легенде Жасыбай батыр был убит джунгарами во сне на берегу озера Жасыбай (в те времена озеро называлось- Шоинколь) [1].

Великий Коркыт подарил кобызу статус символа духовности и мудрости, и эта традиция продолжает жить и сегодня. Играть на этом сакральном инструменте я учусь в музыкальной школе имени Құрмағазы.

В 2025 учебном году Павлодарская областная универсальная научная библиотека имени С. Торайгырова объявила о конкурсе «Ертіс-Баян ертегілері / Сказки Прииртышья». Наша команда – Тусупканова Айзере и я, Ермекова Айзере, получили возможность публикации в сборнике!

Наша сказка называется «Сказка о волшебное крае – Кызылтау», в этой сказке я рассказываю о живописной горе Кызылтау в Баянауле, здесь с древних времен слагается интересная легенда, о победе добра над злом.

Горный массив Кызылтау представляет собой скалистые возвышенности из гранитов и куполообразные холмы-сопки. Летом великолепные пастбища – жайляу, на которых воздух чист и бодрящ, вода из родников прозрачна и холодна, а трава мягкая как тонкая шерсть.

Сегодня нам доступны лишь устные казахские предания о походах и подвигах казахских ханов, султанов и батыров. Среди них авторские произведения жырау Бухара, а также народный исторический эпос «Богенбай батыр», «Олжабай батыр», «Кабанбай батыр», «Абылай хан», «Ес батыр», «Балта батыр», «Жарылгап батыр», «Жидебай батыр», «Жекпе-жек Дербисалы батыр» и другие. Во всех этих произведениях рассказывается о тех или иных подвигах батыров в разных местах Сарыарки [2].

Объединив увиденное, услышанное, прочитанное на сегодняшний день мы передаём свои чувства в нашей сказке «Сказка о волшебном крае Кызылтау».

В этой сказке в волшебном крае Кызылтау жили четверо друзей: на вершине горы мальчик Аққұйың, Акбеттау и добрая фея по имени Санбындысу.

В вершинах гор Кызылтау жил мальчик по имени Аққұйың. Аққұйың был не простым мальчиком, а хранителем ветров. Его волосы были как легкие облака, а глаза сияли, как утреннее солнце. Когда он смеялся, по степи начинался веселый танец травы.

В пещере расположенном на склоне горы, жил мудрый великан по имени Акбеттау. Его борода была снежная, а плечи скалистые

вершины. Он хранил покой гор и не давал злобным духам разрушить камни. Иногда, когда он чихал, внизу гремел гром.

Рисунок 1 – Иллюстрация к комиксу

А в степи цвел говорящий цветок Кызгалдак. Ее лепестки меняли цвет в зависимости от времен суток: утром розовые, днем золотые, вечером фиолетовые. Кызгалдак знала все тайны земли и рассказывала их только друзьям.

У озера которая всегда плескалась как мыло, жила добрая фея Санбындысу. Она любила воду и умела превращать каждый ручеек в серебряную ленту. Фея поила водой людей, зверей, птиц и даже цветы. Иногда Сабындысу садилась на камень у берега и пела свою любимую песню «Әгугай». И тогда волны озера начинали журчать громче, рыбки подпрыгивали, словно танцевали под ее голосок. Четверо друзей Аққұйын, Ақбеттау, Сабындысу и Қызгалдақ очень любили свой край и всегда берегли его красоту.

Но однажды над Кызылтау появился злой дух Қара Тұман (Чёрный Туман). Он был серым и тяжёлым, как камень.

– Я накрою ваши степи, ваши горы и озера Кызылтау, сказал Қара Тұман. Никто больше не увидит вашей красоты. Люди забудут свой край и перестанут его любить.

Аққұйын закружился вихрем и крикнул:

– Нет! Мы не дадим тебе закрыть степь!

Ақбеттау поднялся во весь рост и топнул ногой. Горы Кызылтау загудели, эхо разлетелось по вершинам, и беркуты закружили над хребтами.

– Уходи, злой Туман! Сказал он. Ты не сильнее нашей земли!

Фея Сабындысу выплеснула из ладошек сверкающие волны, и они ослепили Туман. Цветок Қызғалдақ раскрыл все свои лепестки и засиял, как маленькое солнце. Наш Кызылтау всегда будет светлым! Голосом. Сказала она звонким

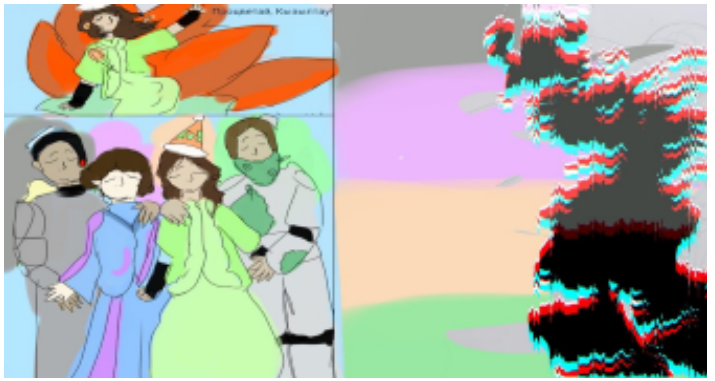

Рисунок 2 – Иллюстрация к комиксу

Четверо друзей соединили свои силы, и Туман начал таять. Его красные глаза погасли, а тяжёлые облака рассыпались. Он завыл от злости и убежал далеко за горизонты, туда, где его никто не любит.

Степь снова зазвенела песнями кузнечиков, горы блеснули снежными вершинами, реки зашумели весёлым плеском, а цветы расцвели ярче прежнего.

С тех пор четверо друзей берегут природу своего края Кызылтау. Каждое лето в этот край приезжают отдыхать несколько тысяч людей которые даже не подозревают что эти чудесные озера, леса, степи и горы сохранены благодаря тайным жителям Кызылтау: Аққұйын, Ақбеттау, Сабындысу и Кызгалдак [3].

«Таким образом, традиция фокусируется на сохранении и передаче опыта предыдущих поколений, а инновация – на создании и внедрении новых идей и изменений в обществе» - пишет ИИ. Написание сказок, создание комиксов претендует на инновационность? Вполне, если использовать эту жанр текста, рисунка и для тех, кому трудно запомнить текст, даже рисовать.

Сейчас мы работаем над созданием комиксов «Озеро Сабындыколь», с ребятами «лепим» в прямом смысле, мультфильм. Переплетение опыта(походы на природу, в музеи, театры, чтение)

и инноваций: создание новых условий применения искусственного интеллекта – духовно значимо.

ЛИТЕРАТУРА

1 Баянаульский государственный национальный природный парк РГУ Комитета лесного хозяйства и животного мира Министерства Экологии и природных ресурсов РК, bayangpp@mail.ru. [Электронный ресурс]. [дата обращения 21.02.2026].

2 Карта сакральных мест Павлодарского Прииртышья. Сайт Павлодарского Педагогического университета имени Ә. Маргулана, (kiely-karta-pspu.kz). [Электронный ресурс]. [дата обращения 08.03.2026].

3 Сборник «Сказки Павлодарского Прииртышья», https://pavlodarlibrary.kz/otdel-kraevedcheskoj-literatury/- [Электронный ресурс]. [дата обращения 27.12.2025].

МЕКТЕП ЖАСЫНАН ҚҰСБЕГІЛІККЕ БАУЛУ – ҰЛТТЫҚ ӨНЕРДІ ДАМЫТУ

АСЫЛҒАЗЫ Е.М.
жаратылыстану ғылымдар магистрі, математика пәні мұғалімі, №18 жалпы орта білім беру мектебі, Екібастұз қ.
САПАРБЕКОВА Д.
11 сынып оқушысы, № 18 жалпы орта білім беру мектебі, Екібастұз қ,
ЖУМАЖАНОВ А.
11 сынып оқушысы, № 18 жалпы орта білім беру мектебі, Екібастұз қ,

«Құс жетім – ерте түлек салынбаса, Салатын саятшысы табылмаса» – деп, Ақан сері айтқандай, түркі халықтары, соның ішінде құсбегілікті дәстүрге айналдырған қазақ халқының да бұл кәсіпті игеруі ертеден-ақ атадан балаға мұра ретінде беріліп, бүгінде жалғасын тауып келеді. Табиғатқа етене жақын болған ата-бабаларымыз ертеден жыртқыш құстарды қолға үйретіп, өзінің күнделікті өмірінің бір бөлшегіне айналдырған. Түзден ұстаған құсты үйрететін адамды құсбегі деп атайды. Құсбегі құсты балапан кезінен бастап баулиды.

Тақырыптың өзектілігі көшпелі мәдениеттің бесігі - қазақ жерінен бастау алатынын төрткүл дүниеге паш ету. Ата-бабамыздан мұра болып қалған төл өнерімізді дәріптеп, дамытудың жарқын үлгісін көрсетуге үлес қосу.

Қазақстан Республикасының Туризм және спорт министрі Ербол Мырзабосынов «Үлттық спорт ойындарын мектеп бағдарламасына енгізу туралы өз ойын жеткізді.

Ұсынылып отырған ғылыми мақалада қала мектептерінде ұлттық құсбегілік өнерін жетілдірудің теориялық және тәжірибелік оқу-жаттығу жұмыстарын үйірме сабақтары арқылы жетілдірудің жолдарын ұсыну.

Құсбегілік тек қазаққа ғана тән дәстүр екенін әлем мойындап отыр. Ең алғашқы бүркіт те осы қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілген. Бүркітшілік спорт ретінде тіркеліп, ұлттық спортқа айналып, басқа спорт түрлері секілді бүркітшілерге де дәрежелер берілу ұсынылды. Мысалы, елімізде құсбегілікті дамытқан, осы дәстүрмен түбегейлі айналысқан бүркітшілерге «спорт шебері» деген атақ беріледі.

Бүгінгі мақсат ата – бабамыздан жалғасып келе жатқан дәстүрді спорт ретінде дамыта отырып, осы дәстүрімізді қаз-қалпында сақтап қалу. Сол мақсатта қала мектептерінің ұлттық спорт үйірмелері жанынан бүркітшілерді дайындайтын, құсбегілікке баулитын үйірме сабақтары ашылса.

Бүркітшілікті дамытуда үш түрлі мәселені шешуге болады. Бірі – дәстүрлі аңшылық, екіншісі – құсбегілік, яғни бүркітке кәдімгі құс ретінде қарап, оның денсаулығын, көбеюін, қорғалуын қадағалау, үшіншісі және ең бастысы – мәдени құндылығымыз ретінде дамыту. Бүгінгі таңда бүркітшіліктің біздің дәстүріміз екеніне, қазақтың мәдени құндылығы екеніне ешкім де таласа алмайды. Біздің де басты көздегеніміз – осы үш мәселенің шешімін табу. Алда жаз уақытында оқушылардың жазғы демалысын тиімді өткізу мақсатында ауылға үш күндік «Ауылым – алтын бесігім» жобасын іске асырып, өзен, көлдердің жағасында «Қансонар» мектепаралық құсбегілер фестивалін өткізу жоспарлануда [1, 214б].

Ал ауыз әдебиетімізде, ертегілер, аңыздар, мақал-мәтелдерде және эпос жырларымызда кезігетін құсбегілікке байланысты сөз қоры өте көп. Біздің бүркіт ұстау дәстүріне байланысты өңірлерге бөлгеніміз де бір себебі осы болса, екіншісі сол жердің бүркіт түрлеріне байланысты.

Өзіміздің Баянауыл өңірінде Садуақас Шорманов «Шұбар» атты бүркітін отыз жыл аңға салған. Ал оның кезіндегі «Аушы», Қазан қаласы, 1909 деген кітапшасында құнды мәліметтер жазылған.

Сонымен бірге Әлкей Марғұлан, қазақтың құсбегілік өнеріне байланысты 1500 сөз бар екенін айтып, талдап кетеді. Одан кейінгі ақсақалымыз Мауия Әбікеев, кезінде Мәскеудегі «Халық шаруашылығы жетістіктерінің көрмесінде» алтын медаль алған. Сол Мәскеуде еуропалықтармен танысып, кейін олармен хат жасысып, еліне шақырып бүркіт ұстауды үйреткен. Қазір Баянаулда 2023 жылдан бастап Мауия Әбікеев атында құсбегіліктен ашық турнир өткізіліп отырады.

Құсбегілік бүркіт, ителгі, қаршыға, қырғи, тұйғын, тұрымтай, сұңқар, лашын, жағалтай сияқты жыртқыш құстарды қолға үйретіп, аңға, құсқа салатын саятшылық өнердің бір тармағы. Құсбегілік жаһанда кеңінен тараған, оның ішінде бүркітшілік қазақ, қырғыз халықтарының дәстүрлі ежелден келе жатқан үлкен төл өнері ретінде саналады. Қазақ халқының арасында бұл өнердің тамаша шеберлері кең дәріптеледі. Мәселен, «Аспанда жүрсем қанатым талады, жерге қонсам жалайыр Шора алады», «Тінейдегі қасиет – ұяласекен сарқұспен, Шорадағы қасиет – тілдесекен бар құспен»,– деген сөздер бар.

Құсбегілер қыран құсты тор құрып ұстайды немесе қарақанат балапан кезінде ұядан алады. Оның аяғына балақбау мен шыжым тағып, көзіне томаға кигізеді. Құсты әуелде шыжыммен ұшырып, қайыруы жеткен соң семіртіп түлетеді. Бұдан кейін құсты ақ жеммен асырап, бос керілген арқанға қонақтатып, ұйқысын алып арытады. Жеңіл ұшып, жеңіл қонатын күйге келгенде аңға салады [2, 310б].

Көшпелі өмір салтын бастан кешірген қазақ халқы табиғатпен мейілінше етене болған. Көшпелілер табиғатты өз өмірлерінің бөлінбес сыңарына балап, табиғат тылсымын неғұрлым тереңірек таныса, өмірдің солғұрлым мәнді де қызықты болатынын жақсы түсінген. Табиғат аясындағы таным-тәжірибесі тек қана күнкөріс тіршілігіне негіз болып қоймай, сонымен бірге уақытты мәнді, көңілді өткізудің жолы ретінде де кеңінен пайдаланылған. Солардың бір көрінісі аңшылық-саятшылыққа байланысты. Аңшылық-саятшылық әскери жаттығудың, шынығып-шыңдалудың тамаша үлгісі болған. Құсбегілік әсем табиғат аясындағы көңілді, әсерлі қызығы мол демалыс болып табылады. Ел ішіндегі ит жүгіртіп, құс салған, қақпан-тұзақ құрып, тор жайған жалғыз-жарым аңшылықты айтпағанда, көшпелілер арасында бүкіл ру-тайпа болып қотарыла көтерілетін, сөйтіп байтақ өңірді қаумаласа сүзетін аңшылық дәстүрлері болған. Мұндай жойқын аңшылық теңіз-сорабы, белгі-айғағы ретінде Қазақстандағы Үстірт үстіндегі «құпиясызық» деп жүрген

әйгілі қалта ауызұра қазбалары, кезінде ШоқанУәлиханов таңдана жазған, күні бүгінге дейін ізі сайрап жатқан Іле өзені мен Тарбағатай арасындағы ұраны айтуға болады.

1-сурет «Бүркіт баптау» Асылғазы Е.М.

Сонау ерте заманнан-ақ қазақ халқы табиғатпен етене қойындас болғандықтан аң-құстың қасиетін айыруға жүйрік болған. Ғасырлар бойы жинақтаған мол тәжірибесін, әсіресе, кейінгі ұрпаққа үйретуге айырықша мән берген.

Қазақ аңшылары өздерінің таным-тәжірибесінің арқасында аңшылық-саятшылық үшін жүйрік ат, қыран құс, құмай тазы сияқты жан-жануардың тілін таба баптап, қалауына көндіре алған. Осылардың ішінде қыран құстарды баптаудың ғасырлар бойы жинақталған мол тәжірибесі шын мәнісінде әрі өнер, әрі терең біліктілік [3, 85б].

Тарихи деректерге қарағанда, құсбегілік өнері бұдан үш мың жыл бұрын пайда болған. Орта ғасырлардағы итальян саяхатшысы Марко Полоның жазбаларында Құбылайханның саятшылық мақсатта қолға

үйреткен 500 ақ-сұңқары және басқа да қыран құстары болғандығын және оларды баптап, күтуге, арнайы 10 мың құсбегі ұстағанын жазады. Орта ғасырларда Орталық Азия мен Қазақстан, Қырым, Еділ бойын билеген патшалар мен хандар да өз сарайларында арнайы құсбегілер ұстаған. Олар сарай қызметкерлерінің құрметтісі саналған. Сондықтан да хан сарайындағы құсбегілік қызметке тек ақсүйектер, бектер, әмірлер тағайындалған. Кейбір тарихи деректерде Шыңғысханның ұлы Жошының 3 мың бүркітші ұстағаны туралы жазылады.

Томаға кигізу

• Түз құсын қолға түсісімен томаға кигізбей үйретуге болмайды. Томаға кигізгенсоң да екі-үш күн ұйықтамай қарсылық көрсететін қиқарлығы болады. Ондайда ырғаққа (тербемелі әткеншек етіп байланған жұмыр ағаш) отырғызып тербетіп, ұйықтатпайды, яғни екі күн болсын, үш күн болсын құс қарсылығын қойғанша қажымай бірге болған абзал.

• Сылап -сипау

Қолға түскен құсты бірінші күнен-ақ барлық баптау барысындағы қимыл - әрекетте және түн ортасында тұрып сылап-сипайды. Құстың иесіне әбден бауыр басуы үшін мұндай ықылас қажет-ақ.

• Жем жеуге үйрету

Құс алғашында жемге өздігінен ұмтылмайды. Сондықтан бір жапырақ етке қант бүркіп, аузына салып жібрген абзал. Сөйтіп қолдан жем жеуге үйреткен соң, алыста тұрып шақырып, құсты өздігінен келіп жем жеуге баулиды. Оған үйренген шақта ат үстінде тұрып жемкөрсетіп, шақырып, қолына келіп қонуды үйретеді. Мұның бәрі құстың атқа да, адамға да үйірек болуына әрі шынығуына бірден-бір себеп [4, 200б].

Түз құсын баптау тәсілдері

2-сурет Мектеп жасынан оқушыларды «Құсбегілік» өнеріне баулу және ұлттық өнерді дамытудың жолдары

• Шырғаға тарту

Баулу кездерінде құстың аяғында байланған ұзын жеңіл шыжым жіптің болғаны абзал. Бұлайша баулуды шырғаға тарту деп атайды. Ерінбей-жалықпай шырғаға көп тартылған құстың қанат, құйрығы берік болып жетіледі.

• Далабайға түсіру

Далабайға түсіру деп тұлып етіп сойылған аң терісінің (көбінесе, түлкі терісі) үстінен жем алғызуды айтады. Жемді аң терісінің кез келген жеріне қоя салмай бас жағына тығыздап тығып, екі көзінен болар болмас қызартып көрсетіп қою керек. Сосын тұлыпқа ұзын жіп байлап сүйретеді де, құсқа оны ат үстінде ұстап тұрып көрсетеді. Егер құс томағасын сыпырғанда далабай тұлыпқа талпынып, лап қойса әрі қарай сүйретпей тастай салу керек. Сол жерде далабайдағы қант бүркілген тәтті етті бір-екі реет шоқытқан жөн. Мұнан соң құсты қолға алып томағасын кигізеді де, атқа мініп сүйретпе далабайды тағы да көрсетеді. Осылайша қайталай берудің еш зияны жоқ.

3-сурет Қала мектептерінде ұлттық құсбегілік өнерін жетілдірудің теориялық және тәжірибелік оқу-жаттығу жұмыстары.

• **Құстың аңға түсу тәсілдері**

* Шаншыла түсу. Бұл тәсілде құс бірде болмаса бірде соғылып, мерт болуы мүмкін.

* Сыпыра түсу. Сыпыра түскен құс екпінін баса алмай тегеурінін (жем басар үш саусағына қарсы орналасқан артқы жалғыз саусақ) алдырыпалады.

* Іліп түсу. Іліп түсуге қалыптастыру үшін сүйретіп келе жатқан далабайға құс аяғы тиісімен тастай салу керек.

Құсты аңға салмас бұрын аяғы өреленіп, ауызы тұмылдырықталған тірі түлкіге түсіріп көрудің де пайдасы мол. Мұны құсбегілер «тірілету» деп атайды. Тірі түлкіге қаймықпай

түскен құстың аң аулауға үйренгені. Құсты бұлайша баулу әдістерінің қай-қайсысына кіріскенде де, тіпті аңға саларда да қолдағы құсты аш ұстаған жөн [5, 79б].

Түсінгеніміздей, зәулім көкте қалықтаған, еркіндікті қалайтын құстарды қолға үйрету қызығы мен қиыны қосақталып жүретін жанкешті еңбек. Бүркітті балапан кезінен баптап, баулу, тағамын да талғаммен беру аса шыдамдылықты қажет етеді. Соған қарамастан жаһан жұртшылығын қайран қалдырған қастерлі өнердің уақыт бедерінен жойылып кетпесі үшін қыранның қайтпас рухын, қырағылығын, биіктігін, қазақтың саяткерлік салтын жан-жақты насихаттауымыз керек. Сонда ғана қазақтың құсбегілік өнері қанатын кең жаяры сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әлімбаев Р. Құстар тіршілігі / Р. Әлімбаев, Ж. Төреходжаев. — Алматы: Қайнар, 1972. – 100 б.

2 Ишкалова Г. И. Қазақ халқының дәстүрлі аңшылығы: тарихи-этнологиялық зерттеу (XVIII ғ. – XX ғ. басы). Филол. дры (PhD) ... дисс. / Г.И. Ишкалова. — Алматы, 2023. — 185 б.

3 Сейтимова А. И. Жыртқыш құстарды қолға үйретуде қалыптасқан тілдік бірліктер / А.И. Сейтимова, Е.Е. Түйте // TILTANYM. — 2023. — № 2 (90). — Б. 211-220.

4 Қазақ мақал-мәтелдері. — Алматы: Ана тілі, 1993. — 173 б.

5 Қалиев Ғ. Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы / Ғ. Қалиев, Ә. Болғанбаев. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2006. — 259 б.

A COMPARISON OF CULTURAL REPRESENTATION IN HOLLYWOOD AND KAZAKH CINEMA

MEIRAM A.
High school student, Nazarbayev Intellectual School, Pavlodar
KONYROV M.
High school student, Specialized School-Lyceum “Zhas Daryn”, Pavlodar

The cinematography plays a significant role in shaping cultural identity, values, and societal perceptions both in the contemporary world and since its development in 1895. Hollywood cinema, being one of the dominant film industries, has influenced global cinematography and the way people represent their culture through motion pictures. Due to long-

term globalization, Hollywood films are now distributed and consumed worldwide, contributing to a complex dynamic of cultural exchange.

In contrast, despite the fact that Kazakh cinema is less globally widespread, the role of cinema in the life of modern society in general and in Kazakhstan in particular is still very great. Comparison between Kazakh and Hollywood cultural representation through cinema, due to globalization and active cultural exchange, has become increasingly relevant as it reflects the preservation of national cultural identity.

Over the past century, cinema has evolved from simple black and white films into a massive multibillion-dollar industry that strongly influences how people see themselves and the world around them. It is also an important part of modern society and the entertainment industry, reaching a large number of people. Fantasy, action, and adventure movies, such as the well-known Marvel movies or the Avatar trilogy, are highly popular among people of all ages. However, cinema not only creates an imagined reality, but also reproduces historical epochs, i.e. it represents reality [1]. Through historical characters, setting, and plot, films represent cultural features of different nations, which is important not only for preserving cultural identity but also for spreading it through cultural exchange.

Hollywood is the dominant force in the global film industry that reaches an international audience and, as a result, sets trends in music, fashion, and lifestyle. This approach allows viewers around the world to experience different cultures and promote tolerance. The cinema is a powerful tool for shaping cultural identity, and Hollywood has been at the forefront of this process. The studio system, which dominated the industry from the 1920s to the 1960s, produced films that were designed to appeal to a broad audience, further solidifying certain aspects of American identity. The portrayal of heroes, villains, and romantic leads often reinforced traditional values and social norms.

For a long time, cultural representation in the USA was based on "white gaze", meaning that stories were primarily told from the perspective of white filmmakers and audiences. Production teams were reluctant to hire minority actors of any kind, instead often opting to use white actors in their place [2]. In the past, people of different nationalities or races were rarely shown or often portrayed as stereotypes, villains, or just part of an exotic setting. For example, in 1921, Paramount Pictures released the "The Sheik" movie. This movie had a successful box office performance, however, it showed Arabs as savage beasts who auction off their own women. But fortunately, in the last 20 years, movies have actively promoted tolerance through social movements like

BlackLivesMatter. An important example of positive representation is Black Panther (2018). This film portrays Africa and its people not as a symbol of poverty, but as a powerful and thriving nation. Black Panther doesn't make its audience feel bad for Black People, it instead empowers Black People and all who can relate to it. It is a movie of excellence, and Black youth can now finally see people like them on the big screen [3].

While Hollywood dominates global cinema, many national film industries develop their own visual styles and approaches to cultural representation. One such example is the film industry of Kazakhstan. Cinematography in Kazakhstan, and as a result, cultural representation in films, differs from Hollywood. Nowadays, many modern films focus on showcasing Kazakh traditions, values and heritage. Despite the fact that the official history of cinema in Kazakhstan dates back to the 1930s, it is the cinema of the 1960s that can be considered the starting point for truly national cinema [4]. The Kazakhfilm film studio plays a central role in this process, supporting projects aimed at strengthening cultural memory and national identity. Kazakhfilm Studio, founded in 1934, is the largest studio in Kazakhstan for the production of short and feature films, documentaries, and animated films. The list of Kazakhfilm's highest-grossing films includes "Kyz Zhibek"(1970), "The Needle"(1988) , "The Song of Manshuk"(1969) and "The Dzhigit Girl."(1955) (Chalabova, 2022). These films show the traditional aul lifestyle, landscape, and language of the Kazakh people in those times. However, many contemporary Kazakh comedy movies (as mentioned earlier) also represent our culture. For example, "Kelinka Sabina"(2014), "Qazaq Alemi" (2024), "Akim"(2019). Despite the comedic context of the films, they openly showcase the culture of the Kazakhs, including their hospitality, traditions, and strong family values. The setting of these films also plays an important role, as they often take place in rural areas (villages and auls). Such settings emphasize the connection between Kazakh identity and rural landscapes, which remain an important element of national cultural imagery. Also, unlike Hollywood films, which usually rely on fast editing and special effects, Kazakh cinema often emphasizes natural landscapes and realistic settings. This approach can be seen in movies such as "Tomiris" (2019) and "Shal" (2012), films about honor, overcoming, and deep respect for the laws of the steppe.

A lot of current research explores the multifaceted impact of cinema on global and national scales. Existing research that has focused on cultural representation in films highlights how motion pictures shape societal perceptions and values. They have deeply analyzed the

dominance of Hollywood, noting its role in distributing Western ideals and the "American dream" globally through high-budget spectacles [5]. Similarly, there is a growing body of work on national cinema industries, including the historical development of Kazakhfilm and the evolution of Kazakh cinema from the 1960s to modern comedies [6]. However, there are still gaps in the particular topic of comparative analysis between Hollywood and Kazakh cinema. Hollywood's shift from the "white gaze" to superficial "inclusivity" and Kazakh cinema's focus on "aul" life have been noted separately, providing an evaluation of how these two distinct industries use visual language, settings, and character development to convey cultural identity. This study is crucial because it addresses this lack of comparison, examining how Kazakh cinema emphasizes cultural authenticity and how it contrasts with Hollywood's globalized approach. By bridging this gap, the research evaluates how cinematography serves as a tool for either cultural preservation or global adaptation.

The study builds on an analysis of secondary sources related to cultural representation in global cinema, particularly focusing on Hollywood and Kazakh film industries. Its primary aim is to identify how specific elements of cinematography—such as visual composition, color palettes, language use, and character archetypes—are employed to reflect cultural identity and societal values. In addition, the research evaluates how these portrayals shape audience perceptions and explores the ongoing tension between adopting globally dominant Hollywood conventions and preserving authentic national storytelling traditions. An important dimension of the study is the role of symbolism and visual metaphors in communicating cultural meaning, as well as how globalization and digital streaming platforms are accelerating the exchange of cinematic styles.

To ensure a comprehensive perspective, the research combines both quantitative and qualitative methods. Approximately 100 respondents from diverse age groups, including students from Nazarbayev Intellectual Schools, participated in a structured survey consisting of both multiple-choice and open-ended questions. These questions explored perceptions of cultural accuracy in films, viewing preferences, and personal interpretations of what constitutes "authentically Kazakh" cinema. Complementing the survey, semi-structured interviews were conducted with film students and young scholars to gain deeper insights into professional and critical viewpoints. These discussions examined topics such as the influence of Hollywood visual aesthetics on Kazakh directors, the cultural implications of recurring "aul-themed" narratives, and the psychological impact of

Western ideals on youth identity formation. Notably, some participants highlighted the growing influence of social media and international film festivals in shaping local cinematic trends and expectations.

All research procedures adhered to ethical standards for human subject research. Participants were fully informed about the objectives of the study, and their anonymity and confidentiality were strictly maintained throughout the process. Participation was entirely voluntary, with individuals free to decline or withdraw at any stage without consequence. Data collection tools, including Google Forms, ensured secure handling of responses. By integrating statistical data with personal narratives and critical reflections, the methodology provides a nuanced and multidimensional understanding of how cinema functions as both a cultural mirror and an agent of cultural transformation.

In conclusion, the comparison between Hollywood and Kazakh cinema clearly shows how cinematography influences the representation of culture on screen. Hollywood films are typically aimed at global audiences, which is why they rely on large budgets, impressive visual effects, and universal storylines that can be easily understood worldwide. While this approach makes them widely popular, it can sometimes simplify cultural details.

On the other hand, Kazakh cinema tends to focus more on national identity, traditions, and historical heritage. It often uses realistic settings, natural landscapes, and local stories to create a deeper and more authentic portrayal of culture and people's way of life. These differences are shaped by cultural context, audience expectations, and the goals of each film industry.

Overall, cinema is not only a form of entertainment but also an important cultural tool that shapes how people understand their own culture as well as the cultures of others.

REFERENCES

1 Abdulayeva, E. S., Ismailova, L. M., Gumashvili, I. R. Problems of Shaping Socio-Cultural Identity Through Cinema in an Era of Globalism // European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. 2022. Vol. 128. P. 26–32. DOI: 10.15405/epsbs.2022.11.4

2 Film, Representation, and Society // I've Seen Things: A Survey of Film / edited by ICC Pressbooks. 2020. URL: https://icc.pressbooks.pub/iccfilm110/chapter/chapter-16-film-and-society/

3 Allende GonzálezVelázquez C., Shackleford K. E., Keller L. N., Vinney C., Drake L. M. Watching Black Panther with racially diverse youth: relationships between film viewing, ethnicity, ethnic identity,

empowerment, and wellbeing // Review of Communication. 2020. Vol. 20, no. 4. P. 1–17. DOI: 10.1080/15358593.2020.1778067.

4 Abikeyeva, G. & Sabitov, [И.]. New Model of Contemporary Kazakh Cinema – Artstream: Trends and Paradigms // Open Cultural Studies. 2025. Vol. 9, no. 1, article 20250050. DOI: 10.1515/culture20250050. Published 18 March 2025

5 Hijriyani N. F., Arienda H. D., Firmansyah F., Hariadi N. W., Sonni A. F. Cultural Representation in Global Film Discourse: A Bibliometric Analysis of Dominant Themes and Western Hegemony // Jurnal Komunikasi Indonesia. 2025. Vol. 14, no. 1, article 1341. DOI: 10.7454/jkmi.v14i1.1341. URL: https://www.researchgate.net/publication/395792579_Cultural_Representation_in_Global_Film_Discourse_A_Bibliometric_Analysis_of_Dominant_Themes_and_Western_Hegemony

6 Ипполитов С. С. Кинематограф Республики Казахстан: кино как национальная идея // Культурологический журнал. 2023. № 2 (52). DOI: 10.34685/HI.2023.23.82.008. URL: https://sciup.org/kinematograf-respubliki-kazahstankino-kak-nacionalnaja-ideja-170198235

Секция 32
Шетел филологиясының, лингводидактиканың және аударматанудың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы иностранной филологии, лингводидактики и переводоведения

THE DIFFICULTIES OF TRANSLATION OF ORIGINAL FILMS INTO KAZAKH LANGUAGE

ABISHEVA A. N., KHALEL B. K.
Zhumabek Tashenev secondary school, Pavlodar
ZHAKUPBEKOVA A. T.
scientific adviser

The term pragmatics has been extensively studied in linguistics. Due to the development of translation studies, the concept of pragmatics has acquired a new application in translation theory. These are various translation methods aimed at making the original text easier for the reader to understand without reducing its effect. The pragmatics of translation should convey the meaning of the translation with the same effect as the original.

The goal of translation is achieved when the person reading, watching or listening to the translation understands the compositional, artistic and semantic characteristics at the level of the original version. This largely depends on the professional competence and skill of the translator [1].

During translation the translator faces a number of difficulties related to culture, traditions, religion and linguistic features of another country. Words and phrases that do not correspond to each other in languages are also encountered. In such cases the translator tries to find similarities and bring the meaning closer to the reader in order to convey the artistic and ideological influence of the original text [2].

Pragmatics is a complex linguistic phenomenon. In translation theory the system “original – translation – reader” plays an important role. The translator acts as an intermediary between two linguistic and cultural systems, ensuring that the meaning of the original message is conveyed in a way that is understandable for the target audience [3].

Pragmatics plays an essential role in the process of translation because it determines how effectively the meaning of the original message is conveyed to the target audience. In audiovisual translation, pragmatic equivalence becomes particularly important since the translator must consider not only linguistic meaning but also contextual, cultural and emotional factors. The translator should therefore take into account the communicative situation, the expectations of the audience and the cultural background of both languages [4].

In the context of film translation, pragmatic adaptation often involves modifying expressions, idioms and culturally specific elements that may not be understandable to the target audience. In such cases, the translator must find appropriate equivalents that preserve the communicative intention of the original dialogue while maintaining natural speech patterns in the target language [5].

Another important aspect of pragmatic translation is the preservation of emotional tone and stylistic features. Films often include humor, irony, sarcasm and other expressive elements that require careful adaptation during translation. If these elements are translated literally, the intended effect on the audience may be lost. Therefore, translators must demonstrate both linguistic competence and creative thinking in order to reproduce the pragmatic effect of the original text [6].

The aim of this study is to examine the pragmatic features of cinematic translation in the dubbing of English-language films into Kazakh. The purpose of the research is to analyze how semantic and pragmatic meanings are conveyed in the process of dubbing and how

translation choices influence the perception of the audience. To achieve this aim, the study analyzes the theoretical foundations of translation pragmatics, compares different versions of film translations, identifies semantic errors in Kazakh dubbing and determines the professional skills and qualities required for translators.

Film translation is one of the most important tools of intercultural communication and contributes to the development of global cultural exchange. In Kazakhstan, most of the cinema market is occupied by foreign films, particularly North American productions that dominate the industry. Television channels increasingly purchase foreign feature films and documentaries for broadcast to large audiences. With technological development, digital television channels are gradually replacing analog broadcasting, while Blu-ray technology has expanded in the global market. As a result, the demand for specialists in film translation has significantly increased [7].

Film translation transfers the language of a film from one language to another, allowing audiences to enjoy foreign movies and understand the richness of the original meaning, emotions and artistic elements. Domestic scholars such as A. M. Begadilova and Sh. A. Nurmysheva have studied linguistic and extralinguistic aspects of film translation. Begadilova's research on the translation of film texts analyzes numerous verbal and non-verbal elements involved in audiovisual communication.

Some specialists criticize the quality of Kazakh dubbing. Translator A. Sadykova notes that in some cases television dubbing departments are managed by specialists who do not possess sufficient knowledge of the state language. As a result, translated speech may sound unnatural and incorrect emphasis or monotony may appear, which makes comprehension difficult for the audience.

Film translation is more than converting words from one language into another. Poor dubbing often leads to unnatural speech, incorrect intonation and loss of emotional tone. Translators must therefore possess a high level of proficiency in at least two languages in order to preserve the semantic meaning, artistic features and emotional impact of the original text [6].

Film titles are also important for attracting audiences. Translators usually use three main strategies when translating film titles: direct translation, title modification and genre adaptation. Direct translation is used when there are no culturally specific elements in the title. Title modification preserves the meaning while adapting the title to the cultural expectations of the target audience. Genre adaptation connects the translated title with the genre characteristics of the film [8].

Vocabulary knowledge and cultural competence are crucial for conveying figurative language and idiomatic expressions in film translation. The semantic content of words often differs between source and target languages, and misunderstanding these relationships can lead to translation inconsistencies. To achieve effective translation, the translator must recognize the pragmatic potential of the original text and reproduce the intended communicative effect for the viewer [9].

Film translation includes several types such as subtitles, voice-over translation and dubbing. Subtitles represent translated speech in written form at the bottom of the screen. Voice-over translation overlays translated speech on the original audio track, allowing viewers to hear the real voices of the actors. Dubbing is considered the most complex and expensive type of audiovisual translation because it involves the complete replacement of the original speech with translated dialogue performed by voice actors [10].

The dubbing process consists of several stages. First, the translation of the film title is often performed by marketing specialists before the translation process begins. Translators then receive the film materials that must be adapted and synchronized with the visual content. Voice actors must match their speech with the lip movements and facial expressions of the original actors, which sometimes requires translators to adjust phrases. Translators also adapt jokes, cultural references and specialized vocabulary in order to make the film understandable for the target audience. Finally, the translated script is reviewed and corrected by an editor before the final version is approved.

In order to analyze the quality of translation of English-language films into Kazakh, several popular films such as Barbie, Oppenheimer and Rise Up, Kazakh were examined. Selected phrases and dialogues were compared across different translation versions. The analysis included professional dubbing translations, monophonic translations and translation variants produced by students.

After analyzing and comparing the translation of film phrases in professional dubbing, the translation in dubbing of Kairat Adilgereyuly and the variations of interviewed students, it can be concluded that successful translation requires not only linguistic competence but also creativity and professional experience. Student translations tend to be closer to the literal meaning of the original text, while professional dubbing focuses more on emotional expression and stylistic adaptation.

The results of the study demonstrate that vocabulary and grammar knowledge alone are insufficient for producing high-quality audiovisual

translations. Effective film translation requires not only linguistic competence but also cultural awareness and professional training. The analysis of English-language films translated into Kazakh shows that pragmatic adaptation plays a crucial role in preserving the emotional tone, semantic accuracy and artistic value of the original film.

The findings of this research highlight the importance of professional translator training in the field of audiovisual translation. The development of high-quality film translation in Kazakhstan requires further research into translation pragmatics and the application of modern audiovisual translation techniques.

REFERENCES

1 Alekseeva I. S. Audarmatanuǵa kirispe. – Saint Petersburg: Akademiya, 2004. – P. 5-6.

2 Komissarov V. N. Obshchaya teoriya perevoda. – Moscow: CheRo, 2002.

3 Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2018.

4 Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. – London: Routledge, 2016.

5 Díaz Cintas J., Remael A. Audiovisual Translation: Subtitling. – London: Routledge, 2014.

6 Chaume F. Audiovisual Translation: Dubbing. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2012.

7 Evstratov D. 85 zhyl sakhna artynda: orys dublyazhynyń qysqasha tarihy [Electronic resource]. – URL: https://www.timeout.ru/msk/feature/496010

8 Kinoaudarma – bul ne zhane fil'mderdi qalai audaru kerek. Film scoringinin turleri [Electronic resource]. – URL: https://wt-blog.net/perevodchiku/perevod-filmov-chto-eto-i-kak-perevodit-filmy-vidy-ozvuchivaniya-filmov.html

9 Fil'mder qalai audarylady: qupiyalardy ashu [Electronic resource]. – URL: https://habr.com/ru/company/englishdom/blog/444792

10 Arystan patsha - [Electronic resource]. – URL: https://vikimult.net/korol-lev-smotret-onlajn

HOMOPHONES IN THE ENGLISH LANGUAGE AS A SOURCE OF LEARNING DIFFICULTIES AND WAYS TO OVERCOME THEM IN SECONDARY SCHOOL

AKZHIGITOVA K. B.
student of grade 6 «I», Gymnasium №3 for gifted children, Pavlodar
SAGYNDYKOVA A. R.
English teacher, Gymnasium №3 for gifted children, Pavlodar

Introduction

In modern education, English plays a significant role as a language of international communication, science and culture. However, when learning English, students often encounter various linguistic difficulties. One of the most common problems is the use of homophones — words that have the same pronunciation but different spelling and meaning. Incorrect use of such words can lead to misunderstandings in both written and spoken communication.

The relevance of this study lies in the need to improve students' spelling literacy and listening comprehension skills. The peculiarities of English orthography, where pronunciation does not always correspond to spelling, make the study of homophones particularly important [5, p. 112].

The purpose of this research is to investigate the role of homophones in English language learning and to determine effective strategies that help students distinguish between them.

To achieve this goal, the following tasks were defined:

– to analyze the concept and characteristics of homophones in the English language;

– to identify difficulties students face when learning homophones;

– to systematize common examples of homophones;

– to conduct a mini-study among school students;

– to test digital tools for improving understanding.

Definition and Linguistic Nature of Homophones

The term homophone comes from the Greek words homo meaning "same" and phone meaning "sound". Homophones are words that have identical pronunciation but different spelling and meanings [3, p. 12].

For example, the words sea and see, write and right, two, too and to.

Despite sounding identical, these words belong to different lexical and grammatical categories, which complicates their correct use.

Causes of Homophony in English

The English language contains a large number of homophones due to several historical and linguistic factors:

Historical development of spelling – English orthography has evolved over centuries and has been influenced by Latin, French and other languages.

Phonetic changes – pronunciation has changed faster than spelling, leading to inconsistencies.

Borrowings – many words from different languages have similar pronunciation but different spelling.

As a result, modern English demonstrates a significant mismatch between pronunciation and spelling, which creates difficulties for learners [5, p. 45].

Difficulties in Writing

One of the main problems students face is choosing the correct spelling of homophones in written tasks. Since the words sound identical, learners often rely on phonetic perception and make mistakes.

For example: writing *their* instead of *there* or confusing *your* and *you're*.

These errors can significantly affect the clarity and correctness of written communication.

Difficulties in Listening and Speaking

Although students may understand homophones in context, difficulties arise when:

- context is unclear or limited;
- speech is fast;
- unfamiliar vocabulary is used.

In such cases, learners may misunderstand the meaning of the sentence.

The Role of Context

Context plays a crucial role in distinguishing homophones. It allows learners to interpret meaning based on surrounding words and situation [6, p. 78].

For example: "I see the sea."

Even though *see* and *sea* sound identical, the context helps identify their meanings.

Classification and Examples of Common Homophones

The English language contains a large number of such words because its spelling system developed historically and includes many irregularities [5, p. 45]. As a result, learners often experience difficulties when they hear words that sound the same but must be written differently. The most common English homophones are presented in Table 1.

Table 1 – Common English Homophones

№	Homophones	Meaning	Example
1	sea – see	ocean – to look	I see the sea.
2	write – right	to write – correct	Turn right.
3	pair – pear	pair – fruit	I bought a pair.
4	flower – flour	flower – baking powder	I need flour.
5	peace – piece	peace – part	A piece of cake.
6	brake – break	stop mechanism – destroy	Press the brake.

The correct use of homophones requires not only knowledge of spelling but also understanding of context. Context helps learners determine which word should be used in a particular situation [6, p. 78].

Methodology and Results of the Mini-Study

To examine how well students understand homophones, a mini-study was conducted among students of grades 5 and 6. A total of 138 students participated in the research. The participants were asked to complete tasks that included choosing the correct homophone, matching words with their meanings and creating sentences.

The results showed that the average percentage of correct answers was 81 %. The most difficult pairs were *pare – pair* (60 % correct answers) and *peace – piece* (65 %). The easiest pairs were *sea – see* and *sun – son* (95 %).

The analysis showed that students made more mistakes in written tasks than in listening tasks. When hearing words in context, students were often able to understand the correct meaning, but they sometimes had difficulty choosing the correct spelling.

Use of Social Media in Education

An additional practical outcome of the research was the creation of an educational Instagram page dedicated to explaining English homophones. The student published short educational videos that included visual illustrations and associations to help learners distinguish between similar-sounding words.

For example, the homophone pair *week – weak* was explained through visual comparison: a calendar symbolizing "week" and an image of a person lifting a heavy weight representing "weak". Visual associations help students remember spelling and meaning more effectively.

Several classmates subscribed to the page and used the materials for additional practice. After three weeks of using the Instagram videos, a repeated mini-test was conducted among several students who followed the page.

Table 2 presents the comparison of results before and after using the digital learning materials.

Table 2 – Learning results before and after using Instagram materials

№	Group	Average result
1	Before using Instagram materials	80 %
2	After three weeks of practice	92 %

The results demonstrate that digital tools and social media can support language learning and increase students' motivation. Short educational videos, visual explanations and interactive tasks make the learning process more engaging.

Conclusion

Thus, homophones represent a significant challenge in learning English due to the discrepancy between pronunciation and spelling. Students often experience difficulties in writing and, to a lesser extent, in listening comprehension.

The results of the study confirm that systematic work with homophones, combined with modern digital tools, can significantly improve students' spelling accuracy, listening skills and overall language competence.

The use of visual methods and social media platforms increases motivation and makes the learning process more effective and engaging.

Further research may focus on developing more structured teaching methods and expanding the use of digital technologies in language education.

REFERENCES

1 Afanasyeva O. V., Mikheeva I. V. English Language: Student's Book for Secondary Schools. – Moscow: Prosveshchenie, 2020. – 256 p.

2 Biboletova M. Z. Enjoy English: English Textbook for Grade 6. – Moscow: Titul, 2019. – 224 p.

3 Ivanova T. V. Fundamentals of English Lexicology. – Moscow: Akademiya, 2015. – 254 p.

4 Zhirmunsky V. M. Homonymy and Polysemy. – Saint Petersburg: Philological Faculty Press, 2001. – 312 p.

5 Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 489 p.

6 Curzan A. How English Works: A Linguistic Introduction. – Pearson Education, 2012. – 280 p.

7 Arnold I. V. The English Word. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1986. – 256 p.

8 Oxford Learner's Dictionary. – Oxford University Press, 2025 [Electronic resource]. – URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com (accessed: 11.03.2026).

9 Cambridge Dictionary. – Cambridge University Press, 2025 [Electronic resource]. – URL: https://dictionary.cambridge.org (accessed: 11.03.2026).

10 BBC Learning English. – 2025 [Electronic resource]. – URL: https://www.bbc.co.uk/learningenglish (accessed: 11.03.2026).

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS ON STUDENT MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH GRAMMAR

ALDABERGEN A.
student, secondary school № 7, Pavlodar
AMIRGALIEVA A. S.
english teacher, secondary school № 7, Pavlodar

The process of digital transformation is underway in the modern education system. The development of information and communication technologies is introducing changes not only to the content of education, but also to teaching methods. In particular, the role of interactive platforms and artificial intelligence-based tools is increasing in foreign language teaching.

Grammar skills play an important role in learning English. Mastering grammar is the ability to correctly formalize language units, recognize and use grammatical forms in speech and writing. However, in school practice, teaching grammar is often limited to dry tables, memorization of rules and monotonous exercises. This leads to a decrease in students' interest in the subject. The traditional method of «explaining – practicing – confirming» does not fully correspond to the cognitive and psychological characteristics of modern students. Therefore, there is a need to teach grammar using communicative, contextual and technological approaches.

In this regard, the purpose of the study is to determine the impact of using artificial intelligence platforms in teaching English grammar on student motivation.

Researchobjectives:

- determining the initial grammatical level of students;
- diagnosing the level of learning motivation;

• determining the effectiveness of grammar teaching using AI platforms;
• comparing the results of the experimental and control groups.

The current methodology uses several modern approaches to teaching grammar:

Communicative method

Grammar is learned through real-life situations and speech acts. The focus is on meaning. Grammatical structures are introduced naturally in the process of communication.

Inductive method

Students determine the rules themselves by analyzing examples. This develops analytical thinking and allows for a deeper understanding of grammatical patterns.

Contextual approach

Grammatical structures are taught within the framework of topics related to everyday life («Family», «Travel», «Study», «Work», etc.).

ICT and AI technologies

In recent years, interactive platforms, grammar simulators, customized tasks, and automatic feedback systems have become widely used. AI platforms:

• immediatelyidentifiesstudenterrors;
• creates a personal learning trajectory;
• increases motivation through gamification elements;
• allows you to monitor progress.

Research shows that AI tools increase student engagement, self-regulation, and intrinsic motivation.

at secondary school No. 7 in Pavlodar .

Participants:

• Controlgroup – 11 students
• Experimentalgroup – 12 students
• The total number is 23 students.

Declarative stage

At this point:

• a lexical and grammatical test was conducted;
• the level of motivation was determined through a questionnaire;
• The baseline indicators of the two groups were compared.

Result:

The level of education of both groups was similar. The average level prevailed (36-41 %). This ensured the scientific validity of the experiment.

Motivation diagnostics was conducted using a questionnaire consisting of 10 questions. Ratingscale:

• 25-30 points – veryhighmotivation
• 20-24 points – high
• 15-19 points – average
• 10-14 points – low
• Below 10 points – verylow

Most students showed an average level of motivation.

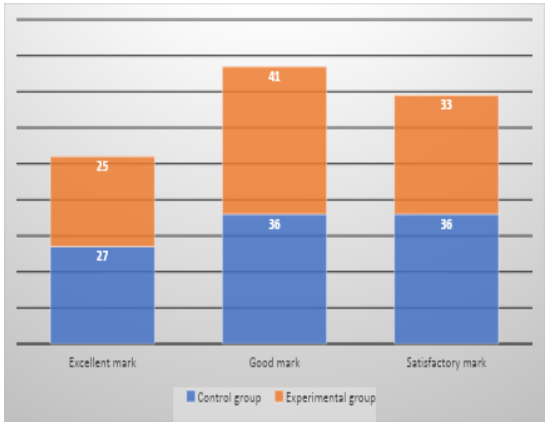

Figure 1 – Level of language skills

Table 1 – Results of the study on the level of language skills of students in the declarative stage are presented

	Very good sign (8-10)		Good sign (6-7)		Satisfactory rating (4-5)	
	Number of students	%	Number of students	%	Number of students	%
Controlgroup	3	27	4	36	4	36
Experimental group	3	25	5	41	4	33

The results obtained are presented in Figure 1.

of the students in the control and experimental groups have an average level of lexical and grammatical mastery (41% and 36%, respectively), while the percentage of students with a high level of mastery is relatively low (25 % and 27%, respectively)of students in both groups was similar. This indicates that the groups selected for the experiment corresponded to the scientific goals.The extent of students' motivation to learn English was also assessed. For the survey, students

were given a set of ten questions .Each question had three possible answers, and students were asked to choose the one that best suited their level of motivation.

According to the scoring methodology of the questionnaire, three points for the first answer choice indicate high motivation, one point for the second option, indicating medium desire, and zero points for the third option, indicating low motivation. The questions are designed to determine students' attitudes towards the subject, their willingness to participate in English lessons, their preferred ways of completing tasks, their interaction in the classroom, and their relationship with the teacher. After the questionnaires are completed and scored, the data is analyzed to determine the overall level of motivation of students in the control and experimental groups.

Teachers can change their teaching tactics to better engage and inspire students to learn English, taking into account their level of motivation. More effective and interesting activities will yield greater results for children. We assessed students' motivation using a modified version of N.G. Lukyanova's Student Motivation Questionnaire.

Results:

- 25-30 points: Very high level of motivation.
- 20-24 points: High level of motivation.
- 15-19 points: Average level of motivation.
- 10-14 points: Low level of motivation.
- Below 10 points: Motivation level is very low.

Interpreting the results of school motivation assessments is essential for understanding how children behave in class. This scoring method is used to summarize the responses to survey questions in order to measure each student's level of motivation.

If students score 25-30 points, this indicates that they are highly engaged in the lesson. They carefully follow the teacher's instructions, respond, and take grades and comments seriously.

A score of 20-24 indicates high student motivation, which is typical of successful students. They perform well in school and are usually enthusiastic.

A score of 15-19 indicates moderate motivation. These students enjoy school and English classes, but are more interested in the social aspects of school. They get along well with their classmates and teachers, but pay little attention to their studies.

A score of 10-14 indicates low motivation. These students are reluctant to go to school, often skip classes, and enjoy non-academic

activities. They struggle with learning and need additional support to improve their motivation.

A score below 10 indicates very low motivation and a negative attitude towards school. These students have serious difficulties with schoolwork and relationships with others. They find school hostile, may exhibit aggressive behavior, and often require special care due to possible neurological or psychological problems.

Table 2 – Levels of students' motivation to learn English (declarative stage)

	Veryhigh level		High level		Intermediate level		Low level		Very low level	
	Number of students	%	Number of students	%	Number of students	%	Number of students	%	students	%
Control Group	3	27	2	18	4	36	1	9	1	9
Experi-mental group	4	33	3	25	3	25	1	8	1	8

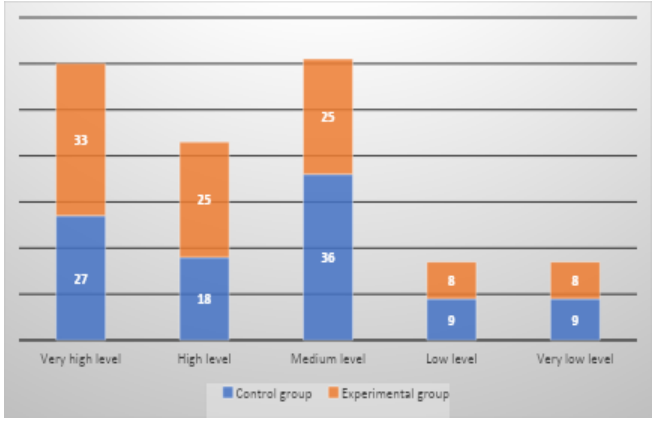

Figure 2 – Level of students' motivation in learning English during the declarative phase of the study

The results obtained are presented in Figure 2.

Students show an average level of motivation to learn English, as the survey results show, 36 % of students in the control group and 25 % of students in the experimental group have this level of motivation. The percentage of students with a very high level of motivation, on the

contrary, is much lower, only 27 % and 33 %, respectively. It should be noted that a moderate level of motivation in the experimental and control groups is considered a good attitude towards the process of learning English. However, the fact that only a small percentage of students have a very high level of motivation indicates that there is room for improvement in the learning process in terms of increasing motivation, which can lead to increased academic performance and participation in the language learning process.

Research on the use of artificial intelligence can become a useful tool for increasing students' motivation to study English grammar.

By understanding the impact of AI on motivation to learn English, educators can make informed decisions about the most effective ways to incorporate technology into language learning. This has the potential to contribute to creating more dynamic, student- centered learning environments that are relevant to improving student achievement and engagement.

The formative stage

The experimental group used AI platforms:

- interactivegrammarexercises;
- adaptedtasks;
- automaticcheck;
- gamificationelements;
- personalfeedback.

The control group used traditional methods (textbook, written exercises, teacher explanations).

Featuresofusing AI:

- each student worked at their own pace;
- errorswerecorrectedimmediately;
- additionalexamplesweregiven;
- visualization and game elements were introduced.

Final stage

Final test results:

Intheexperimentalgroup:

- the high level indicator has increased;
- lowmotivationdecreased;
- the number of grammatical errors has decreased;
- classparticipationincreased.

Changes in the control group were not significant.

The study showed the following impact of AI tools:

Increased motivation

Gamification, scoring, and a rating system have increased student interest. Participation in class has increased.

Personalized learning

The AI proposed tasks according to each student's level. This supported low-performing students and allowed for more challenging tasks for more capable students.

Immediate feedback

Correcting errors immediately contributed to the effective mastery of grammatical structures.

Psychological comfort

The AI system does not criticize, which has reduced anxiety during speech.

Conclusion

Research results show that the use of artificial intelligence platforms:

- improves the quality of students' grammatical knowledge;
- that it strengthens intrinsic motivation;
- personalizesthelearningprocess;
- showed that it increases the effectiveness of the lesson.

To effectively implement AI tools:

1. Teachersneedspecialtraining.
2. The pedagogical goal must be clearly defined.
3. Technology and methodology must be compatible.

Artificial intelligence is an innovative tool that does not replace teachers, but rather improves the quality of teaching.

REFERENCES

1 Айтымбетов Н. Қазақстандағы білім беруді цифрлық трансформациялау. – Алматы: Қазақ ұлттық университеті баспасы, 2021. – 165 б.

2 Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. Цифрландыру жағдайында орта білім беруді дамыту. – Астана: ҰБА баспасы, 2022. – 70 б.

3 Kalimov A. Digitization is the key to the future // – 07.12.2018. – No. 191. – 10 p.

4 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Қазақстан Республикасында цифрлық білім беруді дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасы. – Астана: ҚРБҒМ, 2020. – 95 б.

5 Nazarbayev University. Digital Learning Center Report. – Astana, 2024. – 75 p.

6 Nazarbayev University Graduate School of Education. Educational Reform and Digital Learning in Kazakhstan. – Astana: Nazarbayev University, 2023. – 120 p.

7 Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. Әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2024. – 60 б.

8 Zhumagulov B. T. Modernization of Higher Education in Kazakhstan: Digital Approaches and Innovations. – Almaty: Bilim Press, 2021. – 210 p.

9 Richards J. C., Renandya W. A. Foreign Language Teaching Methodology: An Anthology of Contemporary Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 442 p.

10 UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. – Paris: UNESCO Publishing, 2023. – 120 p.

VIDEOSTORYTELLING AS THE METHOD OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS

BAKANOVA D. B.
Teacher-researcher, school–lyceum named after A.Shamkenov, Pavlodar
RUSSANOVA A. E., RASKULOVA A. T.
School– lyceum named after A.Shamkenov, Pavlodar

In the modern world, knowledge of the English language is becoming more and more significant, international relations are developing, student experience exchange programs are implemented annually, English has flooded almost all spheres of life. Schools are implementing a program for the development of multilingualism. Consequently, the requirements for a school graduate have changed. Teachers-researchers are constantly looking for new methods to improve their pedagogical process,to make foreign language environment more clear and comfortable.They introduce innovative techniques and technologies. Nowadays, the modern student should be able to think critically and creatively.

It is also important to master information and communication technologies. The development of creative potential plays a leading role and is one of the important tasks of education.We can combine traditional and innovative methods, making the learning process interesting and exciting. The teacher today creates a learning environment where the student will be comfortable receiving and developing their knowledge.

The purpose of this article is to propose a method for developing creative abilities. The subject of study is new approach like videostorytelling.

The object of study is the development of creative skills on the lesson of English. The relevance is that there are different approaches to the development of students' creative abilities from traditional to information-digital.

The practical value lies in creation of videostorytellingand methodical recommendations for preparation. The hypothesis is that usage of videostorytellingimproves speaking skills of students. The word 'creativity' is derived from the Latin «creation», which means creation. This is the level of creative talent, the ability to be creative, which is a relatively stable characteristic of a person.

The issue of the development of students' creativity is being studied by many scientists. E.P**.** Ilyin, the author of the book "Psychology of Creativity, Creativity, Giftedness, studied the stages of the creative process, the role of emotions in creativity, the relationship of creativity with abilities, diagnostics of creativity [1,p.60]. Having studied the scientific article "A systematic approach to the development of students creative abilities" written by D. S. Rakhmanova in a scientific journal, we learned that the researcher G. Ibragimova described the processes of creativity in the educational process as the following stages. 1. Reproductive stage - the origin of ideas 2. Creative research stage - non-standart thinking, improvisation, innovation 3.Creativity, innovative stage [2, p.2]. In conditionsof solving problems, students show their creative abilities. This question became the topic of our research of such a scientific approach as the Lesson study. Determine whether the method of videostorytelling we are introducing is effective for developing the creative abilities of students. This method was not chosen by chance, it was necessary to captivate students not by simple speaking, but by speaking to the public, developing oratory, creative abilities. This type of work aroused the interest of the students. We studied the scientific article of the journal "Information Technologies in Education and Science", author A.G. Shirokoblokova and N.I. Dolgov and emphasized not only communicative abilities but also technical preparation of several stages like speech, videomaterials and so on [3,p.3].

The idea ofcreation videostorytelling occurred, since we consider this approach to be creative. The article says that "in our opinion, it allows us to activate interdisciplinary connections, independent work, improves information and communication competence. Under the video project, we mean a way to organize a student's educational activities

aimed at the formation of research, organizational, self-educational, creative competencies through the creation of a video. Under the video project method, we mean system pedagogical technology, in which the student carries out a detailed development of a research problem or task, presented in the format of a video [4,p.7-10].

Research hypothesis: The method of videostorytelling is effective for the development of speech in students on lesson of English in the 11th grade. Senior students have abilities to make such videoprojects with the support of different programmes they think suitable [5, p. 5]. There was a comparative analysis of the results of speaking before and after using this method. Themes were offered to students as part of the curriculum for the Solution textbook. The students were given recommendations, criteria, descriptors for creating video projects. The project method involves a research approach and includes several stages [6, p. 27]. The first stage is preparatory. Students consult on their narrow topic, choose a research topic, and so on. The second stage is the search and collection of information in books, the Internet, and the library. Students practice speech using the required vocabulary, work out pronunciation and grammar [7,p.368].At the third, analytical stage, students analyze the selected material. Prepare a fluent speech, taking into account pronunciation, intonation, work with the audience. It is important to practice oratory. Ability to create and present material in an interesting way. The fourth stage is technical. Students work with the material, select video, music, audio files[8,p.4]. The last step is demo. Pupils defend their project, note the positive and negative aspects. The audience offers ideas for improving the project, evaluate. At the reflective stage, the projects are discussed by the entire audience and the teacher according to the criteria.

The tables below reflect the effectiveness of this approach, since it is possible to note an improvement in the results for five criteria following the completion of an oral project without using the video project method and using it. Qualitative analysis shows how students' answers have changed after applying the video project method.

Table 1 – Data of students of grade 11A when passing an oral speaking

Assessment criteria 0-10 points	Pronoun ciation	Grammar accuracy	Research and creative approach	Use of topic vocabulary	Fluency
Student1	7	8	7	8	6
Student 2	8	6	8	9	8
Student 3	8	9	9	9	6
Student 4	9	7	9	9	7
Student5	7	8	6	10	7
Student6	9	6	7	9	9
Student7	6	8	8	8	8
Student 8	10	10	8	10	9
Student 9	7	7	7	7	7
Student 10	8	8	8	8	7
Student11	6	6	8	9	8
Student 12	10	10	9	7	7

Table 2 – Data of students of grade 11 A when passing the videostorytelling

Assessment criteria 0-10 points	Pronoun ciation	Grammar accuracy	Research and creative approach	Use of topic vocabulary	Fluency
Student1	8	9	10	10	8
Student 2	8	8	9	9	8
Student 3	9	9	9	9	7
Student 4	9	10	10	9	7
Student5	8	8	8	10	8
Student6	9	10	10	9	10
Student7	8	9	8	10	9
Student 8	10	10	10	10	10
Student 9	9	9	9	9	8
Student 10	8	8	9	8	9
Student 11	10	8	8	9	9
Student12	10	10	10	8	10

A comparative analysis shows that the results of students after using video projects show a positive trend, which proves the effectiveness of this method. Dynamics is observed both in the fluency of speech and in the research, creative approach. According to the results of the survey, 80 % of students note that this method of video projects is very interesting, they believe that this is the best way to work with little participation of the teacher. 65 % of students note that the research approach itself caused active work in the search for information. 60 % of students noted difficulty at the analytical stage. Here they sometimes needed the help of a teacher. 100 % of students can use modern information and communication technologies, which allows them to complete the project in an interesting way. Pupils were invited to participate in the republican

competition of video projects in English, which took into account the research approach, oratory, and high-level English language skills. We decided to share my videostorytelling with my teacher in order to use them as didacticmaterial for her students. This shows the significance of this method, its effectiveness for the development of speaking skills [9, p.288].The students were asked to complete a questionnaire, where they noted that they like to speak English more using the video project method than just pre-learned oral speech. Students note the advantages of this method in that with repeated repetition of speech to the camera, a greater amount of lexical material is hushed up, grammatical structures are better worked out, they also believe that they began to pay attention to intonation and pronunciation. The minus was noted that the method requires a certain amount of time, but they are ready to spend it, as the view projects show a good result. It is noted the fluency improves, students think outside the box, offer interesting ideas and formats for presenting material, which makes video projects even more fun and useful. Also, the students noticed that the fear of the audience disappears, which means that the students become more self-confident. The presentation of the material is creative.

The hypothesis has been proved. Students can start or end their project with a song, quote, poem, or offer a quiz to the audience [10, p.17]. The practical part of this method can be a methodological guide in the form of a series of video projects on the modules of an English textbook on any parallel, which can later be used in teacher lessons or in various special courses as an aid. Also, on this topic, students or teachers can speak at a scientific and practical conference and summarize your experience. Also we made methodical recommendations for preparation videostoritelling.

In conclusion, we can say that the hypothesis of the study on the use of videostorytelling was confirmed. We believe that this method is sufficiently effective, so there is a positive trend in the development of oral and written speech skills in English. The creative abilities of students contribute to a better assimilation of the program material, make the lessons interesting, the tasks exciting.

REFERENCES

1 Illin I. P., The Psychology of creativity, creativity. - Talent, Piter, 2009. – 448 p.

2 Rakhmanova D. S., Systematic approach to the development of creative abilities of students, Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities,Vol.1,2017. –10 p.

3 Shirokolobov A. G., Dolgov N. I. Information technologies in education and science. – Kemerovo, 2019. - 173 p.

4 Ilchenko E. G. Using video recordings in English lessons //The first of September, English, 2003.- 20 p.

5 Barmenkova O. I.Video employment in the system of teaching foreign speech //Foreign languages at school. - M., 1999. - 25 p.

6 Galskova N. D. Modern methods of teaching foreign languages. - M. 2003. – 192 p.

7 Polat E. S., Bukharkina M. Yu., Moiseeva M. V., Petrov A. E. New pedagogical and information technologies in the education system:studies. manual. - M.: Academy, 2010. –224p.

8 Verisokin Yu. I. Videos as a means of motivating schoolchildren in teaching foreign languages / Verisokin Yu. I. // Foreign languages at school. - M.: 2003. - 28 p.

9 Sadokhin A. P., Intercultural communication: studies. - M., 2004. - 310 p.

10 SafonovaV. V. Cultural studies in the system of modern language education. - M., 2001. - 30 p.

ІСКЕРЛІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ АНГЛИЦИЗМДЕР

БАЛҒАБАЙ А. К, МАКАТОВА А. К
Жас Дарын мамандандырылған мектеп-лицей, 8-сынып оқушылары, Павлодар қ.

Қазіргі таңда ағылшын тілі халықаралық қарым-қатынастың негізгі құралы болып табылады. Жаһандану жағдайында әртүрлі елдер арасындағы экономикалық, мәдени және ғылыми байланыстар күшейіп, тілдік жүйелердің өзара ықпалдасуы артып келеді. Осы үдерістің нәтижесінде көптеген тілдерге, соның ішінде қазақ тіліне де, ағылшын тілінен енген сөздер кеңінен таралуда.Англицизмдер – ағылшын тілінен алынған немесе оның үлгісімен жасалған сөздер. Олар жаңа ұғымдарды атау, ақпарат алмасуды жеңілдету және кәсіби қарым-қатынасты нақтылау мақсатында қолданылады.

Жұмыстың өзектілігі:Қазіргі жаһандану жағдайында ағылшын тілі халықаралық қарым-қатынастың негізгі құралына айналды. Әсіресе экономика, ақпараттық технологиялар, бизнес және мәдениет салаларында ағылшын тілінің ықпалы айқын байқалады. Осы үдеріс қазақ тіліне де әсер етіп, оның сөздік құрамына көптеген жаңа сөздер – англицизмдердің енуіне себеп болуда.Іскерлік

қарым-қатынас саласы – англицизмдер ең белсенді қолданылатын бағыттардың бірі. Бұл салада «маркетинг», «менеджмент», «стартап», «офлайн/онлайн» сияқты сөздер күнделікті қолданысқа еніп, кәсіби тілдің ажырамас бөлігіне айналды. Мұндай үрдіс бір жағынан қазақ тілінің лексикалық қорын толықтырса, екінші жағынан тілдің ұлттық ерекшелігіне әсер етуі мүмкін.Қазіргі кезеңде тілдегі өзгерістердің жылдам жүруі англицизмдерді зерттеудің маңыздылығын арттырады. Себебі жаңа сөздер кейде тілдік нормаға бейімделмей, тікелей қолданыла береді. Бұл жағдай қазақ тілінің тазалығы мен дамуына қатысты өзекті мәселелерді туындатады. Сондықтан іскерлік қарым-қатынастағы англицизмдерді зерттеу, олардың қолданылу ерекшеліктерін анықтау және қазақ тіліне бейімделу жолдарын қарастыру – бүгінгі күннің маңызды ғылыми мәселелерінің бірі болып табылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты:іскерлік қарым-қатынаста қолданылатын англицизмді зерттеу.Қойылған мақсаттан келесі міндеттер орындалады:Зерттелетін тақырып бойынша әдебиеттерді талдау;Англицизмге салыстырмалы талдау жүргізу;Қазақ тілі мысалында іскери қарым-қатынаста англицизмнің қолдануын зерттеу.

Англицизмдер тілдердің өзара байланысының нәтижесінде пайда болады. Англицизм - ағылшын тілінен басқа тілге сөздерді алу. Қоғамның дамуы, әсіресе технологиялық прогресс, жаңа сөздердің пайда болуына алып келеді. Қазақ тіліне енген англицизмдер көбінесе транскрипция, транслитерация және калька тәсілдері арқылы қалыптасады.Транскрипция кезінде сөздің дыбысталуы сақталады (уикенд), ал транслитерацияда әріптік бейнесі беріледі (шопинг). Сонымен қатар, кейбір сөздер мағыналық аударма арқылы енеді.Англицизмдердің пайда болу себептері әртүрлі. Олардың ішінде негізгісі – жаңа ұғымдардың пайда болуы, халықаралық терминологияның дамуы және қазақ тілінде дәл баламалардың болмауы. Сонымен қатар, ағылшын сөздері кейде қысқа әрі нақты болғандықтан қолданылады.

Қарызға алу себептері: Лексикалық қорды интернационалдандырудың жалпы әлемдік үрдісі;Жаңа заттарды, ұғымдар мен құбылыстарды атау қажеттілігі (ноутбук, органайзер, сканер);Тиісті (дәлірек) атаудың болмауы (немесе оның қарыз алу арқылы жоғалуы) - жаңа англицизмдердің 15%-ы рецептор тілінде (демеуші, спрей, дайджест, виртуалды)тиісті атаудың болмауына байланысты іскер адамның сөздігіне мықтап енген;Англицизмнің көмегімен көп мәнді сипаттамалық айналымдарды білдіру

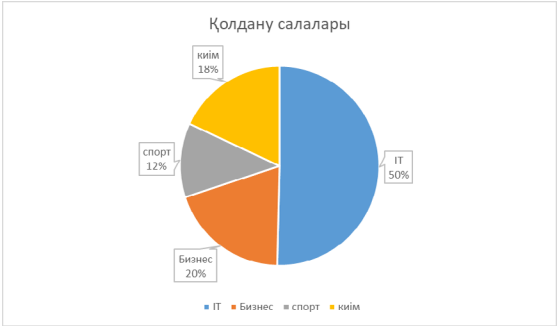
қажеттілігі(термопот-термос және шәйнек бірге, пиллинг-крем – терінің жоғарғы қабатын тазартатын крем, квиз - радио немесе теледидар ойыны әр түрлі тақырыптағы сыйлықтармен бірге жүретін сұрақтар мен жауаптар); Тілді неғұрлым мәнерлі құралдармен толықтыру(имидж - бейненің орнына, прайс-лист – прейскуранттың орнына, шоу – қойылымның орнына).

Англицизмдердің қолдану салалары:

Қазіргі іскерлік ортада англицизмдер кеңінен қолданылады. Әсіресе экономика, бизнес және ақпараттық технологиялар саласында олардың рөлі жоғары.Мысалы, «менеджмент», «маркетинг», «стартап», «инвестиция» сияқты сөздер кәсіби тілдің ажырамас бөлігіне айналған. Ақпараттық технология саласында «онлайн», «сайт», «интерфейс» сияқты сөздер жиі қолданылады.Зерттеу барысында қазіргі медиа мәтіндер талданып, англицизмдердің ең көп таралған салалары анықталды. Олар: ақпараттық технологиялар, экономика және сән индустриясы. Мысалы, «блог», «геймер», «кэшбэк», «стартап» сияқты сөздер күнделікті қолданысқа енген. Бұл сөздердің көпшілігі қазақ тіліне өзгеріссіз немесе аздаған бейімделумен енген.

Юзер(user)	Пайдаланушы
Геймер(gamer)	Бейне ойындар ойнайтын адам
Логин(login)	Идентификатор
Приквел(prequel)	Фильмдер сериясындағы Фон
Сиквел (sequel)	Фильм сериясының жалғасы
Спарринг(sparring)	Оқу-жаттығу жекпе-жегі

Практикалық бөлімде англицизмдердің қолдану салалары талданды. Зерттеу барысында ақпараттық технологиялар, ойын-сауық мәдениеті, спорт, киім және экономика салаларында кездесетін англицизмдер іріктеліп, олардың саны анықталды.

Талдау нәтижесінде англицизмдердің ең көп ақпараттық технологиялар саласында қолданылатыны байқалды. Бұл салада «логин», «онлайн», «блог», «интерфейс», «скриншот» сияқты сөздер жиі кездеседі. Сонымен қатар ойын-сауық мәдениеті мен экономика салаларында да англицизмдер кең таралған («пиар», «блокбастер», «стартап», «кэшбэк»).Ал спорт және киім салаларында англицизмдер қолданылғанымен, олардың саны салыстырмалы түрде аз екені анықталды.Жиналған мәліметтер негізінде англицизмдердің қолданылу жиілігін көрсету үшін диаграмма құрастырылды. Диаграмма нәтижелері ағылшын тілінің әсері қазіргі таңда әсіресе технология, экономика және мәдениет салаларында жоғары екенін көрсетті.Осылайша, зерттеу нәтижесі англицизмдердің белгілі бір салаларда белсенді қолданылатынын және олардың қазақ тіліндегі рөлінің артып келе жатқанын дәлелдейді.

Зерттеуді толықтыру мақсатында қазақстандық жаңалық сайттарының материалдарына талдау жүргізілді. Зерттеу барысында әртүрлі тақырыптағы бірнеше жаңалық мақалалары қарастырылып, олардың ішінде кездесетін англицизмдер іріктелді.Анықталған сөздер тақырыптарына қарай топтастырылды: экономика, қоғамдық-саяси сала, ойын-сауық және басқа бағыттар. Әр сала бойынша англицизмдердің саны анықталып, олардың қолданылу жиілігі салыстырылды.Жиналған мәліметтер негізінде жаңалық мәтіндеріндегі англицизмдердің таралуын көрсету үшін диаграмма құрастырылды.

Диаграмма нәтижелері бойынша англицизмдер көбінесе экономика және қоғамдық-саяси салаларда жиі қолданылатыны анықталды. Бұл қазіргі қоғамда бизнес, саясат және әлеуметтік мәселелердің маңыздылығының жоғары екенін көрсетеді.Сонымен қатар ойын-сауық саласында да англицизмдер кездеседі, алайда олардың үлесі салыстырмалы түрде төмен.Осылайша, жаңалық мәтіндерін талдау нәтижелері англицизмдердің қазіргі қазақ тілінде

кеңінен қолданылатынын және олардың әсіресе маңызды қоғамдық салаларда белсенді екенін дәлелдейді.

Қорытындылай келе, англицизмдер қазіргі қазақ тілінің дамуына елеулі ықпал ететін маңызды лингвистикалық құбылыс екені анықталды. Олардың пайда болуы ғылыми-техникалық прогресс, жаһандану үдерістері және халықаралық экономикалық байланыстардың кеңеюімен тікелей байланысты. Әсіресе экономика, ақпараттық технологиялар және сән индустриясы сияқты салаларда ағылшын тілінің жетекші рөлі айқын байқалады.Сонымен қатар, англицизмдердің шамадан тыс қолданылуы тілдің ұлттық-мәдени ерекшеліктеріне белгілі бір деңгейде әсер етуі мүмкін. Осыған байланысты оларды жүйелі түрде зерттеу, тілдік нормаға сәйкес бейімдеу және қажет болған жағдайда балама терминдер қалыптастыру мәселесі өзекті болып табылады.Англицизмдердің негізгі қызметтері ретінде жаңа ұғымдар мен құбылыстарды атау, сондай-ақ мәтіннің экспрессивтілігі мен стилистикалық әсерін күшейту атап өтіледі. Олардың қазақ тіліне енуі көбінесе транскрипция мен транслитерация тәсілдері арқылы жүзеге асады, бұл олардың тілдік жүйеге бейімделуінің негізгі механизмі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазіргі орыс тіліндегі ағылшын қарыздары, Хасапетова Р. Р https://www.school-science.ru/2017/3/26856

2 Қазіргі орыс тіліндегі англицизмдер, Свиренкова ГА http://xn--i1abbnckbmcl9fb.xn--p1ai/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/410377/

3 Уикипедия https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%8B

4 Орыс тіліндегі ағылшын қарыздары http://infourok.ru/issledovatelskaya_rabota_na_temu_angliyskie_zaimstvovaniya_v_russkom_yazyke_anglicizm_v-136583.htm

5 http://xn--i1abbnckbmcl9fb.xn--6p1ai/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/410377/

6 https://sibac.info/studconf/science/ii/27387https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%8B

СОВРЕМЕНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ЖАНГАБУЛОВА Ж. Е
учитель, Областная казахская гимназия-интернат имени И. Алтынсарина, г. Павлодар
ТАТЕНОВА Д. С
ученица, Областная казахская гимназия-интернат имени И. Алтынсарина, г. Павлодар.

В наше время знание иностранных языков имеет огромную значимость. Торговля, образование, межнациональная и межкультурная коммуникации основаны на знании языка. Именно поэтому изучение иностранных языков необычайно важно. Английский язык является одним из самых значимых в социуме языков в наше время, поэтому многие люди, включая все возрастные категории, заинтересованы в его изучении. Тем не менее, как и при изучении любого другого иностранного языка, ученики сталкиваются с некоторыми трудностями, которые я предлагаю рассмотреть в своей исследовательской работе.

Цель исследовательской работы: рассмотреть наиболее актуальные проблемы, с которыми могут столкнуться те, кто изучает английский язык. Данная цель реализуется в следующих конкретных задачах:

1. Узнать, какие трудности существуют на пути изучения английского языка.

2. Выявить их происхождение.

3. Найти пути решения возможных проблем.

Объект исследования: статистика, составленная на основе опрошенных людей различных возрастных категорий.

Предмет исследования: актуальные проблемы при изучении английского языка

Методы исследования: подробное изучение информации и её анализ, размышление над способами устранения трудностей

Научная новизна: несмотря на то, что исследований данной темы достаточно много, я решила затронуть наиболее актуальные вопросы и попытаться найти способы их решения, с позиции человека, который также занимается изучением английского языка.

В чем же ценность английского языка? Все просто: во всем мире изучению английского языка придается больше значение. Каждый взрослый человек мечтает овладеть английским языком

хотя бы на разговорном уровне, а детей начинают обучать еще с младшего возраста. Что же дает знание английского языка? Во-первых, карьера. В нынешнее время для того, чтобы устроиться на престижную работу в крупную организацию необходимо свободное владение языком. Это связано с тем, что крупные организации имеют среди поставщиков и покупателей иностранные предприятия, а, соответственно, ведение переговоров, заключение сделок, подписание контрактов и т. д. осуществляется именно на международном языке – английском. Зная английский язык, вы всегда сможете свободно общаться с деловыми партнерами, принимать участие в международных конференциях, читать международные журналы и газеты о бизнесе. Во-вторых, поездки за границу. Всем известно, что современный человек, являющийся личностью разносторонней и любознательной, стремится в своей жизни посетить как можно больше различных стран и городов, познакомиться с культурой и обычаями других народов. А как это возможно без знания английского языка? В туристических странах, будь то Турция или Испания, каждый, кто работает с туристами, владеет английским языком. Это повышает качество обслуживания гостей, а, значит, привлекает все больше туристов. Да и сами туристы, будучи в чужой стране, чувствуют себя намного увереннее, зная, что, в случае чего, всегда смогут объясниться с местными жителями, спросить дорогу, уточнить местоположение чего-либо.В-третьих, учеба. Знание английского языка дает возможность обучаться в престижных зарубежных университетах, поскольку является одним из важнейших критериев отбора при поступлении. Читая иностранные книги в оригинальном контексте, без перевода, можно получить намного большее удовольствие от прочтения, так как перевод, как правило, является не совсем точным, зависит от субъективного мнения и навыков переводчика, и не способен передать истинные мысли и эмоции, которые вложил автор[1, с.214].

Английский - язык века информации. Английский язык превалирует на транспорте и в средствах массовой информации. Компьютеры сообщаются друг с другом на английском. Более 80 % всей информации в более чем 150 миллионов компьютерах по всему свету хранится на английском языке. Электронная почта и Интернет сегодня используются во всем мире, и это, бесспорно, очень удобное, быстрое и эффективное средство общения. Люди в разных странах вынуждены приспосабливаться к языку и особенностям электронных средств коммуникации, которые

создавались, естественно, под английский язык.Английский язык - язык путешествий и связи на международных авиалиниях. В настоящее время русские диспетчеры сдают экзамен по английскому языку, без знания языка они не могут оставаться на работе. Во всех международных аэропортах пилоты и диспетчеры говорят на английском. В морском судоходстве используются флаги и световые сигналы, но "если бы суднам надо было бы связываться устно, то они бы нашли общий язык, которым, вероятно, был бы английский.

Английский становится первым мировым универсальным языком. Он является родным языком 500 миллионов людей в 12 странах мира. Это намного меньше, чем где-то около 900 миллионов, говорящих на мандаринском наречии китайского языка. Но еще 600 миллионов говорит на английском в качестве второго языка. И еще несколько миллионов обладают определенными знаниями английского языка, который имеет официальный или полуофициальный статус примерно в 62 странах. Сегодня в мире существует примерно 1,5 миллиардов людей, говорящих на английском языке. Английский, являющийся наиболее преподаваемым языком, не заменяет других языков, а дополняет их. Иностранный язык объективно является общественной ценностью, поэтому его включение в программу средней школы – социальный заказ общества. Сейчас, как никогда, необходимо, чтобы люди владели иностранными языками. Поэтому сегодня, когда возросла потребность в изучении иностранных языков, когда международное общение приобрело массовый характер, цель обучения формулируется как «обучение общению на иностранном языке» [2, с.65].

В связи с переходом на коммуникативное обучение возросли возможности иностранного языка в решении актуальных задач современного общества в области воспитания подрастающего поколения и возрастания образовательного, воспитательного и развивающего потенциала предмета «иностранный язык». Поэтому большое внимание должно быть уделено структуре урока, его логике, характеру заданий и организации всей работы преподавателя и обучаемых, которая все больше приобретает черты подлинного общения. Следовательно, активизируется деятельность обучаемых, активность их позиции на уроке, их положение не как объекта обучения, а как субъекта учебной деятельности.

Психологический аспект неуверенность в своих силах. Многие ученики говорят, что не обладают способностями к изучению иностранного языка, но это заблуждение. Люди в своей жизни

освоили один из самых сложных мировых языков – русский, который по своей структуре намного сложнее, чем тот же английский или немецкий языки. Мы научились в русском языке спрягать каждый глагол, склонять каждое существительное по падежам, учить наизусть ударения (причем в зависимости от падежа, рода и числа ударения часто меняются). Для иностранцев выучить русский язык – это поистине неимоверный труд. Так что, русские люди являются носителем одного из самых сложных языков, и о неспособности изучения языка иностранного говорить не приходится [3, с.144].

Преодоление языкового барьераэто связано с боязнью показать свои незнания в языке, сделать ошибку, сказать неправильно. Преодолеть языковой барьер – значит, прежде всего, устранить недостаток говорения, который исчезает не сразу, а по мере того, как вы начинаете чувствовать себя увереннее, общаясь с другими людьми. Ничего постыдного нет в том, что человек делает ошибки, говоря не на своем родном языке.

Носители языка в повседневной речи сами не стремятся к идеальному произношению и выбору правильных грамматических форм. А школьники, испытывающие трудности с овладением тех или иных правил, чувствуя свою неуверенность и неспособность к данному виду деятельности, перестают проявлять заинтересованность к изучению иностранного языка.

Родители в большинстве случаев обходятся без знания иностранного языка в течение всей своей жизни. Видимо, поэтому они не придают особого значения этому предмету в школе.

Им следовало бы зарождать и поддерживать у своих детей стремление изучать иностранные языки, при этом постоянно разъясняя их значение как средства развития личности и расширения возможностей адаптироваться к изменениям экономической, социальной и культурной ситуации в обществе. А бывает и так что родители в свое время изучали другой язык, в отличие от их ребенка и просто не могут помочь ему, если он столкнулся с трудностями при изучении материала или при выполнении домашнего задания [4, с.6].

В заключений хочу сказать что практически каждый человек активно использует различные электронные технологии, такие как ноутбук, компьютер, смартфон. Имея доступ в интернет, каждый невольно сталкивается с большим объёмом информации на английском языке, которая может действительно быть полезной, например, создание визуальных ассоциаций, что помогает быстрее и эффективнее запоминать новые слова. Таким образом, несмотря

на то, что существуют различные трудности при изучении иностранного языка, есть многочисленные пути их решения, которые сделают изучение английского языка для вас и вашего ребёнка наиболее комфортным. Работа над этим проектом в очередной раз доказала не только важность изучения английского языка, но и необходимые для учебного процесса условия [5, с.65].

ЛИТЕРАТУРА

1 Клычникова Б. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке. – М.: Просвещение, 2003. – 224 с.

2 Колкер Я. М., Устинова Е. С. Как достигается сотрудничество преподавателя и обучаемого // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 11. – С. 65.

3 Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучению иноязычному говорению. – М.: Высшая школа, 2001. – С. 144–145.

4 Бим И. Л. Некоторые актуальные проблемы современного обучения иностранным языкам // ИЯШ. 2001 - 4. - С. 5-7.

5 Иностранные языки в школе. – 2000. – № 11. – С. 65.

КАК ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКОВ И ПЕРЕВОД ПОМОГАЮТ ЛУЧШЕ ПОНИМАТЬ МИР: ОПЫТ УЧЕНИЦ СТАРШИХ КЛАССОВ

ЖУМЖУМАНОВА Р. С., ЛОБКО Т. В.
учителя английского языка, школы-лицея имени А. Шамкенова, г. Павлодар
АРГЫНОВА Н, АРГЫНОВА А.
ученицы 10 «А» класса, школы-лицея имени А. Шамкенова

В современном мире знание иностранных языков становится важной частью жизни школьников. Мы, ученицы 10 класса, заметили, что изучение языка - это не только заучивание слов и правил, но и знакомство с культурой, мышлением и образом жизни других людей. Именно поэтому такие области, как иностранная филология, лингводидактика и переводоведение, играют большую роль в обучении.

Когда мы изучаем иностранный язык, мы сталкиваемся с разными трудностями. Например, бывает сложно запомнить новые слова или понять грамматику. Но самая интересная и в то же время сложная часть - это понимание смысла текста и умение выразить свои мысли. Учёные отмечают, что язык нельзя учить отдельно от культуры [4, с. 45; 7, с. 112]. Это действительно так: иногда

слово невозможно правильно перевести, если не знаешь, как оно используется в жизни.

Мы также заметили, что обычные уроки не всегда вызывают интерес у учеников. Если просто читать текст и выполнять упражнения, быстро становится скучно. Поэтому сегодня учителя всё чаще используют более современные и интересные методы обучения. Например, коммуникативный подход помогает нам говорить на языке в реальных ситуациях: обсуждать фильмы, рассказывать о себе, задавать вопросы [5, с. 134]. Это намного интереснее, чем просто заучивать правила.

Также важно, чтобы ученик не просто знал язык, а умел им пользоваться. Такой подход называется компетентностным [3, с. 59]. Он помогает развивать не только знание слов, но и умение общаться, понимать других людей и находить выход из сложных ситуаций.

Отдельно хочется сказать о роли перевода. Многие считают, что перевод - это просто замена слов одного языка на другой. Но на самом деле это намного сложнее. Перевод помогает лучше понять текст, увидеть различия между языками и даже научиться думать по-другому [6, с. 142]. Например, в английском языке одна фраза может иметь несколько значений, и только по контексту можно понять, какое из них правильное.

В нашей школе мы попробовали использовать перевод как часть обучения, и это оказалось очень полезным. Мы работали с небольшими текстами на английском языке и пытались перевести их на русский, а затем обсуждали, у кого какой вариант получился и почему. Это помогло нам лучше понять язык и научиться объяснять свои решения.

Практическая часть нашей работы включала несколько заданий. Первое задание - перевод короткого текста. Например, “Learningalanguageopensnewopportunities.” Некоторые перевели это как «Изучение языка открывает новые возможности», а другие - «Знание языка даёт новые шансы». Мы обсудили, какой вариант лучше подходит и почему. Это показало, что перевод может быть разным, но главное - сохранить смысл [8, с. 203].

Второе задание - сравнение текстов. Мы брали отрывки из произведений казахстанских, русских и зарубежных авторов и сравнивали оригинал и перевод. Это помогло увидеть, как переводчик передаёт настроение текста и стиль автора [1, с. 84].

Третье задание - создание диалогов. Мы придумывали ситуации из жизни (в магазине, в школе, в поездке) и разыгрывали их на

иностранном языке. Это помогло нам почувствовать уверенность в общении и преодолеть страх ошибок [2, с. 156].

Кроме того, мы использовали цифровые ресурсы: онлайн-переводчики, приложения и обучающие платформы. Они помогают быстрее находить информацию и проверять себя, но мы поняли, что полностью полагаться на них нельзя - важно думать самостоятельно [4, с. 91].

Со временем мы заметили, что стали лучше понимать тексты на иностранном языке. Если раньше мы переводили каждое слово отдельно, то теперь стараемся понять общий смысл. Это значительно ускоряет работу и делает её более осмысленной. Также мы начали обращать внимание на устойчивые выражения и идиомы, которые нельзя переводить дословно. Например, выражение *"breaktheice"* означает не «сломать лёд», а «начать разговор» или «разрядить обстановку» [7, с. 118].

Ещё одним важным моментом стало развитие навыков работы в группе. Когда мы выполняем задания вместе, мы учимся слушать друг друга, сравнивать мнения и находить лучшее решение. Иногда мнения расходятся, но именно в обсуждении рождается более точный и красивый перевод. Это помогает не только в изучении языка, но и в развитии коммуникативных навыков [3, с. 102].

Мы также попробовали творческие задания. Например, нам предложили перевести небольшой стихотворный текст. Это оказалось гораздо сложнее, чем перевод обычного текста, потому что нужно сохранить не только смысл, но и ритм, настроение. Некоторые из нас даже попытались придумать собственные варианты перевода, и это было очень увлекательно [6, с. 178].

Интересным опытом стало ведение мини-дневника на иностранном языке. Каждый день мы записывали несколько предложений о том, как прошёл день. Сначала это было трудно, но со временем стало проще. Мы начали использовать новые слова, строить более сложные предложения и чувствовать уверенность в письме [8, с. 210].

Также мы проводили небольшое исследование среди одноклассников. Мы задали им вопрос: «Что помогает вам лучше изучать иностранный язык?» Большинство ответило, что им интереснее работать с фильмами, музыкой и играми, чем с учебником. Это ещё раз подтверждает, что обучение должно быть разнообразным и интересным [1, с. 95].

Мы решили попробовать ещё несколько практических способов, которые могут помочь в изучении языка. Один из них -

просмотр фильмов и сериалов на иностранном языке с субтитрами. Сначала это кажется сложным, но со временем начинаешь лучше понимать речь на слух [2, с. 167].

Ещё один способ - слушать музыку и разбирать тексты песен. Это помогает запоминать новые слова и выражения. Кроме того, музыка делает процесс обучения более приятным и эмоциональным [7, с. 121].

Мы также пробовали общаться с людьми через интернет на иностранном языке. Это может быть переписка или короткие голосовые сообщения. Такой опыт помогает преодолеть языковой барьер и почувствовать, что язык действительно нужен для общения [5, с. 148].

Отдельное внимание мы уделили работе со словарями. Мы научились пользоваться не только обычными переводными словарями, но и толковыми словарями на иностранном языке. Это помогает глубже понять значение слова и его использование [6, с. 190].

Ещё одной полезной практикой стало составление собственных словариков. Мы записывали новые слова, примеры предложений и даже рисовали небольшие ассоциации. Это помогало лучше запоминать материал [4, с. 105].

Иногда мы выполняли задания на обратный перевод: сначала переводили текст с иностранного языка на русский, а затем пытались перевести его обратно. Это показало, насколько важно точно понимать смысл и структуру предложений [8, с. 225].

Мы также обратили внимание на различия в языках. Например, порядок слов в предложении может отличаться, а некоторые грамматические конструкции вообще не имеют точного аналога. Это сначала вызывает трудности, но потом помогает лучше понять особенности языка [3, с. 134].

Кроме того, мы узнали, что существует несколько видов перевода: дословный, смысловой и художественный. Каждый из них используется в разных ситуациях. Например, при переводе инструкции важна точность, а при переводе художественного текста – выразительность [6, с. 201].

Мы пришли к выводу, что важно не просто выполнять задания, а понимать, зачем мы это делаем. Когда есть цель, учиться становится легче и интереснее [1, с. 110].

Таким образом, мы убедились, что изучение иностранного языка - это сложный, но очень увлекательный процесс. Он требует терпения, практики и использования разных методов. Перевод играет важную роль в этом процессе, помогая лучше понять язык и научиться выражать свои мысли.

В заключение хочется сказать, что иностранный язык - это не просто школьный предмет, а инструмент, который помогает понимать других людей, расширять кругозор и чувствовать себя увереннее. А перевод - это отличный способ глубже понять язык и научиться мыслить более гибко.

Кроме того, в процессе работы мы поняли, что важную роль играет регулярность занятий. Если заниматься языком только на уроках, прогресс будет медленным. Гораздо эффективнее уделять хотя бы немного времени каждый день: повторять слова, читать короткие тексты, слушать аудио или писать небольшие сообщения. Такая систематическая работа помогает лучше закрепить материал и не забывать уже изученное.

Также мы обратили внимание на то, что у каждого ученика свой стиль обучения. Кому-то легче запоминать слова через визуальные образы, кому-то -через прослушивание, а кому-то – через практику и общение. Поэтому важно пробовать разные способы изучения языка и выбирать те, которые подходят именно тебе. Это делает обучение более комфортным и результативным, а также помогает сохранить интерес к предмету на долгое время.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абильдаева С.К. Методика преподавания иностранных языков в Казахстане. - Алматы: Қазақуниверситеті, 2020. - 120 с.

2 Бим И.Л. Теория и практика обучения иностранному языку. - Москва: Просвещение, 2018. - 256 с.

3 Зимняя И.А. Педагогическая психология. - Москва: Академия, 2019. - 384 с.

4 Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теория. - Алматы: Эверо, 2021. - 200 с.

5 Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному языку. - Москва: Глосса-Пресс, 2017. - 223 с.

6 Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). - Москва: Высшая школа, 2016. - 253 с.

7 Kramsch C. Language and Culture. - Oxford: Oxford University Press, 2013. - 256 с.

8 Harmer J. How to Teach English. - London: Longman, 2015. — 288 с.

ОСОБЕННОСТИ АУДИОВИЗУАЛЬНОГО ПЕРЕВОДА НА МАТЕРИАЛЕ СЕРИАЛА «ШЕРЛОК»

ЖУРАВЛЕВА С. В.
ученица 10 «Б», Школа-лицей 8 для одаренных детей управления образования, Павлодарской обл.
ГАЛИЕВА Э. Б.
учитель, Школа-лицей № 8 для одаренных детей управления образования, Павлодарской обл.

В настоящее время спрос на аудиовизуальный перевод значительно вырос в сфере переводческой деятельности. Перевод кино является одним из наиболее распространенных разновидностей такого перевода. Фильмы и сериалы как один из видов аудиовизуального продукта начали набирать популярность только в XX веке.

На сегодняшний день большая часть видеоконтента на русском рынке представлена иностранной продукцией, и с помощью современных технологий, мы имеем возможность просматривать иностранные фильмы с качественным переводом на русском языке. Всего этого могло не быть без команды переводчиков, на которых ложится огромная ответственность. Основная цель таких переводчиков - установить связь между разными культурами. Однако стоит отметить, что иногда при переводе фильмов и сериалов возникают некие сложности, которые затрудняют работу переводчика, несмотря на это переводчикам приходится преодолевать их, прилагая значительные усилия.

Тема данного исследования является актуальной, так как большую часть русскоязычного видеорынка занимает иностранная кино- и видеопродукция. Анализируя рынок, мы можем заметить популярность сериалов и фильмов зарубежного производства. Но стоит помнить о том, что большой процент русскоговорящих зрителей имеют низкий уровень владения и достаточного понимания иностранного языка для просмотра иностранных сериалов и фильмов в оригинале и смотрят.

Объектом нашего исследования был выбран сериал «Шерлок» в силу его популярности, сложности перевода лингвистических и культурных особенностей, а также актуальности с точки зрения сравнительного анализа различных переводных версий.

Нами был выбран профессиональный дубляж от «Первого канала», поскольку он был выполнен по заказу канала “BBC”, а также субтитры высокого 37 качества от любительской студии

перевода “Focs”. Хотя субтитрование и дубляж являются разными видами перевода, мы выбрали их по критерию прагматического воздействия на зрителя.

Причина использования сериала связана с его языковой насыщенностью и стилевой пышностью, а значит, он идеально подходит для представления возможных трудностей перевода. Культурные отсылки в сериале, которые могут вызвать затруднения, обычно представляют собой такие особенности, как система образования, праздники, политика, география, кухня. В этом случае крайне важно выбрать правильный метод перевода такого культурного объекта, чтобы установить мост взаимопонимания между двумя культурами.

Сохранение национальных особенностей оригинала, адекватное воспроизведение авторского замысла, выразительность стиля и выбор подходящего переводческого эквивалента - ключевые компетенции, которыми должен обладать профессиональный кинопереводчик.

По мнению Е.В. Зубковой [1], культурно-связанные слова отражают национальные установки, стереотипы, символы, и их передача в процессе киноперевода требует от переводчика расширенного словарного запаса и фоновых знаний. Кинопереводчик должен понимать не только значение культурно-связанных единиц в английском и русском языках, но и учитывать общие закономерности их перевода. Наиболее распространенными видами перевода фильмов являются дубляж, субтитрирование и закадровый перевод [2, с. 13]. Тем не менее, в процессе перевода фильма переводчику приходится преодолевать ряд трудностей. Дубляж считается самым дорогим и трудоемким видом киноперевода по сравнению с субтитрованием и озвучиванием [3, с. 607]. В России и Казахстане основным видом перевода фильмов является дубляж, который осуществляется государственными и частными студиями, а также студентами языковых факультетов. Однако нехватка квалифицированных специалистов и соответствующего материала сказывается на общем качестве киноперевода. Таким образом, вопросы, поднятые в данном исследовании, могут сыграть свою роль в улучшении качества киноперевода. Цель статьи - выявить лингвокультурные особенности перевода популярного британского сериала «Шерлок» с английского языка на русский.

Для достижения цели исследования мы применили комплексный подход к переводу фильмов. Для определения культурно-связанных единиц, встречающихся в сериале «Шерлок», был использован

описательный метод. Сопоставительный анализ сериала и его перевода на русский язык (дубляж и субтитры) позволил определить наиболее подходящие соответствия оригинальным культурообразующим элементам. Все вышеперечисленные методы исследования были использованы наряду с когнитивным подходом для изучения понятия киноперевода как элемента культуры. Кинодискурс является относительно новой областью исследования. При дубляже кинодискурс может быть изменен как на просодическом, так и на лексическом уровнях, что влияет на семантическое соответствие текста перевода оригиналу. Расхождения часто возникают из-за особенностей воспроизведения письменного текста в формальную речь, а также по техническим причинам и требованиям заказчика.

Выделив общие типы и этапы перевода фильмов, авторы проанализировали различные переводческие трансформации, используемые для передачи культурно-связанной лексики как в субтитрировании, так и в дубляже.

В основу данного исследования положена классификация, предложенная В. Н. Комиссаровым [4]:

1. Лексические трансформации (переводческая транскрипция, транслитерация, заимствованный перевод).

2. Лексико-семантические трансформации (дополнения, опущения, конкретизация, генерализация, модуляция).

3. Грамматические трансформации (нулевой перевод, объединение предложений, членение предложений, грамматические замены).

4. Лексико-грамматические трансформации (антонимический перевод, экспликация или описательный перевод, компенсация).

Мы рассмотрели профессиональный дубляж сериала «Шерлок», представленный студией «Первый канал», и его субтитрование, выполненное студией перевода «Фокс». Несмотря на то, что субтитрование и дубляж являются разными видами перевода, они были выбраны исходя из их прагматического воздействия на зрителя. Мы провели сравнительный анализ оригинала и перевода и выявили основные приемы, использованные в каждом варианте перевода. Кроме того, были выявлены три группы реалий - этнографические, социально-политические и географические - в сериале «Шерлок» и подробно проанализированы в его русских переводах. Рассмотрим следующий отрывок из 3-й серии 1-го сезона: The Empty Hearse, содержащий название традиционного британского праздника и представляющий собой этнографические реалии (см. табл. 1):

Таблица 1 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе телесериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
“Penny for the *guy*? Penny for the *guy*?” [12]	
Дубляж «Первого канала»	Дубляж «Фокс»
Пенни для Гая! Завтра сжигаем чучело Гая Фокса! [13]	Пенни на феиерверк? Пенни на феиерверк? [14]

На этом примере можно выявить этнографические реалии: «Ночь Гая Фокса», известная также как «Ночь костров» и «Ночь фейерверков», – название традиционного британского праздника, отмечаемого 5 ноября.

5 ноября. «Первый канал» сделал дословный перевод: «Пенни для парня» – «Пенни для Гая», а затем вводит дополнения, напоминающие зрителям о празднике: “Penny for the guy” в дубляже трансформируется в «Завтра сжигаем чучело Гая Фокса». Студия перевода “Fox” применяет прием модуляции, когда дети просят деньги на фейерверк: «Пенни на фейерверк» превращается в «Пенни на фейерверк» в субтитрах.

В другом отрывке из 3-й серии 1-го сезона “The Empty Hearse”, где Шерлок Холмс встречается со своим братом Майкрофтом Холмсом в клубе «Диоген», также можно обнаружить этнографические реалии (см. табл. 2):

Таблица 2 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе сериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
“- And what about John Watson? - John? - Mm. Have you seen him? - Oh, yes,wemeet up every Friday for fish and chips!” [12]	
Дубляж «Первого канала	Дубляж “Фокс»
«- А как Джон Ватсон?\ - Джон? - Вы видитесь? - О да, каждую пятницу в Макдональдс вместе сходим» [13]	«- А как там Джон Уотсон? - Джон? - Видишься с ним? - О да! Встречаемся по пятницам за тарелкои фиш энд чипс» [14]

Название популярного британского блюда «рыба и чипсы» студия «Первого канала» перевела на русский язык как «Макдональдс». Очевидно, что переводчики стремились сохранить национальные пищевые предпочтения британцев, которые любят посещать рестораны «Макдональдс», чтобы отведать любимую рыбу

в хрустящем кляре, подаваемую вместе с чипсами. Поэтому, чтобы не вводить в заблуждение неосведомленных зрителей, оригинальная фраза переведена с использованием приема компенсации. Что касается перевода, выполненного студией “Fox”, то здесь была допущена ошибка при переводе имени персонажа «Джон Ватсон». Традиционно персонаж романов Артура Конан Дойля «Джон Ватсон» переводится на русский язык как «Джон Ватсон. Название блюда «рыба с картошкой» передается на русский язык как «за тарелкой фиш энд чипс» с помощью дополнений и транскрипции. Проанализируем следующий отрывок из того же сезона и эпизода сериала «Шерлок», где репортер рассказывает о самоубийстве, совершенном Шерлоком Холмсом. Здесь можно выявить социально-политическую реалию - название больницы (см. табл. 3):

Таблица 3 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе сериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
“Sherlock Holmes fell to his death from the top of London’s Bart’s Hospital.”[12]	
Дубляж Первого канала	Дубляж «Фокс»
Шерлок Холмс покончил с собой, прыгнув с крыши лондонскои больницы. больницы Святого Варфоломея [13]	Шерлок Холмс покончил с собой, прыгнув с крыши лондонского госпиталя Бартса. [14]

Больница Святого Варфоломея или просто Бартс – это больница, расположенная в городе Лондоне. Именно здесь впервые встретились Шерлок Холмс и доктор Ватсон. Шерлок регулярно посещает больницу для проведения своих экспериментов. Здесь же, на вершине больницы, состоялась дуэль между Шерлоком и Мориарти. Оригинальное название британской больницы “London’s Bart’s Hospital” в дубляже трансформируется в русскую фразу Лондонская больница Святого Варфоломея, а в субтитрах передается как Лондонский госпиталь Бартс А. В первом случае название английского социально-политического объекта передается на русском языке с помощью дополнений, поскольку больница имеет формальное и неформальное названия. Во втором варианте оно трансформируется путем дословного перевода. В следующем отрывке из 2-й серии 1-го сезона Слепой банкир, где мистер Шерлок и доктор Ватсон расследуют загадочное убийство банковского

трейдера Ван Куна, используются социально-политические и географические реалии (см. табл. 4):

Таблица 4 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе сериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
“Harrow, Oxford... very bright guy” [12]	
Дубляж Первого канала	Дубляж Фокс
Частная школа, Оксфорд... способный парень. [13]	Харроу, Оксфорд... Умный был парень. [14]

В первом варианте перевода используются обобщение и транслитерация, поскольку российскому зрителю известны лишь некоторые из наиболее престижных учебных заведений Великобритании: “Harrow” – Частная школа, “Oxford” – Оксфорд. Во втором варианте перевода социально-политические реалии передаются с помощью транслитерации: “Harrow, Oxford” - Харроу, Оксфорд. Следует отметить, что в русском переводе студия “Fox” добавляет прошедшее время «был», так как человек, о котором идет речь (Ван Кун), был убит, и эта фраза раскрывает личность говорящего (Шерлока). В последнем отрывке из сериала «Шерлок» можно заметить присутствие географических реалий, т.е. названий города и улицы:

Таблица 5 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе сериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
“Now listen to me. There’s an underground terrorist network active in Londonanda massive attack is imminent. Sorry, but the holiday is over, brother dear. Back to Baker Street, Sherlock Holmes.” [12]	
Дубляж Первого канала	Дубляж Фокс
А теперь слушай. В Лондоне активизировалась подпольная террористическая сеть. Они готовят массовый удар. Прости. Боюсь, каникулам конец, дорогой братишка. Пора на Беикер-стрит... Шерлок Холмс [13]	Послушай теперь меня. В Лондоне активизировалась подпольная террористическая сеть. Они готовят массовый удар. Прости. Боюсь, каникулам конец, дорогая братишка. Время вернуться на Беикер-стрит... Шерлок Холмс [14]

Следует отметить, что географические реалии широко используются в оригинале. Название города Лондон в обоих вариантах перевода передается как Лондон, причем применяемым

способом перевода является транслитерация. Другое географическое название Бейкер-стрит студиями переводов Первый канал и Фокс трансформируется в Беикер-стрит, при этом применяется транскрипция. Согласно проведенному анализу, в первом и третьем сезонах сериала Шерлок встречаются в основном три группы реалий: этнографические, социально-политические и географические. Студии «Первый канал» и Фокс используют разные способы их перевода на русский язык. Переводчик выбирает подходящий прием в зависимости от того, широко ли известно культурно-связанное слово в культуре перевода.

Проанализировав профессиональный дубляж телесериала «Шерлок» и его субтитрование с английского на русский, мы пришли к выводу, что учет как лингвистического, так и экстралингвистического контекста в значительной степени способствует пониманию и адекватному переводу кинодискурса. Наибольшую долю в киноиндустрии занимает дубляж, осуществляемый ограниченным числом специализированных переводческих студий. Таким образом, переводчик должен знать основы киносъемки, киноязыка, написания сценария, процесса записи, типы киножанров и программ, чтобы уметь выполнять дублирование и субтитрирование.

В данном исследовании мы описали основные принципы киноперевода, основанные на европейской практике. Перевод фильмов считается одним из самых актуальных и сложных вопросов современного переводоведения, поскольку может быть сопряжен с проблемами лингвокультурного характера. В связи с этим переводчик фильмов должен обладать следующими компетенциями: расширенный словарный запас и фоновые знания; сохранение национальных особенностей оригинала; адекватное воспроизведение авторского замысла и стиля; выбор подходящего метода перевода. Лингвокультурная адаптация фильмов должна быть ориентирована на потенциальную аудиторию и направлена на привлечение ее внимания. Выбор подходящего способа киноадаптации во многом зависит от особенностей оригинального аудиовизуального текста (интонации речи актеров, жесты, мимика и т.д.).

ЛИТЕРАТУРА

1 Зубкова Е. В. Достижение динамической эквивалентности при передаче реалий в аудиовизуальном переводе / Е. В. Зубкова, Н. Г. Погорелая // Вестник Челябинского государственного

педагогического университета. Челябинск: Южно-Уральский государственный гуманитарно-педагогический университет, 2017. № 2. С. 138–143.

2 Remael A. Audiovisualtranslation. In: Handbook of translation studies. John Benjamins Publishing Company, 2010. pp. 12-18.

3 Danan M. Dubbing as an Expression of Nationalism. In: Meta. 1991. pp. 606-614

4 Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: учебное пособие / В.Н Комиссаров. – М.:ЭТС.– 2001. С.157.

5 “Sherlock” TV series. [Electronic resource] Retrieved from: URL: https://gototub.com/series/sherlock/. (Date of application 25.02.2024).

6 “Sherlock” TV series dubbed by Channel One. [Electronic resource] Retrieved from: URL:http://tv.hdseria.cyou/zarubezhnye/150-sherlok-smotret-onlajn-v-hd.html. Date of application 25.02.2024.

COMPARATIVE APPROACH TO TEACHING PLURALIA TANTUM IN ENGLISH AND RUSSIAN AS A METHOD OF FACILITATING FOREIGN LANGUAGE LEARNING

IRASOVA M. M.
student of grade 8«M», Gymnasium №3 for gifted children, Pavlodar
SAGYNDYKOVA A. R.
english teacher, Gymnasium №3 for gifted children, Pavlodar

Introduction

In modern education the role of foreign languages is constantly increasing. English has become the main language of international communication and is widely used in science, technology and culture [1, p. 9]. As a result, mastering English is an important component of modern education.

However, the process of learning a foreign language often involves grammatical difficulties. Researchers note that one of the most effective ways to overcome such difficulties is the comparative method of teaching, which involves analyzing a foreign language through the prism of the learner’s native language [8, p. 41]. This approach allows students to better understand grammatical structures and avoid common mistakes.

According to modern linguistic studies, comparative analysis plays an important role in foreign language teaching because it helps learners establish connections between different language systems [9, p. 27].

One grammatical phenomenon that often causes difficulties for learners is the category of nouns known as *PluraliaTantum*. These nouns exist only in the plural form and do not have a singular equivalent [7, p. 95].

The category of number in English and Russian nouns

The category of number is one of the fundamental grammatical features of nouns. In most languages nouns can appear in singular or plural forms. However, some nouns function differently and exist only in one grammatical form.

Such nouns are known as *PluraliaTantum*. The term originates from Latin and literally means “plural only”. According to linguistic studies, these nouns represent a special grammatical category that reflects the conceptualization of objects and phenomena in language [7, p. 68].

In English many *PluraliaTantum* nouns denote objects that consist of two symmetrical parts. Examples include *scissors, trousers, glasses,* and *binoculars*. Although these nouns may refer to a single object, they always require plural verb agreement.

For example: *The scissors are on the table.*

My trousers are new.

In both examples the nouns refer to single objects, but the verb form remains plural.

Researchers emphasize that the existence of such nouns demonstrates the complexity of grammatical systems and the diversity of linguistic structures [10, p. 96].

PluraliaTantum nouns in English

In English the group of *PluraliaTantum* nouns includes several semantic categories. Linguists classify them according to their lexical meaning and grammatical behavior [7, p. 101].

Such nouns are grammatically plural even when referring to a single object. According to researchers, this feature reflects the conceptualization of objects consisting of several parts [13, p. 172].

Table 1 – Semantic groups of PluraliaTantum nouns in English

№	Group	Examples
1	Pairedobjects	scissors, trousers, glasses
2	Scientificdisciplines	mathematics, phonetics
3	Diseases	measles, mumps
4	Collectivenouns	people, cattle
5	Possessions	belongings, earnings

PluraliaTantum nouns in Russian

PluraliaTantum nouns also exist in Russian grammar. Many of them appeared historically after the disappearance of singular forms [5, p. 92].

Examples include: очки *(glasses);* ножницы *(scissors);* брюки *(trousers);* каникулы *(vacations);* сутки *(twenty-four hours).*

Russian linguists classify these nouns into several groups depending on their meaning [6, p. 94].

These groups include: paired objects *(*ножницы, лыжи, брюки*)*; abstract notions *(*каникулы, сумерки*)*; substances *(*сливки, опилки*)*; games and actions *(*жмурки, переговоры*).*

One specific feature of Russian grammar is the possibility of combining such nouns with collective numerals [6, p. 96].

For example: двоеножниц; троелыж. This grammatical construction has no direct equivalent in English.

Comparative analysis of English and Russian

Comparative linguistic studies show that analyzing a foreign language through comparison with the native language significantly improves comprehension of grammatical structures [8, p. 55].

Some PluraliaTantum nouns correspond directly in both languages. This usually applies to nouns that refer to paired objects [11, p. 84].

Examples include:*scissors* – ножницы*; glasses* – очки*; scales* – весы.

However, many nouns differ significantly in grammatical usage. Some nouns that exist only in plural form in Russian may appear in both singular and plural forms in English [11, p. 91].

For example:*watch* – часы*; gate* – ворота.

Conversely, some English nouns exist only in singular form while their Russian equivalents may appear in both singular and plural forms [9, p. 63].

Examples include:*information* – информация / сведения*; knowledge* – знание / знания.

Practical research

The practical part of the research focused on developing learning materials that help students understand *PluraliaTantum* nouns through comparison with their native language.

A special set of exercises entitled “Twin Words: Practicing PluraliaTantum” was developed. The materials included tasks aimed at developing four language skills: listening, reading, writing and speaking.

Educational researchers emphasize that integrating grammar with communicative tasks significantly improves learning outcomes [2, p. 13].

A mini-study was conducted among 115 students of grades 6–7 to evaluate the effectiveness of the developed materials.

The research consisted of three stages:

Diagnostic testing before studying the topic.

Practice exercises using the developed materials.

Final assessment and student questionnaire.

The results are presented below.

Table 2 – Results of the mini-study

Stage	Percentage of correct answers
Before studying the topic	30 %
After completing the exercises	85-88 %

These results confirm that comparative analysis significantly improves students’ understanding of grammatical phenomena.

Conclusion

The research demonstrates that *PluraliaTantum* nouns represent a complex grammatical phenomenon in both English and Russian languages.

The comparative approach to teaching grammar allows students to analyze foreign language structures through the prism of their native language. This method helps learners understand grammatical differences more clearly and reduces the number of typical errors.

The results of the study confirmed that integrating theoretical explanations with comparative linguistic analysis and practical exercises significantly improves students’ understanding of English grammar.

REFERENCES

1 Goroshko E. I. Communicative sociocultural space of the Internet as an object of psycholinguistic analysis // Life of Language in Culture and Society. – Moscow: Institute of Linguistics RAS – RUDN University, 2010. – P. 9–11.

2 Rogacheva N. B. New priorities in Russian Internet communication: based on the genre of blogs // Speech Genres. – Saratov: Nauka Publishing House, 2007. – Issue 5. – P. 5.

3 Shmeleva T. V. Model of speech genre // Speech Genres: Collection of Scientific Articles. – Saratov: College Publishing House, 1997. – Issue 1. – P. 91–96.

4 Ushakova G. D. Features of virtual communication through chats // Philological Journal. – 2004. – Issue 12. – P. 59–61.

5 Iordansky A. M. PluraliaTantum nouns in the Russian language // Scientific Notes of Vladimir Pedagogical Institute. – Vladimir, 1956. – P. 91–147.

6 Yakubov I. Zh. Lexical-semantic classification of pluraliatantum nouns in modern Russian (in comparison with Ukrainian and Belarusian) // Studies in Russian Linguistics. – Kyiv, 1976. – P. 91–99.

7 Semenova G. N. The phenomenon of pluraliatantum in the grammatical system: cognitive and pragmatic aspects. – Krasnodar, 2007.

8 Arakin V. D. Comparative typology of English and Russian languages. – Saint Petersburg: Prosveshchenie, 1999. – 342 p.

9 Nelyubin L. L. Comparative typology of English and Russian languages. – Moscow: Flinta, 2017. – 152 p.

10 Gurevich V. V. Theoretical grammar of the English language. – Moscow: Flinta: Nauka, 2019. – 168 p.

THE EFFECTIVENESS OF AI FEEDBACK IN IMPROVING WRITING SKILLS

ISSENOVA A. S.
english teacher, master of Education, S. Toraighyrov Gymnasium № 22, Ekibastuz
MURAT K., ZHUMADILOVA. ZH.
10th grade students, S. Toraighyrov Gymnasium № 22, Ekibastuz

In the modern digital world, artificial intelligence has become an important part of everyday life and education. Today, students actively use computers, smartphones, and online platforms for learning. These technologies help them study more independently and effectively [1]. One of the most important skills for students is writing, but at the same time, it is one of the most difficult to master. Writing requires correct grammar, rich vocabulary, clear structure, logical thinking, and creativity. In real classroom conditions, teachers often have a heavy workload [2]. They must prepare lessons, check homework, and give feedback to many students. Because of limited time, teachers cannot always provide detailed comments on every written work. As a result, students may repeat the same mistakes and progress slowly. This problem shows the need for additional learning tools.Artificial intelligence feedback is becoming a useful solution. Many students already use grammar checkers and writing assistants. This research project was created to study how effective AI feedback is in improving students' writing skills.

The goal of this research was to determine whether AI-generated feedback can help students write better. The object of the research was the process of learning and practicing writing. The subject was the influence of AI tools on students' results. The hypothesis stated that students who

use AI feedback regularly would improve faster than those who rely only on teacher or peer comments.Feedback is one of the key elements of successful writing education [3]. It helps students understand their mistakes and improve their skills. When learners receive clear explanations, they become more aware of grammar rules and writing strategies. Without feedback, students may not notice their errors and continue repeating them. Feedback also plays an important motivational role. Positive comments increase students' confidence and encourage them to continue learning [4]. Constructive criticism shows how to improve without discouragement. As a result, students become more responsible and independent.There are different types of feedback in schools.

1.Teacher feedback is usually the most detailed and reliable.

2. Peer feedback helps students develop critical thinking.

3.Self-correction teaches independence.

4. AI feedback provides quick corrections. All these types are useful, especially when combined.

Artificial intelligence is actively developing and becoming more popular in education. It is used in learning platforms, online courses, and writing assistants. One of the main roles of AI is personalized learning. AI systems analyze students' performance and adapt tasks to their level. This helps students learn more effectively.Another important role of AI is instant feedback. In traditional learning, students often wait several days for their work to be checked. AI tools analyze texts immediately and show mistakes at once [5]. This helps students correct errors faster and remember rules better. AI also supports teachers by reducing routine work. It checks spelling, punctuation, and basic grammar automatically. This saves time and allows teachers to focus on developing students' creativity and thinking. However, AI has limitations. It does not always understand context and emotions. Some suggestions may be grammatically correct but unsuitable in meaning. Therefore, AI should be used as an assistant, not as a replacement for teachers [6].

AI feedback has many advantages. One of the main benefits is speed. Students receive corrections immediately. Another advantage is high accuracy in grammar and spelling. AI detects even small mistakes. AI is also available anytime and anywhere. Students can practice writing at home or in their free time. Many tools suggest better vocabulary and sentence structures, which improves language variety [7].

At the same time, there are risks. One problem is dependence on technology. If students always rely on AI, they may stop thinking critically. Another risk is misunderstanding of context. AI sometimes

suggests incorrect changes. There are also concerns about data privacy. For these reasons, AI feedback should be used carefully and combined with teacher guidance [8].

To test the effectiveness of AI feedback, an experiment was conducted with ten tenth-grade students. All participants were preparing for the IELTS exam. First, they wrote an essay on the same topic within 45 minutes without using dictionaries or digital tools. Then, their works were checked by two teachers and two AI tools: ChatGPT and Grammarly [9]. Students received written feedback on grammar, vocabulary, structure, and ideas. For one month, they worked on their mistakes and practiced writing. After that, students wrote another essay on a similar topic. The results showed clear improvement. The number of grammar and vocabulary mistakes decreased, and essay structure became more logical. Students learned how to express ideas more clearly.

After the experiment, the types of mistakes were analyzed. Errors were divided into grammar, vocabulary, structure, and task achievement. The analysis showed that AI tools were very effective in correcting grammar and vocabulary mistakes. They quickly detected small errors. However, AI rarely evaluated argument quality and idea development. Teachers focused more on coherence, logical flow, and task achievement. They explained how to improve introductions, conclusions, and transitions. Therefore, teacher feedback was more useful for developing academic writing.The combination of AI and teacher corrections proved to be the most effective approach [10].

In conclusion, this research project showed that artificial intelligence can play an important role in improving students' writing skills. AI tools such as ChatGPT and Grammarly provide fast and accurate feedback on grammar and vocabulary. They help students practice independently and save time. However, AI cannot replace teachers in evaluating structure, logic, and creativity. Teachers remain essential for guiding and motivating students.The experiment confirmed the hypothesis that regular use of AI feedback accelerates writing improvement. At the same time, the best results are achieved when AI tools are combined with teacher guidance. Thus, artificial intelligence should be considered a valuable partner in education, not a substitute for human teaching. When used wisely, AI feedback makes learning more effective and modern.

REFERENCES

1 Bitchener J., Ferris D. Written Corrective Feedback in Second Language Acquisition and Writing. Routledge, 2012.

2 Cambridge English. Assessing Writing for the IELTS Exam. Cambridge University Press, 2020.

3 Dwivedi Y. K., Hughes L., Baabdullah A. M., Ribeiro-Navarrete S., Giannakis M., Al-Debei M. M., Wamba S. F. Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary Perspectives on Emerging Challenges, Opportunities, and Agenda for Research, Practice and Policy // International Journal of Information Management. 2024. Vol. 66. 102642.

4 Grammarly. How Grammarly Works. 2024–2025. [Electronic resource] - URL: https://www.grammarly.com

5 Hyland K. Second Language Writing. Cambridge University Press, 2019.

6 OpenAI.ChatGPT:Optimizing Language Models forDialogue.2024. [Electronic resource]- URL: https://openai.com/chatgpt

7 Shute V. J. Focus on Formative Feedback // Review of Educational Research. 2008. Vol. 78 (1). P. 153–189.

8 Warschauer M., Liaw M.-L. Emerging Technologies for Autonomous Language Learning // Studies in Self-Access Learning Journal.- 2011. Vol. 2 (3). P. 107–118.

9 Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic Review of Research on Artificial Intelligence Applications in Higher Education – Where Are the Educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education.- 2019. Vol. 16 (39). P. 1–27.

10 Zou D., Huang Y., Xie H. Digital Game-Based Vocabulary Learning: Where Are We and Where Are We Going? // Computer Assisted Language Learning.- 2021. Vol. 34 (5–6). P. 751–777.

AI CHATBOTS AS ENGLISH CONVERSATION PARTNERS: BENEFITS AND LIMITS

ISSENOVA A.S.
master of Education, S. Toraighyrov Gymnasium № 22, Ekibastuz
SERIK A., BEIBITULY K.
10th grade students, S. Toraighyrov Gymnasium № 22, Ekibastuz

Artificial intelligence technologies are becoming an important part of modern education. AI chatbots are increasingly used by students as tools for practising English conversation. These systems can simulate communication with a real person and provide immediate feedback on grammar and vocabulary [1]. The rapid development of artificial intelligence makes this topic especially actual for modern schools.

In Kazakhstan English language learning is an important educational priority. However students often have limited opportunities to practise speaking outside the classroom. AI chatbots allow learners to practise English independently and regularly which improves speaking confidence and communication skills [2].

The aim of this research is to investigate the benefits and limitations of AI chatbots as English conversation partners. The research was conducted by two Grade 10 students who used AI chatbots for everyday English practice.

The novelty of this research lies in the fact that the study is based on real experience of school students using artificial intelligence technologies for learning English. The practical significance of the research is connected with the possibility of using AI chatbots as additional tools in school education.

Artificial intelligence systems are designed to perform tasks that normally require human intelligence including language processing and communication [3]. Chatbots can answer questions explain grammar rules and support conversations.

Researchers state that digital technologies increase learner autonomy and motivation. Students become more independent and responsible for their own learning process [4]. AI chatbots create a comfortable environment where learners are not afraid of making mistakes.Another advantage of chatbots is immediate feedback. When students make grammar mistakes the system corrects them instantly and provides examples [5]. This allows students to learn from their mistakes more effectively.However artificial intelligence also has limitations. Chatbots cannot completely replace teachers because real communication requires emotions and personal interaction [6]. In addition chatbots sometimes provide incorrect or unnatural language examples.During this research we used AI chatbots for four weeks. Every day we practised English conversations for about fifteen minutes. The conversations included topics such as school hobbies travel and movies.

We also practised role play dialogues such as visiting a doctor ordering food in a restaurant and buying cinema tickets. These situations helped develop practical communication skills [7].Grammar explanations provided by AI chatbots helped us understand difficult topics more clearly. When we made mistakes the system showed correct answers and explanations [8].We also learned many new words during conversations. Chatbots often suggested synonyms and alternative expressions which improved our vocabulary.

The most interesting part of the experiment was the possibility to communicate at any time. Unlike classroom learning AI chatbots were available every day which increased the amount of practice.Despite many advantages we noticed several problems. Sometimes chatbots gave answers that were too complex for school students. In some cases the information required additional checking with textbooks or teachers [9]. We believe that AI chatbots should be used as additional tools together with traditional learning methods. Teachers remain the most important part of the educational process.

The main advantages of using AI chatbots in English learning are summarized in Table 1.

Table 1 – Advantages of AI Chatbots in English Practice

№	Advantage	Description
1	Accessibility	Chatbots are available anytime, without scheduling constraints.
2	Reducedanxiety	Learners can practice without fear of being judged or making mistakes in front of others.
3	Immediatefeedback	Chatbots provide instant corrections for grammar and vocabulary.
4	Personalization	Chatbots adapt to the learner's level, providing tailored practice.

The results of the research show that AI chatbots help improve speaking confidence vocabulary and grammar skills. Students become more motivated when modern technologies are used in learning.In conclusion artificial intelligence chatbots can be effective English conversation partners for school students. They provide opportunities for independent practice and support language development. At the same time artificial intelligence cannot replace teachers and should be used together with traditional teaching methods [10].

Integrating AI chatbots into the classroom can also enhance teaching practices. Teachers can assign chatbot exercises as homework, allowing students to continue practicing outside of class. This combination of in-class instruction and chatbot-assisted practice can accelerate language acquisition and increase learners' confidence in using English in real-life situations. For example, students can practice ordering food, describing daily routines, or discussing hobbies with a chatbot before attempting these conversations in person.

In conclusion, AI chatbots represent a promising innovation in language education. They provide measurable benefits for developing speaking skills, especially when human partners are unavailable. Their ability to offer instant feedback, reduce anxiety, and adapt to learners' individual levels makes them a valuable supplementary tool. However, chatbots cannot entirely replace human interaction due to their lack of emotional intelligence and non-verbal communication. Therefore, the most effective approach is to use AI chatbots alongside live conversational practice. When carefully integrated and guided by educators, AI technologies can significantly enhance the language learning process, helping students build fluency, confidence, and overall communicative competence.

REFERENCES

1 Benson P. Teaching and Researching Autonomy. Routledge, 2013.

2 Chapelle C. Computer Applications in Second Language Acquisition. Cambridge University Press, 2017.

3 Dudeney G., Hockly N. How to Teach English with Technology. Pearson Education, 2012.

4 Harmer J. How to Teach English. Pearson Education Limited, 2010.

5 Kukulska-Hulme A. Mobile Learning and Language Teaching. Palgrave Macmillan, 2015.

6 Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence. UCL Institute of Education Press, 2018.

7 Murphy R. English Grammar in Use. Cambridge University Press, 2019.

8 Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.

9 Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson Education, 2021.

10 Warschauer M. Technology and Language Learning. New York: Longman, 2011.

ENGLISH GAMING VOCABULARY AND COMMUNICATION IN ONLINE GAMES AMONG MODERN SCHOOL STUDENTS

KAIRBOLATOVA A. A.
student of grade 6«I», Gymnasium №3 for gifted children, Pavlodar
SAGYNDYKOVA A. R.
English teacher, Gymnasium №3 for gifted children, Pavlodar

Introduction

In modern society, digital technologies play a very important role in the lives of school students. Today many children spend a lot of their free time playing online video games. For many students, games are not only entertainment but also a way to relax and communicate with friends.

However, parents and teachers are often worried about this situation because they believe that spending too much time on games is harmful for children [1, p. 18]. At the same time, researchers note that video games can have educational value, especially in learning foreign languages [2, p. 26].

During gameplay, students constantly see English words, hear phrases, and communicate with other players from different countries. This creates a natural language environment.

Thus, a contradiction appears: video games can be both harmful and useful. On the one hand, they take a lot of time, but on the other hand, they help students learn English.

The aim of the research is to study how communication in online games influences the development of English vocabulary among school students.

The role of English in online games

English is the main language of international communication, and it is widely used in the gaming industry [3]. Most popular games are created in English, and players from different countries use English to communicate with each other.

In online games, communication happens in different ways:

- text messages (chat)
- voice communication
- short commands

For example, players often say:

- "go"
- "help"
- "come here"

These simple phrases help students understand and use English in real situations.

Researchers say that learning a language in real communication is more effective than just memorizing words from a textbook [4, p. 49].

Gaming vocabulary and its features

Gaming vocabulary is a special group of words that are used in video games. These words are usually short, simple, and easy to remember.

Students learn these words because:

- they see them many times
- they use them in action
- they hear them from other players

Table 1 – Examples of gaming vocabulary

№	Group	Examples
1	Actions	run, jump, attack, defend
2	Communication	GG, help, team
3	Results	win, lose, score
4	Objects	map, weapon, skin
5	Actions	run, jump, attack, defend

Many of these words become part of everyday speech. Students often use them even when they are not playing.

For example: “Это был easy win!”, “Он полный noob!” This shows that gaming vocabulary becomes part of students’ language [5, p. 71].

Communication in games as a way of learning

One of the most important aspects of gaming is communication. In online games, students do not just play — they interact with other people.

This communication helps students: understand English speech; respond quicklyand use words in real situations.

For example, during a game, a player may say: “We need help!”; “Go left!”; “Attack now!”

Students repeat these phrases many times, so they remember them easily.This type of learning is called informal learning, because it happens naturally, without a teacher [6, p. 43].

Advantages and disadvantages

Positive effects: students learn new words faster;they improve listening skills and they become more confident in communication.

Negative effects: too much time spent on games; use of slang instead of correct language and mixing English and native language.

Forexample: «Пошли быстрее, они уже push делают!» This shows how languages mix in everyday speech.

Practical research

A survey was conducted among students of grades 5–7. Method: questionnaire.Questions:

- Do you play online games?
- How often do you play?
- Do you communicate with other players?
- Do you use English words?
- Do you use these words in real life?

Table 2 – Results of the mini-survey

Questions	Result
Play games	94 %
Play every day	68 %
Communicate in games	87 %
Use English	90 %
Use in real life	76 %

The results show that most students actively use English while playing games and continue using it in everyday life.

Discussion of results

The results confirm that video games create a real communication environment. Students learn English not only by seeing words but also by using them in practice.

This makes learning more effective because students:remember words better; understand their meaning and use them in communication.

However, it is important to control the time spent on games to avoid negative effects.

Conclusion

The research shows that online games play an important role in the lives of modern students. They are not only a source of entertainment but also a tool for learning English.

Students develop their vocabulary through communication and repetition. Games create a natural language environment where English is used as a real communication tool.

Thus, video games can be useful for language learning if they are used in moderation and combined with traditional education.

REFERENCES

1 Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 272 p.

2 Gee J. P. What Video Games Have to Teach Us About Learning. – New York: Palgrave Macmillan, 2003. – 225 p.

3 Oxford Dictionary of English. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 2088 p.

4 Thorne S. Language learning in digital environments // CALICO Journal. – 2012. – P. 1–20.

5 Peterson M. Digital gaming and language learning // Language Learning & Technology. – 2016. – P. 120–140.

6 Godwin-Jones R. Emerging technologies in language learning // Language Learning & Technology. – 2014. – P. 3–10.

7 Prensky M. Digital natives, digital immigrants // On the Horizon. – 2001. – P. 1–6.

8 British Council. – 2025 [Electronic resource]. – URL: https://learnenglish.britishcouncil.org (accessed: 11.03.2026).

9 Cambridge Dictionary. – Cambridge: Cambridge University Press, 2025 [Electronic resource]. – URL: https://dictionary.cambridge.org (accessed: 11.03.2026).

10 Internet Slang Dictionary. – 2025 [Electronic resource]. – URL: https://www.internetslang.com (accessed: 11.03.2026).

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНТЕНТА СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ КАК ФАКТОР ПОПУЛЯРИЗАЦИИ GLOBAL ENGLISH И ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ

МАРАТОВА Н. А.
ученица 7 класса, Средняя общеобразовательная школа № 35, г. Павлодар

Введение. Актуальность темы обусловлена неотъемлемой ролью социальных сетей в современной жизни. Для подростков платформы TikTok и Instagram Reels выступают не только как средства развлечения, но и как ключевые источники получения информации. В настоящее время английский язык в интернет-пространстве вышел за рамки региональной принадлежности к Лондону или Нью-Йорку и трансформировался в глобальный вариант английского языка (Global English), на котором общаются миллионы пользователей с различными акцентами.Для учащихся восьмого класса приобретает особую значимость умение воспринимать такую «живую» речь на слух, что является более актуальным навыком, чем традиционное запоминание учебного материала [3, с. 165].

Проблема. Большое количество учащихся успешно выполняет аудиовосприятие в рамках учебных занятий, однако испытывают затруднения при восприятии живой речи блогеров или сверстников из различных стран. Типичные учебные аудиозаписи обладают излишне академическим стилем и недостаточно отражают характеристики реального языка, включая сленговые выражения, сокращения и высокую скорость речи [2, с. 345].

Объект исследования: Видеоконтент на английском языке, представленный в форматах TikTok и Reels.

Предмет исследования: Лингвистические характеристики данных видеотекстов и их роль в формировании навыков аудирования, то есть восприятия устной речи.

Цель данного исследования состоит в обосновании эффективности использования коротких видеороликов в социальных сетях как современного средства для освоения английского языка и анализа глобальных языковых тенденций.

Гипотеза: предполагается, что использование платформ TikTok и Reels в качестве дополнительного учебного материала способствует более естественному восприятию английской речи и снижению языкового барьера. Это обусловлено тем, что визуальный контент и лаконичность видеороликов облегчают и ускоряют усвоение актуальных лингвистических норм.

Методы исследования:

Проведен лингвистический анализ наиболее распространённых видеотекстов.

Выполнено сопоставление учебных аудиоматериалов с аутентичным содержанием социальных сетей.

Проведено анкетирование среди школьников с целью выявления влияния социальных сетей на их уровень владения английским языком.

1 Теоретическая часть: Лингвистические особенности коротких видеотекстов

Проведен лингвистический анализ наиболее распространённых видеотекстов. Выполнено сопоставление учебных аудиоматериалов с аутентичным содержанием социальных сетей. Проведено

анкетирование среди школьников с целью выявления влияния социальных сетей на их уровень владения английским языком[5]ю

1.1 Лаконичность и компрессия языка. Ключевой характеристикой форматов Reels и TikTok является ограничение длительности видео, что обусловливает необходимость компактного изложения информации.

В этом контексте наблюдается широкое использование эллиптических конструкций, при которых опускаются второстепенные члены предложения; например, вместо полного выражения I have never seen this before часто употребляют сокращённый вариант Never seen this.

Кроме того, для передачи смыслового содержания активно применяются аббревиатуры и акронимы, которые стали неотъемлемой частью так называемого Global English. К числу таких сокращений относятся:

POV (*Point of View*) — точка зрения;

GRWM (*Get Ready With Me*) — «собирайся со мной»;

FYP (*For You Page*) — страница персональных рекомендаций.

Данные лексические единицы формируют новый слой языковой системы, который воспринимается подростками во многих странах мира без необходимости перевода. [3, с. 58].

1.2 Феномен “Internet Slang” и неологизмы. Социальные сети выступают основным источником неологизмов. В видеотекстах часто наблюдается использование различных сленговых выражений, таких как:

Slay — означающее успешное выполнение задачи;

Cap / No cap — указывающие на ложь или правду;

Sus — обозначающее нечто подозрительное.

Кроме того, распространены слова-паразиты и заполнители, например: **literally**, **basically**, **like**.

Блогеры активно применяют их в своих материалах, что способствует адаптации аудитории к естественной интонации и ритму живой английской речи [5].

1.3 Мультимодальность как опора для аудирования

Лингвистическая ценность подобных видео обусловлена их мультимодальным характером, который проявляется во взаимодействии:

- Звукового сопровождения (аудиальный канал).
- Текстовой информации на экране (визуальный текстовый канал).
- Визуальных образов (контекстный канал) [1, с. 2].

Субтитры, используемые большинством авторов, представляют собой текстовое дублирование ключевых фраз. Это создает эффект «опережающего чтения»: учащийся одновременно видит слово и слышит его правильное произношение, что ускоряет запоминание графической и фонетической формы слова [1, с. 3].

Визуальный контекст, включающий жесты, мимику и фоновую музыку, помогает понять значение неизвестных слов без словаря. Такой подход:

Облегчает восприятие смысла в реальном времени.

Поддерживает развитие языковой догадки.

Снижает когнитивную нагрузку при столкновении с новой лексикой.

1.4 Отражение Global English. На платформе TikTok представлена не только традиционная британская или американская разновидность английского языка, но и так называемый глобальный английский — язык, используемый для международного взаимодействия. Такая среда способствует развитию у исследователя способности воспринимать различные тембры, ритмы и региональные акценты, что представляет собой важный навык аудирования, необходимый в современном мире [4, с. 258-259].

Таблица 1 – Сравнительный анализ академической лексики и сленга социальных сетей

Ситуация / Значение	Фраза из учебника (Formal/Neutral)	Эквивалентв Reels/ TikTok (Slang/Informal)
Выражение недоверия	I don’t believe you. / That’s not true.	Cap! (или Stop capping)
Высшая степень одобрения	That is excellent! / Well done!	Slay!
Подозрительное поведение	This person is acting suspiciously.	He’s being sus.
Ожидание против реальности	My personal perspective on this...	POV: (Point Of View)
Привлекательный образ	You look very stylish today.	Your outfit is fire. / Clean look.
Согласие с мнением	I totally agree with you.	Facts. / Period.
Ощущения, атмосфера	The atmosphere of this place is nice.	This place has good vibes.

2 Практическая часть. Социальные сети как современный тренажер по аудированию.

В рамках практической части исследования был выполнен эксперимент и проведено анкетирование среди учащихся восьмых классов. Основной целью данной работы являлось изучение влияния регулярного просмотра англоязычного контента на платформах TikTok и Reels на развитие навыков восприятия живой иностранной речи.

2.1 Методика исследования

Для сбора данных мы использовали два метода:

1 В рамках сравнительного эксперимента по аудированию участникам было предложено прослушать традиционное аудиоматериал из учебника, а также 30-секундный клип популярного англоязычного блогера.

2 Был проведен опрос двадцати одноклассников, направленный на выявление способов использования социальных сетей в процессе изучения иностранного языка.

2.2 Анализ результатов анкетирования

Анализ результатов опроса выявил следующие тенденции.

Примерно 85 % участников ежедневно просматривают короткие видеоролики на платформах Reels или TikTok, при этом около 40 % из них регулярно сталкиваются с англоязычным контентом.

Около 70 % респондентов отметили, что им сложно воспринимать речь блогеров из-за высокой скорости говорения, однако одновременно они отмечают повышенный интерес, обусловленный актуальностью обсуждаемых тем. Кроме того, около

60 % участников признались, что начали использовать в своей повседневной речи англоязычные сленговые выражения, такие как POV, slay, red flag, что связано с просмотром соответствующих видеоматериалов.

2.3 Эксперимент: «Учебник vs Reels»

В рамках проведённого эксперимента было исследовано восприятие информации двумя группами участников.

Первая группа прослушала диалог из учебного материала, посвящённый походу в магазин.

Вторая группа просматривала короткое видео в формате Reels на аналогичную тему («Shopping haul»).

Анализ результатов показал, что участники второй группы более точно воспроизвели детали, такие как бренды, цены и эмоциональную окраску автора.

Такая разница объясняется тем, что визуальные элементы и субтитры, сопровождающие аудиоряд, оказали существенную поддержку восприятию информации. [1, с. 3].

Полученные данные свидетельствуют о том, что мультимодальное представление контента, объединяющее звук и изображение в социальных медиа, способствует более эффективному и быстрому пониманию аудиоматериала [2, с. 345].

2.4 Разработка рекомендаций: «Как тренировать слух в TikTok»

В результате проведенного исследования был разработан алгоритм, направленный на повышение эффективности развития навыков аудирования. [2, с. 346].

Во-первых, рекомендуется начать просмотр видеоматериалов с субтитрами, что способствует связыванию слухового восприятия с визуальным представлением текста. Затем следует переходить к просмотру без субтитров, уделяя основное внимание чистому восприятию речи на слух.

Во-вторых, для формирования способности понимать различные акценты в рамках глобального использования английского языка, целесообразно включать в изучение контент, созданный авторами из разных регионов:

- Австралии;
- Индии;
- США;
- Великобритании.

В-третьих, практикуется техника повторения (shadowing), заключающаяся в имитации произношения, интонации и темпа речи носителя языка. Это обеспечивает адаптацию к характерным ритмическим особенностям английской речи и закрепляет мышечную память речевого аппарата.

Результаты практического исследования подтвердили выдвинутую гипотезу: социальные сети перестают функционировать исключительно как платформа для досуга и выступают в роли бесплатного, легко доступного и эффективного инструмента для обучения. Формат коротких видео демонстрирует потенциал для снижения тревожности, связанной с восприятием быстрой речи, а также способствует развитию навыков понимания английского языка в его современном и глобализованном контексте.

Заключение. В настоящем исследовании было рассмотрено влияние современного видеоконтента социальных сетей, таких как

TikTok и Reels, на процесс изучения английского языка. Полученные результаты можно резюмировать следующим образом.

Ключевые аспекты влияния контента

• **Лингвистические особенности:** Короткие видеоролики характеризуются лаконичностью, использованием актуального сленга и аббревиатур (например, POV, cap, slay), что отражает реалии современного *Global English*.

• **Когнитивная поддержка:** Мультимодальный характер контента (аудио + визуал + субтитры) облегчает восприятие речи и стимулирует развитие языковой догадки у учащихся.

• **Психологический фактор:** Эмпирическая часть исследования показала, что формат коротких видео способствует **снижению стрессового восприятия** иностранной речи по сравнению с традиционными академическими аудиозаписями.

Наконец, социальные сети выступают не только в роли развлекательной платформы, но и представляют собой удобный и технологически продвинутый инструмент для интеграции языкового обучения в повседневную жизнь подростков.

Таким образом, использование TikTok и Reels в качестве дополнительных образовательных ресурсов способствует развитию навыков восприятия на слух и улучшает подготовку учащихся к коммуникации в условиях глобального цифрового пространства.

ЛИТЕРАТУРА

1 Алмазова Н. И. Мультимодальность в обучении иностранным языкам: новые вызовы цифровой среды // Письма в Эмиссия.Оффлайн (The Emissia. Offline Letters). – 2021. – № 2 (февраль). – ART 2932.

2 Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика : Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2011. – 344 с.

3 Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М.: Глосса, 2003. – 165 с.

4 Долгоруков А. М. Методы эффективного самообразования или как правильно учиться. – М., 2001. – 258 с.

5 Кристал Д. Английский язык как глобальный. – М.: Весь Мир, 2001. – 240 с.

6 Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с. Oxford Learner's Dictionary. – URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com (дата обращения: 16.03.2026).

DUBBING ENGLISH CARTOONS AS A TOOL FOR THE DEVELOPMENT OF BILINGUALISM AMONG TEENAGERS

TULEUBAYEVA M. N.
7th grade student, Secondary School №.39, Pavlodar
YEGINBAYEVA ZH. SH.
PhD student, Toraighyrov University, Pavlodar
PIGOVAYEVA N. YU.
PhD, Associate Professor,Toraighyrov University, Pavlodar

In recent decades, globalization had had a significant impact on cultural processes, including the field of film production and distribution. Films and cartoons, especially those produced by global studios such as Disney, play a significant role in cultural and educational life. Adaptation of these films for different countries through dubbing plays a key role in disseminating not only cinematographic works, but also cultural and linguistic features. Cartoons are especially popular among children and teenagers. Due to their visual expressiveness, dynamic plots and emotional characters, cartoons easily capture the attention of young viewers. At the same time, they become an informal tool for language learning. Teenagers who regularly watch English cartoons become familiar with both their native language and English, which increases their linguistic awareness and motivation to learn foreign languages. Therefore, the study of dubbing as a factor influencing bilingual development among teenagers is a relevant research problem in modern education. The aim of the research is to analyze the role of dubbing English cartoons in the development of bilingualism among teenagers, particularly in the context of English and Kazakh languages. Research objectives are: - to analyze the role of audiovisual media in language learning; - to studyEnglish cartoons with Kazakh dubbing as a tool for bilingual development; - to identify teenagers' attitudes toward watching English cartoons with Kazakh dubbing; - to determine whether interaction with cartoons in two languages increases motivation to learn English and Kazakh. The object of the research - English cartoons and their adaptation for local audiences. The subject of the research is the influence of English cartoons on the development of bilingual language skills among teenagers. The hypothesis is if teenagers regularly watch cartoons in English as well as in Kazakh dubbing, it will help them develop bilingual skills and increase their interest in learning both languages.The research methods include

theoretical analysis of scientific literature, observation and sociological survey conducted among students.

Cinema is the art of reproducing moving images recorded on film on a screen, which creates the illusion of living reality. Today, cinema occupies a significant place in modern life and is one of the most popular areas. Due to high demand and commercial attractiveness, the film industry is developing rapidly. Every week, many new films are released worldwide, which are shown on screens in various countries around the world. Such worldwide distribution of cinema makes it not only a form of entertainment, but also a powerful tool for influencing culture, thinking and language. Zhabsky M.I. believes that "cinema can be attributed to one of the main means of communication" [1, p.1]. According to NelyubinaYu.A.: "cinema has undoubtedly taken a leading position in terms of its influence on the audience, pushing literature aside" [2, p.1].

Dubbing (from the word dub - double), or dubbed translation, or dubbing for short – "a type of voice-over, which involves the production of a speech soundtrack of a film in another language, the semantic content of which corresponds to the translation of the original soundtrack" [3, p.1]. By dubbing Rusinova E.A. understands the process of translating speech lines of audiovisual works such as films, animated films, commercials, etc. – with a complete replacement of the original intonation-speech track into the language of the country in which the demonstration and distribution of the material is planned [4, p.1].

In Kazakhstan,many English cartoons are translated and dubbed into Kazakh in order to make them accessible to local audiences. At the same time, viewers remain aware that the original language of the cartoon is English. This awareness may stimulate curiosity about the original language and encourage students to learn English. Thus, dubbing performs not only a translation function but also contributes to the formation of a multilingual media environment in which English and Kazakh languages coexist.

Bilingualism is considered an important skill in the modern globalized world. According to Baker "bilingual individuals have the ability to use two languages effectively in communication and often demonstrate greater linguistic flexibility" [5, p.1].

In Kazakhstan bilingualism often involves the use of Kazakh as the state language and English as an international language. Interaction with both languages contribute to the development of intercultural communication skills and broader educational opportunities. Researchers note that "language learning occurs not only in formal educational settings

but also through informal interaction with language in everyday life" [6, p.1]. Media content such as films and cartoons can therefore play a role in language acquisition. Cartoons are effective because they combine visual images, music and spoken language. It helps viewers understand the meaning of words and expressions even when they unfamiliar with vocabulary. Characters in cartoons often use simple grammar structure, repetitive phrases and everyday expressions. These linguistic features make cartoons suitable for language learning among children and teenagers. When teenagers watch English cartoons with Kazakh dubbing, they experience interaction between two languages. English functions as the original language of the media product, while Kazakh provides comprehension through translation. Such interaction support the development of bilingual awareness and increase interest in language learning.

In order to define the role of English cartoons with Kazakh dubbing in the development of bilingualism among teenagers, we made a social survey. The purpose of the survey was to identify teenagers' attitudes toward watching cartoons in different languages and to determine whether interaction of English cartoons with Kazakh dubbing influences their interest in learning languages.A total of 120 school students from grades 5 and 8 participated. The questionnaire included the questions:

1. Do you like watching cartoons?
2. How often do you watch cartoons?
3. Have you ever watched English cartoons with Kazakh dubbing?
4. Do you enjoy watching cartoons with Kazakh dubbing?
5. Have you learned new English words from cartoons?
6. Do cartoons make you more interested in learning English?
7. Do you think cartoons in different languages are interesting?
8. Would you like to watch more cartoons with Kazakh dubbing?

The results of the survey are shown in the table 1 below.

Table 1 – Results of the survey

№	Question	Yes	No
1	Do you like watching cartoons?	92 %	8 %
2	How often do you watch cartoons?	85 %	15 %
3	Have you ever watched English cartoons with Kazakh dubbing?	55 %	45 %
4	Do you enjoy watching cartoons with Kazakh dubbing?	50 %	50 %
5	Have you learned new English words from cartoons?	65 %	35 %
6	Do cartoons make you more interested in learning English?	58 %	42 %

7	Do you think cartoons in different languages are interesting?	60 %	40 %
8	Would you like to watch more cartoons with Kazakh dubbing?	52 %	48 %

From the results of the survey, it was clear that:

– Most students enjoy cartoons and watch them regularly;

– More than half of the students have already watched English cartoons with

– Kazakh dubbing;

– Half of the students enjoy watching cartoons with Kazakh dubbing, showing that

– dubbing makes cartoons more engaging;

– Many students reported learning new English words from cartoons and

– becoming more interested in learning English;

– A majority find cartoons in different languages interesting and would like to

– watch more Kazakh-dubbed cartoons.

In order to further explore the role of English cartoons with Kazakh dubbing in the development of bilingual competence among teenagers, a second part of the survey was conducted. This part focused specifically on students' understanding of key words and expressions from popular animated films, both in English and Kazakh. They were asked 8 questions based on the movies Moana, Inside out and the Lion King Musafa. The questions tested both their knowledge of English words and their understanding of Kazakh dubbing in the cartoons.

The questions included:

1. In Moana, what English word describes the big body of water she travels on?
2. In Moana, what is the Kazakh word for "journey"
3. In Inside out, what English word describes the emotion that helps Riley avoid danger?
4. In The Lion King Musafa, how do you say "lion" in Kazakh?
5. In The Lion King Musafa, what English word describes the group of lions Simba belongs to?
6. In Moana, what is the Kazakh word for "adventure"
7. In Inside Out, what is the Kazakh word for "memory" as used in the movie?
8. In Inside Out, what English word describes the emotion that helps Riley enjoy life and feel happy?

The results of the second part of the survey are presented in Table 2.

Table 2 – Results of the second part of the survey

№	Question	Correct	Incorrect
1	In Moana, what English word describes the big body of water she travels on?	85 %	15 %
2	In Moana, what is the Kazakh word for "journey"	65 %	35 %
3	In Inside out, what English word describes the emotion that helps Riley avoid danger?	75 %	25 %
4	In The Lion King Musafa, how do you say "lion" in Kazakh?	90 %	10 %
5	In The Lion King Musafa, what English word describes the group of lions Simba belongs to?	85 %	15 %
6	In Moana, what is the Kazakh word for "adventure"	60 %	40 %
7	In Inside Out, what is the Kazakh word for "memory" as used in the movie?	78 %	22 %
8	In Inside Out, what English word describes the emotion that helps Riley enjoy life and feel happy?	95 %	5 %

The second part of the survey examined students' understanding of key words and concepts from popular animated films in both English and Kazakh. The results demonstrate a relatively high level of comprehension among the respondents, support the research hypothesis that regular watching cartoons in English together with Kazakh dubbing leads to developing bilingual skills, and increase their interest in learning both languages.

Students showed strong recognition of English words related to the films. For example, 95 % of respondents correctly identified the emotion Joy, in Inside out, 85 % knew the word "pride" in The Lion King Musafa and 85 % correctly recognized the word "ocean" in Moana. These results indicate that watching cartoons in their original version helps students expand their English vocabulary. At the same time students demonstrated a considerable level of understanding of key Kazakh words used in the dubbed versions of the same cartoons. The Kazakh word for "memory" in Inside out was correctly identified by 78 % of the respondents, while the words "journey" and "adventure" from Moana were recognized by 65 % and 60 % of the students respectively. This suggests that Kazakh dubbing allows students to become familiar with important vocabulary in the state language. Although English words showed higher recognition rates, high percentages for Kazakh vocabulary demonstrate that students are capable of understanding and remembering words from both languages

simultaneously. Such results confirm that bilingual media content can create a favorable environment for developing bilingual awareness.

Overall, the findings support the hypothesis that regular watching of cartoons in English together with Kazakh dubbing not only enriches students' vocabulary in two languages but also increases their interest in learning and using both English and Kazakh in everyday communication

REFERENCES

1 Zhabsky M. I. The phenomenon of mass media. – M.: Research Institute of cinematography, 2004. – 366p.

2 Nelyubina Yu. A. Film discourse as an object of linguistic study. Chelyabinsk humanitarian. – 2013. - №3. – p.73

3 Diaz-Cintas, J., Remael, A. Audiovisual translation: Subtitling. – Manchester: St.Jerome Publishing, 2007. – 272 p.

4 Rusinova E. A. On dubbing foreign films//VGIK Bulletin. 2009. №1. Retrived from URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-dublyazhe-zarubezhnyh-kartin

5 Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London, 2001.

6 Zhumabayeva, B. A. Modern approaches to language education in Kazakhstan. Astana, 2018. – 256p.

КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ ИДИОМ О ПУТЕШЕСТВИЯХ: СЕМАНТИКА, СТРУКТУРА И ПРАГМАТИКА

ХЕБИЛЛАЕВ С. Т.
ученик, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар
ШИЛЕНКОВА Е. Р.
учитель английского языка, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

Путешествия и туризм – неотъемлемая часть современной жизни, а английский язык – основной язык международного общения. Поэтому знание английских идиом, связанных с этой темой, помогает лучше понимать культуру англоговорящих стран и общаться с носителями языка более естественно и выразительно.

В современном мире, где границы между странами становятся все более прозрачными, а межкультурное общение – все более важным, знание особенностей языка, в том числе идиоматических

выражений, приобретает особую актуальность. Данное исследование поможет расширить словарный запас, улучшить понимание английской речи и сделать общение на английском языке более естественным и эффективным.

Объект исследования: английские идиомы, связанные с путешествиями и туризмом

Предмет исследования: языковые особенности (по семантическому, структурному, прагматическому аспекту) английских идиом в сфере путешествий и туризма.

Цель исследования: Выявить языковые особенности английских идиом, относящихся к сфере путешествий и туризма.

Задачи исследования:

– собрать корпус английских идиом о путешествиях и туризме;

– проанализировать значение каждой идиомы и расклассифицировать собранные идиомы по тематическим группам;

– исследовать особенности употребления идиом в контексте (примеры из социальных сетей, интернет-ресурсов, фильмов);

– выявить семантические, структурные, прагматические особенности каждой идиоматической единицы.

Этапы исследования:

На первом этапе мы провели обзор научной литературы по теме исследования. Изучены труды отечественных и зарубежных лингвистов, посвящённые фразеологии, в частности мы уделили внимание вопросам определения и классификации фразеологических единиц. Особое внимание уделяли работам, в которых рассматривали семантические типы фразеологизмов, их структурные особенности, а также прагматические функции в речи. Анализ теоретических источников помог определить нам основные подходы к изучению идиом, уточнить понятийный аппарат исследования и выбрать соответствующие классификации для дальнейшего анализа материала.

На втором этапе мы осуществили сбор языкового материала. С использованием метода сплошной выборки было отобрано более 100 английских идиом, относящихся к тематике путешествий и туризма. Отбор проводился из различных источников, таких, как:

– англо-русские фразеологические словари, глоссарии с идиомами (большой англо-русский фразеологический словарь, А.В. Кунин);

– учебники английского языка;

– интернет-ресурсы, посвященные английским идиомам (TheFreeDictionary, IdiomsbyTheFreeDictionary, https://idioms.thefreedictionary.com/);

– фильмы и сериалы на английском языке;

– социальные сети (Instagram, TikTok, Facebook).

В процессе отбора мы учитывали частотность употребления идиом, их тематическую принадлежность и наличие переносного значения. Для каждой английской идиомы подбирали наиболее точный русский эквивалент или аналог, это позволило подготовить материал и провести сравнительно-сопоставительный анализ.

Используя тематический принцип, мы обнаружили 10 групп с такими заголовками, как:

– Начало и подготовка к путешествию
– Передвижение и процесс путешествия
– Маршрут и ориентация в пути
– Места и условия путешествия
– Проблемы и трудности в пути
– Отдых и остановки
– Эмоции и состояние путешественника
– Образ жизни путешественника
– Поведение и действия человека
– Достопримечательности и опыт.

Самыми большими группами оказались «Передвижение и процесс путешествия», «Проблемы и трудности в пути», «Поведение и действия человека», что доказывает, путешествие – это не только отдых, но процесс с действиями, трудностями и эмоциями.

Третий этап включал поиск и анализ примеров употребления отобранных идиом в реальном контексте. Для этого использовались художественные тексты, а также образовательные ресурсы. Применение метода контекстного анализа позволило нам установить, в каких случаях идиомы употребляются в прямом или переносном значении, а также позволило проследить, как значение идиомы может меняться в зависимости от контекста.

На четвёртом этапе был провели комплексный анализ собранного материала. С помощью метода классификации все идиомы были распределены по нескольким основаниям.

Во-первых, мы провели семантическую классификацию идиом и выявили среди них фразеологические сращения, единства и сочетания.

По семантической классификации В. В. Виноградова[1]мы выявили, что идиомы, которые делятся на три основные группы, как

фразеологические сращения, единства и сочетания, представляют собой следующее процентное соотношение:

Большинство идиом – это **фразеологические единства (53 %)**, они выражают переносное значение, которое связано с путешествиями. Например: *hittheroad, catchthetravelbug, liveoutofasuitcase, hitthegas*. Эти единицы обладают образностью и их значения частично мотивированы.

Фразеологические сочетания (36 %) встречаются реже и чаще сохраняют буквальное значение слов. Например, *travellight, takethescenicroute, inthemiddleofnowhere*, они отличаются большей прозрачностью значения, где один компонент употребляется в прямом значении.

Фразеологические сращения (7 %) встречаются редко и полностью переносные, их значение нельзя угадать по отдельным словам. Например, *red-eyeflight, wanderlust, pullover*. Такие идиомы представляют собой наименее мотивированные единицы, значение которых не выводится из компонентов.

Таким образом, английские идиомы о путешествиях преимущественно имеют переносное значение, что делает их интересными для изучения и перевода на русский язык.

Во-вторых, был осуществлён структурный анализ. **Рассмотрев идиомы путешествия по структурной классификации А. В. Кунина** [2], мыразделили их на:

Глагольныефразеологизмы(38 %): *hit the road, pack your bags, take off, miss the boat*. Они составляют наибольшую группу, что связано с динамическим характером путешествий.– самые частые. Это объясняется тем, что путешествие связано с действиями.

Предикативные конструкции(30 %): *theworldisyouroyster, arollingstonegathersnomoss*. Это сложные выражения с глаголом и дополнением, которые часто описывают целые ситуации.

Субстантивные (23 %): *jet lag, pit stop, red-eye flight, local flavor*.Данные идиомы встречаются реже; они обозначают предметы или состояния, связанные с путешествием.

Адъективные и адвербиальные(9 %): *offthebeatenpath, onthego, oncloudnine* – самые редкие, в основном выражают качество или способ действия

Преобладание глагольных фразеологизмов подтверждает, что люди рассматривают путешествие как процесс, связанный с действием и движением.

Большинство английских идиом путешествия связаны с действиями, а меньше всего – с описанием качеств или состояний. Это помогает понять, что английский язык часто выражает смысл действия в путешествии через глаголы и целые конструкции, а не только через существительные.

В-третьих, провели прагматический анализ для выявления функций идиом в речи, таких как экспрессивная, оценочная и коммуникативная.

В практическом аспекте рассматриваемые е идиомы активно используются:

– в разговорной речи (*off we go, hop on, make a move*);

– в туристическом дискурсе (*check in, book in advance, go sightseeing*);

– впереносномзначениивнетемыпутешествий (*at a crossroads, miss the boat, go off the rails*).

Важно отметить, что многие идиомы имеют метафорическое значение, выходящее за рамки путешествий. Например:

– *at a crossroads* – жизненный выбор;

– *smoothsailing* – отсутствие проблем;

– *hit a roadblock* – столкновение с трудностями.

Прагматическая функция английских туристических идиом тесно связана как с выразительностью, так и с лаконичностью речи, что напрямую связано с характером и культурой англоязычных стран.

Во-первых, в культуре англоязычных стран (таких как Великобритания и США) ценятся краткость и точность. Люди стремятся говорить по существу и избегать длинных объяснений. Идиомы помогают экономить речь: одна короткая фраза заменяет длинное описание. Например, выражение «hittheroad» сразу означает «пора ехать», без лишних слов.

Во-вторых, англоязычная культура характеризуется образным мышлением и любовью к ярким выражениям. Люди часто используют метафоры, сравнения и устойчивые выражения. Поэтому идиомы делают речь выразительной и интересной.

На пятом этапе мы систематизировали результаты нашего исследования и оформили в виде научной статьи, в которой сформулировали основные выводы, отражающие особенности семантики, структуры и прагматики английских идиом туристической тематики. Кроме того, была подготовлена презентация, в которой наглядно представлены ключевые положения исследования, примеры идиом и результаты их анализа. Таким образом,

применение метода сплошной выборки, метода классификации, метода контекстного анализа и сравнительно-сопоставительного метода позволило провести всестороннее исследование английских идиом туристической тематики, выявить их лингвистические особенности и определить их роль в современном английском языке.

В результате нашего исследования мы пришли к выводам, что:

Английские идиомы о путешествии являются преимущественно фразеологическими единствами.

По структурному принципу доминируют глагольные конструкции, потому что путешествия в сознании человека ассоциируются с действием, движением, а не состоянием.

Идиомы путешествия активно используютсяв переносном значении, для них характерна метафоричность и образность, это делает английскую речь выразительной и разнообразной.

Прагматическая функция английских идиом путешествия тесно связана с выразительностью и экономией речи одновременно. Это напрямую связано с характером и культурой англоязычных стран.

ЛИТЕРАТУРА

1 Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины// Виноградов В. В. Избр. труды. Лексикология и лексикография. – М., 1974. – С. 123-139.

2 Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб.для ин-тов и фак. иностр. яз. — 2-е изд., перераб. — М. : Высшая школа, Дубна : Феникс, 1996. — 381 с.

Секция 33
Тарих, өлкетану, археология және этнология
История, краеведение, археология и этнология

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРІНДЕГІ АЛТЫН ОРДА КЕЗЕҢІНІҢ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІНІҢ ЖЕТІСТІКТЕРІ

ӘШІМЖАН А., ЖӘНІБЕК К. А., ҚҰТТЫҚОЖА Ж. Б.
8-сынып оқушылары, Назарбаев зияткерлік мектебі, Астана қ.
НУРТАЕВ Ж. Н.
жетекші

Қала мәдениеті туралы айтқанда әдетте көз алдымызға Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан ортағасырлық қалаларды еске аламыз. Онда биік дуалдармен қоршалған, ішкі көшелері мен инфрокұрылымы дамыған құрылыстарды елестетеміз. Алайда, дамыған ортағасырда, әсіресе Алтын Орда заманында солтүстік өңірлерде де қала мәдениеті болды деп айта аламыз. Ия, бізге үйреншікті Сыр бойындаға қалалардай емес, өзіндік далалық ерекшелігі бар орталықтар еді. Қала мәдениетінің басты белгісінің бірі – құрылыс. Алтын Орда билеушілері өздеріне күйдірілген кірпіштен мазарлар салдыратын. Бұл нағыз шеберлерлікті қажет ететін іс-шара болғандықтан, Орта Азиядан арнайы мамандар шақыртып жасатқан. Бір ғамарат салу үшін оның айналасында кірпіш күйдіретін және күмбездерді бояйтын арнайы бояулар дайындайтын пештер жасаған.

Жаз уақытында осы мазар айналасы дала оазисіне айналып, халықтың күнделікті өмірі жалғаса беретін. Халықтың осылай ұйымдасуын "ордакент" деп анықтайды. Өзен-көлдер, арықтар олардың жаудан қорғайтын табиғи кедергісі болды. Бейбіт уақытта осы өзендерді егін шаруашылығымен айналысқан. Бұл мазарлар тек жерлеу орны ғана емес, саяси мәселелер шешетін орталық болды. Қазақ хандығы кезінде қазақтың хан-сұлтандары, батырлары мен биақсақалдары Түркістандағы Қожа Ахмет Йассауи мазары алдында Күлтөбеде құралтайы сияқты жиындар өткізген.

Енді жоғарыда айтылған Солтүстік өңірлер деп айтып отырған аймақты анықтап, архитектуралық ескерткіштерді (мазарлар-кесенелерді) анықтайық. Осы зерттеуде Ақмола облысындағы Жәнібек-Шалқар мазары, Бозоқ қалашығы, Солтүстік Қазақстанда Қызылоба

мазары және Павлодар облысында Калбасун мұнарасы мен Әулиекөл зерттелген екі мазар. Әрқайсысына жеке тоқталатын болсақ [6].

Солтүстік Қазақстанның археологиялық мұраларын зерттеу XX ғасырдың соңында ерекше қарқын алды. Бұл бағыттағы маңызды ғылыми зерттеулердің бірі ортағасырлық Бозоқ қалашығын зерттеумен байланысты. Бұл ескерткішті алғаш анықтап, ғылыми айналымға енгізген қазақстандық археолог Кемал Ақышев болды. Осы зерттеулер барысында, қарапайым ғимараттан,ескерткіштен халықтың тарихын, сол замандағы тұрмыс-тіршілігін зерттеп аша алдық.

Бозоқ қалашығы Есіл өзенінің сол жағалауындағы Бозоқты көлінің маңында орналасқан. Археологиялық зерттеулер бұл ескерткіштің Қазақстан даласындағы ең ірі және маңызды ортағасырлық археологиялық нысандардың бірі екенін көрсетті. Ғалымдардың пікірінше, бұл ескерткіш тек қоныс ретінде ғана емес, сонымен қатар саяси, діни және мәдени орталық ретінде қызмет атқарған. Археологиялық қазбалар барысында тұрғын үйлер, өндірістік құрылыс орындары, қорғаныс жүйелері және діни құрылыстар анықталған. Бұл құрылымдардың бір жерде орналасуы Бозоқтың ұзақ уақыт бойы тұрақты қоныс болғанын дәлелдейді [1].

Бозоқ қалашығы алғаш рет 1998 жылы анықталған, ал 1999 жылдан бастап кең көлемді археологиялық қазба жұмыстары жүргізілді. Ғалымдардың мәліметі бойынша, шамамен 15 археологиялық маусым бойы жүргізілген зерттеулер барысында 8000 м2 астам аумақ қазылып зерттелген. Қазба жұмыстары кезінде он тұрғын үйдің орны, XIV ғасырға жататын күйдірілген және саман кірпіштен салынған бес мазар, сонымен қатар бірнеше өндірістік құрылыс нысандары табылған. Сонымен бірге XIII–XV ғасырларға жататын 68 жерлеу орны зерттелген. Бұл деректер Бозоқтың бірнеше тарихи кезеңдерде өмір сүрген күрделі археологиялық кешен екенін көрсетеді [1].

Зерттеушілер Бозоқ қалашығының дамуын бірнеше тарихи кезеңге бөледі. Археологиялық деректерге сәйкес, ескерткіштің ең ерте кезеңі VII–IX ғасырларға жатады. Бұл кезеңде Бозоқ түркі дәуіріндегі саяси және діни орталықтардың бірі болған. Археологтардың пікірінше, бұл жерде билеушінің ордасы немесе резиденциясы орналасқан болуы мүмкін. Қалашықтың орталық бөлігінде орналасқан үш үлкен құрылыс кешені арнайы қорғаныс жүйесімен қоршалған. Олардың айналасында орлар мен дуалдар салынған. Бұл қорғаныс құрылыстары қалашықтың маңызды әкімшілік орталық болғанын көрсетеді.Екінші кезең X–XIII ғасырларды қамтиды. Бұл кезеңде Бозоқ қалашығы тұрақты қоныс

ретінде дамыған. Археологиялық қазбалар кезінде жеркепе түріндегі тұрғын үйлер, шаруашылық құрылыстар және ирригациялық жүйелер анықталған. Ғалымдардың пікірінше, бұл кезеңде Бозоқ тұрғындары тек көшпелі мал шаруашылығымен ғана емес, сонымен қатар егіншілікпен де айналысқан. Археологиялық зерттеулер барысында күрделі суару жүйесінің қалдықтары табылған. Суару жүйесінің негізгі каналының ұзындығы шамамен 580 метр болған, ал оның айналасында көптеген шағын арықтар мен су таратқыш жүйелер орналасқан. Бұл жүйе шамамен 40 гектар жерді суаруға мүмкіндік берген. Мұндай дамыған ирригациялық жүйе Солтүстік Қазақстан аймағында егіншілік мәдениетінің болғанын дәлелдейді [7].

Бозоқ қалашығының үшінші кезеңі XIII–XV ғасырларды қамтиды. Бұл кезеңде қоныс өзінің бастапқы қызметін жоғалтып, некропольге айналған. Археологиялық зерттеулер барысында XIV ғасырда салынған мавзолейлер мен көптеген жерлеу орындары табылған. Бұл жерде мұсылмандық жерлеу рәсімдерімен қатар көне дәстүрлерге тән жерлеу рәсімдері де кездеседі. Мысалы, кейбір қабірлерде қару-жарақ, әшекей бұйымдар және тұрмыстық заттар табылған. Бұл заттар XIII–XIV ғасырларға тән археологиялық артефакттар болып табылады. Сонымен қатар кейбір қабірлерде темір жебе ұштары, күміс монеталар және қола айна табылған. Бұл олжалар жерлеу рәсімдерінің нақты датасын анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, Д.А Гаврилов және М.К. Хамдулина зерттеушілерінің зерттеуі бойынша археологтар Бозоқ қалашығының орналасқан жері кездейсоқ таңдалмағанын атап өтеді. Ескерткіш Бозоқты көлінің жағасында орналасқан. Ғалымдардың пікірінше, бұл жер ежелгі адамдар үшін ерекше қасиетті аймақ болған. Көл мен табиғи ландшафттың ерекшеліктері ежелгі адамдардың діни дүниетанымымен байланысты болуы мүмкін. Сондықтан бұл аймақта культтік орталықтың пайда болуы табиғи-географиялық факторлармен де байланысты.

Солтүстік Қазақстанда жүргізілген қазбаларда археологтар Қызылоба қалашығының хронологиялық деректеріне қол жеткізіп, 30*40 өлшемдегі қираған үйінді тәрізді нысанды кең ауқымды археологиялық зерттеу болды. Қазба жұмыстары кезінде аумағы 100 шаршы метрді құрайтын кесененің солтүстік бөлігі ашылды. Нысанның солтүстік-шығыс бөлігі жақсы сақталыпты. Кесененің қабырғалары жартылай пішінді және 25*25*5, 25*24*5, 24*24*5 сантиметр кірпішпен қаланған. Кірпіш саздан және алебастр ерітіндісінен жасалған. Сол жақ қабырғаның ені – 2,45, биіктігі

0,87 метрді құрайды. Шығыс қабырғаның ені – 2,3 метр. Осы зерттеулерде байланысты Марғұлан атындағы археологиялық ғылыми-зерттеу орталығы Алтын Орда дәуіріндегі көшпенділердің мұрасын зерттеуді 2020 жылы жалғастыруды көздеп отыр. Оны зерттеу барысында Смағұлов археологиялық деректерге және Алтын Орда дәуіріндегі адамдардың күнделікті өміріне тоқталады. Оның ойынша, Қызылоба ашулары экономикалық пен мәдениеті тарихқа үлкен үлес қосуда. Мысалы, Қызылоба қазбаларында табылған 7 қорған бар, онда бір жарым метр үйіндінің астында күйдірілген кірпіштен қаланған кесене мен мазарлар жатыр. Оны өндіруге арналған пештер, сондай-ақ түбі жоқ чигир ыдыстарының қалдықтары табылды. Олар айналмалы және суды жинайтын көтергіш доңғалаққа бекітілген, ал ол өз кезегінде ойықтар арқылы арықтарға жайылып, әрі қарай өрістерге жіберілген.

«Қабірлер табылған орынның ауданы 36 шаршы метрді құрайды, кесененің биіктігі 15-20 метрге жеткендіктен, алыстан көзге көрініп тұрған. Әрине, жергілікті ландшафттың сәні болған. Кейін бұл аумақ қаңырап қалған кезде, кесене бұзылып, үйіндіге айналған. Ежелгі құрылысшылар мұндай арықты белгілі бір себептермен жасаған, – деп есептейді Тимур Смағұлов. Оның пікірінше, жерасты суларын ағызу үшін қажет болды. Өйткені солтүстік климаттағы ылғал кірпіштің қауіпсіздігіне кері әсер етеді. Ал дренажды қамтамасыз ететін арық шұңқыры мұндай қатердің орын алмауына сеп болды.

Осы тарихи-мәдени дәстүрлерді жалғастыратын ескерткіштердің бірі-Астана қаласынан 100 км қашықтықта Жәнібек-Шалқар көлінің жанында XIV-XV ғасырларға жататын аттас кесене орналасқан. Басым теория-бұл кесене Қазақ хандығының негізін қалаушы екі хандарының бірі Жәнібек ханның құрметіне салынған. Ақмола облысының солтүстңк Қорғалжын ауданында көптеген көне ескерткіштер, соның ішінде ежелгі және ортағасырлық дәуірлер ескерткіштері бар. Мұнда табылған басқа да сәулет құрылыстарының қатарында Батығай, Қанықөй және Алиптамар бар. Жәнібек ханның құрметіне аталған ғимараттың құрылысы туралы теорияны көптеген ғалымдар растайды. Археологиялық-архитектуралық параллельдер мен полихромды декор кесенені XIV-XV ғасырлардағы элиталық мемориалдар типіне жатқызуға және оны Қазақ хандығының негізін қалаушы Жәнібек ханның кесенесі ретінде анықтауға мүмкіндік берді. Жәнібек Шалқар кесенесі Иван Шангиннің күнделік жазбаларында өте құнды деп аталуы мүмкін. 6 тамызда экспедиция «ежелгі қаланың

үздіксіз қирандыларынан» өтті. Биймурзаның жетекшісі жасақ командирі майор Набоковқа жасыл қынамен жабылған кірпіш әкелді, оны ол кейбір ғибадатхананың қирандыларынан алды. Өкінішке орай, отряд жер асты қоймаларына ұзақ жол жүрді және осы аймақтың өткенінің белгісіз беттерін сақтаған қирандыларға тиісті назар аудара алмады» Полихромды майолика өте қызықты, яғни күйдірілген сазды және боялған жылтыр қаптаманы қолданатын керамика, ол бай және күрделі Полихромды кескіндемемен ерекшеленеді және жоғары деңгейде орындалады. Полихромды майоликаның өнертабысы XII ғасырда ортағасырлық сәулет өнерінде төңкеріс жасады. Полихромды тақтайшалар XIV-XV ғасырлардың соңындағы сәулет өнерінің сәндік элементіне айналды. Қасбеттер күйдірілген саздан жасалған глазурьмен қапталған плиткалармен безендіріле бастады. Орта Азия архитектурасында Ақсақ Темір дәуіріне жататын көгілдір деп аталатын жаңа стиль гүлденді. Тимурид мәдениеті Тамерлан мен оның ізбасарларының билігін қамтиды: XIV-XV ғасырлар.. Бүгінгі күнге дейін сақталған Ұлытау дала мемориалдары – Жошы хан мен Алаша хан кесенелері полихромды безендірусіз күйдірілген кірпіштен ғана салынған. Жошы күмбезі порталды-күмбезді құрылыстар қатарына жатады. Жобасы тікбұрышты. Құрылыс материалдары- қызыл күйдірілген кірпіш, ғаныш, әкімшілік Жобаның аумағы 9,55х7,25 м. Көзге айрықша түсетін нәрсе – салтанатты порталы. Алаша хан кесенесінде күмбездегі түстері әртүрлі, сондай-ақ көлемдері де сан қилы болатын кірпіштерді қалай отырып, олардан геометриялық бейнелер жасап, күмбездің төрт қабырғасын да кілемдей керемет өрнектеуі осы кесенеден кейін қаланған бірнеше мазарлардан көруге болады. Жалпы, мұндай ескерткіштердің әдебиеттерде XIV-XV ғасырлармен, XIV-XVI ғасырлармен танымалдығы белгілі [3]. Ескерткіштер Алтын Орда орталығы болған Еділ мен Жайық қалаларында ортақтықтыр кездеседі [2].

Жәнібек Шалқар кесенесінің көгілдір тақтайшаларындағы өрнек Алтын Орда астанасы – Сарайшық қаласы мен Әмір астанасы Тимур – г. діни ғимараттарының полихромды мозайкасымен үндеседі. Самарқанд. Сәулет бөлшектері мен көгілдір стиль Жәнібек Шалқар кесенесінің XIV ғасырдың аяғы мен XV ғасырдың басында кездескеніне күмән келтірмейді. Қазіргі таңда қоныста 20 жыл бұрын басталған қазба жұмыстары әлі аяқталған жоқ, бірақ археологтар ашқан дүниелер бұл аумақтардың бай тарихын дәлелдейді. Төрт дәуірдің тоғысындағы: Бозоқ Бұзықты көлінің шығыс жағалауында,

Есіл өзенінің сол жақ жайылма аңғарында орналасқан. Көптеген ғасырлар бұрын ол ірі керуен торабы болған [4].

2009 жылы маусымыда қазба жұмыстары жүргізілді. Зерттеу барысында «усадьба» (раскоп 4) – саманнан салынған төрт бөлмелі тікбұрышты құрылыс анықталды, ішінде ағаш төбелердің қалдықтары табылды; өндірістік ғимараттар -глазур жасау шеберханасы, кірпіш пештер, глазур қалдықтары, шлак, мыс кені, сынған бұйымдар және керамика фрагменттері зерттелді. Сонымен қатар, ирригациялық жүйенің қалдықтары тіркелді: арықтар Өленті өзені мен Дуана сағасымен байланысып, ұзындығы 3,4 км, тереңдігі 0,3 м болды. Некропольде ортағасырлық күйдірілген кірпіштен мазарлар зерттелді, архитектуралық безендірулер: көк глазурлы керамика, өсімдік, геометриялық және эпиграфиялық өрнектер анықталды. XIV-XV ғасырларға жататын қорымдағы обаларда жерленген адам сүйектері, соның ішінде «аттың мамық сүйегі», күміс тиындар (Өзбек хан кезеңі), тұрмыстық және зергерлік заттар табылды. Сонымен қатар, археологтар 8000 шаршы метр аумақты зерттеп, қорғаныс бекіністерін қазып, XII-XVII ғасырлардағы жерлеу орындарын, XIII-XIV ғасырлардағы кесенелердің іргетасын, тіпті суару жүйесін де ашты. Барлық артефактілер Бозоқта әртүрлі уақытта төрт түрлі мемлекеттің: Түрік қағанатының, Қыпшақ хандығының, Алтын Орданың және Қазақ хандығының тұрғындары мекендегенін көрсетеді. Бұл зерттеулер Аулиекөл некрополі арқылы Жошы ұлысының шығыс бөлігіндегі халықтың материалдық және рухани мәдениетін көрсетті, және Ақ Орда құрамында қазақ этносының қалыптасуына қатысты тарихи көзқарасты толықтыра отырып, этнополитикалық тарих пен мәдениетті зерттеу үшін жаңа археологиялық деректер көзі болды [7].

Қортындылай келе, аталып өткен тарихи-археологиялық нысандар қала мәдениетінің жоғары деңгейде дамығанын көрсетеді. Кірпіш күйдіру, күмбездерді ерекше құрамды бояу қолдану, суару жүйелерін ұйымдастыру қала мәдениетінің белгілері ретінде санай аламыз. Осы культтік-мемориалдық құрылыстың салынуына негізгі қала орталықтарынан келген шеберлер жасады деп айта аламыз, өйткені стилдік ұқсастықтар бар. Мысалы, ғалымдар арасында айтылатындай Алтын Орда стандарты деп аталып кеткен өлшемдері 25х25х5 форматты кірпіштердің қолданылуы. Жоғарыда аталған мазарлардың барлығы осы форматтағы кірпіштермен салынған.

Атап өткендей, Кызылоба мазарының қалыбы Жошы хан кесенесіне ұқсайды. Әулиекөл мазарларында декоративті

элементтері Жәнібек-Шалқар кесенесінде табылған элементтерге ұқсастығы бар, тіпті ғалымдардың пікірі бойынша екі мазардың сәулетшілері бір топ адамдар болуы мүмкін дейді. Онымен қоса, Әуликөлдің бірінші мазарының архитектурасы Түркіменстандағы Көнеүргеніш қаласындағы Төрабек-ханым мазарына өте ұқсайды.

Ал суару жүйелері әрбір ескерткіштің жанында болды деп айта алмаймыз. Бізге белгілі болғандай, Бозоқ қалашығында болды, ол жақсы зерттелген ғылыми жұмыстар нәтижесі көрсетілген. Ал Қызылоба мен Әуликөл мазарларында жұмыстар толық аяқталмағандықтан, толық жүйелі ғылыми жұмыстар жасалмады. Бірақ қолда бар мәліметтерге қарасақ Қызылобада табылған қыш ыдыс сынықтарын жинау барысында шығыр ыдысы шықты. Осы жәдігер суалу жүйесі болғандығын дәлелдей алады, бірақ нақты орны анықталмады. Ал Әулиекөлде шығыр ыдыстарының аз ғана бөлігі табылды, ал сол шығырды орнататын құдық табылды, бірақ әлі де зерттеуді қажет етеді.

Жалпы аталған ескерткіштердің көбі толық аяқталмады. Сондықтан еліміздің тарихнамасына енбей отыр және көпшілікке беймәлім.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Акишев К. А. Предварительные итоги раскопок средневекового городища Бозок (1999-2001 гг.)

2 Байпаков, Смагулов, Ахатов // Ортағасырлық Жайық қала жұрты. – 2005 ж., 168-184.

3 Марғұлан А. Х. Жошы хан мазары. ҚСЭ. Т.1.

4 Мавзолей Жанибек Шалкар. Археологическое исследование памятника . Мәдени мұра. – № 1 (58). С. 96-103.

5 Смагулов Т. Н. Отчет о археологической работе на городище Аулиеколь за 2011 год.

6 Смагулов Т. Н. Калбасунская башня. - Алматы, 2012. - 160 с

7 Сакральный ландшафт Сарыарки: Коллективная монография / Хабдулина М.К., Тлеугабулов Д.Т., Дукомбайев А.Т., Кошман Т.В., Букешева Г.К., Сапарова К.С., Ғайса А.М., Бонора Ж.Л. – Нур-Султан – Рим, 2020. – 222 с.

8 Археологическая карта Казахстана. Реестр. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1960. – 449 с. с илл. и карт. (АНКазССР. Институт истории, археологии и этнографии).

ӨТКЕННІҢ ІЗІ-МЕКТЕП МҰРАЖАЙЫНДА

БЕГМУРАДОВА С. А.
9 сынып оқушысы, №18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Мектеп мұражайы – тарихымызды,мәдениетімізді сақтайтын ерекше орын. Мұражайдағы әр жәдігер өткеннің сырын баяндайды және оқушыларға туған өлкенің тарихын танып білуге мүмкіндік береді.

Бұл мақалада мектеп мұражайларының білім беру саласындағы мәні қарастырылады. Мектеп мұражайлары мәдени мұраларды сақтаудың және оқушыларға тарихи білім берудің маңызды құралы ретінде танылады. Оқушылардың тарихи санасын қалыптастыруда және өткеннің құндылықтарын тануда мектеп мұражайларының рөлі ерекше. Мұражайлар өткеннің ізімен таныса отырып, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға және зерттеу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Сондай-ақ, мектеп мұражайлары оқушылардың бойында патриоттық сезімдерді оятуға және қоғаммен байланысын нығайтуға көмектеседі. Мектеп мұражайындағы өткеннің іздерін зерттеу арқылы тарихи сананы қалыптастыру және олардың оқушыларға тарихты үйретудегі рөлін анықтады.

Мектеп мұражайындағы экспонаттардың тарихи мәнін талдау арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыру және білімдерін тереңдету.

Мұражайдағы артефактілерді пайдалана отырып, оқушыларға тарихи оқиғаларды түсіндіру және олардың тарихи ойлау қабілеттерін дамыту.

Тарихи және этнографиялық бағытта жұмыс жасайды, бағыттарына келетін болсақ:

1. Шежіре-ұрпақ сабақтастығы . Бұл бөлім халықтың өткенін шығу тегін білуге көмектеседі.

2. Алтын ұям-мектебім,бұл бөлімде мектептің тарихы және мектеп басшылары,мектепке талай жылдар еңбек етіп ,білім салысына үлесін қосқан алтын қор атты кітабына енгізілген.

3. Екібастұз- аңыз қала.

Бұнда өңір тарихы,тарихи ескерткіштер,өңірден шыққан ғұлама ғалымдар, өндіріс орындары

туралы мәлімет алу,

Этнографиялық бағыты бойынша

халықтың мәдениеті, салт-дәстүрі, тұрмысы мен әдет-ғұрпы туралы ғылым. Мектеп мұражайындағы ұлттық киімдер, тұрмыстық заттар, ескі құралдар мен фотосуреттер – осы ғылымның нақты көрінісі.

Әр экспонат біздің ата-бабаларымыздың өмірін, өнерін және дәстүрін көрсетеді. Киімнің ою-өрнегі, тұрмыстық заттардың формасы және фотосуреттердегі әрекеттер – мәдениеттің, әдет-ғұрыптың айқын белгісі.

Мұражайдағы маңызды жәдігерлер. Киім мен тұрмыстық заттар,қазақ халқының ұлттық киімдері,күнделікті тұрмыстық заттары,ұлттық аспаптары,

Мұражай арқылы оқушылар тек өткенді зерттеп қана қоймай, өз халқының мәдени ерекшеліктерін бағалауды үйренеді. Этнографиялық зерттеу – ұлттық сананы қалыптастыруға және мәдени мұраны сақтауға арналған маңызды құрал.

Өткеннің маңызды кезеңдері мен тұлғаларын мектеп мұражайы арқылы таныстыру арқылы оқушылардың ұлттық құндылықтарға деген құрметін қалыптастыру.

Тарихи материалдарды интерактивті әдістер арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған оқу бағдарламаларын әзірлеу.

Қазақстан тарихының байлығы мен әртүрлілігі, оның болашақ ұрпаққа қалдырар мұраларының маңыздылығын ұғыну үшін мектеп мұражайларының рөлі ерекше. Мектеп мұражайлары – бұл өткеннің іздерін сақтай отырып, оны қазіргі және болашақ ұрпаққа жеткізетін маңызды білім беру орталықтары. Мұражайлардың ең басты міндеті – оқушылардың тарихи санасын қалыптастыру және олардың отанға деген сүйіспеншілігін дамыту [1, 12 б.].

Тарихи деректер мен артефактілер арқылы оқушылар өткен дәуірлердің атмосферасын сезініп, тарихи оқиғалардың маңыздылығын түсінеді. Мектеп мұражайлары тек қана білім көзі емес, сонымен қатар патриоттық тәрбие орталығы болып табылады. Бұл мұражайларда сақталған әрбір экспонат – бұл өткеннің үнсіз

куәгері, ол оқушылардың тарихи оқиғаларды тереңірек түсінуіне көмектеседі. Қазіргі қоғамда мектеп мұражайларының практикалық маңыздылығы артып келеді, себебі олар тарихи білімді интерактивті және қызықты түрде ұсынуға мүмкіндік береді.

Мұражайлар оқушылардың тарихи танымын кеңейтіп қана қоймай, олардың аналитикалық және шығармашылық ойлау қабілеттерін де дамытады. Сонымен қатар, мектеп мұражайларының материалдары қоғамдағы кейбір тарихи түсініспеушіліктерді жоюға және ұлттық бірлікті нығайтуға ықпал етеді. Мұражайлар арқылы оқушылар өз елінің тарихын біліп, ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарды бағалауды үйренеді. Бұл олардың болашақта саналы азамат болып қалыптасуына ықпал етеді. Сондықтан, мектеп мұражайларының жұмысын жетілдіру және оларды білім беру жүйесіне тиімді енгізу қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазақстан тарихының байлығы мен әртүрлілігі, оның болашақ ұрпаққа қалдырар мұраларының маңыздылығын ұғыну үшін мектеп мұражайларының рөлі ерекше. Бұл мұражайлар оқушыларға тарихи оқиғалар мен тұлғалардың маңыздылығын көрсету арқылы олардың тарихи санасын қалыптастырады. Мектеп мұражайлары – өткеннің үнсіз куәгерлері, олар арқылы оқушылар тарихтың тереңіне үңіле алады.

Тарихи сананы арттырудағы практикалық әдістер

Мектеп мұражайларының бірегейлігі – олардың интерактивтілігі. Мұражайда сақталған артефактілер мен экспонаттар оқушылардың қызығушылығын арттырып, олардың тарихи оқиғаларды тереңірек түсінуіне мүмкіндік береді. Мысалы, тарихи жәдігерлерді қолмен ұстау немесе олардың көшірмелерін жасау арқылы оқушылар өткен дәуірдің атмосферасын сезінеді.

Мектеп мұражайлары оқушылардың патриоттық сезімдерін дамытуға үлкен үлес қосады. Мұнда сақталған әрбір артефакт – бұл ел тарихының бір бөлігі, ол оқушыларға ұлттық құндылықтарды бағалауға және құрметтеуге үйретеді. Ұлттық батырлар туралы әңгімелер немесе олардың жеке заттары арқылы оқушылар өз елінің тарихын мақтанышпен қабылдайды.

Мұражайлар оқу процесін жандандырып, оқушылардың шығармашылық және аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытады. Интерактивті экскурсиялар мен тарихи қойылымдар оқушыларды белсенді түрде қатысуға ынталандырады, бұл олардың тарихи білімін тереңдетеді. Сонымен қатар, мұражайлар білім беруді қызықты әрі әсерлі етеді. Мектеп мұражайлары қоғамдағы кейбір

тарихи түсініспеушіліктерді жоюға және ұлттық бірлікті нығайтуға ықпал етеді. Мұражайлар арқылы оқушылар өз елінің тарихын объективті түрде қабылдап, оны тереңірек түсінеді. Бұл олардың болашақта саналы азамат болып қалыптасуына ықпал етеді.

Мектеп мұражайларының жұмысын жетілдіру және оларды білім беру жүйесіне тиімді енгізу қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі. Бұл мұражайлар оқушылардың тарихи санасын қалыптастырып қана қоймай, олардың патриоттық сезімдерін де дамытуға ықпал етеді. Сондықтан, мектеп мұражайларының рөлі мен маңыздылығын арттыру – болашақ ұрпақтың саналы, білімді және патриот азамат болып қалыптасуына қажетті қадам. [2, 8 б.].

Мектеп мұражайларының Қазақстан тарихын оқытудағы рөлі ерекше маңызға ие. Олар тарихи сананы қалыптастырудың, патриоттық сезімдерді дамытудың, сондай-ақ тарихи түсініспеушіліктерді жоюдың тиімді құралы болып табылады. Мұражайлар оқушылардың тарихи білімін интерактивті және қызықты әдістер арқылы тереңдетіп, олардың шығармашылық және аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытады. Бұл білім беру процесінде оқушыларды белсенді қатысуға ынталандырып, олардың өткенді ұмытпай, болашаққа саналы қадам басуына жол ашады. [6, 75 б.].

Мақалада қарастырылған мәселе қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі, өйткені мектеп мұражайлары арқылы жас ұрпақтың тарихи санасы мен патриоттық сезімдерін дамытуға болады. Сондықтан, мектеп мұражайларының маңыздылығын арттыру және олардың білім беру жүйесіне тиімді енгізілуі қоғам үшін өте маңызды.

Болашақта мектеп мұражайларының жұмысын одан әрі жетілдіру қажет. Оқушыларды мұражайларға жиі апару, интерактивті экскурсиялар ұйымдастыру және тарихи қойылымдар өткізу арқылы олардың қызығушылығын арттыруға болады. Сонымен қатар, мұражайларда сақталған жәдігерлерді цифрландыру арқылы оларды кеңінен қолжетімді ету маңызды. Бұл оқушылардың тарихи білімін нығайтуға және олардың патриоттық сезімдерін күшейтуге ықпал етеді. Мұражайлар арқылы оқушыларды ұлттық құндылықтарды бағалауға және құрметтеуге үйрету – біздің ортақ міндетіміз. Осылайша, біз болашақта саналы, білімді және патриот азаматтарды қалыптастыра аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жүнісова А. Б. “Қазақстан тарихы мұражайларының дамуы”. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 256 б.

2 Мұхамбетқалиева С. Т. “Мектеп мұражайларының тәрбиелік мәні” // Білім және ғылым. – 2019. – №3. – 15-20 б.

3 Нұрғалиев Қ. С. “Мұражай педагогикасы: теория және тәжірибе”. – Астана: Фолиант, 2018. – 312 б.

4 Сәтпаев Қ. Ж. “Тарихи жәдігерлерді сақтау мәдениеті” [Электронды ресурс]. – Қолжетімді: http://www.historymuseum.kz – Қаралған күні: 10.10.2023.

5 Есімханова Р. К. “Өткеннің ізі – мектеп мұражайында” // Тарих әлемі. – 2020. – №4. – 33-37 б.

6 Әлімжанова Л. Н. “Мектеп мұражайларының ұйымдастырылуы”. – Қарағанды: Болашақ баспасы, 2017. – 198 б.

7 Омарова Ж. Т. “Қазақстандағы тарихи мұражайлар және олардың рөлі” // Қоғам және тарих. – 2021. – №2. – 42-47 б.

ҚАЗАҚ БИ ҚИМЫЛДАРЫНЫҢ ҚҰПИЯСЫ

БЕРИКОВА Д. Д.
оқушы, Қаныш Сәтбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназисы, Ақсу қ.
ҚАЙРОЛЛА А. Е.
оқушы, Қаныш Сәтбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназисы, Ақсу қ.

Қазақ биі халқымыздың рухани мұрасы мен ұлттық болмысын айшықтайтын өнер түрі болып саналады. Би қимылдары арқылы халықтың тұрмыс тіршілігі, салт дәстүрі мен дүниетанымы көрініс табады. Бұл өнер ұрпақтан ұрпаққа жалғасып, мәдени құндылықтарды сақтап жеткізеді.

Қазақ биі – халықтың жүрек сезімін, табиғатпен үйлесімділігін және ұлттық дәстүрін көркем бейнелейтін өнер. Әр би қимылы – ғасырлар бойы қалыптасқан даналық пен тәрбиелік мәнді айшықтайтын мәдени код. Қазақ халқы биді қимыл арқылы ойларын, сезімдерін, өмірге деген көзқарасын жеткізу үшін пайдаланған. Мысалы, қолды жайып көтеру – еркіндік пен қуаныштың белгісі болса, баяу әрі ұқыпты қимылдар – сыпайылық пен құрметті білдіреді. Табиғаттағы құстар мен жануарлардың мінез-құлықтары да би қимылдарында бейнеленеді: бүркіттің қанатын жайып ұшуы ерлікті көрсетсе, қоянның қашуы аңшының ептілігі мен жылдамдығын аңғартады. Сондай-ақ, аяқтың қозғалысы да ерекше

мағынаға ие. Аяқпен жасалған жеңіл ырғақтар – өмірдің ырғағы мен қуанышын білдіреді.

Қазақ биінің әрбір қимылы – халықтың тұрмыс-тіршілігіне, салт-дәстүріне, табиғатқа деген көзқарасына және сұлулыққа құштарлығына негізделген. Осы жұмыс барысында біз қазақ би қимылдарын мазмұнына қарай алты бөлікке топтастырдық:

1. *Амандасу және ізет қимылдары.* Қазақ халқы үшін амандасу – ең басты дәстүрдің бірі. «Сәлем – сөздің анасы» деген мақалдың өзі амандасудың қоғамдағы орнын айқындайды. Сол себепті қазақ биінде амандасуға арналған қимылдар ерекше орын алған. Сәлем беру қимылы екі қолды алға созып, алақанды ашып немесе басын сәл иіп орындалады. Бұл – үлкенді құрметтеу, кішіні сыйлау, жиналған қауымға амандық тілеу деген мағынаны білдіреді. Би кезінде «сәлем» қимылын орындау арқылы бишілер көрерменге ізет көрсетеді [2, 36 б.].

Белбеу (құшақтау) қимылы екі қолды бел тұсына апарып, құшақтағандай бейнелеу арқылы жасалады. Бұл – халықтың бауырмалдық, бір-біріне жақындық таныту дәстүрін білдіреді. Қазақ халқы әрқашан татулықты, достықты жоғары бағалаған. Белбеу қимылы осы қасиеттердің көрінісі болып табылады.

Жалпы, амандасу және ізет қимылдары қазақ биінің мазмұнын байытады. Олар арқылы халқымыздың қонақжайлығы, кішіпейілдігі, мейірімділігі мен сыйластығы көрініс табады.

2. *Ұлттық өрнек пен тұрмысқа қатысты қимылдар*. Қазақ халқының тұрмысы мен қолөнері би қимылдары арқылы бейнеленіп отырған. Әсіресе ою-өрнек, киіз үй, әшекей бұйымдар – халық өмірінің айнасы.

«Қоз тұмсық», «Өрнек ішке», «Өрнек сыртқа» қимылдары ою сызуды білдірсе, «Қошқар мүйіз», «Сыңар мүйіз», «Керегекөз» – қазақтың ең танымал өрнектерін бейнелейді. Бұл қимылдар халқымыздың әсемдікке құштарлығын көрсетеді. «Кереге үстінде» және «Кереге астында» қимылдары киіз үйді бейнелеп, қазақтың көшпелі тұрмысын еске салады. «Тұмарша» қимылы – жамандықтан қорғайтын тұмарды, «Шаңырақ» қимылы – бірлік пен берекені білдіреді. Осы қимылдар арқылы қазақ халқының тұрмысы, әдет-ғұрпы мен дүниетанымы ұлттық би тілінде көрініс тапқан [2, 89 б.].

3. *Жануарлар мен құстарға байланысты қимылдар.* Көшпенді қазақ өмірі жануарлармен етене байланысты болғандықтан, халық биінде төрт түлік пен құстардың бейнесі кеңінен көрініс тапқан.

«Сыңар мүйіз», «Қошқар мүйіз» қимылдары малдың мүйізін бейнелеп, молшылық пен байлықты меңзейді. «Құс қанаты» – еркін самғауды, «Үкі» қимылы – қасиетті құстың әсемдігін, ал «Құс мойын» – құстың қимыл-қозғалысын кербездікпен жеткізеді [3, 76 б.].

Қазақ биінде ерекше орын алатын – «Аққу биі». Ондағы қимылдар аққудың су бетінде қалықтап жүзуін, мойнын кербез иіп, қанатын жайып әсем қозғалуын бейнелейді. Аққу – сұлулықтың, тазалық пен махаббаттың нышаны болғандықтан, бұл би халқымыздың әсемдікке деген талғамын айқындайды [2, 94 б.].

«Ат шабысы», «Тізгін тарту» қимылдары жылқыны меңгеруді, еркіндік пен ерлікті көрсетеді. Тіпті ерте заманда батырлар да биге жақын болған. Өнер зерттеушісі Серәлі Мұхамедсадықовтың айтуынша, жауын жеңіп оралған қазақ батырлары ауылға жақындағанда аттарынан түсіп, «Бүркіт» биін билеп келген. Осы арқылы елге жеңіс хабарын жеткізген [4, 16 б.].

4. *Әшекей мен сұлулыққа байланысты қимылдар.* Қазақ қыздары әдемілік пен нәзіктікке әрқашан ерекше мән берген. Халық биінде бұл сұлулық әшекей бұйымдар мен қимыл-қозғалыстар арқылы бейнеленеді.

«Айна» қимылы қыздың айнаға қарап өз көркін тамашалауына меңзейді. «Сәндену» – бойды әсемдеп, көркемдендіруді білдіреді. «Сырға», «Білезік», «Алқа» қимылдары қыз-келіншектердің әшекей бұйымдарын әдемі көрсетуімен ерекшеленеді [5, 112 б.].

Сонымен бірге «Тәжім» – инабаттылықтың, «Ұялу» – қыз баланың табиғи қымсынуының, «Бота мойын» – кербез иілістің, «Назды сәндену» – қазақ аруына тән әсемдіктің белгісі болып саналады. Ал «Шаш сипау» қимылы әйел сұлулығы мен нәзіктігінің көрінісін береді [5, 119 б.].

Зерттеушілердің айтуынша, осының айқын дәлелі – «Шолпы биі». Бұл би арқылы қазақ қызының ерке мінезі, сымбатты сұлулығы, қимылдағы әсемдігі толық бейнеленеді. Құлағындағы шолпысының сыңғыры мен үстіндегі киімінің сәні би қимылдары арқылы шебер көрсетіледі. Демек, «Шолпы» биінің бір өзі-ақ қазақ аруының нәзік болмысын дәлелдеп бере алады [6, 12 б.].

5. *Табиғат құбылыстарын бейнелейтін қимылдар.* Қазақ халқы ежелден табиғатпен етене өмір сүрген, оны қастерлеп, құдіретті күш ретінде таныған. Сондықтан халық биінде табиғаттың түрлі құбылыстары қимыл-ишара арқылы бейнеленіп отырған.

«Толқын» қимылы – судың иірімін, өмір ағысын бейнелесе, «Жалын» – оттың жылуы мен тазарту қуатын көрсетеді. «Жел» – еркіндіктің, жеңілдіктің белгісі, ал «Найзағай» – табиғаттың қуаты мен тегеурінін айқындайды. Бұл қимылдардың барлығы қазақтың табиғатты тек күнкөріс көзі емес, рухани тірегі деп танығанын дәлелдейді. Табиғаттан алған әсерін халық биі арқылы жеткізіп, ұрпақ санасына сіңірген [7, 30 б.].

6. *Күнделікті тұрмыс-салт қимылдары.* Қазақ биінде тек табиғат қана емес, тұрмыстық көріністер де кеңінен орын алған. Олар халқымыздың күнделікті өмірі мен әдет-ғұрпының көрінісі болып табылады. Мысалы, «Ұршық» қимылы – жіп иіруді, үй тіршілігін бейнелейді. «Қызғалдақ» – көктемнің, жастықтың және сұлулықтың нышаны. «Кел» және «Кет» қимылдары – қазақтың қонақжай дәстүрін, келген қонақты қарсы алып, шығарып салу әдетін көрсетеді. Ал «Ши өру» қимылы – тұрмыстық қолөнердің нәзік қимылдарын бейнелейді. Осы қимылдар арқылы қазақ халқының салт-дәстүрі мен тұрмыс-тіршілігі би өнерінде сақталып, ұрпаққа көркем түрде жеткізілген (1 кесте).

Қазақ би қимылдарының атаулары мен мағыналары

1 кесте

Бөліктер	Қимылдар	Мағынасы
1. Амандасу және ізет қимылдары	«Сәлем», «Белбеу»	Құрмет көрсету, ізет білдіру, бауырмалдық
2. Ұлттық өрнек пен тұрмысқа қатысты қимылдар	«Қошқар мүйіз», «Кереге үстінде», «Шаңырақ»	Қазақтың тұрмысын, ою-өрнек пен әдет-ғұрпын бейнелеу
3. Жануарлар мен құстарға байланысты қимылдар	«Аққу», «Ат шабысы», «Бүркіт», «Құс қанаты»	Жануарлар мінезін, еркіндік пен ерлікті көрсету
4. Әшекей мен сұлулыққа байланысты қимылдар	«Айна», «Шолпы», «Шаш сипау»	Нәзіктік, әсемдік, әйел сұлулығын бейнелеу
5. Табиғат құбылыстарын бейнелейтін қимылдар	«Толқын», «Жел», «Найзағай»	Табиғаттың күшін, сұлулығын бейнелеу
6. Күнделікті тұрмыс-салт қимылдары	«Ұршық», «Кел», «Ши өру»	Тұрмыстық тіршілік пен салт-дәстүрді көрсету

Қазақ биі – ұлттық тәрбиенің мектебі. Қазақ биі – халқымыздың тарихы мен дәстүрін бейнелейтін ерекше өнер. Ол тек көңіл көтеру үшін емес, жас ұрпақты тәрбиелеудің маңызды құралы болған. Әр би қимылында халықтың дүниетанымы, салт-дәстүрі мен өмірлік тәжірибесі сақталған. Би арқылы еңбекке, батылдыққа, әдемілікке, инабаттылыққа үйреткен.

Қыз баланы тәрбиелеуде билер нәзік, сымбатты қимылдарымен әдептілікке, көркем мінезге баулыған. Шаш сипау, айнаға қарау, әшекей қимылдары арқылы сұлулықты бағалау, өзін күтіп, сыйлау дағдылары берілген.

Ұл балаларға арналған билер батылдық, ептілік, күш-қуатты дәріптеді. «Бүркіт биі» қайсарлықты, «Қара жорға» еркіндікті, «Қоян биі» мен «Аю биі» аңшылық дағдыларын меңзеді. Би қимылдары арқылы ер балаларға жауынгерлік рух пен табиғатпен үйлесімді өмір сүру үйретілген [10, 73 б.].

Сонымен қатар, билер табиғат сұлулығын бейнелеген: толқын – өмір ағысын, жалын – от қуатын, жел – еркіндікті білдірген. Қазақ биі – қыздарды әдептілікке, ұлдарды батылдыққа тәрбиелейтін, ұлттық құндылықтарды бойға сіңіретін ерекше өнер болып табылады.

Шағын сауалнама нәтижесі бойынша жастар қазақ биін ұлттық мәдениеттің маңызды бөлігі деп санап, мерекелік шараларда көрермен ретінде тамашалағанды жөн көреді, бірақ кәсіби түрде айналысатындар аз екендігі байқалды. Әсіресе ер балалар арасында қызығушылық төмен, бұл ұлттық биді насихаттауды күшейтуді қажет етеді.

Заманауи жастардың ұлттық биге көзқарасы (сауалнама нәтижесі)
2 кесте

Жастар пікірі	Үлес (%)
Қазақ биін ұлттық мәдениеттің маңызды бөлігі деп бағалайды	55 %
Мерекелерде тамашалағанды ұнатады	27 %
Би өнерімен кәсіби айналысады	18 %

Жүргізілген бақылаулар мен сұхбаттардан түйгенім: қазақ биі – қарапайым қозғалыстардың жиынтығы емес, ол халқымыздың тарихын, табиғатпен байланысын, тұрмысын және тәрбиелік құндылықтарын жеткізетін үлкен өнер. Сонымен қатар, жастар арасында жүргізілген сауалнама олардың ұлттық биге көзқарасын

нақты көрсетті. Жиналған пікірлер қазақ биінің тек сахналық өнер емес, жас ұрпақты тәрбиелеудің, ұлттық рухты көтерудің қуатты құралы екенін дәлелдеді.

Аталған нәтижелерді ескере отырып, қазақ биін насихаттау үшін келесі ұсыныстар берілді:

Қазақ биін мектептерде дәстүрлі үйірме және заманауи цифрлық әдістер арқылы, AR/VR технологиясымен жасалған интерактивті сабақтар түрінде енгізу;

«Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы аясында «Өнегелі 15 минут» айдары арқылы қоңырау кезінде оқушылардың ұлттық билерді билеуін дәстүрге айналдыру;

Ұлттық билерді ашық алаңдарда, жастардың бас қосатын орындарында флешмоб және би челлендждері арқылы ұйымдастыру.

Осылайша, қазақ биін тек өнер ретінде емес, ұлттық тәрбиенің маңызды бөлігі ретінде насихаттау қажет. Бұл болашақ ұрпақтың өз мәдениетіне деген мақтанышын арттырып, ұлттық бірегейлікті сақтауға зор үлес қосады. Жастарға ұлттық би – тек өнер емес, рухани тәрбие мектебі болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абиров Д. Т. Қазақ халық хореографиясының бастаулары мен негізгі элементтері. Алматы, 1992.

2 Әбіров Д. Қазақтың халық билері. Алматы: Жазушы, 1976. – 160 бет

3 Исмаилов А., Әбіров Д. Қазақтың халық билері. Алматы: Өнер, 1997.

4 Шәмшиев А. Ш. «Қамажай» ұлттық биінің тәрбиелік мазмұны. «Әбіров әлемі» жобасы аясында ұйымдастырылған I Халықаралық конференция материалдары, 10–11 желтоқсан 2020 жыл, Алматы қаласы.

5 Тойған Ізім, Жәнібек Қайыр, Әйгүл Күлбекова. Қазақ халқының дәстүрлі би өнерінің болмысы. Central Asian Journal of Art Studies, Volume 6, Issue 2, 2021.

6 Балабеков А. Халық фольклоры. Алматы: Өнер, 1998.

7 Жумасеитова Г. Хореография Казахстана. Алматы: Жібек жолы, 2014. – 220 бет.

8 Всеволодская – Голушкевич О. Пять казахских танцев. Алматы: Өнер, 1988. – 152 бет.

9 «Мәдени мұра». Қазақ өнерінің тарихи (Ежелгі дәуір, I т.). Алматы: Өнер, 2007. – 199 бет.

10 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: "Аруна Ltd." ЖШС, 2005.

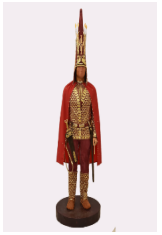
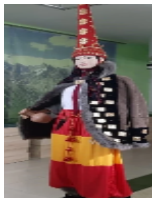
АЛТЫН АДАМ: ҰЛТТЫҚ МҰРАНЫҢ ЖАҢҒЫРЫҒЫ

БЕРИКОВА А, ТАЛГАТБЕКОВА Я.
5 сынып оқушылары, Қ.Сатбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназиясы, Ақсу қ.
АХМЕТОВА Б. Б.
жетекші тарих пәнінің мұғалімі, Қ.Сатбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназиясы, Ақсу қ.

Қазақ халқының тарихы терең әрі бай. Сол тарихтың айшықты дәлелдерінің бірі – Алтын адам. Бұл құнды жәдігер тек археологиялық жаңалық қана емес, ол – халқымыздың рухани мұрасы мен ұлттық болмысының символы.

Биыл біз Қазақстан тарихы пәнінен «Алтын адам» туралы оқып білдік, оқулықта төрт «Алтын адам» жайлы айтылады және бұл құнды жәдігер бізді өте қызықтырды. Зерттей келе Қазақстан жерінен 4 (төрт) емес 9 (тоғыз) алтын адам табылғанғын анықтап білдік.

1-кесте Қазақстан жерінде табылған «Алтын адамдар»

1	Есік «Алтын адамы»	Табылған жылы: 1969-1970жж Табылған жері: Алматы облысы, Есік қаласы маңы, Есік қорғаны. Зерттеген: археолог Кемел Ақышев Қай ғасырға жатады: б.з.б IV-III ғғ темір дәуірі (сақ дәуірі)	
2	Аралтөбе «Алтын адамы»	Табылған жылы: 1999ж Табылған жері: Атырау облысы, Жылыой ауданы, Аралтөбе қорғаны. Зерттеген: археолог Зейнолла Самашев Қай ғасырға жатады: б.з.б II-Iғғ темір дәуірі (сармат кезеңі)	
3	Шілікті «Алтын адамы»	Табылған жылы: 2003ж Табылған жері: Шығыс Қазақстан облысы, Шілікті қорымы. Зерттеген: археолог Әбдеш Төлеубаев Қай ғасырға жатады: б.з.б VIII ғғ ерте темір дәуірі (Есік алтын адамынан ерте)	
4	Талды «Алтын адамы»	Табылған жылы: 2010ж Табылған жері: Қарағанды облысы, Талды қорымы. Зерттеген: археолог Арман Бейсенов Қай ғасырға жатады: б.з.б II-III ғғ темір дәуірі (сақ дәуірі)	
5	Тақсай ханшайымы	Табылған жылы: 2012ж Табылған жері:Батыс Қазақстан облысы, Тақсай қорғандары. Зерттеген: археолог Яна Лұқпанова Қай ғасырға жатады: б.з.б VI- Vғғ темір дәуірі (сармат/сақ дәуірі)	
6	Үржар ханшайымы	Табылған жылы: 2013ж Табылған жері:Шығыс Қазақстан облысы, Үржар ауданы. Зерттеген: археологтар және жергілікті музей мамандары Қай ғасырға жатады: темір дәуірі	
7	Берел аруы	Табылған жылы: 2017ж Табылған жері: Шығыс Қазақстан облысы, Берел қорымдары. Зерттеген: археолог Зейнолла Самашев Қай ғасырға жатады: б.з.б VI- III ғғ темір дәуірі	

8	Елеке Сазы ханзадасы	Табылған жылы: 2018ж Табылған жері: Шығыс Қазақстан облысы, Тарбағатай аймағы, Елек Сазы жайлауы. Зерттеген: археолог Зейнолла Самашев Қай ғасырға жатады: темір дәуірі (сақ дәуірі)	
9	Тасқопа «Алтын адамы»	Табылған жылы: 2019ж Табылған жері: Ақтөбе облысы, Тасқопа жері. Зерттеген: Ә.Марғұлан атындағы археологиялық институт ғалымдары Қай ғасырға жатады: темір дәуірі (сақ дәуіріне қатысты кезең)	

Алтын адамның басты ерекшелігі – оның тек байлықтың белгісі емес, сонымен қатар ерлік пен тәуелсіздіктің нышаны болуы. Бұл бейне қазақ халқының батырлық рухын, елін қорғаған ерлердің бейнесін еске салады [1, 105 б.].

Бұл құндылықтар біздің ата-бабаларымыздың мәдениеті мен өркениетін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Алтын адамдар, негізінен, сақ дәуіріне жататын патшалардың киімдерімен бірге жерленген мүрделер болып табылады [2, 94 б.].

Сақ мәдениеті бойынша әртүрлі көзқарастар бар. Бірқатар ғалымдар сақтарды көшпелі өмір салтын ұстанған тайпалар ретінде сипаттаса, басқалары оларды отырықшы мәдениетке ие болған деп санайды.

Алтын адам – Қазақстанның археологиялық мұрасындағы маңызды тарихи ашылулардың бірі. Алтын әшекейлермен безендірілген киімдерімен танымал. Бұл табылған заттар сақтардың мәдениеті мен өнерінің жоғары деңгейін көрсетеді. Олар қоғамның дамуы, әлеуметтік құрылымы және мәдени құндылықтары туралы мәліметтер береді.

2-кесте. Тәжірибеде қолданылуы, күтілетін болжамды нәтиже

Факт	Тәжірибеде қолданылуы, күтілетін болжамды нәтиже
1. Алтын адамның киіміндегі алтын әшекейлердің күрделі дизайны	Бұл дизайндар сақ дәуірінің эстетикалық талғамын көрсетеді және сәндік өнер туралы түсінігімізді кеңейтеді.

Факт	Тәжірибеде қолданылуы, күтілетін болжамды нәтиже
2. Әшекейлерде жануарлар стилінде жасалған оюлар	Жануарлар бейнелері сол кезеңдегі дүниетаным мен сенімдерді түсінуге мүмкіндік береді.
3. Алтын әшекейлердің жасалу техникасы	Ежелгі металл өңдеу технологиялары туралы білімді арттырады, бұл қазіргі қолөнерге жаңа тәсілдерді енгізуге септігін тигізеді.
4. Киім үлгілерінің сәндік элементтері	Бұл элементтер әртүрлі халықтардың мәдени дәстүрлерінің өзара ықпалын зерттеуге көмектеседі.
5. Әшекейлердің орналасуы мен симметриясы	Сақтардың эстетикалық стандарттары мен эстетикалық көзқарастары туралы түсінік береді.
6. Алтын қолданудың символдық мәні	Алтынның әлеуметтік мәртебені білдіретінін көрсетеді, бұл қоғам құрылымы туралы түсінік береді.
7. Киімнің түстері мен маталары	Бұл зерттеулер киімдердің әлеуметтік және мәдени ролін анықтауға көмектеседі.
8. Алтын адам табылған жерлердің географиялық орналасуы	Бұл әдіс археологиялық ескерткіштердің таралу заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді.
9. Алтын адамның бас киіміндегі рәміздер	Бас киімдегі рәміздер сол дәуірдегі мифология мен діни сенімдер туралы білім береді.
10. Алтын адамның жалпы композициясы	Бұл композиция сақ мәдениетінің эстетикасын түсінуге мүмкіндік береді және өнер тарихындағы орнын анықтайды.

Тарихи маңызы: Бұл алтын адамдардың жерлеу орындары Қазақстанның бай тарихын көрсетеді және еліміздің мәдени мұрасын насихаттауға мүмкіндік береді.

Туристік әлеует: Бұл жерлеу орындары туристерді тартуға және аймақтың экономикалық дамуына ықпал етуі мүмкін.

Білім беру: Мектептерде тарих пәнінде қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыру және алтын адам жайлы білім деңгейін көтеру.

Халықаралық танымалдылық: Жерлеу орындары халықаралық деңгейде танылып, еліміздің имиджін жақсартуға ықпал етуі мүмкін [3, 63 б.].

Қолдану салалары мен форматтары

Мұғалімдер: Алтын адам тақырыбын тарих немесе география сабақтарына енгізу арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыруға болады. Әсіресе, 5-сынып оқушыларына арналған сабақтарда көрнекілік ретінде қолдануға болады.

Тәрбиешілер: Мектептен тыс уақыттағы шараларда, мысалы, тәрбие сағаттарында, ұлттық мұра тақырыбын қозғауға мүмкіндік береді. Бұл оқушылардың патриоттық тәрбиесіне ықпал етеді.

Ата-аналар: Балаларымен бірге тарихи орындарға экскурсия ұйымдастыруда қолдана алады. Бұл балалардың тарихи санасын дамытуға көмектеседі.

Сыныптан тыс шаралар: Оқушылар үшін алтын адамдардың тарихы мен археологиясы туралы викториналар, квесттер немесе интерактивті ойындар өткізуге болады.

Үйірмелер: Тарих және археология үйірмелерінде оқушылар алтын адамдардың құпияларын ашуға ынталандыратын жобалармен айналыса алады.

Тәрбие сағаттары: Алтын адамдардың мәдени мұра ретінде маңыздылығын түсіндіретін арнайы тәрбие сағаттары өткізілуі мүмкін [4, 71 б.].

Қазақстан жерінен табылған Алтын Адамдар біздің өткеніміздің байлығын көрсетеді. Археологиялық зерттеулердің нәтижелері Қазақстанның көне тарихын жаңаша түсінуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, Алтын адам – халқымыздың өткенін танытатын ғана емес, болашаққа бағыт беретін рухани құндылық. Өткен мен бүгінді байланыстырушы алтын көпір. Ол – ұлттық болмысымыздың, мәдениетіміздің және тәуелсіздігіміздің жарқын белгісі ретінде мәңгілік құндылық болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ақышев К. «Есік қорғанынан табылған Алтын адам» Алматы: Ғылым, 1970. – 105 б

2 Самашев З. С. «Аралтөбе қорымындағы алтын киімді адам» Астана: Археология институты, 2000. – 94 б.

3 «Тағы бір Алтын адам табылуы мүмкін» Алматы: abai.kz, 2015 – 63 б.

4 «Алматы облысында тағы бір Алтын адам табылуы мүмкін» Алматы: Madenipotal.kz, 2025. – 71 б.

СӘУКЕЛЕ: ДӘСТҮР МЕН ЗАМАНАУИ ДИЗАЙНДАҒЫ ЖАЛҒАСТЫҚ

ЕРМЕККЫЗЫ І.
оқушы, 10 «С» сынып, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының «Астана қаласы Нұра ауданындағы жаратылыстану-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі» филиалы, Астана қ.
ТУРГАНБАЕВА А. О.
тарих пәні мұғалімі
ӘЛІБАЙ Ә. Б.
өнер пәні мұғалімі

Ұлттық киімнің әр элементі халықтың тарихын, мәдениетін және рухани дүниетанымын айшықтайды. Қазақ халқының сәукелесі – осы тұрғыдан ерекше орын алатын ритуалды бас киім. Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаевтың «нышандарымыз бірегей ұлттық кодымызды нақты әрі айқын көрсетуі керек» деген тезисі [15] зерттеудің өзектілігін дәлелдей түседі. Жаһандану кезеңінде ұлттық мәдени кодты сақтау мен жаңа буынға таныту қажеттілігі туындап отыр.

Сәукелені зерттеген ғалымдар бұл бас киімнің ерекшелігіне айрықша мән берген. Ш. Уәлиханов тұрмысқа шыққаннан кейінгі алғашқы кезеңде сәукеле кигенін атап өтіп, оны әлеуметтік мәртебенің белгісі ретінде сипаттайды [7]. А.И. Левшин оны тек үйлену тойы мен ерекше мерекелерде киілетін ритуалдық бұйым деп көрсетеді [3]. Ә.Х. Марғұлан сәукеленің биіктігі мен әшекейлеріне тоқталып, оны қолданбалы өнердің шыңы, мәдени құндылық ретінде қарастырған [4].

Зерттеуде этнографиялық (зергер Берік Әлібайдың мұражайына саяхат), салыстырмалы тарихи (тарихи деректерге контент-анализ, басқа түркі халықтарымен салыстыру) және семиотикалық (оюөрнектер мен форманың мәнін ашу) әдістер қолданылды.

Сәукеленің тарихы б.з.д. V ғасырға барып жетеді. Геродоттың жазбаларында сақ тайпаларының «ұзын, төбелі, үшкір бас киім» кигені атап өтілген [2]. Шыңжаң аймағынан табылған Субеши мумияларының (б.з.д. II мыңжылдық) қабірлерінен киізден жасалған, биік бас киімдер шықты – бұл сәукеленің ерте прототиптері деп есептеледі [11]. Есік қорғанынан табылған «Алтын Адамның» 65 см биіктіктегі шошақ бас киімі де сәукелемен тікелей байланыстырылады. Академик К. А. Ақышевтың пікірінше, мұндай биік конустық бас киімдер ер адамдарға да тән болған [1]. Ұрпақтан ұрпаққа жалғаса, сақ дәстүрінің символикасы қазақ келіншектерінің

ұзату рәсіміне сіңіп, сәукеле XX ғасырға дейін қазақтың ұзату тойының міндетті атрибутына айналды.

«Сәукеле» сөзінің шығу тегіне қатысты бірнеше ғылыми тұжырым бар. Қаламгер Көкбөрі Мұбарактың болжамы бойынша «саук» – қарағайдың сары шоғы, «келе» – ұзындығы, яғни ағаштың пішінімен байланысты атау [17]. М. С. Андреев пен О. А. Сухарева «сәукеле» атауын иран тіліндегі «шах» (патша) мен «кул» (бас) сөздерінен шыққан «патша қалпағы» деп түсіндіреді [6]. Ж. Берістеннің болжамы бойынша «сәу» – ғарыштан нұр, «кел» – келу, яғни «болашақтан нұр алып келуші» мағынасын береді [15]. Барлық этимологиялық тұжырымдар бір ортақ мәнде тоғысады: сәукеле – асқақтықты, нұрды және мәртебені бейнелейтін киелі бас киім.

Сәукеленің биіктігі орташа 60-80 см, конус тәрізді формаға ие. Каркасы ақ киізден жасалып, сыртынан барқыт, жібек немесе атлас матамен қапталады. Төменгі жиегі кәмшат немесе түлкі терісімен оралады. Маңдай бөлігі күміс жіппен кестеленіп, симметриялы мүйіз өрнегімен сәнделген. Зерттеуші Н. Шаймердинова сәукелені үш әлем моделімен байланыстырады: жоғарғы бөлік – Тәңір, ортасы – адамдар тіршілік ететін Жер, төменгі – өлілер патшалығы [8]. Ник Фидлинг биік конус пішінін Жер мен Аспанды жалғайтын «дүниелік ось» деп сипаттайды [11]. Зергер Берік Әлібайдың мәліметі бойынша: бидайға ұқсас моншақтар – молшылық тілегі, үшбұрыш ою – биіктік пен бірліктің белгісі, шаршы ою – «төрт құбыласы тең болсын» мағынасын береді [9]. Тастардың символикасы да терең: бирюза – бақыт, маржан – денсаулық, күміс – тылсымнан қорғаныш.

Сәукеленің пішімі аймаққа байланысты ерекшеленеді [22]. Оңтүстік Қазақстанда тоқыма элементтер басым, металл әшекейлер аз. Батыс Қазақстанда галун таспасы мен ірі күміс бұйымдар кең қолданылған. Солтүстік-Шығыс Қазақстанда (Семей облысы) қызыл мата бетіне ұсақ металл элементтер тізіліп тігілген. Маңғыстау облысының сәукелелері ең бай безендірілген – бұл өңірге Хиуа, Бұхара, Парсы, Кавказ арқылы бағалы тастар мен алтын-күміс молынан жеткен, зергерлік өнер жоғары деңгейде дамыған.

Үш классикалық ғалымның деректерін салыстырғанда сәукеленің мәні туралы түсінік бірте-бірте тереңдей түскені байқалады (кесте 1 қараңыз).

Кесте 1 – Ғалымдар пікірлерінің салыстырмасы

Ғалым / кезең	Сәукеленің сипаты	Кию мерзімі	Негізгі мән
А.И. Левшин (1853)	Ғұрыптық-өтпелі белгі	Тұрмыстан кейін ~1 жыл	Уақытша, мерекелік
Ш. Уәлиханов (XIX ғ.)	Мәртебе айқындаушы нышан	Салтанатта ғана	Әлеуметтік белгі
Ә.Х. Марғұлан (1986)	Өнер туындысы, мәдени құндылық	Тұңғыш балаға дейін	Зергерлік шедевр
Б. Әлібай (2010)	Символдық-семиотикалық жүйе	Ұзату тойы	Ою-өрнек коды

Кесте 1-де көрсетілгендей, Левшин сәукелені ғұрыптық-өтпелі белгі ретінде сипаттаса [3], Уәлиханов оны мәртебе айқындаушы деп атайды [7], Марғұлан болса тұтас өнер туындысы ретінде егжей-тегжейлі суреттейді: «сәукеленің бағасы екі мың және одан да көп күміс рубльге жеткен» [4]. Қазіргі зерттеушілер – Фидлинг пен Махат – сәукелені символдық-мифологиялық деңгейде қарастырады [10, 11]. Осылайша, зерттеу тарихы сыртқы этнографиялық сипаттамадан рухани-символдық талдауға қарай дамып келеді.

2025 жылы 9 қыркүйекте Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, «Құрмет» орденінің иегері, ҚР Суретшілер және Дизайнерлер Одағының мүшесі зергер Берік Әлібайдың мұражайына экспедиция жасалды. Маман сәукелені «аристократиялық бас киімді күміспен көмкеріп, алтынмен аптаған» деп сипаттай отырып [9], әрбір ою элементінің терең семиотикалық мазмұнын ашып берді. Этнодизайн саласында сәукеленің ою-өрнектері мен конустық формасы заманауи дизайнерлер коллекцияларына белсенді еніп жатыр. Зерттеу аясында «Sacred Saukele» цифрлық платформасы жасалды – сайтта сәукеленің тарихы, символикасы және заманауи интерпретациялары визуалды форматта ұсынылады. Сонымен қатар барқыт матасынан, дәстүрлі қошқар мүйіз бен гүл өрнегімен безендірілген сәукеленің авторлық шағын үлгісі дайындалды.

Жүргізілген зерттеу сәукеленің б.з.д. V ғасырдағы сақ мәдениетінен бастау алып, тарихи-аймақтық эволюция жолын өткенін анықтады. Сәукеле тек сәндік бас киім емес — ғарыштық үш әлем моделін бейнелейтін ритуалды-символдық объект, қазақ халқының дүниетанымдық кодының айғағы. Заманауи этнодизайн, цифрлық мәдениет және білім беру бағдарламалары арқылы сәукелені жаңғырту ұлттық бренд қалыптастыруға нақты мүмкіндік береді. Зерттеу

нәтижелері этномәдениет, сән дизайны, өнертану пәндерінде және ұлттық мәдени мұраны насихаттайтын жобаларда пайдалануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Акишев А. К. Костюм «Золотого человека» и проблема катафрактария. – Алма-Ата, 1970. – 48 с.

2 Геродот. История в девяти книгах. – М.: Наука, 1972. – 560 с.

3 Левшин А. И. Описание киргиз-казацких орд и степей. – СПб., 1832. – 332 с.

4 Марғұлан Ә. Х. Казахское народное прикладное искусство. Т. 3. – Алма-Ата: Өнер, 1986. – 400 с.

5 Сухарева О. А. Среднеазиатский этнографический сборник. – М.: Наука, 1958. – 312 с.

6 Традиционный казахский свадебный наряд невесты: символика и преемственность. – Алматы, 2015. – 180 с.

7 Уәлиханов Ш. Ш. Собрание сочинений. Т. 1. – Алма-Ата: АН КазССР, 1961. – 456 с.

8 Шаймердинова Н. Репрезентация в языке древнетюркской картины мира. – Астана: Арман-ПВ, 2009. – 252 с.

9 Әлібай Б. Зергер. – Алматы, 2010. – 200 с.

10 Fielding N. The Saukele and Other Tall Hats from Central Asia // Asian Textiles. – 1989. – № 89. – P. 12–28.

ДИНОЗАВРЫ КАЗАХСТАНА: НАХОДКИ, ИЗУЧЕНИЕ И МЕСТА ОБНАРУЖЕНИЯ

ЕСЕНКУЛОВА Т. Д.
магистр педагогических наук, учитель информатики, Школа-лицей №8 для одарённых детей, г. Павлодар
БУРМАТОВА Т. Е.
учащаяся 8 класса, Школа-лицей №8 для одарённых детей, г.Павлодар

В последние годы Казахстан остаётся одним из ключевых регионов Евразии для археологических и палеонтологических исследований, и открытия 2024–2026 годов наглядно показывают, насколько богата и разнообразна его древняя история. Особую ценность представляют не только сами находки, но и обстоятельства их обнаружения, а также вклад конкретных научных экспедиций и исследователей [1].

Одним из ярких примеров являются раскопки в районе древнего города Сарайшык. Здесь исследования проводились казахстанскими

археологами при участии региональных научных институтов в рамках государственной программы по изучению историко-культурного наследия. В 2025 году экспедиция, работавшая на окраинах городища, первоначально проводила разведочные работы с использованием георадара. Это позволило выявить скрытые под землёй структуры, после чего начались полноценные раскопки. В результате были обнаружены остатки жилых домов, фрагменты крепостных стен и караван-сарай, а также большое количество керамики и монет периода Золотая Орда [2]. По словам участников экспедиции, часть находок была сделана случайно – после сильных дождей почва размылась, и на поверхности стали видны фрагменты древних сооружений, что и привлекло внимание исследователей (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Раскопки на месте средневекового города Сарайшык

Другим важным примером являются открытия в Прииртышье, где была выделена так называемая Шидертинская культура. Работы здесь проводились совместной экспедицией археологов и студентов казахстанских университетов. Интересно, что первые находки были сделаны не в ходе крупных раскопок, а во время полевой практики студентов, которые обнаружили необычные каменные орудия на берегу реки. После этого место было детально обследовано, и учёные пришли к выводу, что речь идёт о ранее неизвестной культуре позднего мезолита. Были найдены орудия труда, остатки кострищ и следы временных стоянок древних людей, что позволило реконструировать их образ жизни [3].

«В результате археологических работ, организованных научно-исследовательским центром имени А. Х. Маргулана Павлодарского госуниверситета на озере Борлы в Лебяжинском районе проведены исследования поселения эпохи неолита (VI-V тысячелетия до н. э.).

Рисунок 2 – Исследования на древнем памятнике Балпык

По словам руководителя экспедиции, к.и.н., доцента Виктора Мерца, обнаруженные предметы аналогичны найденным ранее. Поселение Борлы – первый в Прииртышье с 50 гг. XX века стратифицированный памятник каменного века. «В отличие от других памятников здесь найдено очень много керамики и остеологического материала. Обычно на местах стоянок эпохи энеолита обнаруживались лищь каменные орудия, останков жилищ, керамики, костяных орудий не было», – рассказывает Виктор Карлович [4].

Предметы, найденные на месте стоянки древних людей, еще раз доказывают то, что население северо-востока Казахстана занималось домашним животноводством. Палеозоологические материалы позволили подтвердить это предположение. Это большое открытие в археологии Казахстана, так как оно еще на два тысячелетия отодвигает возраст одомашненных животных на территории Республики. Ранее в науке считалось, что на территоррии Казахстана животноводство зарождалось 4 тыс. лет назад, новые полученные материалы доказывают, что это явление произошло намного раньше [5]. В нашей стране изучением данного периода занимаются исследовательские центры Костаная, Петропавловска, Актау и Павлодара. По предварительным исследованиям возраст памятника – 6-7 тысяч лет и он позволяет проследить динамику развития культур новокаменного века

Прииртышья на протяжении длительного времени. Для уточнения возраста поселения, археологами была отправлена партия образцов на радиоуглеродный анализ в Научный институт археологических исследований Макдональда при Кембриджскогом университете. В скором времени должны прийти первые результаты. По мнению Виктора Карловича памятник еще принесет немало открытий. [6].

В работе экспедиции приняли участие студенты – будущие историки и археологи. Здесь студенты научились методике археологических работ, ведению раскопок.

В последствии в лаборатории центра археологических исследований они продолжат изучение собранных материалов.»

В Восточном Казахстане, в районе Алтай, археологические открытия часто происходят в сложных природных условиях. Здесь экспедиции работают в труднодоступных горных районах, куда можно добраться только на специальной технике или пешком. В 2024 году одна из таких экспедиций обнаружила древние курганы и захоронения, относящиеся к ранним тюркским эпохам [7]. Интересно, что часть курганов была выявлена благодаря спутниковым снимкам: исследователи заметили необычные геометрические формы на поверхности земли, после чего отправились на место. При раскопках были найдены предметы вооружения, украшения и элементы конской упряжи, что свидетельствует о высоком уровне развития кочевых культур (Рисунок 3).

Рисунок 3 – Археологи на памятнике Чобурак-I

Отдельного внимания заслуживают находки динозавров в южных и западных регионах Казахстана. В ряде случаев кости древних животных обнаруживались случайно – например, во время строительных работ или геологических разведок. После таких находок на место выезжали специалисты, которые проводили детальные исследования. В результате были обнаружены фрагменты скелетов, отпечатки следов и даже целые участки древних экосистем. Эти открытия позволили уточнить, какие виды динозавров обитали на территории современного Казахстана и в каких условиях они жили [8].

Рисунок 4 – Зал Палеонтологии. Национальный музей Астаны.

Важно отметить, что современные исследования всё чаще носят междисциплинарный характер. Например, при изучении древних стоянок археологи работают совместно с антропологами и генетиками, которые проводят анализ ДНК найденных останков. Это позволяет установить происхождение древних людей, их родственные связи и миграционные пути. В некоторых случаях такие исследования показывают, что население территории Казахстана имело контакты с другими регионами Евразии на протяжении тысячелетий.

Таким образом, последние археологические и палеонтологические находки в Казахстане представляют собой не только ценные научные открытия, но и интересные истории их обнаружения. Они показывают, что наука развивается не только благодаря планомерной работе учёных, но и благодаря случайным находкам, природным процессам и внимательности людей. Все эти открытия в совокупности позволяют глубже понять прошлое региона и его значение в истории человечества и природы.

ЛИТЕРАТУРА

1 Институт археологии имени А.Х. Маргулана. Археологические исследования Казахстана. – Алматы, 2023–2025.

2 Мерц В.К. Археологические памятники Прииртышья и их значение для изучения древних культур. – Павлодар: ПГУ, 2022.

3 Павлодарский государственный университет. Материалы археологических экспедиций (озеро Борлы, Шидерты). – Павлодар, 2023–2025.

4 Комитет науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан. Отчёты о палеонтологических исследованиях Казахстана. – Астана, 2024–2026.

5 Национальный музей Республики Казахстан. Палеонтологическая экспозиция: материалы и каталоги. – Астана, 2024–2025.

6 National Geographic. Dinosaurs of Central Asia: discoveries and research. – 2023–2025.

7 BBC Science. Fossils and dinosaur discoveries in Asia. – 2022–2025.

8 Benton M.J. Vertebrate Paleontology. – Oxford: Blackwell Publishing, 2015.

9 Fastovsky D.E., Weishampel D.B. Dinosaurs: A Concise Natural History. – Cambridge University Press, 2012.

10 Cambridge University Press. Paleontology research publications. – 2010–2024.

11 Nature Journal. Articles on paleontology and fossil discoveries. – 2020–2025.

12 Science Magazine. New findings in dinosaur research. – 2020–2025.

13 Интернет-ресурсы: Официальные сайты музеев и научных организаций Казахстана, Электронные базы научных публикаций (Google Scholar, eLIBRARY)

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУДЕ ӨЛКЕТАНУ, ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗЫ

ЖАҚСЫЛЫҚ Э. Ж.
Педагог, білім беру басқармасының, Дарынды балаларға арналған, № 8 лицей-мектебі КММ, Павлодар обл.
АБЛХАСАН І. Д.
5 – сынып оқушысы, білім беру басқармасының, Дарынды балаларға арналған, № 8 лицей-мектебі КММ, Павлодар обл.

Қазақстан тарихын зерттеу барысында туған өлкенің өткенін тану ерекше маңызды. Әрбір өңірдің табиғаты, тарихи ескерткіштері, салт-дәстүрлері мен археологиялық мұралары халықтың мәдени дамуы туралы құнды мәлімет береді. Сондықтан қазіргі кезде өлкетану, этнология және археология ғылымдарының байланысы күшейіп келеді.

Ғалымдар тарихты зерттегенде тек жазба деректерге ғана сүйенбейді. Көптеген кезеңдерде жазба деректер сақталмаған немесе өте аз кездеседі. Мұндай жағдайда археологиялық қазбалар мен этнографиялық зерттеулер үлкен рөл атқарады. Археология ежелгі адамдардың материалдық мәдениетін зерттесе, этнология халықтың рухани мәдениетін, салт-дәстүрін және тұрмыс-тіршілігін қарастырады.

Өлкетану ғылымы осы деректерді белгілі бір аймақтың тарихымен байланыстыра отырып зерттейді. Бұл ғылым жергілікті жердің тарихи дамуын, табиғи ерекшеліктерін және мәдени мұрасын кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан өлкетану, этнология және археология ғылымдарының өзара байланысы Қазақстан тарихын толық әрі жан-жақты түсінуге көмектеседі.

Қазіргі кезде мектеп бағдарламасында туған өлкенің тарихын зерттеуге ерекше көңіл бөлінеді. Бұл оқушылардың тарихи ойлау қабілетін дамытуға, ғылыми зерттеу дағдыларын қалыптастыруға және ұлттық мәдени мұраны құрметтеуге тәрбиелеуге бағытталған.

Өлкетану белгілі бір аймақтың тарихын, табиғатын және мәдениетін зерттейді. Ал этнология халықтардың шығу тегі, тұрмыс-салты, дәстүрі мен мәдениетін қарастырады. Археология болса көне дәуірлерден қалған материалдық ескерткіштер арқылы өткен тарихты зерттейді. Осы үш бағытты бірге қарастыру арқылы Қазақстан тарихын тереңірек түсінуге болады.

Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы – Қазақстан тарихын зерттеуде өлкетану, этнология және археология ғылымдарының өзара байланысын қарапайым әрі жүйелі түрде көрсетуінде. Көп

жағдайда бұл ғылым салалары жеке-жеке қарастырылса, осы мақалада олардың бірін-бірі толықтырып, тарихи деректерді терең түсіндіруге мүмкіндік беретіні көрсетілді.

Зерттеу барысында туған өлкенің тарихи нысандары, археологиялық ескерткіштері және халықтың дәстүрлі мәдениеті арасындағы байланыс талданды. Сонымен қатар жергілікті тарихи деректерді мектеп оқушыларының зерттеу жұмыстарына пайдалану мүмкіндігі қарастырылды.

Жұмыстың тағы бір жаңалығы – өлкетану зерттеулерін мектеп деңгейінде жүргізудің маңызын көрсетуінде. Оқушылар тарихи орындар мен мұражайларды зерттеу арқылы өз өңірінің тарихы туралы жаңа мәліметтер жинай алады. Бұл тәсіл оқушылардың зерттеушілік қабілетін дамытуға және тарихи білімін тереңдетуге мүмкіндік береді.

Бұл мақалада өлкетану, этнология және археология ғылымдарының өзара байланысы және олардың Қазақстан тарихын зерттеудегі рөлі қарастырылады.

Өлкетанудың тарихи маңызы

Өлкетану – туған өлкенің табиғаты мен тарихын зерттейтін ғылым саласы. Ол жергілікті жердегі тарихи ескерткіштерді, халықтың тұрмысын, мәдениетін және табиғи ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған.

Қазақстанда өлкетану жұмыстары XIX ғасырда басталып, кейін кеңінен дамыды. Ғалымдар мен зерттеушілер өз өңірлерінің тарихын зерттеп, тарихи деректер жинады. Өлкетану жұмыстары арқылы көптеген көне ескерткіштер анықталды және жергілікті халықтың мәдени мұрасы зерттелді [1].

Өлкетанудың басты ерекшелігі – зерттеу жұмыстары нақты бір аймақпен байланысты жүргізіледі. Мысалы, Павлодар өңірінде ежелгі қоныстар, қорғандар және тарихи орындар бар. Мұндай нысандарды зерттеу арқылы жергілікті халықтың өткен өмірі туралы маңызды мәліметтер алуға болады.

Өлкетану зерттеулерінің тағы бір маңызды бағыты – тарихи тұлғалардың өмірін зерттеу. Көптеген өңірлер белгілі батырлар, билер немесе қоғам қайраткерлерімен байланысты. Осындай тұлғалар туралы мәліметтер халықтың тарихи жадында сақталып, өлкетану арқылы ғылыми түрде зерттеледі.

Сонымен қатар өлкетану оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Олар мұражайларға барып, тарихи орындарды зерттеп, жергілікті тарих туралы мәліметтер жинай алады.

Қазақстан аумағында ежелгі дәуірлерде көптеген тайпалар өмір сүрген. Солардың ішінде сақтар, ғұндар және үйсіндер ерекше орын алады. Бұл тайпалар туралы мәліметтер археологиялық зерттеулер арқылы анықталған.

Сақ тайпалары б.з.б. I мыңжылдықта Қазақстан жерінде өмір сүрген. Археологиялық қазбалар барысында сақтардың көптеген қорғандары табылды. Қорғандардың ішінен алтын әшекейлер, қару-жарақтар және тұрмыстық бұйымдар табылған. Бұл заттар сақ қоғамының әлеуметтік құрылымы мен мәдени деңгейінің жоғары болғанын көрсетеді [3].

Үйсіндер Жетісу аймағында өмір сүрген тайпалардың бірі. Олар мал шаруашылығымен айналысып, өзен аңғарларында егіншілікпен де шұғылданған. Археологтар үйсіндердің қоныстарынан қыш ыдыстар, еңбек құралдары және зергерлік бұйымдар тапқан.

Ғұн тайпалары да Қазақстан тарихында маңызды рөл атқарған. Ғұндардың әскери ұйымы өте мықты болған және олар Еуразия тарихына үлкен әсер еткен.

Бұл тайпалардың мәдени мұрасын зерттеу Қазақстан аумағындағы ежелгі өркениеттің даму деңгейін түсінуге мүмкіндік береді.

Этнология және халық мәдениеті

Этнология – халықтардың шығу тегі мен мәдениетін зерттейтін ғылым. Бұл ғылым халықтың тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін және дүниетанымын зерттейді.

Қазақ халқының этнологиялық ерекшеліктері көшпелі өмір салтымен байланысты қалыптасты. Мал шаруашылығы, киіз үй мәдениеті, ұлттық киімдер, дәстүрлі тағамдар және халықтық әдет-ғұрыптар қазақ мәдениетінің маңызды бөлігі болып табылады [2].

Мысалы, қазақтың қонақжайлық дәстүрі, үлкенді құрметтеу, ұлттық мерекелер мен ойындар халықтың мәдени құндылықтарын көрсетеді. Этнология осы дәстүрлердің қалай қалыптасқанын және уақыт өте қалай өзгергенін зерттейді.

Этнологиялық зерттеулер халықтың мәдени мұрасын сақтауға көмектеседі. Сонымен қатар олар ұлттық бірегейлікті нығайтуда маңызды рөл атқарады.

Археология және көне ескерткіштер

Археология – ежелгі адамдардың өмірін материалдық қалдықтар арқылы зерттейтін ғылым. Археологтар көне қалалар, қорғандар, қыш ыдыстар, еңбек құралдары және басқа да тарихи заттарды зерттейді.

Қазақстан аумағында көптеген археологиялық ескерткіштер бар. Солардың бірі – сақ дәуіріне жататын қорғандар. Бұл ескерткіштер ежелгі тайпалардың өмірі, мәдениеті және шаруашылығы туралы маңызды мәлімет береді [3].

Қазақстандағы ең белгілі археологиялық жаңалықтардың бірі – «Алтын адам». Ол сақ дәуіріндегі жауынгердің алтын әшекейлермен безендірілген киімі арқылы белгілі. Бұл табылған жәдігер қазақ халқының ежелгі мәдениеті жоғары деңгейде болғанын көрсетеді.

Археологиялық зерттеулер арқылы ғалымдар ежелгі қоғамның шаруашылығы, діни сенімдері және әлеуметтік құрылымы туралы ақпарат алады.

Үш ғылымның өзара байланысы

Өлкетану, этнология және археология бір-бірімен тығыз байланысты ғылымдар. Археология көне ескерткіштерді зерттеп, өткен дәуірдің материалдық дәлелдерін береді. Этнология халықтың мәдени дәстүрлерін түсіндіреді. Ал өлкетану осы деректерді белгілі бір аймақтың тарихымен байланыстырады.

Мысалы, археологтар тапқан көне қоныстар белгілі бір тайпалардың өмір сүргенін дәлелдейді. Ал этнология сол тайпалардың мәдени дәстүрлерін зерттейді. Өлкетану осы мәліметтердің бәрін нақты бір өңірдің тарихымен байланыстырады.

Осы ғылымдардың бірлескен зерттеулері Қазақстан тарихын толық әрі жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, Қазақстан тарихын зерттеуде өлкетану, этнология және археология маңызды рөл атқарады. Өлкетану туған өлкенің тарихын зерттеуге мүмкіндік береді. Этнология халықтың мәдени дәстүрлерін түсіндіреді. Археология көне дәуірдің материалдық ескерткіштері арқылы өткен өмір туралы мәлімет береді.

Сонымен қатар бұл ғылымдар мәдени мұраны сақтау және тарихи ескерткіштерді қорғау ісінде де маңызды орын алады. Тарихи нысандарды зерттеу және қорғау арқылы болашақ ұрпаққа ұлттық мәдени құндылықтарды жеткізуге болады.

Зерттеу нәтижелері мектеп оқушылары үшін туған өлкенің тарихын танудың маңызын көрсетеді. Оқушылар тарихи орындарды зерттеу, мұражайларға бару және ғылыми жобалар дайындау арқылы өз елінің тарихына деген қызығушылығын арттыра алады.

Болашақта өлкетану бағытындағы зерттеулерді кеңейту, жаңа археологиялық ескерткіштерді зерттеу және этнографиялық деректерді жинақтау Қазақстан тарихын терең түсінуге мүмкіндік береді.

Бұл ғылымдардың өзара байланысы Қазақстан тарихын тереңірек зерттеуге көмектеседі. Сонымен қатар олар ұлттық мәдени мұраны сақтауға және жас ұрпақтың тарихи санасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Сондықтан мектеп оқушыларына туған өлкенің тарихын зерттеу, тарихи ескерткіштерді қорғау және ұлттық мәдениетті құрметтеу маңызды болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан тарихы. 5-сынып оқулығы. – Алматы: Атамұра, 2017.

2 Артықбаев Ж. О. Қазақстан тарихы. – Астана: Фолиант, 2013.

3 Марғұлан Ә. Х. Қазақтың көне мәдениеті. – Алматы: Өнер, 1999.

4 Қадырбаев М. Қ. Қазақстан археологиясы. – Алматы: Ғылым, 2005.

5 Ақышев К. А. Древняя культура саков и усуней долины Или. – Алматы, 1978.

6 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). – Алматы: Атамұра, 2010.

7 Назарбаев Н. Ә. Ұлы даланың жеті қыры. – Астана, 2018.

8 Кляшторный С. Г., Султанов Т. И. Қазақстан: үш мыңжылдық тарихы. – Алматы, 2003.

9 Байпақов К. М. Қазақстанның көне қалалары. – Алматы: Ғылым, 2005.

10 Масанов Н. Кочевая цивилизация казахов. – Алматы, 1995.

ПОДВИГ ШИРАКА КАК СИМВОЛ ПОЖЕРТВОВАНИЯ И ПАТРИОТИЗМА

ИЛЮСИЗОВА А. А.
магистр педагогики и психологии, педагог - модератор, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар
НУРБАЕВ С.
учащийся 5 «Б» класса, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

Во все времена человечество стремилось сохранять и передавать истории о героях, чьи поступки служат примером мужества, чести и преданности. Такие образы становятся частью культурного наследия и формируют моральные ориентиры общества. Одним из ярких примеров является подвиг пастуха Ширака – героя древней легенды, распространённой среди народов Центральной Азии [1].

Актуальность темы обусловлена необходимостью изучения историко-культурных примеров самопожертвования, которые способствуют воспитанию патриотизма и гражданской ответственности у молодёжи. В условиях глобализации особую значимость приобретает сохранение национальной идентичности и исторической памяти.

Целью данной работы является анализ подвига Ширака как символа героизма и выявление его значения в историческом и современном контексте.

Легенда о Шираке относится к древнему периоду, когда территории Центральной Азии подвергались частым военным вторжениям. В этих условиях защита родной земли становилась первостепенной задачей каждого члена общества. Сюжет предания связан с нашествием вражеского войска, стремившегося захватить земли и поработить население. В условиях отсутствия достаточных военных сил для открытого сопротивления народ был вынужден искать нестандартные способы защиты [2].

Образ Ширака как простого пастуха подчёркивает важную мысль: в критические моменты судьба народа может зависеть не только от правителей и воинов, но и от обычных людей.

В 520 году до н. э. персидский царь Дарий I собрал 700 000 войско и двинулся с ним в Скифию. Дарий I решил отомстить скифам за их вторжение в Мидию 100 лет тому назад. На самом же деле персидский царь задумал покорить не только Азию, но и Европу: разгромив скифов, он собирался захватить Причерноморье, откуда Греция получала пшеницу. Эти богатые земли и решил захватить Дарий, чтобы лишить Грецию поддержки скифов. Но поход этот не удался. О походе Дария и про подвиг пастуха Ширака поведали нам Геродот, Страбон и Полиэн.

«Пустыня гетов – сплошная безводная равнина. Здесь Дарий, сын Гистаспа, перейдя через Петр, попал в западню, подвергшись опасности погибнуть со всем своим войском от жажды; однако царь, хотя и поздно, понял опасность и повернул назад [3, с.4].

Персы переодели один из своих отрядов в скифские одежды, приблизились к скифскому войску, которым командовал царь Скунха (Скунхасак), и разбили его, воспользовавшись растерянностью скифов, не ожидавших такого коварства от персов».

Скиф по имени Ширак пас коней вдоль реки Едиль. В самый разгар войны с персами, когда враги уже далеко зашли на территорию скифов, он пришел однажды к скифским царям Омару,

Тамыру и Сакесфару и сказал им: – Сейчас мы находимся на краю безлюдной и безводной пустыни. Вслед за нами идет Дарий со своей армией. Если идти по этому пути прямо, то можно увлечь персов, завести их в самое сердце пустыни, где персы погибнут. Жизнь дается человеку один раз, когда-нибудь все равно наступит смерть. Так не лучше ли умереть так, чтобы о тебе помнили далекие поколения, как о человеке, отдавшем жизнь ради родной земли, ради своего народа! Я выполню свой долг. Но и у меня есть просьба к вам: позаботьтесь о моих детях после моей смерти, пусть они ни в чем не нуждаются, пусть не почувствуют, что стали сиротами.

– Ширак! – ответили на это скифские цари. – Ты всю жизнь пас коней в этих степях, знаешь здесь каждую ложбинку. Мы обещаем позаботиться о твоих детях. Они не почувствуют, что стали сиротами. Всю жизнь они будут ездить верхом на лучших конях, даже птица не уронит тень крыла на их головы!

– А теперь, – сказал Ширак, – изрежьте, изрубите меня, исполосуйте мне все тело и лицо, оборвите уши. Сделайте меня неузнаваемым, покалечьте меня и бросьте на пути у персов. Иначе они мне не поверят [4, с.65]!

Но никто из скифов не осмелился причинить вред герою, и тогда он сам исполосовал себя, обезобразил свое лицо и тело собственным ножом и в таком виде предстал перед персами, которые подошли вскоре.

Увидев персов, Ширак закричал:

– Спасите меня! Вот, смотрите, что они со мной сделали! Я должен им отомстить! Я поведу вас окольными путями и выведу в тыл скифского войска. Так я им отомщу за издевательства надо мной!

И Ширак вошел в доверие к персам и повел их в глубину пустыни.

– Вокруг, – говорил персам Ширак, – колодцы отравлены, трава сожжена, в тех местах воды нет. Путь, которым мы идем, – единственный. О нем знаю только я один.

Так прошли они семь дней и ночей, и воины Дария начали болеть и умирать от жажды и зноя. Наконец, терпение царя иссякло, и его военачальник Ранасбат выхватил меч и устремился к Шираку.

– Вот она победа! – воскликнул Ширак. – Я один победил войско персидского царя Дария, который хотел завоевать землю моих дедов и отцов. Со всех четырех сторон вас окружает пустыня, можете идти куда вам вздумается, нигде вы не найдете ни людей, ни воды. Семь дней пути надо пройти, чтобы выйти из пустыни. А сам

я счастлив, моя кровь прольется там, где мне обрезали пуповину, на родной земле, и тело мое будет похоронено здесь!

Разгневанный Ранасбат взмахнул мечом, и Ширак упал замертво, обнимая песок родной земли [5, с.45].

Персов, потрясенных неслыханным поступком пастуха, охватил страх. Они не знали, куда идти, что делать, как спасаться. Гибель казалась им неминуемой. Ведь уже многие из них погибли в пустыне от жажды, сколько их осталось лежать среди песков!

В этой западне, которую устроил персам табунщик Ширак, погибла половина персидского войска. А вторая поспешно возвратилась назад в скифские степи, а потом и вовсе бежала в свою страну, переправившись по мосту через реку Истр.

А имя Ширака, его подвиг остались в веках, как пример героизма и самоотверженности ради родной земли, ради свободы [6, с.3]!

Несмотря на то что события легенды относятся к далёкому прошлому, её смысл остаётся актуальным. В современном обществе также востребованы такие качества, как:

- готовность помогать другим;
- ответственность за общее благо;
- способность принимать сложные решения [7, с. 87].

Подвиг Ширака можно рассматривать как символ моральной устойчивости и силы духа, которые необходимы человеку в любых исторических условиях [8, с. 45].

Подвиг пастуха Ширака является важным элементом историко-культурного наследия. Его поступок демонстрирует высшие проявления человеческих качеств - мужества, самоотверженности и любви к родине [9].

Изучение подобных примеров способствует формированию нравственных ориентиров и укреплению духовных ценностей общества. Образ Ширака остаётся актуальным и в современном мире, напоминая о том, что истинный героизм заключается в готовности поставить общее благо выше личных интересов [10].

ЛИТЕРАТУРА

1 Кумеков Б.Е. и др. История Казахстана: Учебник для 5 кл.общеобразоват.шк./ Б.Е.Кумеков, Т.С.Жумаганбетов, К.С.Игликова. – Алматы: Атамұра, 2017. -144с.

2 Жандарбеков Б. Саки: Томирис. Подвиг Ширака. - Алматы: Жазушы, 1981. - 352 с.

3 Полиэн. Стратегемы. - СПб.: Евразия, 2002. - 608 с.
4 Геродот. История: в 9 кн. - М.: Наука, 1999. - 600 с.
5 Жанайдарова О. «Легенды Древнего Казахстана. Детская энциклопедия Казахстана». – Алматы: Аруна, 2007
6 Страбон. География. - М.: Наука, 1964. - 943 с.
7 Ильясов Я. Тропа гнева. - М.: Советский писатель, 1974. - 320 с.
8 История Казахстана с древнейших времён до наших дней. - Алматы: Атамұра, 2010. - 640 с.
9 https://www.advantour.com/rus/uzbekistan/legends/shirak.htm
10 https://www.turkestantravel.com/ru/legenda-o-shirak/

ЭПОХА БРОНЗЫ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА: СРАВНЕНИЕ АНДРОНОВСКОЙ И БЕГАЗЫ-ДАНДЫБАЕВСКОЙ КУЛЬТУР

ИЛЮСИЗОВА А. А.
магистр педагогики и психологии, педагог - модератор, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар
БЛИНОВ Д.
учащийся 5 «Б» класса, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

Эпоха бронзы является важным этапом в развитии человеческой цивилизации. В этот период люди освоили производство бронзы - сплава меди и олова, что позволило значительно улучшить орудия труда, оружие и предметы быта. Это привело к изменениям в хозяйственной деятельности, социальной структуре и культуре древних обществ.

Территория современного Казахстана в эпоху бронзы стала одним из центров развития древних культур. Здесь сформировались уникальные археологические комплексы, среди которых особое место занимают Андроновская культура и Бегазы-Дандыбаевская культура [1, с.54].

Во II тыс. до н. э. в жизни племен Казахстана произошло важное событие – была изобретена технология получения бронзы – сплава меди и олова. Поэтому эта эпоха получила название бронзовый век. Эпоха бронзы охватывает 2-1 тысячелетия до н.э.

Эпоха бронзы делится на три периода:

1. *Ранняя бронза* – XVIII - XVI вв. до н.э.
2. *Средняя бронза* – XV - XIII вв. до н.э.
3. *Поздняя бронза* – XII - VIII вв. до н.э.

Комплексное изучение эпохи бронзы на территории Казахстана началось в 1946 году, когда была создана археологическая

экспедиция под руководством видного казахского ученого-энциклопедиста Алькея Хакановича Маргулана.

В результате исследований А. Х. Маргулана и его соратников, на территории Казахстана были обнаружены многочисленные древние поселения и стоянки – памятники эпохи бронзы [2, с. 43].

В 1953г. К. А. Акишевым была разработана периодизация и хронология памятников эпохи бронзы Центрального Казахстана. Ранний этап, соответствующий фёдоровскому, получил название «нуринский»; период развитой бронзы (алакульский) – «атасуский». 3-й этап бронзового века был выделен К.А. Акишевым в отдельную, бегазы-дандыбаевскую культуру (названия даны в соответствии с географическими названиями местности, где обнаружены памятники).

Природные богатства Центрального Казахстана были известны еще с древности. Этот регион является одним из основных центров проживания племен андроновской культуры. Археологические исследования в различных частях региона выявили множество поселений и стоянок, наскальных рисунков и других памятников древности [3, с.34].

Эпоха бронзы на территории Казахстана охватывает примерно период с XVIII по VIII века до н.э. Этот период характеризуется развитием металлургии, переходом к более сложным формам хозяйства и увеличением численности населения.

Одним из важнейших достижений стало развитие горного дела. В Центральном Казахстане добывались медные и оловянные руды. Люди научились плавить металл, создавать прочные орудия труда и оружие.

Также в этот период происходит:

- развитие скотоводства как основной отрасли хозяйства;
- частичное сохранение земледелия;
- формирование обмена между племенами;
- усложнение социальной структуры [4, с.23].

Андроновская культура

Андроновская культура имеет название, происходящее от деревни Андроново, потому что именно там были найдены первые захоронения. Этим исследователем был Тугаринов и находка была в 1914 году. А уже археолог Теплоухов выделил эту культуру в 1927 году. Эта культура распространялась неравномерно до Урала и Волги. Для такой культуры характерен особый тип быта, присущий пастухам-скотоводам и земледельцам, которые жили оседло, в

полуземлянках, имели пастбища и плодородные земли, и даже имели медные и оловянные рудники [5, с. 32].

Андроновская культура является одной из наиболее изученных культур эпохи бронзы. Её памятники обнаружены на обширной территории, включая Казахстан, Сибирь и Среднюю Азию.

Хозяйство

Основу экономики составляло скотоводство. Разводили:

- крупный рогатый скот;
- овец и коз;
- лошадей.

Также существовало примитивное земледелие. Люди выращивали злаковые культуры, используя простые орудия труда.

Жилища

Жилища представляли собой:

- полуземлянки;
- наземные дома из дерева и глины.

Они имели круглую или прямоугольную форму, внутри располагался очаг.

Материальная культура

Андроновцы изготавливали:

- бронзовые ножи, топоры, копья;
- керамическую посуду с геометрическим орнаментом;
- украшения из металла и камня.

Керамика отличалась высоким качеством и разнообразием узоров.

Погребальные обряды

Погребения осуществлялись в каменных могильниках. Умерших укладывали в скорченном положении, часто сопровождали инвентарём – оружием, посудой, украшениями.

Это свидетельствует о вере в загробную жизнь.

Социальная структура

Общество было родоплеменным. Хотя уже наблюдались признаки имущественного неравенства, оно не было ярко выражено [6, с.47-49].

Бегазы-Дандыбаевская культура

Бегазы-Дандыбаевская культура относится к позднему этапу эпохи бронзы и считается более развитой по сравнению с андроновской.

В археологии Казахстана существует неразгаданный феномен Бегазы-Дандыбаевской культуры, неразрывно связанный с уникальным природно-географическим регионом Центрального Казахстана (Сарыарка). Эта обширная мелкосопочная страна площадью около 2 млн. кв. км, не смотря на активные археологические изыскания, до сих пор хранит тайны многих страниц первобытной и средневековой истории [7, с. 54].

Бегазы-Дандыбаевская культура названа так по погребениям, найденным археологами в местностях Бегазы и Дандыбай, которые расположены в Центральном Казахстане. Её хронологические рамки 12-8 вв. до нашей эры. Два фактора определяли интенсивность освоения и достаточно высокий уровень культуры древних племен, населявших Центральный Казахстан - это обширные пастбищные угодья и многочисленные месторождения руд.

В эпоху бронзы (II тыс. до н.э.) начинается разработка рудных месторождений меди, олова, золота. В это время в экологически удобных оазисах на берегах маленьких степных речек обитает довольно многочисленное андроновское население, занимавшееся земледелием, пастушеским скотоводством, горным делом, металлургией и металлообработкой.

Процветание Центральноказахстанских андроновцев обеспечивалось, вероятно, скотом и продукцией бронзолитейного производства. Взлет культуры эпохи бронзы падает на начало первого тысячелетия до н.э. (X-VIII вв. до н.э.), на период поздней бронзы по евразийской периодизации.

Археологические комплексы этого времени и образуют Бегазы-Дандыбаевскую культуру [8, с. 83].

Хозяйство

Основу составляло развитое скотоводство. Увеличивается роль кочевого и полукочевого образа жизни.

Скотоводство становится более специализированным, что говорит о накоплении опыта и знаний.

Архитектура

Одной из главных особенностей является появление:

- крупных каменных сооружений;
- мавзолеев и усыпальниц.

Это свидетельствует о развитии строительных навыков и наличии ресурсов.

Материальная культура

Высокого уровня достигает:

- металлургия;
- ювелирное дело;
- обработка камня.

Появляются более сложные формы изделий и украшений.

Погребальные обряды

Погребения становятся более сложными и разнообразными.

Для знати строятся монументальные усыпальницы, что говорит о выделении привилегированных слоёв общества.

Социальная структура

В обществе чётко проявляется социальное расслоение:

- выделяется знать;
- появляются признаки власти и управления.
- Это говорит о переходе к более сложной организации общества.

Сравнение показывает эволюцию общества:

Хозяйство:

Андроновская культура сочетала скотоводство и земледелие, тогда как в Бегазы-Дандыбаевской усиливается кочевой образ жизни.

Архитектура:

От простых жилищ происходит переход к монументальным сооружениям.

Социальное развитие:

От относительного равенства - к чёткому разделению общества на слои.

Погребения:

От простых могильников – к сложным усыпальницам знати.

Таким образом, Бегазы-Дандыбаевская культура демонстрирует более высокий уровень развития [9, с. 54].

Обе культуры сыграли важную роль в истории Казахстана:

- заложили основы скотоводческой цивилизации;
- способствовали развитию металлургии;
- повлияли на формирование кочевой культуры;
- стали основой для дальнейших исторических процессов.

Эпоха бронзы на территории Казахстана характеризуется значительными изменениями в жизни древних людей [10, с. 513].

Андроновская культура отражает ранний этап развития общества, тогда как Бегазы-Дандыбаевская культура демонстрирует его усложнение и прогресс.

Сравнение этих культур позволяет сделать вывод о постепенном переходе от простых форм общественной организации к более сложным, что стало важным этапом в истории человечества на территории Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1 Маргулан, А. Х. Бегазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана. - Алма-Ата: Наука, 1979. - 300 с.

2 Евдокимов, В. В., Варфоломеев, В. В. Эпоха бронзы Центрального и Северного Казахстана. - Караганда: Изд-во КарГУ, 2002. - 280 с.

3 Маргулан, А. Х., Акишев, К. А., Кадырбаев, М. К., Оразаев, А. М. Древняя культура Центрального Казахстана. - Алма-Ата: Наука, 1960. - 435 с.

4 Бейсенов, А. З., Варфоломеев, В. В. Могильник Бегазы. Центральный Казахстан в бегазы-дандыбаевскую эпоху. - Алматы: ИА им. А. Х. Маргулана, 2008. - 220 с.

5 Исмагулов, О. И. Население Казахстана от эпохи бронзы до современности. - Алма-Ата: Наука, 1970. - 210 с.

6 Грязнов, М. П. Памятники карасукского этапа в Центральном Казахстане // Советская археология. - 1952. - № 16. - С. 45–78.

7 Абилев, А. К., Евдокимов, В. В. Казахстан в древности. - Караганда: Изд-во КарГУ, 1991. - 190 с.

8 История Казахстана: в 5 т. - Алматы: Атамұра, 1996. - Т. 1. - 560 с.

9 Кузембайулы, А., Абил, Е. История Республики Казахстан. - Алматы: Санат, 2003. - 320 с.

10 Бегазы-Дандыбаевская культура // Казахстан. Национальная энциклопедия. - Алматы, 2004. - Т. 1. - С. 512–514.

ЖАС ҰРПАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ САНА-СЕЗІМІ: ЭТНОМӘДЕНИ КОМПОНЕНТТІҢ МӘНДІК МАҢЫЗЫ

ИСАБАЕВА З. Н.
тарих пәнінің мұғалімі, Жас дарын мамандандырылған мектеп-лицейі, Павлодар қ.
ӘНУАРБЕК Ә. Е., ЖАНТЕМИРОВА К. К.
Жас дарын мамандандырылған мектеп-лицейінің, 10-сынып оқушылары, Павлодар қ.

Адамзат баласы жаһандану атты алып мұхиттың ағысына түскен бүгінгі таңда, әр ұлттың өзіндік болмысын сақтап қалуы – өміршеңдік мәселесіне айналды. Мәдениеттердің тоғысуы мен ақпараттық тасқынның үдеуі жағдайында жас буынның санасында ұлттық «мәдени сүзгіні» қалыптастыру – мемлекетіміздің рухани тұтастығының негізі. Ұлттық сана-сезім дегеніміз – бұл жай ғана тарихты жаттау емес, бұл – тұлғаның өз халқының мыңжылдық тағдырымен іштей үндесуі, оның мұңымен мұңдасып, қуанышымен мақтануы.

Бүгінгі таңда жас ұрпақтың бойына этномәдени компонентті сіңіру – олардың рухани іргетасын нығайтудың басты кепілі

[1, 18б.]. Бұл үдеріс жастарды өткеннің шырмауында қалдыру емес, керісінше, ата-баба мұрасын заманауи біліммен ұштастырып, ұлттық кодты жаңғырту болып табылады. Әсіресе, ұлы ғалым Қаныш Сәтбаевтай тұлғалардың ғылыми парасаты мен ұлтжандылығын үлгі ете отырып, Павлодар өңірінің киелі тарихын жастар санасына сіңіру - мақаланың басты өзегі.

Зерттеудің мақсаты: Павлодар облысы жастарының ұлттық сана-сезіміне этномәдени факторлардың әсерін талдау және рухани болмысты сақтаудың инновациялық жолдарын ұсыну.

Жұмыс барысында ұлттық сана-сезім мен этномәдени компоненттің теориялық негіздерін мәдениеттану тұрғысынан зерделеу, Павлодар өңірі жастарының қазіргі рухани-мәдени құндылықтарына демографиялық және әлеуметтік талдау жүргізу міндеттері қойылды [2]. Сонымен қатар Қаныш Сәтбаев мұрасы мен Алаш қайраткерлерінің идеяларын заманауи жастар тәрбиесімен ұштастыру тетіктерін анықтау, «Meyirimdi bol» бастамасы арқылы оқушылардың бойындағы эмпатия мен ұлттық этика деңгейін зерттеп, оң нәтижелерін қорытындылау, сондай-ақ цифрлық дәуірде ұлттық кодты сақтаудың және жастар арасында тарихи жадыны жаңғыртудың тиімді жолдарын (Digital-этномәдениет) ұсыну қарастырылды.

1. Өңірдің рухани-демографиялық сипаттамасы және урбанизация әсері

Павлодар облысы тек алып зауыттар мен кәсіпорындар шоғырланған индустриялық орталық қана емес, сонымен қатар қазақ руханиятының күретамыры соғып тұрған киелі мекен [3, 84 б.]. Алайда соңғы жылдардағы статистикалық мәліметтер ойланарлық жайттарды алға тартады. 2025 жылғы деректер бойынша облыс халқының 71 %-ы қалалық жерлерде тұрады.

Бұл урбанизация үдерісінің өз келеңсіздіктері бар: қалалық ортада жастар ұлттық құндылықтардан ажырап, жаһандық поп-мәдениеттің ықпалына тез түсуде. Қазіргі таңда өңірдегі жастар мен жасөспірімдердің (0-17 жас) үлесі 25-27 %-ды құрайды. Дәл осы топ өңірдің болашақ мәдени капиталын анықтайтын негізгі күш.

Өкінішке орай, бүгінгі қоғамда ұлттық нышандарды «архаизм» (ескіліктің қалдығы) ретінде қабылдау және жасанды батыстық трендтердің белең алуы ұлттық болмыстан алыстау қаупін тудырып отыр [4]. Біз «тамырынан ажыраған ағаш солады» деген қағиданы ұстана отырып, жастардың бойында мәдени болмысын нығайтудың стратегиялық маңызын түсінуіміз керек.

2. Ұлттық сананың тамыры: Алаш аманаты және Қаныш Сәтбаев феномені

Ұлттық сана - бұл этностың өзін-өзі тануының жоғарғы деңгейі. Ол тілдің тазалығында, салт-дәстүрдің сабақтастығында және тарихи жадының тереңдігінде көрініс табады. XX ғасыр басындағы Алаш зиялылары ұлттық сананы мемлекеттіліктің басты тірегі ретінде қарастырған еді [5, 56 б.]. Әлихан Бөкейханның «Ұлтқа қызмет ету білімнен емес, мінезден» деген ұстанымы бүгінгі жастардың рухани бейнесін қалыптастыруда таптырмас темірқазық.

Этномәдениетті біз сыртқы мәдени ықпалынан қорғайтын өзіндік «рухани сауыт» деп атаймыз [6]. Егер жас буынның бойында бұл сауыт болмаса, олар жат құндылықтардың жетегінде кетіп, «мәдени мәңгүрттікке» ұрынуы әбден мүмкін. Академик С. Қасқабасов атап өткендей, ұлттық рухтың қайнар көзі фольклор мен этнографиялық мұрада жатыр.

Осы тұрғыда Қаныш Сәтбаевтың тұлғалық феномені ерекше маңызға ие. Ол тек геолог-ғалым ғана емес, ұлттық болмысты ғылыммен ұштастыра білген қайраткер. Оның мұрасын зерттеу арқылы жастарға білім мен ұлттық тәрбиенің қалай үндесетінін нақты үлгі ретінде көрсетуге болады.

3. «Meyirimdi bol» бастамасы: Тәжірибелік зерттеу және эмпатия

Мақала аясында біз өз мектебіміздегі жастардың рухани-мәдени құндылықтарына арнайы талдау жүргіздік. Біздің пайымдауымызша, этномәдениет тек киім немесе ән емес, ол – қоғамдағы өзара құрмет пен мейірімділік деңгейі.

Осы мақсатта 8-9 сынып оқушыларымен «Meyirimdi bol» бастамасы ұйымдастырылды. Жұмыс барысында келесі бағыттарға басымдық берілді:

Адамгершілік құндылықтар: Оқушылармен ұлттық этикадағы «ұят», «обал», «сауап» сияқты терең ұғымдардың мәні талқыланды.

Эмпатияны дамыту: Ерекше қажеттілігі бар адамдарға қатысты қоғамда қалыптасқан стереотиптерді бұзу және толеранттылықты арттыруға бағытталған тренингтер өтті.

Әлеуметтік жауапкершілік: Бүгінгі мектептердегі өзекті мәселе – буллингтің алдын алу және оқушылар арасында мейірімді қарым-қатынас орнату бойынша түсіндіру жұмыстары жүргізілді.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, психологиялық қолдау мен қоғам тарапынан қабылдау – рухани сау қоғамның іргетасы.

«Meyirimdi bol» ұраны «Құрмет көрсету – мәдениеттің белгісі» деген құндылықты дәріптейді.

4. Цифрлық дәуірдегі этномәдениет (Digital-этномәдениет)

Бүгінгі жастар – «Z буыны» немесе «цифрлық көшпенділер». Оларға ұлттық құндылықтарды ескі үлгіде, жалықтыратын дәрістермен түсіндіру мүмкін емес. Сондықтан этномәдени компонентті заманауи технологиялармен интеграциялау - уақыт талабы [7].

Біз ұсынатын инновациялық даму жолдары:

Digital-этномәдениет: Ұлттық киімдер мен салт-дәстүрлерді TikTok, Instagram сияқты желілерде заманауи «Neo-Folklore» стилінде ұсыну.

Мәдени брендинг: Жастардың әлеуметтік белсенділігін арттыру үшін жеке білім беру брендтерін қалыптастыру.

Экспедициялық этнопедагогика: «Жас дарын» мектеп-лицейіндегі «Өлкетану» жұмыстары мен «Ұлы дала мұрагерлері» экспедициялары арқылы тарихи сананы жаңғырту.

Зерттеу жұмысын қорытындылай келе, қазіргі жаһандану дәуіріндегі ұлттық сана-сезім мәселесі - тек тарихты тану емес, сол тарихтан алынған рухани иммунитетті болашаққа бейімдеу екенін көреміз. Павлодар өңірінің киелі географиясы мен Қаныш Сәтбаев бастаған ұлы тұлғалардың мұрасы жас ұрпақ үшін жай ғана мақтаныш емес, олардың әлемдік деңгейдегі бәсекеге қабілетті тұлға болып қалыптасуының басты тетігі болып табылады [8].

Жүргізілген талдаулар мен практикалық шаралардың нәтижесінде келесі маңызды түйіндер жасалды:

Рухани сабақтастық: Ұлттық кодты сақтау – өткенге жабысып қалу емес, өзіңнің кім екеніңді ұмытпай, жаһандық кеңістікте өз орныңды табу. Мағжан Жұмабаевтың «Мен жастарға сенемін!» деген қағидасы бүгінгі таңда жастардың білімі мен ұлтжандылығының ұштасуы арқылы жүзеге асуы тиіс.

«Meyirimdi bol» – әлеуметтік мәдениет негізі: Мәдениеттілік тек өнер мен әдебиетте емес, қоғамдағы өзара сыйластық пен эмпатияда көрініс табады. Біз ұсынған бастама аясындағы мейірімділік пен толеранттылық қағидалары жасөспірімдердің бойында «мәдени мәңгүрттіктің» алдын алып, рухани кемелденген қоғам құруға негіз болады.

Инновациялық интеграция: Digital-этномәдениет пен заманауи технологияларды қолдану арқылы ұлттық құндылықтарды «Z буынының» тілінде сөйлету - ұлттық брендімізді әлемге танытудың ең тиімді жолы. Жеке авторлық жобалар мен шығармашылық

ізденістер жастардың өз мәдениетіне деген мақтанышын оятып, олардың әлеуметтік жауапкершілігін арттырады.

Түйіндей айтқанда, этномәдени компонент - жас ұрпақтың бойындағы «рухани сауыт» [9, 137 б.]. Біздің мақсатымыз - білімі әлемдік деңгейде болса да, жүрегі «қазақ» деп соғатын, адамгершілік пен мейірімділікті ту еткен, ұлттық коды бұзылмаған жас буынды тәрбиелеу. Тек осындай рухани іргетасы берік ұрпақ қана Мәңгілік Елдің жарқын болашағын қалап, мемлекетіміздің мерейін үстем ете алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аймағамбетов А. Қ. Білім беру жүйесін дамыту мәселелері. - Алматы: Білім, 2021. - 240 б.

2 Әбдірахманов Е. Әлеуметтік кәсіпкерлік негіздері. - Алматы: Экономика, 2023. - 210 б.

3 Жұмабаев М. Педагогика. - Алматы: Ана тілі, 2020. - 160 б.

4 Қасқабасов С. Ұлттық рухтың қайнар көзі // Мәдениет. - 2018. - №4. - Б. 12-15.

5 Құсайынов А. Қ. Қазіргі білім беру жүйесіндегі инновациялар. - Астана: Фолиант, 2020. - 195 б.

6 Мұхтаров А. Буллингке жол жоқ // Abai.kz. [Электрондық ресурс]. URL: https://abai.kz/post/181200 (қаралған күні: 20.03.2026).

7 Отарбаев М. Біз күткен бақыт. - Алматы: Қазақпарат, 2020. - 180 б.

8 Сәтбаев Қ. И. Таңдамалы еңбектері. - Алматы: Ғылым, 1989. - 415 б.

9 Сухомлинский В. А. Балаға жүрек жылуы. - Алматы: Мектеп, 1982. - 320 б.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ФЕНОМЕНІ – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДАНЫШПАНЫ

ҚАБИДЕН А. М.
оқушы, Ыбырай Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.
БОЛАТ С. А.
тарих пәнінің мұғалімі, Ыбырай Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов – ұлы ғалым, қазақ халқының мақтанышы, аса көрнекті этнограф, географ, саяхатшы, фольклорист және ағартушы-демократ. 1835 жылы Құсмұрын бекетінде дүниеге келді. Оның ата-бабалары Шыңғыс хан ұрпақтарының көне сұлтандар әулетіне жататын. Арғы атасы Абылай – Қазақ Ордасының Орта жүз ханы болған. Абылай ханның үлкен ұлы Уәли – Орта жүздің соңғы ханы-Шоқанның атасы болып келеді [1, 19 б.]. Жас Шоқан қазақ халық эпостарын алғаш рет Құсмұрында жаза бастады [2, 19 б.]. Шоқанның әкесі ұлының білімге деген құштарлығын қолдап, оны археологиялық экспедицияларға апарды, бұл оның жас кезінен бастап ғылымға деген құштарлығын оятты. Сонымен қатар, оның өнер мен әдебиетке деген қызығушылығын ауылдарына жиі келетін орыс ғалымдары, офицерлері және инженерлері оятты. Шоқан бастапқыда Құсмұрындағы жеке қазақ мектебінде оқыды, онда ол қыпшақ және шағатай тілдеріндегі ортағасырлық әдеби шығармаларды оқыды. Әкесі ұлының жан-жақты білім алуын қалады және 1847 жылы, ұлысының 12 жасында болған кезде, оны білім мен ғылым әлеміне есік ашқан Сібір кадет корпусына орналастырды. Дәл осы жерде ол орыс мәдениетімен, озық ғылыми идеялармен және прогрессивті орыс ғалымдары мен жазушыларының еңбектерімен терең танысты [3]. Ол көрнекті орыс жазушылары мен ойшылдарының шығармаларын оқыды, бұл оның дүниетанымы мен сенімдеріне үлкен әсер етті. Осылайша, ол орыс әдебиеті мен мәдениеті арқылы ғылымға бет бұрды. Онда Шоқан Уәлиханов өз халқының, сондай-ақ Орта Азия халықтарының тарихы мен мәдениетін зерттеуге саналы түрде ұмтылды. Бұл оның алғашқы ғылыми зерттеулерінің көрінісі болды. 1853 жылы 18 жасар Шоқан Уәлиханов Омбы кадет корпусын бітіріп, Сібір казак армиясына корнет ретінде шақырылды. Дәл осы кезеңде Шоқанның ғылыми қызығушылықтары толық дамып, болашақ зерттеулеріне жол ашты [2].

Шоқан Уәлихановтың өміріндегі ең маңызды тұлғалардың бірі оның әкесі жағынан әжесі Айғаным Сарғалдақызы (1783-1853) болды. Ол Орта жүздің соңғы ханы Уәлидің жесірі болды және сол кездегі қазақ қоғамында ерекше орын алды. Оның әжесі жергілікті халық арасында үлкен беделге ие болды және Орталық және Солтүстік Қазақстанның саяси өмірінде маңызды рөл атқарды. Ол жас Шоқанның рухани дамуына терең әсер етті.Табиғатынан зерек және дарынды бала үшін ол білім мен халық даналығының таусылмас көзі болды. Айғаным Шоқанға ежелгі қазақ аңыздары мен ертегілерін айтып, өзі қатысқан соңғы тарихи оқиғаларды еске түсірді. Ауыздан-ауызға жеткен бұл әңгімелер жас Шоқанды халықтың тарихы мен мәдениетімен таныстырып, дүниетанымын қалыптастырып, туған жерге деген сүйіспеншілігін оятты [2, Т 1. 10-11 б.].

Шоқанның дамуына үлкен әсер еткен екінші адам – орыс әдебиетінен сабақ берген шығыстанушы және жазушы Н. Ф. Костилецкий. Ол қазақ халық эпосына қызығушылық танытқан Шоқанның шынайы тәлімгері болды. Олардың «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» поэмасын бірлесіп зерттеуі Шоқанның ғылыми қызығушылықтарының дамуындағы маңызды кезең болды. Сонымен қатар, Шоқанға көрнекті шығыстанушы И.Н. Березинамен ғылыми байланыс орнатуға көмектескен Костилецкий болды. Шоқанның басқа маңызды тәлімгерлерінің қатарында оған қоғамдық қозғалыстар тарихын үйреткен және оның дүниетанымын кеңейткен эмигрант ғалым Гонсевский болды. Ұстаздарынан басқа, Омбы зиялы қауымының мүшелері де Шоқанның өмірінде ерекше рөл атқарды: Сотников, Померанцев, Гутовский және офицер К.К. Оның бұл адамдармен қарым-қатынасы оған көкжиегін кеңейтуге және әлемді тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Осы адамдардың ықпалымен Шоқанның білімге деген құштарлығы күшейіп, демократиялық көзқарастары дамыды, әділетсіздік пен зорлық-зомбылықты қабылдамауға тәрбиеленді. Ол философиялық трактаттарды және әлеуметтік романдарды терең зерттеп, орыс ойшылдары мен жазушыларының шығармаларын оқыды. Осылайша, осы жетекші ғалымдар мен зиялылардың тәлімгерлігі мен қолдауы Шоқан Уәлихановтың көрнекті ғалым, ойшыл және өз халқының патриоты ретінде қалыптасуында, оның талантын дамытуда және прогрессивті идеяларын қалыптастыруда шешуші рөл атқарды.[2, Т1. 28-29 б]

Григорий Потанин – көрнекті орыс географы, этнографы және Азияны зерттеушісі болды. Оның Шоқан Уәлихановпен достығы 1846 жылы Омбы кадет корпусында басталды. Тіл кедергісіне қарамастан,

олар ғылымға деген құштарлықтың арқасында жақындасты: Потанин Шоқанға орыс тілін меңгеруге және академиялық ортаға бейімделуге көмектесті, бұл Уәлихановтың тез арада үздік студент болуына мүмкіндік берді. Потанин Шоқанның досы ғана емес, сонымен қатар оның жұмысына академиялық жүйелілік әкелген ғылыми тәлімгер болды. Уәлиханов дала туралы ерекше білімімен бөлісіп, эскиздер жасаған кезде, Потанин бұл деректерді сол кездегі ғылыми әдістерді қолдана отырып құрылымдады. Оқудан кейін де ол Шоқанның зерттеулерін қолдауды жалғастырып, оған сирек кездесетін мұрағаттық құжаттарды ұсынды. Досының ерте қайтыс болуынан кейін, Уәлихановтың еңбектерін жинауға, жүйелеуге және жариялауға орасан зор күш жұмсаған Потанин болды, бұл оның бүкіл әлемге танылуын және ғылыми өлместігін қамтамасыз етті [4-5].

Фёдор Михайлович Достоевский – ұлы орыс жазушысы және ойшыл. 1849 жылы тұтқындалып, Сібірге жұмысқа жіберілген ол, тұтқындау мерзімі аяқталғаннан кейін Семейге әскери қызметке ауыстырылады [6]. Дәл осы жерде 1854 жылы жас офицер әрі ғалым Шоқан Уәлихановпен тағдырлы кездесуі болады. Олардың арасында тез арада ерекше рухани жақындық пен терең достық орнайды. Достоевскийдің Шоқанға ықпалы: Жазушы Шоқанның бойындағы бірегей талантты алғашқылардың бірі болып танып, оны өз халқын ағарту ісіне, ғылымға атсалысуға шақырды. Өз хаттарында Достоевский Уәлихановты «жарық сәуле» деп атап, оны ғылыми қызмет арқылы Отанға қызмет етуге жігерлендірді. Өз кезегінде Шоқан жазушыға көшпелі мәдениет пен дала психологиясының әлемін ашты, бұл кейінірек Достоевскийдің шығармаларында (мысалы, «Өлі үйден жазылған жазбалар») көрініс тапты. Бұл достық Уәлихановқа өз миссиясын – шығыс даналығы мен әлемдік ғылым арасындағы алтын көпір болу екенін түсінуге көмектесті [7].

Шоқан феноменінің қалыптасуына оның тектілігі, отбасылық тәрбиесі және орыс-шығыс білімін қатар меңгеруі негіз болды. Еуропалық ойлау жүйесі мен шығыс даналығын ұштастырған ол қазақ қоғамының рухани жаңғыруына жол ашты. Шоқан Уәлиханов – өз дәуірінен озып туған, ұлттық және әлемдік ғылымды тоғыстырған бірегей тұлға.

Шоқан Уәлиханов – қазақ халқының тарихы мен мәдениетінде өшпес із қалдырған бірегей тұлға. Оның еңбектері ғылымның әр саласын қамтиды: тарих, этнография, география, әдебиет және өнер. Ол қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен дәстүрлерін ғылыми тұрғыда зерттеп, әлемдік ғылымға танытты. Шоқанның еңбектері

арқылы қазақ қоғамының бай рухани мәдениеті мен терең тарихи тамыры ашылып, ұлттық болмыстың құндылығы дәлелденді.

Шоқан Уалиханов өзінің қысқа өміріне қарамастан, өз артынан көптеген еңбектерді қалтырды, Шоқан қазақ аңыздар мен эпостарды жазып және аударып, Қазақстандағы өмір жайлы мақалалар жазды, сонымен қатар түрік халықтардың тұрмысын және дәстүрлерін зерттеді. Оның еңбектері Еуропа ғылымына белгісіз әлемді ашып, қазақтарға өздерінің мәдени ерекшеліктерін түсінуге көмектесті. Оның ең танымал еңбектерінің бірі «Манас» эпосын – ұлы қырғыз халық аңызын зерттеуі атанды. Шоқан өзінің тарихи құндылығын атап өтіп, оны жазып, егжей-тегжейлі зерттеген алғашқы ғалым болды .

1856 жылы Иссык Кульдағы бірінші саяхаты кезінде Шоқан Уәлиханов қырғыз тілінің сөздігіне көптеген материалдар жинады, сөздікте көптеген қырғыз эпостары мен әндері жазылып, аударылды. Оның қырғыздарға жасаған сапарының нәтижесі 10 миллион жолдан тұратын қырғыз ауызша шығармашылығының ұлы ескерткіші – «Манас» эпосының ғылыми әлем мен қоғамға ашылуы болды. Ол эпостың жеке тарауларын орыс тіліне аударып, жазған алғашқы зерттеуші. Уәлиханов оған Шығыс ауызша дәстүрінің, қырғыз фольклорының көрнекті туындысы ретінде баға берді. Ол «Манасқа» дала «Илиада» деген анықтама береді. Ал «Манастың» жалғасы «Семетей» поэмасын Шығыс «Одиссея» деп атады. Кейінірек ол «Ыстықкөл сапарының күнделігі», «Қырғыздар туралы жазбалар», «Жоңғария очерктері», «Қытай империясының батыс шеті және Құлжа қаласы» деп жазды [8].

1858 жылы Ресей империясы Қытаймен сауда байланыстарын орнату жолдарын іздестіріп жатқан кезеңде, Қашғария (қазіргі Қытай Халық Республикасының Синьцзян-Ұйғыр автономиялық ауданының бөлігі) шетелдіктер үшін жабық аймақ болып қала берді. Сол уақытта Ресей үкіметі Шоқан Уәлихановқа жасырын тапсырма беріп, оны көпес кейпінде Қашғарияға барып, аймақ туралы мәлімет жинауға жіберді. Бұл сапар аса қауіпті болды – егер оны әшкерелесе, Шоқан қытай түрмелерінде мәңгі жоғалуы мүмкін еді. Алайда ол өз білімділігі, тілдерді жетік білуі, тапқырлығы мен байқағыштығының арқасында Қашғарияға сәтті өтіп, аймақтың өмірі, саяси құрылымы мен сауда жүйесі туралы құнды деректер алып қайтты.

Қазақ халқының тұңғыш ғалым-географы Шоқан Уәлиханов география ғылымының дамуына зор үлес қосты. Ол Қазақстанмен қатар Қырғызстан мен Қытайдың Синьцзян өңірін зерттеген алғашқы ғалымдардың бірі болды. Ғалым Жетісу, Ыстықкөл,

Жоңғария, Қашғария және Тянь-Шань аймақтарын зерттеп, құнды орнитологиялық, энтомологиялық, геологиялық коллекциялар жинап, гербарий құрастырды. Ыстықкөлдің жағалауларын түсіру жұмыстарына қатысып, оның жаңа картасында көл жағалауларының пішіні мен контурлары нақтыланды [9].

Алғашқы ғылыми сапарларының нәтижелері оның «Ыстықкөлге сапар күнделіктері», «Қытай империясының Батыс өлкесі мен Құлжа қаласы», «Қырғыздар туралы жазбалар» атты еңбектерінде көрініс тапқан. Бұл еңбектерінде ол байқағыш, терең білімді, география мен халықтар тарихын жетік білетін ғалым ретінде танылды.

Ш. Уәлихановтың аса көрнекті еңбектері мен ғылыми жетістіктерін ғалым-географтар жоғары бағалап, оны 22 жасында, 1857 жылы Ресей географиялық қоғамының толық мүшесі етіп сайлады. 1858-1859 жылдары Қашғарияға жасаған сапары – нағыз ғылыми ерлік болды. Ол Венеция саяхатшысы Марко Поло мен қаза тапқан неміс ғалымы Адольф Шлагинвейттен кейін алғаш рет Еуропа ғылымына Орталық Азияның терең аймақтарын қайта ашқан еді [2].

Сондықтан Шоқанның Қашғарияға жасаған сапары жөніндегі материалдар отандық шығыстану ғылымының алтын қорына енді. Уәлихановтың зерттеулері көшпелі халықтардың әлемдік мәдениетке қосқан үлесін ғылыми тұрғыда алғаш рет терең талдауға жол ашты. Қазақтың тұңғыш географ ғалымының бірегей зерттеу нәтижелері бүгінгі күнге дейін өз маңызын жойған жоқ – Шоқан Уәлихановтың азаматтық ерлігі мен бай ғылыми мұрасы адамзат игілігіне қызмет етуде.

Шоқан – XIX ғасырдың ортасында өмір сүріп, өз халқының тағдырына бейжай қарамаған, білім мен мәдениеттің шырағын жаққан тұлға. Ол ұлттың намысын қорғап, елін өркениетке жетелеген рухани жаңғырудың алғашқы бастаушыларының бірі. Оның өмірлік ұстанымы: «Халыққа пайда келтіру, ғылым арқылы елді ояту» болды.Шоқан ғылымды өз өмірінің басты ісі деп санады және зерттеуде ешқашан жеңіл жол іздеген жоқ. Мысалы, Қашқарияға жасаған сапары кезінде өміріне қауіп төнсе де, ол шындық пен білім жолынан тайған жоқ. Ол үшін ғылым – тек мамандық емес, өмірінің мәні болды. Шоқан: «Білім – халықтың ең үлкен байлығы» деп айтқан. Ол өмір сүрген дәуірде адамдар байлық пен билікті басты мақсат санаса, Шоқан нағыз байлық – білім мен ақыл, ал халықты алға бастайтын күш – ғылым деп сенді. Ол өз патриотизмін бос сөзбен емес, нақты іспен дәлелдеді. Шоқан қазақ халқының тарихын, фольклорын және батырлық жырларын

жинады. «Манас» жырын алғаш жазып алып, ғылыми зерттеу арқылы қазақ пен қырғыз халықтарының мәдени байланысын көрсетті. Сонымен қатар, ол отаршыл саясаттың әділетсіздігін, Ресей әкімшілігінің қазақ халқына жасаған қысымдарын ашық сынады. Оның «Абылай», «Көшпелілер туралы», «Сот реформасы туралы ескерту» сияқты еңбектерінің маңызы бүгінге дейін жойылған жоқ [8]. Шоқан Уәлихановтың өмірі – ұлтқа қызмет етудің, білім мен еңбектің символы. Біз одан көп нәрсе үйрене аламыз:

• Білімге ұмтылу – Шоқан ұлттық дамудың білім арқылы мүмкін екенін көрсетті;

• Отанды сүю – туған жері мен халқына адал қызмет ету;

• Адалдық пен әділдік – барлық нәрседе адал болу және әрқашан шындықты қолдау, әділдікке ұмтылу;

• Мәдениет пен дәстүрге құрмет – өз халқының құндылықтарына қамқорлықпен қарау.

• Шоқанның ең маңызды мұрасы – білім мен руханиятқа деген сенімі.

Ол қазақтан шыққан тұңғыш қазақ ғалымы ретінде ол өз халқына бүкіл әлемге даңқ әкелді. Бүгінде университеттер, көшелер мен мектептер оның құрметіне аталған. Оның еңбектері көптеген тілдерге аударылған және олардың ғылыми маңызы бүгінгі күнге дейін өзекті болып қала береді.

Қорытындылай келе, Шоқан Уәлиханов – ерекше құбылыс және өз заманынан озық тұрған көрнекті тұлға. Ол өзінің тамаша білімі мен табиғи ақыл-ойының арқасында Шығыс пен Батыс ғалымын біріктіріп, қазақ халқының тарихы мен бай мәдениетін әлемге алғаш рет ашты. Оның еңбектері ұлттық бірегейлікті сақтауға ғана емес, сонымен қатар барлық болашақ ұрпақтар үшін патриотизмнің, ағартушылықтың және білімге ұмтылудың мәңгілік үлгісіне айналды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ч. Ч. Валиханов атындағы Тарих және этнология институты. Шоқан Уәлиханов [Электрондық ресурс] // Институттың ресми сайты. – URL: https://iie.kz/?p=25602 [қаралған күні: 20.03.2026].

2 Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений: в 5 т. / Институт истории, археологии и этнографии АН КазССР им. Ч. Ч. Валиханова. – Алма-Ата: Наука, 1961.

3 Омский кадетский корпус (1847–1853) [Электрондық ресурс] // Shoqan.kz – Чокан Валихановтың ресми сайты. – URL: https://shoqan.kz/bio/bio-omsk/ [қаралған күні: 20.03.2026].

4 Shoqan – Г. Н. Потанин. Contemporaries [Электрондық ресурс] // Shoqan. – URL: https://shoqan.kz/contemporaries/contemp_potanin/ [қаралған күні: 20.03.2026].

5 Қазақстан тарихы порталы: материал [Электрондық ресурс] // E-history.kz. – URL: https://e-history.kz/ru/news/show/4255 [қаралған күні: 20.03.2026].

6 Достоевский Фёдор Михайлович: биография [Электрондық ресурс] // History.ru. – URL: https://history.ru/read/biographies/dostoievskii-fiedor-mikhailovich-1 [қаралған күні: 20.03.2026].

7 Разакова Р. Н. Дружба Ч. Валиханова и Ф. Достоевского – как отражение их творческой души // Актуальные исследования. – 2023. – №19 (149). – Ч. I. – С. 61–66. – URL: https://apni.ru/article/6140-druzhba-ch-valikhanova-i-f-dostoevskogo [қаралған күні: 20.03.2026].

8 Баталов А. Н. Чокан Валиханов / А. Н. Баталов ; рук. Т. В. Кузнецова // Международные краеведческие чтения, посвящённые 180-летию со дня рождения Чокан Валиханов. – Омск, 2015. – [б. б.].

9 Сокан Уалиханов: первый казахский ученый, разведчик и просветитель [Электрондық ресурс] // Мәдениет порталы. – URL: https://madeniportal.kz/ru/traditions/sokan-ualixanov-pervyi-kazaxskii-ucenyi-razvedcik-i-prosvetitel [қаралған күні: 20.03.2026].

ЖАНДАРБЕК АТА – ХАЛЫҚ ЕМШІСІ ЖӘНЕ КӨРІПКЕЛ: ҰЛТТЫҚ РУХАНИЯТТАҒЫ ОРНЫ

ҚАЙРОЛЛА Н. Е.
оқушы, Қаныш Сәтбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназисы, Ақсу қ.
ХУСМАН М.
оқушы, Қаныш Сәтбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназисы, Ақсу қ.

Қазақ халқының рухани тарихында қожалар әулеттерінің орны ерекше. Олардың қызметі тек дінді уағыздаумен шектелмей, қоғамдағы адамгершілік, тәрбие, білім беру және мәдени дәстүрлерді сақтау мен қалыптастыруға бағытталған. Соның ішінде Жандарбек Қожахметұлы сияқты тұлғалар өз заманының көрнекті діни, рухани және әлеуметтік көшбасшылары болып, халыққа моральдық және рухани бағыт беруші рөл атқарған [1, 1б.].

Қазіргі кезеңде ұлттық рухани мұраны зерттеу, әулет дәстүрлерін сақтау және ұрпаққа жеткізу маңызды. Жандарбек атаның өмірі мен қызметін зерделеу қазіргі қоғам үшін де тәрбиелік мәнге ие, себебі ол жеке тұлғаның адамгершілік, еңбекқорлық және қоғамдық жауапкершілік қасиеттерін қалыптастыруда үлгі бола алады.

Жобаның мақсаты – Жандарбек Қожахметұлының өмірі, қасиеті, емшілік және көріпкелдік қабілеттерін, сондай-ақ оның қазақ қоғамындағы рухани және моральдық ықпалын ғылыми тұрғыда талдау.

Жандарбек Қожахметұлы (1907–1996) – Исабек ишан хазіреттің шөбересі, Мұрат ишан әулетінің тікелей ұрпағы, Арқа өңірінде елге қасиетімен, еңбекқорлығымен және рухани ықпалымен танылған тұлға. Оның өмір жолы – қазақ халқының XX ғасырдағы ауыр кезеңдермен, соғыс пен еңбек дәуірімен сабақтасқан тағдырдың айғағы.

Жандарбек қожа бала кезінен-ақ имандылық пен рухани тәрбие аясында өсіп, әулетінің өнегесін бойына сіңірген. Атасы Исабек ишанның көріпкелдігі мен шипагерлік қасиеті бұл ұрпаққа да дарып, Жандарбек қожа да ел арасында емшілік пен бата беру дәстүрін жалғастырған. Ол өмір бойы қарапайым тіршілік кешсе де, бойындағы қасиетін жасырып ұстап, халықтың рухани жадында “емші, көреген, қасиетті қария” бейнесінде сақталды [2, 3 б.].

1930-жылдардағы ашаршылық пен қуғын-сүргін жылдары ел өмірінің ең күрделі кезеңі болды. Сол жылдары дін ұстанған адамдар мен зиялылар қуғынға ұшырап, халық рухани қысым көрді. Осындай қиын кезеңде Жандарбек қожа да өзінің ұстанымынан таймай, мұсылмандық ғұрыптарды сақтап, ауыл арасындағы діни дәстүрдің үзілмеуіне үлес қосты. 1934 жылы ол Аққөл кеңшарынан Жамбыл облысының Қаракемер ауылына қара жұмысқа жіберілген. Бұл кезеңде ол ел ішінде сабырлы, еңбексүйгіш мінезімен, қарапайым халыққа жақындығымен танылды.

1937-1938 жылдардағы саяси қуғын-сүргін мен ашаршылық зұлматы басылған тұста, ел енді еңсесін көтеріп келе жатқанда, Ұлы Отан соғысы басталды. Жандарбек Қожахметұлы 1942 жылы Аққөл ауылының Сарықамыс бөлімшесінен майданға аттанып, 219-атқыштар полкінің құрамында жауға қарсы соғысқан. Ол Украина, Саратов және Германия бағытындағы шайқастарға қатысып, ел қорғауда ерлік пен батырлық танытты [5].

1943 жылғы 219-қаңтардағы ұрыс 219-жаяу әскерлер дивизиясындағы жауынгер Жандарбек атаның есінде ерекше сақталған. Атаның қызмет ететін атқыштар полкінде алты пулемет қалды, адам қатары да сирей бастайды. Күшін жинап аолған жау оқ-дәрімен қарсы шабуылға шықты. Жәкен автоматымен батыл атысып, тау сілемінің артына жасырынуды және қарсы шабуыл ұйымдастыруды ұйғарды.

Командирдің: «Танктерді өткізіп, жау әскерін бөліп алыңдар!» – деген бұйрығы орындалды. Жандарбек атаның «Атыңдар!» деген үні соғыс дауылымен үйлесіп шықты. Сапырылған оқтар, салынған снарядтар... Шабуыл тоқтады. Не алға, не артқа – бірде-бір жау әскері қалмады [6, 133 б.].

Бұл жолы Қожа атаның тобының барлығы «Ерлігі үшін» медалімен марапатталды. Жандарбек ата өзі жау шабуылын тежегені үшін жақын арада «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталды [5].

Соғыстағы ерлігі үшін «Украинаны азат еткені үшін», «Германияны азат еткені үшін» медальдарымен, «Қызыл Жұлдыз» және III дәрежелі «Даңқ» ордендерімен марапатталған. 1945 жылғы Днепр шайқасында ауыр жараланып, госпитальға түскен. Жеңіс күнін госпитальда қарсы алғанымен, еліне бір жылдан соң оралған [7, 3 б.].

Соғыстан кейінгі жылдары Жандарбек ата тракторшы-комбайншы болып еңбек етіп, ауыл шаруашылығын қалпына келтіруге белсене атсалысты. 1946–1956 жылдар аралығында егін егіп, жер жыртып, халық тұрмысын жақсартуға үлкен үлес қосты. Өз еңбегі үшін бірнеше рет мадақтау грамоталарымен және мемлекеттік сыйлықтармен марапатталған, «Еңбек ардагері» атағын иеленген [5].

Еңбегімен бірге Жандарбек қожа ел ішінде рухани тұлға ретінде де жоғары құрметке ие болды. Ол көрегендігімен, сабырлы мінезімен және адамдарға деген шапағатымен ел ықыласына бөленді. Ел аузындағы естеліктерде Жандарбек қожа емшілік қасиетімен көптеген адамдарға шипа берген, батасымен жол ашқан, жастарды имандылыққа, адалдыққа үндеген тұлға ретінде сипатталады.

Кеңестік кезеңде дінді ашық насихаттау қиын болғанымен, ол Аллаға деген сенімінен айнымай, халық арасында рухани тазалықты сақтауға тырысты. Қолында барды бөлісіп, мұқтаж жандарға көмектесіп отырған. “Қасиетті болса да қарапайым өмір сүрген” деген сипаттама оның адамдық болмысына берілген әділ баға еді.

Еліміз тәуелсіздік алған соң, Жандарбек ишан ұрпағының рухани мұрасын жаңғырту мақсатында 1996 жылы Ақтоғай ауданында Жандарбек қожа атындағы мешіт салынды. Бұл мешіт тәуелсіз Қазақстандағы Ақтоғай өңірінде салынған алғашқы мешіттердің бірі ретінде тарихта қалды.

Жандарбек атаның өмірі – әулетінің дәстүрін жалғаған рухани сабақтастықтың көрінісі. Ол Исабек ишанның емшілік пен көріпкелдік қасиетін, Мұрат ишанның ағартушылық рухын өз бойында тоғыстырып, сол арқылы халыққа қызмет етті. Оның өмір жолы мен өнегесі – рухани төзімділіктің, адал еңбектің және имандылықтың символы.

Жандарбек атаның емшілік және көріпкелдік қасиеттері мен ұлттық руханияттағы орны. Жандарбек Қожахметұлы – Аққөл-Жайылма өңірінде халыққа ізгілік пен имандылықты насихаттаған қасиетті тұлға. Ол кісі туралы ауылдастардың аузында аңызға бергісіз әңгімелер көп сақталған. Жандарбек атаның діндарлығы, ерекше қасиеттерге ие екендігі туралы әңгімелер ауылдастары арасында жиі естіледі. Оның ауыл тұрғындарымен аға-бауырдай етене араласқаны, халықпен жақын қарым-қатынаста болғаны белгілі.

Ауылдастары Жандарбек ата туралы әртүрлі әңгімелер айтып, өмірлік тәжірибесі мен тәлімін жеткізген. 2012 жылы қағазға түсірілген әңгімелерінде, мысалы, Жандарбек атаның үй шаруашылығындағы ірі жұмыстарға Шұға ауылынан адамдар шақыру дәстүрі сипатталған. Бұл дәстүр қазіргі күнге дейін сақталып, ауыл тұрғындары қасиетті әулетке құрмет көрсетуді жалғастырып отыр [8, 98 б.].

Жандарбек атаның өмірлік тәлімі мен өнегесі тек көріпкелдікке ғана емес, еңбекқорлыққа, шыдамдылыққа, табандылыққа негізделген. Ол «Адамды жақсылыққа тәрбиелеуден жалықпау керек» деп үйреткен. Ауылдағы бай әулеттен шыққан баланың ұрлыққа баруы оқиғасын мысал ретінде келтіріп, дұрыс тәрбие берудің қаншалықты қиын екенін түсіндірген. Оның айтуынша, тәрбие күнде тер төгіп, еңбекпен берілген үлгіге негізделуі тиіс.

Жандарбек атаның емшілік қасиеті де жоғары бағаланған. Ол халыққа дәрі-дәрмекпен қатар, рухани шипа мен ақыл-кеңес

берген. Адамдар оның батасы мен тәлімін, шариғат бойынша ұлағатты кеңестерін жоғары бағалаған. Оның асыл қасиеті сырқат адамдарға да жан-жақты демеу болған, жамағатпен кездескенде көңілі көтеріңкі, сөздері нұрлы әрі тәрбиелік мәнге толы болған.

Жандарбек атаның көріпкелдік қасиеті мен рухани ықпалы тек жеке адамдарға ғана емес, бүкіл ауыл қауымына тиген. Мысалы, Барлыбай ауылы, Ақтоғай ауданы тұрғыны К. Дуйсенбаев естелігі:

Мен Жандарбек атаның көріпкелдігіне екі рет ерекше қайран қалдым.

Қазақстанның 40 жылдығына орай, 1967 жылы аудандық және облыстық жазғы спартакиада өтті. Мен күреске қатысқан кезде Жәкен ата: «Қарағым, Кәрібай, сен бұл жылы ешкімнен де жеңілмейсің. Аудан, облыс, тіпті республикада жеңіп келесің», – деп бата берді. Айтқан батасы дәл шықты, мен қазақша және еркін күресте жүлделі орындарға ие болдым.

Отыз жыл бірге өмір сүрген қосағым Қомалқызы Мәпиш бір күн ғана ауырып, 1990 жылы 11 қарашада аудандық ауруханада операция кезінде күтпеген жерден қайтыс болды. Біз еш дайындықсыз болдық. Жерлеуге қажетті бес әйелдің киіміне плюш-барқыт тауып, бір бөлігін қарызға алдық. Қарыз иесі бірнеше рет келіп, қайтарын талап етті, бірақ оны бір жылға жуық уақытқа дейін өтеу мүмкін болмады.

Бір күні қарызды өтеу үшін Аққелдегі Жәкен атаға барғанымда, амандасқан соң: «Бәйбіше, мына Кәрібай бір нәрсе таппай қысылып жүр. Анау сандықтан бір плюш-барқыт шығар», – деп жұбайына бұйырды.

Оның барқыт керек екенін қайдан білгенін түсіну мүмкін емес! Барлығы дәл солай болды. Мен Жандарбек атаның көріпкелдігі мен сәуегейлігіне қатты таң қалдым. Қайран атам, нағыз асыл қасиеті бар адам! [9, 5 б.]

Сонымен қатар, Нағи Ахметқалулы, Еңбекші ауылы тұрғынының естелігіне сәйкес, Жандарбек ата сырқат кезінде де жамағатпен бірнеше рет кездесіп, шариғат бойынша пайдалы әңгімелер айтып, кейде тыңдаушыларын күліп жіберетін жайдары мінезін көрсеткен. Бірде оның жанға жақын серігі күнкөріс үшін шоферлік куәлігінен айырылып қалғанын айтып, алаңдаса, Жандарбек ата батасын беріп, қажетті рұқсатты алғаннан кейін, мәселесінің тез шешілгенін байқатқан. «Мен кірген бойда милиция капитаны кім екенімді, қайдан және не үшін келгенімді сұрамай-ақ, куәлігімді қолыма беріп, «Біздің маңайға келгеніңнің ақыры

болсын» деді. Сол кезде мен Жәкен атаның асыл қасиеті мен ықыласына таң қалдым», – деп еске алады Нағи Ахметұлы.

Жандарбек атаның өзінің ұлы Ахметолла әкесін еске ала отырып, былай деді: Еске алатын бір оқиға бар: бүкіл Аққөл ауылының механизаторлары мекемеге (Куйбышев ауданы, қазіргі Актогай ауданы) жинақталды. Жиынға ауданның бірінші хатшысы, Махмет Қайырбаев және басқа да азаматтар қатысқан. Жиында механизаторлардан ант алынды, әр қатысушы өз уәдесін берді. Соңында әкем, Жандарбек ата, қолын жайып Алладан тілек тілеп: «Берілген жоспарды Алла қаласа орындауға тырысамыз», – деп дұға жасады.

Сол жылы егін жақсы шықты, барлығы уақытында жиналды. Жандарбек атаның еңбегін бағалау ретінде оған сыйлық ретінде «Москвич-402» автокөлігі тарту етілді. Бұл оқиға әкемнің халыққа деген қамқорлығы мен еңбексүйгіштігін көрсететін есте қаларлық жағдай болды [9, 6 б.].

Жандарбек ата өмір бойы терең ойлы, мәнді сөздер айтып, адамдарды тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлген. Ол үнемі: «Адамды жақсылыққа тәрбиелеуден ешқашан жалықпау керек» деп үйреткен. Бірде бай отбасының баласы ұрлық жасайды: торсықтағы сүтті ішіп, орнына суды құйып қояды. Сүттің иесі бұл әрекетті байқап, баланы ұстаған. Жандарбек ата бұл оқиғаны талдай келе: «Дүние қажет болса, ата-анасы барын бере алады. Олар баласына тәрбие беруге тырысады. Бірақ бала неге ұрлыққа барды?» – деп ойланған.

Баланың ісін шешкен кезде оның шешесі былай деп мойындайды: «Мен жүкті кезімде көршінің үйіне барған едім. Олар дастарханға тәтті жеміс қойған, мен қызығып, үй иесі қарамаған сәтте біреуін аузыма салдым». Жандарбек ата осы жағдайдан сабақ шығарып: «Сондықтан балаға дұрыс әдет пен тәрбие беру оңай емес. Ол үшін күнделікті қажырлы еңбек пен шыдамдылық қажет, тіпті инемен құдық қазғандай тер төгу керек», – деп шариғаттан ұлағатты өнегелер айтқан.

Сонымен қатар, ол өмірлік тәлімінде: «Өмір жолы әрқашан бұралаңды, қиындықтар кездеседі, жеңіл жол да бар. Адам болған соң, нашар қылыққа берілмей, барынша шыдамды және табанды болу қажет. Сол кезде ғана мақсатқа жетесің және өміріңнің босқа өтпегеніне өзің де риза боласың», – деп тәлім берген.

Жандарбек ата кісілерді қуанышпен қарсы алатын, қонаққа келген адамдарға ерекше ізет көрсететін. Үйге кірген қонақтарға өзі орнынан тұрып, жылы жүзбен күлімдеп, қонақтар дастархан басына жайланғанша отырмайтын. Ас ішкенде қожекең берген тағамды

бағалап, шүкіршілік жасап, әрдайым адамдарға ырызылықты сезіндіретін. Ас соңында Қажымұқан сияқты үш саусағымен майлы етті алып, қонақтарға ұсынып, үнемі:

«Алланың ол да бір аманаты,

Адамның болу керек қанағаты», – деп тағамның қадірін білуге, азын-аулаққа қанағат етуге үйрететін.

Жандарбек атаның бата беру рәсімі ерекше мәнге ие болған. Ол бата айту кезінде тізерлеп отырып, кейін көтеріле, тербеніп, қозғалыста болып, қоңыр дауыспен: «Тату елдің тамағы таусылмайды», – деп аяқтайтын. Қонақтарды шығарып салғанда, батасын орамалға түйіп, қалтасына салып беріп, «Менің жасымды берсін» деп тілек айтқан. Оның жүрісі ерекше сәнді, күлкісі көңілді, күлгенде бүкіл денесімен қозғалып, келген адамдардың қалай қабылдағанын көзбен бақылайтын [5].

Жандарбек ата келушілерді жасына, мамандығына, қызмет дәрежесіне қарай дұрыс бағыттай білетін. Республика мен облыс басшылары келгенде аудан мен ауыл тіршілігі туралы баяндай отырып, кейбір проблемалық мәселелерді біздің атымыздан бұрын келісіп қойғандай жеткізетін. Ол халықты да билік өкілдерін сыйлауға, тыңдауға шақырып, «Билік жүргізуші адамдардың да жұмысы оңай емес, он саусақ бірдей емес, отбасын ұстаудың өзі өнер», – деп айтатын.

Сонымен қатар, ата тұрғындарды бірлікте болуға, тату-тәтті қарым-қатынаста болуға, кешірімді және бауырмал болуға тәрбиелеген. Кісіні жамандауға, кінәлауға жол бермей, «Ол қателескен шығар, ойға келеді», – деп кешірімді болуды үйреткен. Балалары мен ауыл тұрғындары үшін ол үйін кеңейтіп, қорасын үлкейтіп, отау жасап, болашақты ойлаған.

Жерлес ақынның сөзімен айтсақ:

«Келер күннің қамын ойлап жанын сап,

Үйін кеңейткен, тыным таппай дамылдап.

Ұрпақтарым басын қосып тұратын,

Болсын деді-ау осы қара шаңырақ».

Жандарбек ата – келешекке зор сеніммен қараған, ауылды көркейтуге, тұрмысты жақсартуға және ұрпақты тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлген адам. Бірде кейбір ауылдардың жанындағы қоршаусыз зираттар, мал жүрген жерлер және ішіндегі құрылыс қалдықтары туралы мәселе көтерілгенде, ол мұны шешуге белсене кірісті. Жандарбек атамен ақылдаса отырып, зираттарды тазалап, қоршауды орнатуға, басына үй салып, қажет құрал-жабдықтарды орналастыруға келістік.

Бұл тәжірибені Аққөл ұжымынан бастап, басқа ауылдардың басшыларына семинар-кеңес арқылы жеткізілген. Жандарбек ата бұрынғы замандардағы тарихты еске сала отырып, «Екі мемлекет жауласқанда, қарсыластарының бабалары жатқан жерін басса, сол жеңді деп есептеген заман болған» – деп түсіндірді. Оның бастамасы ізгі іс ретінде ауданнан Баянауыл, Май және Шарбақты аудандарына да тарады.

Қорыта айтқанда, Жандарбек Қожахметұлы – ұлттық руханиятта ерекше орны бар тұлға. Ол емшілік және көріпкелдік қасиеттерімен қатар, халыққа моральдық және рухани бағыт беруші, ұлттық дәстүрлер мен діни ғұрыптарды сақтаушы ретінде танылған. Жандарбек атаның өмірі мен іс-әрекеті – қарапайымдылық, парасаттылық, еңбекқорлық пен имандылықтың үлгісі болып, кейінгі ұрпаққа рухани мұра ретінде жеткізілген.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Артықбаев Ж. О. «Қожалар туралы этюдтер» // https://kozhalar.kz/20162769-qozhalar-turaly-etyudter

2 Артықбаев Ж. О. Аққөл-Жайылма өңірінің тарихы. Павлодар қаласы, «Сарыарқа Самалы» газеті, 2005 жыл.

3 Мәшһүр-Жүсіп шығармалары. 1-том. Павлодар, 2003. – Б. 229-247

4 Аққөл-Жайылма. Деректі публицистикалық шығарма. / Бас редактор Е.М. Арын. – «Эко» баспасы, 2012, - 324 б.

5 Жандарбек Қожахметұлына арналған мұражай материалынан

6 Мундуинов Е. Ғасыр. Мешіт. Жандарбек Қожа. Павлодар. ТОО: «Дом печати», 2006, 226 б.

7 Қамзаттөре Ж. «Әулие шапағаты» кітабынан., «Отарқа» газеті, 01.2014 ж, №3

8 Камзин Ж. Ж. «Әулие ата шапағаты.» Павлодар, 2003. – Б. 190

9 Қасенұлы Қ. «Жандарбек қожаның қасиеттері» // «Сарыарқа самалы», №7. 2002 жыл

10 Түгелбаев Ә. «Аққөлді әулиелі атандырған» // «Сарыарқа самалы», №98. 2006 жыл

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОСТАРДЫҢ МӘДЕНИ ЫҚПАЛДАСТЫҒЫ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ

ҚЫЗЫР Б.
Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, үштерек ауылының орта мектебі, Ақсу қ.
ЖЕКСЕНБАЙҰЛЫ І.
6-сынып оқушысы, үштерек ауылының орта мектебі

Қазақстан әлемдегі ең көпұлттар мекендейтін зайырлы мемлекет. Елімізде 130-дан астам өзге ұлт өкілдері өмір тұрады. Кеңестік кезеңде түрлі халықтардың Қазақстанға еріксіз және ерікті түрде қоныстануы ұлттар мен ұлыстардың өзара ықпалдасып, бірін бірі толықтыра отырып, ортақ қазақстандық мәдени орта қалыптасты.

Мәдени ықпалдастық дегеніміз әртүрлі ұлт өкілдерінің салт-дәстүр ғұрыптары, тілі, өнері, тұрмысы және рухани құндылықтары арқылы өзара араласуы.

Зерттеу жұмысының мақсаты:

Қазақстан этностарының мәдени ықпалдастығын зерттеп, олардың дәстүрі мен қазіргі заманға сай жаңашылдық байланысы мен ұлтаралық ынтымақтастығын анықтау.

Мақсатты жүзеге асыру үшін міндеттері:

• Қазақстан этностарының қалыптасу тарихын зерделеу;

• Этностар арасындағы мәдени ыпалдастықтың жаңашыл дәстүрін көрсету;

• Зерттеу жұмысының өзектілігі: Қазақстан этностарының дәстүрі мен мәдениетінің ортақ ерекшеліктерін көрсету.

Зерттеу жұмысының сұрақтары:

1.Қазақстанда этностар тарихи тұрғыда қалай қалыптасты, дәстүрлері қандай?

2.Жаңашылдық пен жаһандану мәдени ықпалдастыққа қала әсер етуде?

Зерттеу әдіс-амалдар мен кезеңде**:**

1.Теориялық талдау ғылыми әдебиеттер менресми дереккөздерді саралау;

2.Салыстырмалы талдау-әртүрлі этностардың мәдени ерекшеліктерін салыстыру;

3.Сауалнама алу;

Этнос пен этногеноз «Этнос» гректің «ethnos» «халық» өзінен шыққан. «Этногеноз» ұғымы халықтың құрылу үдерісін білдіреді.

Кез келген этностың қалыстасуында қоныстанған аумақтың тұтастығы маңызды рөл атқарады [1. 159б].

Қазақстан этностарының қоныстануы XIX ғ. 60-жылдарынан бастап Қазақ жеріне орыс шаруаларын қоныс аударудан басталады. Орыс және украин шаруаларын қоныстандыру XIX ғ. 70-жылдары қарқын алып,ғасыр соңына қарай ол жаппай сипатқа ие болды. XVIII-XX ғасырлардың бас кезінде Қазақстанның байырғы халқы өлкенің басым көпшілігін құрады. 1897 жылы Қазастанда барлығы 4147,7 мың адам тұрған болса, соның 80 пайызға жуығы қазақтар болды. Халықтың қалған бөлігін қазақтар мен қоныс аударған орыс шаруалары, сондай-ақ ұйғыр, дүнген, татар, өзбек басқада этностық топтар құрады. Қазақстанға алғашқы болып келгендер қазақтар мен әскери шенді орыстар болды. Шаруаларды қазақ өлкесіне кеңінен тарту үшін патша үкіметі отарлау әдісін де, күш қолданып, еріксіз жер аударды. Этностардың қоныстану тарихы (Ұлы Отан соғысы мен жер аудару кезеңін) қамтиды. Мемлекет құрушы қазақ ұлыт мен өзге этностардың өзара қарым - қатынасы. Конституциялық теңдік пен бірлік.

1930-1950 жылдары басталған депортация саясаты этностардың ел аумағына таралуына ықпал етті. Мысалы, немістер, шешен-ингуштар Қазақстанға күшпен қоныстандырылды. Бұл жағлайлар этностар арасындағы мәдени өзара ықпалдастықты нығайтуға негіз болды [2.169б].

Қазақстан Республикасының Конституциясында барлық ұлттар мен ұлыстардың теңдігі мен құқықтары Заңмен қорғалады. Бұл көпэтносты елде өз мәдениетін сақтап, дамытуына жағдай жасайды. [3. 48б]

Елімізде 2024 жылы жүргізілген есеп бойынша халыө саны ең көп ұлттар: орыс, өзбек, украина, үйғыр, неміс, татар, әзербайжан, корейлер.

Орыстар – 2983317 (14,8%), Өзбектер – 660564 (3,2 %), Украиндар - 375914 (1,8 %), Ұйғырлар – 301584 (1,5 %), Немістер – 224262 (0,6 %), Татарлар – 219201 (1,0 %), Әзербайжандар - 152847 (0,7 %), Корейлер – 120262 (0,6 %), Түріктер 90015 (0,4 %), Дүнгендер 83948 (0,4 %), Беларустар 75048 (0,3 %), Тәжіктер – 55873 (0,2 %), Күрдтер – 50264 (0,2 %), Қырғыздар – 38596 (0,1 %). Халық саны жағынан 1000-ға жетпейтін, ұлт өкілдері Құмықтар -973, Румындар – 876, Коми-пермяктар – 786, Үндістан мен Пәкәстан халықтары - 752, Қалмақтар -724, Караимдар -586, Ұлтын көрсетпендер – 67263 (0,3%), басқа ұлттар 52615 (0,2%) көрсетті. [2. https://24.kz/kz/zha-aly-tar/kogam].

Қазақстандағы этностардың мәдени ықпалдастығының негізі – олардың ортақ дәстүрлері мен салт-саналары. Ұлттық мецрамдар,

тағамдар, киім-кешек, өнер және тұрмыстық жағдайындағы ұқсастықтар өлттар арасындағы байланыстың дәстүрлі көрінісі негіз болады.

Наурыз мейрамын қазақтардың ғаа емес, Қазақстанда тұратын көптеген ұлттардың ортақ мерекесі. Бұл көктемнің келуін білдіретін мереке әртүрлі ұлттардың салт-дәстүрін біріктіріп, ортақ мәдени кеңістікті қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мысалы. Өзбек, ұйғыр, қырғыз , түркі тілдес ұлттар Наурыз мерекесін ерекше тойлайдф, ұлттфқ құндылықтарын дәріптейді.

1-сурет: Этно стильдегі киім үлгісімен менің отбасым.
2-сурет: Бумажникова Светлана Петровна, Ақсу қаласы орталық кітапхана қызметкері.
3-сурет: Мектеп формасымен 8-сынып оқушылары.

Ұлттық киімдер мен қолөнері – мәдени дәстүрлерінің ерекше бір бөлігі. Әрбр ұлттардың киім үлгісі мен ою-өрнектері деке дара бір-біріне ұқсамағанымен, оларды жасауда қолданатын маталар мен техникасы бірдей. Мысалы. Қазақ ұлтының шапаны мен өзбек халқының халаттарының түстері мен оюларының ұқсастығы бар. Музыка және би өнері де ықпалдастықтың маңызды бір саласы. Қазақ домбырасы мен ұйғыр дуттары, өзбек сырнайы сияқты аспаптар этностардың ортақ музыкалық мәдениетін

қалыптастырады. Дәстүрлі мәдени элеметтер этностар арасындағы түсіністікті нығайтыпмаңызды факторға айналды.

Дәстүрлік ықпалдастық үлгілері:

Мерекелер: Наурыз жыл басы, құрбан айт – мейрамдары түркі тілдес ұлттардың ортақ қуанышы, бәрі осы күнді асыға күтеді, ұлттық құндылықтардың дәріптелетін, адамгершіліктің, ізгіліктің шуағын шашатын күн. Ұмытылып қалған дәстүрлер жаңарып көрсетіледі. Ұқсас тағамдары: палау, манты, бауырсақтың түрлері, бешбармақ, сүттен жасалатын тағам түрлері бәріде жаңарудың ерекше көрінісін паш етеді. Ұлттық киімдер: әр адам, әйел адам, үлкендер, жастардың киім үлгісіндегі эстетикалық талғам, жас ерекшеліктеріне сай жарасымдылық әрқайсысының бір-біріне ұқсамайтын ерекшеліктері бар. Ортақ кәсіптерінің бірі – мал шаруашылығы, егіншілік, Кең тараған кәсіптері қолөнері мен сауда-саттық, оның ішінде кілем тоқу, киіз басу, зергерлік бұйымдар жасау. Ұлы Жібек жолының бойында жалғасты.

Қазақтар мен қырғыздар көбіне көшпелі өмір салтын ұстанып, мал шаруашылығымен айналысқан. Қазақтарда жайлау, қыстау, күзеу деген маусымдық қоныстары болды. Себебі, малдың азығын сақтау үшін. Ал, өзбектер мен ұйғырлар отырықшылық өмір сүрді, егіншілік пен бау-бақша өсіруді тұрақты кәсіп етті. Жеке кәсіптері: қазақ – көшпелі жылқы шаруашылығы, қымыз өндіру, саятшылық құру бүркітпен аң аулау. Қырғыз – як (топоз) өсіру таулы өлкеде, киізден шырдақ, ала-киіз жасау. Өзбек – мақта қсіру, жібек өндіру, қыш құмыра жасау және қала қолөнерін дамытты. Ұйғыр – жібек шаруашылығы, жүзім көкеніс өсіріп, кілем тоқумен айналысты.

Киім, тұрмыс, мал шаруашылығы, егіншілік кәсіп, қолөнердегі ұқсастықтар ою-өрнектері салу киімдерінде.

1-сурет: Наурыз мейрамы қазақ,
2-сурет: Өзбек ұлты.
3-сурет: Қырғыз ұлты

Қазіргі жаһандану дәуірінде Қазақстандағы этностар арасындағы мәдени ықпалдастық жаңа сипатқа ие болды. Білім беру жүйесінде жаңашылдықтар мен медиа және интернет ресурстар – этностардың мәдениетін дамуының тиімді жолы болды. БАҚ пен әлеуметтік желі, түрлі YouTube жобалар, TikTok-тағы ұлттық контент, платформаларда ұлттық салт-дәстүр, өнер, ортақ хобби, тіл мен тарих туралы зерделеніп, кеңінен таралуда. Осы заманауи үрдістер дәстүрлі мәдени ықпалдастықты толықтырып, Қазақстандағы этностардың мәдениетаралық қарым-қатынасын жаңа деңгейге көтерілуде.

Қазақстан халқы Ассамблеясы – бұл ұйым 1995 жылы 1 наурызда құрылған және этностар арасындағы ынтымақтастық пен диалогты нығайтуға, қоғамда үйлесімділік пен келісімді сақтау, көпэтникалық қоғамның қажеттіліктеріне жауап беру және әрбір этнос пен ұлттың мәдениетін дамыту үшін жағдай жасайды [4. 206б].

Ассамблея жыл сайын этномәдени фестивальдер, форумдар, көрмелер ұйымдастырады. Мысалы, «Тәуелсіздікке 30 жыл» мерекесіне арналған іс-шараларда түрлі этностардың дәстүрлері

мен өнерлері көрсетілді. Этнофестивальдер мен форумдар – бұл шаралар этностардың мәдени мұрасын танытып, халықтарды жақындастыруға мүмкіндік береді. «Мәңгілік ел» этнофестивалі Қазақстанның барлық аймақтарынан қатысушыларды жинап, ұлттық киімдер, тағамдар мен өнерлерді ұсынады. Жыл сайын «1 мамыр Бірлік бірлік күні» ерекше аталып өтіледі.

Этностардан біз не үйрене аламыз? 1. Сабыр мен сыйластық – әр ұлттың үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсету дәстүрі бар. 2. Тілге, дәстүрге деген құрмет, тәртіп пен еңбекқорлық – мысалы, кәріс, неміс, татар халқынан еңбекке адалдықты үйренуге болады. 3. Мәдени байлық – әр этностың әні, биі, ұлттық киімі – көркемдік пен талғам үлгісі.

Ұсыныс: Қазақстан этностарының мәдени ықпалдастығын сақтау үшін этномәдени іс-шаралар мен озық дәстүр, тәрбие тәжірибесін дамыту қажет.

Қорытынды: Қазақстан этностарының мәдени ықпалдастығы – елдегі тұрақтылық пен келісімнің негізі. Дәстүр мен жаңашылдықтың үйлесуі ұлт бірлігін нығайтады. Әр этнос өз салт-дәстүрі мен ұлттық құндылықтарын ұстану, ұлтты сақтау болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. — Астана, 2017. — 48 бет.

2 Дүниежүзі тарихы оқулық 10 сынып, 76, 169 бет.

3 6-сынып оқулық 159 бет. Атамұра 2018ж

4 Қазақстан халқы Ассамблеясының ресми сайты: www.asmbl.kz , 206 бет.

5 Ұлттық энциклопедия / Бас редактор: А. Нысанбаев. — Алматы, 2005.

6 https://24.kz/kz/zha-aly-tar/kogam/700705-kazakstanda-130-ult-pen-ulys-okilderi-turady

SMART-ТУРИЗМ САКРАЛЬНЫХ МЕСТ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ: ВИРТУАЛЬНЫЙ ТУР И TELEGRAM-БОТ КАК ИНСТРУМЕНТЫ ЦИФРОВОГО ПУТЕВОДИТЕЛЯ

МАУЛЕТ А. А.
ученик 5 «Ж» класса, СОШ №29, г. Павлодар
АЛЬЖАНОВА С. И.
учитель – исследователь, СОШ №29, г. Павлодар
ТУРТУЛОВА З. Х.
педагог-эксперт, СОШ №29, г. Павлодар
БЕКЕТ Ш. М.
магистр, НАО «Торайгыров университет», г. Павлодар

С 2017 года в Республике Казахстан в рамках государственной программы «Рухани жаңғыру» реализуется проект «Духовные святыни Казахстана» («Сакральная география Казахстана»), направленный на системное выявление, изучение и популяризацию объектов, обладающих особой историко-культурной значимостью. В рамках данной инициативы в регионах страны сформированы специализированные областные рабочие группы, в состав которых вошли историки, краеведы, археологи, культурологи и представители местных сообществ [1]. Междисциплинарный подход позволил обеспечить комплексность исследования сакральных объектов, учитывая, как научные, так и локальные, устные источники информации.

Под сакральными объектами в контексте проекта понимаются особо почитаемые элементы природного и культурного ландшафта, включающие памятники природы, археологические комплексы, архитектурные сооружения светского и культового назначения, некрополи, мавзолеи, а также места, связанные с ключевыми историческими, политическими и духовными событиями, имеющими устойчивую значимость в коллективной памяти народа Казахстана [2]. Таким образом, сакральность рассматривается не только как религиозная категория, но и как культурно-символический феномен, формирующий национальную идентичность.

Систематизация выявленных объектов осуществляется по пяти основным категориям: особо значимые памятники природного наследия; археологические комплексы и крупные средневековые центры; религиозные и культовые сооружения, выступающие местами поклонения; объекты, связанные с жизнью и деятельностью

выдающихся исторических личностей; локации, отражающие важнейшие исторические и политические события [2]. Данная классификация обеспечивает логическую структурированность материала, облегчает его научный анализ и способствует формированию целостного представления о сакральной географии страны.

В условиях стремительной цифровизации общества и трансформации образовательной среды особую актуальность приобретает внедрение инновационных технологий в процессы изучения и популяризации культурного наследия. Разработка мобильных цифровых помощников представляет собой одно из перспективных направлений, позволяющих интегрировать образовательный контент в повседневную цифровую практику пользователей [3]. Особенно важным является ориентирование подобных решений на школьную аудиторию, поскольку именно в этом возрасте закладываются основы исторического сознания, ценностных ориентаций и гражданской идентичности [4].

Теоретико-методологическую основу исследования составили труды, посвящённые цифровизации культурного наследия, разработке образовательных цифровых ресурсов, а также использованию интерактивных и мультимедийных технологий в обучении [5, 6]. Современные исследования подчеркивают, что интерактивные форматы способствуют более глубокому усвоению материала за счёт вовлечения пользователя в процесс познания, формирования эффекта присутствия и развития навыков самостоятельного анализа информации [7]. В данном контексте цифровые образовательные продукты рассматриваются не только как средство передачи знаний, но и как инструмент формирования метапредметных компетенций.

Методика разработки проекта включала несколько последовательных этапов. На первом этапе осуществлялся сбор, анализ и систематизация информации из научных публикаций, архивных документов, музейных фондов и электронных баз данных. Дополнительно проводились интервью с краеведами, историками, музейными работниками и местными жителями, что позволило выявить уникальные сведения, не зафиксированные в официальных источниках. Использование качественных методов исследования обеспечило углублённое понимание локального историко-культурного контекста.

Практическая часть исследования включала проведение полевых экспедиций к сакральным объектам Павлодарской области.

В ходе выездов осуществлялись фото- и видеосъёмка, аудиозапись интервью, а также наблюдение за функционированием музейных экспозиций и туристической инфраструктуры. Применение методов мобилографии позволило создать визуальный контент, адаптированный под современные цифровые платформы и предпочтения пользователей, особенно молодёжной аудитории. Особое внимание уделялось качеству визуализации, композиции и информативности материалов.

На основе собранных данных была разработана авторская интерактивная карта «Маршрут по сакральным местам малой Родины», представляющая собой геоинформационный ресурс, интегрирующий координаты объектов с их краткими описаниями, фото- и видеоматериалами. Карта обеспечивает удобную навигацию и может использоваться как в образовательных, так и в туристических целях. Дополнительно была подготовлена имиджевая продукция (буклеты, брошюры), выполненная в едином визуальном стиле и доступная как в печатном, так и в цифровом формате.

Особое место в структуре проекта занимает видеоконтент, созданный с использованием элементов репортажа, интервью и визуальной аналитики. В процессе производства применялись современные инструменты видеомонтажа, инфографики, анимации и звукового оформления, что позволило повысить уровень восприятия информации и сделать её более доступной для широкой аудитории. Видеоматериалы выполняют не только информативную, но и эмоционально-вовлекающую функцию, способствуя формированию устойчивого интереса к изучаемой тематике.

Итоговым результатом разработки стал комплексный цифровой продукт, включающий Telegram-бот и виртуальный тур. Telegram-бот функционирует как интеллектуальный навигатор, предоставляющий пользователю структурированную информацию об объектах, отвечающий на запросы, а также предлагающий дополнительные материалы в зависимости от интересов пользователя [6]. Интеграция элементов искусственного интеллекта позволяет адаптировать контент и повышать его релевантность.

Виртуальный тур обеспечивает эффект иммерсивного присутствия за счёт использования панорамных изображений, видеоматериалов и интерактивных элементов. Пользователь получает возможность «посетить» сакральные объекты дистанционно, что особенно актуально в условиях ограниченной мобильности или удалённости регионов. Интерактивная карта, в свою очередь,

дополняет систему, обеспечивая пространственную ориентацию и быстрый доступ к информации [8]. Все компоненты объединены в единое цифровое пространство, доступное с мобильных устройств, что соответствует современным тенденциям развития мобильного обучения (m-learning).

Практическая значимость разработанного ресурса заключается в возможности его интеграции в образовательный процесс. Он может эффективно использоваться на уроках истории, географии и краеведения в качестве наглядного и интерактивного учебного инструмента. Использование мобильных устройств в образовательных целях способствует повышению мотивации учащихся, развитию их познавательной активности и формированию цифровой грамотности [4]. Кроме того, ресурс может применяться в рамках внеурочной деятельности, проектной работы и школьных исследований.

Дополнительным направлением применения является популяризация региона в цифровом пространстве. Материалы проекта могут использоваться для представления Павлодарской области на интернет-платформах, в социальных сетях, а также на выставках и культурно-образовательных мероприятиях. Передача печатной продукции в библиотечные фонды обеспечивает доступность информации для широкого круга пользователей.

Перспективы дальнейшего развития проекта включают расширение базы данных сакральных объектов, внедрение интерактивных образовательных модулей (викторин, тестов, квестов), а также адаптацию контента для различных возрастных категорий. Важным направлением является развитие аналитических функций Telegram-бота, позволяющих отслеживать пользовательскую активность, анализировать интересы аудитории и оптимизировать содержание ресурса [9]. Это создаёт условия для формирования у пользователей исследовательских навыков, критического мышления и способности к самостоятельной работе с информацией.

Таким образом, разработанный комплексный цифровой ресурс демонстрирует высокую эффективность применения современных информационных технологий в сфере сохранения и популяризации историко-культурного наследия. Его использование способствует формированию у молодёжи устойчивого интереса к истории родного края, развитию патриотизма и уважительного отношения к культурным ценностям. Реализация проекта подтверждает, что цифровые образовательные решения могут выступать важным инструментом трансляции исторической памяти и повышения

качества школьного образования [10]. В перспективе дальнейшее развитие ресурса позволит сформировать полноценную цифровую экосистему, выполняющую функции образовательной платформы, туристического навигатора и культурного медиаресурса региона.

ЛИТЕРАТУРА

1 Arkhymatayeva A. Основные направления модернизации педагогического образования в Республике Казахстан // Dünya İnsan Bilimleri Dergisi. – № 1. – 2023.– С. 64-86.

2 Мусабаев Т. Т., Иманжанова К. К. Сакральные объекты Казахстана как фактор развития национального духовного сознания // Вестник науки и образования. – № 23-1 (77). – 2019. – С. 15-20.

3 Карта сакральных объектов Павлодарской области: научно-популярное издание. – Астана, 2018. – 90 с.

4 Макаревская Ю. Э. и др. Разработка и апробация прототипа мобильного приложения для развития психолого-правовой компетентности педагогов // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – № 4. – 2025. – С. 329-358.

5 Горшкова М. А., Ефремов А. В. Использование цифровых платформ для воспитания патриотизма у подростков // Человеческий капитал. – № 4. – 2025. – С. 196.

6 Троицкая Е. А., Артюшина Л. А. Информационные технологии в учебном процессе: учебное пособие. – 2020.

7 Бодряга В. Е., Абрамова М. С. Донецкие чтения 2024: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности. – Донецкий национальный университет конференция: Донецкие чтения 2024: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности. Донецк, 15–17 октября 2024 года Памятник жертвам голодомора в Павлодаре [Электронный ресурс]. – URL: http://guidebook.kz [дата обращения 28.09.2026].

8 Ильчук Н. Д. и др. Развитие технологий для расширения возможностей виртуальных путешествий и образования: магистерская диссертация по направлению подготовки: 38.04. 02-Менеджмент. – 2024.

9 Памятник жертвам политических репрессий установили в Павлодаре [Электронный ресурс]. – URL: http://pavlodarnews.kz/index.php?id=10870 [дата обращения: 18.03.2026].

10 Сакральные объекты Казахстана общенационального значения : энциклопедия. – Астана, 2018.

САЯСИ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕР ИСА ТОҚТЫБАЕВ ТАРТҚАН ТАУҚЫМЕТ

ТУРГАНБАЕВА А. О., ҚУАНДЫҚОВ С. Ш.
тарих пәнінің мұғалімдері, Нұра ауданы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Астана қ.

«Алаш қозғалысының өкілі, ағартушы, журналист Иса Тоқтыбаевтың қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығының тағылымы мен өнегесі аз емес. Оның қазақ тарихы мен руханиятындағы алар орны да салмақты.Түрлі дереккөздер бойынша, Иса Тоқтыбай сталиндік түрмелер мен лагерьлерде 16 жылдан 19 жылға дейін болған.

1932-1936 жылдары Иса Тоқтыбаевтың алғашқы қуғын-сүргіні, түрмеге қамалуы басталды. Негізінен Иса Тоқтыбаевқа үш қылмыстық іс қозғалды. Өз өтініштерінің бірінде Иса ағамыз былай деп жазады. «Кезінде Голошекиннің солақай саясатын әшкерелеп, оның өрескел қателіктері мен партияның нұсқауынан тыс әрекеттерін көрсетіп партия басшылары И.В.Сталинге, Л.Кагановичке хат жолдағанмын, соны Голошекин кешире алмады.» [1, 3 б] деп жазалануының себебін айтқан болатын. Иса Тоқтыбаев 1926 жылдан кейін, Орта Азия мен Қазақстанның саяси және мәдени өміріне тікелей араласпағанымен, милиондаған адамды аштықтан қырған Голощекинге қарсы шығып, 1929 жылы оның зұлымдықтары жайлы Сталинге хат жазды. Иса Тоқтыбаевтың осы әрекеті үшін қазақтар «Кужақ» атаған Голощекин оны құртып жіберуге талпынғанымен, сол кездегі көрнекті партия қайраткерлері В.В. Куйбышев пен С.М. Кировтің көмегі арқылы аман қалды [1, 2 б].

Көп ұзамай ОГПУ органдары Иса Тоқтыбаевтың үстінен «Джайлас» деген атпен материалдар жинақтай бастайды. 1934 жылы 29 наурызда КСРО ОГПУ коллегиясы қаулысында Қылмыстық кодекс 58 бап-7, 58-11 тармағы бойынша 10 жылға бас бостандығынан айрылған. Яғни ТК (58-7, тыңшылыққа күдік), КРҰ (58-10, контрреволюциялық үгіт) бойынша айыпталды. Бұл 58-бап бойынша сотталған тұтқындар қарапайым қылмыскерлермен («қылмыскерлер», «тұрмыстық адамдар») салыстырғанда «саяси»деп аталды. Иса Тоқтыбаевтың автобиографиясында 1932 жылы желтоқсанда антикеңестік ұйымға қатысы бар деп тұтқындалып, 2 жыл Қарағандыда түрмеде болдым деп жазады. Жазаның ең жаппай шарасы бүкіл мүлкін тәркілеп ату және 10 жылға бас бостандығынан айыру, бүкіл мүлкін тәркілеу болды.

Осы туралы Иса Тоқтыбаев өзінің КСРО Бас прокурорына жазған арызында «Мені НКВД халық жауы деп жариялады» деп жазады [2. 4 б]. 1934 жылы 7 қарашада Иса Тоқтыбаев Қазақ өлкелік ВКП (б) хатшысы Мирзоян жолдасқа жазған өтініші мұрағатта сақталды. 1936 жылы В, Куйбышевтің көмегімен түрмеден босатылады. «Куйбышев пен Иса Тоқтыбаевтың достығы жары Фатима жеңгеміз былайша жалғастырды : Бір күні Исакең үйге көңілді кірді. Өзі Түркістан ЦИКтің Қазақ Республикасындағы тұрақты өкілі ретінде баратынын, ертең Орынборға жүретінін айтты. Кешке жігіттер келеді деді. Біздің үйімізге Куйбышев пен Төреқұлов, Т.Рысқұлов, Сүлеймен Есқараев, Әбу Құдабаев келіп, түннің уақытына дейін болды. Базардан семіз қозы сатып алған едік. Оның басын Иса бірден Куйбышевтың алдына қойды. Осыдан кейін Куйбышев біздің үйге жиі келетін, кейде қонып қалатын деп жазды» [4, 98 б.].

1933 жылы 23 тамызда Ленинградта тұтқынға алынып, мәжбүрлегенде М. Шоқайды көргенін мойындаған. Егемен Қазақстан газетінде жарияланған зерттеуші Әмірхан Бәкіруының дерегінде тергеушілердің неше түрлі құйтырқы әрекеттері баяндалып, Қазақстанда 1930-1933 жылдары ұлтшыл-контрреволюциялық ұйым жұмыс істегені келтірілді. Оның «Түркі халық партиясы» деген бөлігін Мұстанбаев, Мәскеудегі қазақ студент жастар тобын Тоғжанов пен Есқараев, «Егемен Түркістан мемлекеті» деп аталатын антикеңестік ұйымды А.Бірімжанов пен М. Шоқай басқарғаны туралы айтылады. Сонымен қатар, Орынборда Қаржаубаев, Ленинградта Иса Тоқтыбаев жетекшілік еткен ұлтшылдық бағыттағы орталық жұмыс жасағандығы баяндалды. Иса Тоқтыбаев тергеушілердің азаптауы барысында 1917 жылы Ташкентте біреудің жеке үйінде Мұстафа Шоқайды кездестіргенде, оның жанында Сұлтанбек Қожанов және Гүлсім Асфендиярова болғанын айтқан. Хаттама бойынша Тоқтыбаев, Аралбаев, Баймұхамедов, Нигмадиев кеңес үкіметіне қарсы жұмыс жүргізген антикеңестік ұйымның қатысушылары ретінде айыпталды. Хаттамада Тоқтыбаевтың кінәсі туралы нақты мысалдар келтірілмеген, бірақ оның жауаптарында антикеңестік көзқарастары бар деп жазылған. 1957 жылғы 0469 Каз КСР КГБ мұрағаты 1934 жылдың наурыз айының 7 сі. Нөмірі 4727 іс бойынша қазақ контр-революциялық тобының мүшелеріне қатысты айыптау шешімі Иса Тохтыбаев, Аралбаев Бекайдар, Баймұхамедов Ходжа-Ахмед , Нигмадилева Гибада . Қылмыстық істің статьясы 58-7, 58-10, 58-11 РКФСР Қылмыстық кодексі бойынша шешім шығарылды. 1933 жылы Қазақстан жеріндегі «Түркі партиясы»

атты контр-революциялық топ өкілдері тұтқындалып олардың істері әшкереленді. (ОГПУ қызметкерлерінің нөмірі 1292 ісі бойынша 12 адам сотталды.) Осы айыптау бойынша Иса Тохтыбаевқа Ленинград қаласындағы контр-революциялық студенттер тобын басқарды деген айып тағылып, ОГПУ қызметкерлері оны жойғандығын мәлімдейді.

Тергеуші Иванов Иса Тохтыбаевтың сөзінен: Иса Тоқтыбаев – мен және менің жақын пікірлестерім, Ком партия мүшелігінде болсақта біздер Алаш Орда партиясының идеясын жүзеге асыруды көздедік және олармен қарым-қатынаста болып, олардың қуғындалуын алдына алу мақсатында Ком. Партия ішіндегі тыңшы қызметін атқардық [3, 2 б]. Әрмен қарай , біздер бай отбасынан шыққандықтан қазақ жеріндегі кәмпескелеу бойынша, байларды қудалауға және олардың малдарын тартып алуға қарсы болдық және байлық феодалдық жүйені сақтап қалуға тырыстық [7]. «Түркі партиясы» қазақстанның үш облысын қамтыған Ақтөбе, Оңтүстік Қазақстан және Орал. Иса Тоқтыбаев ОГПУ қызметкерлеріне берген жауабында осылай айтады [8].

ОГПУ қызметкерлері Иса Тохтыбаевты қазақ жеріндегі байларды және колхоздағы қазақтарды шет елге көшуге үгіттеді деген айып бойынша Тоқтыбаев «Қазақ жерінде колхоздағы байларды кәмпескелеу және мүлкін тәркілеу басталған кезде, біздер бай халыққа жар салдық деп. Колхоздардан барлық мал-мүлікті алып шығыңыздар! Қазақты сақтап қалу тек сырттан ғана және шет елге көшіңіздер деп барлық байларды үгіттедік деген жауап берген» [8].

Оқу орындарына және мектептің бастауыш пен орта сыныптарына ОГПУ қызметкерлері «Түркі партиясы» мүшелері тек бай-феодалдарың баласын алып оларды Алаш рухында тәрбиеледі деп айып тағып Иса Тоқтыбаевты жауапқа тартады. «1930-31 оқу жылына тек қана бай-феодалдардың балаларын қабылдап, оларға сабақ беретін мұғалімдер мен жетекшілерді тыңғылықты таңдау жасап, Қызылорда қаласындағы білім беру мекемелеріне орналастыру керек және Алаш рухында, Алаш тәрбиесінде білім алу керек деген бұйрық бердім деп мойындайды» [8].

1935 жылы 26 қыркүйекте КСРО НКВД жиналысының шешімімен Иса Тоқтыбаев мерзімінен бұрын босатылды. Осы жайында Иса Тоқтыбаев өзінің КСРО Бас прокурорына жазған арызында «НКВД мені 10 жылға бас бостандығынан айырып, еңбек түзету лагеріне жіберді, бірақ екі жылдан кейін босатылдым»деп жазады [7].

1936 жылы тағы НКВД органымен тұтқындалып, 8 жылға еңбек түзету лагеріне жіберілгенін еске алады. Менің ісім бойынша

тергеуші Борисенко жұдырықсыз қол көтермей бірде-бір кездесуді өткізбегенін айтқан. «1939 жылы 31 желтоқсанда сағат 12 де ол мені төмендегі бір бөлмеге алып келді, оны ол «ажал бөлмесі» деп атады. Бөлме қабырғаларында қолдың, едендегі қанның іздері ажалды анық көрсетеді. «Бұл сенің жойылатын, өлетін жерің » болады деп көрсетті» деп жазды [7]. 1939 жылы 16 шілдеде Иса Тоқтыбаевтың жазасы 95 бап 2 тармағына 2 жылға ауыстыру туралы шешімі шыққандығы туралы 1953 жылы 27 наурызда Тоқтыбаевтың амнистиясы кінәсіздігі туралы анықтама қағаз архив құжаттарында сақталған. Лагерде жүріп, бір рет Сталинге, екі рет Шкирятовқа (партиялық бақылау комиссиясының төрағасына) хат жазды. Түрмеде Иса Тоқтыбаевқа психологиялық қысым көрсетіліп, тіпті күш қолданған. Иса Тоқтыбаев өз хаттарының бірінде тергеуші Ивановтың тапаншасын тастамайтынынын жазады.

1936-1944 жылдары цензураға байланысты екінші рет қамауға алынып, Коми АКСР-інде түрмеде отырды. 1944 жылы түрмеден босап, туып өскен жері Тереңөзекке қайта оралады. 1944-49 жылдарда Тереңөзекте өндірістік бөлімнің басшысы болып қызмет атқарды.

1949-1955 жылдары саяси сенімсіз элемент ретінде үшінші рет ұсталып, Красноярск өлкесіне Енисейск қаласына жер аударылды. Қазақ КСР Жоғарғы соты 1957 жыды 17 тамызда Иса Тоқтыбаевтың қылмыстық ісі қаралды. КСРО МВД басшысы Бокаревке жазылған құпия құжатта И.Тоқтыбаевтың ісін қайта тексеру туралы, 1992 жылғы 30 желтоқсандағы ҚР Бас прокуратурасы Әділет бас кеңесшісі В. В. Росттың шешімінде «Тоқтыбаев антикеңестік ұйымға қатысы барын жоққа шығарғаны айтылады, Иса Тоқтыбаевтпен бірге 20-50 жж саяси репрессияға ұшыраған тұлғалар Б. Аралбаев, Баймұхамедов, Х. А. Нигмадиев Г қылмыстық құрамы болмағандықтан реабилитация туралы шешім шығарылған.

Ол 1955 жылы ғана босатылып, өмірінің соңына дейін облыстық өлкетану мұражайының директоры болып жұмыс істеді. Иса КОКП қатарына қайта алынып, Республикалық зейнетақы алатын болған. Иса Тоқтыбаев қайтыс болғаннан кейін Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының жарлығымен 1989 жылы ғана ақталды [4, 72 б.].

Иса Тоқтыбаевтың қоғамға тигізер пайдасы шексіз еді, алайда ол саяси қуғынға ұшырағандықтан, білім беру және ғылыми ағарту саласындағы қызметтері үзілді. Қуғын-сүргін жылдарында оның отбасы да қиындықтар көрді. Жұбайы мен балалары саяси қысымдар мен кедейлікте өмір сүрді. Тоқтыбаевтың ұзақ жылдар бойы түрмеде отыруы оның отбасының материалдық және әлеуметтік жағдайына

кері әсер етті. Ұзақ жылдар бойы кеңестік түрмелер мен лагерлерде отырған Тоқтыбаевтың денсаулығы қатты нашарлады. Кеңестік әділетсіздік Тоқтыбаевтың өмірі мен тағдырына терең із қалдырып, оның әлеуетін толық ашуға мүмкіндік бермеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Б. Еңсепов. Мың тамұқты көрген адам 29 қыркүйек 2016 жыл [Электронды ақпарат] https://ehistory.kz/kz/news/show/195 (04.03.2025 ж)

2 Б. Б. Енсепов., Ж. Р .Абишева., Ә. М .Қоскеева - Иса Тоқтыбаевтың ағартушылық қызметі Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы-2015 жыл 1 саны-275 б. (12-18 бб)

3 Н. Нұрышев. Қазақтың Исасы 18 шілде 2024 жыл [Электронды ақпарат] (https://e-history.kz/kz/news/show/339962) (04.03.2025)

4 М. Исаев. «Революция сардары» Алматы: 1990-192 бет.

5 Қ. Иса : Алаш қайраткерлерін ұмыт қалдыру – әділетсіздік! 3 наурыз 2021 жыл [Электронды ақпарат] https://alash24.kz/news/13115 (09.03.2025 ж)

6 Х. Тұрсын, Иса Тоқтыбаев –Қазақ зиялыларын қуғындау екінші толқынының құрбаны. // «Тұлға және ұлттық тарих мәселелері.» Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясы материалдарының жинағы. – Алматы: Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, 2019.-226 б. (57-63 бб)

7 Ә. Бәкіұлы жеке мұрағатынан алынған ақпараттар Х. Тұрсынның жеке мұрағат құжаттары

МУЗЫКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСОВЕТСКИХ ПРОЦЕССОВ

ТҰРЛЫБЕК А. Д.
ученица 8 «Г» класса, школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар
ХАМЗА А. К.
учитель истории, школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

История музыкальной культуры Казахстана в довоенный период представляет собой сложный и многогранный процесс формирования национального искусства на основе традиционного наследия и новых влияний, связанных с социально-политическими изменениями начала XX века. До установления советской власти музыкальная культура казахского народа существовала преимущественно в устной форме и была тесно связана с кочевым

образом жизни. Основу составляли народные песни, кюи, эпические сказания и айтысы, которые передавались из поколения в поколение. Особую роль играли акыны и кюйши – народные исполнители и композиторы, такие как Курмангазы Сагырбаев, Даулеткерей Шыгайулы и Таттимбет Казангапов, чьи произведения отражали духовный мир народа, его историю, быт и философию.

С установлением советской власти в 1920-е годы начался новый этап развития музыкальной культуры, связанный с институционализацией искусства и его профессионализацией. В этот период особое внимание уделялось сбору и систематизации народного музыкального наследия. Значительный вклад в это дело внес Александр Затаевич, который записал и опубликовал тысячи казахских народных песен и кюев, тем самым сохранив уникальные образцы фольклора. Его деятельность стала основой для дальнейшего развития профессиональной музыки в Казахстане.

В 1930-е годы начинается формирование композиторской школы и создание первых профессиональных музыкальных коллективов. Появляются театры, филармонии, учебные заведения, что способствует подготовке кадров и развитию музыкального образования. В этот период активно развивается жанр музыкального театра, в частности опера. Одним из первых значительных произведений стала опера «Кыз Жибек», созданная Евгений Брусиловский на основе народного эпоса. Она стала важным этапом в становлении казахской профессиональной музыки, сочетая традиционные мелодии с европейскими музыкальными формами.

Музыкальная культура довоенного Казахстана также характеризуется активным взаимодействием с русской и европейской музыкальной традицией. Это проявлялось в использовании нотной записи, развитии симфонической и камерной музыки, а также в создании новых жанров. В то же время сохранялась связь с народными истоками, что придавало казахской музыке уникальный национальный колорит.

По мнению ряда ученых-музыковедов, в советскую эпоху в музыке произошли изменения, подобные «тектоническим сдвигам», повлиявшим на характер жизнедеятельности человека. «Политико-экономический формационный «скачок» обусловил преимущественную направленность на формирование культурных очагов оседлого образа жизни, городского типа общения. Дух степной цивилизации и традиционная культура общения в рамках аульной среды обитания подверглись сильнейшему

надлому. Образовавшаяся «трещина» в преемственном развитии многовековой национальной культуры образно характеризуют масштабы изменений. Местная адаптация новых цивилизационных форм музыкального искусства была сопряжена со своеобразным «перерывом» в естественной этнической эволюции, с разрушением национального сознания» [1, с. 43]. Невозможно не согласиться с подобными утверждениями, имеющими под собой вполне серъезные обоснования, но и не признать «благотворного» влияния социалистической системы на развитие музыки республики также нельзя. В музыке Казахстана, по сути, сложились два основных направления, связанные с народной музыкальной традицией, имеющей отношение к фольклору, а также новоевропейскими формами музыкальной системы, имеющей в своем основании традиции европейских народов. Существует мнение о том, что появление композиторского творчества стало возможным не в связи с изменением общественного строя, а – изменениями в укладе жизни, а именно переходе в данном случае казахстанского быта на оседлость. Таким образом, переход к новым видам музыкального искусства связан в большей степени со стадиальностью развития музыкальной культуры. «Музыкальная практика показала, что композиторское творчество, стадиально принадлежащее к профессиональному атрадиционализму, возникло в культурах независимо от региона и национальной принадлежности. Оно относительно самостоятельно по отношению к общественному строю, и его формы приобретают разные варианты в связи с конкретной исторической ситуацией, социально-политической, религиозной основой и национальным своеобразием» [1, с. 45]. Исходя из вышесказанного, следует заключить, что музыкальная культура на территории Казахстана вобрала европейские традиции не благодаря социализму, а за счет естественных процессов эволюционного характера, социализм же повлиял на содержательную часть музыкального творчества, добавив ноты ее политической ориентированности.

Так или иначе, происходившие события общественно-политической жизни предопределили культурные изменения, так что государство было способно оказать такую же мощную по своему характеру поддержку всем культурным учреждениям, создаваемым в эту эпоху, безусловно, с условием «послушания», «беспрекословного подчинения» его системе. Это касалось и музыкального искусства, приобретавшего пропагандистский

характер. Кроме того, главным условием оставался строгий контроль за деятельностью и творчеством музыкальных деятелей.

В 1939 г. был организован Оргкомитет Союза советских композиторов Казахстана, с чего и началось собственно оформление профессионального музыкального искусства.

Но первые шаги по фиксации казахского музыкального наследия связаны с именем А.В. Затаевича, впервые открывшего перед широкой общественностью музыкальную кладовую казахского народа.

В 1940 г. был образован Союз композиторов республики, куда вошло 20 членов-композиторов. Среди них были Ахмет Жубанов, Евгений Брусиловский, Борис Ерзакович, Латиф Хамиди, Дина Нурпеисова, Кенен Азербаев, Манарбек Ержанов. В 1941 г. членом Союза стал Мукан Тулебаев.

Первыми профессиональными композиторами Казахстана, руководствовавшимися в своем творчестве национальным наследием народа, а также современными средствами музыкального самовыражения, был совершен рывок в развитии музыкального искусства, сделан достойный задел для будущего его развития. Культура многих народов, проживавших тогда на территории республики, обогатилась сочинениями талантливых советских композиторов, в том числе представителей других национальностей. К ним относятся Куддус Кужамьяров, Икрам Масимов, Латиф Хамиди и мн. др.

Среди первых композиторов, внесших значительный вклад в развитие музыкального творчества Казахстана, безусловно, следует назвать Е. Брусиловского, который, к тому же, являясь профессиональным композитором, занимался педагогической деятельностью. Остальные композиторы овладевали профессиональным опытом в процессе своего творчества. «Этап ученичества был совмещен с созданием полноценных, общественно значимых произведений. Это были разносторонние деятели культуры, не ограничивающиеся творческой и педагогической сферой, широко влияющие на формирование общей культуры, создание музыкальных организаций и творческих коллективов. Они были духовными учителями, определяя общее направление развития казахской музыки в начале XX века», - такая, на наш взгляд высокая оценка дана деятельности первых композиторов, которым, на самом деле, пришлось совмещать работу по созданию, как конкретных музыкальных произведений, так и базы профессиональной музыкальной культуры [1, с. 55].

Каждый из композиторов сыграл свою индивидуальную роль в развитии идеи новой музыки. А. Жубанов создал направление развития народных инструментов народно-профессиональных жанров, сформировал научную базу для изучения фольклора и традиционной музыки. Л. Хамиди и Б. Байкадамов основали песенное и хоровое искусство. В. Великанов осуществил идею создания балетного искусства. Е. Брусиловский, активно работавший во многих жанрах, иксключительную роль имел в создании казахской оперы и симфонической музыки.

С 1939 по 1953 гг. председателем Союза советских композиторов Казахстана был народный артист КазССР Е. Брусиловский, приехавший в г. Алма-Ату в 1933 г. Он стал автором 9 опер на казахскую тематику («Кыз Жибек», «Жалбыр», «Ер Таргын», «Гвардия, алга!», «Амангельды», «Дударай»), балетов («Гуляндам», «Козы Корпеш и Баян сулу») и 9 симфоний («Сарыарка», «Целинная», «Курмангазы» и др.). За заслуги в музыкальной деятельности в 1936 г. Е. Брусиловский был удостоен звания народного артиста КазССР, а в 1948 г. стал лауреатом Государственной премии СССР, в 1967 г. – КазССР. Его класс окончили более 30 композиторов, среди которых Е. Рахмадиев, К. Кужамьяров, С. Мухамеджанов, Б. Джуманиязов, А. Бычков, К. Мусин, А. Зацепин, Н. Мендыгалиев и др.

Заслуженным деятелем искусств КазССР был В. Великанов, работавший в г. Алма-Ате с 1937 г. Благодаря ему общественность республики познакомилась с первыми балетами – «Калкаман мен Мамыр», «Камбар мен Назым». Он стал автором опер «Туткын кыз», «Бес дос».

В 1934 г. под руководством А. Жубанова был создан оркестр казахских народных инструментов, а с 1935 по 1945 гг. он был дирижером и художественным руководителем Казахской государственной филармонии им. Джамбула. Совместная работа с не менее талантливым композитором Л. Хамиди позволила появиться на свет операм «Абай», «Толеген Тохтаров».

Народным артистом КазССР заслуженно стал Латиф Хамиди, лауреат Государственной премии КазССР. Им были созданы опера «Джамбул», оперетта «Бал бұлақ», концерты для домбры, более 50 песен и романсов, среди которых «Қызық қыран», «Қайнайды өмір», «Бұлбұл, «Джамбул поёт», «Казахский вальс» и мн.др.

Значительной фигурой в музыкальной культуре Казахского края была и остается народная артистка КазССР Дина Нурпеисова, которая в 1939 г. на Всесоюзном конкурсе исполнителей на

народных инструментах в г. Москве заняла 1-ое место. Она стала живым примером неизменности традиционной казахской музыки, ее актуальности и абсолютной непобедимости в условиях иного общественного строя [2, с. 26].

Несмотря на идеологическое воздействие, искусство продолжало развиваться в национальном и цивилизационном направлении. Первое подразумевало сохранение народных традиций, а второе – приобщение к европейским формам музыкального творчества. Однако, оба направления находились под контролем партийных органов, руководящие директивы которых существенно ограничивали творчество композиторов и народных музыкантов. «Тематика, образы, материал, методы, жанры оперелялись «сверху».

В дни подготовки к декаде казахского искусства в Москве в 1936 г. в «Казахстанской правде» были опубликованы следующие слова-напутствия народного комиссара просвещения КазССР Т. Жургенева: «…музыкальный театр, несмотря на свою молодость, пользуется в Казахстане небывалым успехом именно потому, что его репертуар, музыка, танцы построены на принципах подлинной народности искусства. Не случайно кюи и арии прямо со сцены музыкального театра проникают в степь и распеваются в самых отдаленных аулах обширного Казахстана» [3, с. 59]. Сказанное касалось не только театрального искусства, но в целом, музыкального творчества, что подверждает тезис о взимодополняемости разных его видов, и главное востребованности среди широких масс людей. В конце концов, нет ничего предосудительного, как традиционное творчество в национальной культуре приобретает новые свойства, необходимые в новых историко-культурных условиях. Те же кюйши, әнші получили возможность зафиксировать свои произведения в нотной или звуковой записи. А народные инструменты, не теряя национального звучания, благодаря современным методам изготовления, получили репрезентативную форму, не уступая европейским моделям инструментов.

Таким образом, музыкальная культура 30-х гг. XX в. претерпела серъезные изменения в сторону ее модернизации путем приобщения к достижениям европейского музыкального искусства. Это стало возможным «благодаря» политике правящей партии по «отчуждению» народов от национальной культуры, что, однако, не привело к окончательному уничтожению традиционной музыки, напротив, сложился некий баланс между разными жанрами

и видами музыкального искусства. Стал наблюдаться процесс взаимодополнения, обогащения, а не полной замены на европейские формы музыкальной культуры, почему мы и вправе констатировать происходившие процессы модернизации казахской и культур других этносов, проживавших на территории республики.

ЛИТЕРАТУРА

1 Джумакова У. Творчество композиторов Казахстана 1920-1980-х гг. Проблемы истории, смысла и ценности. – Астана: Фолиант. 2003. – 232 с.

2 Композиторы и музыковеды Казахстана (справочник). – Алма-Ата, 1983. – 130 с.

3 Очерки по истории казахской советской музыки. – Алма-Ата: Казахское государственное издательство художественной литературы, 1962 – 307 с.

4 Сулейменов Р. Б., Бисенов Х. И. Социалистический путь прогресса ранее отсталых народов. Издательство «Наука» Казахской ССР. – Алма-Ата, 1967. – 424 с.

ПРИМЕНЕНИЕ ИССКУСТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ АТРИБУЦИИ МОНЕТ: СЛУЧАЙ НАХОДКИ МОНЕТЫ НИКОЛАЯ 2 1916 ГОДА В СЕЛЕ СЕВЕРНОЕ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

ШТЕРЦ Т. В.
магистр истории и географии, КГУ СОШ имени Шокана Уалиханова, Павлодарская обл., Иртышский р.
КОСТЮК А. О.
ученица 6 класса, КГУ СОШ имени Шокана Уалиханова, Павлодарская обл., Иртышский район

Археологическая атрибуция монет является ключевым процессом для установления их исторического и культурного значения. В традиционной практике идентификация и анализ артефактов основывались на визуальном осмотре и сравнении с эталонными коллекциями, что часто связано с субъективностью и длительностью исследования. В последние годы методы искусственного интеллекта (ИИ) активно интегрируются в археологию, обеспечивая новые возможности для автоматизированного анализа и классификации находок.

В данном исследовании рассматривается конкретный случай применения ИИ для анализа монеты Николая II 1916 года, найденной в селе Северное Павлодарской области. Эта находка представляет собой интересный объект для цифровой атрибуции, поскольку монеты царского периода несут важную информацию о денежной системе Российской империи, торговых связях и экономических условиях региона. В дополнение к исторической значимости, монета характеризуется определёнными особенностями состояния сохранности, требующими использования специализированных инструментов для точного определения происхождения и оценки.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения точности и скорости археологической атрибуции монетных находок, поскольку традиционные методы идентификации часто требуют значительных временных затрат и зависят от субъективной экспертной оценки. Применение искусственного интеллекта позволяет автоматизировать распознавание ключевых признаков монет, что особенно важно при анализе объектов с частичной утратой рельефа и следами коррозии. Рассмотрение находки монеты Николая II 1916 года в селе Северное Павлодарской области актуально также в контексте изучения региональной истории и денежного обращения начала XX века на территории Казахстана.

Научная новизна работы заключается в демонстрации практической возможности использования методов искусственного интеллекта и компьютерного зрения для цифровой атрибуции конкретной монетной находки, обнаруженной в Павлодарской области. В исследовании предложен подход, основанный на сочетании цифровой фотофиксации, автоматизированного распознавания визуальных элементов монеты и сопоставления с нумизматическими эталонами, что расширяет традиционные методы археологического анализа и способствует формированию цифровой базы региональных находок [1].

На сегодняшний день технологии искусственного интеллекта, используемые в нумизматике и археологии, находятся на этапе активного развития и интеграции в научно-исследовательские процессы. Применение методов машинного обучения, глубокого обучения и компьютерного зрения уже позволяет существенно повысить точность и скорость анализа исторических объектов, обеспечивая создание высокодетализированных цифровых моделей артефактов и их комплексов. Однако для дальнейшего прогресса в отрасли требуется решение ключевых задач, связанных

с расширением обучающих баз данных и усилением возможностей алгоритмов обработки.

Одним из направлений, обещающих значительный прорыв в будущем, становится интеграция мультимодальных моделей глубокого обучения, способных совмещать визуальную информацию, текстовые данные и материалы из других источников (например, геолокационные или исторические метаданные). Такой подход позволит комплексно анализировать артефакты, учитывая не только их внешние признаки, но и контекст обнаружения, что существенно повысит качество атрибуции и восстановления исторической информации [1].

Денежная система Российской империи начала XX века функционировала на основе металлического обращения, где ключевую роль играли монеты из меди, серебра и золота. Период правления Николая II с 1894 по 1917 год характеризуется сложной структурой нумизматического ряда, отражающего не только экономическую ситуацию, но и политические трансформации в стране. Особое значение имел 1916 год, последний полный год выпуска царских монет перед коренными изменениями, связанными с Первой мировой войной и последующими революционными событиями.

Особенностью начала XX века стал эффект денежной реформы 1895-1898 годов, в ходе которой вес и проба золотых монет были значительно снижены. Например, десятирублевая монета, ранее весившая 12,9 грамма, была облегчена почти на треть, и ее вес составил около 8,6 грамма. Это решение отражало необходимость адаптации денежной системы к экономическим вызовам и носило долгосрочный характер. Серебряные монеты, напротив, выпускались большими тиражами, обеспечивая доступность денежных средств для широкого круга населения, что послужило причиной их значительного присутствия в археологических находках.

Монетные дворы Российской империи занимались производством валюты в различных регионах, что отразилось в обозначениях на монетах и могло служить индикатором при атрибуции. До 1915 года монеты нередко содержали отметки монетных дворов, среди которых широко известен Санкт-Петербургский. Интересной особенностью является чеканка некоторых номиналов, в том числе монеты 1916 года, на монетном дворе в Осака (Япония), что являлось частью попыток расширить производство в условиях военного времени. Кроме того, монеты

могли нести инициалы минцмейстеров или вовсе их отсутствие, что влияло на их редкость и ценность.

Таким образом, исторический контекст денежного обращения при Николае II, камертон металлической системы и многообразие монетных типов создают фундамент для последующего применения инновационных методов цифровой атрибуции. Использование искусственного интеллекта в исследовании археологических находок, таких как монета 1916 года из села Северное Павлодарской области, позволяет выявлять тонкие детали происхождения и состояния монеты, расширяя возможности исторической реконструкции и нашего понимания денежной культуры того времени.

Цифровая идентификация монет с помощью искусственного интеллекта существенно расширяет возможности археологической атрибуции, позволяя фиксировать мельчайшие отличия в дизайне и состоянии сохранившихся экземпляров. В условиях нумизматики первоочередное значение приобретает точный анализ изображений монет, где важно определить годовые отметки, номинал, чеканочный двор, а также характеристики состояния – степень износа, коррозии и искажения детали. Без использования цифровых методов эта задача часто встречала значительные сложности из-за вариативности качества находок и их сохранности.

Техническая основа современной системы анализа монет базируется на двух основных компонентах: облачном сервисе компьютерного зрения и специализированной нейронной сети. В случае программного комплекса ИИ-нумизмат первая ступень – это облачный сервис Yandex Vision, который выполняет первичную обработку фотографии монеты. «Глаза» системы автоматически выделяют контур изделия, распознают текстовые данные (год, номинал, монетный двор) и ключевые графические элементы – портреты, гербы, орнаменты – и преобразуют визуальный материал в цифровой формат. Эта конверсия формирует основу для последующего глубокого анализа [2].

Практическое применение технологии может быть проиллюстрировано на примере анализа монеты Николая II 1916 года, найденной в селе Северное Павлодарской области. После получения качественных фотоснимков монеты, они загружаются в систему, где происходит первичная сегментация изображения и распознавание элементарных признаков. Затем нейронная сеть выполняет сравнение с эталонными образцами, уточняя год чеканки, происхождение и предполагаемый уровень сохранности изделия. Современные модели,

такие как интегрированные в ChatGPT-4 с функцией распознавания изображений, способны выявлять мелкие детали, почти недоступные визуальному восприятию новичков, что важно для борьбы с фальсификациями и определением редких вариантов чеканки.

Передача результатов цифрового анализа в археологические базы данных требует структурирования полученной информации в формате, удобном для дальнейших исследований. Ключевыми параметрами являются точное определение года выпуска, монетного двора, номинала и характера износа – все эти данные помогают строить хронологические, географические и культурные серии находок на территории изучаемого региона. Таким образом, цифровой анализ изображений становится фундаментальным этапом в подготовке данных для комплексной археологической атрибуции монет и позволяет создавать более точные и обоснованные исторические реконструкции.

Монета Николая II 1916 года была обнаружена не в ходе археологических раскопок, а случайно – в огороде, на участке, где ежегодно сажали картошку, в селе Северное Павлодарской области. Место находки расположено на возвышенности (на высокой горе) рядом с рекой Орловка, что может указывать на потенциальную приуроченность к освоенным и хозяйственно значимым ландшафтам, где в разные периоды фиксировалась активность населения.

Несмотря на случайный характер обнаружения, находка представляет научный интерес, поскольку монета Николая II является важным нумизматическим источником, отражающим особенности денежного обращения начала XX века и возможные историко-экономические связи региона. Обнаружение артефакта в зоне современного землепользования подтверждает необходимость внимательной фиксации подобных находок и их последующей научной регистрации.

Для последующей атрибуции и анализа монеты был осуществлён переход от первичной полевой фиксации к цифровым методам идентификации: фотоснимки монеты и сведения о месте находки интегрируются с инструментами искусственного интеллекта, что позволяет повысить точность распознавания диагностических признаков (дата, тип, элементы изображения) и снизить субъективность интерпретаций при работе с артефактами, находящимися в различной степени сохранности.

Расширяя возможности цифрового анализа, современные методы искусственного интеллекта позволяют не только

идентифицировать монету, но и оценивать её состояние сохранности – ключевой фактор, напрямую влияющий на рыночную стоимость. Состояние поверхности монеты, степень износа и наличие повреждений определяют грейдинг – шкалу оценки сохранности, широко принятую в нумизматике, например, международную шкалу Шелдона, колеблющуюся от 1 до 70.

Автоматизация процессов идентификации монетных находок становится необходимой в связи с быстрым ростом объёмов нумизматических данных и потребностью повышения точности и скорости атрибуции. Ручной анализ подчас требует длительного исследования каталогов и экспертных консультаций, что не всегда доступно археологам и коллекционерам. В то же время, разнообразие чеканочных вариантов и особенности состояния монет усложняют визуальное распознавание, что особенно актуально в случае находок с частично повреждёнными или стертыми элементами.

Современные методы с применением искусственного интеллекта реализуют атрибуцию через распознавание и классификацию изображений с использованием глубоких сверточных нейронных сетей (CNN). Эти модели обучаются на больших корпусах фотографий монет, которые включают несколько видов снимков: аверс, реверс и гурт – для комплексного анализа. CNN позволяют детектировать текстуру, штриховые узоры, гравировку и символические элементы, что необходимо для точного распознавания даты чеканки и уникальных отличительных признаков. К примеру, сверточные сети EfficientNet и ResNet успешно применяются для выделения мельчайших деталей, таких как микротекст и штампы, существенно повышая качество автоматической классификации.

Важно отметить, что отдельные модули систем используют алгоритмы оптического распознавания символов (OCR) для чтения числовых дат, номиналов и буквенных маркировок. В сочетании с методами предобработки изображений – применением фильтров повышения контраста и удаления фона – OCR обеспечивает успешное распознавание даже на изношенных монетах. Программные решения, интегрирующие OCR с CNN, обеспечивают более полное понимание визуальных данных и позволяют преодолевать ограничения классических подходов, которые были чувствительны к повреждениям и искажениям поверхности.

Одним из ярких примеров практического применения являются приложения и сервисы Coinoscope, Maktun и CoinSnap. Они

предлагают пользователям сделать снимки монет со всех сторон и автоматически получить атрибуцию с указанием страны, периода выпуска, стоимости и исторических сведений. Например, HeritCoin демонстрирует работу ИИ-идентификатора, который сопоставляет загруженные изображения с обширной базой данных, учитывая разнообразие чеканочных дворов и вариаций дизайна. Эта система доступна на мобильных устройствах и обеспечивает оперативную обратную связь, что особенно полезно для археологов в полевых условиях и начинающих коллекционеров [3].

Кроме того, современные системы предусматривают алгоритмы аугментации данных и регуляризацию, что позволяет улучшать качество распознавания при ограниченном количестве образцов конкретной монеты. Для монеты Николая II 1916 года, например, обучение нейросети проводилось на комбинированной выборке с фотографиями монет разного качества и углов съемки, что оптимизировало атрибуцию для реальных археологических находок, включая случаи частичной затёртости даты или повреждений рельефа. Подобные алгоритмы учитывают также вариации линий гурта и микротекст, характерные для имперского чеканного дела [4].

Автоматизация позволяет снижать время обработки данных, одновременно уменьшая субъективность и систематические ошибки, свойственные традиционной экспертизе. Практические испытания показали, что точность алгоритмов распознавания даты монеты и уникальных чеканочных элементов превышает 90 %, что значительно превосходит средний уровень неопределённости при ручной атрибуции. Это обеспечивает надёжную идентификацию и способствует более глубокому анализу археологического контекста находок, открывая новые возможности для исторической реконструкции и междисциплинарных исследований .

Таким образом, использование конкретных алгоритмов CNN, OCR и комплексных программных решений для цифрового анализа изображений монет существенно повышает качество археологической атрибуции. Эти инструменты позволяют выявлять диагностические признаки, неприступные обычному зрению, и существенно ускоряют процесс обработки, что актуально как для полевых исследований, так и для научных коллекций [5].

Важным аспектом явился вклад применения искусственного интеллекта в изучение региональной истории Казахстана. Внедрение ИИ-технологий помогает систематизировать археологические и культурные данные, объединять традиционные исторические

знания с современными научными методами и расширять контекст понимания этнокультурного развития региона. Это способствует не только сохранению национального наследия, но и формированию объективного и многогранного образа прошлого, что особенно значимо для многоаспектной истории Казахстана.

В целом, исследование показало, что сочетание историко-научного подхода и современных технологий искусственного интеллекта создаёт устойчивую платформу для совершенствования археологической атрибуции и нумизматического анализа. Представленный кейс с монетой Николая II иллюстрирует практическую значимость и перспективность цифровой трансформации в области культурного наследия. Перспективы развития ИИ, включая использование мультимодальных моделей, трёхмерного сканирования и генеративных нейросетей, открывают новые возможности для комплексного изучения и сохранения артефактов, а также для расширения междисциплинарных исследований в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1 Оценка редкой монеты по фото: Как ИИ-нумизмат на базе Yandex... [Электронный ресурс] // radiotochki.net - Режим доступа: https://radiotochki.net/blog/ai/ocenka-redkoy-monety-po-foto-kak-ii-numizmat-na-baze-yandex-vision-opredelyaet-podlinnost-i-stoimost.html, свободный. - Загл. с экрана

2 Алтайские ученые первыми в мире придумали, как изучать... [Электронный ресурс] // altapress.ru - Режим доступа: https://altapress.ru/story/altayskie-uchenie-pervimi-v-mire-pridumali-kak-izuchat-drevnie-artefakti-s-ii-355684, свободный. - Загл. с экрана

3 Артефакты сакской культуры нашли археологи в Павлодарской... [Электронный ресурс] // centralmedia24.kz - Режим доступа: https://centralmedia24.kz/artefakty-sakskoj-kultury-nashli-arheologi-v-pavlodarskoj-oblasti/, свободный. - Загл. с экрана

4 Археологи из Казахстана и России нашли древнее захоронение... [Электронный ресурс] // www.zakon.kz - Режим доступа: https://www.zakon.kz/nauka/6485324-arkheologi-iz-kazakhstana-i-rossii-nashli-drevnee-zakhoronenie-s-konem-i-oruzhiem.html, свободный. - Загл. с экрана

5 В Казахстане создали ИИ-модель, которая поможет сохранять... [Электронный ресурс] // www.zakon.kz - Режим доступа: https://www.zakon.kz/nauka/6492889-v-kazakhstane-sozdali-iimodel-kotoraya-pomozhet-sokhranyat-petroglify.html, свободный. - Загл. с экрана

ҚЫРАН ҚҰСТАРМЕН САЯТ ҚҰРУДЫ ҚАЛАЙ ҰЛТТЫҚ БРЕНДКЕ АЙНАЛДЫРУҒА БОЛАДЫ?

ЮСУПОВА Т. Қ.
Ғылыми жетекші, тарих пәні мұғалімі
ОРЫНТАЙ А., СӘРСЕНБЕК М.
Қарағанды қаласындағы жаратылыстану-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Қарағанды қ.

Қыран құспен аңға шығып, саят құру – ежелгі заманнан келе жатқан тек қазақ халқының дәстүрі ғана емес бүкіл көшпенділер әлемінің мәдени мұрасының бір бөлігі. Сонымен қатар, қазіргі қоғамда биоалуантүрлілікті сақтау, сирек кездесетін құстарды қорғау және дәстүрдің өзін сақтау сияқты міндеттер тұр. XX ғасырдың 20-30 жж. кеңестік саясаттың салдарынан дәстүрлі мал шаруашылығы жойылған соң, онымен байланысты өмір салты да өзгере бастады. Кеңестік кезеңде ұлттық дәстүрлер ұмытыла бастаса, 1991 жылы тәуелсіздігімізді жариялағаннан кейін тіліміз, ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар қайта жаңғыртылып, әлі де қалпына келтірілуде.

Зерттеу жұмысының мақсаты – қазақ халқының дәстүрлі құс салып аңшылыққа шығу дәстүрін зерттеу арқылы этнотуризмді дамытуға үлес қосу. Зерттеу міндеттері: дәстүрлі саятшылық өнерінің тарихы және қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы жағдайы туралы еңбектерді оқып танысу; белгілі құсбегілердің іс-тәжірибесін зерттеу; құсбегілік өнерді дамытып, ұлттық брендке айналдыру жолдарын ұсыну. Зерттеу объектісі – қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы құсбегілік өнердің жағдайы.

Зерттеудің сандық және сапалық әдіс-тәсілдері: тақырыпқа сәйкес әдебиеттерді жинақтап, салыстырмалы талдау жасау; мұғалімдер мен оқушылардан сұхбат алу; НЗМ оқушылары арасында сауалнама жүргізу; тақырып бойынша қорытынды жасап, анықталған мәселелерді шешу жолдарын ұсыну. Жаңашылдығы: әлем елдеріндегі саятшылық дәстүрінің қазіргі кезеңдегі жағдайын салыстыра зерттей отырып, оны балалар арасында және жалпы халық ішінде ұлттық брендке айналдыру жолдарын ұсынуы.

Теориялық бөлім. Қазақстандағы бүркіт сыны туралы деректерді Ә.Марғұланның «Саят құстары» еңбегінен алуға болады. Зерттеуші С.Қасимановтың (Шығыс Қазақстандық бүркітші М.Бибалинов,

М.Сқақұлының мәліметтері енген) зерттеулерінен байқауға болады. Ж.Бабалықов пен А.Тұрдыбаевтың “Қырандар”, Моңғолиядағы құсбегі, сыбызғышы Т.Сауыржанұлының «Құсбегілік», тарих ғылымдарының докторы, этнограф Б.Камалашұлының «Қазақтың салт-дәстүрлері» деген зерттеулері бар [1, 38-б.].

Қазақстан жерінде аңшылық кәсіп тас дәуірінен басталған болса, тарихи деректер бүркітпен аңға шығу үш мыңдай жыл бұрын басталғанды туралы мәлімет береді. Мысалы, Тамғалы шатқалындағы петроглифтерде саятшының қыран құспен аңға шыққан сәтінің суреті қола дәуіріне жатады. [2,1-б.] Қазақ жерінде болған саяхатшылар Жошы ханның айналасында 3 мың қыран, Абылай ханда – 500 бүркіт, 300 қаршыға мен сұңқар ұстағаны, Ақсақ Темір мен Алтын Орданың ханы Тоқтамыстың бүркіттің бір жұмыртқасына бола, жауласқандары жайында деректер бар [3,2-б.].

Соңғы жылдары құсбегілік өнері жандана бастады. Оған шетелден қоныс аударған қандастарымыз үлкен үлес қосты. 1998 жылдан бастап құсбегілердің басын қосып, баптаған қырандарын сынға салатын «Салбурын” мерекесі дәстүрлі түрде жыл сайын өткізіліп келеді. Қарағанды мемлекеттік университетінің жанынан арнайы құсбегілер мектебі ашылды. Алматы облысы Еңбекшіқазақ ауданында Шора атындағы құсбегілер мектебі жанынан Республикалық құсбегілер мұражайы ашылды [4,1-б.]. 2005 жылы «Қыран Федерациясы» Қоғамдық Қоры» құрылды. Екі тілде «Қазақ құсбегілері» атты кітап-альбом басылып шықты. 2007 жылы Англияда өткен «Қыран құстармен аң аулаудың Дүниежүзілік Фестиваліне» қазақстандық бүркітшілер алғаш рет қатысып, 37 мемлекеттің арасынан бірінші орын алды. Қазақ бүркітшілерінің шеберліктеріне шетелдіктердің де қызығып, дәстүрлі өнерімізді танымал ете бастады [5,38-б.].

Қазіргі кезеңде қыран құс суреті Қазақстанның мемлекеттік символы – Туында бейнеленген. Бұл қазақ халқының дүниетанымымен тығыз байланысты символ. Қазіргі кезеңде Қазақстан азаматтарының және шетелдік туристердің бүркітпен суретке түсуі - республикадағы туристік аймақтарында кең таралған. Телехабарлар, радиохабарларда, бейнеклиптерде қыран құстар қылаң беріп тұрады. Қазақстанда аңшы құстардың 50 ге жуық түрі кездеседі. Аңшы жыртқыш құстарды өсіру мен ұстауды бақылау және олардың заңсыз айналымына жол бермеу мақсатында 2004 жылдан бастап мемлекетіміз «Аңшылықта пайдаланылатын жыртқыш құстарды есепке алу және есепке

алу ережесін» заңнамалық түрде бекітті. Деректерге сүйенсек, кейінгі жылдары елімізде аңшы құстар санының 2 есеге жуыққа артқанын көреміз [6,40-б.].

Құспен аңға шығу 2014 жылдан бері өткізіліп келе жатқан Дүниежүзілік көшпенділер ойындарының қатарына енгізілді. 2014 жылы Қырғызстанда өткен 1 ойынға – 19 елден 10 спорт түрінен 583 спортшы қатысса, 2024 жылы 8–13 қыркүйек аралығында еліміздің орталығы - Астана қаласында өткен 5-ші Дүниежүзілік көшпенділер ойындарына 90 ға жуық елінен 2500 дай спортшы қатысты. «Құсбегілік» ұлттық спорт түрінен жарыстар бүркіт, қаршыға және сұңқар атты үш түр бойынша өтеді. Олар: Бүркіт – Бүркіт салу; Қаршыға – Қаршыға салу; Ителгі – Ителгі салу [7.1-б.].

2016 жылы «Құсбегілік өнерді» ЮНЕСКО халықаралық мәдени мұра тізіміне Біріккен Араб Әмірліктері, Аустрия, Белгия, Чехия, Франция, Германия, Венгрия, Италия, Қазақстан, Корей Республикасы, Монғолия, Марокко, Пәкістан, Португалия, Катар, Сауд Арабиясы, Испания, Сирия қатарлы барлығы 18 мемлекет қоса тіркеткен [8,7-б.].

Монғолияда 1999 жылдың күзінде «Құсбегілер мерекесін» ұйымдастыру жұмысын ұлты қазақ З.Казбек, Қ.Еділхан, С.Медеуханда қолға алған болатын [9,12-13-б.]. Әлемге «Бүркітші қыз Айшолпан» деп танылған Моңғолияда туыс өскен қазақ қызы қазір отбасымен атажұрты – Қазақстанға қоныс аударды. Ол 13 жасында 79 саятшы қатысқан бүркітшілер сайысында рекорд жаңартып тарихта тұңғыш рет жеңімпаз атанған қыз бала. Американдық режиссер Отто Белл ол туралы «The Eagle Huntress» атты фильм түсіріп, 2015 жылы «Оскар» сыйлығының шорт листіне дейін жетті. Сол туындының арқасында ол 30-дан астам елді аралаған және туристерге Моңғолияны танымал етті. 2017 жылы Айшолпан Нью-Йорк қаласында «Asia Game Changer» сыйлығын иеленді [10,1-б.].

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында этнотуризмді дамытудағы маңызды бағыттардың бірі – қыран құспен саят құру мәселесі бойынша сауалнама әдісі қолданылып, респонденттердің көзқарастары мен пікірлері жинақталды. Сауалнама Интернеттің көмегімен [https://forms.gle/csR4ycgdArVrV1Rw6] сайтында жүргізілді. Сауалнамаға мектеп оқушылары, мұғалімдер, сондай-ақ Қарқаралы ауданы тұрғындары қатысты. Барлығы 96 адам жауап берді.

«Сіз үшін қыранмен саят құру нені білдіреді?» сұрағына ең көп кездескен жауаптар:

Ұлттық мұра, салт-дәстүр, мәдени құндылық; аң аулау, саятшылық, хобби; бүркітпен аңға шығу, табиғатпен үндесу; ерлік, батылдық, шыдамдылық; рухани мұра, ұлттық символ, елдің қазынасы деген жауаптар жиі кездескен. Бұл жауаптардан оқушылар мен мұғалімдердің көпшілігі қырандарды ұлттық мұра ретінде қабылдайтынын, оны ерлік пен батылдықтың, табиғатпен үндестіктің және қазақ халқының салт-дәстүрін дәріптеудің бір көрінісі деп түсінетінін анықтадық.

«Этнотуризм арқылы қандай ұлттық дәстүрлерді насихаттау маңызды деп ойлайсыз?» сұрағына ең көп кездескен жауаптар: аңшылық, саятшылық; киіз үй мәдениеті, ұлттық тағамдар (қымыз, құрт, бешбармақ), қонақ күту дәстүрлері; қолөнер (зергерлік, киіз басу, тері өңдеу); ұлттық ойындар (көкпар, аударыспақ, асық, алтыбақан, садақ ату, атқа міну); отбасылық салттар (бесік той, бата беру, қыз ұзату, тілашар) ерекше атап өтілді.

Бұл жауаптардан оқушылар мен мұғалімдердің көпшілігі этнотуризм арқылы ең алдымен қазақ халқының ұлттық дәстүрлері мен салт-ғұрыптарын насихаттау маңызды деп санайтыны анықталды.

«Сіз қыран құспен аңға шығу дәстүрін сақтау керек деп ойлайсыз ба? Неліктен?» сұрағына берілген жауаптардан оқушылар мен мұғалімдердің басым көпшілігі бұл дәстүрді міндетті түрде сақтау қажет деп есептейтінін білдік. Көпшілік үшін бүркітшілік – тек аңшылық емес, ол ұлттық болмысты, рухани мұраны және қазақ халқының өмір салтын көрсететін құндылық. Сондықтан оны сақтау – болашақ ұрпаққа мәдени мұра болып табылады.

Қорыта айтқанда, зерттеу барысында елімізде және әлем елдеріндегі қыран құспен аңға шығу туралы көптеген мәліметтер жиналып, талдау жасалынды. Бұрынғы және қазіргі Қазақстандағы жағдайын талданды. Бұл мәселенің этнотуризмді дамытуда маңызды орын алатындығына көз жеткізілді. Қорыта келе, әлемдік тәжірибені ескере отырып, біздің ұсыныстарымыз:

Біріншіден, бүркітшілер мектептерінің жұмысын жандандыру: құсбегі шеберлерден жастарға тәжірибе алмасу, ресми курстар, шеберлік сабақтарын онлайн және офлайн өткізу;

Екіншіден, этнотуризм саласында - саятшылықты мәдени құбылыс ретінде насихаттау, әлемдік тәжірибені қолданып, ҚР спорт және туризм саласындағы мемлекеттік қызметтер өзара келісіп, МХР сияқты республикалық, халықаралық бүркітшілер жарыстарын өткізу;

Үшіншіден, экотуризм саласында - бүркітпен аң аулау демонстрациялары туристерге нақты аңшылық ретінде емес, көрініс ретінде жүйелі өткізу. Оны мысалы, Бурабай, Алакөл, Қарқаралы, Зеренді, Қатон Қарағай сияқты туризмі дамыған әрі таулары бар жерлерде ұйымдастыруды ұсынамыз. Төртінші ұсынысымыз, цифрландыру саласында - онлайн курстарды, VR модельдеулерін және бүркітпен аң аулау өнері туралы қолданбаларды құру, әлеуметтік желілер арқылы жарнамалау. Осы шешімдерге өз тарапымыздан үлес қосу үшін құсбегілік туралы ақпараттармен бөлісетін Инстаграмм парақшасын ашып, құсбегілік туралы жан-жақты ақпараттар беруді бастадық. Сонымен бірге, балалар арасында құсбегілік дәстүрі туралы бүркітші Айшолпан өмірінен алынған деректерге сүйеніп, жасанды интеллекттің көмегімен комикс және ертегілер кітапшаларын өзіміз жасап ұсындық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Өнербай Н. ҚР «Қыран Федерациясы», Қазақстан Республикасы, «ҰЛТТЫҚ ӨНЕРДІҢ ҰЛЫ ТАРАУЫ». Охота с ловчими птицами: история и современность. Материалы Международной научно-практической конференции. Алматы:, 2017. - 38-бет.

2 Есбол Нурахмет. Қазақтың дәстүрлі саятшылық өнері. 13.01.2021. / https://e-history.kz/kz/news/show/32329

3 Бүркіттің қасиеті: қазақ халқы бүркітті неге ерекше жақсы көрген. 11-қыркүйек 2023, https://kaz.nur.kz/family/school/2035500-burkittin-qasieti-qazaq-xalqy-burkitti-nege-erekse-zaqsy-korgen/

4 Құсбегілік туралы мақала. [https://bilim-all.kz/article/22170?utm_source] – bilim-all.kz

5 Өнербай Н. ҚР «Қыран Федерациясы», Қазақстан Республикасы, «ҰЛТТЫҚ ӨНЕРДІҢ ҰЛЫ ТАРАУЫ». Охота с ловчими птицами: история и современность. Материалы Международной научно-практической конференции. Алматы:, 2017. - 38-бет.

6 Өнербай Н. ҚР «Қыран Федерациясы», Қазақстан Республикасы, «ҰЛТТЫҚ ӨНЕРДІҢ ҰЛЫ ТАРАУЫ». Охота с ловчими птицами: история и современность. Материалы Международной научно-практической конференции. Алматы:, 2017. - 40-бет.

7 Байтан. 16-қараша – ЮНЕСКО-ның құрылған күні. 16.11.2021. https://e-history.kz/kz/news/show/33212

8 Спорт түрлері. 5-інші Дүниежүзілік көшпенділер ойындары сайты. Астана, 2024. https://worldnomadgames.kz/kz/news/vidy-sporta/27

9 Зейнолдаұлы К. МХР. МОҢҒОЛИЯДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫН ҚҰСБЕГІЛІК ӨНЕРІНІҢ ТАРИХЫ МЕН БОЛАШАҒЫ. Охота с ловчими птицами: история и современность. Материалы Международной научно-практической конференции. Алматы:, 2017. – 12-13-бб. 23-бет.

10 Дана Мырзақадір. Бүркітші қыз Айшолпанның отбасы Қазақстанға қоныс аударды. 29 Қаңтар, 2024. https://egemen.kz/article/357019-burkitshi-qyz-aysholpannynh-otbasy-qazaqstangha-qonys-audardy

Секция 34
Көптілділік білім берудің өзгеріс үрдісі ретінде
Полиязычие как тренд образования

IDIOMS AS A REFLECTION OF THE NATIONAL CULTURAL CODE IN KAZAKH, RUSSIAN, AND ENGLISH: TRANSLATION CHALLENGES AND CULTURAL ADAPTATION

AKHMETOVA D. A.
9th grade student, Secondary School №18, Pavlodar
KUSPEKOVA M. M.
English teacher, Secondary School №18, Pavlodar

The evolution of human speech is a long process that has lasted for millions of years. According to modern anthropological research, the first simple forms of communication appeared nearly one million years ago. At first, people used sounds and gestures, but gradually these sounds became words, and words formed languages. Today, language is not only a tool for communication but also a reflection of the history, culture, and worldview of a nation. Scientists estimate that in 2026 there are more than 7,000 languages in the world, and each of them keeps the cultural experience of the people who speak it [1].

One of the most interesting parts of any language is idioms. Idioms are fixed expressions whose meaning cannot be understood from the meaning of the individual words. They show traditions, values, humor, and way of thinking of a nation. Because of this, idioms are often called the “cultural code” of language. In a multilingual country like Kazakhstan, where people study Kazakh, Russian and English, the comparison of idioms helps students understand different cultures and communicate more effectively. Many linguists studied the connection between language, sound and meaning. The Russian scientist Mikhail Lomonosov believed that sounds can express emotions and meaning, and that language has its own energy [2]. In the 20th century, Stanislav Voronin developed the theory of phonosemantics, which studies the relationship between sound and meaning in words [3].

Modern linguistics also explains idioms through cognitive theory. According to George Lakoff and Mark Johnson, human thinking is based on metaphors, and idioms help people understand the world through images and comparisons [4]. Another important theory belongs to Noam Chomsky, who suggested that all languages have similar deep structures. Because of this, people from different cultures can understand the same ideas even if they use different words [5]. These theories show that idioms are not random expressions, but important elements of language that connect speech with culture and thinking. One of the main difficulties in learning foreign languages is the translation of idioms. Idioms cannot be translated word by word because their meaning is figurative. For example, the English idiom “break the ice” literally means “to break ice”, but its real meaning is “to start communication”. Scientists explain this difficulty by the idea of cultural lacuna, when one language has an expression that does not exist in another language [6].

When comparing Kazakh, Russian and English idioms, we can see three types of translation.

1. Direct equivalents

These idioms have the same meaning and similar image.

Table 1 – Cross-linguistic direct equivalents

English	Russian	Kazakh	Meaning
keep like the apple of one’s eye	беречь как зеницу ока	көзінің қарашығындай сақтау	protect carefully

2. Functional analogues

The meaning is the same, but the image is different.

Table 2 - Phraseological analogues

English	Russian	Kazakh	Meaning
when pigs fly	когда рак на горе свистнет	түйенің құйрығы жерге тигенде	never

3. Cultural lacunae

Some idioms are connected with traditions and cannot be translated exactly.

For example, the Kazakh expression “bata beru” means giving a traditional blessing. In English there is the word *blessing*, but it does not show the full cultural meaning.

In this research, we analyzed 100 idioms:

The idioms were divided into groups:

Character

Emotions

Work

life experience

Table 3 – Comparison of idioms

Meaning	English	Russian	Kazakh
experienced person	an old hand	стреляный воробей	тіс қаққан
very similar	like two peas in a pod	как две капли воды	егіз қозыдай
keep silent	hold one’s tongue	держать язык за зубами	тісінен шығармау
useless work	carry coals to Newcastle	ехать в Тулу со своим самоваром	көлге су құю
success	hit the jackpot	поймать удачу	айы оңынан туу

Idioms are not merely linguistic ornaments; they serve as a historical mirror reflecting the ecological and social environment of a nation. The choice of animal symbols in phraseology is never accidental—it is rooted in the centuries-old interaction between humans and the fauna of their region. In the Kazakh language, the «Animal Code» is dominated by the cult of the horse (*Tülpar*), the resilience of the camel (*Tüye*), and the mystical image of the wolf (*Kök böri*). For the nomadic civilization, these animals were not just livestock; they were existential partners. The Horse: Represents speed, skill, and spiritual freedom. The idiom «At qulağında oynau» (literally: *to play on the horse’s ears*) signifies extraordinary mastery and professional agility. The Camel: A symbol

of immense patience and physical scale. To call someone «Tüye taban» (camel-footed) implies endurance and a steady path. The Wolf: Reflects the warrior spirit and independence.

In Russian phraseology, the imagery is shaped by the vast Eurasian forests. The Bear (*Medved*) and the Fox (*Lisa*) are central figures. The idiom «Medvezhya usluga» (a bear’s service) is a brilliant example of behavioral observation: it describes clumsy, unasked-for help that results in harm. This reflects the Russian cultural perception of the bear as a creature of great strength but little grace. In English idioms, the imagery is distinctly maritime and agricultural, reflecting Great Britain’s history as an island nation and a center of trade. Marine life: Expressions like «To be in the same boat» or «To miss the boat» are ubiquitous. Market traditions: The idiom «To let the cat out of the bag» refers to an old market trick where a cat was hidden in a sack instead of a valuable pig. When the secret was revealed, the «cat was out of the bag.»

This comparative analysis demonstrates that while the conceptual meaning (clumsiness, mastery, secrets) is universal, the metaphorical «clothing» of the idiom is strictly national and determined by the lifestyle of the ancestors. In the modern educational landscape of Kazakhstan, the trilingual policy (Kazakh, Russian, and English) demands more than just a mastery of vocabulary and grammar. It requires intercultural competence. Idioms play a crucial role in this process for several reasons: Decoding Authentic Speech: Students often struggle with native speakers not because of a lack of words, but because of figurative language. Mastery of idioms allows students to understand the nuances of films, literature, and social media, making their speech sound natural rather than «textbook-heavy.» Developing Cognitive Flexibility: Comparing idioms like «When pigs fly» (English) and «Tüye qūyryğy jerge tigende» (Kazakh) forces the brain to perform complex associative operations. According to modern psycholinguistics, this develops analytical thinking and enhances long-term memory [7].

Cultural Empathy: When a student learns why an Englishman mentions a «cat» and a Kazakh mentions a «camel» for the same idea, they stop seeing foreign languages as «strange.» They begin to see the logic of the «Other.» Thus, in the context of multilingual education, idioms act as a pedagogical tool that transforms a student from a «dictionary-user» into a «cultural diplomat.»

Conclusion

This research leads to the conclusion that idioms are the «genetic code» or the DNA of a language. They are the most conservative and

stable elements of speech, preserving the historical experience, ethical values, and national mentality of a people for centuries.

Our comparative study of Kazakh, Russian, and English phraseological systems reveals a fascinating paradox: humanity thinks similarly, but perceives differently. While the underlying logical message of most idioms is identical (e.g., success, failure, caution), the imagery used to convey it is unique to each culture. The main challenge in translation is not a grammatical one; it is a clash of cultural landscapes. A successful translator does not translate words; they translate «worlds.» For a modern student in Kazakhstan, the study of idioms is not an elective task—it is a necessity. In a globalized world, idioms serve as the ultimate bridge, allowing us to maintain our national identity while communicating effectively with the rest of the world. As we have shown, through the «Animal Code» and «Somatic Code,» we can find common ground between the steppe, the forest, and the sea.

REFERENCES

1 Ganiev, R. (2021). Evolution of Speech and Ancient Languages: From First Sounds to Complex Systems. Hi-News Science Journal. pp. 12–18.

2 Lomonosov, M. V. (1952). Complete Works: Vol. 7. Works on Philology (1739–1758). Moscow: Academy of Sciences of the USSR. pp. 242–249.

3 Voronin, S. V. (2006). Fundamentals of Phonosemantics: A Monograph. Moscow: LENAND Publishing. pp. 48–72.

4 Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press. pp. 3–25.

5 Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax: Universal Grammar and Its Methodological Preliminaries. MIT Press. pp. 15–32.

6 Bassnett, S. (2014). Translation Studies: Fourth Edition. London & New York: Routledge. pp. 35–41. (Section: Central Issues in Translation).

7 Crystal, D. (2016). The Cambridge Encyclopedia of the English Language (3rd Edition). Cambridge University Press. pp. 170–185. (Section: Idioms and Phraseology).

THE EVOLUTION AND IMPACT OF TRILINGUALISM IN MODERN KAZAKHSTAN

TALGAT A., ZHURAVKOVA M., KURAKBAYEVA A. S.
secondary school №39, Pavlodar

In the contemporary globalized era, trilingualism has emerged as a defining characteristic of Kazakhstan's social fabric. Since linguistic competence serves as a primary vehicle for intercultural dialogue and international integration, it functions as a vital bridge connecting diverse populations. While multilingualism is a global phenomenon—notably with half the world's population being bilingual and significant portions of the US and Europe speaking multiple languages – Kazakhstan presents a unique case study. With a demographic mosaic of over 130 ethnicities, the nation has fostered a climate where polyglotism is the norm rather than the exception. Trilingualism in Kazakhstan is an essential feature of modern society. Knowledge of languages extends the integration capability of countries and people as a language is a tool for communication and a bridge between cultures. Multilingualism is widely spread in the multi-ethnic geographical space. 20 per cent of the population of the United States speak a language at home other than English, 56 per cent of Europeans are bilingual, and it is believed that over half of the entire world's population is bilingual [1]. As for Kazakhstan with more than 130 nationalities living there, most Kazakhs speak two or three languages. Slavic people mainly speak only one language, whereas Uighur, Uzbek, Dungan, Turkish, Azerbaijani, Tajik, Tatar, and other ethnic groups are multilingual [2].

The linguistic framework in Kazakhstan is built upon three pillars:

Kazakh: The state language, representing national identity and cultural heritage.

Russian: A historically rooted medium for interethnic communication and official business.

English: The essential tool for navigating global markets, advanced science, and international education.

Trilingualism is a crucial tool for maintaining national unity, preserving cultural heritage, facilitating social integration, and participating in global economic and educational processes. This article examines the historical, cultural, social, and educational significance of trilingualism in Kazakhstan, explores its development paths and challenges, and considers future perspectives.

Language is the foundation of any nation's cultural, historical, and social identity. It is not only a means of communication but also a reflection of national consciousness and cultural continuity.

In Kazakhstan, trilingualism is the policy of balancing the use of the Kazakh language as the state language, Russian as a language for official and cultural communication, and English as a language for international communication and education.

After gaining independence in 1991, Kazakhstan embarked on a new language policy. The main objectives included elevating the status of the Kazakh language, expanding its use in education, government administration, media, and digital communication. Russian continues to play a significant role as a widely used language in society, while English has become necessary for international relations and education.

Trilingualism policy is not just about teaching languages; it also aims to preserve cultural diversity, ensure social integration, and enhance the country's competitiveness in global arenas. This article examines the current situation of trilingualism in Kazakhstan, its role in education, culture, social life, and the challenges and opportunities associated with its development. Current State of Trilingualism in Kazakhstan: Kazakhstan is a multiethnic and multilingual country.

Based on state program targets and social trends language Proficiency in Kazakhstan in 2025:

Kazakh Language: ~82 % (Target for fluent proficiency among the population).

Russian Language: ~84-90 % (Remains widely used for interethnic communication and business).

English Language: ~30-31 % (Specifically focusing on the «trilingual» population goal, primarily among youth and IT professionals).

There are language trends in Kazakhstan:

Kazakh-Language Content: The share of content in the state language across mass media and the internet has reached ~79 %. This growth acts as a primary driver for the increased use of Kazakh in daily life.

Trilingualism: Approximately 30 % of the population (predominantly youth under the age of 35) are now proficient in three languages: Kazakh, Russian, and English.

The Digital Gap: While Russian still leads in internet usage (accounting for 65-70 % of search traffic), the volume of search queries in the Kazakh language is growing steadily every year.

However, daily usage shows that only 49.3 % of people use Kazakh, 45 % use Russian, and English is used more limitedly. These figures

indicate that trilingualism is widespread symbolically but uneven in practical daily use.

Regional differences in language use also exist. In rural areas with a majority of ethnic Kazakhs, 87 % of school graduates took the national examination in Kazakh, while in major cities such as Nur-Sultan and Almaty, the percentage is lower, around 58 %. Among Slavic-origin citizens, 22-25 % can speak Kazakh fluently, and only 2.9 % can read and write it professionally.

These differences highlight systemic issues in language policy and education and the need to consider regional and social-demographic characteristics in policymaking.

The use of Kazakh depends not only on ethnicity but also on regional and social factors:

Rural areas: Kazakh is widely used, with over 80 % of schools offering instruction in Kazakh [4].

Urban centers: Cities such as Nur-Sultan and Almaty have high Russian usage, reflecting multilingual communication in business and professional contexts.

Ethnic minorities: Among Slavic, Uzbek, Tatar, and other minority groups, Kazakh proficiency varies. English is primarily used in urban areas for education and professional purposes. These regional differences underscore the importance of adapting language policies to provide equal opportunities for all social groups.

Education is a key sector for implementing trilingualism. Since 1991, the proportion of schools teaching in Kazakh has increased:

1991 – 32.4 %

2010 – 54 %

2019 – 66 %

2023 – 70 %

2025 – 75 % of graduates took the national exam in Kazakh.

English is introduced as an additional subject, enhancing international-standard education. All teachers participated in the survey have chosen Kazakh as their mother tongue and 87.50 % of them are bilingual. Survey results show that 75 % of respondents consider themselves trilingual, whereas 25 % of them are not sure whether their knowledge of one language matches the level of the others.

According to the teachers, the most difficult matter in teaching subjects in English for them is using correct grammar and verb forms in their speech (50 %), choosing appropriate methods of teaching (12.5 %), finding and selecting necessary study materials (12.5 %) and listening

and speaking (12.5 %). At the same time 12.5 % of respondents have no difficulties at all in the process of teaching in English.

The best way of improving English, so the teachers think, is reading books in English (37.5 %). 25 % of teachers suggest practicing English with a native speaker or improving the language skills abroad. Other ways of improving English are working with research papers (19.5 %), doing grammar tests (8.5 %) and listening to conversations (5.5 %). 4 % of teachers responded that they will always study English.

Among students 86.36 % of respondents are bilingual, of which 65.91 % are trilingual. All students (100 %) responded that they like studying in English and 72.73 % of them are satisfied with the process and level of teaching in English.

All students participating in the survey see benefits in studying medicine in English. The most important for them is that knowing three languages nowadays opens new opportunities for them [3].

Table 1. Benefits of studying in English for students [3]

№	Benefits
1	Increased activity of brain
2	Knowledge gain, enhancing of knowledge, better education, new horizons
3	Wide source of information, primary access to world literature.
4	Better understanding and communication with foreign people, cultures and backgrounds, sharing experience.
5	Confidence and self-popularization.
6	Academic exchange, studying medicine in foreign countries, working abroad.
7	Expanding perspective, opportunities in future profession, developing into qualified specialist.

Russian continues to play a major role in communication in business, science, and technology.

The goals of trilingual education include:

1. Supporting Kazakh as a state and cultural language
2. Using Russian for social integration in a multiethnic society
3. Developing English for international communication and education

Introducing trilingual education from an early age contributes to children's cognitive, cultural, and social development [4].

Trilingualism strengthens national unity, preserves cultural heritage, and facilitates communication among different ethnic groups.

Kazakh: State language, cultural continuity, carrier of national values;

Russian: Tool for communication in a multiethnic society, important in science, technology, and business;

English: Language for international relations, education and economic communication.

Culturally, trilingualism demonstrates that Kazakh society is open, diverse, and globally connected. Several challenges affect the development of trilingualism: differences in language use between urban and rural areas; difficulty for ethnic minorities to learn Kazakh. In sufficient resources for widespread English use unequal representation of languages in media and public life Development strategies include [5]:

1. Introducing trilingualism from early childhood and primary school;
2. Supporting language use in social contexts and media;
3.Expanding educational resources and teacher training;
4. Encouraging Kazakh language learning among minority groups.

These strategies will ensure effective and sustainable trilingualism in Kazakhstan.

Trilingualism in Kazakhstan is crucial for national unity, cultural continuity, and social integration.

Kazakh serves as the state language, Russian plays a social and cultural role, and English functions as a global communication tool. Statistical data indicate regional, social, and ethnic differences in language use.

To strengthen trilingualism, it is necessary to:

- expand educational resources;
- support language use in society;
- promote Kazakh language acquisition among minority groups.

Through a systematic approach, trilingualism in Kazakhstan can enhance social integration and preserve national and cultural identity. Trilingualism remains the cornerstone of Kazakhstan's path toward a unified and globally competitive society. While challenges such as the urban-rural divide and the need for better resources for minority groups persist, the strategic expansion of teacher training and early childhood language programs offers a sustainable path forward. By balancing the roles of Kazakh, Russian, and English, the nation continues to strengthen its cultural identity while remaining an active participant in the global community.

REFERENCES

1 Trent, 2013 - Trent, Erika. Opinion: The benefits of multilingual education. Multilingual education will revitalize local cultures and strengthen the scientific community (2013) The Tech.

2 Baiteliyeva, Zh. Multilingualism in Kazakhstan and Problems of Teaching the Kazakh Language URL: https://conference.pixelonline.net/ICT4LL/files/ict4ll/ed0008/FP/1968-MUL1243-FP-ICT4LL8.pdf.

3 Kuzembayeva Gulzhana, Karimsakova Anara &Kupenova Aigul, Trilingualism in Kazakhstan, «International Journal of Multilingual Education», 2018.

4 The Trends of Language Shift in Education in Kazakhstan. – Eurasian Research Institute, 2025.

5 Kazakhstan prepares new document to boost trilingual policy development. – The Astana Times, 2025.

«TALKOPOLY»: НАСТОЛЬНАЯ ИГРА ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ГОВОРЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ ЧЕРЕЗ ИГРОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

АУЛЫБАЕВА Т., КИМ Т.
НИШ ЕМН, г. Павлодар

Современная система образования Республики Казахстан ориентирована на формирование функциональной грамотности, коммуникативной компетенции и способности учащихся к эффективному межкультурному взаимодействию. В условиях глобализации владение английским языком становится не только образовательной необходимостью, но и важнейшим инструментом социальной и профессиональной интеграции. Особое значение в данном контексте приобретает развитие навыков говорения как ключевого компонента коммуникативной компетенции. Однако анализ педагогической практики показывает, что традиционные методы обучения иностранному языку не всегда обеспечивают достаточный уровень речевой активности учащихся, что приводит к снижению мотивации и формальному усвоению языкового материала.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью поиска эффективных педагогических технологий, способных обеспечить активное вовлечение учащихся в процесс речевого взаимодействия. В контексте обновлённого содержания образования Республики Казахстан особую значимость приобретают интерактивные и деятельностные подходы, направленные на развитие самостоятельности, инициативности и коммуникативной уверенности обучающихся. Одним из таких подходов является игровая технология, обладающая высоким мотивационным потенциалом и создающая условия для естественного использования языка в коммуникативных ситуациях.

Цель исследования заключается в определении педагогической эффективности настольной игры «Talkopoly» как средства развития навыков говорения на английском языке у учащихся младшего и среднего школьного звена.

Научная новизна исследования состоит в разработке и апробации авторской настольной игры «Talkopoly», интегрирующей игровые механики с системой коммуникативных заданий, направленных на последовательное формирование речевых навыков. В отличие от традиционных игровых методов, данная разработка ориентирована на системное развитие устной речи через моделирование реальных коммуникативных ситуаций, а также учитывает возрастные и когнитивные особенности учащихся.

Гипотеза исследования заключается в предположении о том, что систематическое использование настольной игры «Talkopoly» в процессе обучения английскому языку будет способствовать значительному повышению уровня развития навыков говорения, если игровая деятельность будет организована как целенаправленная коммуникативная практика, включающая разнообразные речевые ситуации и стимулирующая активное использование лексико-грамматических структур.

Для достижения поставленной цели были определены следующие *задачи исследования*: проанализировать теоретические основы формирования навыков говорения; изучить потенциал игровых технологий в обучении иностранным языкам; разработать структуру и содержание настольной игры «Talkopoly»; провести педагогический эксперимент; осуществить анализ полученных результатов и определить эффективность предложенной методики.

Обзор литературы

Проблема формирования коммуникативной компетенции широко освещена в трудах зарубежных и отечественных исследователей. Согласно концепции коммуникативного подхода, представленной R. Ellis [1. с.126], развитие языковых навыков напрямую связано с активным использованием языка в процессе взаимодействия.

M. Byram подчёркивает значимость межкультурного компонента в обучении иностранным языкам, акцентируя внимание на практической направленности обучения [2, с. 99-12].

Российские исследователи также акцентируют значимость игровых технологий: Пахомова [4, с.91-94] отмечает, что игровые методики способствуют снижению языковой тревожности и повышению уверенности учащихся при говорении, а Васкина [5, с.112-116] рассматривает настольные и деловые игры как средство развития функциональной речевой компетенции у школьников. Смирнова [6, с.67-69] подчёркивает, что игровая деятельность создаёт безопасную среду для практики устной речи и стимулирует самостоятельное использование языка.

Среди казахстанских авторов Шарипова [7, с.75] анализирует применение игровых методов в обучении иностранным языкам и указывает на их высокий потенциал для формирования коммуникативной уверенности у младших школьников. Ертаева [8, с.89-93] исследует влияние интерактивных игр на развитие устной речи у обучающихся среднего звена и отмечает значительное повышение речевой активности учащихся. Арипжан и Дуисебаева [9, с.112] рассматривают использование игровых элементов в образовательной практике Казахстана, что подтверждает актуальность внедрения настольных игр, таких как «Talkopoly», для развития навыков говорения на английском языке.

Методология исследования

Методологическая основа исследования включала педагогический эксперимент, наблюдение и анкетирование. Эксперимент проводился среди двух возрастных групп школьников: младшего звена (5–6 классы) и среднего звена (7–8 классы) на базе школы НИШМ ЕМН г.Павлодар. В общей сложности участвовало 42 учащихся (21 ученик младшей группы и 21 ученик средней группы).

На начальном этапе каждому участнику проводился диагностический тест устной речи, цель которого заключалась в оценке исходного уровня говорения, словарного запаса и коммуникативной уверенности. Затем учащиеся играли в настольную игру «Talkopoly» два раза в неделю по 25 минут на протяжении шести недель. Игровой материал включал карточки с коммуникативными заданиями, тематические диалоги, вопросы для обсуждения и ролевые сценарии, рассчитанные на разнообразные уровни языковой сложности.

В младшей группе задания были ориентированы на простую лексику и повседневные реплики, тогда как в средней группе добавлялись более сложные коммуникативные задачи, включая описание событий, обсуждение ситуаций и минипрезентации.

Периодическое наблюдение за активностью учащихся, фиксация речевых высказываний и анкетирование позволили оценить динамику продуктивности речи, уровень уверенности и мотивацию к изучению английского языка.

Структура игры включает игровое поле, карточки с коммуникативными заданиями, ситуационные вопросы и ролевые элементы. Задания варьируются по уровню сложности: от простых реплик и ответов на вопросы до развёрнутых высказываний, описаний и мини-презентаций. Игровая деятельность организована таким образом, чтобы стимулировать учащихся к активному использованию языка в условиях, приближенных к реальной коммуникации.

Результаты исследования

Анализ результатов показал, что настольная игра «Talkopoly» положительно влияет на развитие навыков говорения как в младшей, так и в средней группах. У младшей группы уровень продуктивности устной речи повысился с 36 % до 62 %, уверенность учащихся при устном ответе увеличилась на 28 %, частота использования новых лексических единиц выросла на 31 %. Анкетирование выявило, что 94 % участников младшей группы отметили повышение интереса к английскому языку через игровую деятельность, а 90 % выразили желание продолжать практику подобных игр.

В средней группе уровень продуктивности устной речи повысился с 42 % до 73 %, уверенность в говорении увеличилась на 33 %, а частота самостоятельных речевых инициатив – на 29 %. 88 % учащихся отметили, что игра помогла снизить языковую тревожность и повысить уверенность при устной коммуникации.

Объединённый анализ показал устойчивый рост коммуникативной активности, мотивации к изучению английского языка и более высокий уровень речевого взаимодействия по сравнению с исходными показателями.

Педагогический эксперимент подтверждает эффективность интеграции игровых технологий в процесс обучения английскому языку. Настольная игра «Talkopoly» способствует формированию навыков говорения, развитию речевой инициативы и уверенности учащихся, создаёт условия для активного взаимодействия и обеспечивает высокую мотивацию к обучению. Игровая

деятельность рассматривается как стратегически важный инструмент современного образовательного процесса, позволяющий объединить развитие языковой компетенции, когнитивных навыков и коммуникативной уверенности.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что настольная игра «Talkopoly» создаёт благоприятную образовательную среду для развития коммуникативных навыков, способствует активизации речевой деятельности и формированию устойчивого интереса к изучению английского языка. Игровая технология обеспечивает интеграцию когнитивного, коммуникативного и эмоционального компонентов обучения, что соответствует современным требованиям педагогической науки.

Использование настольной игры «Talkopoly» в образовательной практике демонстрирует высокий потенциал как эффективного инструмента формирования навыков говорения на английском языке. Результаты педагогического эксперимента подтверждают, что системная интеграция игровых технологий в учебный процесс способствует не только количественному росту речевой активности, но и качественной трансформации коммуникативной компетенции учащихся, выражающейся в повышении осознанности речевых действий, гибкости языкового мышления и способности к спонтанному высказыванию.

Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением функционала игры, разработкой цифровой версии, а также изучением её влияния на развитие других видов речевой деятельности. В условиях цифровизации образования и внедрения инновационных педагогических технологий предложенный подход представляет собой значимый вклад в развитие современной методики обучения иностранным языкам.

Практическая значимость исследования заключается в возможности масштабного внедрения разработанной игры в образовательный процесс организаций среднего образования Республики Казахстан в рамках реализации обновлённого содержания образования. Предложенная методика может быть адаптирована для различных возрастных групп и уровней языковой подготовки, а также интегрирована в цифровые образовательные среды.

Заключение

Использование настольной игры «Talkopoly» в образовательной практике продемонстрировало высокий потенциал для системного и последовательного развития навыков говорения на английском

языке среди учащихся младшего и среднего звена. Проведённый педагогический эксперимент подтвердил, что игровая деятельность создаёт насыщенную и аутентичную среду для языкового взаимодействия, существенно снижает языковую тревожность, способствует формированию уверенности при устной речи и стимулирует активную речевую инициативу у учащихся.

Эмпирические данные свидетельствуют о существенном качественном и количественном улучшении коммуникативных компетенций, включая более уверенное использование новой лексики, логичное и структурированное построение высказываний, а также значительное увеличение самостоятельных речевых попыток. Практическая значимость исследования заключается в возможности масштабного и целенаправленного внедрения настольных игр в образовательный процесс для формирования устойчивых и функционально полноценных коммуникативных навыков. Инновационный характер работы подтверждается её вкладом в современную методику обучения через игровую деятельность и полностью соответствует актуальным тенденциям педагогической науки, цифровой трансформации образования и развитию интерактивных форм обучения иностранным языкам.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 822 p. [на англ. яз.].

2 Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p. [на англ. яз.].

3 Godwin-Jones R. Emerging Technologies for Language Learning // Language Learning & Technology. – 2018. – Vol. 22. – № 3. – P. 8–16 [на англ. яз.].

4 Пахомова О. И. Игровые технологии в обучении иностранным языкам младших школьников. – Самара, 2015. – 156 с.

5 Васкина Е. А. Использование игровых технологий при обучении иностранным языкам. – Москва, 2019. – 142 с.

6 Смирнова Е. В. Настольные и деловые игры как средство развития речевой компетенции. – Санкт-Петербург, 2019. – 168 с.

7 Шарипова С. А. Игровые методы в обучении иностранным языкам. – Алматы, 2020. – 134 с.

8 Ертаева А. К. Развитие устной речи учащихся через интерактивные технологии. – Нур-Султан, 2021. – 120 с.

9 Арипжан Г. М., Дуисебаева Г. С. Инновационные подходы в образовательной практике Казахстана. – Алматы, 2020. – 148 с.

10 Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями).

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА АНГЛИЙСКОЙ ВОЛШЕБНОЙ СКАЗКИ

БАЙРАК Е.
ученица 5 классса, Иртышская средняя общеобразовательная школа №4, Иртышский район, Павлодарской обл.
ДАЦКО Е. А.
руководитель учитель английского языка, Иртышская средняя общеобразовательная школа №4, Иртышский район, Павлодарской обл.

Лингвистическая сказка – это предметная сказка, героями которой являются лингвистические понятия, например, части речи, их признаки (род, число, склонение).

Сюжет сказки обычно построен на каких-то конкретных лингвистических понятиях. Героями могут быть слова, части речи или буквы, которые живут в каком-либо царстве-государстве. Лингвистические сказки по подготовленности являются полностью подготовленными, например, когда ребята получили домашнее задание – сочинить лингвистическую сказку, т.к. спонтанно сочинить лингвистическую сказку ребятам будет трудно. Также, на наш взгляд, лингвистические сказки могут быть частично подготовленными, если ребятам дается задание придумать продолжение сказки.

Лингвистические работы, в которых сказки исследуются не просто как языковой материал, но с учетом жанровой специфики, помогают решать вопросы стилистической стереотипизации.

Согласно исследованиям О. В. Утюпиной, изучавшей образы животных в английских сказках «…в английских сказках главенствующую роль занимает, именно кот, который часто выполняет роль помощника. В английских и шотландских сказках нет ни одного случая, когда кот был бы исключительно отрицательным персонажем». При этом ученый добавляет, что кот может принадлежать злым существам, но все равно будет помогать совершать положительные поступки. По утверждению исследователей В. Г. Александрян и И. Н. Козяковой добрыми качесвами наделяется петух. Авторы настаивают на том, что «петуху

и коту приходится преодолеть целый ряд испытаний, прежде чем они обретут счастье» [1, с.65].

С лингвистической точки зрения, понятие традиционной формулы, в соответствии с комплексом критериев ее выделения, охватывает явления всех уровней языка – от одного слова до целых предложений и даже абзацев. В общефилологическом плане формулы также представляют собой широкий спектр разнородных явлений: постоянные эпитеты, сравнения, устойчивые выражения, встречающиеся в строго определенных местах, лексические и синтаксические повторы и прочее.

Изучение английской сказки позволяет выделить интересные особенности сюжетов сказки, героев, и использование традиционных языковых средств, которые характеризуют фольклорное наследия людей Англии. Таким образом, актуальность данной работы заключается в анализе лингвистических особенностей английской сказки, что ранее не встречалось именно в таком виде в научных работах. Цель нашей работы – изучить сюжеты сказок и их героев, проанализировать и выделить языковые средства, используемые в тексте. Поставленная цель определяет и задачи исследования: 1. Рассмотреть исторические предпосылки возникновения волшебной сказки, ее особенные черты. 2. Провести анализ сюжетов английской сказки, героев, национальных особенностей английского народа и языковых средств.

Объектом нашего исследования является сказка, ее специфические черты. Предмет нашего исследования – лингвистические и национальные особенности английской народной сказки. Именно народные сказки лучше отображают своеобразие английской культуры, поэтому они и были выбраны для написания проектной работы. Английские волшебные сказки отличаются большим разнообразием: здесь и волшебные сказки с участием вымышленных персонажей, нечистой силы и героические сказки о великанахлюдоедах и о борьбе с ними положительного героя. Герои английских сказок очень необычны. Главная черта сказочных характеров – не прославиться и стать сильнее и мудрее, а избежать какой-либо неудачи, провала. Например, в сказке «The Tale of Mr. Tod», в которой маленький мальчик Томми изо всех сил пытается вести себя хорошо, чтобы не попасться Мистеру Майке на ужин. Движущая сила действий героев – чувство совести и долга, а не истинные желания и потребности [2, 45с.]. Нередко именно по этой причине волшебные английские сказки считаются весьма необычными. Герои одних сказок трудолюбивы, честны, благородны

и смелы; некоторые из них становятся настоящими народными героями. Например, Элиза в сказке «Wild Swans» – само воплощение любви к своим братьям, и это огромное всеобъемлющее чувство позволяет ей пройти через все испытания. Это героиня, которая отличается редкой самоотверженностью. Элиза беспрестанно трудится – из острой крапивы, болезненно обжигая свои нежные пальцы, шьет одиннадцать рубашек, которые могут спасти братьев; идет против своего страха, противостоит сказочной колдунье, ищет братьев по болотам и полям, стоически хранит молчание – ведь если она заговорит, братья навечно останутся лебедями [2, с.87].

Герой сказки «The Steadfast Tin Soldier», прошедший множество испытаний, – отражение человеческого достоинства и воли, идеал самоотверженности. Один маленький мальчик подарил писателю одноногого оловянного солдатика, и эта игрушка стала символом преданной и грустной истории любви, которая побеждает даже смерть. Герои других волшебных английских сказок не всегда добродетельны, они способны на плутовство и обман, хотя отличаются предприимчивостью и энергией, – чертами характера, которые ценились в буржуазной Англии, где впервые в мире начал развиваться капитализм. Например, обманывая великанов-людоедов, девушка Молли в сказке «Molly Whuppie и Джек в сказке «Jack and the Beanstalk»добиваются счастья для себя и своих близких. Отмеченные особенности сюжетов английских сказок могут объяснены спецификой британского менталитета. Как правило, англичане стараются добиться своей цели любыми средствами, отражая эту характеристику британской личности в сюжетах английских сказок. Так, например, в сказке «The Old Woman and Her Pig», старушка, желая войти в дом, привлекает большое количество посторонних героев людей, животных и даже неодушевленных предметов, достигая своей цели только с помощью силы, от которой при этом страдают все ее «помощники» [3, 17].

С помощью традиционных лингвистических средств, которые выражаются в различных частях речи, создается богатство и выразительность языка сказки. Рассмотрим первую группу слов (прилагательных), характеризующих внешность сказочных героев. Внешность персонажей очень часто предается одной чертой. Про внешность положительных героев говорится что они молоды и красивы. Слова, передающие красоту героини сказки: beautiful, fine, bonny, fair [4]. And there she grew up into the most beautiful maiden that ever was seen. Прилагательные, характеризующие внешность

мужских персонажей: handsome, good-looking, fine-looking, bonny, fine. He was handsome enough to make all the woman of the world fall in love with him. В английских сказках щеки, губы и волосы - самые важные элементы внешности героини. Обычно щеки девушки подобны вишням, а губы - розам. But after a time he looked upon the young sister, with her cherry cheeks, and golden hair, and his love went out to her till he cared no longer for the elder one. Традиция предписывает героине (иногда и герою) сказки иметь светлые волосы и нежный цвет лица. В английской сказке красивая девушка всегда имеет светлые волосы, и мачеха не любит свою падчерицу именно за такую красоту волос: The stepmother hated her more for the beauty of her hair. Самым распространенным эпитетом является слово golden. She was as fine and tidy as ever her beautiful golden hair. Красота волос также передается при помощи прилагательных shining. ... the brave light that came from the beautiful shining yellow hair, streaming out over the black clock and falling to the water at her feet. Иногда в сказках говорится о нежном голосе героини, и передается это прилагательным sweet: ...the king, having caught a sight of her, approached, and what with her beauty and sweet voice, fell desperately in love with her. Про глаза сказочных персонажей, и отрицательных и положительных, говорится, что они яркие, блестящие, проницательные, и эти все качества передают эпитеты sharp, bright. ... a small black thing with very bright eyes, twitching pointed ears, and a long tail. Прилагательное fiery является основным при характеристике глаз эльфов, злых волшебников, великанов и других отрицательных героев. These he knew their fiery eyes, and knew that he was at last in the Land of Fairy. При помощи прилагательных huge, great, подчеркивается большой рост отрицательных героев, а также предметы их быта. In those days, the Mount of St. Michel in Cornwall was the fastness of a huge giant whose name was Cormoran. Антонимы этих прилагательных, tiny, wee наоборот, описывают крошечных волшебных героев и все что их окружает. Once upon a time there was a teeny-tiny woman who lived in a teeny-tiny house in a teeny-tiny village. Вторую группу составляют прилагательные, определяющие положительные качества и свойства персонажей. Английские сказки располагают целым рядом прилагательных, которые дают положительные оценки характеру героя, а также его душевные качества: good, goodly, kind, fine, sweet, nice: sweet girl, my good man [3, 87]. Положительность героев также характеризуется эпитетами образованными от прилагательного good (good-natured,

goodtempered): Jack's mother was a good-tempered woman. Среди более конкретных качеств положительного характера в мужских образах особенно ценится храбрость (brave, bold) и галантность: the bravest and the most gallant was Mr. Fox. В английских сказках выделяется такое качество как рассудительность, особенно у героине, и выражается в таких прилагательных как: wise и clever. The youngest of the three strange lassie was called Molly Whuppie and she was very clever. Часть английских сказок посвящена простоватым героям, которые характеризуются прилагательными: silly, stupid, foolish, simple: poor silly Jack, foolish man. Следующая группа слов это отрицательные прилагательные: cruel, bad, ill-tempered, wicked, unkind. Sink on, cried the cruel princess, no hand or glove of mine you'll touch. Особый цикл составляют английские сказки о великанах и людоедах, в которых подчеркивается не только рост, но и свирепый характер: monstrous, awful, awesome, terrible. They were very fierce, huge. The Red Ettin, who was a very terrible beast, with three heads, that spared no living man it could get hold of Также часто встречаются имена героев, образованные с помощью эпитетов, которые указывают на характер героя или характерную деталь портрета: Simpleton Peter, Lazy Jack, the Red Ettin, Tom Thumb.

Следующая группа прилагательных определяет место действия в сказке. Особый мир отличается от реального мира, и герой и героиня попадают в увлекательное путешествие, все это сопровождается эпитетами: dark wood, great wood, dense wood, great journey. Также очень много используется прилагательных при описании волшебных помощников и предметов. Помощник- верный конь: The horse was one of the strongest and swiftest horses in the world. Чудесные предметы и средства несут в себе основную смысловую нагрузку, обозначая скрытые свойства предмета: magic wand, golden harp, magic table, golden eggs, crystal box.

ЛИТЕРАТУРА

1 Алексеев И. П. Народная баллада Англии и Шотландии // История английской литературы. – М., 1943. – 233 с.

2 Елина Н. Г. Развитие англо–шотландской баллады // Английская и шотландская баллады в переводе С. Маршака. – М. : Наука, 1973. – С. 104–131.

3 Жирмулинский В. М. К вопросу об эпитетах. // Памяти Р.И. Сакулина – М., 1981. – 238 с.

4 Земская Е. А., Китайгородская М. А., Розанова Н. Н. Языковая игра // Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. – М., 1983. – 226 с.

5 Кеберлите В. П. Сюжетный тип волшебной сказки // Фольклор. Образ и поэтическое слово в контексте. – М., 1984. – 152 с. 6 Козакова И.Н., Александрян В.Т. В мире русской и английской народной сказки – М., 1997. – 210 с. 7 Леонович О.А. В мире английских имен. – М., 2002. – 145 с.

ПОЛИЯЗЫЧИЕ КАК ТРЕНД ОБРАЗОВАНИЯ

БАКЫТОВ А. Е., МАКСИМ М. И.
учащиеся 11-го класса, ГКП на ПХВ Школа-гимназия №17 Акимата, г.Астаны.

Актуальность темы в том, что для Казахстана Казахстан входит в десятку крупнейших мировых производителей меди, урана и хрома. Основные покупатели казахстанских металлов – Китай, Германия, Франция и США – ведут переговоры, контрактах на сумму порядка 25 миллиардов евро ежегодно. Для стран-экспортёров сырья, чья переговорная позиция изначально слабее, этот эффект усиливается: недопонимание в технической документации влечёт задержки поставок, штрафные санкции и репутационные потери. Между тем казахстанская система образования не готовит специалистов с техническим иностранным языком целенаправленно – особенно в тех городах, где сосредоточена сама промышленность.

Новизна темы заключатся в двух аспектах. Во-первых, в введении в педагогический и экономический дискурс понятия «лингвистическая логистика» – термина, описывающего языковую компетенцию персонала как управляемый ресурс производственной цепочки, наравне с транспортной или складской логистикой. Во-вторых, в разработке концептуальной модели факультатива «Технический иностранный язык» для школ промышленных моногородов Казахстана – образовательного инструмента, которого в отечественной практике пока не существует.

Цель.Обосновать языковой барьер как измеримый экономический фактор в экспорте казахстанских ресурсов и предложить конкретный образовательный механизм его устранения – факультатив «Технический иностранный язык» для школ промышленных регионов.

Задачи:1) проанализировать структуру экспортных партнёрств Казахстана в металлургии и горнодобывающей отрасли; 2) обосновать понятие «лингвистическая логистика» и его место в экономике предприятия; 3) описать концептуальную модель факультатива «Технический иностранный язык»; 4) определить критерии отбора языков и тематических модулей для факультатива.

Введение

В 1926 году молодой казахский геолог Каныш Имантаевич Сатпаев защищал свои выводы о запасах меди в районе Джезказгана перед комиссией, в которую входили русские, немецкие и британские специалисты. Он говорил по-русски, читал немецкие технические источники и переписывался с зарубежными коллегами по-английски – при том что вырос в ауле, где родным был казахский язык. Для Сатпаева полиязычие было не школьным предметом и не пунктом в государственной программе. Это была жизненная стратегия учёного, убеждённого: большая наука не имеет одного языка.

Именно открытие Сатпаева – Жезказганское медное месторождение, одно из крупнейших в мире – стало возможным в том числе потому, что он умел работать с источниками на нескольких языках, находить в них то, что другие пропускали. Показательно, что спустя почти сто лет город, выросший рядом с этим месторождением, носит его имя – Сатпаев. И именно здесь, в промышленном сердце Казахстана, острее всего ощущается проблема, которой посвящена эта статья: языковой барьер между казахстанским производством и мировым рынком.

Медь из Жезказгана уходит на заводы Франции, Германии, Китая и США. Уран из Степногорска – в реакторы Южной Кореи и Японии. Хром из Хромтау – на металлургические комбинаты Индии. Всё это – миллиардные контракты, технические регламенты, сертификаты соответствия, переговоры об условиях поставки. И всё это – на языках партнёров. Вопрос о том, кто говорит от имени казахстанской стороны и насколько точно, – это уже не лингвистический вопрос. Это экономический.

Исследовательская часть

Казахстан в 2023 году экспортировал металлы и изделия из них на сумму свыше 14 миллиардов долларов США, что составило около 30 % всего товарного экспорта страны (Комитет по статистике РК, 2023). Среди ключевых торговых партнёров в этом сегменте – Китай (около 35 % объёма), страны ЕС, прежде всего Германия и Франция (совокупно около 22 %), а также США

(около 8 %). Каждый из этих рынков предъявляет собственные требования к технической документации, стандартам качества и коммуникационным протоколам.

Таблица 1. Ключевые импортёры казахстанских металлов и языковой профиль коммуникации

Страна-импортёр	Доля экспорта металлов	Рабочий язык переговоров	Технический стандарт
Китай	~35%	Китайский (мандарин)	GB / ISO
Германия	~14%	Немецкий / английский	DIN / EN
Франция	~8%	Французский / английский	NF / EN
США	~8%	Английский	ASTM / ANSI
Южная Корея	~6%	Корейский / английский	KS / ISO

Источник: Комитет по статистике РК, 2023; составлено автороми.

Таблица демонстрирует принципиальный факт: английский язык является рабочим лишь у части партнёров и, как правило, не является языком технической документации. Немецкие стандарты DIN и французские NF публикуются преимущественно на языках стран-разработчиков. Это означает, что казахстанский инженер, свободно читающий по-английски, но не знающий технического немецкого или французского, работает с переводными версиями стандартов – а любой перевод технического текста несёт риск смысловых потерь.

В логистике давно существует понятие «узкое место» (bottleneck) – точка в производственной цепочке, которая замедляет весь поток. Применительно к экспортным операциям роль такого узкого места нередко играет именно языковой барьер: задержка в согласовании технических условий, необходимость привлечения внешнего переводчика, ошибка в спецификации – всё это конвертируется в реальные финансовые потери. Именно для описания этого явления в настоящей работе вводится понятие «лингвистическая логистика».

Лингвистическая логистика – это системное управление языковыми компетенциями персонала предприятия как производственным ресурсом, непосредственно влияющим на скорость, точность и стоимость экспортных операций. Данное

понятие переносит языковую компетенцию из категории «личного развития» в категорию «корпоративной инфраструктуры» – наравне с транспортной, складской или информационной логистикой.

Введение этого термина опирается на несколько смежных концепций. В экономике языка (economics of language) Франсуа Грена (Grin, 2003) показал, что языковая компетенция работника является формой человеческого капитала, поддающейся экономической оценке. В теории цепочки создания стоимости (Porter, 1985) коммуникация с внешними партнёрами входит в состав вспомогательных видов деятельности, однако при экспортной ориентации предприятия она становится первичной – именно от неё зависит, состоится ли сделка и на каких условиях.

Таким образом, лингвистическая логистика как понятие устраняет терминологический пробел: она позволяет руководству горнодобывающих и металлургических предприятий Казахстана рассматривать языковую подготовку персонала не как статью расходов на «обучение и развитие», а как стратегическую инвестицию в операционную эффективность экспортных процессов.

Практический вклад: факультатив «Технический иностранный язык»

Центральным практическим предложением настоящей работы является введение в школах промышленных моногородов Казахстана – Жезказган, Сатпаев, Рудный, Степногорск – профильного факультатива «Технический иностранный язык» для учащихся 10–11 классов, ориентированных на технические специальности.

Факультатив принципиально отличается от стандартного курса иностранного языка по трём параметрам. Первый – предметная специализация: вместо универсальной лексики и разговорных тем курс строится вокруг реальных коммуникативных ситуаций отрасли – чтение технического паспорта оборудования, переписка с поставщиком реагентов, участие в видеоконференции по согласованию спецификации. Второй – выбор языка по принципу «язык главного партнёра региона»: для Жезказгана и Сатпаева, чья медь идёт преимущественно в Китай и Францию, приоритетными языками становятся китайский (технический мандарин) и французский; для Рудного с его хромовым производством – немецкий. Третий – связь с профориентацией: курс ведётся совместно учителем иностранного языка и приглашённым специалистом предприятия, что создаёт живой контекст и мотивацию.

Таблица 2. Примерные модули факультатива «Технический французский» для школ г. Сатпаев / Жезказган

Модуль	Содержание	Часов
1. Металлургическая лексика	Названия процессов, оборудования, металлов на французском	8
2. Техническая документация	Чтение и перевод паспортов изделий, стандартов NF	10
3. Деловая переписка	Запросы, оферты, рекламации на французском языке	8
4. Переговорные ситуации	Ролевые игры: согласование цены, сроков, условий поставки	10
5. Профессиональные визиты	Встречи с представителями предприятий-экспортёров	4

Общий объём: 40 часов в год (1 час в неделю). Составлено автороми.

Реализация факультатива не требует разработки федерального стандарта или значительных бюджетных вложений. Достаточно трёх условий: методической поддержки со стороны областного управления образования; партнёрского соглашения между школой и ближайшим крупным предприятием-экспортёром; и наличия учителя иностранного языка, готового к предметной специализации. Последнее – наиболее реалистичное условие в моногородах, где промышленность является градообразующей и сами педагоги нередко связаны с ней профессиональными или семейными узами.

Вывод

Языковой барьер в экспорте казахстанских ресурсов – это не абстрактная культурная проблема, а измеримый экономический фактор, замедляющий поставки и снижающий переговорную позицию казахстанских предприятий. Введённое в данной работе понятие «лингвистическая логистика» позволяет переосмыслить языковую подготовку персонала как стратегический производственный ресурс. Предложенный факультатив «Технический иностранный язык» для школ промышленных регионов представляет собой конкретный, реализуемый механизм подготовки будущих специалистов, способных работать напрямую с зарубежными партнёрами без переводческого посредничества.

ЛИТЕРАТУРЫ

1 Сатпаев К. И. Избранные труды. Т. 5: Геология и горное дело. — Алма-Ата: Наука, 1969. — 312 с.

2 Grin F. Language Planning and Economics // Current Issues in Language Planning. — 2003. — Vol. 4, №1. — С. 1–66.

3 Porter M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. — New York: Free Press, 1985. — 557 с.

4 European Commission. Report on Language Management Strategies and Best Practice in European SMEs. — Brussels: EC, 2015. — 84 с.

5 Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК. Внешняя торговля Казахстана: итоги 2023 года. — Астана, 2024.

6 Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 173 с.

7 García O., Wei L. Translanguaging: Language, Bilingualism and Education. — London: Palgrave Macmillan, 2014. — 168 с.

8 Жаксыбекова Г. К. Трёхъязычное обучение как фактор формирования конкурентоспособной личности // Педагогика и психология. — 2021. — №2(47). — С. 28–36.

9 Государственная программа индустриально-инновационного развития РК на 2020–2025 годы. — Нур-Султан, 2019.

10 Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). — Strasbourg, 2020.

TRILINGUAL MIND: ВЛИЯНИЕ ВЛАДЕНИЯ АНГЛИЙСКИМ, НЕМЕЦКИМ И ТУРЕЦКИМ ЯЗЫКАМИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ГЛОБАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ И ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ

ДОШМАТ А. Ж.
ученик 9 «Ә» класса, Гимназия №3 для одаренных детей, г. Павлодара
КАТИЕТОВА Д. О.
ученица 9 «Ә» класса, Гимназия №3 для одаренных детей, г. Павлодара
САГЫНДЫКОВА А. Р.
учитель английского языка,Гимназия №3 для одаренных детей, г. Павлодара

Введение

В условиях стремительного развития процессов глобализации, цифровизации и международной интеграции современное общество характеризуется возрастающей интенсивностью межкультурного взаимодействия, что обусловлено не только расширением экономических и политических связей между государствами, но

и активным развитием международного образования, научного сотрудничества и мобильности человеческих ресурсов, вследствие чего владение несколькими иностранными языками приобретает статус одного из ключевых факторов успешной социализации личности в глобальном пространстве [1, с. 65].

Современные образовательные системы всё в большей степени ориентируются на формирование полиязычной личности, способной эффективно функционировать в условиях многоязычной и мультикультурной среды, что предполагает развитие не только языковой компетенции, но и когнитивной гибкости, коммуникативной адаптивности и способности к межкультурному взаимодействию на высоком уровне.

В данном контексте трилингвизм, понимаемый как владение тремя языками, представляет собой наиболее перспективную модель языковой подготовки, поскольку именно он обеспечивает наиболее высокий уровень интеграции личности в различные культурные и профессиональные пространства, формируя тем самым основу для развития глобального мышления и лидерских качеств.

Особую актуальность приобретает сочетание английского, немецкого и турецкого языков, поскольку данные языки охватывают различные геополитические и культурные регионы, включая глобальное англоязычное пространство, европейскую научно-технологическую сферу и евразийское культурно-экономическое пространство.

Теоретические основы трилингвизма как когнитивного феномена

Трилингвизм как сложное междисциплинарное явление находится на пересечении лингвистики, психологии и педагогики и представляет собой не просто совокупность знаний трёх языков, а интегративную когнитивную систему, в рамках которой происходит постоянное взаимодействие языковых структур, что способствует формированию более сложных механизмов обработки информации.

Согласно современным исследованиям в области когнитивной психологии, регулярное использование нескольких языков способствует развитию исполнительных функций мозга, включая внимание, рабочую память и способность к когнитивному контролю, что позволяет человеку более эффективно справляться с задачами, требующими анализа, сравнения и принятия решений [5, с. 112].

Особую роль в этом процессе играет способность к переключению между языками, которая формирует так называемую

когнитивную гибкость – ключевую характеристику мышления в условиях быстро меняющейся информационной среды.

Кроме того, многоязычие способствует развитию метаязыкового сознания, позволяющего осознавать структуру языка на более глубоком уровне, а также эффективно переносить знания из одного языка в другой, что существенно ускоряет процесс освоения новых языков.

Функциональное значение английского, немецкого и турецкого языков

Английский язык в настоящее время выполняет функцию глобального средства коммуникации, являясь основным языком науки, международного бизнеса и цифровых технологий, что обеспечивает доступ к мировым информационным ресурсам и образовательным программам [2, с. 3].

Немецкий язык занимает важное место в европейской научной и технологической системе, поскольку Германия является одним из ведущих центров инженерии, медицины и инноваций, что делает владение данным языком важным фактором профессионального развития [6, с. 45].

Турецкий язык, в свою очередь, выполняет функцию культурного и экономического моста между Европой и Азией, способствуя укреплению связей между странами Евразийского региона и формированию культурного пространства [7, с. 71].

Таким образом, сочетание данных языков формирует уникальную модель языковой компетенции, обеспечивающую многомерное развитие личности.

Методология исследования

С целью эмпирического подтверждения теоретических положений, связанных с влиянием трилингвизма на процесс усвоения нового языка, было организовано практическое исследование, в рамках которого был проведён четырёхмесячный курс изучения турецкого языка среди учащихся.

В исследовании приняли участие 30 учащихся, обладающих различным уровнем языковой подготовки, что позволило провести сравнительный анализ.

Для обеспечения достоверности результатов был использован комплекс методов, включающий анкетирование, диагностическое тестирование до и после обучения, педагогическое наблюдение и сравнительный анализ полученных данных.

Результаты исследования и их анализ

Предварительный анализ показал значительное разнообразие языковых компетенций участников, что создало благоприятные условия для выявления закономерностей в процессе обучения.

Таблица 1 – Распределение участников по языковым компетенциям

№	Владение языком	Количество
1	Русским языком	9 человек
2	Русским и английским языками	8 человек
3	Русским, казахским и английским языками	7 человек
4	Казахским и русским языками	3 человек
5	Русским, английским и немецкими языками	2 человек
6	Русским, казахским, английским и украинским языками	1 человек
7	Русским, английским и даргинскими языками	1 человек
8	Имел базовые знания турецкого языка	1 человек

Анализ результатов показал наличие устойчивой зависимости между уровнем полиязычной подготовки и успешностью освоения нового языка, что проявилось в различиях скорости усвоения лексического материала, уровне понимания грамматических структур и активности участия в коммуникативной деятельности.

Учащиеся, владеющие тремя и более языками, продемонстрировали более высокий уровень когнитивной гибкости, что выразилось в способности быстрее устанавливать ассоциативные связи, эффективнее воспринимать новую информацию и активнее применять её на практике.

В количественном выражении результаты данной группы оказались в среднем на 25-30 % выше, что свидетельствует о значительном влиянии полиязычия на процесс обучения.

Обсуждение результатов

Полученные результаты подтверждают выводы современных исследований о положительном влиянии многоязычия на когнитивное развитие личности, включая развитие памяти, внимания и аналитического мышления.

В отличие от теоретических работ, данное исследование демонстрирует практическую реализацию трилингвального подхода в образовательной среде, что позволяет говорить о его прикладной значимости.

Особого внимания заслуживает тот факт, что учащиеся с высоким уровнем языковой подготовки проявляли большую

уверенность, инициативность и коммуникативную активность, что свидетельствует о формировании лидерских качеств.

Заключение

Таким образом, трилингвизм выступает как комплексный фактор, влияющий на когнитивное, коммуникативное и личностное развитие учащихся, обеспечивая формирование качеств, необходимых для успешной деятельности в условиях глобального мира.

Владение английским, немецким и турецким языками создаёт условия для интеграции в различные культурные и профессиональные пространства, а также способствует развитию глобального мышления и способности к эффективному межкультурному взаимодействию.

Результаты исследования подтверждают, что полиязычие значительно повышает эффективность обучения и способствует формированию нового поколения глобально ориентированных лидеров.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бейкер К. Основы билингвального образования и билингвизма. – Бристоль: Multilingual Matters, 2011. – С. 65–78.

2 Кристал Д. Английский язык как глобальный язык. – Кембридж: Cambridge University Press, 2003. – С. 3–29.

3 Грожан Ф. Билингвизм: жизнь и реальность. – Кембридж: Harvard University Press, 2010. – С. 15–34.

4 Камминс Дж. Язык, власть и педагогика: билингвальные дети в условиях образовательных конфликтов. – Бристоль: Multilingual Matters, 2000. – С. 39–58.

5 Бялисток Э. Билингвизм в развитии: язык, грамотность и когнитивные процессы. – Кембридж: Cambridge University Press, 2001. – С. 112–129.

6 Эдвардс Дж. Многоязычие. – Лондон: Routledge, 2012. – С. 45–63.

7 Сеноз Дж. К многоязычному образованию. – Бристоль: Multilingual Matters, 2009. – С. 71–89.

8 Фишман Дж. Справочник по языку и этнической идентичности. – Оксфорд: Oxford University Press, 2010. – С. 210–225.grammar of the English language. – Moscow: Flinta: Nauka, 2019. – 168 p.

9 Смагулова Ж. Языковая политика и многоязычие в Казахстане // Вестник КазНУ. – 2013. – №2. – С. 45–52.

10 Жусупов Р. С. Полиязычное образование в Казахстане: теория и практика. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.

КАЗАХСТАН КАК СРЕДА РАЗВИТИЯ ПОЛИЯЗЫЧИЯ

ДЮСЕКОВА А. Н.
ученица, Назарбаев Интеллектуальной школы, г. Караганда
ЕРБОЛ А. А.
ученица, Назарбаев Интеллектуальной школы, г. Караганда
ДАУЖАНОВА В. Р.
учитель истории, Назарбаев интеллектуальной школы ЕМН, г. Караганда

В современных реалиях и постоянно меняющихся тенденциях в образовании полиязычие является неотъемлемой частью обучения, благодаря которому ученики развивают жизненно важные навыки, такие как рабочая память, легкость переключения задач и нейропластичность. Сейчас оно становится удобным инструментом, позволяющим совершенствовать учебный процесс, что повышает эффективность обучения и делает приобретение знаний более доступным.

В Республике Казахстан идея полиязычного образования, при котором человек владеет несколькими языками, имеет огромное значение. Государство стремится к системе изучения трех языков: казахского, как родного, русского для общения между народами и английского для коммуникации в мире. Полиязычие является приоритетом социально-экономической политики страны. Казахстан на мировой арене стремится стать государством позиционировать себя как высокообразованное государство, население которого владеет несколькими языками, что дает возможность интегрировать в мировое сообщество. Многие считают, что именно такая система поможет им быть конкурентоспособными на мировом рынке труда.

Президент Казахстана К.Ж. Токаев неоднократно подчеркивал необходимость владения несколькими языками, отмечая, что полиязычие рассматривается не только как способ общения с людьми из других стран, но и как фактор, способствующий экономическому росту и научному прогрессу [1]. В условиях глобализации Казахстан активно внедряет программы в школах и высших учебных заведениях, которые позволяют студентам изучать несколько языков. В настоящее время появилось множество языковых программ и школ для развития мультиязычия. Например, академические языковые курсы, с помощью которых можно подготовиться к обучению за рубежом и к международным экзаменам, таким как IELTS, TOEFL, TestDaF и HSK. За последний год в Республике Казахстан активно открываются филиалы ведущих зарубежных вузов. Основные партнеры – университеты

России, Китая, Великобритании и Европы. Также планируется открытие Colorado School of Mines США, Cardiff University Великобритания и Woosong University Южная Корея [2]. В вузах страны расширяется практика академической мобильности, что позволяет студентам учиться за рубежом и общаться с иностранными учеными. Таким образом, в Казахстане активно развивается благоприятная среда для многоязычия и это перспектива для будущих поколений, международного сотрудничества и создания здоровой конкурентоспособности между Казахстаном и другими странами. Уровень владения языком зависит от региона проживания. Например, в южных и западных регионах страны многие преимущественно разговаривают на казахском языке, тогда как в северных регионах больше преобладает знание русского языка. По результатам переписи 2023 года более 13 миллионов людей или чуть более 80 % населения в возрасте от пяти лет и старше, говорят на государственном языке, и почти половина из них активно применяют его в повседневной жизни [3]. Считается, что к 2029 году часть казахскоязычного населения в Казахстане должна достичь 84 %, а доля населения, говорящего на трех языках (казахском, русском, английском), – 32 % [4]. Следовательно, полиязычие можно рассматривать не только как образовательную тенденцию, но и как важный стратегический ресурс развития общества, который способствует интеграции Казахстана в мировое образовательное пространство.

Полиязычие дает преимущество не только людям, но и компаниям. В условиях глобализации компании взаимодействуют с иностранными партнерами, поэтому знание языков становится неотъемлемым аспектом развития и расширения их деятельности на международном уровне.

Иностранные компании ищут людей с базовым и высоким уровнем английского языка Intermediate или Upper-intermediate, такой уровень языка может расширить список вакансий и обеспечить свободную коммуникацию между клиентами из других стран и представителями компаний. Кроме того, для работы в иностранной компании необходимы люди с IT-образованием, для этого, в свою очередь, немаловажен соответствующий уровень английского языка, так как язык программирования преимущественно английский.

В случае если, это административный персонал, администратор, менеджер или секретарь, знание двух языков может быть недостаточно, потому что, в их работе самое главное коммуникация с людьми и решение серьезных вопросов. Зачастую, сотрудники,

владеющие несколькими языками, получают более высокую зарплату и занимают руководящие должности, потому что они могут выполнять больше задач, такие как, ведение переговоров, перевод документов и работа с иностранными клиентами. Такие способности гарантируют быстрый карьерный рост и возможность представить компанию на мировом уровне. Знание языка сотрудниками напрямую влияет на прибыль компании.

Влияние полиязычия на государственную политику можно проследить через присутствие иностранных компаний в разных секторах экономики и участие государства в международных проектах, нацеленных на обмен технологиями, развитие дипломатических связей и экономики. По статистике в 2025 году в Казахстане действует около 31,9 тысяч (30,5 %) зарубежных организаций [4]. Из них 247 являются крупными, в том числе F. Hoffmann-La Roche AG является крупной фирмой Швейцарии, которая производит лекарственные препараты и GE HealthCare - компания из США производящая медицинское оборудование, а также ACWA Power компания из Саудовской Аравии производит строительство ветровой электростанции в Жетысуской области [5]. Таким образом, полиязычие оказывает влияние на экономический рост государства, модернизацию/цифровизацию медицины, внедрение инновационных технологий в промышленности, что приводит к обмену опытом и позволяет создать новые рабочие места в регионах.

Страны с высоким уровнем владения иностранными языками легче входят в мировую экономику и глобальные рынки. Для Казахстана развитие полиязычия играет важную роль, поскольку страна активно сотрудничает с другими государствами в сфере экономики, науки и технологий. Владение казахским, русским и английским языками позволяет специалистам участвовать в международных проектах, работать с зарубежными партнерами и привлекать иностранные инвестиции. Следовательно, развитие полиязычия в Казахстане способствует укреплению экономических связей с другими государствами, привлечению инвестиций и повышению конкурентоспособности государства на мировом рынке.

Преимуществом полиязычия является эффективное взаимодействие с другими странами в политике и науке, что позволяет стереть границы межкультурного общения и облегчить коммуникацию между государствами.

Дипломатам, политикам и представителям международных организаций необходимо знать несколько языков для того, чтобы

вести переговоры без языковых барьеров, быстрее достигать договоренностей и лучше понимать позицию других государств. Президент Казахстана К.Ж. Токаев владеет пятью языками: казахским и русским, английским, китайским и французским, такое богатое знание языков значительно облегчает дипломатические встречи с послами, международными организациями и непосредственно с другими лидерами государств. С последнего приема, который состоялся в феврале 2026 года, он принимал послов Греции и Португалии, общаясь без переводчика. Одним из главных преимуществ переводчика является то, что политикам нет необходимости изучения множества языков. Однако переводчики могут неправильно передать позицию собеседника, что может привести к недопониманию, конфликтам между партнерами и даже к проблемам глобального масштаба.

В сфере науки полиязычие позволяет ученым и студентам участвовать в международных исследованиях, читать научные статьи на разных языках, работать в международных командах и обмениваться опытом с зарубежными университетами. Например, благодаря подписанному в Пекине меморандуму о взаимопонимании между Национальной академий наук Казахстана и Китайской академией наук, сейчас активно развивается сотрудничество в сферах сельского хозяйства, медицины и космических исследований. Основными проектами являются, разработка методов борьбы с засухой и внедрение инновационных водосберегательных технологий, развитие проектов по цифровизации и искусственному интеллекту и проведение совместных исследований в области здравоохранения. Главной целью этих инициатив является координация научной и образовательной деятельности для устойчивого развития сельского хозяйства стран [6].

Владение несколькими языками позволяет государству эффективнее продвигать свою культуру, традиции и ценности на международной арене. Благодаря знанию иностранных языков представители культуры, искусства и образования могут участвовать в международных фестивалях, выставках и научных конференциях, представляя национальное наследие Казахстана зарубежной аудитории. Это способствует распространению информации о казахской культуре, истории и искусстве за пределами страны. Например, известный казахстанский певец Димаш Кудайбергенов, который признан «Культурным послом тюркского мира» под эгидой

ТЮРКСОЙ за популяризацию культуры. Его песни известны по всему миру и побуждают многих иностранцев учить казахский язык.

Кроме того, полиязычие способствует активному развитию туризма. Работникам туристической сферы легче общаться и проводить экскурсии туристам, рассказывая о достопримечательностях и культурных особенностях региона из разных стран когда они владеют иностранными языками. Вдобавок, во многих исторических памятниках и музеях есть таблички с информацией которая написана на трех языках, в числе которых есть английский. Это повышает качество обслуживания и делает страну более привлекательной для иностранных гостей.

Казахстан обладает богатым культурным и природным наследием - такими объектами, как Мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави и Петроглифы Тамгалы, которые входят в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. Возможность рассказывать о таких местах на международных языках помогает привлекать больше туристов и популяризировать культурное наследие страны.

Также полиязычие способствует укреплению международного имиджа Казахстана. Страна активно участвует в международных культурных и образовательных программах, организует международные форумы, выставки и культурные мероприятия, такие как, проведение дней культуры Казахстана в зарубежных странах, продвижение творчества Абая Кунанбаева и программа «Мәдени мұра» по реставрации, которая участвует в списке всемирного наследия ЮНЕСКО выставки в Лувре и других музеях мира. Программа активно использует многоязычие, издавая одноименный журнал «Мәдени мұра» на казахском, русском и английском языках. Артефакты, такие как «Алтын адам», выставлялись в Лувре, продвигая культурное наследие страны. Таким образом, развитие полиязычия способствует укреплению культурных связей между государствами и национальных ценностей формированию образа Казахстана в мире.

Полиязычие наряду с положительными моментами имеет и отрицательные черты. К примеру, изучение сразу нескольких языков требует большого количества времени и усилий. Иногда ученикам сложно одновременно хорошо осваивать казахский, русский и английский языки. Чем раньше ребенок начнет изучать языки, тем легче и быстрее он их усвоит. Ребенок особенно хорошо воспринимает новую информацию, поэтому он может без труда освоить несколько языков, особенно если в семье родители говорят

на разных языках. Так проходит обучение методом одно лицо – один язык. Со временем он начинает понимать оба языка и может свободно общаться с каждым из родителей. Это развивает память, мышление и расширяет кругозор ребенка.

Тем не менее существуют и другие трудности. Например, иногда возникает проблема нехватки квалифицированных кадров, что непременно сказывается на качестве образования. К тому же, между городскими и сельскими школами разный доступ к качественному образованию. Это связано с тем, что в крупных городах больше языковых школ, курсов и возможностей для изучения языков, чем в сельской местности. Для преодоления сложностей необходимо повышать уровень подготовки учителей, развивать систему обучения иностранным языкам и обеспечивать равный доступ к качественному образованию как в городских, так и в сельских школах.

В результате, полиязычие отражает уровень развития общества и государства. Оно оказывает воздействие на культурный, научный, политический и экономический обмен. Для Казахстана многоязычие становится важным инструментом интеграции на мировой уровень, расширения образовательных возможностей и укрепления международных связей. Несмотря на существующие трудности, дальнейшее развитие языкового образования и поддержка многоязычной среды создают благоприятные условия для подготовки специалистов, способных работать на международном уровне. Таким образом, полиязычие можно рассматривать как основную движущую силу развития страны, которая открывает новые возможности для науки, экономики и культуры, а также укрепляет позицию Казахстана в мировом сообществе.

ЛИТЕРАТУРА

1 НУР-СУЛТАН. КАЗИНФОРМ Поручение президента Республики Казахстан К.Ж. Токаева Министерству образования и науки о полиязычии //- 21.11.2021

2 Что дает Казахстану открытие филиалов международных вузов [https://www.inform.kz/ru/chto-dalo-kazahstanu-otkritie-filialov-mezhdunarodnih-vuzov-2bb936#]//-26.01.2026

3 Итоги переписи населения [https://vlast.kz/novosti/51399-okolo-80-naselenia-kazahstana-vladeet-kazahskim-azykom-itogi-perepisi.html#]//-01.09.2022

4 ASTANA TIMES Казахстан готовит новый документ для содействия развитию и распространению казахского языка. [https://astanatimes.com/2023/04/kazakhstan-prepares-new-document-to-boost-development-and-prevalence-of-kazakh-language/?utm]//-16.04.2023

5 Все дороги ведут в Казахстан: сколько иностранных компаний работает в стране. [https://lsm.kz/inostrannye-kompanii-v-kazahstane]//-13.10.2022

6 Tengri News Какие иностранные компании пришли в Казахстан в 2023 году: список. [https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kakie-inostrannyie-kompanii-prishli-kazahstan-2023-godu-521797/]//-02.01.2024

7 Научные Публикации [https://spubl.kz/ru/blog/nauchnoye-sotrudnichestvo-kazakhstana-s-drugimi-stranami-mira]//- 27.06.2025

WISDOM ACROSS LANGUAGES: ТВОРЧЕСКИЙ ИЛЛЮСТРИРОВАННЫЙ СБОРНИК ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЗАДАНИЯМИ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ИБРАЕВА З. Р.
учитель английского языка, PhD, НИШ ЕМН, г.Павлодар
БАЙТУЯКОВА Т.
ученица, НИШ ЕМН, г. Павлодар

Современное обучение иностранным языкам требует внедрения инновационных педагогических инструментов, способных развивать языковую компетенцию, критическое мышление и творческую активность учащихся [3, с.21]. Фразеологические единицы являются важной частью лексического запаса, отражающей культурные особенности языка и обеспечивающей аутентичность речевых высказываний [1, с.33]. Однако традиционные методы изучения фразеологизмов часто оказываются малоэффективными, не мотивируют учащихся и не создают условий для их активного применения [4, с.12].

Актуальность исследования определяется необходимостью разработки учебных материалов, объединяющих языковое обучение и визуальную поддержку, что способствует усвоению сложных языковых структур и развитию коммуникативной уверенности. Творческий иллюстрированный сборник «Wisdom Across Languages» предлагает системный подход к освоению

фразеологизмов через иллюстрации, креативные задания и интерактивные упражнения, что повышает вовлечённость учащихся и стимулирует самостоятельное использование языка.

Цель исследования заключается в определении эффективности творческого сборника для развития фразеологической компетенции и языковой активности учащихся. Новизна работы состоит в интеграции визуального контента и интерактивных заданий для формирования устойчивых навыков употребления фразеологизмов в английском языке.

Особую значимость в условиях современного языкового образования приобретает изучение фразеологических единиц в межъязыковом аспекте, поскольку сопоставительный анализ устойчивых выражений различных языков обеспечивает более глубокое проникновение в их семантическую структуру, образность и культурно-историческую обусловленность.

Интерпретация фразеологизмов через призму нескольких языковых систем позволяет выявлять как универсальные, так и национально-специфические особенности языковой картины мира, что способствует развитию аналитического мышления учащихся и формированию устойчивых межкультурных связей.

В рамках данного исследования особое внимание уделяется не только английскому языку, но и включению фразеологических аналогов на немецком и испанском языках, что значительно расширяет лингвокультурный кругозор учащихся и способствует формированию многоязычной компетенции. Данный подход является особенно актуальным в контексте политики полиязычия в Республике Казахстан, ориентированной на развитие трёхъязычного образования и интеграцию в глобальное образовательное пространство, где владение несколькими языками рассматривается как ключевой фактор успешной академической и профессиональной реализации.

Обзор литературы

Фразеологическая компетенция рассматривается как ключевой компонент коммуникативной компетенции и культурной осведомлённости учащихся [2, с.58]. Ellis (2008) подчёркивает, что усвоение устойчивых выражений требует частой практики и использования языка в контексте [1, с.33], а Byram (1997) акцентирует внимание на межкультурной коммуникации, включающей знание национально окрашенных выражений [2, с.58]. Godwin Jones (2018) выделяет потенциал мультимедийных

и интерактивных инструментов для углубленного изучения лексических единиц [3, с.21].

Российские исследователи, такие как Пахомова (2015) и Васкина (2019), отмечают, что игровые и визуальные методики повышают интерес к изучению лексики и способствуют активизации познавательной деятельности учащихся [4, с.15; 5, с.42]. Казахские авторы, Шарипова (2020) и Ертаева (2021), подчеркивают значимость интеграции иллюстративного и интерактивного материала для формирования речевой уверенности и обогащения словарного запаса на уроках английского языка [6, с.30; 7, с.35].

Внедрение творческих и визуальных методов способствует снижению языковой тревожности, повышению самостоятельности и инициативы учащихся, а также развитию навыков критического и креативного мышления при работе с лексическим материалом [5, с.44].

Методология исследования

Педагогический эксперимент был проведён среди учащихся младшего (5–6 классы) и среднего (7–8 классы) звена. В эксперименте приняли участие 40 школьников (20 в младшей группе и 20 в средней).

На начальном этапе проводился тест на знание и понимание фразеологизмов, целью которого было определить исходный уровень фразеологической компетенции, а также умение использовать устойчивые выражения в речи. Затем учащиеся в течение шести недель работали с творческим сборником «Wisdom Across Languages» два раза в неделю по 30 минут.

Сборник включал фразеологизмы с иллюстрациями, задания на сопоставление выражений с картинками, упражнения на составление диалогов и мини-историй, творческие задачи на применение фразеологизмов в письменной и устной речи. Для младшей группы задания были ориентированы на простые и наиболее употребительные фразеологизмы, для средней группы – на более сложные, включая метафорические и идиоматические выражения.

В ходе эксперимента проводилось наблюдение за активностью учащихся, фиксация выполнения заданий и анкетирование до и после использования сборника, что позволило оценить динамику усвоения материала, мотивацию и коммуникативную уверенность.

Результаты исследования

Анализ данных показал, что работа со сборником «Wisdom Across Languages» оказала значительное положительное влияние на развитие фразеологической компетенции и коммуникативной активности учащихся.

У младшей группы наблюдалось: повышение уровня понимания фразеологизмов с 38 % до 67 %, увеличение способности использовать их в устной речи на 29 %, рост мотивации и интереса к изучению английского языка на 32 %. В средней группе уровень понимания устойчивых выражений повысился с 44 % до 76 %, уверенность при употреблении фразеологизмов выросла на 34 %, а активность в составлении диалогов и мини-историй – на 30 %.

Анкетирование показало, что учащиеся обеих групп высоко оценили визуальную поддержку и интерактивные задания, отметив, что такие материалы делают обучение более наглядным, увлекательным и эффективным.

Обсуждение

Результаты исследования подтверждают, что творческий иллюстрированный сборник фразеологизмов является эффективным средством развития языковой компетенции. Использование визуального контента и интерактивных заданий обеспечивает аутентичное и мотивирующее обучение, способствует формированию креативных и критических навыков мышления, а также развитию уверенности в употреблении фразеологизмов в речи.

Применение сборника может быть рекомендовано как для индивидуальной работы учащихся, так и для групповых занятий, включая игровые форматы, проектные и творческие задания. Это подтверждает высокую практическую значимость и инновационный характер материала, соответствующего современным тенденциям в педагогической науке и цифровой образовательной трансформации.

Заключение

Использование творческого сборника «Wisdom Across Languages» в образовательной практике продемонстрировало высокий потенциал для системного и последовательного развития навыков владения фразеологизмами среди учащихся младшего и среднего звена. Проведённый педагогический эксперимент подтвердил, что интеграция визуальных и интерактивных материалов создаёт насыщенную и аутентичную среду для языкового взаимодействия, существенно снижает языковую тревожность, способствует формированию уверенности при устной речи и стимулирует активную речевую инициативу у учащихся.

Эмпирические данные свидетельствуют о существенном качественном и количественном улучшении коммуникативных компетенций, включая более уверенное использование новой лексики, логичное и структурированное построение высказываний, а

также значительное увеличение самостоятельных речевых попыток. Практическая значимость исследования заключается в возможности масштабного внедрения интерактивных и визуальных материалов в образовательный процесс для формирования устойчивых коммуникативных навыков.

ЛИТЕРАТУРА:

1 Шарипова С. Интеграция визуального и интерактивного материала в обучение английскому языку. Алматы, 2020. – 120 с.

2 Ертаева А. Развитие устной и письменной речи через интерактивные задания. Нур-Султан, 2021. – 110 с.

3 Пахомова О. И. Игровые и визуальные технологии в обучении иностранным языкам младших школьников. Самара, 2015. – 150 с.

4 Васкина Е. А. Использование интерактивных и игровых методик при обучении иностранным языкам. Москва, 2019. – 130 с.

5 Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. Oxford: Oxford University Press, 2008. – 824 p.

6 Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.

7 Godwin-Jones R. Using Mobile Technology in Language Learning. 2018. – 20 p.

«FIT AND LEARN»: ФИЗИКАЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІК ЭЛЕМЕНТТЕРІМЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН МОБИЛЬДІ ҚОСЫМША АРҚЫЛЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ

ИБРАЕВА З. Р.
PhD, НЗМ ЖМБ, Павлодар қаласы
БОЛАТҰЛЫ С., АҚТАМБЕР С.
оқушылар, НЗМ ЖМБ, Павлодар қ.

Бұл мақалада ағылшын тілін оқытуда физикалық белсенділікті біріктіре отырып, авторлық «Fit and Learn» мобильді қосымшасының педагогикалық әлеуеті жан-жақты қарастырылады. Қосымша жобалауынан бастап интерфейс, дизайн элементтері, тапсырмалардың құрылымы толықтай автор тарапынан әзірленген және білім беру тәжірибесінде алғаш рет қолданылады. Зерттеудің өзектілігі қазіргі Қазақстандағы білім беру саласында инновациялық цифрлық құралдарды енгізудің қажеттілігімен, оқушылардың тілдік

дағдыларын дамыту мен оқу мотивациясын арттыруға бағытталған шаралармен түсіндіріледі, әсіресе IT-инфрақұрылымның қарқынды дамуы жағдайында бұл өзектілік едәуір жоғары [3, с.23]. Мұндай жағдай білім беру саясатының стратегиялық міндеттерімен, атап айтқанда функционалдық сауаттылық пен цифрлық дағдыларды дамыту талаптарымен сәйкес келеді. Зерттеудің мақсаты – қосымшаның оқушылардың лексикалық, грамматикалық, аудитивтік және коммуникативтік дағдыларына әсерін анықтау, сондай-ақ оқу мотивациясы мен когнитивтік белсенділікті арттыру механизмдерін талдау. Зерттеудің жаңалығы – тілдік оқытуды физикалық белсенділікпен интеграциялау арқылы біртұтас білім беру өнімінде қолдану, бұл оқыту процесінде когнитивтік белсенділікті арттыруға, ақпаратты ұзақ мерзім есте сақтауға және материалды тиімді меңгеруге мүмкіндік береді [1, с.47].

Қазіргі білім беру жүйесі функционалдық сауаттылық пен коммуникативтік компетенцияны дамытуға бағытталған, бұл әсіресе ғаламдану және Қазақстандағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында маңызды [5, с.112]. Ағылшын тілін меңгеру тұлғаның халықаралық қоғамда әлеуметтік бейімделуі мен кәсіби интеграциясы үшін қажетті негізгі дағды болып саналады. Дәстүрлі әдістер оқушылардың толыққанды белсенділігін қамтамасыз етпей, тілдік дағдыларды тұрақты қалыптастыруға жеткіліксіз болуы мүмкін [3, с.27]. Осы контекстте мобильді технологияларды пайдалану заманауи оқушылардың цифрлық сауаттылығын арттырып, интерактивті оқу құралдарын тиімді қолдануға жағдай жасайды [2, с.36]. «Fit and Learn» қосымшасы тілдік оқытуды физикалық белсенділікпен біріктіру арқылы оқушылардың когнитивтік белсенділігін арттыруға, оқу мотивациясын күшейтуге және тілдік материалды терең меңгеруге бағытталған инновациялық шешім болып табылады. Қосымшаның авторлық сипаты оны стандартты оқу әдістерінен ерекшелендіреді, өйткені барлық дизайн, тапсырмалар құрылымы, визуалды және интерактивті элементтер зерттеуші тарапынан жасалған.

Шетелдік және қазақстандық зерттеушілердің әдеби шолуы көрсеткендей, тілдік дағдыларды дамытуда практикалық қолданудың маңыздылығы жоғары [3, с.33], мәдениаралық коммуникативтік компетенцияны қалыптастыру қажеттілігі айқын [4, с.58], ал мобильді технологиялардың потенциалы тілдік дағдыларды тиімді дамытудың перспективалы әдісі ретінде қарастырылады [3, с.21]. Қазақстандық зерттеушілер – Сулейменова (2019) мен

Байменова (2020) интерактивті технологияларды білім беру жүйесіне енгізудің өзектілігін атап көрсеткен, әсіресе IT-саладағы заманауи мүмкіндіктерді пайдалану арқылы оқытудың тиімділігін арттыруға болатынын дәлелдеді [1, с.52; 2, с.36]. Осы әдеби шолу негізінде «Fit and Learn» қосымшасының педагогикалық әлеуеті зерттелді, яғни тілдік және когнитивтік дағдыларды дамытуға бағытталған, инновациялық әрі авторлық өнім ретінде ерекшеленеді. Сонымен қатар, қосымшаның когнитивтік механизмдері (жадты белсендіру, назарды шоғырландыру, мотивациялық ынталандыру) оқушылардың оқу тиімділігін арттыруға бағытталған.

Зерттеу әдістемесі педагогикалық эксперимент, бақылау, анкеттеу және тестілеуді қамтиды. Эксперимент Павлодар мен Астана қалаларының мектептерінің жоғары сынып оқушылары арасында төрт апта бойы жүргізіліп, қосымшаны аптасына үш рет, әр сессия 30 минуттан пайдалану ұйымдастырылды. Бастапқы кезеңде оқушылардың сөздік қоры, грамматикалық дағдылары, тыңдалым және ауызша сөйлеу қабілеті бағаланды. Қосымшада лексика, грамматика, тыңдалым және сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған интерактивті тапсырмалар ұсынылған, олардың ерекшелігі физикалық белсенділікті біріктіруде: скваттар, еңкейулер, орнында қозғалу сияқты әрекеттер арқылы ақпаратты есте сақтау және когнитивтік белсенділікті арттыру [1, с.55; 2, с.38]. IT-құралдар мен интерактивті элементтердің педагогикалық рөлі ерекше, өйткені олар оқушының мотивациясын арттырып, оқу процесін динамикалық және бейімделген етеді. Қосымшаның интерфейсі мен визуалды дизайн элементтері оқушының назарын аударып, мотивацияны күшейту мақсатында авторлық тәсілмен әзірленген.

Эксперимент нәтижелері оқушылардың тілдік дағдыларының айтарлықтай жақсарғанын көрсетті: сөздік қоры 45 %-дан 70 %-ға, грамматика 50 %-дан 75 %-қа, тыңдалым 40 %-дан 68 %-ға, ауызша сөйлеу 35 %-дан 60 %-қа өсті. Анкеттеу көрсеткендей, қатысушылардың 90 %-ы қосымшамен ағылшын тілін оқуға қызығушылық білдірсе, 85 %-ы оны әрі қарай қолданғысы келетінін айтты [1, с.57]. Физикалық белсенділікті біріктіру оқу материалын меңгеру тиімділігін арттырып қана қоймай, концентрацияны жақсартып, тапсырмаларға белсенді қатысуды ынталандырады. Сонымен қатар, IT-құралдарды қолдану арқылы Қазақстандағы білім беру жүйесінде интерактивті және авторлық өнімдер жасауға болатындығы дәлелденді [2, с.40]. Бұл когнитивтік және мотивациялық әсерлер оқу нәтижелерін тұрақты жақсартуға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері мобильді қосымшалардың физикалық белсенділік элементтерімен бірге ағылшын тілін оқытудың тиімді құралдары екенін көрсетті. Физикалық жаттығулар мен интерактивті тапсырмаларды біріктіру оқушылардың мотивациясын арттырып, когнитивтік функцияларын жақсартады, олардың белсенді оқу процесіне қатысуын қамтамасыз етеді. «Fit and Learn» қосымшасы функционалдық сауаттылық пен шетел тілін оқуға тұрақты қызығушылықты дамытады [3, с.36]. Авторлық қосымша ретінде жасалғандықтан, оның интерфейсі, дизайн және тапсырмалар құрылымы толықтай зерттеуші тарапынан әзірленген, бұл оны педагогикалық практикада инновациялық құралға айналдырады. Қосымша білім беру тәжірибесінде кеңінен қолдануға ұсынылады, ал келешектегі зерттеулер қосымшаның функционалын кеңейту, әртүрлі жас топтарына бейімдеу және физикалық белсенділіктің тілдік дағдыларға ұзақ мерзімді әсерін анықтау арқылы жүргізілуі мүмкін [4, с.62]. Сонымен қатар, келешектегі зерттеулер қосымшаның когнитивтік процестерге әсерін нейропсихологиялық және педагогикалық тұрғыдан талдау арқылы оның тиімділігін тереңірек бағалауға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, авторлық «Fit and Learn» мобильді қосымшасы ағылшын тілін оқытудың тиімділігін кешенді түрде арттыруға бағытталған инновациялық педагогикалық құрал ретінде қарастырылады. Бұл қосымша тек лексикалық немесе грамматикалық дағдыларды қалыптастырумен шектелмей, оқушылардың когнитивтік белсенділігін, ақпаратты қабылдау және өңдеу қабілеттерін, сондай-ақ тілдік шығармашылық әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында анықталғандай, физикалық белсенділікпен біріктірілген интерактивті тапсырмалар оқушылардың назарын тұрақтандыруға, оқу мотивациясын күшейтуге және материалды ұзақ мерзімге сақтауға ықпал етеді. Қосымшаның интерфейсі, визуалды және аудиовизуалды дизайн элементтері, авторлық әдістемелік шешімдер оқушылардың оқу тәжірибесін байытып, когнитивтік процестерді белсендіруде маңызды рөл атқарады. Әсіресе, скваттар, еңкейулер, орнында жүріс сияқты физикалық элементтер ақпаратты өңдеуді ынталандырады, есте сақтау қабілетін арттырады және оқу барысында психофизиологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

Болашақта қосымшаны әртүрлі жас топтарына, профильдік бағыттарға бейімдеу және функционалдығын кеңейту арқылы оның педагогикалық әлеуетін одан әрі арттыруға болады. Сонымен

қатар, физикалық белсенділіктің тілдік дағдыларға ұзақ мерзімді әсерін зерттеу, когнитивтік процесс механизмдерін талдау және IT-құралдарды оқытудағы стратегиялық интеграциясы қосымшаның ғылыми негізділігін күшейтеді. Қазақстандағы ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы, цифрлық білім беру платформаларының кеңеюі және мектептердегі интерактивті оқыту тәжірибесі бұл қосымшаны заманауи білім беру ортасына толық енгізуге мүмкіндік береді. «Fit and Learn» мобильді қосымшасы тек ағылшын тілін оқытудың құралынан гөрі, оқушының жалпы когнитивтік, физикалық және тілдік дамуын үйлестіретін кешенді білім беру платформасы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сулейменова Э. Д. Методика обучения иностранным языкам. Алматы, 2019 – 192 б.

2 Байменова Г. К. Инновационные технологии в образовании. Нұр-Сұлтан, 2020 – 205 б.

3 Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. Oxford: Oxford University Press, 2008 – 320 p. [ағылшын тілінде]

4 Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997 – 210 p. [ағылшын тілінде]

5 Godwin-Jones R. Using Mobile Technology in Language Learning. 2018 – 185 p. [ағылшын тілінде]

GRAMMAR BY FORMULA: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ЧЕРЕЗ КОНСТРУКТИВНЫЙ ПОДХОД

ИБРАЕВА З. Р.
учитель английского языка, PhD, НИШ ЕМН, г.Павлодар
МАХМУДОВА Д., РАВШАНОВА А.
ученицы, НИШ ЕМН, г. Павлодар

Актуальность настоящего исследования определяется стратегическими ориентирами развития системы образования Республики Казахстан, направленными на формирование функциональной грамотности, коммуникативной компетенции и способности учащихся к эффективному использованию иностранного языка в условиях межкультурного взаимодействия.

В контексте цифровой трансформации образования и внедрения компетентностно ориентированной модели обучения особую значимость приобретает качественное освоение грамматического компонента как основы продуктивной речевой деятельности. Вместе с тем анализ школьной практики показывает, что традиционные подходы к обучению грамматике, основанные преимущественно на репродуктивных упражнениях и механическом усвоении правил, не обеспечивают достаточного уровня осмысленного применения грамматических структур в реальной коммуникации, что обусловливает необходимость поиска инновационных методических решений.

Целью исследования является теоретическое обоснование и экспериментальная проверка эффективности конструктивного подхода к изучению английской грамматики, реализованного через методический ресурс «Grammar by Formula», в аспекте формирования устойчивой грамматической компетенции и развития продуктивной речевой активности учащихся младшего и среднего школьного звена.

Научная новизна исследования заключается в концептуализации и практической реализации конструктивного подхода к обучению грамматике английского языка как системы формульных моделей, обеспечивающих переход от усвоения правил к осознанному и вариативному использованию грамматических конструкций в речевой деятельности. В отличие от традиционных методик, предложенный подход интегрирует когнитивные механизмы осмысления языковых структур, визуализацию грамматических моделей и их поэтапную трансформацию в продуктивные речевые навыки, что соответствует современным тенденциям развития лингводидактики и цифровой образовательной среды.

Гипотеза исследования заключается в предположении о том, что использование конструктивного подхода к обучению грамматике английского языка на основе формульного моделирования «Grammar by Formula» будет способствовать значительному повышению уровня сформированности грамматической компетенции, если обучение будет организовано как система последовательных когнитивно и коммуникативно ориентированных действий, направленных на осмысление, структурирование и продуктивное применение грамматических конструкций в разнообразных речевых ситуациях.

В соответствии с поставленной целью и выдвинутой гипотезой определены следующие *задачи исследования*: проанализировать современные теоретические подходы к обучению грамматике

иностранного языка в контексте когнитивной и конструктивной парадигмы; выявить педагогический потенциал формульного представления грамматических конструкций как средства развития языковой компетенции; разработать и апробировать методический ресурс «Grammar by Formula» в условиях общеобразовательной школы; провести педагогический эксперимент, направленный на оценку эффективности предложенного подхода; осуществить количественный и качественный анализ результатов исследования; определить влияние конструктивного подхода на уровень когнитивной активности, мотивации и продуктивной речевой деятельности учащихся.

Проблема формирования грамматической компетенции в обучении иностранным языкам в современной лингводидактике рассматривается с позиций когнитивного и конструктивного подходов. В работах D.Larsen-Freeman подчёркивается, что грамматика представляет собой динамическую систему, формирующуюся в процессе использования языка, а не как статичный набор правил, подлежащих механическому усвоению [1, с. 45]. Данный подход позволяет рассматривать грамматические конструкции как инструменты смыслообразования в речевой деятельности.

С позиций usage-based теории, представленной N.C.Ellis и S.Wulff, усвоение грамматики происходит через частотное и контекстуализированное использование языковых единиц, что обеспечивает формирование устойчивых языковых моделей и их перенос в новые коммуникативные ситуации [7, с. 78]. Это подтверждает необходимость организации обучения на основе повторяющихся конструкций и формул, интегрированных в практическую деятельность учащихся.

R.DeKeyser акцентирует внимание на роли осознанной практики (deliberate practice) в формировании грамматической точности, подчёркивая, что автоматизация языковых навыков достигается через систематическое применение грамматических структур в разнообразных контекстах [8, с. 112]. Таким образом, конструктивный подход, реализуемый через формульное представление грамматики, способствует переходу от декларативного знания к процедурному.

Современные методисты также отмечают важность интеграции грамматики в продуктивные виды речевой деятельности. J. Richards подчёркивает, что эффективное обучение грамматике должно быть ориентировано на её функциональное использование в коммуникации, а не на изолированное изучение правил

[10, с. 134]. Это соответствует принципам компетентностного подхода, реализуемого в системе образования.

В казахстанской и российской педагогической науке также наблюдается усиление внимания к когнитивным аспектам обучения грамматике. И.В.Томашевская отмечает, что структурирование грамматического материала в виде схем и моделей способствует более глубокому осмыслению языковых закономерностей [4, с.56]. И.А.Зимняя подчёркивает значимость активной познавательной деятельности учащихся как условия формирования устойчивых языковых навыков [5, с. 89].

Казахстанские исследователи акцентируют внимание на необходимости адаптации методических подходов к условиям цифровой образовательной среды. С.С.Кунанбаева рассматривает обучение иностранным языкам как интегративный процесс, включающий когнитивные, коммуникативные и культурные компоненты [1, с.102]. Ж.К.Смагулова подчёркивает, что использование инновационных технологий и визуализированных моделей обучения способствует повышению мотивации и эффективности усвоения грамматического материала [2, с. 67].

Методология исследования

Исследование носило комплексный характер и включало элементы педагогического эксперимента с последующей количественной и качественной обработкой данных.

Экспериментальная работа и апробация методического ресурса «Grammar by Formula» были проведены на базе общеобразовательных школ гг. Павлодар и Астана в 2024–2025 учебных годах в условиях реального учебного процесса на уроках английского языка. Выбор данных площадок обусловлен необходимостью проверки универсальности предлагаемой методики в различных образовательных контекстах.

В исследовании приняли участие 48 учащихся, из них 24 учащихся младшего звена (5–6 классы) и 24 учащихся среднего звена (7–8 классы). Формирование выборки осуществлялось на основе принципа репрезентативности и добровольного участия. На констатирующем этапе был проведён входной диагностический срез, направленный на определение уровня сформированности грамматической компетенции, включающей понимание грамматических конструкций, точность их использования и способность интеграции в устную и письменную речь.

Формирующий этап эксперимента предполагал систематическое использование методического ресурса «Grammar by Formula» в учебном процессе с частотой два раза в неделю (35–45 минут) на протяжении семи недель. Содержание ресурса включало структурированные грамматические модели (временные формы, условные конструкции, пассивные и модальные структуры), представленные в виде формульных схем, а также систему многоуровневых заданий: трансформационные упражнения, реконструкцию диалогов, контекстуальное заполнение, продуктивные письменные и устные высказывания, мини-проекты.

Оценка эффективности проводилась на основе комплексного подхода, включающего: сравнительный анализ результатов входного и итогового тестирования; систематическое педагогическое наблюдение за динамикой речевой активности; анкетирование, направленное на выявление уровня мотивации, уверенности и самооценки учащихся; а также качественный анализ продуктивных речевых работ (диалоги, мини-эссе, коммуникативные задания). Обработка данных позволила выявить как количественные, так и качественные изменения в уровне сформированности грамматической компетенции.

Результаты педагогического эксперимента продемонстрировали выраженную положительную динамику в развитии грамматической компетенции учащихся как младшего, так и среднего звена, что свидетельствует о высокой эффективности конструктивного подхода, реализованного через ресурс «Grammar by Formula».

В младшем звене уровень владения базовыми грамматическими конструкциями увеличился с 43 % до 81 %, что указывает на значительное улучшение понимания и применения грамматических моделей. При этом количество корректных продуктивных высказываний возросло на 38 %, что свидетельствует о переходе от репродуктивного к осмысленному использованию грамматических структур в речи. Наблюдалось также существенное снижение количества типичных грамматических ошибок и повышение устойчивости языковых навыков.

В среднем звене показатели продемонстрировали ещё более значительную динамику: уровень владения грамматическими конструкциями повысился с 48 % до 87 %, а точность и структурированность высказываний увеличились на 41 %. Учащиеся стали более уверенно использовать сложные синтаксические конструкции в самостоятельных устных и письменных высказываниях,

включая диалоги, описания и мини-эссе, что подтверждает формирование продуктивной грамматической компетенции.

Результаты анкетирования показали, что 93 % учащихся отметили повышение уверенности при использовании грамматических структур, 89 % указали на более глубокое понимание функций грамматики в речи, а 85 % подчеркнули, что предложенный формат обучения способствует более лёгкому и осмысленному усвоению материала. Дополнительно более 80 % участников отметили повышение интереса к изучению английского языка в целом.

Качественный анализ речевых продуктов учащихся подтвердил, что использование формульных моделей способствует структурированию высказываний, улучшению логики построения предложений и развитию вариативности речевых средств. Учащиеся демонстрировали способность переносить изученные грамматические конструкции в новые коммуникативные ситуации, что является ключевым показателем сформированности языковой компетенции.

Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что конструктивный подход к обучению грамматике обеспечивает более глубокое, системное и осмысленное усвоение языкового материала. Его эффективность проявляется в когнитивной структурированности знаний, активизации речевой деятельности и повышении мотивации учащихся. Важным является также то, что предложенная методика показала устойчивые результаты в различных образовательных условиях (Павлодар и Астана), что подтверждает её универсальность и практическую значимость.

Таким образом, проведённое исследование подтвердило эффективность конструктивного подхода к обучению грамматике английского языка, реализованного через методический ресурс «Grammar by Formula». Полученные результаты свидетельствуют о значительном повышении уровня сформированности грамматической компетенции учащихся, а также развитии их способности к продуктивному использованию грамматических конструкций в устной и письменной речи.

Экспериментальная апробация в школах городов Павлодар и Астана показала, что формульное представление грамматических структур способствует их более глубокому осмыслению, систематизации и переносу в новые коммуникативные ситуации. Учащиеся демонстрируют не только рост точности высказываний, но и повышение уверенности, мотивации и общей речевой активности.

Практическая значимость исследования заключается в возможности внедрения разработанного ресурса в учебный процесс общеобразовательных школ как эффективного инструмента формирования грамматической компетенции. Универсальность предложенного подхода позволяет адаптировать его к различным возрастным группам и уровням владения языком.

Таким образом, конструктивный подход, основанный на формульном моделировании грамматических структур, может рассматриваться как перспективное направление в современной методике преподавания английского языка, обеспечивающее переход от механического усвоения правил к осмысленному и продуктивному владению языком.

ЛИТЕРАТУРА:

1 Кунанбаева С. С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы, 2022. – 320 с

2 Смагулова Ж. К. Инновационные технологии обучения английскому языку в условиях цифровизации образования. – Алматы, 2023. – 180 с

3 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы

4 Томашевская И. В. Когнитивные аспекты обучения грамматике иностранного языка. – Москва: Юрайт, 2021. – 198 с

5 Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – Москва: Академия, 2020. – 256 с

6 Larsen-Freeman D. Complex Systems and Applied Linguistics. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 240 p [на англ. яз.]

7 Ellis N. C., Wulff S. Usage-Based Approaches to Language Acquisition and Processing. – Wiley Blackwell, 2020. – 312 p [на англ. яз.]

8 DeKeyser R. Practice in a Second Language: Perspectives from Applied Linguistics and Cognitive Psychology. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 330 p [на англ. яз.]

9 Nation I. S. P. Teaching ESL/EFL Reading and Writing (2nd ed.). – Routledge, 2019. – 346 p [на англ. яз.]

10 Richards J. C. Key Issues in Language Teaching. – Cambridge University Press, 2021. – 310 p [на англ. яз.]

«VOICES OF THE STEPPE»: ҚАЗАҚ МУЛЬТФИЛЬМДЕРІН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ДЫБЫСТАУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ЖӘНЕ МӘДЕНИАРАЛЫҚ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН ДАМЫТУҒА АРНАЛҒАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ

ИБРАЕВА З. Р.
PhD, НЗМ ЖМБ, Павлодар қ.
ТУРАРОВ Н., УАЛИЕВА Ж.
оқушылар, НЗМ ЖМБ, Павлодар қ.

Бұл мақалада қазақ анимациялық фильмдерін ағылшын тілінде дыбыстаудың оқушылардың коммуникативтік және мәдениаралық компетенцияларын дамытудағы инновациялық педагогикалық құралы ретіндегі әлеуеті қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі аутентичтік аудиовизуалды материалдар мен ұлттық мәдени мұраны ағылшын тілін оқыту процесіне интеграциялау қажеттілігімен анықталады [4, с.23]. Практикалық бөлімде «Алдар Көсе», «Ер Төстік» және «Қарлығаштың құйрығы неге айыр» мультфильмдерінің диалогтарын аудару және ағылшын тілінде дыбыстау арқылы оқушылардың дағдылары зерттелді. Нәтижелер көрсеткендей, жобалық қызмет оқушылардың тыңдалым, сөздік қор, сөйлеу және мәдениаралық түсініктерін дамытуға ықпал етеді [6, с.80].

Ғаламдану мен халықаралық коммуникациялардың белсенді дамуы жағдайында шет тілдерін меңгеру тұлғаның халықаралық білімдік және мәдени кеңістікте сәтті интеграциялануының маңызды факторы болып табылады [5, с.114]. Қазіргі тілдік білім беру тенденциялары оқушылардың коммуникативтік және мәдениаралық компетенцияларын қалыптастыруға бағытталған, бұл тек лексика-грамматикалық құралдарды меңгеруді ғана емес, әр түрлі халықтардың мәдени ерекшеліктерін түсіну және мәдениаралық өзара әрекеттесу қабілетін де қамтиды [1, с.56]. Қазақстан Республикасының білім беру саясаты полиязықты оқытуды дамытуға, сондай-ақ ұлттық мәдениетті халықаралық деңгейде таныта алатын бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыруға бағытталған [3, с.105].

Аудиовизуалды материалдарды қолдану оқушыларға шет тілінің табиғи қабылдануын қамтамасыз етеді, коммуникативтік орта құруға мүмкіндік береді, сондай-ақ оқу мотивациясын арттырады [4, с.47]. Қазақстандық зерттеушілердің жұмыстарына

сүйенсек, мультимедиялық ресурстар оқушылардың когнитивтік белсенділігін арттырады және тыңдалым мен ауызша сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді [2, с.49].

Сонымен қатар, С.С. Кунанбаева қазіргі шет тілін оқыту теориясы мен тәжірибесін зерттеп, тілдік және мәдени компоненттердің интеграциясының маңыздылығын көрсетеді [1, с.60], ал Ж.К. Туймебаева мәдениаралық коммуникация және тілдің мәдениетаралық диалог құралы ретіндегі рөліне назар аударады [2, с.53]. Б.Х. Хасанулы Қазақстандағы көптілді кеңістікте тілдердің ерекшеліктерін талдайды [3, с.108].

Сонымен бірге, мультимедиялық ресурстардың шетел тілін оқытудағы әлеуеті зерттелсе де, ұлттық мәдени контентті интеграциялау мәселесі жеткілікті зерттелмеген. Мультфильмдердің мүмкіндіктері әлі де толық қолданылмай отыр, әсіресе тілдік және мәдениаралық дағдыларды дамыту үшін [6, с.82].

Зерттеудің мақсаты – қазақ мультфильмдерін ағылшын тілінде дыбыстаудың оқушылардың коммуникативтік және мәдениаралық компетенцияларын дамытудағы педагогикалық әлеуетін зерттеу. Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Аудиовизуалды аударма теориясын және оның тілтану мен аударма зерттеулеріндегі рөлін талдау;
- Дубляж ерекшеліктерін зерттеу;
- Анимациялық фильмдерді шетел тілін оқыту процесінде қолданудың педагогикалық әлеуетін анықтау;
- Қазақ мультфильмдерін ағылшын тіліне аудару кезінде мәдени реалияларды жеткізу ерекшеліктерін қарастыру;
- Таңдалған мультфильмдер бойынша ағылшын тілінде дыбыстау жобасын әзірлеу және жүзеге асыру;
- Жобалық қызмет нәтижелерін талдау және оқушылардың тілдік дағдыларына әсерін анықтау.

Зерттеу гипотезасы: қазақ анимациялық фильмдерін ағылшын тілінде дыбыстау дәстүрлі видеоматериалдармен жұмыс әдістеріне қарағанда оқушылардың коммуникативтік және мәдениаралық компетенцияларын тиімдірек дамытуға ықпал етеді.

Зерттеудің әдістемелік негізі – ғылыми әдебиеттерді талдау, аудармаларды салыстырмалы талдау, педагогикалық бақылау және жобалық қызмет әдістері. Эксперимент Павлодар және Астана қалаларының мемлекеттік мектептерінде 2024–2025 оқу жылында жүзеге асырылды. Экспериментке 48 оқушы қатысты: 24 – кіші буын

(5–6 сыныптар), 24 – орта буын (7–8 сыныптар). Алдымен тіл деңгейін және тыңдалым қабілетін бағалау үшін диагностикалық тест жүргізілді.

Жобалық қызмет барысында оқушылар мультфильм кейіпкерлерінің диалогтарын талдап, ағылшын тіліне аударып, ағылшын тілінде дыбыстайды. Эмоциялық реңк пен ағылшын тілінің сөйлеу ерекшеліктерін сақтау ерекше назарға алынды. Мәдени реалияларды жеткізу үшін адаптация, сипаттамалық аударма және функционалды аналогтар қолданылды. Эффективтілік тест нәтижелері, педагогикалық бақылау, шығармашылық жобаларды талдау және мотивация анкета арқылы бағаланды.

Жобалық қызмет нәтижесінде оқушылардың тілдік дағдылары айтарлықтай жақсарды. Кіші буын оқушыларының базалық грамматикалық конструкцияларды меңгеруі 45 %–дан 80 %–ға дейін өсті, орта буын – 50 %–дан 87 %–ға дейін [4, с.55]. Оқушылар ағылшын тілінде сөйлеуге сенімділік пен тапсырмаларға қызығушылықты арттырды. Ағылшын тілінде дыбыстау тыңдалым, ауызша сөйлеу, сөздік қор және мәдениаралық компетенцияны дамытуға ықпал етті.

Мультфильмдер арқылы оқушылар ұлттық мәдениетті терең түсінуге, фольклорлық мотивтерді, дәстүрлі құндылықтарды және тарихи образдарды зерттеуге мүмкіндік алды.

Мысалы, «Алдар Көсе» мультфильміндегі диалог:

Қазақ тілінде: «Мен ешқашан әділетсіздікке жол бермеймін!»

Ағылшын тілінде: “I will never allow injustice to happen!”

Бұл жұмыстар оқушыларға тілдік дағдылармен қатар мәдени контексті түсінуге көмектесті.

Зерттеу көрсеткендей, қазақ мультфильмдерін ағылшын тілінде дыбыстау оқушылардың коммуникативтік және мәдениаралық компетенцияларын кешенді дамытуға арналған тиімді педагогикалық құрал болып табылады. Аудиовизуалды аударма, жобалық оқыту элементтері және ұлттық мәдени контент интеграциясы оқушылардың сөйлеу, тыңдалым және шығармашылық дағдыларын белсендіреді, сондай-ақ шетел тілін оқуға тұрақты мотивация қалыптастырады. Бұл тәсіл дәстүрлі видеоматериалдармен салыстырғанда оқушыларды шығармашылық қызметке белсенді қатыстыруға мүмкіндік береді, мәтінді саналы талдау, тілдік конструкцияларды бейімдеу және кейіпкерлердің эмоционалды реңкін жеткізу арқылы материалды терең меңгеруге жағдай жасайды.

Жобалық қызмет арқылы оқушылар тек тіл үйренуші ғана емес, мәдениетаралық делдал ретінде де әрекет етеді, ұлттық мұраны

халықаралық аудиторияға жеткізеді. Сонымен қатар, әдістемелік тұрғыдан аудиовизуалды аударма технологияларын мектепте қолдану тілдік оқыту, шығармашылық дамуды және заманауи сандық технологияларды біріктіруді қамтамасыз етеді. Келешекте зерттеулер мультимедиялық ресурстарды кеңейту, цифрлық платформаларды пайдалану және аудиовизуалды аударма әдістерін мектеп практикасында енгізу бағытында жүргізілуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Кунанбаева С. С. Теория и практика современного иноязычного образования – Алматы, 2016 – 220 б.

2 Туймебаева Ж. К. Межкультурная коммуникация в условиях полиязычного образования – Алматы, 2019 – 185 б.

3 Хасанулы Б. Х. Языковая политика и многоязычие в Казахстане – Алматы, 2017 – 198 б.

4 Ellis R. The Study of Second Language Acquisition (2nd ed.) – Oxford: Oxford University Press, 2008 – 320 p. [на англ. тілінде]

5 Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.) – Cambridge: Cambridge University Press, 2014 – 402 p. [на англ. тілінде]

6 Harmer J. How to Teach English – Longman, 2007 – 360 p. [на англ. тілінде]

ЯЗЫК КАК ЗЕРКАЛО ИСТОРИИ: ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПУТИ ИНТЕГРАЦИИ КАЗАХСКОГО,РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ

СУЛЕЙМАНОВА А. В.
учитель английского языка, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар
АГИНТАЕВ А. Б., ЯРЕСЬКО С. М
ученики 8 класса, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

Язык играет важнейшую роль в жизни любого человека. Именно язык является средством, благодаря которому люди могут общаться друг с другом, понимать друг друга и выражать свои мысли. Это касается не только наших с вами друзей, родственников и людей, с которыми мы сталкиваемся каждый день. Язык – это то средство, благодаря которому мы познаем мир, доставшийся нам от

наших предков (в том числе и самых дальних, живших несколько веков назад). Именно поэтому мной для исследования была выбрана этимология слов в трех языках, наиболее распространенных в нашей стране – казахском, русском и английском.

Говоря о казахском языке, нельзя не вспомнить о его принадлежности к семейству тюркских языков. Так, родственными ему являются турецкий, азербайджанский, узбекский, татарский, башкирский, чувашский и некоторые другие языки. Каждый из них имеет свои особенности, связанные с местом проживания и природными условиями, характерными для жизни соответствующего народа. Говоря о казахском языке, профессор ЕНУ им. Л. Н. Гумилева М. Аламбекова указывает на следующий факт: многие слова в казахском языке связаны со скотоводством, а не с земледелием. Объясняется это тем, что именно кочевое скотоводство было наиболее подходящим изо всех видов хозяйствования на тех землях, которые впоследствии станут территорией Казахстана. Она (ссылаясь на историка Н. Масанова) приводит следующие цифры: территорию Казахстана на 50 % составляют пустыни, на 25 % – полупустыни, на 20 % – стени, и лишь 5-7 % территории составляют лесостепи [2, с.233]. В качестве примера М. Аламбекова приводит разнообразие слов, используемых для обозначения овечьей шерсти. Так, она упоминает слова жабағы жүн – шерсть весенней стрижки, күзем жүн – шерсть осенней стрижки, өлі жүн – «мертвая» шерсть, когда животные линяют, биязы жүн – тонкая,нежная шерсть, ұяң жүн – шерсть без щетинок, мамық жүн – мягкая шерсть, пух, қылшық жүн – грубая, с шерстинками [1]. Другим примером в казахском языке, непосредственно указывающим на неразрывную связь истории народа со степями, является упоминаемая известным переводчиком Г. Бельгером особенность казахского языка: в художественных произведениях часто встречаются слова, описывающие обобщенные названия растений (деревьев, цветов, ягод и др.), в то время как флора и фауна Казахстана описываются более конкретными и частными словами [3, с.71].

Говоря о Казахстане, нельзя не упомянуть и язык, являющийся одним из официальных и носящий характер языка межнационального общения – русский. Русский язык относится к славянским языкам (если точнее – к восточно-славянской подгруппе). Самыми близкими к нему языками являются украинский и белорусский. Славянские корни русского языка можно увидеть в самых простых словах, произносимых нами чуть ли не каждый день. К таковым

можно отнести слова «дар» и «дарить». Схожие по звучанию и написанию слова имеются во многих славянских языках (например, польское слово “podarunek”, обозначающее «подарок»). Все эти слова относятся к общему славянскому корню «дать» [5]. Впрочем, в русском языке хватает и слов, заимствованных из других языков. В частности, довольно распространены слова, пришедшие из тюркских языков. К таковым следует отнести слова «базар» (рынок), «аул» (деревня, село), «буран» (метель, снежная буря) и многие другие. Однако многие заимствования отличают русский язык от казахского. В частности, слово «тетрадь», пришедшее в русский язык из древнегреческого, контрастирует с казахским словом «дәптер», имеющим схожее произношение и написание и в других тюркских языках (например, татарском и узбекском).

Мы переходим к рассмотрению этимологии слов в третьем из выбранных нами языков – английском. Английский язык на данный момент является главным глобальным языком в большинстве сфер – от науки и бизнеса до спорта и компьютерных игр. Английский язык относится учеными к германской группе. Другими языками из германской группы являются немецкий, голландский, шведский, датский и многие другие. Говоря об английском языке, следует отметить схожесть слов, употребляемых в английском языке, не только не только с немецким и прочими родственными языками, но и с другими европейскими (например, французским). Например, слово “butter”, обозначающее в английском языке сливочное масло, в немецком языке не просто имеет то же самое значение – оно пишется абсолютно одинаково. Схожесть же английских слов с французскими можно показать на примере слова «metro» (метро), одинаково пишущегося в обоих языках. Данное явление имеет простое объяснение: европейские государства расположены в близости друг от друга. Хоть Британия и является островным государством, она часто вела войны на европейском континенте (в частности, Столетнюю войну, прославившую Жанну д`Арк). Это, конечно же, привело к постоянным контактам между языками и восприятию слов из обоих (а впоследствии – и многих других) языков.

Речь о том, как языки отражают историю стран и народов, нельзя вести без разговора о влиянии языков друг на друга. Данное явление очень хорошо рассматривать на примере географических названий. Для примера возьмем взаимное проникновение русского и казахского языков. Например, на территории Акмолинской области существует множество названий как русских, так и казахских. Это

говорит о невероятно тесном контакте двух языков и двух народов на протяжении долгих лет. Например, в Акмолинской области можно найти села Вишневка, Макинка, Целинное, Коргальджино, Ерейментау и многие другие. Другие географические названия, указывающие на тесный контакт двух языков – озеро Кривое, озеро Малое Камышное, озеро Жаркел, а также озеро Тастыкел [4, с.159].

Нельзя говорить о влиянии языков друг на друга, не рассматривая при этом русский и английский язык. Часто можно услышать рассуждения об избытке английских слов в русском (и многих других) языках. Но важно помнить: язык – живой организм, который постоянно изменяется. Он не может стоять на месте в движущемся мире. Примером тому могут стать многочисленные слова на компьютерную тему (такие, как «сервер», «провайдер», «принтер» и, наконец, собственно «компьютер»). Другим примером могут быть слова, связанные с кино, компьютерными играми и другими развлечениями («спойлер», «тизер», «геймер» и многие другие). Как мы видим, использование именно английских слов объяснить очень легко: английский язык является глобальным, а англоязычные страны (в первую очередь, США) играют главную роль в упомянутых сферах. Конечно, это не значит, что другие страны не адаптируют заимствования в новых сферах к своим условиям и своей культуре. Например, слово «Интернет» в русском языке часто сокращается до «инет» или просто «нет». Другим примером является слово «спойлер» и разговорное производное от него «заспойлерить» (рассказать незнающему человеку подробности сюжета). Это тоже выражает особенности принятия иностранных слов людьми, говорящими и понимающими тот или иной язык. Зачастую слова, переходящие в другие языки, являются всего лишь модным течением (как, например, недавно проникшее в русский язык слово «кринж», означающее неловкость за кого-то другого). Это заслуживает внимания, но не должно пугать людей: слова, не соответствующие современным условиям, рано или поздно «отвалятся» от языка, так как люди не будут чувствовать в них необходимости.

Много было сказано о словах, родившихся в английском языке и воспринятых русским языком. Но есть и слова, появившиеся в русском языке и занявшие своё место в английском! Среди известных слов можно выделить «спутник», «матрешку», «самовар» и некоторые другие, выражающие сугубо русские особенности. Объяснить это легко – новые слова проникали в английский (и многие другие языки) вместе с эмигрантами, оставившими Россию

после Октябрьской революции. Стоит остановиться на двух словах - «sputnik» и «babushka». Первое слово появилось в английском языке после запуска первого искусственного спутника Земли Советским союзом и ознаменовало собой приход принципиально другого – космического – времени. Долгое время это слово употребляется наравне с пришелдшим из латинского языка словом «satellite». Другое слово интересно изменением своего значения в английском языке. Оно означает не родственника (как в русском языке), а платок, который носили на голове русские пожилые женщины (что повлияло на ассоциации, зародившиеся в английском языке). И на этих примерах можно заметить, что английский язык (будучи один из самых популярных и значимых языков в мире) тоже может быть гибким и воспринимать в себя слова, соответствующие новым, незнакомым вещам и явлениям.

Язык – одна из важнейших вещей в жизни человека. Он является его опорой, его связью с прошлым и настоящим, со своим народом, своей страной и всем миром. Казахстан – это страна, где пресекаются несколько языков. Это и казахский, и русский, и немецкий, и английский, и многие другие. Благодаря этому, мы можем лучше понимать мир вокруг нас, оставаясь при этом собой. Ведь люди (как и языки), взаимодействуя друг с другом, обогащают друг друга, наполняя своё существование новым смыслом.

ЛИТЕРАТУРА

1 Начиная с 1937 года накоплена картотека, состоящая из 2 млн. 400 тыс. казахских слов, что свидетельствует о богатстве и мощи языка. // Казахстанская правда. 19 августа 2021 г. URL: https://kazpravda.kz/n/nachinaya-s-1937-goda-nakoplena-kartoteka-sostoyashchaya-iz-2-mln-400-tys-kazahskih-slov-chto-svidetelstvuet-o-bogatstve-i-moshchi-yazyka/

2 Бельгер Г. Казахское слово // Гармония духа. -М.: Русская книга, 2003. -288 с.

3 Масанов Н. Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности номадного общества. Алматы «Социнвест»— Москва «Горизонт», 1995, 320 с.

4 Омарова Г.Т., Альбекова А.Ш. Перманентный характер взаимодействия казахского и русского языков // Национальная ассоциация ученых - №4(20) — 2016. С.158-159

5 Этимологический словарь русского языкаю Под ред. Н.М. Шанского. URL:https://gufo.me/dict/shansky/дар

ПОЛИЯЗЫЧИЕ КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ XXI ВЕКА: ВЛИЯНИЕ НА МЫШЛЕНИЕ И УЧЕБНУЮ УСПЕШНОСТЬ ШКОЛЬНИКОВ

ТЕМИРГАЛИЕВ А. А.
ученик 11 “Б” класса, СОШ инновационного типа имени Ахмета Байтұрсынова, акимата Павлодарской области, г. Павлодар
РАИСОВА А. Д.
преподаватель английского языка, СОШ инновационного типа имени Ахмета Байтұрсынова, акимата Павлодарской области, г. Павлодар

Аннотация

В статье рассматривается роль полиязычия как образовательной стратегии в школьной системе Казахстана и его влияние на когнитивное развитие и учебную успешность школьников. Особое внимание уделяется интеграции казахского, русского и английского языков в образовательный процесс, а также применению современных методик полиязычного обучения, таких как CLIL (Content and Language Integrated Learning). Обосновано, что полиязычие способствует развитию аналитического и критического мышления, когнитивной гибкости, функциональной грамотности, памяти и внимания, а также формированию метапознания и межкультурной компетентности. Статья акцентирует практическую значимость полиязычного подхода для повышения учебной мотивации и эффективности усвоения учебных дисциплин школьниками [1].

Введение

В условиях глобализации образовательные системы стран мира активно развивают концепцию полиязычия как ключевого фактора формирования комплексных компетенций учащихся. Полиязычие в школьном образовании рассматривается не только как средство коммуникации, но и как инструмент когнитивного и личностного развития школьников. Владение несколькими языками открывает доступ к разнообразным образовательным ресурсам, формирует умение работать с информацией в разных языковых системах и обеспечивает академическую мобильность в рамках национальных и международных программ [2].

Актуальность данного исследования обусловлена растущей потребностью школьников в навыках работы с несколькими языками в образовательной среде Казахстана. Исторические и культурные предпосылки страны определяют многоязычность образовательного процесса, включающую казахский и русский

языки, а также внедрение английского языка как средства подготовки к международной академической среде. Внедрение полиязычного обучения в школах формирует условия для развития когнитивных, аналитических и социальных компетенций учащихся, что напрямую влияет на их учебную успешность [2].

Цель исследования заключается в выявлении влияния полиязычного обучения на когнитивные функции, аналитическое мышление и учебную успешность школьников, а также в анализе современных педагогических стратегий его эффективного внедрения в школьный процесс. Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

1. Исследовать теоретические основы полиязычия и его значение в школьном образовании.

2. Проанализировать влияние полиязычного обучения на когнитивное развитие и функциональную грамотность школьников.

3. Рассмотреть современные методики полиязычного обучения, включая CLIL, интеграцию языков в учебный процесс и проектную деятельность.

4. Определить особенности реализации полиязычного обучения в школах Казахстана и выявить его образовательные преимущества [2].

Научная новизна работы заключается в комплексном анализе влияния полиязычия на мышление и учебную успешность школьников в условиях казахстанской школы, а также в оценке педагогических подходов, способствующих эффективной интеграции языков в образовательный процесс и развитию когнитивных функций учащихся [3].

1. Теоретические основы полиязычия в школьном образовании

Полиязычие определяется как способность школьников использовать два и более языка для учебной, исследовательской и коммуникативной деятельности. Современные исследования подтверждают, что владение несколькими языками является фактором развития когнитивных функций, аналитического мышления, внимания и памяти, а также формирует навыки самостоятельного поиска и анализа информации [2].

С точки зрения психолого-педагогической науки язык является инструментом формирования мышления. Л. С. Выготский отмечал, что овладение языком способствует развитию аналитических и логических способностей, памяти, концентрации внимания и способности к многозадачности. В школьной практике изучение нескольких языков формирует когнитивные стратегии обучения

и способствует развитию метапознания, позволяя школьникам осознавать и контролировать свои мыслительные процессы [3].

Полиязычие также влияет на учебную успешность школьников. Исследования показывают, что учащиеся, владеющие несколькими языками, демонстрируют более высокую эффективность усвоения учебного материала, лучше справляются с заданиями, требующими аналитических и логических навыков, а также быстрее адаптируются к новым образовательным ситуациям. Внедрение полиязычного обучения способствует формированию когнитивной гибкости и функциональной грамотности, что обеспечивает успешное овладение учебными дисциплинами [3].

2. Влияние полиязычия на мышление

Полиязычие оказывает комплексное влияние на когнитивные функции школьников. Во-первых, оно стимулирует развитие аналитического и критического мышления, поскольку учащиеся учатся сравнивать информацию в разных языковых системах, анализировать её и выстраивать логические связи между понятиями и явлениями. Во-вторых, владение несколькими языками формирует когнитивную гибкость и метапознание, что проявляется в способности эффективно переключаться между различными задачами и способами решения учебных проблем [2].

Изучение нескольких языков также способствует улучшению рабочей и долговременной памяти, повышению концентрации внимания и структурированию информации. Эти когнитивные преимущества оказывают прямое влияние на академическую успешность школьников, так как обеспечивают более глубокое и осознанное усвоение учебного материала. Полиязычие способствует формированию навыков критического анализа информации, умению выявлять взаимосвязи между понятиями и применять знания в различных контекстах [3].

Кроме того, полиязычие развивает межкультурную компетентность учащихся, что является важным элементом современной образовательной среды. Школьники, овладевающие несколькими языками, способны воспринимать информацию с учётом культурного контекста, что развивает социальное мышление, коммуникабельность и способность к сотрудничеству в многоязычной и мультикультурной среде [3].

3. Методические подходы полиязычного обучения

Современные методики полиязычного обучения включают интеграцию языков в предметное обучение, применение методики

CLIL и проектную деятельность. Метод CLIL позволяет изучать учебные дисциплины через иностранный язык, обеспечивая одновременное развитие языковых и предметных компетенций, формирование функциональной грамотности и повышение когнитивной активности школьников [3].

Интеграция языков в учебный процесс создает условия для развития метапознания, аналитического и критического мышления, когнитивной гибкости и функциональной грамотности. Школьники приобретают умение работать с информацией на нескольких языках, систематизировать знания и самостоятельно применять их в образовательной и исследовательской деятельности [4].

Проектная и исследовательская деятельность на нескольких языках формирует навыки критического мышления, способности к анализу и синтезу информации, а также способствует развитию умения представлять результаты учебной деятельности в логически обоснованной форме. Эти методики создают условия для повышения учебной успешности и формирования когнитивных компетенций школьников [4].

4. Полиязычие в школьной системе Казахстана

Историко-культурные и образовательные условия Казахстана способствуют формированию многоязычной среды в школах. Казахский и русский языки традиционно интегрированы в образовательный процесс, а английский язык внедряется как средство подготовки школьников к международной академической среде. Полиязычие обеспечивает формирование когнитивных, аналитических и социальных компетенций учащихся, что напрямую влияет на их академическую успешность [4].

Реализация полиязычного обучения в казахстанских школах включает использование интегрированных программ, методик CLIL и проектной деятельности. Эти подходы создают образовательную среду, способствующую развитию когнитивных функций, аналитического мышления и функциональной грамотности, что обеспечивает повышение эффективности усвоения учебного материала и формирует готовность школьников к международной образовательной среде [5].

Образовательные преимущества полиязычия проявляются в повышении учебной мотивации, когнитивной гибкости, метапознания и способности к самостоятельному анализу информации. Внедрение полиязычного обучения формирует

условия для успешного освоения учебных дисциплин и развития навыков критического мышления, что является ключевым фактором академической успешности школьников [3].

Заключение

Полиязычие в школьной системе Казахстана является эффективной образовательной стратегией XXI века, способствующей комплексному развитию когнитивных функций, аналитического и критического мышления, памяти и внимания, функциональной грамотности и межкультурной компетентности. Использование современных методик полиязычного обучения, включая CLIL и интеграцию языков в учебный процесс, обеспечивает повышение учебной успешности школьников и формирует готовность к академической и профессиональной деятельности в международной среде [1].

ЛИТЕРАТУРА

1 Выготский Л. С. Психология развития. – Москва: Просвещение, 1984. – 256 с.

2 Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 220 p.

3 Thomas W., Collier V. Dual Language Education for a Transformed World. – Albuquerque: Dual Language Education of New Mexico, 2017. – 198 p.

4 Marsh D. CLIL/EMILE – The European Dimension. – Jyväskylä: University of Jyväskylä, 1994. – 112 p.

5 Назарбаев Н. Стратегия языковой политики в Казахстане. – Астана: Министерство образования и науки РК, 2018. – 48 с.

Секция 35
Білім мен тәрбиенің қазіргі мәселелері
Современные вопросы образования и воспитания

КОЖА НАСЫР – СОБИРАТЕЛЬНЫЙ ОБРАЗ?

АМАНЖОЛОВА М. Б.
учитель русского языка и литературы, СОШГ имени Шапық Шөкин, г. Павлодар
МУСИРАЛИЕВ А.
ученик 6 «Ә» класса, СОШГ имени Шапық Шөкин, г. Павлодар

Образ Кожа Насыра считают своим многие народы Азии и Востока, еще далеко не исследован учеными и специалистами литературы. Сказки о Коже Насыре передавались из поколения в поколение, и его приключения знакомы многим детям и взрослым. Эти истории часто содержат моральные уроки, которые учат нас важным жизненным ценностям, которые близки казахскому народу.

Мы постараемся разобраться, что такое «собирательный образ» и почему Кожа Насыр, может считаться, таким образом, а главное какие качества и черты характера объединяет этот герой с другими людьми.

Задачи, которые решали при подготовке материала:

1) Изучить, научно- исследовательскую литературу о Кожа Насыре.

2) Представить исторический и культурный контекст.

3) Провести анкетирование одноклассников по теме.

4) Определить роль Кожа Насыра в литературе казахского народа

Если изучить научно-исследовательскую литературу о Кожа Насыре, исследовать исторический и культурный контекст, провести анкетирования учащихся, то на основе полученных данных, можно будет ответить на вопрос: является ли Кожа Насыр собирательным образом в литературе?

Для достижения поставленных целей использованы следующие методы: анкетирование, анализ, статистический метод при обработке информации; обобщение, сравнение; вывод.

Ожидается, что статья поможет не только углубить понимание темы, но и развить интерес к литературе казахского народа.

На Национальном курултае в Туркестане, Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев назвал казахский народ наследниками кочевой цивилизации, и это, по словам Главы государства, является

отличительной особенностью и брендом нашего народа. Огромное наследие предков нужно последовательно модернизировать и продвигать во всем мире, – отметил Президент [1, с.1].

Казахская народная литература с древнейших времен имеет богатое наследие, развитое многообразие жанров. И одним из них является жанр юмористических рассказов и повествований о Кожа Насыре, в которых отражена реальная жизнь, с печалями и радостями, мечтами и желаниями [2, с. 3].

Собирательным образом его называют потому, что у турков это был Ходжа Насреддин, у индусов – Бирбал, в узбекской устной литературе - Насреддин Афанди, у азербайджанцев – Афанди, у крымских татар - Насра Ходжа, у казахов Кожа Насыр. У всех тюркоязычных народов, в устной литературе, культуре, истории, обычаях и традициях он изображен одинаково похожим, но с некоторыми особенностями [3, с. 37].

Научный интерес к сбору материалов о Кожа Насыре проявили сотрудники научно-исследовательских институтов языкознания, литературы и искусствоведения Академии Наук Республики Казахстан еще в начале XX века, 1920–1930-е годы. Благодаря таким исследователям, как Аубакир Диваев, Мухтар Ауезов, Бейсенбай Кенжебаев, Отебай Турманжанов, Есмаганбет Исмаилов в печати появились ранее неизвестные повествования, которые вызывали живой интерес у читателей, молодых ученых [4, с. 597].

Большую роль в сборе юмористических рассказов о приключениях Кожа Насыра, сыграли увлеченные этой темой коллекционеры, такие как Шапай Кулмаганбетов, Казангапа Байболов, Каип Айнабеков и другие.

Исследователь Харитонов М.С. сообщает, что рукописные тексты о Ходжа Насыре сохранены в фонде Центральной научной библиотеки Академии общественных наук Республики Казахстан, и в фонде рукописей Института литературы и искусства им. М. Ауэзова. Но самое полное собрание рассказов о Ходжа Насыре - на русском языке, оно содержит 1238 историй [5, с. 12].

В настоящее время, литературный интерес усилился, а сведения о Кожа Насыре, продолжает активно собираться, систематизироваться. Результаты исследовательских экспедиций во многие страны: Узбекистан, Туркменистан, Китай, Турцию, Иран. Арабские страны, проявились в активной научно- исследовательской деятельности ученых Казахстана по восстановлению духовного

наследия, превращению ценных находок, в настоящую народную сокровищницу Казахстана [6, с. 58].

По мнению исследователей Б. Кенжебаева, К.К. Абдыкадырова, Кобея Сеидеханова, Я.Х. Мадалиева, на сегодняшний день в казахской литературе отсутствует единое системное исследование народной поэзии в жанре повествования. Однако, оно начато, такими учеными, как Отебай Турманжанов, Есмаганбет Исмаилов, Тукен Абдирахманов, Нысанбек Торекулов, Кобей Сейдаханов, Балтабай Адамбаев, Кыдырали Саттаров, которые провели большую работу по сбору историй об удивительном Кожа Насыре - распространенном персонаже казахских сказок, поучительных рассказов, легенд. Так, например, были составлены и опубликованы сборники, такие как «Истории об Алдар-Косе» К.К. Абдыкадырова, «Тимпи» профессора Б. Кенжебаева и другие работы, в которые были включены новые материалы о Кожа Насыре, что способствовало популяризации повествований у казахстанцев [7, с. 21].

В настоящее время новые материалы о Кожа Насыре публикуется в различных рубриках газет и журналов, таких как «Корзина Кожа Насыра», «Из уст в уста», «Уголок юмора», а также в изданиях «Казахская литература», «Жас алаш», «Балдырған» и других.

В трехтомный сборник «Казахские сказки» вошло множество казахских юмористических рассказов о таких персонажах, как Алдар-Косе и Кожа Насыр, Жиренше и Тазша-бала.

Кожа Насыр обладает множеством интересных черт характера. Он умный, находчивый и всегда находит выход из трудных ситуаций. Часто он использует свою смекалку для того, чтобы обмануть более сильных противников или решить сложные задачи. Например, в одной из сказок он может обмануть жадного купца или помочь бедному человеку, используя свои хитрости. Эти качества делают его близким многим людям, ведь каждый из нас иногда сталкивается с трудностями и ищет способы их преодолеть.

Кожа Насыр может быть собирательным образом, потому что в нем сочетаются черты многих людей: умение находить выход из сложных ситуаций, смекалка, доброта и желание помочь другим. Он представляет собой идеал человека, который не боится трудностей и всегда готов прийти на помощь. В сказках о Коже Насыра мы можем увидеть разные стороны его характера: иногда он бывает смешным, иногда серьезным, но всегда остается верным своим принципам. Это делает его близким каждому читателю.

Анкетирование учащихся 5-ых классов проводилось с целью изучить мнение учащихся о том, почему Кожа Насыр считается собирательным образом? Для этого была составлена анкета. В анкетировании приняли участие 27 учащихся 5-ых классов. Им было задано 8 вопросов открытого и закрытого типов.

Вопрос 1. Читали ли вы сказки. Рассказы, притчи о Кожа Насыре? Из 27 учащихся ответили, что читали сказки все 100 %.

Вопрос 2. Знаете ли вы кто такой Кожа Насыр? Полученные ответы мы систематизировали по схожести и получили таблицу: « Знаете ли вы кто такой Кожа Насыр?».

Вопрос 3. Из ответов делаем вывод, что больше всего учащимся знакома притча «Кожа Насыр и 9 тенге» – такой ответ дали 4 учащихся или 15 % от всех опрошенных пятиклассников; сказку «Кожа Насыр и Луна» – тоже 15 % учащихся.

Вопрос 4. Если Кожа Насыр является собирательным персонажем сказок, то какую характеристику ему можно дать? Учащиеся дали развернутую характеристику герою сказок. По схожести ответов получилось 4 характеристик, которую мы оформили «Характеристика Кожи Насыра».

Вопрос 5. Какие качества и черты характера сочетает в себе собирательный образ Ходжа Насредина (Ходжа Насыра) в сказках и притчах? Учащихся попросили дать развернутый ответ, проанализировав их мы систематизировали данные «Какие качества и черты характера сочетает в себе собирательный образ Ходжа Насредина (Кожи Насыра) в сказках и притчах?»

Из ответов видим, что самые популярные черты характера героя у учащихся — это «Умный, хитрый», а главное качество определяют «смекалку» - 6 учащихся из 27 анкетируемых, что составило 22 %.

На втором месте такие черты характера, как «Мудрость и веселье, юмор», а качество- «честность», - так считают 5 учащихся из 27, что составляет 19 %.

На третьем месте по количеству ответов- «смелость и решительность». А качество характера - «внимательность» - так считают 4 учащихся или15 %.

Вывод: все учащиеся определили черты характера и качества, присущие доброму, хорошему человеку и положительному герою сказок и притч - Кожа Насыру.

Вопрос 6. Вы можете привести примеры из сказок или рассказов, где проявляются разные стороны героя, черты его характера?

Вопрос 7. Какие, по – вашему мнению, хорошие и плохие поступки совершает Кожа Насыр? Проанализировав ответы, выяснили, что по мнению учащихся Кожа Насыр – это персонаж восточной народной мудрости, который часто изображается как хитрый и находчивый человек. В сказках, рассказах и притчах о Коже Насыре он совершает различные поступки, которые могут быть как положительными, так и отрицательными.

Вопрос 8. Объясните, почему Кожа Насыр – это собирательный образ в литературе? Учащиеся определили позицию и дали краткое объяснение. Ответы мы систематизировали и составили таблицу. Семь учащихся считают его представителем народной мудрости казахов, что делает его универсальным персонажем, знакомым многим поколениям. Так считают 26 % анкетируемых учащихся.

Шесть учащихся полагают, что Кожа Насыр – вобрал в себя характерные черты различных народов, поэтому он собирательный образ, - так считают 22 % учащихся.

Из ответов делаем вывод:

1.Кожа Насыр – действительно собирательный образ, потому что в нем сочетаются черты многих людей: умение находить выход из сложных ситуаций, смекалка, доброта и желание помочь другим.

2. Он представляет собой идеал человека, который не боится трудностей и всегда готов прийти на помощь.

3. В сказках о Кожа Насыре мы можем увидеть разные стороны его характера: иногда он бывает смешным, иногда серьезным, но всегда остается верным своим принципам. Это делает его близким каждому читателю.

4. Образ Кожа Насыра у всех тюркоязычных народов, в устной литературе, культуре, истории, обычаях и традициях изображен по-разному, многогранно.

Исследовав научно-методическую литературу и получив данные от анкетирования, можно найти ответ на вопрос: является ли Кожа Насыр собирательным образом? По нашему мнению, он больше герой казахского народа. Доказательством могут служить такие выявленные, в ходе исследования факты:

1. Нет ни одной области жизни, где бы не принимал участие Кожа Насыр, начиная с мелких проблем у отдельных личностей, заканчивая глобальными проблемами у аксакалов рода, баев, волостных, правительственных чиновников, которые составляют основу фактического материала юмористических рассказов.

2. Кожанасыр, Алаша-хан, Жанибек-хан, Амир Темир – все они общались между собой. Потому что есть устные свидетельства о жизни этих личностей в притчах и повествованиях.

3. Встречаются легенды о том, что Кожа Насыр – выходец из тюркских племен, обитавших на Сырдарье.

4. В казахской народной литературе приключения Кожа Насыра описываются не только в разговорной речи, но и в стихах. Вот примерный отрывок из стихотворения о Кожа Насыре в виде киссы, который приводит в своем труде Мадалиев Я.Х.:

«А вот, друзья мои, послушайте меня,
Не оставьте без внимания мои слова,
Не останьтесь вы без сообщения,
Вам я посвятил свою речь,
Пусть у вас будет настроение,
Познакомлю с некоторыми из них,
Где рассказы Кожы – это рассказы мужчины».

Из этого примера видно, что Кожа Насыр является выдающимся героем казахской литературы.

Вывод: Кожа Насыр – распространенный собирательный персонаж казахских сказок. Хотя он беден, он не перестает помогать другим. О Кожа Насыре много легенд и сказок. Кожа Насыр помогает людям преодолевать различные трудности. Кожа Насыр – тот герой, который помогает казахскому народу идти дальше невзирая ни на что.

Мы узнали много нового о Коже Насыре и его значении в казахской культуре, а также культуре народов Востока и Азии.

Этот персонаж не только развлекает нас своими приключениями, но и учит важным жизненным урокам: быть умным, находчивым и добрым к другим людям.

Изучение таких собирательных образов помогает нам лучше понять человеческую природу и ценности нашего общества.

ЛИТЕРАТУРА

1 К. Ж. Токаев О культурном и историческом наследии. Интернет ресурс: https://mysl.kazgazeta.kz/news/16051

2 Мадалиев Я. Х. Образ Кожа насыра в странах Азии и Востока // Педагогические науки. Научное обозрение № 4, 2020, с.37

3 Ертлесова Г. Кожа Насыр и Луна. Изд. Алма-Ата: Жалын, с. 3.

4 Смирнова Н. История казахской литературы. Т. 1. Алматы: Наука, 2012. С. 597.

5 Харитонов М. С. Двадцать четыре Насреддина - М.: Наука, изд. 2, 2012г., с.12

6 Агеев А. И., Байшуаков А. Б. Куроедов Б. В. Стратегическая матрица Казахстана: ретроспектива, современность и сценарии будущего развития. – М.: ИНЭС-ЦА, 2006, с. 58.

7 Белявская Л. Ходжа Насреддин: восточные притчи. — М.: ЭНАС-КНИГА, 2013, с. 21

8 Казахские народные сказки. Под ред. Сидельникова В.М.,Алматы, изд Жазушы т.3, 2021, с. 94

9 Имамов К., Мирзаев Т., Саримсоков Б., Сафаров О. Узбекское фольклорное поэтическое творчество. Ташкент: Инструктор, 2016. С. 205–208.

10 Сарымсаков Б. Узбекский фольклор. Очерки Лофа. Т. 2. Ташкент: Наука, 2012. С. 18–26.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION AND LEADERSHIP SKILLS THROUGH DEBATES

AMIROVA A. B.
Master of Arts, English teacher, Shubar secondary school, Akmola r.
KAIRBEK N.
8th grade student, Shubar secondary school, Akmola r.

Аңдатпа

Бұл мақалада жұмыста ағылшын тіліндегі дебат клубының сөйлеу құзыреттілігі мен көшбасшылық қасиеттерін дамытудағы маңызы қарастырылады. Зерттеу барысында дебат форматын оқу үдерісінде қолданудың ағылшын тіліндегі сөздік қорды кеңейтуге, ойды жүйелі әрі дәлелді түрде жеткізуге және қарсы пікірлерді талдау арқылы аргументация дағдыларын қалыптастыруға ықпалы талданады. Дебат сыни ойлау қабілетін дамытуға, логикалық талдау жүргізуге және көпшілік алдында сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар пікірталасқа жүйелі түрде қатысу ағылшын тілінде еркін сөйлеу деңгейінің артуына және коммуникативтік құзыреттіліктің қалыптасуына әсер етеді. Зерттеу нәтижелері ағылшын тіліндегі дебат клубының сөйлеу дағдыларын дамытудағы тиімді педагогикалық құралдардың бірі екенін көрсетеді.

Кілт сөздер: дебат клубы, ағылшын тілі, сөйлеу құзыреттілігі, сыни ойлау, коммуникативтік дағдылар.

Аннотация

В данной статье рассматривается значение английского дебатного клуба в развитии устной речевой компетенции. В ходе исследования анализируется влияние использования дебатной формы работы в образовательном процессе на расширение словарного запаса, формирование навыков аргументации и развитие способности логически и последовательно выражать мысли на английском языке. Дебаты способствуют развитию критического мышления, логического анализа и культуры публичного выступления. Кроме того, систематическое участие в дискуссиях положительно влияет на уровень владения английской речью и формирование коммуникативной компетенции. Результаты исследования подтверждают, что английский дебатный клуб является эффективным педагогическим средством развития устной речи.

Ключевые слова: дебатный клуб, английский язык, речевая компетенция, критическое мышление, коммуникация.

Abstract

This research examines the significance of an English Debate Club in the development of speaking proficiency and leadership. The study analyzes the impact of debate-based activities in the educational process on vocabulary expansion, the formation of argumentation skills, and the ability to express ideas logically and coherently in English. Debate activities promote the development of critical thinking, logical reasoning, and public speaking culture. In addition, regular participation in structured discussions contributes to the improvement of English fluency and the development of communicative competence. The findings indicate that an English Debate Club serves as an effective pedagogical tool for enhancing speaking proficiency.

Key words: debate club, English language, speaking proficiency, critical thinking, communicative competence.

Introduction

In the context of rapid globalization, technological advancement, and increasing intercultural interaction, the development of communication and leadership skills has become one of the primary goals of modern education. Educational institutions are no longer expected to provide only subject-specific knowledge; they are also responsible for preparing students to become effective communicators, critical thinkers, and future leaders. Among the various pedagogical approaches that contribute to the development of these competencies, debate-based learning has emerged as one of the most effective and engaging methods. Debate is

a structured form of discussion that encourages participants to articulate their ideas clearly, defend their viewpoints with logical arguments, and respond critically to opposing perspectives. It creates a dynamic learning environment where students actively engage in dialogue, develop confidence, and enhance their ability to think on their feet. In recent years, debates have been increasingly integrated into educational curricula, particularly in disciplines such as language learning, social sciences, and communication studies. The relevance of debate in education is further amplified by the growing emphasis on 21st-century skills, which include communication, collaboration, critical thinking, and creativity. These competencies are essential for success in both academic and professional contexts. Moreover, debates simulate real-life situations where individuals must negotiate, persuade, and lead discussions, making them a valuable tool for experiential learning. This report aims to explore the role of debates in developing communication and leadership skills among students. It examines the theoretical foundations of debate as a pedagogical tool, analyzes the methods used to implement debate-based learning, and presents the findings of a study conducted during a scientific conference session. The report also discusses the implications of these findings for educational practice and provides recommendations for integrating debates into teaching strategies.

Research Methods

The study was conducted within the framework of a scientific conference workshop dedicated to innovative teaching methodologies. The primary objective was to investigate how participation in structured debates influences the development of communication and leadership skills among students. The participants of the study included 16 students from rural school. The students were divided into small groups of 4–5 participants to ensure active engagement and equal participation. A mixed-methods approach was employed, combining both qualitative and quantitative data collection techniques. The research design included the following components:

Pre- and Post-Assessment Surveys

Participants completed surveys before and after the debate sessions. The surveys assessed self-perceived communication skills, confidence levels, leadership abilities, and willingness to participate in discussions.

Observation Method

During the debate sessions, researchers observed participants' behavior, focusing on aspects such as clarity of speech, argumentation skills, teamwork, and leadership roles within groups.

Focus Group Discussions

After the debates, participants took part in focus group discussions where they shared their experiences, challenges, and perceived benefits of participating in debates.

Performance Evaluation Rubrics

A standardized rubric was used to evaluate participants' performance during debates. The rubric included criteria such as:

Clarity and coherence of speech

Use of evidence and arguments

Responsiveness to counterarguments

Leadership and initiative

Team collaboration

The study was conducted over a year:

Participants were trained in argument construction, rebuttal techniques, and effective communication.

Debate sessions were held on relevant topics such as artificial intelligence in education, climate change, and social media influence. Each group participated in at least one debate as speakers and one as observers.

The debates followed a structured format, including opening statements, arguments, rebuttals, and closing remarks.

Data Analysis

Quantitative data from surveys were analyzed using descriptive statistics, while qualitative data from observations and discussions were analyzed thematically. This combination allowed for a comprehensive understanding of the impact of debates on students' skills.

Results and Discussion

The findings of the study indicate that participation in debates has a significant positive impact on the development of both communication and leadership skills.

Improvement in Communication Skills

One of the most notable outcomes was the improvement in participants' communication abilities. The post-assessment surveys revealed that:

• 85 % of participants reported increased confidence in speaking in front of an audience.

• 78 % indicated improvement in structuring their arguments logically.

• 82 % felt more comfortable expressing their opinions in group discussions.

Observations during the debates confirmed these findings. Participants demonstrated better articulation, improved vocabulary usage, and greater fluency compared to their initial performance. They were able to organize their thoughts more effectively and present them in a coherent manner.

Furthermore, debates encouraged active listening, as participants had to respond to opposing arguments. This skill is often overlooked in traditional teaching methods but is essential for effective communication.

Development of Critical Thinking

Debates inherently require participants to analyze information, evaluate evidence, and construct logical arguments. The study found that students became more adept at identifying strengths and weaknesses in arguments.

Participants reported that debates helped them:

• Think more critically about complex issues

• Consider multiple perspectives

• Develop evidence-based reasoning

This aligns with existing research, which highlights the role of debates in fostering higher-order thinking skills.

Enhancement of Leadership Skills

Another significant finding was the development of leadership qualities among participants. During group preparation and debates, students naturally assumed leadership roles, such as organizing ideas, coordinating team efforts, and guiding discussions.

The performance evaluation showed that:

• 70 % of participants demonstrated initiative during group work

• 65 % took on leadership roles in at least one activity

• 75 % improved their ability to manage group dynamics

Leadership in debates is not limited to dominating the discussion; it also involves facilitating collaboration, encouraging team members, and making strategic decisions. These aspects were clearly observed during the sessions.

Debates require effective teamwork, as participants must work together to build a cohesive argument. The study found that students improved their collaboration skills, including:

• Sharing responsibilities

• Respecting diverse opinions

• Resolving conflicts constructively

Participants noted that working in teams helped them learn from each other and develop mutual respect.

Despite the positive outcomes, several challenges were identified:

Anxiety and Fear of Public Speaking

Some participants initially experienced anxiety, which affected their performance. However, repeated practice helped reduce this fear.

Language Barriers

For non-native speakers, expressing complex ideas in a foreign language was challenging. This highlights the need for additional support and practice.

Unequal Participation

In some groups, more confident students dominated the discussion, while others remained passive. Facilitators need to ensure balanced participation.

Discussion

The results confirm that debate-based learning is an effective tool for developing essential skills required in modern education. The interactive and student-centered nature of debates contrasts with traditional lecture-based methods, providing a more engaging learning experience. Debates create a safe environment for students to express their ideas, make mistakes, and learn from them. They also bridge the gap between theoretical knowledge and practical application, making learning more meaningful.

Moreover, the integration of debates with modern technologies, such as AI tools, can further enhance their effectiveness. For example, AI can assist in topic selection, argument analysis, and feedback provision.

Survey Questions

– How long have you been participating in the English Debate Club?

– Has participation in the debate club helped improve your speaking skills?

– Has your confidence in speaking English increased after joining the debate club?

– Do you often learn new words and expressions while preparing for debates?

– Are you able to express your ideas freely in English during debates?

– Has participation in debates helped develop your critical thinking skills?

– Has your ability to respond to opposing arguments improved through debates?

– Has the debate club helped you improve your public speaking skills?

– Has participating in debates increased your interest in learning English?

– In your opinion, how important is the debate club for improving English speaking skills?

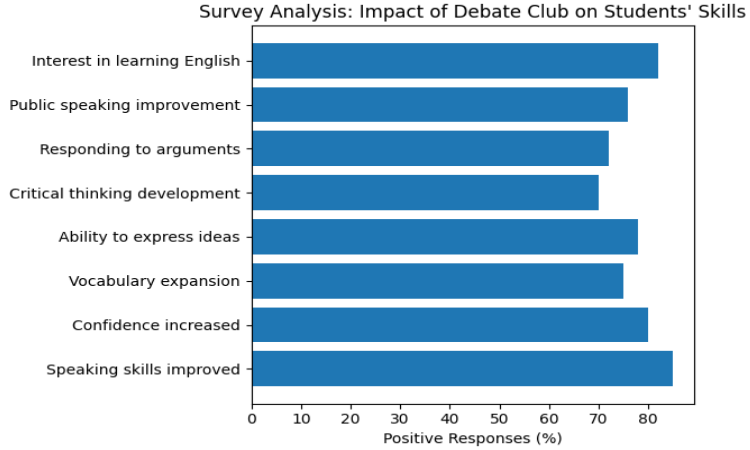

Figure 1. Survey analysis

Conclusion

The study demonstrates that debates play a crucial role in the development of communication and leadership skills among students. Through active participation in structured discussions, students improve their ability to articulate ideas, think critically, and collaborate effectively.

The findings highlight several key benefits of debate-based learning:

Enhanced communication skills, including clarity, confidence, and active listening

Improved critical thinking and argumentation abilities

Development of leadership qualities and teamwork skills

Despite some challenges, such as anxiety and unequal participation, these can be addressed through proper facilitation and supportive learning environments.

In conclusion, debates should be considered an integral part of modern educational practices. Educators are encouraged to incorporate debate-based activities into their teaching strategies to foster holistic student development. Future research may explore the long-term impact of debates and the integration of digital tools to further enhance learning outcomes.

REFERENCES

1 Brown, H. D. (2001). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy. Longman.

2 Harmer, J. (2007). How to teach English. Longman.

3 Kennedy, R. (2007). In-class debates: Fertile ground for active learning and the cultivation of critical thinking and oral communication skills. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 19(2), 183–190.

4 Othman, Z. (2013). Enhancing speaking skills through debate. Asian Social Science, 9(2), 150–157.

5 Thornbury, S. (2005). How to Teach Speaking. Harlow: Longman.

6 Kennedy, R. (2007). In-Class Debates: Fertile Ground for Active Learning and the Cultivation of Critical Thinking and Oral Communication Skills. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education.

7 Freeley, A., & Steinberg, D. (2013). Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making. Boston: Wadsworth.

ЦИФРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПЛАТФОРМА КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНОЙ КУЛЬТУРЫ У ЖИТЕЛЕЙ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

АРИНГАЗИНОВА А. М.
учитель информатики, магистр технических наук, Назарбаев Интеллектуальная школа естественно-математического направления, г. Павлодар
ЖУМАДИЛОВА С. Д.
ученица 11 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа естественно-математического направления, г. Павлодар

Гендерная культура представляет собой совокупность представлений, стереотипов и практик, связанных с гендерными ролями в обществе. В Казахстане, где традиционные ценности сочетаются с модернизацией, изучение гендерного сознания молодежи особенно значимо для понимания путей расширения феминизма и гендерного равенства. Перед разработкой цифровой образовательной платформы, как инструмента формирования гендерной культуры обучающихся, было проведен опрос среди граждан Павлодарской области.

Для получения данных был проведен онлайн-опрос. В опрос были включены темы об общем понимании гендерного равенства, мнениях о распределении ролей в обществе, отношении к феминизму и проблемах гендерного неравенства в Казахстане. Общий объем выборки составил N=124 респондентов. Количество вопросов 11.

В опрос были включены вопросы следующего характера:

– Укажите свою возрастную группу

– Насколько Вы осведомлены информацией, что такое феминизм/феминистическое движение?

– Каково Ваше отношение к феминизму?

– Считаете ли Вы, что в Казахстане есть проблемы гендерного неравенства?

– Сталкивались ли Вы с давлением традиционных ожиданий?

– Сталкивались ли Вы с дискриминацией в школе/колледже/ВУЗе/на работе?

– Знаете ли Вы, куда можно обратиться за помощью в случае домашнего насилия в Казахстане?

– Какие цифровые источники и инструменты вы чаще всего используете для получения информации по вопросам гендерного равенства и социальных различий?

– Считаете ли Вы, что в казахстанском цифровом пространстве достаточно доступной и структурированной информации по вопросам гендерного равенства?

– Хотели бы Вы иметь доступ к веб-платформе, посвящённой вопросам гендерного равенства, равных возможностей и актуальным социальным проблемам в Казахстане?

– Какие разделы сайта были бы для Вас наиболее полезны?

На основе результатов первого вопроса можно выделить преимущественную возрастную группу респондентов с набранным количеством 33-17-20 лет, что составило 26.6 %, а самая меньшая группа – 30+ лет, собравшая 20 голосов. Однако, сопоставляя процентное соотношение опрошенных, можно сделать вывод, что из каждой возрастной группы приняло участие в опросе примерно равное количество человек. Это свидетельствует тому, что все возрастные группы заинтересованы в вопросе о гендерном равенстве.

На рисунке 1 представлены результаты, на основе результатов можно сделать вывод, что мнения участников значительно разделились. Несмотря на то, что опрошенные считают, что в

Казахстане все же существуют проблемы гендерного неравенства, но выражают разное мнение о значимости проблем в обществе.

Рисунок 1 – Диаграмма результатов вопроса о мнении респондентов о наличии проблемы гендерного неравенства

Анализ вопрос о дискриминации показал, что чуть меньше половины участников (41.9 %) несколько раз сталкивались с дискриминацией в учреждении/на работе. Чуть меньше четверти (22.6 %) респондентов отметили, что часто подвергались дискриминации. Общий процент участников, которые хоть раз сталкивались с дискриминацией, составляет 73.4 %, а никогда не сталкивавшихся всего 24.2 % (+2.4 % затрудняются ответить).

Осведомленность респондентов о помощи в случае домашнего насилия в Казахстане была исследована в вопросе 7. Чуть больше половины опрошенных (50.8 %) знают, что есть службы по защите, но не знают куда именно обратиться. 30.6 % знают конкретные организации, номера для помощи. 16.9 % участников совсем не знают куда обратиться. Данные показатели свидетельствуют о критическом недостатке осведомленности и знаниях о защите прав.

Анализ результатов вопроса 3 «Цифровые источники по вопросам гендерного равенства и социальных различий» показал, что большая доля опрошенных (68.5 %) используют социальные сети для получения информации о гендерном неравенстве и лишь 5.6 % используют тематические сайты. Результаты свидетельствуют о критически малой распространенности и отсутствии интереса к специализированным тематическим сайтам о проблеме гендерного неравенства в Казахстане.

На рисунке 2 рассматривалось мнение респондентов о достатке доступной и структурированной информации о гендерном

равенстве в рамках казахстанского интернет-пространства. Почти половина респондентов (46.8 %) считают, что информации скорее недостаточно. Меньше 10 процентов (9.7 %) ответили, что информации недостаточно. Чуть больше четверти (27.4 %) опрошенных считают, что информации скорее достаточно и совсем малая доля (10.5 %) считают, что достаточно.

Рисунок 2 – Диаграмма результатов вопроса мнение респондентов о достатке доступной и структурированной информации о гендерном равенстве в рамках казахстанского интернет-пространства.

По результатам вопроса 10, 39.5 % респондентов активно бы пользовались веб-платформой по вопросам гендерного равенства и актуальным социальным проблемам Казахстана. С небольшим отклонением 31.5 % респондентов предпочли бы использовать веб-платформу при наличии интересного контента. Всего 5.6 % скорее бы не пользовались веб-платформой. Незначительная доля респондентов (2.4 %) не считают эту тему актуальной

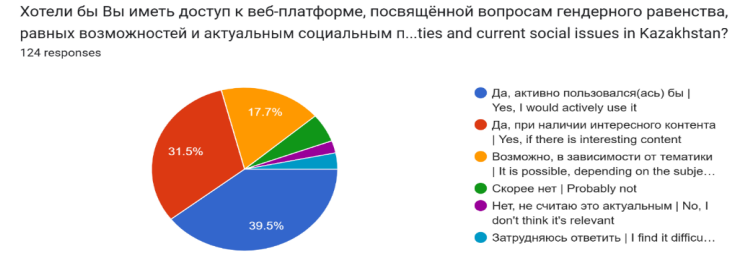

Рисунок 3 – Диаграмма результатов вопроса хотели бы респонденты иметь доступ к веб-платформе, посвященной вопросам гендерного равенства, феминизма и актуальным социальным проблемам в Казахстане.

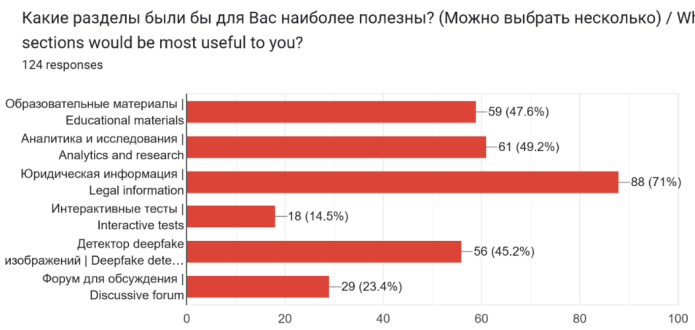

Рисунок 4 – Диаграмма результатов вопроса какие разделы сайта были бы наиболее полезными по мнению респондентов.

На основе полученного анализа, была разработана цифровая платформа Feminism Support Girls (FSG), который помогает формировать гендерную культуру у жителей Павлодарской области. Информация на платформе предоставлена на трех языках – русский, казахский, английский, тем самым дает возможность им пользоваться каждому гражданину. На рисунке 5 представлен главное окно платформы.

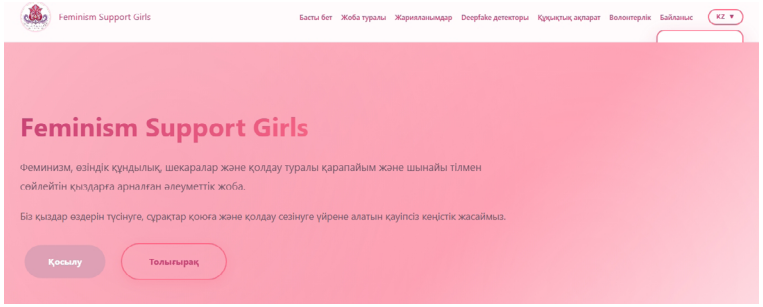

Рисунок 5 – Главная страница платформы

Платформа обладает следующими функциями:

– Доступ к юридической информации о правах женщин Республики Казахстан, а также часто задаваемые вопросы (FAQ) связанные с юридическими аспектами для повышения правовой грамотности.

– Возможность присоединиться к проекту и вступить в команду волонтеров для получения большей информации о гендерной культуре.

– Доступ к публикациям Инстаграм и статьям на тему феминизма

– Детектор Deepfake изображений.

В платформу был внедрен Искусственный Интеллект (Ai), направленный на распознавание процента фейковой, сгенерированной Нейросетью изображения – deepfake detector. Deepfake – это одна из технологий создания поддельных медиа (фото,аудио,видео) с помощью Нейросетей. Он предоставляет возможность пользователю заменить лица на фотографии, создать видео и фото по написанному сюжету с участием невинных людей без их соглашения.

В результате проектирования была создана цифровая образовательная платформа Feminism Support Girls, которая успешно используется волонтерами проекта Feminism Support Girls. Информация, которая содержится на платформе, позволяет повысить уровень правовой грамотности и формированию гендерной культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1 Айтмагамбетова, М. М. (2019). Гендерная политика в Казахстане: состояние и перспективы развития. Алматы: Қазақ университеті.

2 Шалабаева, Г. К. (2020). Феминизм и гендерное равенство в современном Казахстане. Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

3 Жанпеисова, М. М. (2022). Цифровизация образования как инструмент формирования гендерной культуры молодежи. Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Педагогические науки», 2(74), 145-152.

4 Chadha, A., Kumar, V., Kashyap, S., & Gupta, M. (2021, May). Deepfake: an overview. In Proceedings of second international conference on computing, communications, and cyber-security: IC4S 2020 (pp. 557-566). Singapore: Springer Singapore.

5 Lazard, L., Capdevila, R., Turley, E. L., Gilfoyle, K., & Stavropoulou, N. (2025). Deepfake Technology and Gender-Based Violence: A Scoping Review. Trauma, Violence, & Abuse, 15248380251384271.

6 Security Hero. (2023). 2023 State of deepfakes realities, threats, and impact https://www.securityhero.io/state-of-deepfakes/#concluding-remarks

DIGITAL ASSISTANT: THE ROLE OF AI IN DEVELOPING STUDENTS' READING SKILLS

BAGAYEVA K. K.
Master of Humanities, English Teacher, Gymnasium №3 for Gifted Children, Pavlodar
ZHUKINA A. A.
Student of 7 grade, Gymnasium №3 for gifted children, Pavlodar

Abstract

The article examines the possibilities of using artificial intelligence (AI) technologies to develop students' language skills. Modern digital platforms, models of "student–AI" interaction, as well as the pedagogical advantages and risks of integrating AI into the educational environment are analyzed. Special attention is paid to personalized learning, the development of communicative competence, and the role of the teacher as a moderator of digital transformation.

Keywords: artificial intelligence, language skills, digital mentor, personalization, education, AI technologies

The development of digital technologies in the 21st century has radically transformed the educational environment in schools worldwide. A special place is occupied by artificial intelligence, which is increasingly used in various aspects of learning, including the development of language skills. Today, neither administrators, teachers, nor students can ignore the impact of AI on the work of every member of the educational community.

The specifics of foreign language teaching emphasize that teachers must fully consider students' individual differences in language background, learning abilities, and personal characteristics when planning lessons. They should apply AI tools and teaching strategies in accordance with students' abilities and personalized learning needs. In the era of artificial intelligence, foreign language teachers should pay greater attention to individual learners' needs and use intelligent technologies for targeted instruction.

The emergence of AI platforms capable of recognizing and analyzing speech, generating texts, and adapting tasks to students' levels creates favorable conditions for individualized learning and expands teachers' opportunities. According to the "ZhanaMektep – ZhanashylUstaz" concept, the introduction of modern technologies is aimed at considering each student's abilities, interests, and learning

style [1, p. 214]. This allows for more effective learning environments and increased motivation.

Below are some advantages of implementing AI elements in the educational process for both students and teachers:

• *Consideration of learning pace.* Each student learns at their own pace, which is especially important in diverse classrooms [2, p. 17].

• *Individual support.* AI can track students' progress and provide personalized recommendations.

• *Accessibility and adaptability of materials.* Students receive materials appropriate to their level and interests, promoting deeper understanding.

Academic and methodological literature notes that digitalization transforms all subject areas, including foreign language teaching. Examples include the development of online platforms and the replacement of "live" speaking partners with virtual reality and AI [3, p. 45]. The teacher as a mere "talking head" or information transmitter is no longer the only source of knowledge. New roles emerge: tutor, moderator, educational trajectory designer, project learning organizer, online platform coordinator, and game-based pedagogue [4].

The ability to interact with AI and use it in language teaching is a component of teachers' digital competence, understood as the level of mastery of digital knowledge, skills, and readiness to work in digital environments [5]. Foreign language teachers must be able to use digital tools, create their own materials, and manage learning processes online. Without high digital competence, teachers cannot fully utilize modern technologies.

What role can AI play as a digital mentor for English teachers? According to the authors of *Artificial Intelligence in Education*, by 2030 AI will assist teachers, cooperate with them, and act as an intermediary between teachers and learners [6, p. 33]. Today, many platforms (Edvibe, Miro, Notion, Trello, Canva, etc.) integrate AI assistants that generate texts, tasks, images, diagrams, and other teaching materials. Language courses implement chatbots to answer students' questions, reducing teachers' workload. ChatGPT can check writing and reading tasks, identify errors, and suggest corrections.

Thus, teachers can use AI algorithms to improve their work. This corresponds to the concept of "augmented intelligence" or "human–computer tandem," which compensates for individual limitations and increases learning efficiency [7, p. 150].

Within the framework of the "ZhanaMektep – ZhanashylUstaz" concept, this study presents the results of testing several applications

aimed at developing students' writing and reading skills. The focus on these skills was motivated by the widespread use of AI tools by students mainly for copying or generating ready-made answers rather than for learning optimization [8].

A mobile and desktop application incorporating modern technologies was developed to improve writing and reading skills, enabling students to study anytime and anywhere (Fig. 1).

Figure 1. QR code linking to the teacher's methodological guide

The pilot testing was conducted with a control group of 15 ninth-grade students ("9M") during the 2023–2024 academic year at Gymnasium No. 3 for Gifted Children in Pavlodar. Students' proficiency levels ranged from Pre-Intermediate to Intermediate, and overall performance varied from satisfactory to diligent (Fig. 2).

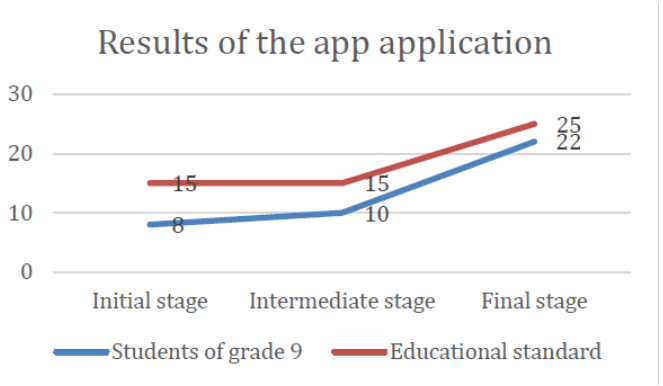

Figure 2. Results of application and guide testing

The findings show that the developed application significantly improved students' reading and writing skills, enhanced lesson and homework preparation, supported intrinsic motivation, provided additional subject knowledge, and expanded comprehension of texts and tasks (Fig. 3).

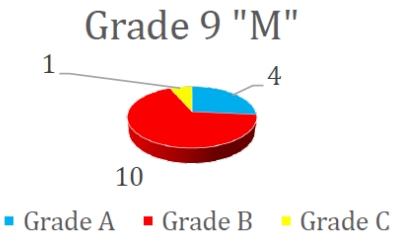

Figure 3. Final assessment results in English

It is important to emphasize that modern technologies will not replace teachers but will effectively complement their work, allowing them to focus on creative, interdisciplinary, and critical thinking tasks.

Artificial intelligence is a powerful tool in modern education, promoting personalized learning, increased motivation, and the development of 21st-century skills [9]. However, its effectiveness depends on pedagogical awareness, methodological approaches, and ethical standards. The teacher of the future is not merely a user of digital technologies but a curator of the educational environment, where AI becomes an ally rather than a substitute.

REFERENCES

1 Clarke, M. (2023). AI in Language Learning: Potential and Pitfalls. London: EdTech Press, 214 p.

2 Gusev, A. V. (2021). Artificial Intelligence in Education: Problems and Prospects. Pedagogy, No. 6, pp. 12–17.

3 Solovyov, A. I. (2022). Digitalization of Education: Approaches, Technologies, and Risks. Higher Education in Russia, No. 9, pp. 45–51.

4 Duolingo Research. (2023). The Role of AI in Language Retention. Retrieved from https://research.duolingo.com

5 Chou, P. N., & Chen, W. F. (2021). Smart Learning with Chatbots: A Study of Language Acquisition. Computers & Education, 165, 104123.

6 Kuznetsova, M. L. (2023). Artificial Intelligence as a Factor in the Transformation of the Educational Environment. Information Technologies in Education, No. 4, pp. 33–40.

7 Dzhanegizova, A. S., Nursseit, A. M., &Vyborova, K. S. (2023). “Artificial Intelligence in Education: Analysis of Dynamics, Perceptions, and Prospects for Integration.” Bilim – Education, p. 150.

8 Adilkhanova, Zh. T., &Shayakhmetova, D. B. (2023). “On the Use of Artificial Intelligence in Universities of Kazakhstan within the ‘Digital Kazakhstan’ Program.” Retrieved from https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ispolzovaniya-iskustvennogo-intellekta-v-vuzah-kazahstana-v-ramkah-programmy-tsifrovoy-kazahstan

9 Zholdygali, B. N., Zhumabayeva, L. O., &Abdykerimova, E. A. (2024). “Artificial Intelligence in Education in Kazakhstan: Opportunities and Prospects.” Retrieved from https://ysj.yu.edu.kz/ru/akademik-m-a-h-asylbekovty%D2%A2-%D2%9Aaza%D2%A2-tarihyn-zertteuge-%D2%A2os%D2%A2an-%D2%A2lesi/

ВЛИЯНИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ УЧАЩИХСЯ: АНАЛИЗ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ

БОГОВА И. С.
ученица 9 класса, Средняя общеобразовательная школа №24, г. Павлодар
АЛИБЕКОВА Ж. М.
учитель биологи, Средняя общеобразовательная школа №24, г. Павлодар

Современный этап развития образования характеризуется активной цифровизацией и трансформацией традиционных форм обучения. Особую актуальность данный процесс приобрёл в период пандемии COVID-19, когда дистанционное обучение стало основной формой организации образовательного процесса.

Резкий переход к онлайн-обучению выявил не только технические и организационные проблемы, но и существенные изменения в структуре образовательных потребностей учащихся. В условиях дистанционного взаимодействия усилилась роль самостоятельности, цифровой грамотности и внутренней мотивации [1, с. 101].

Актуальность исследования обусловлена необходимостью анализа влияния дистанционного обучения на образовательные потребности учащихся и разработки эффективных педагогических решений.

Цель исследования – выявить изменения образовательных потребностей учащихся в условиях дистанционного обучения и определить пути их удовлетворения.

Задачи исследования:

– проанализировать особенности дистанционного обучения;
– выявить отношение учащихся к онлайн-формату;
– определить основные трудности;
– исследовать динамику успеваемости;
– разработать практические рекомендации.

Объект исследования – учащиеся подросткового возраста.

Предмет исследования – образовательные потребности в условиях дистанционного обучения.

Дистанционное обучение представляет собой форму организации образовательного процесса, при которой взаимодействие осуществляется посредством информационно-коммуникационных технологий.

Ключевыми характеристиками являются:

– удалённость участников образовательного процесса;

– использование цифровых платформ;

– высокая доля самостоятельной работы.

Несмотря на преимущества (гибкость, доступность), дистанционное обучение сопровождается рядом проблем:

– снижение учебной мотивации;

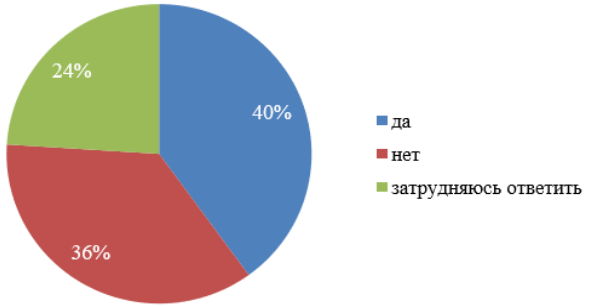
– ограничение социального взаимодействия;

– повышенная когнитивная нагрузка [2, с. 97].

Результаты эмпирического исследования

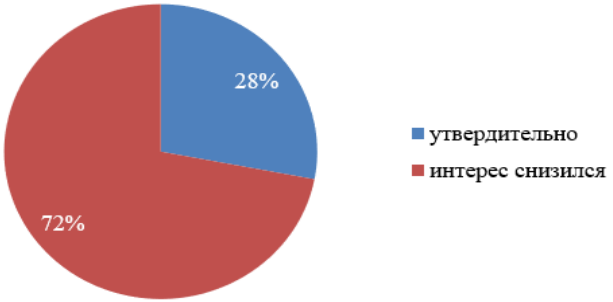
Исследование проводилось среди учащихся 9 «В» класса (25 человек).

Диаграмма 1 – Отношение к дистанционному обучению

Вывод: отношение носит неоднозначный характер.

Диаграмма 2 – Изменение интереса к обучению

Вывод: наблюдается выраженное снижение мотивации.

Анализ успеваемости школьников в период онлайн и офлайн-обучения

В первой четверти 2020-2021 учебного года учащиеся осваивали школьную программу в традиционном формате – очно. Однако к концу четверти эпидемиологическая ситуация ухудшилась, и было принято решение перевести все образовательные организации на дистанционный формат обучения. Таким образом, вторая четверть учебного года прошла полностью в онлайн-режиме, что позволило провести сравнительный анализ успеваемости учащихся в разные периоды обучения. В рамках исследования была проанализирована успеваемость учащихся 5-х классов (5 «А», 5 «Б», 5 «В» и 5 «М») в I и II четвертях 2020–2021 учебного года.

В таблице рис 2.1.-2.4. приведены средние баллы по всем предметам и показатели качества обученности. Следует отметить, что общая успеваемость по всем классам составила 100 %, то есть все учащиеся были аттестованы положительно.

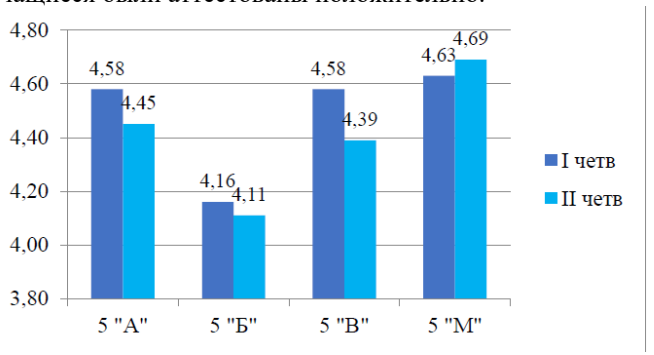

Рисунок 2.1 – Средний балл по всем предметов у школьников разных классов

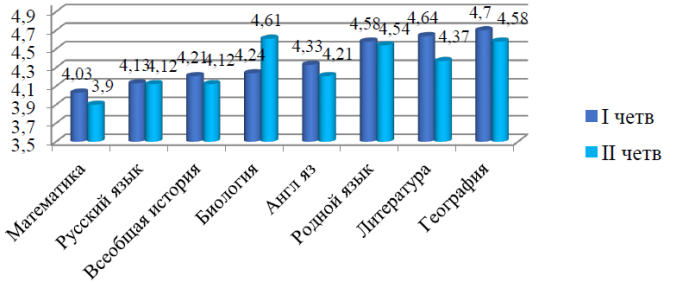

Рисунок 2.2 – Средний балл по отдельным предметам у школьников всей параллели

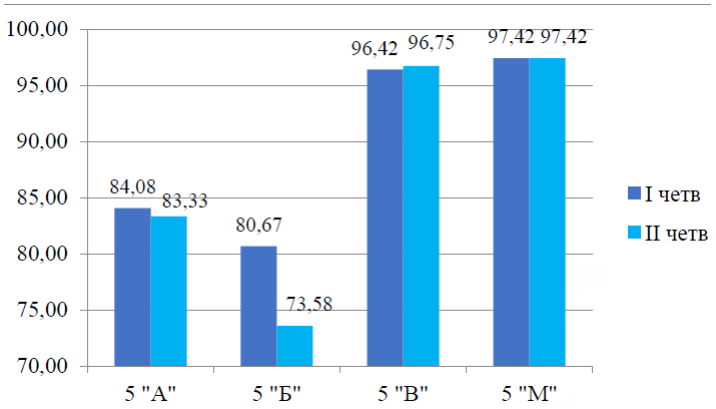

Рисунок 2.3 – Качество обученности, %, по всем предметам у школьников разных классов

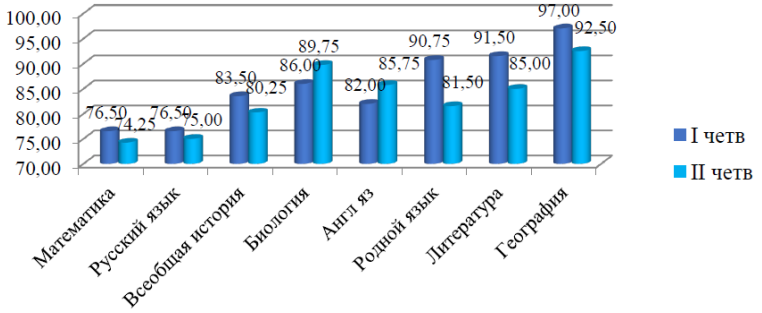

Рисунок 2.4 – Качество обученности, %, по отдельным предметам у школьников всей параллели

Для наглядности результаты были обработаны в программе *Microsoft Excel*, на основе чего построены диаграммы, демонстрирующие динамику изменений средней успеваемости и качества обученности (рис. 2.1–2.4).

• Рисунок 2.1 — Средний балл по всем предметам у школьников разных классов.

• Рисунок 2.2 — Средний балл по отдельным предметам у школьников всей параллели.

• Рисунок 2.3 — Качество обученности (в %) по всем предметам у школьников разных классов.

• Рисунок 2.4 — Качество обученности (в %) по отдельным предметам у школьников всей параллели.

Результаты анализа

На основании полученных данных и построенных диаграмм можно сделать следующие выводы:

1. Средний балл по всем предметам в период дистанционного обучения снизился почти во всех классах, за исключением 5 «М».

2. В целом по всей параллели снижение среднего балла наблюдалось по большинству предметов – *математике, русскому языку, всеобщей истории, английскому языку, родному языку, литературе, географии, ИЗО, технологии, музыке.*

3. Незначительное повышение среднего балла отмечено по *биологии* и *физической культуре.*

4. Показатель качества обученности в период дистанционного обучения снизился в 5 «А» и 5 «Б» классах, немного повысился в 5 «В» и остался без изменений в 5 «М».

5. Качество обученности по предметам также ухудшилось по тем же дисциплинам, что и средний балл: *математика, русский язык, история, литература, география, технология, музыка.*

6. Рост показателя качества отмечен по *биологии, английскому языку и ИЗО,* а по физической культуре он сохранился на уровне 100 %.

Таким образом, результаты анализа показывают, что **дистанционное обучение повлияло на снижение средней успеваемости школьников по ряду предметов**. Особенно это касается дисциплин, требующих систематического объяснения учителя и устной практики. В то же время по отдельным предметам, где большее значение имеют самостоятельная работа и визуальное восприятие информации, наблюдалась положительная динамика [3, с. 125].

Первую четверть 2020-2021 учебного года школьники обучались в обычном формате. К концу первой четверти эпидемиологическая обстановка стала складываться таким образом, что правительство Красноярского края приняло решения перевести учащихся на дистанционный формат обучения. Таким образом, всю вторую четверть школьники обучались в домашних условиях, применяя дистанционные технологии.

Согласно плана исследований мы проанализировали успеваемость учащихся 5-х классов (5 «А», 5 «Б», 5 «В» и 5 «М») в I и II четвертях 2020-2021 учебного года. В таблице А1 приложения А представлены средние баллы по всем предметам и показатели качества обученности. Успеваемость по всем классам за исследуемый период составила 100 %. Обработав значения в программе Excel, мы построили диаграммы, отображающие

динамику успеваемости и показателя качества обученности учащихся (рис. 2.1-2.4).

Практические рекомендации

Постепенное обучение работе с образовательными платформами. Учителя и школа могут организовывать краткие обучающие занятия или мастер-классы по использованию Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams и других систем. Формирование культуры цифровой безопасности.Учащимся следует объяснять правила безопасного поведения в сети, основы защиты персональных данных и этику онлайн-общения. Создание учебных мини-проектов. Работа с презентациями, видеороликами, интерактивными картами или таблицами Excel помогает развивать уверенность при использовании информационных технологий. Использование цифровых инструментов для творчества. Онлайн-сервисы для создания ментальных карт, инфографики или викторин делают обучение интересным и способствуют развитию критического мышления.

Вовлечение семьи в процесс обучения: Эффективное развитие навыков возможно при поддержке родителей. Школа может проводить консультации для родителей, объясняя, как помочь ребёнку планировать день, контролировать выполнение заданий и сохранять здоровый баланс между учебой и отдыхом [4, с. 236].

Заключение

Развитие цифровых навыков: Постепенное обучение работе с образовательными платформами. Учителя и школа могут организовывать краткие обучающие занятия или мастер-классы по использованию Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams и других систем. Формирование культуры цифровой безопасности.Учащимся следует объяснять правила безопасного поведения в сети, основы защиты персональных данных и этику онлайн-общения. Создание учебных мини-проектов. Работа с презентациями, видеороликами, интерактивными картами или таблицами Excel помогает развивать уверенность при использовании информационных технологий. Использование цифровых инструментов для творчества. Онлайн-сервисы для создания ментальных карт, инфографики или викторин делают обучение интересным и способствуют развитию критического мышления.

Эффективное развитие навыков возможно при поддержке родителей. Школа может проводить консультации для родителей, объясняя, как помочь ребёнку планировать день, контролировать выполнение заданий и сохранять здоровый баланс между учебой и отдыхом.

ЛИТЕРАТУРА

1 Богданова Д. И. Влияние дистанционного обучения на успеваемость школьников. 2021.

2 Полат Е. С. Теория и практика дистанционного обучения. М., 2004.

3 ActivityEdu. Образовательная платформа. 2025.

4 Михайлова Е. В. Экология и образование. 2021.

REASSESSING HUMANITIES EDUCATION IN THE DIGITAL AGE. FROM INTELLECTUAL DEVELOPMENT TO ECONOMIC UTILITY

ZHANGABULOVA ZH. E.
Teacher, Kazakh regional boarding school named after Y.Altynsarin
KUBEKOVA M. K.
Student, Kazakh regional boarding school named after Y.Altynsarin

In the contemporary digital era, education systems are increasingly shaped by economic demands and technological advancement, leading to a shift from holistic intellectual development toward utilitarian skill acquisition. This transformation has significantly affected the status of humanities disciplines, which are often perceived as lacking practical value. This paper examines the decline of humanities education through the lens of the commodification of knowledge, drawing on theoretical perspectives that link modern education to market-driven priorities. By exploring the historical role of humanities, the paper highlights their importance in fostering critical thinking, ethical reasoning, and independent judgment. Furthermore, it analyzes the potential societal consequences of neglecting these disciplines, particularly in an age characterized by information overload and digital influence. The study argues that despite technological progress, humanities remain essential for developing thoughtful and critically engaged individuals.

Key words: Humanities education, Commodification, Digital age, Critical thinking, Educational systems, Adolescents.

Humanities, according to Wikipedia.org, are academic disciplines that study aspects ofhuman society and culture, including certain fundamental questions asked by humans. In recent decades, the rapid

development of digital technologies has significantly transformed education systems worldwide. Increasing emphasis is placed on technical skills, efficiency, and workforce preparation, reflecting the growing demands of a technology-driven economy. Within this context, humanities disciplines are gradually losing their perceived importance, often regarded as less practical compared to science, technology, engineering, and mathematics (STEM) fields. This shift, however, raises a critical concern. While modern education equips students with technical competencies, it may simultaneously neglect the development of essential intellectual abilities such as critical thinking, ethical reasoning, and independent judgment. In an era characterized by an overwhelming flow of information, the ability to analyze, interpret, and question knowledge becomes more important than ever. Historically, education was understood as a holistic process aimed at cultivating well-rounded individuals capable of understanding both the natural world and human experience. Today, this perspective appears increasingly replaced by a more utilitarian approach, where the value of knowledge is measured primarily by its economic usefulness. This paper examines the transformation of modern education through the lens of the commodification of knowledge and reassesses the role of humanities in the digital age. It aims to address the following question: can an education system primarily focused on economic utility truly foster critically thinking and independent individuals [1].

Image 1 – Humanities

The Commodification of Education. One of the most significant transformations in modern education is its increasing alignment with economic and market-oriented principles. Education, once regarded as a means of intellectual and personal development, is now frequently evaluated in terms of practical outcomes and economic efficiency. This shift reflects the broader process of commodification, where knowledge

is treated as a product designed to meet market demands.As Heller (2016) suggests, contemporary universities are shaped by economic forces, prioritizing profitability, productivity, and employability over critical inquiry and intellectual exploration. Disciplines are valued according to their ability to generate measurable outcomes, particularly in relation to the labor market. Fields that do not directly contribute to economic production, such as the humanities, are often marginalized. This transformation redefines the purpose of education. Rather than fostering understanding and reflection, modern systems increasingly prepare individuals to perform specific functions within economic structures. Knowledge becomes instrumental-valued for its utility rather than its capacity to deepen human understanding. Consequently, intellectual development, reflection, and socially aware citizenship risk being relegated to secondary importance.

Education vs Training. Training and education represent fundamentally different approaches to learning. Training emphasizes specific skills to perform particular tasks efficiently, while education develops intellectual abilities, critical thinking, and a broader understanding of the world. Humanities disciplines play a central role in cultivating analysis, interpretation, and ethical reflection [2].

The dominance of a utilitarian approach encourages skill acquisition over independent thought. Students gain technical competence but may lack the intellectual and moral tools to navigate complex social and ethical challenges. Modern education increasingly prioritizes training over true education, limiting the long-term growth of thoughtful, reflective individuals.

Why Are Humanities Being Marginalized? The marginalization of humanities reflects society's growing focus on measurable economic outcomes. Disciplines that offer clear career paths or contribute directly to economic development are prioritized, while those emphasizing interpretation, reflection, and human experience are undervalued. Humanities does the opposite.It foster critical thinking and ethical awareness, yet are increasingly perceived as impractical. Reducing education to economic utility overlooks intellectual depth, cultural understanding, and the capacity to engage thoughtfully with society. The decline of humanities is not merely an academic issue – it signals a broader societal shift in priorities [3].

Historical Role of Humanities. Throughout history, the humanities occupied a central place in cultivating knowledge and intellectual development. Unlike modern specialization, earlier education emphasized integration across disciplines, blending philosophy,

literature, science, and art into a coherent worldview. Education aimed not at work preparation alone, but at developing critical reasoning, moral awareness, and broad intellectual vision. Figures such as Aristotle, for instance, exemplify the classical ideal, studying ethics, logic, politics, and natural philosophy to form a comprehensive understanding of the world. Similarly, Leonardo da Vinci embodied the Renaissance polymath, combining art, anatomy, mathematics, and engineering to explore both human experience and natural phenomena. Knowledge was unified rather than fragmented, and education cultivated versatile, reflective minds.

Engagement with humanities also nurtured independent judgment. Philosophy, literature, and history trained students to analyze, question, and form well-reasoned opinions. These intellectual habits extended beyond academia, shaping citizens capable of ethical reasoning and active societal participation. The historical centrality of humanities highlights the stakes of their contemporary marginalization, setting the stage for examining their decline.

The Decline of Humanities. Despite their historical centrality, humanities disciplines are increasingly marginalized. Economic and societal pressures favor measurable outcomes, technical proficiency, and immediate workforce applicability. Subjects emphasizing interpretation, ethical reasoning, and critical reflection are often viewed as impractical. Maxwell (2010) notes that the rise of STEM fields and vocational training has shifted priorities, reducing funding, enrollment, and institutional support for humanities. Students and policymakers equate value with economic return, reinforcing a perception of humanities as secondary [4].

Humanities and Critical Thinking. Humanities cultivate analysis, questioning, and synthesis of diverse perspectives. Their decline produces technically skilled individuals who may lack intellectual independence, critical reasoning, or ethical insight. As Ikpe (2015) emphasizes, the erosion of humanities education undermines the development of reflective, critically engaged minds. Humanities and Society. At the societal level, neglecting humanities weakens civic engagement and public discourse. Technically competent populations may excel in efficiency yet struggle with ethical reasoning, empathy, and critical evaluation. Media and technology can manipulate passive citizens, threatening social cohesion, democracy, and thoughtful collective decision-making. The decline of humanities thus represents a shift in the very purpose of education – from cultivating reflective, ethically aware individuals to producing technically proficient but intellectually passive citizens.

The way our educational system is shaped:

Image 2 – Capitalistic approach

In our capitalistic society, educational system prioritizes results and grades over effort and learning. Under a system focused on efficiency and economic return, humanities are often seen as impractical or "non-essential." Because these disciplines emphasize critical thinking, ethical reasoning, and cultural understanding – skills not easily measured or directly linked to immediate job prospects – they are frequently marginalized. The market-driven view values fields that produce clear, quantifiable outcomes, relegating the humanities to a lower status despite their crucial role in developing reflective, socially aware, and intellectually versatile individuals [5].

Consequences of the Decline of Humanities. The marginalization of humanities has consequences for individuals and society. At the personal level, students may gain technical skill but lack critical thinking, ethical reasoning, and independent judgment. They become vulnerable to misinformation, manipulation, and narrow-minded thinking in a digital age.Societally, a humanities-deficient education produces citizens who prioritize efficiency over ethics and reflection, weakening civic engagement, public discourse, and social cohesion. Media, algorithms, and political narratives gain greater influence over passive populations. Neglecting humanities is thus not only an educational issue – it reshapes the character of individuals and the society they inhabit. Education that

prioritizes economic utility without intellectual depth produces technically competent but ethically and critically underdeveloped citizens.

In conclusion, the growing emphasis on economic efficiency in education has led to the marginalization of humanities, reducing education to skill acquisition rather than intellectual development. The rejection of humanities is the same reason of why Al is so widely used now.It's efficient, quick and incredibly practical. Even thought it may lack depth, depth is no more needed. Humanity, our creativity and thoughtfulness, is being replaced by instrumentality. While technological progress is essential, it cannot replace the role of humanities in fostering critical thinking, ethical awareness, and independent judgment. Without these elements, education risks producing individuals who are technically competent but intellectually passive.Without innovatory and initiative youth, society will get stuck.

Therefore, a balanced approach that reintegrates humanities into modern education is not only desirable but necessary. Humanities cultivate reflective, ethically aware, and critically engaged individuals, equipping society with citizens capable of thoughtful decision-making, creativity, and resilience in the digital age. Preserving the humanistic core of education ensures that progress does not come at the cost of intellect, morality, or social cohesion [6].

REFERENCES

1 Aristotle. (2004). Nicomachean ethics (R.Crisp, Trans.). Cambridge University press

2 Heller, H. (2016). The capitalist university: The transformations of higher education.Pluto Press.

3 Ikpe, I. B. (2015). The decline of the humanities and the decline of society. AfricanResearch Review, 9(3), 45-58

4 Maxwell, W. D. (2010). The plight of the humanities. Journal of Academic Inquiry,12(2), 101-110.

5 Leonardo da Vinci. (n.d.). In Encyclopaedia Britannica. Retrieved from https://www.britannica.com/biography/Leonardo-da-Vinci

6 Plato. (n.d.). Theaetetus. Retrieved fromhttps://www.britannica.com/topic/Theaetetus-by-Plato.

ОТБАСЫ ИНСТИТУТЫНЫҢ ОТБАСЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ РӨЛІ

ЖҰМАН Д.
12 сынып оқушысы, химия- биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
АБЫЛГАЗИНОВА Б. Т.
Жетекшісі, қазақстан тарих пәні мұғалімі, математика-жаратылыстану бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Отбасы- қоғамның негізгі әлеуметтік институты, ол тұлғаның алғашқы әлеуметтану ортасы болып саналады. Отбасы институты маңызды 3 функциялардан құралады: әлеуметтік,мәдени және тәрбиелік. Әлеуметтік функциясы- жеке тұлғаның қоғамға бейімделуіне, әлеуметтік нормалар мен міндеттердің орындалуына мүмкіндік беру. Мәдени функциясы- ұлттың салт-дәстүрін, тілін, рухани құндылықтарын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу. Тәрбиелік функциясы- балаларды адами құндылықтарға тәрбиелейді. Қазіргі қоғамдағы отбасы маңызы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Себебі, әрбір қоғамның негізі- отбасы. Отбасы тек қана әлеуметтік институт емес, сонымен қатар ұлттың рухани-мәдени құндылықтарының сақталу ошағы болып табылады. Қазақстан халқы үшін отбасы ұғымы ежелден бері әдет-ғұрыппен, дәстүрмен, өзара сыйластықпен және тәрбиемен тығыз байланысты. Қазіргі жаһандану жағдайында отбасы институты қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы мен рухани құндылықтарының негізі болып саналса да, оның рөлі елеулі трансформацияға ұшырап отыр.

Қазақстанда соңғы жылдары неке мен ажырасу көрсеткіштері қоғам назарын аударуда: 2019 жылы 59 мыңнан астам ажырасу тіркелсе, 2023 жылы олардың саны 40 мыңнан асқанымен, неке тұрақтылығы мәселесі әлі де өткір күйінде қалып отыр [1]. Сонымен қатар, елімізде шамамен 440 мың көпбалалы отбасы бар екені анықталды [2], олардың күтіміне байланысьы 120,9мың адамға 31,7млдр теңге көлемінде жәрдемақы бөлінді [3]. Мұндай қайшылықтар отбасы құндылықтарының дамуына кедергі келтіріп, әлеуметтік теңсіздікті күшейтеді. Сонымен бірге, жалғызбасты отбасылардың көбеюі, жастардың отбасын кеш құру үрдісі мен балалардың аз тууы дәстүрлі отбасы моделінің әлсіреуіне әкелуде. Сондықтан отбасы институтының отбасы құндылықтарының

дамуындағы рөлін айқындау қазіргі кезеңде өзекті ғылыми әрі әлеуметтік мәселе болып табылады.

Соңғы жылдары Қазақстанда отбасы институтының жағдайына әсер ететін демографиялық үрдістер айқын байқалады. 2024 жылғы мәліметке сәйкес, ел халқының 62 %-дан астамы қалаларда шоғырланып, урбанизация коэфициенті артып жатқанын көрсетеді. Осыған байланысты, жан басына шаққандағы кіріс көлемі даму деңгейі ұқсас елдермен салыстырғанда 10 пайызға қалып келеді [4]. Яғни, бұл үдеріс отбасылық құрылымға тікелей әсер етіп, бұрынғы көпбалалы отбасы модельі орнына, шағын отбасы модельі басым бола бастады. Сонымен қатар, урбанизация деңгейінің көтерілуі отбасының дәстүрлі құрылымына әсерін тигізуде 2009-2021 жылдар аралығында қала халқының үлесі 55,9 %- дан 67,0 %-ға дейін өскені анықталған [5]. Бұл үрдіс отбасылардың шағын, жеке-жұптық модельше көшуін ынталандырып, үлкен отбасы үлгісінің(әке-шеше, балалары, немерелерімен бірге тұратын) орнына бұрынғы үлгіге қарағанда басқа формадағы отбасы пайда болуына алып келеді.

Қазақстанда отбасы институтының әлеуметтік функциясы да айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. Мысалы, соңғы зерттеулерге қарағанда, неке жасындағы жастар арасындағы неке қиылу көрсеткіші азайған- 2020 жылы тіркелген некелер саны 2017 жылғы деңгеймен салыстырғанда төмендеген [6]. Сонымен бірге ажырасу көрсеткіші де төмендеу тенденциясында- 2017 жылы 3,03 % болса, 2021 жылы шамамен 2,54 %-ға төмендеген. Бұл өзгерістер отбасы институтының қоғамда әлеуметтік бейімделу, тұрақтылқ және әлеуметтік міндеттерді орындау қызметтері өзгеріп жатқаны көрсетеді. Атап айтқанда, жұптар арасындағы қарым-қатынас, баға беру жүйесі, отбасы тіршілігінің мазмұны бұрынғыдан өзгеше болып келеді.

Жастардың өзгермелі құндылықтарымен қатар, Қазақстанда отбасылық институтының рөлі бала тууды ынталандыруға және демографиялық жағдайды жақсартуға бағытталған әлеуметтік төлемдер жүйесі арқылы мемлекеттік деңгейде қолдау тауып, реттеледі. Төрт және одан да көп балалы отбасылар немсе 23 жасқа дейінгі күндізгі оқу нысанының студенттері үшін мемдекет жәрдемақы табысына қарамастан тағайындалады және бала санына қарай есептеледі. Мысалы, 4 балалы отбасыларға- 63030 теңге, 5 балалы отбасыларға-78 798 теңге. Бұдан бөлек, «Алтын алқа», «Күміс алқа» және тағы да басқа ордендермен марапатталған көпбалалы аналарға мемлекеттік жәрдемақы ай сайын 6,4 АЕК (1 АЕК-3932 теңге 2025 жылы) төленеді. Мұндай іс шаралар

отбасындағы балалар санын ұлғайту үшін тікелей экономикалық ынталандырушы болып табылады, бұл қаржылық тәуекелдерді ішінара азайтуға және көп балалы жастардың материалдық жағдайына қатысты қауіп деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді. Осылайша, отбасының дәстүрлі, көп балалы моделін қолдауға және демеуге бағытталған мемлекеттік саясат отбасы институтының демографиялық функциясын нығайта отырып, кеш некелесуге және балалар саны аз тууға қарсы шаралар болып табылады. [7]

Жастардың некеге және бала тууға деген көзқарасы қазіргі қоғамдағы отбасы институтының тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Алдымен, жастар арасында неке қиюға қатысты ұстанымы өзгеріп келеді. Соңғы жылдары елімізде жастар арасында неке тұрушылар саны айтарлықтай азайды. Мысалы, қазақстанда жастар арасындағы неке саны 2013 жылы 168 000- нан 2024 жылы 123 000-ға дейін төмендеді [8]. Бұл үрдіс некенің кейінгі жаста қиылуын, отбасын құрылымдаудың кейінге қалуын білдіреді, ал ол өз кезегінде отбасы құрылымының өзгеруіне, шыдамдылығының төмендеуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, жастар бала тууға және отбасы құруға деген көзқарасында да белгілі өзгерістер байқалып жатыр. Жастар арасында «алдымен мансап, білім алу, қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізу» деген батыстық ұстанымдардың күшейгені байқалады. Мысал ретінде, 2016 жылы алынған зерттеу негізінде 75,9 % жастар тұрмыс пен отбасы құруды маңыздылығы бойынша бірінші орынға қоятындығы анықталған, және де отбасы тақырыбы білім алу немесе карьера құруға қарағанда әлде қайда маңызды болып табылған [9]. Яғни, жастардың басым бөлігі некені маңызды деп санаса да, отбасын дереу құруды аса жылдамдықпен қолға алмайды. Бұл жағдайда бала туу жән отбасы құру процесі кешіктірілуі мүмкін, ал кеш неке мен кеш бала туу балалық-жастық кезеңнің ұзаруына отбасылар санының және құрамының азаюына себеп болуы мүмкін. Біріншіден, неке қою мен бала туу кешігуі отбасылық бірліктің ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың бұзылуына әкелуі мүмкін. Егер жастар отбасы құндылықтарының алдында материалдық жағдайды күткенімен, кейде күтім ұзағырақ болған сайын отбасын құрмайынша бойдақ өмірге бейімделіп кетуі ықтимал. Екіншіден, бала санының азаюы және жастардың шағын отбасы моделіне көшуі(немесе чайлд фри, яғни бала тумауы) үлкен отбасылар үлгісінің төменденуіне, отбасылық қолдау жүйелерінің-туыстардың, кеңейтілген отбасының ықпалындағы құрылымдардың әлсіреуіне алып келдеі. Бұл да отбасы институтының әлеуметтік

және мәдени функцияларын орындалуында шектеулерге әкелуі мүмкін. Сондықтан, жастардың некеге және бала тууға деген көзқарастарың сақталуы мен өзгеруі, отбасы институтының тұрақтылығын анықтайтын факторлардың бірі. Мемлекет, қоғам мен отбасы қауымдастығы үшін маңыздысы- жастарды үйленіге, бала тууға және отбасы құруға мотивациялау, сондай-ақ кешіктірілген отбасылық кезеңдерге байланысты туындайтын қиындықтарды жою болып табылады.

Қазақстандағы отбасы институтының рөлі мен дамуын анықтау үшін Жапония және Тәжіксатн елдерімен салыстыру қажет. Негізінен, Қазақстан аталған елдердің мәдениеті, діні және экономикалық даму деңгейі әртүрлі үлгілерімен салыстырғанда айрықша ерекшеліктерге ие. Үш елге де ортық ұқсастық- отбасының қоғамдағы жоғары мәртебесі және оның жеке мүдделерден жоғары қойылуы. Қазақстан мен Тәжікстанда отбасы құндылықтарға ислам дінінің және ортаазиялық патриархалды дәстүрлердің әсері басым, бұл үлкенді сыйлау, ұрпақтар сабақтастығы және ұл баланың мұрагерлік рөлі сияқты қағидаларда көрініс табады. Жапонияда да дәстүрлі түрде «иэ» (үй, әулет) жүйесі ұзақ уақыт бойы үстемдік етіп, онда жеке тұлғаның мүддесі ұжымның(отбасының) мүддесіне бағындырылған [10]. Сонымен қатар, үш елде де бала тәрбиесіне және олардың қоғамға бейімделуіне еркеше көңіл бөлінеді, бұл отбасы институтының тәрбиелік функциясының маңыздылығын көрсетеді.

Ерекшеліктер негізінен отбасының құрылымында, демографиялық үрдістерде және гендерлік рөлдерде байқалады: Тәжікстан Орталық Азия елдерінің ішінде дәстүрлі көп балалы отбасы үлгісін және кеңейтілген отбасылардың үстемдігін сақтап қалған. Қала халқының өсуіне қарамастан, ауылдық жерлерде көп балалы отбасылардың юолуы жиі кездеседі, бұл жоғары туу көрсеткішіне байланысты [11]. Мысалы, соңғы онжылдықта, 2015 жылы 8,6 млн халық 2025 жылы 10,6 млн халық санына өскен [12]. Ал, Қазақстан болса урбанизацияның жоғары деңгейіне байланысты шағын отбасы (нуклеарлы) моделіне көшіде. Дегенмен, мемлекет көп балалылықты қолдайды. Жапония болса 1950 жылдардан кейін басымдыққа ие болған нуклеарлы отбасы(«какукадзоку») үлгісімен сипатталады. Елде туу көрсеткішінің ең төменгі деңгейі тіркелген, 2016 жылы 1 миллионнан аз бала дүниеге келген, бұл Қазақстан мен Тәжікстанға қарағанда демографиялық мәселелердің басқа сипатын көрсетеді. Қорытындылай келе, Қазақстанда көпбалалы модель жайлап ескіруі мен дамыған елдер тәжерибесіндегі

1-2 балалы отбасылар моделіне көшуі арқылы еліміздегі бала туу моделі көшпелі кезеңде деп атай аламыз.

Тәжікстанда ер адам- асыраушы, әйел- ошақ сақтаушы рөлі қатаң сақталады. Тәжікстанда неке заңды түрде тіркелмесе де, діни неке(никох) қоғам үшін маңызды болып саналатын жағдайлар бар [13]. Ал, Жапониямен Қазақстанда да дәстүрлі түрде әйелдің кәсіби үй шаруасындағы әйел ретіндегі рөлі басым болғанымен, қазіргі қоғамда гендерлік рөлдерді қайта қарау процестері байқалады [14]. Бұл жерде Қазақстан дамыған елдер секілді әйел адамғада мансап кууға мүмкіндік береді. Яғни, әйелдіңде отбасы тұрақтылығына қауіп төңген жағдайда(ажырасу немесе ер адамның қайтыс болу), балаларының өміріне материалдық көмектің дайын болуына жағдай жасалады. Жапонияда некенің тұрақтылығы мен оны бұзудың төмен пайызы сақталады, ал баланың некеден тыс тууы сирек кездеседі. Жапон заңында ерлі-зайыптылардың фамилиясы әртүрлі болуы рұқсат етілмейді [15]. Қазақстанда соңғы жылдары некенің кеш қиылуы және ажырасу көрсеткішінің жоғарылығы байқалады, бұл бірқатар факторлар, батыстық үрдістер, зорлық-зомбылықтың құрбандары болуы, сана-сезімнің дамуы, білім деңгейінің артуы секілді әсерлері көрсетіледі.

Қорытындылай келе, Қазақстан отбасы институтының мәдени-тәрбиелік функциялары юойынша Тәжікстанмен (патриархат пен дәстүрлер) және демографиялық өзгерістер(урбанизацияға байланысты нуклеаризация) бойынша Жапониямен (шағын отбасы моделіне көші) ортақ сипаттарға ие. Бұл дегеніміз еліміздегі отбасы институты қазіргі әлемде кездесетін түрлі тәжерибелер жиынтығынан құралған, қазақстандықтар үшін қолайлы модель.

Қазіргі қазақстан қоғамындағы отбасы институтының отбасы құндылықтарының қалыптасуы мен дамуындағы әлеуметтік-мәдени рөлі кешенді түрде зерттелді. Зерттеу нәтижелері отбасы институтының дәстүрлі үлгіден заманауи, эмоционалдық жақындық пен жеке тлғаның еркіндігіне негізделген модельге өтіп жатқанын көрсетті. Біріншіден, Қазақстан отбасы институты әлі де қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы мен ұлттық құндылықтарды сақтаудың негізгі тетігі болып қала береді, алайда оның функциялары мазмұндық тұрғыдан өзгеріске ұшырауда. Екіншіден, жастардың некеге және бала тууға деген көзқарасының өзгеруі отбасы тұрақтылығына тікелей әсер ететіні анықталды: саналы, бірақ кеш құралған некелер сапалқ тұрғыдан тұрақты болғанымен, демографиялық көрсеткіштердің төменеуіне ықпал етуі мүмкін.

Үшіншіден, халықаралық салыстыру нәтижесінде Қазақстандағы отбасы институтының дәстүр мен модернизация элементтерін біріктіретін гибридті модельге бет алғанын көрсетті.

Жұмыстың басында ұсынылған гипотеза толықтай расталды. Яғни, отбасы институты білім беру, мемлекет және мәдени дәстүрлер сияқты басқа әлеуметтік институттармен үйлесімді әрекет еткен жағдайда, отбасы құндылықтары тұрақты дамып, ұлттық болмыстың сақталуына оң әсер ететіні дәлелденді.

Қойылған міндеттер толық орындалды. Отбасы институтының теориялық негіздері қарастырылды, дәстүрлі және заманауи отбасылық құндылықтар салыстырылды, жастар арасындағы сауалнама арқылы олардың көзқарастары анықталды, сондай-ақ отбасы құндылықтарына әсер ететін әлеуметтік факторлар талданды. Сонымен қатар, Қазақстандағы отбасы институты дамыған және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан артта қалған елдердің тәжірибесімен салыстырылды.

Зерттеу барысында бірқатар қиындықтар кездесті. Атап айтқанда, отбасылық құндылықтар тақырыбының субъективті сипаты мен жастардың кейбір сұрақтарға біржақты жауап беруі нәтижелерді интерпретациялауда күрделендірді. Бұл мәселе теориялық деректермен, ресми статистикамен және сарапшыла пікірімен салыстыру арқылы шешілді.

Аталған курсты жұмысты орындау барысында бірқатар практикалық дағдылар қалыптасты. Автордың аналитикалық ойлау қабілеті дамып, әлеуметтік деректерді талдау, сауалнама нәтижелерін жүйелеу, ғылыми дереккөздермен жұмыс істеу және теорияны тәжірибемен байланыстыру дағдылары жетілді.

Қорытындылай келе, бұл зерттеу жұмысы отбасы институтының қазіргі замандағы маңыздылығын терең түсінуге мүмкіндік берді. Отбасы- тұлғаның қалыптасуыныі және қоғамның тұрақты дамуының негізгі институты болып қала береді. Сондықтан отбасы институтын нығайту мемлекеттің, қоғамның және әрбір азаматтың ортақ стратегиялық міндеті болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Nege.kz. Отбасы саясаты елдің әлеуметтік тұрақтылығы мен экономикалық дамуына тікелей ықпал етеді// https://nege.kz/news/otbasi-sayasati-eldn-aleumettk-turaktiligi-men-ekonomikalik-damuina-tkeley-ikpal-eted-b447a6 ,2025

2 Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы. Демографиялық және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер// https://stat.gov.kz/ , 2025

3 Inbusiness.kz. Көпбалалы отбасыларға қандай жәрдемақылар қарастырылған// https://inbusiness.kz/kz/last/kopbalaly-otbasylarga-kandaj-zhardemakylar-karastyrylgan ,2021

4 Шимбаев Е. Қазақстан өзіне ұқсас елдерден урбанизация бойынша 10 пайызға қалып келеді // https://azattyq-ruhy.kz/society/66525-kazakstan-ozine-uk-sas-elderden-urbanizatsiia-boiynsha-10-paiyzga-kalyp-keledi-shimbaev, 2024

5 Википедия. Қазақстан демографиясы// https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%D1%81%D1%8B , 2024

6 Qazinform. Latest Report Reveals New Data and Trends on Families in Kazakhstan// https://qazinform.com/news/latest-report-reveals-new-data-and-trends-on-families-in-kazakhstan_a4039523 , 2023

7 Egov.kz. Қазақстан Республикасының Электрондық Үкіметі. Көпбалалы отбасыларға берілетін жәрдемақылар мен жеңілдіктер // https://egov.kz/cms/kk/articles/family_support/posobiya-i-lgoty , 2024

8 Абибулла Н. Үйсіздік, чайлдфри, өзі үшін өмір сүру: Қазіргі жастардың кеш үйленуіне не себеп?// https://informburo.kz/kaz/kogam/uisizdik-caildfri-ozi-usin-omir-suru-qazirgi-zastardyn-kes-uilenuine-ne-sebep , 2025

9 Ж.Дюссембекова. Survey Shows Kazakh Youth are Pleased with Their Country and Future// https://astanatimes.com/2016/04/survey-shows-kazakh-youth-are-pleased-with-their-country-and-future/ , 2016

10 Воркина М. А. Япония: традиции и современность. Японская семья как феномен культуры// https://mgimo.ru/upload/2019/09/vorkina-diss2.pdf?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com , 2019

11 А. Маратов. Казахстанцы о жизни в Таджикистане и о том, почему там нельзя приглашать на свадьбу более 150 гостей// https://weproject.media/articles/detail/kazakhstantsy-o-zhizni-v-tadzhikistane-i-o-tom-pochemu-tam-nelzya-priglashat-na-svadbu-bolee-150-gos/ , 2018

12 Populationpyramid.net. Таджикистан 2015 жылғы халық санының динамикасы// https://www.populationpyramid.net/tajikistan/2015/ , 2015

13 Хушкадамова Х. О. Семейно-брачные отношения в современном таджикистанском обществе// https://cyberleninka.ru/article/n/semeyno-brachnye-otnosheniya-v-sovremennom-tadzhikistanskom-obschestve , 2020

14 Nippon.com. Будущее японской семьи: преодоление гендерных ролей// https://www.nippon.com/ru/features/c05604/ , 2018

15 Nippon.com. Японская семья: сознание меняется, порядок остаётся// https://www.nippon.com/ru/currents/d00095/ , 2013

DIMENSION AI MATH COACH – ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПЛАТФОРМА НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

ИМОМБАЙ Ф. Н.
учащаяся 9 класса, Школа-лицей №8 для одарённых детей, г.Павлодар
КҮЗЕК Т. А.
учащаяся 9 класса, Школа-лицей №8 для одарённых детей, г.Павлодар
МЕДВЕДЕВА Т. Ф.
магистр педагогических наук, учитель информатики, Школа-лицей №8 для одарённых детей, г.Павлодар

В последние годы технологии искусственного интеллекта (ИИ) прочно вошли в ключевые сферы человеческой деятельности, и образовательный сектор не стал исключением. Для Казахстана, где активно внедряются передовые педагогические методики, использование ИИ в учебном процессе приобретает стратегическое значение. Согласно государственным приоритетам по цифровизации образования, интеграция умных решений необходима для ликвидации пробелов в знаниях и выравнивания образовательных возможностей. Одной из таких инициатив стала разработка Dimension AI – трёхъязычной платформы-наставника, открывающей новые горизонты в изучении математики.

Внедрение когнитивных технологий позволяет радикально повысить качество образовательного процесса, делая его максимально адаптивным и доступным. В рамках традиционной школьной системы учащиеся нередко сталкиваются с трудностями в усвоении материала из-за разного темпа восприятия информации или дефицита времени для индивидуальной проработки сложных тем. Искусственный интеллект способен решить эту проблему, предлагая персональную траекторию развития для каждого ученика.

Используя ИИ, образовательные платформы могут адаптироваться к потребностям каждого студента. Например, алгоритмы могут анализировать успеваемость учащихся, выявлять их слабые места и предлагать персонализированные задания и рекомендации. Благодаря этому процесс обучения становится более эффективным и целенаправленным.

Одним из ключевых преимуществ применения ИИ в образовании является способность к персонализации обучения.

Каждый студент уникален, и у каждого свой индивидуальный стиль и темп восприятия знаний. Искусственный интеллект позволяет создавать адаптивные учебные план и задания, ориентированные на конкретные потребности учащегося. Алгоритмы могут анализировать поведение и успехи каждого студента, предлагая дополнительные материалы и задания, которые помогут устранить пробелы в знании.

Например, если студент испытывает трудности с решением задач по алгебре, ИИ может рекомендовать интерактивные уроки, видеоматериалы или дополнительные тесты, которые помогут усовершенствовать его навыки. Это создаёт не только более эффективный процесс обучения, но и повышает мотивацию учащихся.

Не менее значимым фактором развития системы выступает обеспечение всеобщего доступа к знаниям. Для Казахстана, с учетом его масштабной территории, вопрос преодоления цифрового неравенства между регионами остается крайне актуальным. В ряде отдаленных населенных пунктов возможности учащихся ограничены из-за дефицита профильных специалистов или нехватки современных учебных материалов.

Внедрение когнитивных технологий и запуск локальных цифровых продуктов нивелирует фактор географической удаленности. Это позволяет каждому школьнику или студенту получить качественную образовательную поддержку, независимо от того, в каком регионе страны он проживает.

Благодаря облачным сервисам услуги интеллектуального ассистента становятся доступными в режиме реального времени и без привязки к конкретной локации. Такой подход демократизирует образовательный процесс, создавая справедливую среду для развития компетенций и достижения высоких академических результатов вне зависимости от стартовых условий учащегося.

Разработанный программный комплекс представляет собой наглядный кейс практического воплощения ИИ в современной

педагогической практике. Данный продукт ориентирован на пользователей, нацеленных на системное повышение уровня своей подготовки и точечную проработку наиболее трудоемких тем дисциплины.

Ключевым преимуществом системы является её лингвистическая адаптивность:

• Казахский язык – для поддержки национальных образовательных стандартов.

• Русский язык –для обеспечения широкого охвата аудитории.

• Английский язык –для интеграции в мировое научное пространство.

Такая многофункциональность делает платформу незаменимым инструментом в рамках реализуемой в Казахстане концепции полиязычного образования, позволяя учащимся осваивать сложные математические концепции в привычной и понятной для них языковой среде.

Функциональные возможности платформы спроектированы с учетом актуальных запросов пользователей. В основу практической части заложены динамические упражнения, контрольные тесты и интерактивные задачи, способствующие развитию аналитических способностей и критического восприятия информации. Ключевой особенностью является работа алгоритмов ИИ: система проводит глубокий аудит результатов выполнения заданий и на основе обнаруженных пробелов автоматически подбирает индивидуальный набор материалов для дополнительной практики.

Кроме того, образовательная база включает в себя библиотеку видеоуроков, в которых доступно и подробно разбираются наиболее трудоемкие темы курса. Круглосуточный доступ к учебным ресурсам позволяет студентам многократно возвращаться к сложным вопросам, закрепляя пройденный материал до достижения полной уверенности в своих Реализация государственной политики триединства языков в Казахстане делает многоязычный интерфейс платформы одним из ее фундаментальных преимуществ. Предоставление учащимся возможности выбора наиболее комфортной языковой среды (казахской, русской или английской) существенно нивелирует коммуникативные барьеры и способствует более глубокому погружению в учебный контент. В условиях поликультурного общества Казахстана такая инклюзивность гарантирует равный доступ к качественным образовательным ресурсам для самой широкой аудитории.

Интеграция интеллектуальных алгоритмов позволяет трансформировать традиционные форматы обучения, делая их динамичными и избавляя от рутины. Использование элементов геймификации, симуляционных моделей и инструментов визуализации значительно упрощает процесс усвоения и удержания сложной информации. Например, графическое моделирование и интерактивные схемы позволяют визуализировать абстрактные математические концепции, делая их понятными на интуитивном уровне.

Особое внимание руководства страны к вопросам цифровизации подтверждает актуальность внедрения когнитивных технологий в современную педагогику. Важной задачей является не только запуск автономных сервисов, но и полномасштабная интеграция ИИ в учебные программы на всех уровнях – от начального звена до высшей школы.

Критическим фактором успеха выступает профессиональная подготовка педагогического состава. Повышение цифровой компетенции учителей позволит им не просто использовать инновационный инструментарий, но и органично встраивать возможности ИИ в существующие методические планы, что неизбежно приведет к росту качества знаний учащихся.

В дополнение к этому, необходимо выстраивать тесное взаимодействие с родительским сообществом. Поскольку образование является результатом общих усилий, вовлеченность семьи в процесс обучения становится мощным фактором мотивации. Платформа «Репетитор по математике» предлагает прозрачные механизмы мониторинга успехов, позволяя родителям быть активными участниками образовательного трека своих детей и оказывать им необходимую поддержку.

Dimension AI Math Coach –это интеллектуальная образовательная платформа нового поколения, созданная для эффективной помощи школьникам в изучении алгебры и геометрии. Решение ориентировано на учащихся разных уровней подготовки и направлено на формирование прочных математических навыков через понятные объяснения и интерактивное обучение. Платформа сочетает современные технологии компьютерного распознавания изображений и генеративного искусственного интеллекта, что позволяет значительно упростить процесс работы с заданиями.

Пользователь может загрузить фотографию задачи из учебника или тетради либо ввести условие вручную текстом. Система автоматически распознаёт математические символы, формулы и

структуру задания, корректно определяет его тип и формирует подробное пошаговое решение. Каждый этап сопровождается объяснением простым и доступным языком, чтобы ученик не просто получил ответ, а понял логику рассуждений. Дополнительно платформа визуализирует ключевые элементы задачи: строит графики функций, геометрические чертежи и схемы, что особенно важно для визуального восприятия материала.

Особенностью проекта является встроенный формат микро-квизов и визуальное объяснение с приведением примеров из практики. После решения ученик получает короткие проверочные вопросы, которые помогают закрепить тему и убедиться в понимании изученного материала. Такая система способствует развитию самостоятельного мышления и снижает зависимость от готовых ответов.

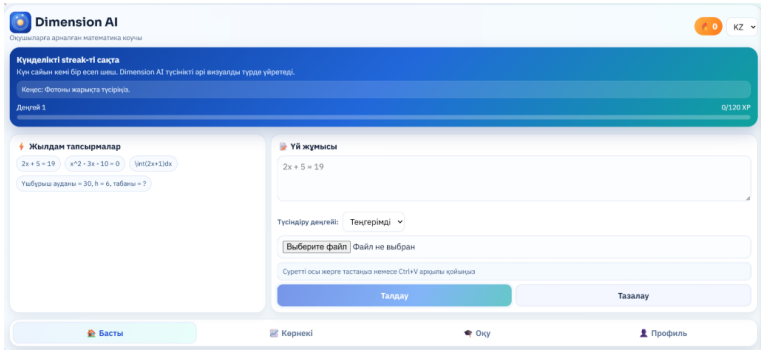

Рисунок 1- фотография основного экрана приложения

Благодаря поддержке трех языков (казахского, русского и английского), интеллектуальный комплекс Dimension AI Math Coach обеспечивает равный доступ к высококлассному математическому образованию для широкой аудитории. Платформа формирует прогрессивную цифровую экосистему, которая не только стимулирует интерес учащихся к предмету, но и делает освоение сложных математических концепций интуитивно понятным и захватывающим процессом.

Вектор дальнейшего совершенствования проекта предполагает внедрение ряда инновационных функций:

• Генеративные видео-инструкции: создание обучающих роликов с помощью ИИ для наглядного разбора тем.

• Интерактивная геометрия: автоматическое построение чертежей и графических моделей к задачам.

• Комплексный анализ решений: переход от простой выдачи ответа к детальному пошаговому алгоритму с визуализацией геометрических фигур.

Принципиальное отличие Dimension AI от универсальных языковых моделей (таких как Chat GPT) заключается в использовании собственной специализированной базы данных. Это позволяет достичь максимальной точности (Maximum accuracy): вероятность корректного решения составляет 99 %, что практически исключает возникновение логических или вычислительных ошибок, характерных для общих ИИ-сервисов.

Для популяризации продукта и взаимодействия с пользовательским сообществом запущен официальный аккаунт в Instagram, где публикуются новости и обновления проекта. Опробовать функционал системы в реальном времени можно на официальном ресурсе: DimensionAI.vercel.app.

Рисунок 2 – ссылка на инстаграм продукта

Использование искусственного интеллекта в образовании, как это подчёркивается в призыве президента Казахстана, открывает новые горизонты для устранения пробелов в знаниях. Платформа «Репетитор по математике» – яркий пример того, как современные технологии могут быть использованы для достижения высоких результатов в обучении. Персонализированный подход, доступность образования и внедрение многоязычных материалов – это лишь некоторые из преимуществ, которые предоставляет ИИ.

Цифровая трансформация образования – это фундаментальная инвестиция в человеческий капитал страны. Адаптация системы обучения под вызовы XXI века требует смелых технологических решений. Разработка и внедрение таких инструментов, как

Dimension AI, способствует формированию конкурентоспособной нации, готовой к технологическим вызовам будущего.

ЛИТЕРАТУРА

1 Официальный сайт Министерства образования и науки Республики Казахстан. (2023). Стратегия развития образования в Казахстане.

2 KazEdu. (2023). Влияние искусственного интеллекта на образовательные процессы в Казахстане.

3 Петров, И. (2023). Инновации в образовании: от теории к практике. Алматы: Издательство «Наука».

4 Сидоров, А. (2023). Искусственный интеллект в школе: возможности и вызовы. Журнал «Образование и технологии», №12.

5 Мировой банк. (2023). Образование в Казахстане: достижения и вызовы.

6 Филимонов, Е. (2022). Будущее образования: как технологии меняют учебный процесс. Журнал «Современное образование», №3

ПРИМЕНЕНИЕ ИИ-ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИСТОРИИ: ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПЛАТФОРМА HELP HISTORY

КАСЫМБАЕВА А
учащаяся, Назарбаев интеллектуальной школы естественно-математического направления, г. Павлодар
ЕЛУБАЙ Е.
учащийся, Назарбаев интеллектуальной школы естественно-математического направления, г. Павлодар
БАЙХАНОВА Л. А.
магистр педагогических наук, учитель истории Назарбаев интеллектуальной школы естественно-математического направления, г. Павлодар

Данная тема исследования выбрана с учетом растущей потребности школьников в средствах и доступных инструментах для подготовки предметов истории Казахстана, а также с целью повышения средних результатов PISA. Отсутствие единых цифровых платформ с равномерным и последовательным контентом, а также интеллектуальная поддержка затрудняет процесс самостоятельного обучения, к тому же, учащиеся перестали развивать навык критического мышления через чтение. Существующие трудности

приводят к низким результатам по экзаменационным работам. Для облегчения индивидуальной подготовки учащихся был создан образовательный сайт – HELP HISTORY.

Платформа HELP HISTORY отвечает современным требованиям стандартов образования и обеспечивает доступность достоверных, качественных образовательных ресурсов. Ресурсы, внедренные в платформу, развивают читательскую грамотность учащихся, что позволит им развить навык читательской грамотности для PISA. Внедрение искусственного интеллекта в виде нейросетевого помощника позволяет оптимизировать процесс изучения истории Казахстана, что особенно важно при подготовке к экзаменам. Такой цифровой наставник помогает учащимся не только получать знания, но и проверять свои ответы, получать подсказки и уточнения в первое время. На сайте повышен интерес к национальной истории и повышению уровня знаний школьников.

Целью исследования является создание доступной и эффективной образовательной платформы для изучения истории Казахстана.

Задачами исследования являются обучить школьников необходимым ресурсам для подготовки к экзамену по истории Казахстана; разработать образовательный сайт и внедрить интеллектуального ассистента на основе ИИ; составить и загрузить на платформу качественные материалы, развивающие навыки читательской грамотности.

Методы исследования: теоретический (анализ языков программирования, анализ подобных образовательных платформ), эмпирический (анкетирование пользователей платформы), экспериментальный (тестирование бета-версии платформы)

Гипотеза: если создать доступный, качественный образовательный сайт с нейросетевым помощником по истории Казахстана, это существенно повысит уровень подготовки учащихся к экзамену, повысит уровень читательской грамотности у школьников, а также усилит мотивацию к изучению предмета.

Новизна: Платформа HELP HISTORY использует интеллектуальную систему поддержки обучения - нейросетевого помощника, которая обеспечивает персонализированный и адаптивный подход к формированию материала. Интеграция ИИ-технологий, дополнительных форматов, автоматических проверок задач и специализированного контента, что делает исследование инновационным в сферах образования.

Внешнее оценивание по истории Казахстана состоит из двух компонентов: работы с источниками и открытыми вопросами, экзамен затрагивает период с XXв- до современного Казахстана. ЕНТ затрагивает следующие разделы: Древняя история Казахстана, Средневековый Казахстан, Казахстан в новое время, Новейшая история Казахстана. Соответственно, для подготовки к экзамену на платформу загружены задания экзаменационного формата, учебные материалы. Было решено добавить в HELP HISTORY возможность написания пробного экзамена. Учащийся может проверить работу, либо с применением ИИ, либо отправив работу учителю прямо через платформу. Помимо практической отработки заданий, данный функционал обеспечивает развитие критического анализа источников, аргументированного изложения мыслей.

Исследовательская часть. Результаты PISA

На заседании сената Мәулен Әшімбаев подчеркнул отсутствие динамики роста результатов PISA по читательской грамотности. Учащиеся отстают от сверстников ОЭСР на три года. [10] Ключевой причиной снижения читательской грамотности с 2015 года в Казахстане является формирование клипового мышления, возникающего под влиянием социальных сетей и цифрового контента, где доминируют короткие и фрагментные сообщения. Преобладание репродуктивных методов образования в школах, так же оказывает влияние - ограничивает развитие навыков анализа и осмысления текста. Технологический фактор также играет важную роль. В условиях постоянного потока информации дети теряют способность к последовательному и глубокому чтению. В этих условиях ключевым решением становится развитие критического мышления через системную практику анализа текста. Поэтому в платформу были добавлены исторические материалы, направленные на развитие читательской грамотности среди учащихся.

Анализ языков программирования

Для реализации проектно-исследовательской работы были изучены и проанализированы основные языки программирования и выбрали для написания платформы: Python, JavaScript, HTML, CSS. Затем построили таблицу [1-8].

Таб.1 Сравнительная таблица языков программирования

Критерий	Python	JavaScript	HTML	CSS
Тип	Высоко-уровневый язык общего назначения	Скриптовый язык для веб-разработки	Язык гипертексто-вой разметки	Язык таблиц стилей
Основное назначение	Разработка серверной логики, обработка данных, интеграция с базами	Динамика интерфейсов, клиентская и серверная логика	Структури-рование веб-страниц и контента	Визуальное оформление веб-страниц
Достоин-ства	Простота синтаксиса, универсаль-ность, обширная библиотека	Асинхрон-ность, кроссплатфор-менность, широкая экосистема	Простота освоения, семантические теги, кросс-браузерность	Адаптив-ность, анимации, отделение структуры от дизайна
Недостатки	Медленнее компили-руемых языков, высокая нагрузка при масштабных задачах	Уязвимости безопасности, сложность при больших проектах	Ограничен только структурой, не является языком программи-рования	Зависимость от HTML, сложные стили могут замедлять работу
Роль в платформе	Логика структуры сайта, создание чата с ИИ, поддоменов, публикации экзаменаци-онных материалов и их проверки.	Логика работы веб-страниц, создание ленты личностей, таймера обратного отсчета.	Макет и структура веб-страниц.	Дизайн страниц, интерфейс.

Опрос пользователей платформы HELP HISTORY

В ходе работы, был проведен опрос среди старшеклассников НИШ. Результаты опроса показали, что большинство школьников активно используют нейросети в учебных целях. Основными преимуществами образовательных платформ учащиеся считают структурированность, доступность и разнообразие материалов. Вместе с тем, почти 90% респондентов испытывают дефицит учебных ресурсов по истории Казахстана. Большинство выразили готовность пользоваться специализированным сайтом для подготовки к экзаменам. Среди предложений - нейросетевой помощник, краткие конспекты, доступ к экзаменационным работам и обратная связь с учителем. Это подтверждает актуальность создания цифровой платформы по истории Казахстана.

С намерением повысить интерактивность и запоминаемость будущей платформы был создан НН- бота. Визуальный образ дружелюбного помощника, ставшего символом платформы, усиливает вовлеченность пользователей.

С целью определения уже существующих на рынке, и недостающих школьникам функций в образовательных сайтах, была построена сравнительная таблица. Поскольку BilimLand является наиболее популярной образовательной платформой в Казахстане, она была выбрана в качестве основного ориентира для анализа. Это позволило выявить конкретные пробелы и целенаправленно реализовать их в HELP HISTORY.

Сравнительная таблица образовательных платформ

Критерий	BilimLand	HELP HISTORY
Интерактивность	Анимационные видео	ИИ- ассистент, лента личностей
Доступность	Есть платный контент	Бесплатный контент
Практическая направленность	Направлено на изучение программы общеобразовательных школ 5–11 класс, подготовка к ЕНТ	Направлено на программу Назарбаев Интеллектуальных школ 9–10 классов, подготовка к ЕНТ, развитие читательской грамотности среди учащихся для повышения рейтинга PISA страны
Ресурсы для развития критического мышления	Отсутствуют	Есть
Обратная связь от учителя	Отсутствует	Есть
Актуальность	Актуально для учащихся 5–11 классов общеобразовательных школ	Актуально для всех учащихся

Практическая часть

В результате создана образовательная платформа, направленная на подготовку учащихся к PISA, внешнему оцениванию, и ЕНТ по истории Казахстана. На основе анализа потребностей целевой аудитории реализованы основные модули: архив экзаменационных заданий, анализ тем по историческим этапам и система оперативной проверки ответов с использованием технологии нейронных сетей.

Основные функции, реализованные на платформе:

– окно входа в учетную запись и создания новой учетной записи;

– лента известных личностей;

– таймер обратного отсчета до следующего внешнего оценивания;

– вкладки «учебные материалы» и «задания»;

– исторически достоверные данные, распределенные по историческим периодам;

– архив экзаменационных работ и возможность проверки ответов через ИИ или путем отправки учителю;

– проверка ответов;

– НН-бот - интеллектуальный помощник на базе ИИ.

Тестирование платформы

Для апробирования платформы были выбраны 4 учащихся из разных классов, с разным языком обучения, трем учащимся (№2, №3, №4) был открыт полный доступ к образовательной платформе, а учащийся №1 готовился к экзамену в привычной системе.

Таб.3 Сравнительная таблица пробных экзаменов

Учащийся	1-пробный экзамен (22.02.25)	2-пробный экзамен (05.04.25)	Результат внешнего оценивания 2025г.
№1 (контрольный)	52	56	C
№2	59	67	A
№3	48	52	B
№4	39	44	C

Результаты сравнительного анализа позволяют сделать вывод о положительном влиянии платформы HELP HISTORY на уровень подготовки учащихся. Наблюдаемая динамика роста баллов от первого ко второму пробному экзамену у всех участников которым был предоставлен доступ, что свидетельствует об эффективности регулярного использования данного ресурса. Корреляция между итоговыми оценками внешнего оценивания и динамикой индивидуальных достижений, при сохранении различий в уровне усвоения материала, подтверждает, что систематическая подготовка с использованием платформы способствует улучшению образовательных результатов. Контрольный учащийся №1 не показал столь резкого скачка результатов.

Заключение

Результатом исследования стало создание функциональной образовательной платформы, ориентированной на подготовку школьников к внешнему оцениванию по истории Казахстана, ЕНТ по истории Казахстана, PISA. На основе анализа потребностей целевой аудитории были реализованы ключевые модули: архив экзаменационных заданий прошлых лет, систематизированные разборы тем по историческим периодам, а также система быстрой проверки ответов с использованием нейросетевых технологий.

Благодаря внедрению интеллектуального помощника на основе искусственного интеллекта пользователи могут оперативно получать помощь в поиске нужных материалов, разъяснении сложных тем и самооценке своих знаний. Такой нейросетевой ассистент делает процесс обучения более доступным и персонализированным.

Функционал сайта направлен на повышение качества самостоятельной подготовки, развитие аналитического мышления и углубление исторических знаний. В дальнейшем планируется внедрение

инструмента обратной связи между учениками и учителями, что усилит взаимодействие и обеспечит индивидуальный подход к обучению.

Таким образом, платформа представляет собой инновационное решение, отвечающее современным образовательным вызовам и способствующее росту учебной мотивации среди школьников. HELP HISTORY способствует повышению результатов школьников по читательской грамотности PISA и ЕНТ, внешнему оцениванию по истории Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1 AWS (Веб-сервисы Amazon). «Что такое Питон» (обзор). [Онлайн-ресурс]. Доступно по ссылке: https://aws.amazon.com/ru/what-is/python

2 Скайсмарт. *Python: преимущества и недостатки языка* программирования. [Электронный ресурс]. URL: https://skysmart.ru/articles/programming/preimushestva-i-nedostatki-python

3 TheServerSide.com. Куда движется JavaScript в 2023 году. 2023. URL: https://www.theserverside.com/blog/Coffee-Talk-Java-News-Stories-and-Opinions/Where-JavaScript-is-heading-in-2023

4 Найти Академию. Что такое CSS. 2022. Доступно по адресу: https://www.fynd.academy/blog/what-is-css

5 Субраманян К. Современная веб-разработка с использованием CSS и HTML. ResearchGate, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/Modern_Web_Development_using_CSS_and_HTML

6 Ellow.io. Как HTML и CSS формируют современную веб-разработку. 2022. Доступно по ссылке: https://www.ellow.io/blog/how-html-and-css-shape-modern-web-development

7 ЭБСКО. [Академическая база данных]. 2022. Доступ через подписку.

8 Tandfonline.com. Журнальная статья (примерная ссылка). 2022. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/example

9 Архив работ внешнего измерения АОО НИШ. [Учебно-методический материал].

10 kursiv.kz. статья авторства Айтурган Азимжановы.2024. https://kz.kursiv.media/2024-02-01/zmzh-senat-kazakhstan/?utm_campaign=endless_feed

РАЗРАБОТКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЕКТА «ЛИЦА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»: МОБИЛЬНОЕ ПРИЛОЖЕНИЕ И СЕРИЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННЫХ КОМИКСОВ

СУЛЕЙМАНОВА А. В.
Учитель английского языка, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, Управления образованием Павлодарской области, город Павлодар
АГИНТАЕВ А. Б.
Ученик 8 класса, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, Управления образованием Павлодарской области, город Павлодар

История как наука охватывает колоссальный пласт знаний о развитии человеческого общества, его культуре, быте и выдающихся представителях. В образовательной программе предмет История Казахстана является ключевым элементом формирования национального самосознания. Однако на практике учащиеся часто сталкиваются с проблемой информационной перегрузки. Огромное количество дат, сложных биографических подробностей и имен выдающихся деятелей не всегда легко поддается запоминанию при использовании только традиционных бумажных учебников. Чтение длинных текстов без интерактивного подкрепления снижает концентрацию внимания, что ведет к поверхностному усвоению материала. Актуальность проекта заключается в создании приложения «ЛИЦА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ» в MIT App Inventor, а также инновационным решением стало внедрение образовательных комиксов, которые визуализируют историю. И так же, этот формат превращает сухой текст в живой сторителлинг, помогая ученикам быстрее запоминать даты, лица и сложные термины.

Основная идея приложения - разделить процесс познания на три эффективных этапа: академическое изучение (биография), визуальное погружение (комиксы) и аналитическую проверку (тесты). Такой подход позволяет структурировать знания и сделать образы великих личностей Казахстана - от древних правителей до современных деятелей науки и искусства - более осязаемыми и понятными для молодежи.

Для получения данных для исследований был проведен опрос среди учащихся 5–11 классов. В опрос были включены вопросы следующего характера:

Какие методы вы предпочитаете для изучения выдающихся личностей?

Пользовались ли вы ранее мобильными приложениями или интерактивными комиксами для изучения истории или культуры определённого региона?

Считаете ли вы формат графических новелл (комиксов) эффективным инструментом для визуализации и лучшего запоминания биографических данных исторических личностей?

Что по вашему мнению, делает игровой подход к изучению истории личностей более привлекательным?

Считаете ли вы важным изучать выдающиеся личности для понимания истории и культуры Казахстана?

Анализируя полученные ответы на первый вопрос, было обнаружено, что учащиеся отмечают методами для изучения следующие:

Чтение

Просмотр видеороликов

Интерактивные игры с познавательными комиксами.

Рисунок 1 – Результаты ответов на первый вопрос

Результаты ответов на вопрос «Какие методы вы предпочитаете для изучения выдающихся личностей?» показали, что более 200 учащихся выбрали метод изучения, такие как интерактивные игры с позновательными комиксами , следующие 77 учащиеся выбрали «Просмотр видеороликов» и такое же количетсво выбрали «Чтение».Третий вопрос учащимся был задан вопрос об изучении тем с помощью игр и комиксов. На рисунке 2 представлен результат в виде диаграммы.

Рисунок 2 – Результаты ответов на второй вопрос

Применение игровых технологий при осуществлении интерактивных образовательных задач в современных условиях демонстрирует высокую эффективность, привлекая значительное внимание учащихся к изучаемой области знаний. В рамках проведенного исследования среди 200 респондентов был проанализирован уровень доверия к игровым методам обучения. Результаты показали, что подавляющее большинство опрошенных – 85 процентов учащихся – полностью согласились с утверждением, что игровые механики и внедрение истории через комиксы делают процесс познания более глубоким и увлекательным. Такой высокий показатель (85 %) является прямым доказательством того, что использование интерактивных игр в сочетании с форматом комиксов способствует качественному изучению сложных тем в различных областях знаний, обеспечивая одновременно визуальное погружение и активное вовлечение учащегося.

Одни из главных вопросов являлся «Считаете ли вы формат графических новелл (комиксов) эффективным инструментом для визуализации и лучшего запоминания биографических данных исторических личностей?». Получив результаты ответов, было выявлено, что 80 % учащихся считают комиксы эффективным инструментом для лучшегозапоминания. На рисунке 3 продемонстрирована диаграмма результатов на этот вопрос.

Рисунок 3 – Результаты ответов на третий вопрос

Современное обучение невозможно без сильного интереса у учеников, поэтому был включен вопрос «Что, по вашему мнению, делает игровой подход к изучению истории личностей более привлекательным? На рисунке 4 представлены результаты ответов на этот вопрос.

Рисунок 4 – Результаты ответов на четвертый вопрос

Принятые решения по разработке программного продукта:

1. Интеграция мультимедийного контента. В структуру программы включены познавательные видеоролики. Это решение позволяет визуализировать исторические эпохи и служит важным дополнением к текстовым биографиям, облегчая восприятие сложной информации.

2. Внедрение интерактивных игр и визуальных новелл. В соответствии с запросом 85 % аудитории, в проект интегрированы обучающие игры. Они работают в связке с комиксами: через визуальную новеллу пользователь знакомится с сюжетом жизни героя, а через игру закрепляет эти знания. Такой подход превращает рутинное заучивание в активный игровой процесс.

3. Автоматизация контроля знаний. Реализована система автоматизированной проверки результатов. Это позволяет пользователю мгновенно получать оценку своей деятельности после прохождения игр и тестов, что повышает мотивацию к повторному изучению материала.

В приложении представлены 8 личностей:
- Абай Кунанбаев
- Султанмахмут Торайгыров
- Алихан Бокейханов
- Каныш Сатпаев
- Шокан Уалиханов
- Ыбырай Алтынсарин
- Ахмет Байтурсынов
- Мухтар Ауэзов

На рисунке 5 представлено приложение:

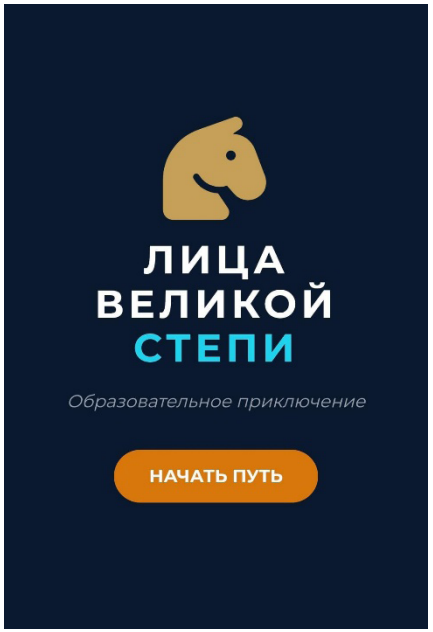

Рисунок 5 – Приложение «ЛИЦА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»

Примеры задания представлены на рисунке 6. В упражнении необходимо ответить и выбрать один из представленных ответов.

Приложение дает возможность проверить на правильность ответов и в случае необходимости отобразить правильный ответ. После заполнения правильных ответов программа выдает сообщение об их корректности.

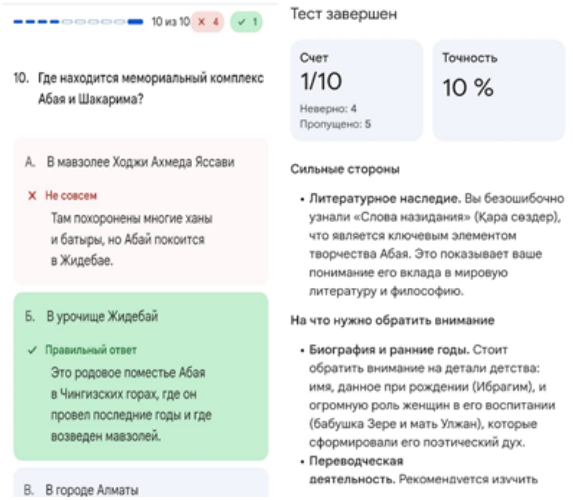

Рисунок 6 – Интерфейс теста по прочитанной информации

Рисунок 7 – Использование формата образовательного комикса для изучения деятельности К. И. Сатпаева

На рисунке 7 представлен образовательный комикс, посвященный деятельности Каныша Сатпаева в 1920-е годы в Жезказгане. Комикс наглядно показывает важный исторический момент – открытие огромного месторождения меди. Это помогает ученикам не просто заучивать факты, а «прожить» момент триумфа казахстанской науки вместе с героем.

В ходе реализации проекта «ЛИЦА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ» была создана единая цифровая платформа, объединяющая функционал мобильного приложения и художественную ценность серии комиксов. Основной вывод исследования заключается в том, что разделение контента на визуальный сторителлинг и интерактивные игровые задания позволяет достичь максимального образовательного эффекта.Синтез этих двух форматов решает ключевую задачу: комиксы формируют у учащегося устойчивый визуальный образ исторической личности, а приложение на базе MIT App Inventor через систему игр и тестов закрепляет полученные знания.Статистические данные опроса 200 респондентов подтвердили, что именно такая связка – где 85 % учащихся отдают предпочтение играм и комиксам - является наиболее перспективной для изучения национального наследия. Проект доказывает свою практическую значимость, превращая изучение биографий восьми великих деятелей Казахстана из пассивного чтения в активный и увлекательный цифровой процесс.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ашимова Д. Т., Бегалина Д. Б., Турарбеков Д.М. А 97 Казіргі алемдегі Казакстан: 11-сыныпка арналан окулык. Жогары мектептін «Казакстан тарихы (Казіргі алемдегі Казакстан)» пані бойынша оку багдарламасына сайкес азірленген (2019 ж. 4-нуска)/ Нур-Султан: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББУ, 2021. – 224 6., сур. ISBN 978-601-328-914-4 ISBN 978-601-328-914-4© «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2021 © Shutterstock, Inc., 2003-2021 © Alamy Ltd

2 Бельгер Г. Казахское слово // Гармония духа. – М.: Русская книга, 2003. – 288 с.

3 Масанов Н. Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности номадного общества. – Алматы: «Социнвест» — Москва: «Горизонт», 1995. – 320с.

4 Омарова Г. Т., Альбекова А. Ш. Перманентный характер взаимодействия казахского и русского языков // Национальная ассоциация ученых. – 2016. – №4(20). – С. 158-159.

Секция 36
Психология ғылымының қазіргі даму тенденциялары
Современные тренды в развитии психологической науки

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ТӘРБИЕСІНДЕ ҚЫЗДАРДЫҢ ӨЗ АМБИЦИЯСЫНА ЖЕТЕ БІЛГЕН МІНЕЗ

АРЫНОВА А.
9 сынып оқушысы, Қ.Сатбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназиясы, Ақсу қ.
АХМЕТОВА Б. Б.
жетекші тарих пәнінің мұғалімі, Қ.Сатбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназиясы, Ақсу қ.

Мен 9 сынып оқушысымын, Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романын өттік, «Ұлпан» - ойдан шығарылған аңыз емес. Бұл – өмірден алынған образ. Есеней бай Ұлпанды алғаш көргенде «ұл» деп таныған. Өзінен 40 жасқа үлкен кісінің әйелі болуын – құрбандық деп бағалауға болар еді, бірақ мен бұл сөзді қолданғым келмей тұр. Махаббат емес, елдік мұрат үшін күйеуге шығады. Ол лайым өз ерін биік көрді. Бірақ оның көлеңкесінде қалмады. Ұлпан – қазақтың нағыз бірінші ледиі. Қоғамдық пікірді. Ауыл ішіндегі күштерді, еркек психологиясын нәзік оқи алатын интуитивті саясаткер дер едім.

Ендеше, «Ұлпан» романындағы кейіпкердің мінезін көріп, қазақ халқының дәстүрлі тәрбиесінде қыздардың өз амбициясына жете білген мінез қалай қалыптасты, деген сұрақ туындады. Қызда тәрбиелеуде романдағы Ұлпан бейнесін әдеби-психологиялық тұрғыда қарастырдым және Ұлпанның тұрмысқа дейінгі мінез-құлқын, тұрмысқа шыққаннан кейінгі психологиялық өзгерістерін көру маған қызық болды яғни кейіпкер Ұлпанның тұлғалық даму эволюциясын анықтап екі кезеңді салыстырып, кейіпкер тұлғасының дамуын көріп қазақ әйелінің әлеуметтік рөлін анықтадым.

Шығармада қазақ қоғамындағы әйел тұлғасының қалыптасуы, оның ішкі жан дүниесі, әлеуметтік рөлі терең суреттелген.

Ұлпанның тұрмысқа дейінгі психологиялық бейнесі: Романда Ұлпан жас кезінен ерекше тұлға ретінде танылады. Ол өз ортасынан ойымен, мінезімен, батылдығымен ерекшеленеді. Ұлпанның өзіндік көзқарасы бар, ол үлкендермен тең сөйлесіп, өз пікірін ашық білдіреді.

Бұл кезеңде кейіпкердің басты психологиялық белгілері – еркіндікке ұмтылу, әділеттілік сезімі, арманшылдық. Ұлпан айналасындағы адамдарға жанашыр, адам тағдырына бейжай қарамайтын тұлға ретінде көрінеді [1, 115 б.].

Ұлпанның тұрмысқа шыққаннан кейінгі психологиясы Ұлпан Есенейге тұрмысқа шыққаннан кейін оның өмірінде жаңа кезең басталады. Бұл кезеңде ол жеке тұлғадан қоғамдық тұлғаға айналады. Ұлпан ел ісіне араласып, даулы мәселелерді шешуге қатысады. Кейіпкердің психологиясында жауапкершілік, даналық, сабырлылық басым болады. Ол тек отбасының ғана емес, тұтас елдің қамын ойлайтын деңгейге көтеріледі.

Психологиялық эволюция Ұлпан бейнесінің дамуы – романның басты идеялық желісі. Оның тұлғалық қалыптасуы өмірлік тәжірибе, әлеуметтік жағдай, жауапкершілік арқылы жүзеге асады. Жас Ұлпан – еркін ойлы қыз болса, есейген Ұлпан – ел анасы. Бұл өзгеріс оның ішкі әлемінің тереңдігін көрсетеді.

1 – кесте – бұл салыстыру Ұлпан бейнесінің динамикалық дамуын көрсетеді. Кейіпкердің ішкі әлемі өмірлік жағдайлар әсерінен тереңдей түседі.

Ата – анасы берген тәрбиесі	Мінезігің қалыптасуы
Ұлпанның тұрмысқа дейінгі психологиясы	Ұлпанның тұрмысқа шыққаннан кейінгі психологиялық өзгерістерін
Сөз өнері дамыту қыздарды айтысқа, шешендікке баулыған	Интеллектуалдық бәсеке ерлермен тең дәрежеде айтысуы олардың зияткерлік амбициясын шыңдады.
Өз ойын айту маңызды жиындарда қыз баланың пікірі ескерілген,	Шешім қабылдай алуы бұл оның өзін тұлға ретінде сезінуіне әсер етті.
Атқа міну батылдықты оятқан	Жауынгерлік рух лидерлік қасиет қалыптасқан
қазақ қызының амбициясы «мені тыңдаңдар» деген айғай емес	«менің ақылыммен ел түзеледі» деген ішкі сенімділік екенін көрсетеді

Интуиция ішкі сенімділік	Болжампаздық Психологиялық тұрғыдан бұл – айналадағы жағдайды терең анализдеу және жүйелі ойлау қабілеті.
Батылдық қиын жағдайда тайсалмау	Даналық пен сабыр шешім қабылдауда салмақтылық таныту
Адамгершілік айналасына жанашырлық танытуы	Көшбасшылық қасиет ел ісін басқаруға қатысуы
Арманшылдық болашаққа үмітпен қарауы	Ішкі күрес жеке бақыт пен қоғамдық міндет арасындағы қайшылық
Еркіндік, арман, батылдық, өзіндік пікір	Жауапкершілік, даналық, сабыр, көшбасшылық
Жас Ұлпан – еркін ойлы қыз болса	есейген Ұлпан – ел анасы

Салыстырудан Ұлпан бейнесінің дамуын және кейіпкердің ішкі әлемі өмірлік жағдайлар әсерінен тереңдей түседі.

«Мен үлкен үйге кіремін де, төрінде отырамын». Бұл – өзі құнын, нақты мақсатын білетін әйелдің сөзі дерсіз. Иә, ал XIX-шы ғасырда, қазақ әйелі қашанда ер – азаматтан кейін тұруы тиіс деп санайтын патриархалды қоғамда өз амбициясына жете білген мырза келін болған десем, сенер ме едіңіз?

«Мен өз байламымды әуелі Есенейге байлатып алып жүрдім», «Билікті Есенейдің аузымен айтқыздам» [2, 215 б.]. Осылайша, Ұлпан бес болыс елдің сөзін сөйлеген, төрін иеленген әйелге айналады. Есеней қайтыс болғасын ел басқарған. Ұлылығы сол – байлыққа құл болған жоқ – байлықты басқарды. Қыстық үй тұрғызды. Жылқыны кедейге бөліп берді. Балалардың денсаулығын ойлап, монша салғызды. Меніңше, Ұлпан – өткеннің кейіпкері емес, болашақтың моделі. Ғабит Мүсіреповтың өзі қойын дәптеріне «Ұлпан - Менің Джокондам» деп жазған екен. Иә, қай заманда да әйелдің ақылы – елді де ерді де өзгертетін ұлы күш [3, 215 б.].

Осы тұлғаның қазіргі заманғы психологиямен (мысалы, лидерлік қасиеттермен) байланысы туралы талдау

Тектілік + Дипломатия: Қазіргі корпоративтік әлемде бұл – этика мен мәдениет. Тарихи тамырын білетін қыз кез келген ортада өзін еркін ұстайды, бірақ өзгеге құрметпен қарайды. Бұл оның кәсіби беделін (authority) арттырады.

Білім + Шешендік: Сауатты сөйлеу, өз ойын дәлелді жеткізу – қазақ қыздарына тән қасиет. Кәсіби ортада бұл презентация жасау және келіссөз жүргізу дағдысына айналады.

Жауапкершілік + Лидерлік: «Ел анасы» немесе «отбасы ұйтқысы» деген ұғымдар қазіргі тілде Project Management (жобаларды басқару) мен Strategic Thinking (стратегиялық ойлау). Ол тек өз жұмысын істеп қана қоймай, бүкіл команданың немесе істің нәтижесіне жауап бере алады.

Бейімделгіштік (Adaptability): Көшпелі мәдениет қыздарды кез келген жағдайда шешім табуға үйретті.

Бұл қасиет бүгінгі құбылмалы нарықта ең жоғары бағаланатын Soft Skills-тің бірі [4, 19 б.].

Қорытынды: қыз балаға мансап жолында тек «орындаушы» емес, «бастамашы» болуға көмектеседі. Ол өз жетістігін тек жеке пайдасы емес, әулетінің, ұлтының абыройы деп түсінеді. Бұл – оның басты мотивациясы мен амбициясы.

Қазақ халқының дәстүрлі тәрбиесінде қыз баланың амбициясы (өзін көрсетуі, мақсатқа ұмтылуы) қазіргідей мансаптық тұрғыда емес, рухани еркіндік, намыс және әлеуметтік жауапкершілік тұрғысынан дамытылған.

Әйелдің ақылымен тұтас бір халықты біріктіре алуында. Ол өзінің жеке басының емес, ұлттың болашағын ойлау амбициясын көрсеткен.Қыз баланы «елдің ұйтқысы» болуға, кез келген конфликтіні ақылмен, сабырмен шешуге баулыған. Бұл – қазіргі тілмен айтқанда «жұмсақ күш» арқылы басқару

Ғабит Мүсірепов «Ұлпан» романында қазақ әйелінің асыл қасиеттерін шебер бейнелеген. Кейіпкердің тұрмысқа дейінгі және тұрмыстан кейінгі психологиялық өзгерістері оның тұлғалық жетілуін көрсетеді. Ұлпан – даналықтың, жауапкершіліктің, рухани күштің символы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Умарова Г. Қазақ әдебиетінің тарихы – Астана: Фолиант, 2011. – 115 б.

2 Жұмасова Қ., Есенова Л. Психология негіздері – Алматы: Ұлағат, 2017. – 108 б.

3 Мүсірепов Ғ. Ұлпан. – Алматы: Шаңырақ, 2000. – 215 б.

4 Ахметов З. Әдебиет теориясы – Астана, 2023. – 19 б.

МОТИВАЦИЯ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

БАХРАЛИНОВА М., КУРАКБАЕВА А. С.
СОШ № 39, г. Павлодар

В учебно-образовательном процессе невозможно переоценить роль мотивации. Мотивация в переводе с французского «motif» и с латинского «moveo» означает процессы, методы, средства побуждения учащегося к активизации учебно-познавательной деятельности.

В 21 веке потребность в мотивации растет. Необходимость мотивации возникает в связи с изменениями, происходящими в современном обществе, обусловленные ростом цифровых технологий. В цифровом веке – переизбыток информации, учебная нагрузка, смена мышления молодого поколения, изменения стиля и методов обучения обуславливает потребность в мотивации как основному фактору повышения качества обучения учащихся [1]. Повышение качества обучения и успеваемости учащихся связано с тем, насколько учащиеся мотивированы или демотивированы.

В теории мотивации, предложенной А. Маслоу, мотивация рассматривается как «процесс побуждения индивида к деятельности для достижения целей организации или личных целей» [2]. Поэтому необходимо понимать цели и причины тех или иных поступков, а также уметь направлять в определенное русло деятельность учащихся. А. Маслоу считал, что самоактуализация личности невозможна без закрытия базовых потребностей – безопасности, еды и др. Первоначальные концепции мотивации применялись в процессе организации трудовой деятельности еще древними людьми. Самым первым таким приемом считается метод кнута и пряника, подтверждение которому описывается в Библии и во многих мифах. Однако с появлением школы научного управления, ученые и исследователи поняли, что «пряник» не всегда заставляет человека трудиться усерднее.

Согласно теории детерминации Эдварда Деси и Ричарда Райан, мотивация делится на внешнюю (оценки, похвала, страх наказания) и внутреннюю (интерес, удовольствие от процесса) [3].

На эффективность и результативность деятельности влияет внутренняя мотивация, поскольку человек мотивирован при условии, если верит, что его усилия приведут к результату, результат принесет вознаграждение, вознаграждение будет для него ценным [4].

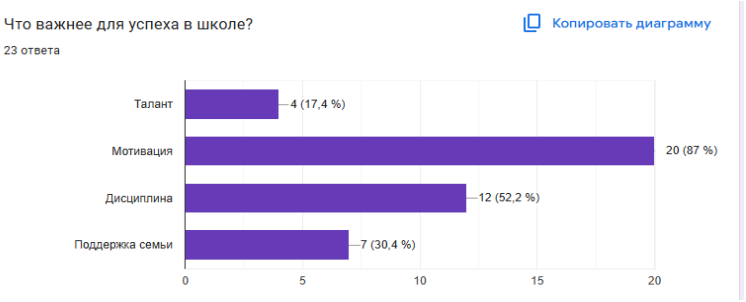
Исследования, проведенные казахстанскими учеными, показали, что мотивация не является стабильной величиной; она имеет «критические точки падения» в середине учебного курса [5]. Практические исследования Центра педагогического мастерства (ЦПМ) и НИШ подтверждают, что от прямого участия учащихся в постановке целей урока зависит внешняя мотивация учащихся (страх оценки), которая перерастает во внутреннюю, вызывая интерес к обучению, тем самым повышая уровень мотивации.

В средней общеобразовательной школе №39 города Павлодара нами был проведен опрос среди учащихся 9 класса. В выборке участвовали 28 учащихся 9 класса СОШ №39 города Павлодара.

На вопросы: насколько важно для учащихся, чтобы их успехами гордились в семье? 56,5% учащихся ответили, что учатся прежде всего для своего будущего, однако 34,8% учащихся ответили отрицательно на данный вопрос. К сожалению, лишь 8,7% учащихся считают, что основным стимулом для учебы является их семья.

На вопрос – что является важным для успешного обучения в школе, 52,2 % учащихся ответили, что мотивация является самым важным в учебе.

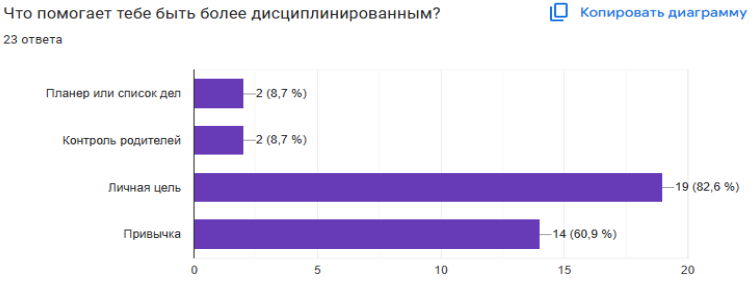

В результате опроса выявлено, что большинство учащихся (87 %) считают, что мотивация важнее дисциплины. 52,2 % учащихся считают, что дисциплина имеет большое значение и влияет на мотивацию. Дисциплина как система, которая дает стимул и поддержку для мотивации в течение всей учебно-познавательной деятельности. Мотивация как «искра» как правило нестабильна, дает резкий старт и зажигает весь процесс, но без дисциплины любой процесс рушится, поэтому необходимо развитие способности к самодисциплине и самоконтролю для того, чтобы уметь регулировать и контролировать процесс, если мотивация «погасла».

На вопрос – что снижает мотивацию, учащиеся отметили усталость, связанную с информационной перегрузкой и сложные темы обучения.

На вопрос – что помогает быть более дисциплинированным, большинство учащихся отметили цель и привычку.

Проведенное исследование мотивации среди учащихся 9 класса позволило сделать следующие выводы:

1 Мотивация к обучению – это совокупность внутренних и внешних факторов, которые побуждают человека к познавательной деятельности, направляют и поддерживают его активность в процессе приобретения знаний, навыков и компетенций.

2 Ключевые аспекты мотивации к обучению: внутренняя мотивация – стремление учиться ради самого процесса, интереса, удовольствия или личностного роста; внешняя мотивация – стимулы, связанные с внешними вознаграждениями или избеганием негативных последствий.

Таким образом, мы считаем, что для повышения мотивации необходимо развивать способность к самодисциплине. Для повышения мотивации и развития дисциплины нами даны следующие рекомендации:

1 Заведите личный дневник, где будут расписаны ваши цели и задачи, а также план действий, которые вы должны выполнить для их достижения;

2 Грамотно распределить свой порядок дня. Это повышает продуктивность.

3 Делайте себе небольшие перерывы между занятиями. Это поможет вам чувствовать себя менее напряженным и подавленным, а особенно облегчит поддержание последовательности и дисциплины в учебе.

4 Уберите все гаджеты. Это укрепляет вашу способность самостоятельно справляться со сложными задачами и избавляет от желания немедленно отвлечься.

ЛИТЕРАТУРА

1 Куракбаева А.С. Контент-анализ компонентов структуры профессиональных способностей обучающихся. Научный журнал «Хабаршы – Вестник - Journal of Educational Sciences» КазНУ имени Аль-Фараби, Серия «Педагогические науки», №2 (71), - Алматы: «Казак Университеті», 2022. С.28-40.

2 Леонтьев Д.А. Самоактуализация как движущая сила личностного развития: Историкокритический анализ // Современная психология мотивации / Под ред. Д.А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002. С. 13–46.

3 Ryan R.M., Deci E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a selfdetermination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. Contemporary Educational Psychology, 61, 101860.

4 Виктор Врум. Труд и мотивация. Москва, 1964. С. 331.

5 Омарова М.К. Динамика учебной мотивации студентов в процессе изучения курса/ М.К. Омарова, Н.В. Мирза // Аксиологические аспекты воспитания молодежи сквозь призму цифровой трансформации образовательного процесса: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (Караганда–Москва, 17 марта 2023 г.) – 2023. – с.209-213.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ УСПЕШНОСТИ И НЕУДАЧНОСТИ

БОРУМБАЕВ А. С.
учащийся 10 класса, Средняя общеобразовательная школа №21, г. Экибастуз
ЕЛУБАЕВА Ж. О.
учитель русского языка и литературы, Средняя общеобразовательная школа №21, г. Экибастуз

В современном обществе успех рассматривается как один из ключевых показателей личностной и профессиональной состоятельности человека. При этом неудачи часто воспринимаются как свидетельство недостаточной компетентности или слабости, что формирует у людей страх перед ошибками и снижает их активность [1, с. 112]. Психология как наука изучает не только объективные факторы, влияющие на успех или неудачу, но и внутренние психологические механизмы, определяющие, каким образом человек реагирует на вызовы и достигает поставленных целей[3, с. 54].

Тема психологических причин успешности и неудачности представляет особую значимость в условиях возрастающей конкуренции, высокой скорости изменений и неопределенности будущего. Понимание роли мотивации, самооценки, эмоционального интеллекта и стрессоустойчивости позволяет более глубоко осознать, почему одни люди достигают выдающихся результатов, а другие сталкиваются с систематическими трудностями [2, с. 45].

В психологии **успех** и **неудача** – это не просто результаты наших действий, а сложные переживания, которые по-разному влияют на нашу жизнь. Успех – это достижение поставленной цели, а неудача – её недостижение. Однако психологи рассматривают эти понятия гораздо шире, учитывая, как мы их воспринимаем, объясняем и что чувствуем по этому поводу [5, с. 64].

Теории, объясняющие успех и неудачу

Существует несколько основных психологических теорий, которые помогают понять эти явления.

1. Теория атрибуции

Эта теория, разработанная Фрицем Хайдером и Бернардом Вайнером, объясняет, как мы приписываем причины своих успехов и неудач. Например, если человек сдал экзамен на отлично, он может объяснить это своим усердием, способностями или просто везением. То же самое происходит и с неудачей: кто-то считает, что плохо подготовился, а кто-то – что задание было слишком сложным.

Важно то, кому мы приписываем причину:

Внутренние причины (свои способности, старание). Если человек считает, что успехи зависят от его внутренних качеств, это укрепляет его уверенность в себе [7, с. 174].

Внешние причины (сложность задания, удача, помощь других). Если успехи объясняются внешними факторами, это может снизить чувство контроля над ситуацией.

2. Теория самоэффективности

Альберт Бандура, создатель этой теории, утверждал, что **самоэффективность** – это вера человека в свою способность достичь цели. Высокая самоэффективность помогает человеку справляться с трудностями и не сдаваться после неудач, потому что он верит в свои силы [8, p. 82]. Если у человека низкая самоэффективность, даже небольшой провал может вызвать у него сильное разочарование.

3. Теория мотивации достижения

Согласно этой теории, люди делятся на два типа:

• Те, кто **стремится к успеху**. Их мотивирует радость от победы, они готовы рисковать и преодолевать трудности.

• Те, кто **избегает неудачи**. Они боятся провала, поэтому предпочитают легкие задачи, где успех гарантирован, или, наоборот, очень сложные, где провал не будет выглядеть постыдным [9, с. 255].

Как успех и неудача влияют на нас

• Успех и неудача оказывают глубокое воздействие на нашу психику и поведение.

• Положительное влияние успеха:

• Повышает самооценку. Когда мы достигаем цели, мы чувствуем себя более ценными и способными.

• Укрепляет веру в себя. Успех подтверждает, что мы можем влиять на свою жизнь.

• Мотивирует. Достижение одной цели вдохновляет нас на постановку новых, более амбициозных задач.

• Негативное влияние неудачи (если её неправильно воспринимать):

• Снижает самооценку. Частые неудачи могут привести к ощущению собственной неполноценности.

• Вызывает страх. Страх провала может парализовать человека, заставляя его избегать новых вызовов.

• Приводит к пессимизму. Если человек считает, что он не способен на успех, он перестает даже пытаться [5, с. 72].

Однако неудача может быть и полезной, если к ней относиться правильно. Психологи считают, что неудача - это не конец, а ценный опыт, который помогает нам учиться, развиваться и находить новые пути к цели. Она может стать катализатором для роста, если человек воспринимает её как временное препятствие, а не как окончательный приговор.

Таким образом, успех и неудача в психологии - это не просто конечные точки, а непрерывные процессы, связанные с нашими мыслями, чувствами и убеждениями. Важно не столько то, что с нами происходит, сколько то, как мы это объясняем и как реагируем. Умение принимать успехи с благодарностью, а неудачи - как уроки, помогает нам сохранять психологическую устойчивость и двигаться вперёд.

Влияние самооценки и самопринятия на жизненные результаты

Самооценка: взгляд на себя

Самооценка – это наше оценочное суждение о собственной ценности, способностях и значимости. Она формируется на основе нашего опыта, сравнения с другими и обратной связи от окружающих. Самооценка может быть:

• Высокая и адекватная: Человек реалистично оценивает свои сильные и слабые стороны, верит в себя и свои возможности, но при этом понимает, что может ошибаться.

• Завышенная: Человек переоценивает свои способности, не видит своих недостатков и может быть высокомерным.

• Заниженная: Человек недооценивает себя, сомневается в своих силах, боится неудач и склонен к самокритике [5, с. 101].

Заниженная самооценка – одно из главных препятствий на пути к успеху. Человек с низкой самооценкой не решается на новые шаги, избегает вызовов и часто отказывается от возможностей, потому что заранее уверен в своем провале. Он может обладать огромным талантом, но его страх и неуверенность не дают ему проявить себя.

Самопринятие*: отношение к себе*

Самопринятие – это безусловное и безоценочное отношение к себе, включая все свои достоинства и недостатки. Это не значит, что мы не стремимся стать лучше. Это означает, что мы не ненавидим себя за свои ошибки и слабости. Самопринятие позволяет нам относиться к себе с добротой и состраданием, даже когда мы терпим неудачу.

Человек с высоким самопринятием не зацикливается на промахах, а использует их как уроки для роста. Он понимает, что ошибки – это часть человеческого опыта, и не считает себя из-за них «плохим». Самопринятие освобождает нас от разрушительной критики и позволяет сосредоточиться на развитии.

Связь самооценки и самопринятия с жизненными результатами

Самооценка и самопринятие напрямую влияют на наши жизненные результаты.

Высокая, адекватная самооценка и самопринятие дают нам смелость пробовать новое, общаться с людьми, рисковать и не бояться быть отвергнутыми. Это позволяет нам максимально использовать свой потенциал.

Заниженная самооценка и низкое самопринятие, наоборот, ограничивают нас. Человек может быть гением, но из-за неуверенности так и не покажет миру свои способности.

Стресс и управление им

Стресс – это естественная реакция организма на внешние или внутренние раздражители (стрессоры), которая готовит тело к борьбе или бегству. Небольшой стресс может быть полезен, так как он мобилизует наши ресурсы и повышает концентрацию. Однако хронический или сильный стресс разрушителен. Он приводит к эмоциональному выгоранию, проблемам со здоровьем и снижению продуктивности [2, с. 132].

Умение управлять стрессом – это набор стратегий и навыков, которые помогают нам справляться со стрессовыми ситуациями. Эти стратегии можно разделить на несколько групп:

• **Физические:** физические упражнения, правильное питание, достаточный сон, дыхательные практики.

• **Психологические:** медитация, ведение дневника, общение с близкими, хобби, поиск позитивных аспектов в ситуации.

• **Поведенческие:** планирование, делегирование задач, отказ от перфекционизма.

• **Связь между ЭИ и управлением стрессом**

• Эмоциональный интеллект – это основа эффективного управления стрессом.

• **Самосознание** помогает нам распознать, что мы находимся в состоянии стресса, и понять, какие именно эмоции (тревога, страх, гнев) его вызывают. Осознав это, мы можем приступить к управлению ими.

• **Саморегуляция** позволяет нам не поддаваться стрессу. Вместо того чтобы паниковать, человек с высоким ЭИ может сделать глубокий вдох, проанализировать ситуацию и найти способ её решить.

• **Социальная осведомленность** помогает нам понять, что стресс может быть вызван не только нашими, но и чужими эмоциями. Мы можем избегать конфликтных ситуаций или, наоборот, поддержать другого человека, тем самым снизив уровень общего напряжения.

• **Управление отношениями** позволяет нам обратиться за поддержкой к друзьям или близким, что является одним из самых эффективных способов снятия стресса.

• **Мотивация** помогает нам видеть в стрессовых ситуациях не только угрозу, но и возможность для роста. Это позволяет сохранять оптимизм и не опускать руки [2, с. 95].

Таким образом, развитие эмоционального интеллекта – это прямой путь к более эффективному управлению стрессом и достижению успеха в любой сфере жизни. Это позволяет нам не просто реагировать на события, а осознанно их проживать и использовать себе во благо.

В связи с вышеизложенными утверждениями, мы провели исследование, результаты которого показали, что большинство опрошенных (60-80 % по отдельным вопросам) обладают достаточно высоким уровнем самооценки, что проявляется в уверенности в достижении целей и готовности браться за новые задачи. При этом у половины респондентов присутствует страх ошибки, что может сдерживать инициативность. Почти все участники (9 из 10) осознают важность самооценки для жизненного успеха. Можно сделать вывод, что высокий уровень самооценки способствует академической и потенциальной профессиональной успешности, повышая активность, уверенность и устойчивость к трудностям. Однако для достижения максимальных результатов необходимо снижать страх ошибок и развивать навыки самопринятия. В ходе исследования мы всесторонне рассмотрели психологические аспекты успеха и неудачи, а также их влияние на жизнь человека и

пришли к выводу, что успех – это не только достижение цели, но и сложный психологический процесс, который ведет к личностному росту и повышению самооценки. И наоборот, неудача является неотъемлемой частью жизни, и для ее преодоления необходимо развивать такие навыки, как мотивация, целеполагание, адекватная самооценка, эмоциональный интеллект и стрессоустойчивость. Мы показали, как такие известные личности, как Уолт Дисней, Дж.К. Роулинг и Майкл Джордан, смогли преодолеть психологические барьеры и неудачи. Их истории доказывают важность внутренней силы и настойчивости на пути к успеху. Таким образом, достижение успеха зависит не только от способностей, но и от психологической готовности к преодолению трудностей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абрамова, Г. С. Практическая психология. - М.: Академический проект, 2001. - 480 с.

2 Гоулман, Д. Эмоциональный интеллект. - М.: АСТ, 2017. - 544 с.

3 Казахстанская психология: история и современность. Учебное пособие. / Под ред. Р. К. Изаковой. - Алматы: Қазақ университеті, 2015. - 320 с.

4 Намазбаева, Ж. И. Психология: учебник. - Алматы: КазНУ, 2012. - 350 с.

5 Франкл, В. Человек в поисках смысла. - М.: Прогресс, 1990. - 368 с.

6 Фриц Хайдер. Психология межличностных отношений. — М.: Аспект Пресс, 2000. — С. 85–102.

7 Bernard Weiner. An Attributional Theory of Motivation and Emotion. — New York: Springer, 1986. — P. 159–185.

8 Albert Bandura. Self-Efficacy: The Exercise of Control. — New York: W.H. Freeman, 1997. — P. 3–22, 79–113.

9 Дэвид Макклелланд. Мотивация человека. — СПб.: Питер, 2007. — С. 243–270.

10 William James. The Principles of Psychology. — New York: Holt, 1890. — P. 291–305.

НОМОФОБИЯ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

ВАЛЯВКА А., ИСКОВА В.
учащиеся 7 «А», Школа-гимназия №24 многопрофильного направления, г. Экибастуз

Аннотация. В статье представлены результаты исследования учащихся 7 классов Школы-гимназии №24 с целью определения уровня зависимости от сотового телефона. Номофобия – это новое явление в психологии подростков. Оно заключается в тревожности, которую испытывают подростки при отсутствии телефона, нарушением сна, изменением поведения при частом использовании смартфонов[1, 119]. влияющих на её формирование. Установлено, что значительная часть подростков испытывает тревожность при отсутствии мобильного устройства. Определены поведенческие особенности, связанные с частотой использования смартфона и его применением перед сном. Предложены рекомендации по профилактике номофобии.

Ключевые слова: номофобия, подростки, цифровая зависимость, тревожность, сотовый телефон, поведение.

Введение. В последние годы наблюдается влияние мобильных устройств на поведение подростков, для которых смартфон становится не только средством связи, но и важным элементом социальной и личной идентичности.

Одним из проявлений зависимости от цифровых технологий является номофобия – состояние тревоги, возникающее при отсутствии доступа к мобильному телефону. Данный феномен всё чаще рассматривается как одна из форм поведенческой зависимости [1,120].

Актуальность исследования обусловлена ростом числа подростков, испытывающих психологический дискомфорт без телефона, что негативно сказываться на их эмоциональном состоянии, учебной деятельности и межличностных отношениях.

Цель исследования – выявить уровень распространённости номофобии среди учащихся и определить факторы, влияющие на её развитие.

Гипотеза исследования заключается в том, что большинство подростков демонстрирует признаки номофобии, связанные с высокой интенсивностью использования мобильных устройств.

Теоретические основы исследования. Номофобия рассматривается как разновидность зависимости, формирующаяся

в условиях постоянного взаимодействия с цифровыми технологиями. Исследователи связывают её развитие с несколькими ключевыми факторами.

Во-первых, важную роль играет теория технологической зависимости, согласно которой регулярное использование гаджетов формирует устойчивую потребность в их применении.

Во-вторых, значительное влияние оказывает социальный фактор. Подростки активно используют телефоны для общения, получения одобрения или признания, а также поддержания социальных связей. Отсутствие доступа к этим каналам вызывает чувство изоляции.

В-третьих, номофобия связана с повышенным уровнем тревожности. Телнфон становится средством снижения внутреннего напряжения, а его отсутствие, напротив, усиливает тревогу.

Кроме того, формирование зависимости объясняется с позиции когнитивно-поведенческого подхода, в рамках которого ключевую роль играют привычки и автоматизированные действия, такие как постоянная проверка уведомлений [1, 119].

Таким образом, номофобия представляет собой комплексное явление, включающее психологические, социальные и поведенческие компоненты.

Методология исследования. Эмпирическое исследование проводилось среди учащихся 7 классов. В опросе приняли участие 54 человека, из них 26 мальчиков и 28 девочек.

Основным методом исследования стало анкетирование. Вопросы были направлены на выявление:

– времени использования смартфона;
– частоты проверки устройства;
– наличия тревожности при отсутствии телефона;
– использования смартфона перед сном.

Обработка данных осуществлялась с применением методов количественного и сравнительного анализа.

Результаты исследования. Анализ полученных данных показал высокий уровень вовлечённости подростков в использование мобильных устройств**.**

Почти половина опрошенных (48,1 %) проводит с телефоном более 5 часов в день, тогда как только 20,4% используют его менее 2 часов. Это свидетельствует о высокой интенсивности цифрового взаимодействия.

Частота обращения к телефону также оказалась значительной: более половины учащихся (53,7 %) проверяют телефон свыше 20 раз в день. Это указывает на формирование устойчивой поведенческой привычки.

Основные занятия подростков в телефоне.

1. Социальные сети – 80-90 %
– Общение с друзьями (чаты, комментарии)
– Просмотр коротких видео (например, TikTok, Instagram)
– Публикация сторис и постов
2. Просмотр видео и стриминг – 70 %
– Видео на YouTube
– Фильмы и сериалы
– Стримы блогеров и геймеров
3. Игры – 60 %
– Мобильные игры (онлайн и офлайн)
– Популярны соревновательные и многопользовательские игры
4. Общение (мессенджеры) – 85 %
– Переписка и звонки через WhatsApp, Telegram
– Групповые чаты с друзьями и одноклассниками
5. Учёба – 40-50 %
– Поиск информации
– Просмотр обучающих видео
– Использование онлайн-платформ
6. Музыка – 65 %
– Прослушивание треков через стриминговые сервисы
– Создание плейлистов
7. Онлайн-покупки и сервисы – 20-30 %
– Заказ еды
– Покупка товаров

Особое внимание заслуживает тот факт, что 85,2 % подростков пользуются телефоном перед сном. Данная привычка может негативно влиять на качество сна и общее психоэмоциональное состояние.

Наиболее важным результатом стало выявление уровня тревожности: 81,5 % учащихся испытывают дискомфорт при отсутствии телефона. Это подтверждает наличие выраженных признаков номофобии.

Сравнительный анализ показал, что девочки чаще демонстрируют признаки зависимости, чем мальчики, что связано с более активным использованием социальных сетей.

Обсуждение результатов. Полученные данные подтверждают гипотезу [2,15] исследования и согласуются с современными научными представлениями о влиянии цифровой среды на подростков.

Высокая частота использования телефонов и выраженная тревожность свидетельствуют о формировании поведенческой зависимости. При этом важную роль играет не только количество времени, но и характер использования устройства**.**

Таким образом, номофобия является не только индивидуальной, но и социальной проблемой, требующей комплексного подхода к её решению.

Рекомендации. Для снижения уровня номофобии среди подростков рекомендуется:

– ограничивать время использования смартфона;

– вводить периоды отказа от гаджетов;

– снижать использование устройств перед сном;

– развивать навыки самоконтроля;

– повышать уровень информированности родителей и подростков о последствиях цифровой зависимости.

Заключение

Номофобия представляет собой актуальную проблему современной психологической науки. Проведённое исследование показало, что значительная часть подростков подвержена данной форме зависимости.

Полученные результаты подтверждают необходимость разработки профилактических мер, направленных на формирование здорового отношения к использованию цифровых технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ханагян Т. А. Номофобия как угроза информационно-психологической безопасности личности студентов. // Весник Сибирского государственного университета путей сообщения: Гуманитарные исследования №4 (27) стр. 119-126.

2 Хансен А. На цифровой игле. Влияние гаджитов на наши привычки, мозг, здоровье. Москва: Группа Компаний «РИПОЛ классик».

3 Солдатова Г. У., Рассказова Е. И. Цифровая социализация подростков / /Психологическая наука и образование. — 2017. — Т. 22, № 5. — С. 5–15.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ ИГРОВОЙ ПЛОЩАДКИ ДЛЯ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА В СИСТЕМЕ ГОРОДСКОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

ЖЫЛҚАЙДАР Ж. Ж.
школьница, НИШ ЕМН, г. Павлодар
НУРАШЕВА М. Д.
школьница, НИШ ЕМН, г. Павлодар

Современные города должны быть удобными и доступными для абсолютно всех людей, которые в них живут. Сейчас очень важно развивать инклюзивную среду, чтобы каждый человек имел равные возможности. Детская площадка в этой системе занимает особое место. Это не просто набор качелей и горок, а первая маленькая модель большого мира. Именно здесь ребенок учится общаться с другими, пробовать разные социальные роли, активно двигаться и узнавать мир через прикосновения и звуки.

Однако для детей с аутизмом обычные городские площадки часто становятся серьезным испытанием. Там бывает слишком шумно, слишком много ярких красок или непонятных конструкций. Это может напугать ребенка или вызвать у него сильный стресс. Обычные игровые комплексы часто строят, не учитывая, что таким детям нужен порядок, предсказуемость и возможность иногда побыть в тишине.

Современный подход к строительству говорит о том, что площадка – это сложная система, где каждая деталь должна помогать ребенку. Каждая лесенка или панель должна как бы «подсказывать» ребенку, как с ней играть и что делать дальше.

В нашем проекте мы изучаем именно такие площадки как важную часть города. Мы хотим понять, какие правила и принципы помогут построить идеальное место для детей с особенностями развития. Наша главная цель – создать проект площадки, которая будет безопасной и комфортной для всех, чтобы дети могли играть вместе и не мешать друг другу.

Чтобы этого добиться, мы поставили перед собой несколько задач. Сначала мы посмотрим, как такие площадки строят в других странах, и изучим строгие правила безопасности. Потом мы проведем опрос и узнаем, что обычные люди думают об инклюзивных парках. В конце мы нарисуем подробную модель площадки, выберем самые лучшие и долговечные материалы

(дерево, пластик или металл) и напишем инструкцию о том, как правильно за ней ухаживать и проверять ее исправность.

Современные подходы к инклюзивному проектированию. Современный город – это не просто бетон и стекло, это место, где каждый житель должен чувствовать себя принятым. Особую роль здесь играют детские площадки. Это первая «школа жизни», где ребенок учится общаться, двигаться и познавать мир. Однако для детей с особенностями развития (например, с аутизмом) обычная площадка часто превращается в полосу препятствий: слишком ярко, слишком шумно, слишком непредсказуемо.

Наша задача – создать **инклюзивное пространство**, которое не пугает, а помогает. Мы опираемся на мировой опыт:

США (стандарт ADA): строгие правила доступности – широкие проходы для колясок и «тихие зоны» для отдыха.

Дания (мягкий урбанизм): использование натурального дерева и спокойных цветов, чтобы не перегружать мозг ребенка лишними стимулами.

Казахстан: мы только начинаем этот путь, внедряя такие решения в новых парках крупных городов, и наш проект – шаг в это будущее.

Надёжность и комфорт начинаются там, где их не видно – под ногами. Настоящая площадка – это сложный «слоеный пирог»:

Основание: Плотно уплотненный грунт и песчано-гравийная подушка (до 200 мм) для отвода воды.

Стабилизация: Бетон марки **B20**, который держит форму годами.

Безопасный слой: Амортизирующее резиновое покрытие. Если высота горки 1.5 метра, толщина «резины» должна быть не меньше 50 мм. Это гарантирует, что даже при падении ребенок не получит травму.

Идеальная площадка делится на три смысловые зоны:

Зона драйва: для бега, прыжков и активных игр.

Зона фокуса: спокойные игры с песком, тактильные панели и качели с плавной амплитудой.

Зона тишины: уютные уголки из дерева или пластика, где можно спрятаться от суеты и восстановить силы.

Мы проектируем по строгим стандартам (**ГОСТ и EN 1176**). Это значит:

Никаких «ловушек»: ни один палец или голова ребенка не застрянут в конструкциях.

Никаких острых углов: только плавные линии и порошковое покрытие металла.

Свободные зоны: вокруг каждого элемента (особенно качелей) оставлено пустое пространство для безопасного движения.

Психолого-педагогические основания проектирования. Сенсорная интеграция как базовый принцип проектирования. A. Jean Ayres рассматривала сенсорную интеграцию как способность нервной системы организовывать поступающие раздражители.

Для детей с РАС характерны нарушения в обработке следующих сигналов: вестибулярных; тактильных; проприоцептивных; слуховых.

Вестибулярная стимуляция реализуется через: качели-гнездо; вращающиеся платформы; балансировочные мосты.

Воздействие: формирование пространственного контроля; развитие саморегуляции; снижение моторной тревожности.

Проприоцептивная нагрузка формируется через: лазательные элементы; сопротивляющиеся канаты; наклонные платформы.

Эффект: улучшение схемы тела; повышение устойчивости поведения.

Недостаток организованной стимуляции вызывает сенсорную депривацию. Избыточное раздражение приводит к: аффективным реакциям; избеганию пространства; отказу от взаимодействия. Поэтому игровая среда должна обеспечивать дозированную стимуляцию.

Методология и результаты социологического исследования. Организация исследования: был проведён структурированный опрос 105 респондентов. Состав выборки: родители детей дошкольного возраста – 40; педагоги – 33; студенты педагогических специальностей – 32.

Ключевые результаты. Большинство респондентов отметили, что современные игровые пространства: не имеют зон сенсорного восстановления; не учитывают особенности детей с РАС; создают повышенный риск травматизма. Результаты опроса:

Интерпретация. Особый интерес представляет высокий показатель поддержки совместной игры. Это подтверждает, что инклюзивный кластер воспринимается как социально необходимый элемент городской среды.

Проектировочные решения. Пространственное зонирование как инструмент поведенческой регуляции. Проектирование инклюзивной игровой площадки для детей с расстройствами аутистического спектра требует не только размещения игровых элементов, но и формирования пространственной логики, обеспечивающей предсказуемость среды. Для детей с РАС пространственная неопределённость часто становится фактором тревожности, поскольку нарушение ожидаемой структуры пространства приводит к сенсорной перегрузке и отказу от взаимодействия с объектами среды.

В связи с этим предлагается использовать принцип линейно-кластерного зонирования, при котором каждая функциональная зона отделяется визуально и пространственно, но при этом сохраняется возможность свободного перехода между ними.

Функционально территория площадки подразделяется на: активную двигательную зону; сенсорную исследовательскую зону; тихую восстановительную зону; буферные переходные маршруты. Буферные маршруты выполняют функцию пространственного смягчения между зонами различной интенсивности.

Активная зона как пространство контролируемой моторной нагрузки. Активная зона предназначена для формирования крупной моторики, пространственной координации и развития двигательной инициативы. Основные элементы: горка с низкой стартовой платформой; качели типа «гнездо»; балансировочная дорожка; низкие лазательные конструкции.

При проектировании активной зоны учитывается принцип аффорданса: каждый объект должен интуитивно сообщать ребёнку способ безопасного взаимодействия.

Высота горки ограничивается диапазоном 1,0-1,5 м, поскольку согласно ГОСТ Р 52169-2012 при превышении данной высоты резко увеличиваются требования к амортизационному покрытию и зонам безопасности. Боковые ограждения горки проектируются не менее 120 мм выше уровня поверхности скольжения. Угол наклона спусковой поверхности выбирается в пределах 30–35°, что обеспечивает плавное снижение скорости движения ребёнка.

Сенсорная зона как среда регулируемой стимуляции. Сенсорная зона выполняет ключевую роль в организации адаптивной среды для детей с аутизмом. В отличие от активной зоны, здесь стимулируется: тактильное восприятие; мелкая моторика; концентрация внимания; исследовательская активность.

Состав сенсорной зоны включает: панели различной фактуры; вращательные модули с ограниченной амплитудой; дорожки переменной текстуры; модули сенсорного контакта с мягким сопротивлением.

Тактильные панели должны содержать поверхности: гладкие; рельефные; мягкие; шероховатые. При этом крайне важно избегать хаотичного сенсорного перенасыщения: каждая панель должна содержать ограниченное число текстур.

Тихая зона как элемент сенсорной декомпрессии. Тихая зона является обязательным компонентом площадки, поскольку у детей с РАС может возникать необходимость временного снижения сенсорной нагрузки. С инженерной точки зрения тихая зона выполняет функцию локального акустического фильтра. Для этого используются: частично закрытые деревянные модули; полукруглые панели звукопоглощения; мягкие акустические поверхности. Рекомендуемое расположение тихой зоны – периферийная часть площадки, визуально отделённая от активного центра. Высота ограждающих элементов: 1,2-1,4 м. Материалы: многослойная древесина; панели с внутренним шумопоглощающим слоем; мягкие тактильные покрытия. Такая конфигурация позволяет снизить уровень внешнего акустического воздействия.

Безопасность кроется в деталях. Чтобы исключить любые травмы, все элементы конструкции подчиняются правилу «мягкого радиуса»:

Скругление углов: не менее **3 мм**. Никаких острых кромок или зазубрин.

Высотные лимиты: Для малышей высота игровых башен ограничена **1,5 м**, а балансиры (бревна, кочки) не должны подниматься выше **0.2 м** от земли, чтобы падение было неопасным.

Каждый игровой элемент имеет свою «ауру» – пространство, в котором не должно быть препятствий:

Качели: свободный коридор минимум **2 метра** спереди и сзади.

Горки: зона выхода (приземления) – не менее **1,5 метра**.

Площадка проектируется по принципу **«прозрачной среды»**. Она должна полностью просматриваться из любой точки. Это критически важно:

Для ребёнка: снижает риск потеряться или испугаться «закрытого» пространства.

Для взрослых: позволяет легко контролировать ситуацию, не мешая самостоятельной игре. 6.4 Эксплуатация: Как сохранить площадку живой?

Инженерный проект не заканчивается стройкой. Чтобы площадка оставалась безопасной, необходим четкий график:

Каждый день: Осмотр покрытия на наличие мусора или повреждений.

Раз в неделю: Проверка затяжки болтов и всех подвижных креплений.

Раз в сезон: Глубокая проверка состояния дерева, металла и пластика. Инклюзивная площадка – это не просто набор аттракционов, а сложная инженерно-педагогическая система. Здесь каждый элемент работает сразу в трех направлениях:

Защита: строгие ГОСТы и мягкие покрытия.

Развитие: сенсорные панели и зоны активности.

Общение: возможность для всех детей играть вместе.

Использование принципов предсказуемости и безопасности позволяет нам строить город нового поколения – город, где комфортно абсолютно каждому.

ЛИТЕРАТУРА

1 EN 1177. Impact Attenuating Playground Surfacing. Safety Requirements and Test Methods.

2 Ayres A. J. Sensory Integration and Learning Disorders. — Los Angeles: Western Psychological Services, 1972.

3 Frost J. Play and Child Development. — Upper Saddle River: Pearson, 2010.

4 Moore R. Inclusive Outdoor Environments. — Berkeley: MIG Communications, 1999.

5 Prellwitz M. Accessibility in Playgrounds. — Stockholm: KTH Royal Institute of Technology, 2007.

6 Закон Республики Казахстан «О науке».

7 СТ РК. Игровое оборудование для детских площадок. Требования безопасности.

8 Sherratt D. Autism and Space Perception. — London: Routledge, 2013.

9 Бордовская Н. В. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2011.

10 Международные исследования инклюзивной урбанистики.

ҚАЗІРГІ МУЛЬТФИЛЬМДЕРДІҢ БАЛА ПСИХОЛОГИЯСЫНА ӘСЕРІ

ЗЕНОВА А.
6 сынып, Қоскөл жалпы орта білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар обл.
БАЙМАГАМБЕТОВА Д. Ш.
ғылыми жетекші, педагог-психолог,Қоскөл жалпы орта білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар обл.

Мультфильмдер – қазіргі таңда балалардың сүйікті ісіне айналды. Тіпті мультфильмді мүлдем көрмейтін балалар санаулы ғана болар. Анимациялық шығармалар балалардың көңілін көтеріп қана қоймай, жас жеткіншектің өмірге деген көзқарасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Дегенмен қазір мультфильмдердің бәрі бірдей емес, сәйкесінше әсері де бірдей болмасы анық. Кейбірі тәрбиелік мәнге ие болып, құндылықтарды бойға сіңіруге септігін тигізсе, енді бірі балаларға кері әсерін тигізуі әбден мүмкін. Осы орайда мультфильмдердің балаларға тигізер жақсы немесе жаман әсерін талдап көрейік.

Мультфильмдер баланың ой-санасының қалыптасуына көмектеседі. Ондағы кейіпкерлер, оқиғалар мен сюжеттер балаға тәлім-тәрбие жағынан үйретеді. Мысалы, «Мұзды Дәуірі» – көпшілікке танымал анимациялық мультфильм. Бұл мультфильмде жануарлардың достығы, тату-тәтті өмір сүруі, бір-біріне әрқашан демеу беруге деген ұмтылыстары балалардың бойында жақсы әсер қалыптастырады. Мұнда экологиялық мәселелерді де қозғайды. Ал бұл балалардың қоршаған ортаны сақтауына, жауапкершілігін арттыруына ықпал етеді. 2009 жылы жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша, мультфильмдер балалардың жеке басын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Зерттеуге қатысқан 1000 баладан сұрау нәтижесінде, 63 % балалар мультфильмдердің оларға жақсы әсер етіп, маңызды құндылықтарды үйреткенін айтқан [1,76б].

Мультфильмдер: балалар үшін теріс әсері де бар. Әрине кез келген мультфильмдерді тәрбиелік құндылықтарға толы деп айту қиын. Ондағы теріс жайттар экран артындағы балаға әсер етеді. Мысалы, зорлық-зомбылықты көрсететін, дөрекі әрекеттерді дәріптейтін мультфильмдер жасөспірімдер мен балалардың мінез — құлқына теріс ықпал етуі мүмкін. 2021 жылы әлемдік балалар арасында жүргізілген зерттеуге сәйкес, мультфильмдер мен анимацияның ішіндегі зорлық-зомбылық деңгейі күн өткен сайын жоғарылап келе жатқаны байқалды. Статистика бойынша,

3-8 жас аралығындағы балалардың 70 пайызы өздері көрген мультфильмдердегі кейіпкерлердің қиянат жасау әрекеттерін қайталауға ұмтылғандығы анықталған.

Бұл мультфильмдердегі теріс іс-әрекеттер баланың тікелей психологиясына кері әсерін береді. Американдық психолог Джулия Вулф пен Линда Лейберманның жүргізген зерттеуі бойынша, балалар күн өткен сайын мультфильмдерді орта есеппен 2-3 сағат көреді екен. Бұл уақыттың жартысынан көбі зорлық-зомбылықты насихаттайтын мультфильмге жұмсалады. Ал балалардың мультфильмдерді көру ұзақтығы бойынша , «American Academy of Pediatrics» зерттеуіне сәйкес, балалар үшін мультфильмдердің көру уақыты тәулігіне екі сағаттан аспауы керек. Себебі көптеген балаларда мультфильмдерді көру ұзақтығына байланысты сөйлеу жүйесі артта қалып қойып жатады. Сонымен қатар ұзақ уақыт теледидар алдында отыру көз жанарына, ұйқының бұзылуына алып келеді [2,55б].

Мультфильмдер – балалардың дүниетанымын қалыптастыруда маңызды құрал болып табылады. Олар балаларға жақсы құндылықтарды үйретіп, әлемді тануға көмектеседі. Әлемде көптеген мультфильмдер бар, бірақ олардың барлығы бірдей балаларға жағымды әсер қалдыратынына кепілдік бермейді. Жақсы әсер қалдыру үшін мультфильмдер баланың ақыл-ойын, бойындағы құндылықтарын дамытуға негізделуі тиіс. Ал теріс әсерді болдырмау үшін, балаларға арналған мультфильмдердің мазмұнына ерекше назар аударылып, оларды балаға ұсынбас бұрын жан-жақты зерттеп, тексерген жөн.

Американдық зерттеушілер теледидар көрермендерін басым бөлігі балалар мен жасөспірімдер екенін дәделдеген. Олардың пікіріне назар аударсақ, әр бала шамамен өз уақытының 30 пайызын экран алдында өткізеді екен. Осыған орай зерттеушілер баланың мектепке барғанша 5 мың сағат, мектеп бітіргенге дейін 19 мың сағат теледидар алдында отыратынын да дәлелдеген. Сонымен қатар шамамен балаларымыз күніне 17 өлім, 37 мейірімсіздікке толы көріністерді көреді екен. Осыдан-ақ өз балаңыздың дүниетанымы мен жүйке жүйесінің қалыптасуына теледидардың қаншалықты әсер етіп жатқанын аңғаруға болады. Бүлдіршіндердің теледидардан көріп тамашалайтын туындылардың басым бөлігін мультфильмдер құрап отыр.

Балалардың бірі үстеріне жамылғы жамылып, «Черный плащ» болып зыр жүгіріп, айғайлап жатса, бірі «Ниндзя-Черепаха» болып, қылышын шығарып, енді бірі «Супермен» болып, алқымыңнан алады, тағы бірі «Өрмекші адам» болып тыным таппайды.

Мұның себебі де жоқ емес. Өйткені олардың сана-сезімін, бүтін психологиясын не адам бейнесіндегі емес, не құбыжық емес қалыптағы бейнелер жау¬лап алған. Ал оған тосқауыл боларлық дең¬гейдегі ұлттық өнімдеріміз жоқтың қасы.

Батыстан келіп жатқан анимациялық фильмдер жас ұрпағымыздың санасын улауда. Қайсыбір шетелдік мультфильмді қарасаңыз да балаларды қызықтыру үшін барлық жағдайды ойластырған. Тіпті балалар түгілі ересектердің өзін еріксіз баурап алады. Осыдан барып сана-сезімі, өзіндік ұстанымы әлі қалыптасып үлгермеген балалардың мінез-құлқында өзгерістер пайда болады. Күндіз-түні жағымсыз әсердегі фильмдер мен ағыл-тегіл ағылған қанды көріп, содан тәрбие алып өскен ұрпақ не болмақ?

Санау түгілі өз есімін айта алмайтын бала мультфильмдер тоғысқан арнаның қаншасыншы екенін де көзді жұмып табатын дәрежеге жеткен. Көзін тырнап ашып, теледидарға телміреді. Онда да балаларға арналған жалғыз арна «Балапанды» қарап та қоймайды. Көретіні – шетелдік «TiJi», «Nickelodeon», «Cartoon Network», «Gulli», «Boomerang», «Карусель», «Disney канал», «Multimania», «Детский мир» сынды телеарналар. Қарапайым, жасына лайықты ойындарыңды менсінбейді. Міндетті түрде атыс-шабыс, бір-бірін өлтірген, соққыға жыққан ойындарды ғана ойнайды.

Мультфильмдер туралы жазбастан бұрын бірқатар шетелдік туындыларды зерттеп көріп шықтым. Алғашқылардың бірі – «Наруто» анимациялық фильмі. Режиссерлердің фильмді барынша әсерлі етуге тырысқаны көрініп-ақ тұр. Қызылды-жасылды. Көркем. Бірақ кімнің кім екенін болжап болмайсың. Бірімен-бірі атысып-шабысып жатқандар. Қан-жоса болып жатқан адам деуге келмейтін – «құбыжықтар». Не керек әйтеуір аяғына дейін әзер шыдамым жетті. Мұнан кейін көп балалардың сүйікті туындысына айналған «Спанч Бобқа» көз тіктім. Шындығын айтсам, бұл туындыны аяғына дейін көруге шыдамым жетпеді. Мән-мағынасы, айтар ойы да беймәлім, оқиға сюжеті де қызығарлық емес. Тіпті кейіпкерлерінің кескін-келбеті де түсініксіз. Жалпы шығарма мазмұнында іліп-алар дүние жоқ деуге болады. Әйтеуір оспадар күлкі мен мағынасыз әңгімеге толған. Мұнан кейін әйгілі «Шректі» тамашаладым. Рас, мультфильмнің оқиғалар желісі қызық. Тіпті өзің де соның ішіне қалай еніп кеткеніңді аңғармай қаласың. Бірақ біздің менталитетімізге сай келетін бірде-бір дүние жоқ. Басты кейіпкерлердің өзі – адам көріп-білмейтін жандар, яғни құбыжықтар. Мұнан кейін өзіміздің төл туындыларымызды, яғни «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?»,

«Ақсақ құлан», «Қырық өтірік», соңғы кездері көрермендерге жол тартқан «Сақ» киностудиясының «Момын мен Қарақшы», «Қошқар мен Теке» атты анимациялық фильмдерін тамашаладым. Көрсең, көңілің тояды. Осындай туындыны дүниеге әкелген жандарға іштей алғыс жаудырасың. Бір ғана қазақтың тұңғыш анимациялық фильмі болған «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» атты мультфильмінің өзі неге тұрады? Бұл туынды жарыққа шыққалы бері көрермендердің ыстық ықыласына бөленіп келеді. Бүкілодақтық тұсауы кесілген сәттен бастап-ақ, мультфильм шетелдерге ұсынылып, 48 елдің экранынан көрсетілді. Ал 1968 жылы Ленинград қаласында өткен III Бүкілодақтық кинофестивальде III жүлдені иеленген туынды 1975 жылы Халықаралық Нью-Йорк мультфильмдер фестивалінде «Кола Праксиноскоп» жүлдесін жеңіп алды. Осы туындыны дүниеге әкелген қазақтың мультипликациялық фильмдерінің атасы Әмен Қайдар одан кейінгі өз туындыларында да ұлттық рух пен болмысты көрсету арқылы жас өркендерге орасан зор тәрбие беруді көздеді. Ол өз мақсат-мүддесінен шыға да білді. Соңғы уақытта жас көрермендердің көзайымына айналып үлгерген «Қошқар мен Теке» фильмі де өзіндік мән-мазмұнымен ерекшеленеді [3,66б].

Ұлттық дүниелерімізді мүмкіндігінше қамтуға тырысқан туындының тілі жатық, баланың ойлау қабілетіне сай екен. Мұнда туған жерге деген махаббат, өз Отанына деген сүйіспеншілік жақсы суреттелген. Міне, бұлар – нағыз қазақ баласының дүниетанымына оң әсерін тигізетін дүниелер. Бірақ бұл қуанышымыздың астарында «әттең…» деген қынжылыс та бар. Себебі мұндай саусақпен санарлық ұлттық дүниелеріміз күн сайын, сағат сайын саны артып, рухани жұтаңдыққа әкелетін шетелдік туындылардың орнын алмастыра алмайды, тіпті оған өз деңгейінде бәсекелес те бола алмайды. Бүгінгі күнде Жаңа жылдық шыршада балалардың киген киімдерінің өзі дәл сол мультфильм кейіпкерлерінен алынғанын қайтерсің. Бірі – «Өрмекші адам», бірі – «Ниндзя-Черепаха», бірі – «Супермен», енді бірі – «Бэтман»… Жаңа жылдық шырша емес, батыстың анимациялық фильмдерінің ортасына кіріп кеткендей әсерде қаласың. Бірер жыл бұрынғы дәл осындай мерекелік жиындарда бірлі-жарымды болса да қазақша киім киген балаларды көзіміз шалушы еді, енді оларды көрудің өзі мұңға айналып барады. Себебі бала өзі күнделікті көріп жүрген кейіпкерлеріне ұқсағысы келеді, батырларды бағаламайды да. Мұндай кездерде базардағы саудагерлердің де бағы жанады. Бара қалсаң баланың басын айналдырып, қызылды-жасылды болып көз тартып тұрған

шетелдік кейіпкерлерді алдыңа жайып салады. «Мынау – «Өрмекші адамның» костюмі, осыны кисең сол сияқты батыр боласың, ал мынау – «Ниндзянікі», соған ұқсағың келе ме?» деп сенен бұрын балаңның есін аударады. Мультфильм – өсіп келе жатқан жас ұрпақ тәрбиесінде аса қажет құралдардың бірі. Қазақ халқы өзінің бет бейнесі мен болмысын, ұлттық салт-дәстүрін, ұлттығын, өзінің ғасырлар бойы арман еткен Тәуелсіздігін болашақ ұрпағы арқылы ғана қорғай алады. Сондықтан ұрпақ тәрбиесі қашанда алдыңғы орында болуы шарт. Сол себепті Қазақстан да мультфильм саласына мән бергені жөн. Өкінішке қарай, біздегі анимация жанры – қазіргі таңда өз шешімін таппай, кенжелеп қалған салаларымыздың бірі. Бірақ оны жандандыру кезек күттірмейтін мәселе. Өзіміздің Тазша балаларымыз бен алып Алпамысты, қайсар Қобыландыны көрсетіп, ұлдарымызды ұлтжандылыққа, қыздарымызды қылықты болуға үндеу қажет. Өзіміздің ертегілеріміздегі Таусоғар, Көлтауысар, Желаяқ сынды кейіп¬кер¬лерді мультфильмдік образға айналдырудың уақыты келген жоқ па? Ендеше Нарутоның қан шашқанын, халықтың қаһарланғанын, Шректің шатпағын, Спанч бобтың сандырағын көріп, өзгенің қаңсығын таңсық қылғанша төл туындыларымызды жандандырып, солар арқылы тәрбие берген артық екені айтпаса да белгілі. Иә, бала мультфильм көргенді ұнатады. Айналасымен танысып үлгермеген балғын үшін бәрі таңсық, бәрі қызық. Баспайтын жерді басқанды ұнатады. Бірақ оның бәрі пайдалы емес. Сондықтан қазақтық тамырға балта шаппас үшін ұлттық нақыштағы, бүлдіршіндерімізге ұлттық рух пен ұлттық намыс дарытатын мультфильмдерді өмірге әкеліп, көгілдір экранымызды түзеуіміз керек. Ертең кеш болмасын десек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әбдуғалиқызы Н. Баланың психологиялық дамуы және мультимедиялық әсерлер. – Алматы. Қазақ университеті, 2018-112 б.

2 Бозжанова А., Қазақ анимациясының тарихы мен дамуы. – Алматы «Мерей» баспасы,2020-145 б.

3 Әлімбекова Г. Балалар психологиясы. – Астана: Фолиант, 2019.-176 б.

Мазмұны

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки
Секция 26
Орыс филологиясы
Русская филология

Абдрахманов С., Ержан Н., Кабыкенова М. С.
Язык xxi века: роль эмодзи в цифровом общении ... 3
Абишева А. Н., Бекболат І. Д.
Влияние цифровой среды на языковую норму современного русского языка (на материале речи подростка) ... 7
Дарбаева А. Ф., Казакова А. И., Умарова Л. О.
Сленг как способ самовыражения современных старшеклассников ... 15
Искандаров А.
Билингвизм в казахских фильмах и сериалах как отражение языковой среды ... 23
Лопатина Э. С., Кенжебай Н. А.
Особенности подросткового общения в цифровой среде ... 29
Макеева А. С., Татаренко О. В.
Басня наизнанку: что скрывают очки мартышки? ... 33
Макеева А. С., Сембі І. Е.
Почему можно «зажечь чайник»? секреты странных чайных фраз в русском и казахском языках ... 37
Ржанова В. А.
Фанфикшен как средство развития читательской и творческой активности школьников на уроках русской литературы ... 41
Талипова А., Смаилова Б. С.
От обломка обсидиана до говорящего стекла: история и символика зеркала в сказке а.С. Пушкина ... 46
Темиржанова С. Н., Кыстаубаева Н.
Как одержимость в личных убеждениях влияет на появление внутренних противоречий личностей? ... 53
Темиржанова С. Н., Чи С.
Образ города в поэзии русской и казахской литературы: сравнительный анализ художественных смыслов ... 59
Темиржанова С. Н., Бахралинова М.
Стремление к исключительности и его последствия в романах П. Зюскинда «Парфюмер. История одного убийцы» и Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание» ... 66

Секция 27
Қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың өзекті мәселелері
Актуальные проблемы казахского языкознания и литературоведения

Амангельдинова А. Е., Капезова Г. Е.
Абай Құнанбаев – қазақ халқының ұлы ақыны 72
Аманжол А., Нартаева С.
Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының өлеңдеріндегі метафоралық қолданыстар....76
Андосова А. Е., Ахметова С. Ж.
Көркем шығармалардағы модаль сөздердің қолданыстық ерекшелігі....81
Апсаликова А. М., Хашим Ж.
Әбіш кекілбаевтың «шыңырау» повесіндегі туған жер мен адам тағдырының сабақтастығы....87
Аргынова К., Досмагамбетова А. О.
Мағжан Жұмабаев өлеңдеріндегі “у” концептісі 91
Арен Ә., Копеева А. К.
Мұқағали Мақатаевтың поэзиясындағы лирикалық сезім мен философиялық ойлар....95
Арынова А. М., Айтмұхаммед К. Е
Мақал – мәтелдердің ерекшеліктеріне және тарихына шолу 101
Бекенова А. М., Айтмұхаммед М. Е.
Қазақ және орыс тіліндегі тіл туралы мақал – мәтелдер 108
Бөкенова. М. Ж., Джекибаева Д.
Абай – ұлы тұлға, халықтың дана ұстазы! 115
Ильясова А. Б., Орынбаев А. М.
Қазақ және жапон елінің салт дәстүріндегі ұқсастықтары мен айырмашылығы....119
Ишкулова Р., Ботаева С. Б.
Дәстүр –халықтың алтын қоры....122
Камзенова Г. Б., Берікқызы А., Жаканова Д.
Жасөспірімдердің тілінде жиі қолданылатын жаңа сөздер (жаргондар, сленгтер)....128
Кудайкулова М. М., Талипова А. Ф.
Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «бұлақ көзі» шығармасындағы фольклорлық дәстүр көрінісі....132
Қажиякпарова Д. К., Қазезхан К. Б., Болат А. Қ.
Жаһанданудың қазақ тілінің дамуна әсері 137
Марат Е., Ильясова Г. М.
Бейвербалды қарым-қатынас әлеуметтік желілерде 145
Молдабек Э. Ж., Абилакимова Ж. Т., Асамбай Н.
Шерхан Мұртазаның «қыз қасқыр» әңгімесі және әдеби-тарихи шындық....151

Молдабек Э. Ж., Молдаш З. Д.
Көркем шығармалар негізіндегі Кенесары ханның ұлт идентификациясын сақтаудағы рөлі 158
Молдабек Э. Ж., Сәбитқызы Ә.
Цифрлық дәуірдегі батырлар жырының миға әсері 165
Даулетова К. Т. , Мұхаметқали М.
Смағұл сәдуақасұлы шығармаларын заманауи білім беруде қолдану ...170
Өмірзақ А., Исаханова Б. С.
Жыраулар поэзиясындағы туған жерге деген сүйіспеншілік....175
Сулейменова К. С.
Қазақ тіл білімі мен әдебиеттануының өзекті мәселелері: цифрландыру және ұлттық кодты сақтау....181
Темиргалиева А., Куатова А. С.
Қазақ тілінде сөйлем құрауды үйренуге арналған «сөз өрнегі» үстел ойыны....185
Хайдарова А. С.
Қазақ тілін үйренуде «мем және комикс» түсініктерін қолдану....190

Секция 28
Дене шынықтыру мен спорттың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы физической культуры и спорта

Айдарбекова Д., Бексултанова С. К.
Көшпенділер ойыны рухы және этникалық спорт түрінің маңызы....196
Жумабаева А., Какимжанов О. К.
Көнерген ұлттық ойындарды цифрлық форматта қайтта жаңғырту (ЖИ негізіндегі мультфильмдер) 201
Радович Р. Д., Авдеюк О. С., Магафурова З. Т.
Грани движения: современный взгляд на туризм и спорт....206
Рахметолла Р., Солтанбай Д., Кульмаганбетова Р. А.
Қала мектептерінің үйірме сабақтарында ұлттық ат спорты ойындарын дамытудың жолдары....213

Секция 29
БАҚ даму тенденциялары және журналистикадағы жаңа технологиялар
Тенденция развития СМИ и современные технологии в журналистике

Ерубай А, Болатова Е., Литвинова О. В.
Интеллектуальная система детекции недостоверной информации в интернет-новостях 220
Ковшарева Т., Кизатова Ш.
Манипуляции в сми (на примере репортажей Казахстанского телеканала)....224

Щербаков А., Мубаракова Е.
Социальные сети и дети 230

Секция 30
Философия, саясаттану және әлеуметтану ғылымдарының өзекті мәселелері
Актуальные вопросы философии, политологии и социологии

Ксентаева Г. Б., Аскарова К. А., Ахмедли А. А.
Язык Казахстанской рекламы 233
Юсупова Т. К., Арымбекова А. О.
Казахстан во всемирно-историческом процессе:
сотрудничество с ООН 238

Секция 31
Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік: дәстүр мен инновация сабақтастығы
Культурная идентификация в годы Независимости Казахстана: преемственность традиций и инноваций

Аманжолова М. Б., Ермекова А.
Возрождение ценностей через сказки....243
Асылғазы Е. М., Сапарбекова Д., Жумажанов А.
Мектеп жасынан құсбегілікке баулу – ұлттық өнерді дамыту....247
Meiram A., Konyrov M.
A comparison of cultural representation in hollywood and kazakh cinema....254

Секция 32
Шетел филологиясының, лингводидактиканың және аударматанудың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы иностранной филологии, лингводидактики и переводоведения

Abisheva A. N., Khalel B. K., Zhakupbekova A. T.
The difficulties of translation of original films into kazakh language 259
Akzhigitova K. B., Sagyndykova A. R.
Homophones in the english language as a source of learning difficulties and ways to overcome them in secondary school....264
Aldabergen A., Amirgalieva A. S.
The impact of artificial intelligence tools on student motivation in learning english grammar....268
Bakanova D. B., Russanova A. E., Raskulova A. T.
Videostorytelling as the method of development of creative abilities of students 275

Балғабай А. К, Макатова А. К.
Іскерлік қарым-қатынастағы англицизмдер....280
Жангабулова Ж. Е., Татенова Д. С.
Современые тенденции изучения английского языка....284
Жумжуманова Р. С., Лобко Т. В.,
Аргынова Н, Аргынова А.
Как изучение языков и перевод помогают лучше понимать мир: опыт учениц старших классов....289
Журавлева С. В., Галиева Э. Б.
Особенности аудиовизуального перевода на материале сериала «Шерлок»....293
Irasova M. M., Sagyndykova A. R.
Comparative approach to teaching pluralia tantum in english and russian as a method of facilitating foreign language learning....301
Issenova A. S., Murat K., Zhumadilova. Zh.
The effectiveness of ai feedback in improving writing skills 305
Issenova A. S., Serik A., Beibituly K.
AI chatbots as english conversation partners: benefits and limits 308
Kairbolatova A. A., Sagyndykova A. R.
English gaming vocabulary and communication in online games among modern school students....312
Маратова Н. А.
Лингвистические особенности контента социальных сетей как фактор популяризации Global English и инструмент развития навыков аудирования....315
Tuleubayeva M. N., Yeginbayeva Zh. Sh., Pigovayeva N. Yu.
Dubbing english cartoons as a tool for the development of bilingualism among teenagers 322
Хебиллаев С. Т., Шиленкова Е. Р.
Комплексный анализ английских идиом о путешествиях: семантика, структура и прагматика....327

Секция 33
Тарих, өлкетану, археология және этнология
История, краеведение, археология и этнология

Әшімжан А., Жәнібек К. А.,
Құттықожа Ж. Б., Нуртаев Ж. Н.
Солтүстік қазақстан өңіріндегі алтын орда кезеңінің қала мәдениетінің жетістіктері....333
Бегмурадова С.А.
Өткеннің ізі-мектеп мұражайында....340
Берикова Д. Д., Қайролла А. Е.
Қазақ би қимылдарының құпиясы 345

Берикова А, Талгатбекова Я., Ахметова Б. Б.
Алтын адам: ұлттық мұраның жаңғырығы 351
Ермекқызы І., Турганбаева А. О., Әлібай Ә. Б.
Сәукеле: дәстүр мен заманауи дизайндағы жалғастық.....356
Есенкулова Т. Д., Бурматова Т. Е.
Динозавры казахстана: находки, изучение и места обнаружения 359
Жақсылық Э. Ж., Аблхасан І. Д.
Қазақстан тарихын зерттеуде өлкетану, этнология және археологияның маңызы 365
Илюсизова А. А., Нурбаев С.
Подвиг ширака как символ пожертвования и патриотизма 369
Илюсизова А. А., Блинов Д.
Эпоха бронзы на территории Казахстана: сравнение андроновской и бегазы-дандыбаевской культур 373
Исабаева З. Н., Әнуарбек Ә. Е., Жантемирова К. К.
Жас ұрпақтың ұлттық сана-сезімі: этномәдени компоненттің мәндік маңызы 378
Қабиден А. М., Болат С. А.
Шоқан Уәлиханов феномені – қазақ халқының данышпаны 383
Қайролла Н. Е., Хусман М.
Жандарбек ата – халық емшісі және көріпкел: ұлттық руханияттағы орны.....389
Қызыр Б., Жексенбайұлы І.
Қазақстандағы этностардың мәдени ықпалдастығы:дәстүр мен жаңашылдық.....397
Маулет А. А., Альжанова С. И.,
Туртулова З. Х.,Бекет Ш. М.
Smart-туризм сакральных мест павлодарской области: виртуальный тур и telegram-бот как инструменты цифрового путеводителя».....403
Турганбаева А. О., Қуандықов С. Ш.
Саяси қоғам қайраткер Иса Тоқтыбаев тартқан тауқымет 408
Тұрлыбек А. Д., Хамза А. К.
Музыкальная культура Казахстана в контексте общесоветских процессов 412
Штерц Т. В., Костюк А. О.
Применение исскуственного интеллекта в археологической атрибуции монет: случай находки монеты Николая 2 1916 года в селе Северное Павлодарской области.....418
Юсупова Т. Қ., Орынтай А., Сәрсенбек М.
Қыран құстармен саят құруды қалай ұлттық брендке айналдыруға болады? 426

Секция 34
Көптілділік білім берудің өзгеріс үрдісі ретінде
Полиязычие как тренд образования

Akhmetova D. A., Kuspekova M. M.
Idioms as a reflection of the national cultural code in kazakh, russian, and english: translation challenges and cultural adaptation 431
Talgat A., Zhuravkova M., Kurakbayeva A. S.
The evolution and impact of trilingualism in modern kazakhstan.....435
Аулыбаева Т., Ким Т.
«TALKOPOLY»: настольная игра для развития навыков говорения на английском языке через игровую деятельность 441
Байрак Е., Дацко Е.А.
Особенности языка английской волшебной сказки 447
Бакытов А. Е., Максим М. И.
Полиязычие как тренд образования.....452
Дошмат А. Ж., Катиетова Д. О.,Сагындыкова А. Р.
Trilingual mind: влияние владения английским, немецким и турецким языками на формирование глобального мышления и лидерских качеств.....457
Дюсекова А. Н., Ербол А. А., Даужанова В. Р.
Казахстан как среда развития полиязычия.....462
Ибраева З. Р., Байтуякова Т.
Wisdom across languages: творческий иллюстрированный сборник фразеологизмов с заданиями для изучения английского языка.....468
Ибраева З. Р., Болатұлы С., Ақтамбер С.
«FIT AND LEARN»: физикалық белсенділік элементтерімен интеграцияланған мобильді қосымша арқылы ағылшын тілін оқыту....472
Ибраева З. Р., Махмудова Д., Равшанова А.
GRAMMAR BY FORMULA: теория и практика изучения английского языка через конструктивный подход 476
Ибраева З. Р., Тураров Н., Уалиева Ж.
«VOICES OF THE STEPPE»: қазақ мультфильмдерін ағылшын тілінде дыбыстау арқылы оқушылардың коммуникативтік және мәдениаралық компетенцияларын дамытуға арналған инновациялық педагогикалық құрал ретінде пайдалану 483
Сулейманова А. В., Агинтаев А. Б., Яресько С. М.
Язык как зеркало истории: этимологический анализ и пути интеграции казахского,русского и английского языков в глобальном мире 486
Темиргалиев А. А., Раисова А. Д.
Полиязычие как образовательная стратегия XXI века: влияние на мышление и учебную успешность школьников 491

Секция 35
Білім мен тәрбиенің қазіргі мәселелері
Современные вопросы образования и воспитания

Аманжолова М. Б., Мусиралиев А.
Кожа Насыр – собирательный образ? 496
Amirova A. B., Kairbek N.
Development of communication and leadership skills through debates....502
Арингазинова А. М., Жумадилова С. Д.
Цифровая образовательная платформа как инструмент формирования гендерной культуры у жителей Павлодарской области....509
Bagayeva K. K., Zhukina A. A.
Digital assistant: the role of ai in developing students' reading skills....515
Богова И. С., Алибекова Ж. М.
Влияние дистанционного обучения на образовательные потребности учащихся: анализ и педагогические решения....520
Zhangabulova Zh. E., Kubekova M. K.
Reassessing humanities education in the digital age. from intellectual development to economic utility....526
Жұман Д., Абылгазинова Б. Т.
Отбасы институтының отбасы құндылықтарының дамуындағы рөлі ...532
Имомбай Ф. Н., Күзек Т. А., Медведева Т. Ф.
DIMENSION AI MATH COACH – интеллектуальная образовательная платформа нового поколения....539
Касымбаева А., Елубай Е., Байханова Л. А.
Применение ИИ-технологий в обучении истории: образовательная платформа HELP HISTORY....545
Сулейманова А. В., Агинтаев А. Б.
Разработка образовательного проекта «Лица Великой Степи»: мобильное приложение и серия иллюстрированных комиксов....553

Секция 36
Психология ғылымының қазіргі даму тенденциялары
Современные тренды в развитии психологической науки

Арынова А., Ахметова Б. Б.
Қазақ халқының дәстүрлі тәрбиесінде қыздардың өз амбициясына жете білген мінез....560
Бахралинова М., Куракбаева А.С.
Мотивация как основной фактор повышения качества обучения учащихся....564
Борумбаев А. С., Елубаева Ж. О.
Психологические причины успешности и неудачности....568

Валявка А., Искова В.
Номофобия среди подростков как современный психологический феномен....574
Жылқайдар Ж. Ж., Нурашева М. Д.
Проектирование инклюзивной игровой площадки для детей с расстройствами аутистического спектра в системе городской социальной инфраструктуры....578
Зенова А., Баймагамбетова Д. Ш.
Қазіргі мультфильмдердің бала психологиясына әсері....585

«XXVI СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ

II том

Техникалық редактор З. С. Искакова
Корректор: Д. А. Кожас
Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева
Басуға 25.04.2026 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 $^{1}/_{4}$. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 34.4. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 4545

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.